

TESE DE DOUTORAMENTO

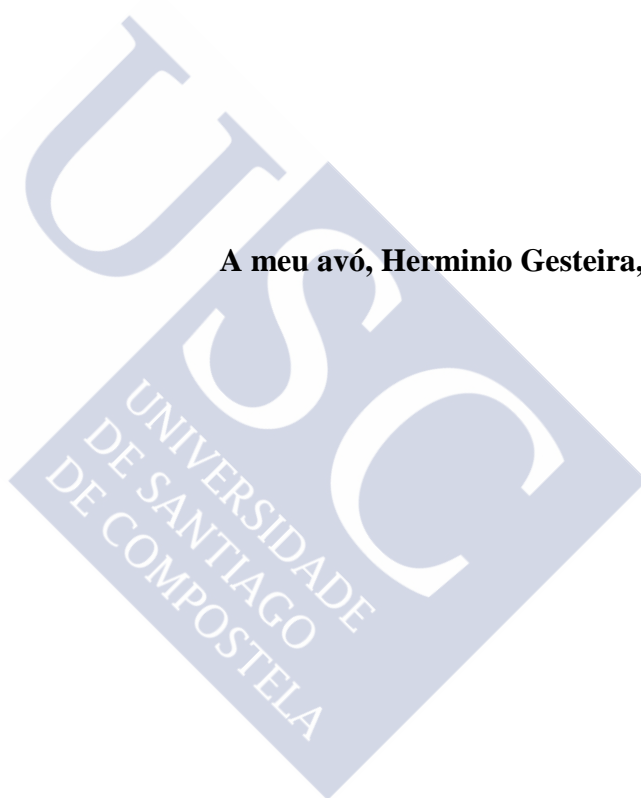
**A EDITORIAL GALAXIA:
PROXECTO E TRAXECTORIA
1950–1963**

María Dolores Villanueva Gesteira

FILOLOXÍA GALEGA / FACULTADE DE FILOLOXÍA

SANTIAGO DE COMPOSTELA 2015

A meu avó, Herminio Gesteira, *in memoriam*

Agradecementos

O meu primeiro e mais fondo agradecemento é para o director desta investigación, o doutor Henrique Monteagudo, mestre, guía, corrector e amigo. Os seus azos continuados alentaron estes anos de traballo nos que aprendín moito máis do que poida parecer nas páxinas que van a continuación, graciñas infindas.

Crecín como investigadora no Instituto da Lingua Galega ó abeiro de cada un dos seus membros, a eles e a elas grazas. A miña aprendizaxe continuou en Barcelona, o meu agradecemento ten que ser para as persoas que integraban a sección de Estudos Gallecs i Portuguesos, foron unha familia intelectual para min. É obrigada unha mención especial ás doutoras Sabela Labraña e Helena González, que leron partes desta tese, que me orientaron e me atenderon sempre que as precisei.

Con outras persoas compartín tamén dúbidas, intercambiei impresións, busquei complicidades. Grazas a Dolores Vilavedra, María García-Liñeira, Armando Requeixo, Ricardo Gurriarán, Xesús González Gómez, María Xesús Lama, Montse Pena Presas, María Pereira, Albert Bastardas, Àngels Massip, Antón Santamarina, Manuel González, Luís González Tosar, Denís Vicente, Xosé Afonso Álvarez e Álex Alonso.

A miña gratitude para os traballadores e traballadoras das bibliotecas e arquivos que sempre me atenderon con dilixencia e amabilidade. Mercedes Fernández-Couto (Real Academia Galega), Anxos Sumai (Consello da Cultura), Iñaki (Fundación Isla Couto), Flori Xoubanova (Instituto da Lingua Galega) e moi especialmente ó persoal da Fundación Penzol e do Arquivo Fernández del Riego e a Marián Vidal e a Benito Ramírez por estar sempre dispoñibles. O meu agradecemento tamén para o persoal do Museo de Pontevedra que non escatimaron esforzos durante o tempo que traballei no seu arquivo.

A Editorial Galaxia non é un arquivo, pero alí pasei moitos días traballando entre papeis antigos, mentres ó meu redor se confeccionaban novas edicións. Grazas por acollerme, especialmente a Xosé Soutullo e a Enrique Méndez, por estar sempre dispostos. E tamén a Víctor F. Freixanes, director actual de Galaxia, que nunca preguntou en que papeis remexía, só me transmitiu o seu alento que foi vento nas velas.

Non podo esquecer a aqueles que me dedicaron o seu tempo a recordar comigo. A

Francisco Fernández del Riego, Xosé Luís Méndez Ferrín, Ramón Lorenzo, Aquilino Iglesia, Xosé Luís Franco Grande e Xosé Neira Vilas, foi un privilexio. Outros abriron tamén os seus arquivos persoais, como Ramón Lorenzo e Xosé Meixide, e permitíronme afondar sen reservas en cartas privadas e documentación, para eles a miña gratitude pola xenerosa confianza.

Outros amigos axudáronme a facer xestións, como María Mentxaka; a conseguir imaxes, como Hayat Husein e Marta G. Brea; a buscar información para min como Mauel Losa; ou a contactar con persoas ás que precisaba entrevistar, como Valentín García. Grazas a Antonio Marín Luján, Denis Vicente e María Pereira pola axuda de última hora tan necesaria, pola amizade.

A miña gratitude ós meus amigos que entenderon as ausencias e que me abeiraron durante todo o proceso e, moi especialmente, nos meses finais. A Xandre Vázquez e Xabier Novales, eles sempre están; a Cristina Camacho, Xurxo López e Lorena Sánchez, porque sei onde están; a Joan Fontana i Tous e a Noelia Nogueiro, polo soporte emocional en Barcelona; a Malós Cabrera pola amizade cómplice, polas conversas e polo moito que me axudou, non hai palabras; a Quico Domínguez, amigo e patrón da Fundación Penzol; a Luís Rei, que non puido ver rematada esta tese, pero que na derradeira conversa foi motivación para concluíla; a Paco Fernández Rei pola súa amizade inmensa como o mar da Arousa, navegar con el e cos compañeiros de ProLingua axudoume a guiar a singradura; a Chisco Fernández Naval pola comprensión e por saber que subiremos ó Pindo en canto remate; a Ana María Fernández del Riego por entender con xenerosidade a espera.

Á miña familia que é base firme, especialmente a meus pais, Francisco e Teresa, por crer en min, por non preguntar, por coidarme. A miña irmá Teresa que ten o don da compresión, entre outros moitos, e que é luz para min e tamén o foi para esta tese. A Antón Vidal e María Xesús Alonso, que me deron soporte durante a investigación en Vigo, grazas por ser parte da miña familia. Á miña xente de Cotobade, eles e elas saben quen son e o moito que significan para min.

Resumo

En *A Editorial Galaxia: proxecto e traxectoria 1950-1963* analízase a primeira etapa desta empresa editorial que se fundou en plena ditadura franquista e que chega ata a actualidade. O primeiro período iría dende a fundación ata 1963, un dos *annus mirabilis* da cultura galega, e tamén para Galaxia, coa reaparición de *Grial*, xa como revista trimestral, o que mostraba unha tímida liberalización do Réxime. Galaxia, como editorial, orientou a produción de textos e especialmente primou a aparición de xéneros que prestixiasen a lingua galega, fundamentalmente a narrativa e o ensaio. Dende a editora estableceuse unha estratexia consciente de planificación cultural para establecer un campo literario autónomo co que buscaban mostrar unha Galicia diferente e diferenciada. O interese fundamental era impoñer un discurso que recoñecese o campo literario galego e que tivese como criterio reitor o filolóxico, polo tanto buscábase identificar lingua e discurso literario. Nese momento as obras en galego formaban parte da literatura rexional do campo literario español, polo que entraron en conflito para reorganizar o espazo público. Galaxia durante este período foi quen de impoñer esta liña de pensamento, que culminaría coa aparición, en 1963, da *Historia da literatura galega contemporánea* de Carballo Calero, que, xunto coa entrada do investigador como profesor na Universidade de Santiago de Compostela dous anos despois, supón a canonización do criterio. Dende o paradigma da complexidade observamos a editorial Galaxia como unha rede e atendemos ás perturbacións que se producen dentro dela, pero tamén fóra. Así mesmo, analizamos as relacións entre elementos, porque o complexo ten máis que ver coa natureza das conexións que coa natureza dos elementos que interaccionan.

PALABRAS CHAVE: campo literario, criterio filolóxico, rede, complexidade, planificación cultural

Resumen

En *A Editorial Galaxia: proxecto e traxectoria 1950-1963* se analiza la primera etapa de esta empresa editorial que se fundó en plena dictadura franquista y que llega hasta la actualidad. El primer período iría desde la fundación hasta 1963, uno de los *annus mirabilis* de la cultura gallega, y también para Galaxia, con la reaparición de *Grial*, ya como revista trimestral, lo que mostraba una tímida liberalización del Régimen. Galaxia, como editorial, orientó la producción de textos y especialmente primó la aparición de géneros que prestigiasen la lengua gallega, fundamentalmente la narrativa y el ensayo. Desde la editora se estableció una estrategia consciente de planificación cultural para establecer un campo literario autónomo con lo que buscaban mostrar una Galicia diferente y diferenciada. El interés fundamental era imponer un discurso que reconociese el campo literario gallego y que tuviese como criterio rector el filológico, por lo tanto se buscaba identificar lengua y discurso literario. En ese momento las obras en gallego formaban parte de la literatura regional del campo literario español, por lo que entraron en conflicto para reorganizar el espacio público. Galaxia durante este período fue quien de imponer esta línea de pensamiento, que culminaría con la aparición, en 1963, de la *Historia da literatura galega contemporánea* de Carballo Calero, que, junto con la entrada del investigador como profesor en la Universidad de Santiago de Compostela dos años después, supone la canonización del criterio. Desde el paradigma de la complejidad observamos la editorial Galaxia como una red y atendemos a las perturbaciones que se producen dentro de ella, pero también fuera. Así mismo, analizamos las relaciones entre elementos, porque el complejo tiene más que ver con la naturaleza de las conexiones que con la naturaleza de los elementos que interaccionan.

PALABRAS CLAVE: campo literario, criterio filológico, red, complejidad, planificación cultural

Summary

A Editorial Galaxia: proxecto e traxectoria 1950-1963 analyses the early days of this publishing company, which was founded during the Franco dictatorship and is still in business. This first period runs from its foundation to 1963, one of the *anni mirabilis* for Galician culture and for Galaxia, with the reappearance of *Grial* as a quarterly magazine, which showed some slight liberalization on the part of the Regime. As a publishing house, Galaxia focused on the production of texts, especially favouring the appearance of genres that enhanced the prestige of the Galician language, mainly narrative and essays. A cultural planning strategy was set up by the publishers to establish an autonomous literary field designed to showcase a different, distinctive Galicia. Its main interest was to impose a discourse that would recognise Galician literature as a field in itself. It took as its guiding principle philology, with the intention of identifying the language and its literary discourse. At that time, works in Galician came under regional literature in Spanish literature, so the company came into conflict due to its reorientation of the public space. During this period, Galaxia was able to impose this line of thought, which culminated in 1963 with the appearance of the *History of Contemporary Galician Literature* by Carballo Calero, which, together with his becoming a lecturer at the University of Santiago de Compostela two years later, meant that the criterion had become entrenched. Using the paradigm of complexity, Galaxia is seen as a network and the disturbances that occurred inside and outside it are addressed. The relationships between elements are analysed, because the whole set has more to do with the nature of the connections than with the nature of the interacting elements.

KEY WORDS: literary field, philological criterion, network, complexity, cultural planning

ÍNDICE

Agradecementos	3
Resumo	5
Xustificación	13
Corpus da tese	16
Perspectivas teóricas	20
1. Contexto histórico	31
1.1. Antecedentes históricos	31
1.2. O galeguismo despois da Guerra civil	37
1.3. O Consello de Galiza, motivo de desavinzas	41
1.4. A situación da lingua	49
1.5. Sempre a voltas coa censura	54
2. Fundación da Editorial Galaxia	63
2.1. Antecedentes	63
2.1.1. Primeiras publicacións, a Editorial de los Bibliófilos Gallegos	63
2.1.2. A colección Benito Soto	74
2.1.3. A Editorial Monterrey	77
2.2. Pensar Galaxia	79
2.3. Construír Galaxia	85
2.4. Primeiras reaccións a Galaxia	101
2.5. Algunhas notas económicas de Galaxia	104
2.6. Accionistas e subscritores de Galaxia	119
3. Os primeiros proxectos, a base sobre a que crece Galaxia	131
3.1. <i>Antífona da cantiga</i> , a primeira publicación	131
3.2. <i>Colección Grial</i> , o proxecto base	135

3.3. A colección de Ensaio	151
3.4. <i>Revista de Economía de Galicia</i> (REG)	154
3.4.1. Por que unha publicación económica nun proxecto cultural?	154
3.4.2. Estrutura e discursos dende a <i>REG</i>	159
3.4.3. O núcleo director da <i>REG</i>	165
3.4.4. A subsistencia dun proxecto subvencionado	169
3.4.5. Outros proxectos iniciáticos, entre o éxito e o fracaso	175
4. A posición central da lingua en Galaxia	187
4.1. O criterio filolóxico para fixar unha literatura da nación	187
4.2. O criterio filolóxico en discusión	189
4.3. A codificación da “normativa Galaxia”	200
4.4. Ideais de lingua, cal era o de Galaxia?	209
4.5. A nosa situación lingüística	214
4.6. Galaxia á procura dun lingüista	223
4.7. Da lingua popular á lingua literaria, pero sempre lingua	228
5. Cara á redifinición da literatura galega	239
5.1. A poesía	239
5.1.1. A calculada aposta de Galaxia pola poesía	239
5.1.2. A colección Salnés “controlada” por Galaxia	257
5.2. A narrativa	265
5.2.1. Unha aposta firme de Galaxia	265
5.2.2. Álvaro Cunqueiro, a recuperación do intelectual franquista	271
5.2.3. Ánxel Fole, o realismo popular	286
5.2.4. Eduardo Blanco Amor, o realismo social	290
5.2.5. Silvio Santiago, a narrativa do exilio	294
5.2.6. A xeración do futuro	296
5.2.6.1. O <i>affair</i> Rodríguez Mourullo e a aposta por Cortezón	302
5.2.6.2. Illa Nova para unha nova xeración	318

5.2.6.3. Xosé Luís Méndez Ferrín, o anovador da prosa galega	327
5.2.6.4. Camilo G. Suárez Llanos, un narrador filosófico	335
5.3. O ensaio, lexitimador da cultura e da lingua	339
5.3.1. Celestino Fernández de la Vega, un galego europeo	341
5.3.2. García Sabell, o médico humanista	345
5.3.3. Rof Carballo, o prestixio de Madrid	349
5.3.4. Vicente Risco, a recuperación do ensaísta da Xeración Nós	350
5.3.5. Os libros homenaxe, outra maneira de ensaio	358
5.4. A tradución, unha aposta con dificultades	364
5.4.1. <i>A familia de Pascual Duarte</i> , unha tradución non desexada por Galaxia	371
6. As relacións entre Galaxia e a diáspora	375
6.1. América no Segundo Rexurdimento	375
6.1.1. O proxecto culturalista de alén mar	378
6.2. Galaxia dentro da complexidade cultural da diáspora	382
6.3. As tensións non paralizaron proxectos	400
6.4. O criterio filolóxico, motivo de tensión?	413
6.5. Criterio literario, coincidente?	422
7. Conclusións	431
8. Anexos	443
9. Bibliografía	581

Xustificación

A miña tese, *A Editorial Galaxia: proxecto e traxectoria 1950-1963*, é unha primeira aproximación a algúns aspectos da construción desta empresa editorial en galego que comezou en plena ditadura e que se mantivo ata a actualidade. Baseándome no concepto de complexidade centrarei a comprensión de Galaxia nas relacións establecidas dentro da rede que é a editorial, pero tamén fóra dela, no campo cultural galego, co obxectivo de analizar o resultado das interaccións.

A escolla de Galaxia como caso veu condicionada polo meu estudo anterior, *A lingua galega entre 1963 e 1975. Situación social e discursos dende o galeguismo* (2010), que se presentou como Traballo de Investigación Tutelado (TIT). Naquela investigación manexara diferente documentación e quedaron soltos moitos fíos, polo que o director desta tese, o doutor Henrique Monteagudo, considerou que poderíamos seguir un deles. Finalmente escollemos a Editorial Galaxia como estudo de caso da constitución e traxectoria dunha empresa cultural galega durante a ditadura, e ampliamos a data de inicio ata a súa fundación, polo tanto 1950-1975. O manexo dun importante volume de documentación deseguida aconsellou a modificación dese período, pois desvelaba que na editorial Galaxia non acontecera nada significativo en 1975, malia a morte do ditador. O proceso cara á democracia demorou uns anos, polo que non afectou de maneira inmediata o rumbo da empresa, por esta razón concluír nese momento era pouco axeitado. En realidade percibíamos que a primeira etapa ía dende a fundación, en 1950, ata 1963, e a segunda prolongábase ata 1979 dunha maneira moi clara. Abordar en profundidade un estudo de trinta anos pode tornarse unha tarefa excesiva e obrigáranos a quedar moi na codia dos acontecementos. Cumpría, daquela, reformular o período de estudo e pareceunos máis conveniente centrarnos só nunha etapa, a primeira, posto que contabamos con abundancia de material e abríanse liñas suficientes para desenvolver o traballo.

Na historiografía do réxime franquista adóitase considerar que nos primeiros anos da década dos '60 deu comezo unha nova etapa, en que se superou a fase autárquica coa entrada dos tecnócratas no goberno (incluído Manuel Fraga como Ministro de Información e Turismo), co despegue do 'desarrollismo' (o primeiro "Plan de Desarrollo" púxose en

marcha en 1963), coa solicitude de adhesión á Unión Europea (1962), co inicio do Concilio Vaticano II (1962), etc. E estas mudanzas repercutiron tamén na sociedade e nunha empresa como Galaxia, fundamentalmente porque a relación coa censura se modificou, non se eliminou, pero era menos férrea que na década anterior.

Na nosa opinión, a primeira etapa de Galaxia remata en 1963, un dos *annus mirabilis* da cultura galega, e tamén para Galaxia. Nese ano reapareceu *Grial*, xa como revista trimestral, o que ofrece un indicio do inicio dunha tímida liberalización do réxime franquista e que, sen dúbida, converteuse en mascarón de proa das etapas seguintes da editora. Con esta publicación cristalizaba o gran proxecto de Galaxia, ideado moito antes da fundación da editora. Só por este feito xa tería sentido rematar aí a primeira etapa, pero aínda aconteceron máis cousas, como as publicacións de *Ensaíos I*, de García Sabell, e *O segredo do humor*, de Celestino Fernández de la Vega, coas que o galego conquistaba o ensaio de primeiro nivel e sobre temas antes non tratados. Este xénero, que sempre foi a obsesión do grupo, coñecía neste ano de 1963 un despunte fundamental que a partir de entón seguiu unha liña ascendente.

Foi en 1963 cando se publicou o primeiro volume da *Historia da literatura galega contemporánea* de Carballo Calero, aínda que no depósito legal se sinala 1962. Con esta obra simbolizábase o triunfo do criterio filolóxico para delimitar o que era literatura galega e o que non pertencía a este campo literario. Nese momento considerábase a Cunqueiro o autor principal, moi especialmente no eido narrativo, con abondosa produción na primeira etapa; este autor a partir de 1963 intenta triunfar noutro campo literario, co que se centra na tradución das súas obras ó castelán e na produción de títulos nesa lingua, con incursións esporádicas en galego.

A partir de 1963 a censura foi cedendo timidamente control, o suficiente para que na seguinte etapa, 1963-1979, se puidesen publicar obras como *A esmorga* ou a *Escolma posible* de Castelao, que seleccionou Marino Dónega. Sen dúbida este feito deu marxe a publicacións diferentes e a que a presenza do galego fose maior, pois xa era posible o seu emprego maioritario en publicacións periódicas como *Grial* ou en monografías, polo que para os obxectivos da empresa era un cambio moi significativo que mudou a planificación editorial. A partir dese ano as publicacións en Galaxia sempre contaron con libros sobre a

persoa homenaxeada co Día das Letras Galegas, que se comezou a celebrar en 1963 por vez primeira. Detrás da proposta na Real Academia Galega a sinatura de Fernández del Riego, que tamén estaba na fundación do Partido Socialista Galego (PSG), nese mesmo ano. E o grupo participaría ó completo na inauguración da Fundación Penzol o 7 de abril de 1963. Era un paso adiante, o de gañar outros espazos, como a RAG, pero tamén o momento de crealos, como os partidos políticos, que aínda nese momento tiñan que vivir na clandestinidade.

A segunda etapa remataría en 1979, cando se produce o paso dunha editorial de resistencia a unha empresa en democracia; esa transformación foi fundamental e especialmente dura. Será nesa data cando aparece Xerais, abeirada polo grupo Anaya e a competencia entre ambas é directa. Galaxia contaba cos clásicos, polo que Xerais veuse na obriga de buscar novos nichos e, sen dúbida, atopounos no libro de texto, nas novas promesas, no libro infantil e xuvenil e tamén nos dicionarios. Ante esta situación entra na empresa Bieito Ledo, en 1979, como director-xerente no medio de fortes discrepancias e dunha importante crise que non nos toca a nós estudar.

Corpus da tese

A selección do corpus fíxose en base ó obxectivo de realizar o estudo da traxectoria da empresa baixo o franquismo. Para o estudo de caso da Editorial Galaxia botei man de toda a documentación que existe nos arquivos dos tres principais persoeiros- axentes da empresa nesta primeira etapa: Francisco Fernández del Riego, Xaime Isla Couto e Ramón Piñeiro. Os tres ofreceron os seus arquivos persoais para a consulta pública, aínda que hai diferenzas significativas, pois no caso de Isla Couto o material non estaba catalogado, cando menos no momento da súa consulta. Así, non podemos poñer referencias de sinaturas, pois o que atopamos na Fundación Isla Couto foron caixas de documentos nos que durante días procurei arquivos significativos. Pola contra, na Fundación Penzol está o arquivo de Ramón Piñeiro totalmente catalogado e, na mesma Casa Galega da Cultura, está depositado a Arquivo Francisco Fernández del Riego que se atopa tamén completamente referenciado. Nestes arquivos contéñense milleiros de documentos sobre a fundación da editorial e tamén sobre a súa andadura durante estes trece anos. Aínda puiden acceder a documentos que estaban na casa de Manuel Meixide, que pertencían a seu pai, un dos fundadores da editorial, e que agora se atopan depositados na Fundación Penzol, ó igual que parte do arquivo de Xosé María Álvarez Blázquez, no que fixemos pequenas incursións, pois aínda está por catalogar.

Tratándose da Editorial Galaxia, outro dos lugares nos que busquei información foi na propia editora. O cambio de sede desta posiblemente sexa a causa de importantes perdas documentais . Aínda así alí consérvanse as actas e as fichas de subscritores e accionistas que me serviron para reconstruír un dos capítulos máis intrigantes da editora: como foi posible soste economicamente a rede e que nomes estaban detrás da súa viabilidade. Tamén en Galaxia atopei orixinais e cartas, fundamentalmente correspondencia editorial con revistas, librerías, comerciais, etc. Esta documentación tampouco está catalogada, polo que non contamos con referencia arquivística para ela. De maneira máis puntual, accedemos a outros arquivos: o do Consello da Cultura Galega, o da Real Academia Galega e os arquivos Filgueira Valverde e Sánchez Cantón depositados na Deputación de Pontevedra.

Son consciente que de que hai moitos máis arquivos, pero tamén o son da imposibilidade de abarcalos todos, por iso optamos polos que consideramos máis significativos. Só tiven acceso ó arquivo persoal de Manuel Meixide, como xa indiquei, e ó de Ramón Lorenzo, unha das novas promesas de Galaxia na época que estudamos. Grazas á súa xenerosidade puiden cruzar as cartas do lingüista, que están depositadas na Penzol, coas que el recibiu de Piñeiro, que conserva na súa totalidade. Outros epistolarios que tiven en conta están publicados, fundamentalmente pola editorial Galaxia e polo Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, pero non só, tamén hai epistolarios en Laiovento, Edicións do Castro ou Alvarellos, que están recollidos na bibliografía. Tes que especificar aquí os máis importantes, coa referencia bibliográfica precisa.

Pareceume que co material recadado neses fondos documentais axuntara un corpus suficiente para o meu traballo, pois estamos a falar de centos de documentos e miles de cartas entre membros da rede, pero tamén con persoas moi diversas. Aínda que algúns dos epistolarios están publicados, cando é posible preferín citar pola fonte, porque atopei en non poucas ocasións malas transcricións, elisións, e outras alteracións dos orixinais (como traducións). Isto acontece fundamentalmente cando os editores son parte da historia, non nos últimos epistolarios publicados de maneira máis acorde cos criterios de rigor académico. Así, cando non engadín a referencia bibliográfica da carta é porque citei directamente do orixinal e poderase ver no anexo final a súa sinatura. Sería moi interesante poder pescudar os fondos do Centro Galego de Buenos Aires, por exemplo, pois de seguro darían outra perspectiva das relacións entre Galicia e a diáspora, ou outros arquivos persoais, pero non nos foi posible acceder a esa documentación.

Ó mesmo tempo pareceunos interesante entrevistar algúns dos protagonistas de Galaxia neste período de estudo. Da tríade directiva só podía acceder a Fernández del Riego, porque Piñeiro falecera con anterioridade e Isla Couto non estaba en condicións de conceder unha entrevista. Fernández del Riego concedeume moitas entrevistas que me daba claves de nomes, de feitos e de estratexias, pero das que en realidade non quixen abusar nesta tese porque sería mostrar a súa visión, que non sempre é a dos demais nin tan sequera a que sinalan os documentos. Por esta razón preferín, na medida do posible, non botar man das gravacións recollidas para explicar o que aconteceu na primeira etapa. Completei estas

conversas con entrevistas a Ramón Lorenzo, Xosé Luís Méndez Ferrín, Xosé Luís Franco Grande, Gonzalo Rodríguez Mourullo e Xosé Neira Vilas. Son persoas representativas das novas xeracións de Galaxia que tiveron evolucións diferentes e manteñen reflexións distintas sobre a época, pero coa visión actual, co paso dos anos que dá unha perspectiva que non sempre é a que mantiveron entón. Neste caso, ó igual que no de Fernández del Riego, as entrevistas serviron máis para guiarnos que para cingirnos ás súas declaracións, que sempre procurei contrastar con fontes documentais, porque o paso do tempo crea lagoas e matízase coa propia evolución sufrida dentro do grupo. A estas entrevistas cómpre engadir a que mantiven con Aquilino Iglesia, fillo de Iglesia Alvariño, para ter a súa impresión sobre as desavizas do seu proxenitor coa editora.

Valinme tamén da prensa periódica. Fundamentalmente cotexei o xornal vespertino santiagués *La Noche*, por ser un dos axentes culturais fundamentais da época, pero tamén rastrexei o *Faro de Vigo*, por ser o xornal da cidade onde estaba ubicada a sede da editora e outros de maneira máis esporádica, tamén as reproducións facsimilares da prensa da diáspora. Outra das fontes fundamentais de información foron os prólogos dos libros publicados, pois neles están moitas claves do pensamento do grupo e son fundamentais para entender o discurso que estaban a construír.

O corpus traballeino dende a lectura atenta e de aí foron xurdiron os interrogantes, as ideas de por onde podería guiar os apartados da tese. Así, o esquema creouse a medida que a documentación revelaba información que considerabamos interesante e eliminou outras epígrafes que críamos nalgún momento serían relevantes, pero coa investigación perdían significación. Complementamos a lectura de documentos de arquivo coa de traballos xa publicados, principalmente ata 2014, cando decidimos dar por concluída a compilación de material, aínda que fixemos pequenas excepcións, como se pode comprobar na bibliografía final.

Da miña estadia na Universitat de Barcelona xurdiu o enfoque da tese, despois dunha conversa inicial cos doutores Albert Bastardas e Sabela Labraña¹, que me introduciron nas liñas de investigación dende a perspectiva da complexidade. A partir de

¹ Albert Bastardas e Sabela Labraña son membros do grupo de investigación interdisciplinar da UB *Grup de Complexitat, Comunicació i Sòcio/Lingüística -SocioComplexitat*. <http://www.sociocomplexitat.ub.edu/>

aquí fun complementando a miña formación con lecturas que eles e a doutora Àngels Massip² me foron proporcionando. Certamente resultaba interesante porque na tese hai moitos axentes, moitas perturbacións, moitos condicionantes e antollábase complexo, nunca mellor traído, adaptarme a un marco teórico que me limitase. Adoptar esta perspectiva non deixa de ter problemas xa que non se atopan grandes achegas ó campo dos estudos culturais, pero aínda así consideramos interesante facer esta lectura dende a complexidade. O director da tese, o doutor Henrique Monteagudo, apoiou a idoneidade do enfoque e guiou a súa aplicación sen perder de vista outras lecturas entre as que consideraba fundamentais a Bourdieu, Figueroa ou González-Millán, polo que xuntos fómoslle dando forma ó marco teórico para encadrar este estudo de caso.

² Àngels Massip tamén é membro e foi a impulsora, xunto con Albert Bastardas do Grupo de SocioComplexitat citado antes.

Perspectivas teóricas

Nas últimas décadas asistimos á reconsideración dos criterios científicos coa aparición dunha nova visión de ciencia que desembocou no que se coñece como o paradigma da complexidade. En realidade desenvolveuse fundamentalmente no campo da matemática, da física, da química ou da bioloxía, pero cada vez gaña máis presenza nas humanidades, principalmente na socioloxía e na psicoloxía, é tamén na lingüística, como demostran os estudos de Lakoff ou Langacker. Nesta tese resulta interesante este enfoque porque con el o que se pretende é a análise do sistema que foi Galaxia e, xa que logo, das relacións entre os seus compoñentes, en troques de poñer o acento nos individuos por separado. Supérase así o paradigma newtoniano-cartesiano no que se analizaban por separado e con leis estáticas e invariables os fenómenos.

Asistimos a la emergencia de una ciencia que no se limita a situaciones simplificadas, idealizadas, mas nos instala frente a la complejidad del mundo real, una ciencia que permite a la creatividad humana vivenciarse como la expresión singular de un rasgo fundamental común en todos los niveles de la naturaleza (Prigogine 1997: 13).

A complexidade é difícil de definir (Labraña 2009: 66) porque non se pode facer de maneira simple, aínda que hai autores que intentaron ofrecer unha visión xeral centrada nas particularidades da teoría (Solé 2009:20). Para Solé unha das principais características dos sistemas complexos é a presenza de propiedades emerxentes que non poden ser explicadas³ a través das propiedades dos seus compoñentes; é dicir, é preciso observar a totalidade e non só analizar os elementos simples dos fenómenos. Outra das características fundamentais da complexidade é que a pesar dos cambios e das variacións das partes, hai sempre unha constante invariable, que permite que se manteña o sistema (Solé 2009: 20). En realidade a complexidade é difícil de definir porque está en todas partes (Gershenson 2014: 28), pero si é importante para nós saber que os elementos interactúan de maneira que o comportamento de cada un deles depende do resto, e esa é a principal razón de que non se poidan estudar por separado.

³ As propiedades sistémicas dun nivel concreto reciben o nome de propiedades emerxentes, pois emerxen dese nivel. É importante ter en conta que a distintos niveis sistémicos tamén temos diferentes niveis de complexidade (Capra 1998: 57).

As relacións entre elementos son de gran importancia, pois o complexo ten máis que ver coa natureza das conexións que coa natureza dos elementos que interaccionan. Malia o que acabamos de afirmar, non se pode desprezar a natureza dos compoñentes, xa que esta tamén impón certas restricións sobre os acontecementos que emerxen a través das interaccións nun nivel determinado. Por iso, sempre teremos descriucións aproximadas da realidade, pois hai conexións que tomamos en consideración xunto a outras que excluímos, pois non é posible atender a toda a complexidade.

Isto non debe limitarnos, pois a complexidade non intenta ofrecer unha explicación única e verdadeira dun fenómeno ou dunha realidade, senón recoñecer e respectar a pluralidade de modelos e de puntos de vista que se complementan. Cómpre partir da consciencia de que o que nos mostra a observación da natureza non é a natureza mesma, senón a visión que dela ten o observador, como dixera Werner Heisenberg (Capra 1999: 50). Polo tanto, dende a complexidade o que temos é achegamentos diferentes ante un mesmo fenómeno. No estudo de Galaxia que levamos a cabo optamos por cotexar un corpus concreto, isto implicou necesariamente excluír outro; tamén botamos man das entrevistas cos protagonistas da época, pero non sempre foi posible acceder a eles e moitos xa non están para ofrecer a súa versión; ó mesmo tempo complementamos estas informacións orais de primeira man con biografías que tamén relatan eses feitos dende un papel central, pero non todos os membros deixaron a súa memoria por escrito; así as cousas, estas eleccións, impostas ou tomadas á mantenta, condicionan a visión final. É doado de entender que se se manexase outro corpus ou se se tivesen só en conta as declaracións dos protagonistas a través de entrevistas persoais ou das memorias escritas, de seguro que o resultado sería diferente e complementario. A nosa pretensión foi atender ó maior número de condicionantes para ter un resultado o máis aproximado posible.

Coa complexidade ponse en dúbida o criterio de verdade, herdado do pensamento de Descartes que falaba de “ideas claras e distintas”. Parte da ciencia actual dinos que non existe unha realidade única, senón tantas realidades como puntos de observación (Nardone e Watzlawick 1995: 34), isto permite que as teorías se complementen para analizar a visión do observado, porque non hai razóns incuestionables. Así as cousas, ó non partir da crenza en verdades absolutas consideramos que as nosas descriucións son *correctas*, pero neste

determinado contexto⁴.

Deste paradigma interésannos varios conceptos como o de *rede*, que é un conxunto de nodos interconectados, que substitúen un único centro, e poden ter maior ou menor relevancia segundo a información que absorban. En realidade todos os nodos son necesarios para o funcionamento da rede, pero a unidade é a rede, non o nodos (Castells 2006: 27). Imos entender que a estrutura que sustiña Galaxia formaba unha rede complexa que evolucionou durante estes trece anos de análise, pois unha rede recibe novas conexións e cada vez que un elemento se insire no sistema crece o tamaño da rede e tamén a súa conectividade. Isto é importante no caso de Galaxia porque foi unha rede socio cultural onde os nodos estableceron múltiples conexións con axentes externos e, en ocasións, conseguiron inserilos na rede e con iso multiplicar a proxección. Moitos son os exemplos que imos atopar neste sentido, dende a recuperación da figura de Cunqueiro para a rede ata a incorporación de Rof Carballo ou Pimentel ó sistema. Tamén poderíamos destacar as relacións internacionais coas que ampliaron o campo de poder e a visibilidade da rede.

As relacións que establece a rede social non son aleatorias, pois relacionámonos con veciños e coñecidos que ocupan unhas coordenadas próximas (Solé 2009: 38). Este principio está na base da rede, de feito na súa formación os membros coñécense e teñen un ideario básico común. Tamén está no desenvolvemento da mesma, así Cunqueiro xa era afín a moitos deles na preguerra, onde o seu compromiso galeguista fora total. Outras das incorporacións citadas, Pimentel e Rof Carballo, prodúcense por amizade dalgúns dos membros da rede con eles, e despois desas conexións, que dan lugar a multitude de interaccións, chegaron os froitos en forma de obra literaria, ensaística, etc.

Outro concepto que nos interesa é o de *modularidade* (Solé 2009: 150), unha propiedade das redes biolóxicas. Un sistema modular ten como característica principal que está formado por diferentes partes que se atopan internamente moi integradas, pero á vez

⁴ Capra (1999: 61) ofrece un exemplo moi ilustrativo: o do profesor de física que deixa caer un obxecto e cunha simple fórmula de física newtoniana móstralle ós alumnos como calcular o tempo que tarda en chegar ó chan dende unha determinada altura; é unha primeira aproximación. Agora ben, se considera a resistencia do aire, esta achega será máis próxima, pero tampouco será exacta, xa que a resistencia do aire depende da temperatura e da presión. E aínda podería influír a circulación do aire a causa dunha ventá aberta, etc. Polo tanto a caída do obxecto está conectada de moitas maneiras ó entorno e nunca poderemos tomalas todas en conta, só podemos achegar unha descrición aproximada da realidade.

pouco relacionadas co resto do sistema. Nunha rede modular hai diferentes subredes e os compoñentes destas teñen máis conexión entre eles que cos elementos doutras subredes. No caso de Galaxia poderíamos poñer o seguinte exemplo, en Galicia a mediados da década dos cincuenta creouse unha subrede de rapaces novos que se situaban nesa época claramente na rede Galaxia. Non é a única subrede, poderíamos sinalar outra que se estableceu en Buenos Aires, fundamentalmente arredor do Centro Galego. Os elementos destas subredes teñen moi pouca relación entre eles, son totalmente independentes e é a modularidade como característica a que permite que evolucionen como subredes independentes. Así as cousas, se hai un dano non se propaga por toda a rede, dado que as conexións entre as subredes son máis febles. A relación establécese a través doutros elementos do sistema, así boa parte deses rapaces gañaron varios premios do certame do Centro Galego e a presentación de orixinais, a notificación dos gañadores, o coñecemento das bases producíase a través doutros nodos da rede, pero non había unha relación directa neste momento, aínda que o resultado do concurso podía verse favorecido cara a eles por saberse parte da mesma rede. Isto tamén explica que os conflitos que houbo nesas subredes non afectasen as outras.

As redes sociais xeran estruturas materiais, como a empresa Editorial Galaxia, que se converten en elementos estruturais da rede e que producen, á súa vez, bens e artefactos materiais que son intercambiados entre os nodos (Capra 2003: 119). A diferenza das redes biolóxicas, as estruturas materiais nas redes sociais son planificadas en base a uns obxectivos concretos, polo que teñen un significado determinado. Capra teima en que o significado constitúe en si mesmo fenómeno sistémico polas relacións que establece co contexto. Os seres humanos teñen a necesidade e a capacidade de producir imaxes e de proxectalas no futuro, de deseñar estratexias, de tomar decisións ou de establecer criterios e normas coa finalidade de acadar os obxectivos marcados. Ter a visión de futuro é crucial para o éxito de calquera organización (Capra 2003: 163), unha visión como imaxe mental.

Entre a documentación da editora atopamos os estatutos, a acta fundacional, as misións trazadas, o prospecto, porque a rede tende a administrar desta maneira o comportamento dos seus membros a través dos valores, das normas e das crenzas establecidas dende a fundación. Toda esta documentación repón a un sistema eficaz de

marcar os límites dentro da rede e de aí xorde a cultura do sistema, porque responde a iso, a ese sistema de crenzas, valores e normas que delimita o ámbito de comportamento admitido por unha sociedade. Así, as redes sociais crean cultura, pois involucran moitos factores que se alimentan constantemente e crean un corpo de comportamentos que son o modo de vivir esa cultura. Esas ideas, valores, crenzas e demais maneiras de difundir o coñecemento de estruturas de significado, son o que Capra (2003: 127) denomina *estructuras semánticas*, que serían esas estruturas de organización que están nos individuos da rede. Este coñecemento compartido é transmitido de xeración en xeración, polo que crea unha identidade dos seus membros que se basea no sentido de pertenza ou non. Ímolo ver claramente no comportamento de Mourullo, que se sitúa fóra da rede, e de Ferrín, que se consideraba parte dela; tamén sobre a maneira crítica de Fernández de la Vega fronte á de Borobó, por exemplo.

Se as estruturas formais son os documentos oficiais, diagramas, regulamentación ou procedementos (Capra 2003: 148), as estruturas informais son redes de comunicación nas que se intercambia habilidades e se xera coñecemento compartido, como as reunións que tiñan lugar na Rosaleda ou en Calo, tamén nas conversas entre os membros, as diferenzas, incluso os chismes que xurdían e que obrigaban a un posicionamento. Nalgúns casos prodúcense rupturas, como a de Mourullo, que obrigan á toma de decisións; sucede o mesmo cando entra un membro na rede.

Non podemos deixar de banda o fenómeno do *poder* como característica de toda realidade social, algo que explicou o economista Galbraith, no xa clásico *La anatomía del poder*, onde reflexiona sobre como se impón, cales son as bases e o funcionamento do poder.

El ejercicio del poder, la sumisión de unos a la voluntad de otros, es inevitable en la sociedad moderna; sin él no se consigue absolutamente nada. Es un tema que debe abordarse con mente escéptica, pero no con mente que adolezca de la fijación en el mal. El poder puede ser socialmente maligno; es también socialmente social. Debe formularse un juicio sobre él, pero puede servir un juicio general que se aplique a todo poder (Galbraith 2013: 27)

Esta afirmación non deixa lugar a dúbidas, o poder é inevitable e sen el non se consegue nada, algo ó que non pode ser allea a rede para poder sobrevivir. De todas maneiras, tamén é importante como se xestiona, pois é máis efectivo se se mantén oculto,

xa que a submisión do resto non será tan evidente e creará menos ataques. Para Galbraith hai tres tipos de poder: condigno/coercitivo, sería aquel do que se prescribe un castigo a quen incumpre os postulados da rede; compensatorio, no que a recompensa é positiva e, finalmente, o condicionado, que se exerce modificando as crenzas sociais e nestes casos non se advirte a submisión, pois “la verdadera autoridad consiste en conferir poder a otros para que actúen” (Capra 2003: 125). Neste sentido, en Galaxia veremos como Pimentel e Rof Carballo asumen os principios do grupo de maneira natural, pois entenden que é o correcto e xusto.

O poder pode adquirirse de diferente maneira, unha evidente é por cartos, podemos pensar nalgúns mecenas da editorial como Álvaro Gil, pero tamén hai outras formas de acadalo. Unha delas é a personalidade, aí estarían figuras como a de Piñeiro, o membro máis reflexivo do grupo que creou e difundiu parte do discurso da rede. Outra polo carácter organizativo, nese caso temos que citar a Fernández Del Riego que levaba o peso da estrutura, a organización, as relacións co exterior, cos traballadores. Desta maneira hai membros que acaparan gran parte do poder, algo moi importante por ser o medio polo que se resolven os conflitos de intereses que xorden inevitablemente en toda comunidade humana (Capra 2003: 124), polo que unha boa política de xestión para equilibrar as tres clases de poder garante éxito. Se hai unha división do poder clara é bo para a rede, pois atalla os conflitos de interese máis axiña e, desta maneira, o impacto das perturbacións que incidan sobre a rede son mínimas. A rede social, neste caso Galaxia, tiña un patrón deseñado para distribuír o poder, como se pode ver nos organigramas realizados por Xaime Isla, pero tamén tiña líderes, persoas capaces de manter unha visión, de articulala claramente e de comunicala con paixón e carisma (Capra 2003: 162).

Acabamos de introducir o concepto de *perturbación*, que é de significado transparente. A rede non reacciona sempre por igual e elixe a cales responde e a cales non. Por exemplo, se hai un cambio nas pautas de actuación da censura iso permite que se tomen decisións noutro sentido, que se poida modificar o proxecto de edición, pois hai unha maior permisibilidade, algo que sucedeu a partir de 1963. A perturbación da censura levará á paralización dos cadernos da *Colección Grial* e a resposta da rede foi a publicación dunha serie de ensaios, de monográficos que pretendían mitigar a ausencia dunha revista. O

cambio debe ter sentido para a rede e para os seus membros, porque desta maneira non se rompen as relacións establecidas no sistema e a rede incluso pode saír reforzada. Así, ante a censura de textos como *A esmorga* ou a *Obra completa* de Cabanillas, a subrede de Buenos Aires decide que serán eles os que dean saída a esas publicacións, nunha mostra de cohesión e de ideario compartido. Outra perturbación é a aparición da Nova Narrativa Galega, coa que en principio os compoñentes de Galaxia non estaban en sintonía, pero ceden e evitan provocar o caos e a ruptura cos máis novos.

Non todas as perturbacións provocan inestabilidade ou medo, pois en ocasións a novidade é recibida como algo moi positivo, como o foi a aparición desta nova xeración, polo que se facilitou a emerxencia e para iso creáronse as condicións, como o espazo Illa Nova, para que puidesen publicar os seus textos. Xaime Isla liderou a súa creación e non só propuxo a colección, senón que a sostivo economicamente. Podemos dicir que Galaxia responde a un sistema aberto, porque acepta novas ideas, aínda que non sempre fose así e ante outras perturbacións se pechase, porque rompían con valores, normas e crenzas establecidas. Os sistemas complexos teñen moitos tipos diferentes de elementos ou axentes, son heteroxéneos e o seu futuro non é predicible. Son sistemas non lineais, polo que os elementos ou axentes non son fixos, senón que poden cambiar. Tamén son sistemas abertos pois hai intercambios, saídas e entradas, e tamén hai adaptabilidade.

Relacionado co anterior estaría o concepto de *adaptación* (Holland 1995), a habilidade que ten o sistema para modificar o seu comportamento ante unha perturbación e que se complementaría co concepto de *predición*, a capacidade para prever esa perturbación e tomar as medidas para que afecten no mínimo o sistema. Sen dúbida esta capacidade é relevante, pois unha perturbación pode destruír o sistema, malia que non son predicibles todas as interaccións futuras dun sistema e menos se é aberto. Os sistemas adaptativos poden crear novas solucións que son precisas para enfrontarse a un medio complexo e impredecible.

E neste punto introducimos outra característica da rede, a súa propiedade de ser *autoorganizante*, é dicir que os seus elementos interactúan de forma que o comportamento do sistema é produto principalmente das interaccións e non dun só elemento nin dunha fonte externa (Gershenson 2014: 33). Un sistema adaptable pódese deseñar ante a

autoorganización. Os compoñentes actúan en tempo real e buscan solucións constantemente para os problemas e se cambia a perturbación o sistema tratará de atopar unha nova solución. Isto é unha constante, pois un sistema complexo nunca é predicible, polo que a autoorganización é a propiedade que explica por que un sistema complexo *emerxe* e varia ata quedar novamente estabilizado (Massip 2014: 270).

Galaxia é unha rede social viva porque é *autoxenética*, é dicir, cada comunicación crea na rede pensamento e significado o que dá lugar a novas comunicacións (Capra 2003: 146). Esta é a forma de autoxerarse, de crear un contexto común de significado, coñecementos compartidos, e normas de conduta que proporcionan ós membros unha identidade colectiva e un ámbito claramente delimitado que senten como propio. Se durante un tempo unha empresa como Galaxia ten unha maneira de pensar e de actuar e así consegue os obxectivos marcados esa práctica deixa pegada nos seus membros, é o que Wenger (2001) denomina *comunidades de práctica*. Fala de tres características: implicación mutua dos seus membros, empresa común e repertorio compartido de hábitos, normas e coñecemento. A vitalidade reside, polo tanto, nas comunidades de práctica.

Se retomamos a liña de poder atopamos o termo de *autoridade*, que fai referencia ó saber e ó actuar. É fundamental, tamén neste caso, xestionar esa autoridade, incluso cedela para que outros tamén se sintan reforzados nas súas funcións dentro da rede e asuman a pertenza ó sistema. Esta cesión aparente ou real de poder faise en favor dos intereses que se consideran fundamentais e leva rituais de obediencia, símbolos e recompensas emocionais. Así, Ramón Otero Pedrayo era o presidente de Galaxia, pero a súa autoridade era mínima, aínda que a súa indiscutible personalidade foi aproveitada en beneficio da estrutura. Durante estes anos varias homenaxes se lle tributaron, eran recompensas emocionais por esa lealdade, son actos moi normais de mostra de unidade e de autoridade. Noutras ocasións conferíuselle autoridade ós novos valores, así a dirección da *Revista de Economía de Galicia* pasou a un novísimo Xosé Manuel Beiras.

Un dos conceptos máis problemáticos é o de xerarquía, pois aínda que o novo paradigma admite a existencia de diferentes niveis de complexidade con leis distintas a cada nivel, parte dos estudosos consideran que o que realmente hai son estruturas multinivel de sistemas dentro de sistemas, polo que máis que xerarquías hai redes dentro de

redes e en cada rede outras máis pequenas que coñecemos como subredes.

La trama de la vida está constituída por redes dentro de redes. En cada escala y bajo un escrutinio más cercano, los nodos de una red se revelan como redes más pequeñas. Tendemos a organizar estas sistemas, todos ellos anidando en sistemas mayores, en un esquema jerárquico situando los mayores por encima de los menores a modo de pirámide invertida, pero esto no es más que una proyección humana. En la naturaleza no hay un *arriba* ni un *abajo* ni se dan jeraquías solo hay redes dentro de redes (Capra 1999: 55).

Entendemos desta maneira que calquera organismo é o resultado da integración dos procesos vitais e históricos, e dos procesos culturais tamén. A través da comunicación elabórase o novo complexo cultural emerxente. O que se propón é contemplar a realidade a partir das relacións que se establecen en todo sistema, estas relacións que dan lugar ós fenómenos de creatividade e emerxencia. O contexto onde se dan os procesos non se pode separar da rede, pois é unha parte da complexidade. No noso caso a ditadura franquista que inflúe na rede, como a educación dos seus membros ou a súa posición social. Todo sistema autoorganizador = vivinte combina un número moi grande de unidades que interaccionan entre si.

A complexidade permite achegas doutras disciplinas que enriquezan a visión e a complementen, e nesta tese consideramos interesante ter en conta conceptos abondo coñecidos que collemos da perspectiva sociohistórica da literatura que parte de Bourdieu. Polo tanto, tivemos moi en conta os estudos do sociólogo francés, que nas súas investigación tamén se abriu a disciplinas como a filosofía, a antropoloxía, pero tamén a economía e a literatura. Amais dos seus estudos, son de interese para este tese aqueles que desenvolveron a súa teoría para o campo literario galego, nomeadamente os traballos de Antón Figuerola e de Xoán González-Millán.

Nesta época a literatura galega buscou identidade e liberdade, procuraba definirse, e para ese proceso de creación son útiles unha serie de conceptos como o de *campo literario* (Bourdieu 1991). É un espazo no que se establece unha rede de relacións obxectivas en torno a un *capital*, o cal aparece distribuído irregularmente. Para Bourdieu cada campo prescribe unha serie de valores e regras particulares, e unhas estratexias que se verifican nas loitas pola lexitimación no interior do campo. Con esta descrición podería ser a rede, pero en realidade ten un rango maior e para non falar de dúas redes, unha integrada noutra,

cando nos centramos na análise da literatura empregaremos o concepto campo literario.

Os integrantes do campo ocupan unha determinada posición, é dicir, son obxectos de maior ou menor apreciación social, teñen o creto simbólico que obteñen, manteñen e defenden mediante as súas tomas de posicións: obras, manifestos, etcétera. O concepto de campo é unha noción teórica que, polo tanto, designa na práctica unha realidade sempre en mudanza, mais sempre cunhas fronteiras marcadas precisamente polos lindes (Figuerola 2010: 16).

No caso de Galaxia pretenderon delimitar o campo coa lingua galega, unha loita que se produce nesta etapa a raíz dalgunhas publicacións. En realidade é moi común que os campos estean ou por contornos nacionais ou lingüísticos. No campo literario a literatura constitúe o capital fundamental en xogo, cada posición acádase, mantense e deféndese non só con argumentos literarios, senón con medios económicos e políticos ou de campos externos. Tampouco a consideración de escritor responde sempre a razóns literarias, senón a aparecer en xornais ou a publicar en determinadas editoriais (Figuerola 2010: 18). No caso de Galaxia tamén comprobaremos como é así, como se constrúe ou se intenta construír o canon e ás veces, como no caso de Pimentel, canonízase antes de que publicase unha obra.

Na situación deste período o campo literario tiña un marcado compromiso político, pois buscábase a emancipación da cultura dominante. Por esta razón a *autonomía* do campo literario é relativa porque non está illado, senón en relación con outros campos “o que dá lugar a fenómenos moi complexos e non doados de observar”, como indica Figuerola (2010: 37). Hai factores económicos ou políticos que afectan o concepto de autonomía, que forma parte da idea de campo, e permite explicar a importancia das relacións externas ben co público, cos mecenas, cos axentes.

No apartado dedicado á construción da literatura da nación interésannos as obras, pero aínda máis o proxecto planificado que está detrás. Tamén seguen a pesar as relacións, como interaccións fundamentais para ir máis alá do obvio. Dentro do campo aparece a noción de autonomía que é esencial, aínda que relativa.

1. Contexto histórico

1.1. Antecedentes históricos

Hai case oitenta anos que comezaba a *longa noite de pedra*, un eufemismo que empregou Celso Emilio Ferreiro nun poema e que deu nome ó coñecido libro publicado na Colección Salnés. Con este sintagma referíase o poeta ó período comprendido entre 1936 e 1975, os longos anos de guerra e ditadura, de falta de liberdades, de aniquilación dos dereitos, de opresión, represión e censura. Esta tese é o estudo dun caso de resistencia contra esa longa noite de pedra, dunha empresa que nace coa vontade de reivindicar o prohibido, de contraargumentar o discurso oficial, de difundir na adversidade o discurso do grupo, pois estaban a pensar na necesidade de ter un capital simbólico e material cando se restaurasen as liberdades.

Achegámonos á época dende o microscopio, pois Galaxia é un caso, un caso minúsculo dentro do complexo entramado que se teceu na ditadura, pero isto tamén nos vai permitir explicar a complexidade do momento, atender a feitos que dende un estudo macro serían invisibles. É importante facelo porque non todo foi fascismo, aínda que este fose omnipresente, tamén houbo galeguismo.

Nos meses anteriores ó levantamento fascista planeaba no ambiente a posibilidade de que se producise un golpe de Estado militar e a advertencia deste perigo fíxose manifesta o 17 de xullo de 1936. Nos cuarteis de Ceuta e Melilla iniciouse o levantamento do exército e, de seguido, constituíronse os Comités de Defensa da República, que non puideron frear a conspiración dos cuarteis de Galicia. A Coruña era a sé da VIII División Orgánica do exército e xunto con Ferrol perpetraron unha estratexia que lles deu bos froitos e así os sublevados non tardaron en ter o control das cidades galegas en moi poucos días. As excepcións máis salientables foron Vigo e Tui, que loitaron ata o día 26 de xullo. Polas datas é evidente que enseguida houbo unha perda de control do goberno republicano que, segundo Fernández Prieto (2008: 127-143), estivo motivada por tres factores principais: por unha banda o éxito dos golpistas entre os militares, por outra a situación xeográfica de Galicia que se converteu nunha rateira e, finalmente, a inexistencia dun clima bélico nos

postremos días antes da sublevación militar, por iso a resposta sería tan morna, porque os ánimos non estaban quentes.

É importante que quede claro que en Galicia si houbo resistencia, fronte ó que en ocasións se afirma, só que deseguida capitulou, como observa Barreiro Fernández (2007:76). Certamente non se daban as circunstancias necesarias para que o país aguantase, pois non posuía un proletariado forte, nin armas, nin cidades grandes, polo que a resistencia podería durar máis ou menos, pero en todo caso non había vimbios para que saíse airosa. Estes son feitos evidentes que non permiten falar de entrega, senón de causas de peso que precipitaron a derrota, pois Galicia demostrara nos comicios celebrados en febreiro de 1936 que estaba moi lonxe das ideas fascistas. Así, excepto na provincia de Ourense, a Fronte Popular⁵ gañara con solvencia. Este partido conseguira trinta e tres escanos en Galicia fronte ós dezaseis do Bloque Nacional⁶, polo que a República quedara ratificada⁷.

Unha vez que o país caeu nas mans dos golpistas cumpriu a función de achegar homes á fronte militar. Non tardaron en organizarse expedicións de persoas afíns⁸, nin o chamamento de quintas ás que tivo que unirse Piñeiro, pero tamén houbo voluntarios que querían expiar o seu pasado dubidoso para as novas autoridades, unha maneira moi dura de disimular á que se viron obrigados moitos galeguistas como Fernández del Riego. Aínda houbo outros que se alistaron ó bando sublevado para despois pasarse ó republicano, como Ramón de Valenzuela, unha fazaña moi perigosa, pero na que ás veces foi posible manter a propia vida e a dos familiares, porque normalmente nestes casos axustaban contas cos que quedaban para evitar as tentacións.

Aínda que as tres figuras principais da editorial, Fernández del Riego, Isla Couto e Piñeiro, loitaran no bando sublevado e, polo tanto, gañaran a guerra, en realidade eran os claros perdedores, pois o seu pasado no Partido Galeguista ou nas Mocidades delatáboas. Era unha derrota que non os levara ó exilio, pero que terían que vivir no interior. Fernández

⁵ Integrada por Esquerda Republicana, PSOE, Partido Galeguista, Unión Republicana, Agrarios de Esquerda, Partido do Centro e Partido Comunista.

⁶ Constituído por CEDA, Renovación Española, Agrarios de Dereitas e Independentes.

⁷ Para obter unha visión máis ampla do acontecido en Galicia os días posteriores ó golpe militar pode consultarse o traballo de X. R. Barreiro, 2007. É un dos máis recentes estudos e ofrece un repertorio bibliográfico abarcable para profundar en diversos aspectos que poidan resultar interesantes.

⁸ Tamén houbo primas de enganche que segundo Álvarez Castro (2013: 310) eran de 400 ptas. por tres anos, 500 ptas. por catro e 700 por cinco, por día 6,10 ptas. 2 para comida, 1,10 para vestiario e 3 en metálico.

del Riego foi inhabilitado para a docencia, polo que non se puido reincorporar á Universidade de Santiago de Compostela onde dende 1934 era profesor axudante de Dereito Civil; Piñeiro en lugar de comezar os seus estudos universitarios volveu para Lugo; de Isla Couto hai menos noticias e parece que tivo mellor pasar. Tamén foi inhabilitado Otero Pedrayo, que sería presidente de Galaxia, desterrado Xosé Ramón Fernández-Oxea, presidente do Partido Galeguista (PG) en Lugo cando estala a guerra outros, como Gomez Román, tiveron a sorte de que houbese quen intercedese por eles. Tamén houbo un bo número de galeguistas que se viron obrigados ó exilio e aínda houbo compañeiros que foron asasinados como Alexandre Bóveda ou Ánxel Casal, amigos que todos recordan nas súas memorias.

Se a resistencia ó golpe militar non durara moito máis dunha semana, a represión foi moi dura. O poder asumíranlo os militares, falanxistas e os caciques que se adheriron rapidamente ó Réxime fascista. A súa arma era a represión e a supresión de dereitos. Aquí queremos facer un inciso, pois aínda que é común o emprego do concepto *represión* para falar da actuación do fascismo despois da guerra, cada vez son máis os historiadores que reivindicán o termo *xenocidio* para estas tácticas que puxeron en funcionamento despois da guerra, como ben explica Álvarez Castro (2013: 91). O historiador defende a ampliación do concepto *xenocidio* que ofrece a ONU, pois restrínxese a accións motivadas pola relixión, a etnia, a raza ou a nacionalidade, e entende que se podería ampliar para causas políticas e culturais.

Dende logo non hai dúbida que foi un proceso criminal dirixido dende o propio Estado, con metodoloxía violenta e paralegal para eliminar a un grupo de poboación concreta, pero toda a sociedade estaba implicada dunha maneira ou doutra. A violencia e o medo impuñan un control que paralizaba a sociedade pois vían como asasinaban compañeiros, por exemplo, e eran castigados outros de maneira exemplarizante para a sociedade. Antes mencionabamos os desertores que mudaban de bando e como as represalias ían contra os familiares, esa era a maneira de evitar que sucedesen.

Non importaba a clase social, foron fusilados albaneis e universitarios, a represión ou o xenocidio non entendeu de *status* e así padeceuno toda a sociedade. As listaxes de condenados a morte, *paseados*, depurados, encarcerados, etc. cada vez complétanse máis

grazas a estudos locais que poñen nome e apelidos a cada unha das vítimas, no que é unha maneira de restaurar a súa dignidade. Foron moitos porque o estado de guerra seguiría vixente ata finais da década dos corenta como explica Álvarez Castro (2013: 94), aínda que foi nos primeiros meses cando máis *paseos* e execucións houbo, porque despois era menos preciso, xa que o terror estaba instalado na sociedade. O que se mantivo de maneira intacta foi a represión psicolóxica exercida fundamentalmente a través dos medios de comunicación que foran incautados, tamén a Igrexa católica cumpriu ben ese papel co espallamento das ideas fascistas e, especialmente, do medo dende os púlpitos. A Igrexa tamén exerceu o control local, xunto ós caciques.

Sen dúbida, non hai nada peor que a eliminación das persoas que se produciu especialmente nos primeiros meses, pero os que quedaron pasaron moitas dificultades. Como xa dixemos, moitos funcionarios do ámbito da administración foron separados do seu servizo e, moi especialmente, no ámbito educativo, pois era clave para difundir e sementar a ideoloxía do Réxime franquista dende cativos. Desta maneira foron moitos os mestres *paseados* e fusilados por estar en contra ou ser sospeitosos das súas ideas progresistas e outros moitos represaliados como Antón Fraguas. Tamén houbo sancións económicas e incautación de bens ao abeiro das leis que comezaron a aprobar os sublevados dende que levaron a cabo o golpe de estado. Así o 10 de xaneiro de 1937 aprobárase un decreto polo que se incautaban os bens sindicais e de partidos e sociedades, pois con anterioridade, en 1936 xa se emitira un decreto polo que se declaraban ilegais as organizacións integrantes da Fronte Popular.

A entrada das tropas fascistas en Madrid entre o 28 de marzo e o 1 de abril de 1939 marca o final da guerra e o comezo da ditadura, aínda que en Galicia o Réxime xa estaba asentado dende 1936. Con este panorama desolador, sementado de odios, a fractura social non foi menos importante. Había dous bandos e na sociedade estaban os que se posicionaban dun lado ou doutro, os bos e os malos, os gañadores e os perdedores da guerra, entendendo que ninguén gaña nunha guerra, pero dende logo máis perden os represaliados, os multados ou os depurados dos seus cargos. O 9 de febreiro de 1939 aprobouse a *Lei de responsabilidades políticas* que permitía xulgar a persoas do bando vencido por actuacións políticas realizadas a partir do 1 de outubro de 1934, e xunto a esta

aprobouse a *Lei para a supresión da masonería e o comunismo*, o 1 de marzo de 1941, coas que se legalizaron os actos represivos. Moitas das leis tiñan carácter retroactivo, polo tanto sancionaban actividades que foran legais. Moitas persoas implicadas politicamente víronse obrigadas a exiliarse para salvar a súa vida. Como define Gracia (2004: 157) é moi difícil aceptar esa situación de estranxeiría indefinida, “porque todo exilio es una enfermedad incurable”.

¡Pro quen me dera que chovese a cotío namentres eu estivera en San Salvador de Poio, agardando que me chegara a hora de ir pro sartego, sobre do que tamén chovería a eito! Consólame somentes a ledicia de escoitar a uns meniños que me chaman abó! E pra iso nunha lingua que endexamaís será a que eu quixera ensinarlles! [...] A intuición xenial de Daniel sacoulle sentencias á vida que fican definitivas; pra min, poucas como aquela de que non hai millor ben que nacer e morrer no mesmo lugar... Non se sabe a traxedia que é ista de matinar ahi na terra onde están os meus e entolecer eiquí de soñar, desperto e durmido, en todo canto deixamos ahí, xa para sempre (Carta de Gerardo Álvarez Gallego a Fernández del Riego, 25/01/1963).

Álvarez Gallego fora secretario do Partido Galeguista e un dos cinco candidatos galeguistas para concorrer nas eleccións xerais nas listaxes do Frente Popular, polo que se viu obrigado a exiliarse, primeiro en Cuba, onde fundou a Hermandad Gallega, unha organización política antifascista, e despois nos Estados Unidos. Cando escribe esta carta pasaran case tres décadas dende que saíra do país, con todo, nas súas palabras maniféstase a dor e a desesperanza porque sente que non poderá volver. Esta é unha constante nas biografías dos exiliados, o sentimento de amputación da felicidade que non tiña volta atrás.

Os que quedaron viviron a longa posguerra que, segundo Fernández Prieto (2008: 133), non rematou ata a metade da década dos cincuenta e que se caracterizou pola ruptura da sociedade democrática e libre que supuña a República. Despois da contenda bélica abriuse unha fenda socioeconómica importante que se caracterizou pola carestía, polo atraso agrícola, pola escaseza de alimentos, pola falta de medios técnicos, combustible, fertilizantes, maquinaria ou repostos. Non en van, coñécese este período como autárquico ou, máis popularmente, como *os anos da fame*, pois o Réxime lexislou contra dos máis desfavorecidos. Entre as medidas executadas, estiveron a de expropiar os montes veciñais, grazas ó *Decreto para a promoción do Patrimonio Forestal do Estado en Galicia*, para repoboalos con especies foráneas, o que agravou a pobreza nos que eran á súa vez os máis

pobres. A todo isto habería que engadir a aprobación do *Plan Agrario* que perpetuou o minifundismo. Tamén o sector pesqueiro se veu prexudicado e así minguaron o número de embarcacións, sen que houbera axudas para renovar a flota pesqueira. Diminuíron as fábricas de conservas, desapareceron os curtumes, as ferrarías e os pequenos estaleiros, polo que o desmantelamento de que a partir de 1940 foi total.

A época da que se ocupa esta tese (1950-1963) correspondería á segunda etapa do Réxime. A primeira caracterizouse pola proximidade ós gobernos fascistas de Alemaña e Italia que apoiaran a Franco na guerra, fronte á segunda etapa (1949-1970) na que remata o illamento político grazas ó apoio de Estados Unidos, naquel momento en plena *Guerra fría* contra a Unión Soviética. Esa alianza contra o comunismo fixo posible que España, despois de apoiar durante a Segunda Guerra Mundial as potencias perdedoras, puidese saír indemne do boicot internacional contra un Réxime fascista.

No ano 1957 formouse o “gobierno tecnócrata”, no que entraron persoas vinculadas ó Opus Dei, que comezaron un período de apertura. Nesta liña, promoveron un incipiente desenvolvemento económico, grazas ó asentamento dalgunhas empresas nas cidades ou á aprobación do *Plan de estabilización* en 1959, co que se eliminaban algúns controis e barreiras que favorecían a integración da economía española no ámbito internacional. Mentres isto acontecía, a sociedade galega seguía a ser eminentemente rural, porque a transformación sectorial que se estaba a producir no resto do Estado chegaba tarde a Galicia e con pouco pulo. Só o 15% da poboación activa en 1975 estaba empregada na industria, unha cifra non moi superior ó 11,3% de 1960. Para este estudo é importante esta introdución socioeconómica, pois Galicia dende o primeiro momento apostou polo ensaio económico para denunciar a situación marxinal de Galicia e propoñer solucións. As páxinas da *Revista de Economía de Galicia* son unha boa mostra disto, como analizaremos despois.

Máiz (1988: 69) considera que se pode falar dun principio de modernización en Galicia a partir de 1968, pois danse unha serie de mudanzas socioeconómicas que así o poñen de manifesto. Entre elas destaca o descenso da emigración, pero tamén a incipiente mecanización do campo, a explotación de novos caladoiros de pesca ou a creación de industria nas cidades atlánticas de Vigo, Ferrol e A Coruña, coa implantación de estaleiros ou da fábrica de automóbiles Citroën. As cidades medraron ó redor da industria pesqueira,

conserveira e naval. Tamén avanzaba a industria hidroeléctrica grazas á madeira dos montes repoboados e, en menor medida, á minería do volframio. As actividades á marxe do Réxime, pero consentidas por el, como o estraperlo e o contrabando cobraron forza. A ditadura era unha ola a presión que precisaba dunha pequena válvula de escape para non estourar, por esta razón permitíase o mercado negro, malia que houbera que pagar por el un alto prezo. Este avance discreto mostra que durante a primeira etapa de Galaxia o escenario económico estaba pouco desenvolvido, cunha actividade industrial baixa, en confronto ó resto de España, e cunha economía pouco activa.

1.2. O galeguismo despois da Guerra civil

Non se trata nesta tese de facer un repaso á historia do galeguismo, pero si consideramos importante dar unhas mínimas directrices que contextualicen este discurso no que se encadra Galaxia. O 2 de febreiro de 1943 producírase a primeira gran derrota do exército alemán na batalla de Stalingrado, que foi non só unha vitoria para as forzas aliadas, senón a confirmación de que estas podían gañar a guerra. A este triunfo sumárase o da batalla de Kursk, na que quedaba aínda máis patente que era posible derrotar a Hitler, polo que os galeguistas se ilusionaron ante a posible caída do Réxime fascista tamén en España.

Será nese ambiente de contida euforia na que se decidiron a reorganizar o Partido Galeguista, aínda que as negociacións e os primeiros intercambios de opinións quizais fosen anteriores. Fernández del Riego chegara a Vigo en 1939, despois de ser inhabilitado para a docencia, e alí restableceu a súa relación con Enrique Peinador, que fora membro do Partido Galeguista, e con Gómez Román, o último secretario xeral do Partido. De maneira discreta comezaron a crear unha pequena rede á que se incorporou Ramón Piñeiro, daquela en Lugo. Utilizarían a Servando Gómez-Aller de la Ballina, que fora secretario do Comité Provincial do Partido Galeguista, para contactalo e levalo a Vigo sen levantar sospeitas. Piñeiro di que nesa mesma visita tamén se entrevistou con Ramón de Valenzuela, quen estaba a intentar organizar o Partido na órbita da Unión Nacional controlada polo Partido Comunista, pero Piñeiro entendeu que estando vivo o último secretario xeral do PG, a este

correspondíalle asumir esa misión. Esa é a explicación de Piñeiro, pero tampouco podemos esquecer as súas ideas políticas que nunca estiveron na liña comunista. En todo caso o seu relato (2002: 62) sitúa a súa visita a Vigo en 1942 cando, segundo el, realizaría esas dúas entrevistas, aínda que a de Ramón de Valenzuela é improbable, pois non saíu do cárcere ata 1944.

Sexa como for, Piñeiro aceptou a proposta de Del Riego, Enrique Peinador e Gómez Román, que lle encargaron buscar complicidades para aumentar a rede e así, no verán de 1943, na praia de Coruxo, nunha casa mariñeira na que veraneaba Del Riego, tivo lugar a primeira xuntanza de galeguistas. Ramón Piñeiro antes da guerra non tivera un pasado político activo mitin das arengas, comité pro-Estatuto da provincia de Lugo, era un militante de base que non escribira nos voceiros do partido, nin era unha figura de mítíns, polo que resultaba menos sospeitoso ca Del Riego ou Xaime Isla máis activos nos anos anteriores ó golpe de estado, como observa Beramendi (2009: 30).

Á reunión de Coruxo asistiron Piñeiro, Ánxel Fole, Vicente Bóveda, Xesús Ferro Couselo, Cesáreo e Camilo Saco, Luís Viñas Cortegoso, Leuter González Salgado, Xosé Meixide, Servando Gómez-Aller de la Ballina, Genaro Mariñas del Valle, Bieito Fernández, Dámaso Carrasco, Emilio Álvarez Gallego, Francisco Barreiro Salaño, Remixio Gándara, Cadahía e Salvador Rei. Resulta interesante esta xuntanza porque, como recolle Casares (1984: 86), Ánxel Fole cando relatou o acontecido aquela tarde lembraba que entre as propostas estaba a de crear unha editorial e unha revista, aínda que logo non se foi máis alá porque os acontecementos se precipitaron. Malia que nese momento houbera outras prioridades, é relevante o seu comentario porque sitúa o proxecto entre as angueiras da rede dende o inicio.

Dous meses despois celebraríase outro encontro en Vigo no que decidiron os cargos de dirección do partido. Créase o Comité Executivo formado por Gómez Román, que seguía a ser o secretario xeral, Piñeiro, designado secretario político e Del Riego como secretario do exterior e propaganda. Tamén formaban o comité Xosé Meixide, Cesáreo Saco e Xaime Isla Couto.

En 1942 Piñeiro trasladárase a Madrid para facer a especialidade de Filosofía e alí entrou en relación con Fermín Penzol, Álvaro Gil e Xosé Ramón Fernández-Oxea, xunto

con outros atigos galeguistas como Evaristo Mosquera, pero interésanos resaltar os primeiros porque formarán parte de Galaxia. Tamén en Madrid fixo amizade con Koldo Mitxelena e Josep Benet que non serían os únicos vascos e cataláns cos que trabaría contacto. Tamén neste momento se restableceran as relacións cos exiliados galegos, moi especialmente con Castelao e co Consello de Galiza, fundado o 15 de novembro de 1944 en Montevideo. A acta de constitución estaba asinada por Castelao, Elpidio Villaverde, Suárez Picallo e Alonso Ríos e foi remitida a Galicia para que se dese conta na Galicia resistente do suceso (Castro 2000: 86).

O Partido Galeguista formaba parte da Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas (ANFD) xunto co PSOE, UGT e CNT. Piñeiro era o encargado de coordinar a galegos, vascos e cataláns, de aí as súas relacións intensas con eles. O obxectivo naquel momento era a restauración da República e a entrada en vigor dos tres estatutos. En principio había un clima favorable, pois Estados Unidos parecía proclive á restauración, polo que non se demoraron as xestións e José Antonio Aguirre, presidente do goberno vasco no exilio, tivo a complicada tarefa de conciliar posturas entre a comunidade republicana para, por riba das diferenzas, seren capaces de crear un goberno no exilio. A súa respectada figura conseguiu que o 17 de agosto de 1945 se reunisen as Cortes en México e que nomease presidente da República a Diego Martínez Barrio, mentres que se lle encargaba a José Giral a tarefa de nomear goberno. Este residía en Francia, pois acababa de trasladarse de México a París. Os galeguistas presionaron para que no executivo houbo un ministro galego, como había un catalán, Nicoláu d'Olwer, de Acción Republicana de Cataluña, e un vasco, Manuel de Irujo, do Partido Nacionalista Vasco. Para os galeguistas era primordial conseguir a plena igualdade, pois a imaxe de Galicia quedara moi minguada despois de caer ante os golpistas e formar parte dende 1936 do territorio fascista.

Castelao fora a persoa proposta polo galeguismo e á que Piñeiro debería defender en París. Con esas instrucións viaxou en 1946 á capital francesa, despois de cruzar os Perineos a pé por Navarra co nacionalista vasco Joseba Elósegui. Ó parecer os problemas non eran poucos para sacar adiante esta misión, pois nin Giral nin Aguirre estaban polo labor, xa que este último prefería a Portela Valladares, a quen apoiaban tamén os comunistas do exterior, pois xa fora ministro en dúas ocasións e presidente do goberno da República en 1935, polo

que tiña unha axenda de contactos ben nutrida e crían que podería ser unha figura máis útil. Segundo Garrido Couceiro (2009: 61) a defensa de Castelao non foi fervorosa, como ilustra cunhas notas, pero as versións son contraditorias (Beramendi 2009: 32). Sexa como for, do que non hai dúbida é de que Piñeiro acadou o obxectivo e conseguiu que fose nomeado ministro Castelao, aínda que sen carteira. Este éxito non foi suficiente para que Piñeiro se entusiasmase polo proxecto, senón todo o contrario, segundo as súas propias declaracións decatouse do utópica que resultaba esa acción emprendida na distancia, polo que non tardou en emprender a súa volta sen agardar a chegada de Castelao. Castelao viaxou a París en 1946 e alí pasou quince meses sen moito apoio por parte dos outros ministros, de Aguirre, Irujo, que deseguida tomaron posicións máis pragmáticas e que deixaban fóra de xogo a Galicia, como explica Núñez Seixas (2010: 70), polo que finalmente regresou a Buenos Aires.

Piñeiro ó seu regreso seguiu mantendo os contactos políticos e nunha desas reunións clandestinas, no Café Pidoux da Gran Vía madrileña, onde quedara con representantes vascos e cataláns e algúns membros da ANFD, foi detido. A policía da Brigada Social irrompeu no café e nin Piñeiro, nin os irmáns Saco puideron fuxir, con eles tamén estaba Koldo Mitxelena⁹. A detención de Piñeiro “principiou o devalo da resistencia política non armada en Galicia”, segundo Beramendi (2007: 1079), polo que este pequeno relato é moi importante porque sitúa o punto de inflexión da loita política clandestina que deu paso a aquela proposta que saíra na reunión de Coruxo no ano 1943 de crear unha editorial e unha revista.

O galeguismo iniciou a transición e a súa reformulación cara a novas posicións despois de 1946, cando Piñeiro foi encarcerado. Non é un feito illado, pois un ano despois de que finalizara a Segunda Guerra Mundial non caera o Réxime fascista e Estados Unidos, que comezaba a *Guerra fría* contra os comunistas da Unión Soviética, aliábase con España nesa cruzada, polo que rompeu o illamento político e económico. España coñece unha etapa

⁹ Piñeiro foi detido e xulgado por realizar actividade en contra do Réxime na clandestinidade. Impúxose por “rebelión” unha pena de seis anos, como documenta con meticulosidade Dasilva (2011a), nun libro no que se pode seguir todo a causa xudicial. Piñeiro cumpriu prisión en tres cárceres onde estivo dende 1946 ata 1949. Neste mesmo libro Alonso Montero asina un prólogo e un epílogo que tamén verquen luz sobre os feitos, especialmente das relación entre Piñeiro e Castelao.

de transformación nas súas estruturas e os galeguistas entenden que ía ser moi difícil derrocar o Réxime que contaba entón co apoio americano e vaticano.

1.3. O Consello de Galiza, motivo de desavinzas

Aguirre, o presidente do Goberno Vasco no exilio, permaneceu refuxiado nos Estados Unidos, onde o presidente Roosevelt lle ofreceu unha cátedra na Universidade de Columbia (Mess 2006: 71). Era un home con importantes relacións e isto levouno a asumir o papel de enlace, de organizador das forzas republicanas no exilio. No momento en que se prevía a fin da Guerra Mundial, Aguirre, ó igual cos demais exiliados, viron na vitoria das forzas aliadas a derrota do fascismo e entenderon que a caída do franquismo era inminente. En 1941 Castelao e os nacionalistas vascos e cataláns firmaran un novo pacto Galeuzca no que se comprometían a defender a soberanía de cada nación, a loitar contra o franquismo e a aceptar a restauración da República na que tivesen cabida e peso as nacionalidades históricas. Aguirre convertérase no líder desa alianza pola morte de Companys e tamén pola rede de contactos que mantiña. Foi el o que comezou as xestións para achegar posturas entre as forzas republicanas, pois consideraba que era precisa a unidade e que Euskadi, Cataluña e Galicia debían desenvolver un papel importante nesa restauración, porque iso sen dúbida sería beneficioso para as tres nacionalidades históricas.

Sen dúbida Aguirre pensaba nunha República confederal, proxecto para o cal contaba co acordo de Castelao, ó que animou para que crease un organismo representativo, así naceu o Consello de Galiza, unha idea de Lois Tobío que seguía a liña de lexitimación que trazara Aguirre. O Consello de Galiza non estaba referendado polo Estatuto e iso foi unha pexa, como tamén o foi que só se sumasen no seu inicio catro dos deputados galegos electos en febreiro de 1936: Castelao, Alonso Ríos, Suárez Picallo e Elpidio Villaverde, os primeiros galeguistas e o último membro de Esquerda Republicana. Pouco despois uniríanse o centrista Manuel Portela Valladares dende Francia e Alfredo Somoza de Esquerda Republicana, pero non así os socialistas galegos no exilio nin o resto de republicanos.

O Consello de Galiza nunca foi unha forza política con peso, senón un símbolo do que podería ser se caese o Réxime franquista, como sinalan Beramendi e Núñez Seixas (1995: 179). No momento en que dende o exilio se desestimou crear unha República confederal, porque se entendeu que a estratexia debería ser restablecer a legalidade de antes da guerra, o Consello de Galiza quedaba sen función, fóra da de xuntar ó galeguismo da diáspora e nin todo, pois había persoas que non viron con bos ollos a súa creación, como Seoane, Arturo Cuadrado, Núñez Búa ou o propio Eduardo Blanco Amor, moi crítico co organismo. Mentres, no interior, non foi recoñecida a súa autoridade pretendidamente suprema, pois non lle outorgaban representatividade.

Cando morre Castelao era un órgano fantasmagórico e sen actividade, un “espantallo”, como o describe Núñez Búa, pero anos despois, a finais da década dos cincuenta, houbo un intento de revitalizalo a través da reivindicación da figura de Castelao como “símbolo por autonomasía de galleguismo, del exilio republicano y de la memoria de Galicia democrática” como sinala Núñez Seixas (2010: 70).

De feito tratouse de reemprazar esa falta de autoridade coa autoridade persoal de Castelao, como si ésta, indiscutíbel no plano simbólico e moral, poidera ser convertida máxicamente en autoridade política efectiva. Paso erróneo que nada beneficiou a Castelao, nin ó Consello, nin ó galeguismo, porque dende entón en B. Aires tratouse de misturar, de fusionar mesmo, toda a gran forza simbólica e mítica de Castelao con un organismo político como o Consello, dándolle incluso un carácter quasi-sagrado, que carece de verdadeira sustantividade política; que non ten, nin tivo nunca, raíces na terra. Non acadou o papel de órgano autorizado e supremo das aspiracións políticas de Galicia e quedou reducido a instrumento representativo de unha postura política concreta: a de Castelao nos seus derradeiros anos (“Consello de Galicia”, texto lido por Fernández del Riego na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Estes textos que imos extractar a seguir léronse en Compostela nunha xuntanza que mantiveron varios galeguistas do interior con Perfecto López, que acudía en representación dun grupo de Buenos Aires. Son unha serie de documentos que se leron nunha reunión celebrada na casa de Domingo García Sabell, en Santiago de Compostela, no ano 1958¹⁰. Os pequenos informes foran redactados por Ramón Piñeiro e lidos por diferentes “irmáns”: “Cultura e política” por Domingo García [sic], “Galaxia” por Xaime Isla Couto, “A nosa

¹⁰ A este ano remite Franco Grande (2004: 187) e tamén Barros (2009: 403), aínda que este último sitúa a xuntanza a finais de maio, mentres que na documentación gardada no Arquivo de Francisco Fernández del Riego a data que se marca é o 14 de setembro.

posición política” por Domingo García Sabell, “Consello de Galicia [sic]¹¹” por Francisco Fernández del Riego, “Castelao” por Cesáreo Saco, “Defensa dos nosos presos” por Fermín Penzol, “Acusacións que se nos fan” por Xesús Ferro Couselo, “As nosas queixas” por Manuel Beiras e “Balance do noso labor e conclusións” por Ramón Piñeiro. Barros (2009: 394) chama *Informe Compostela* a estes documentos que se leron ante Perfecto López e que este levou para Buenos Aires. A xuntanza estivo presidida por Otero Pedrayo, Ramón Cabanillas e Gómez Román, que representaban a tradición, o entronque coas Irmandades da Fala, coa Xeración Nós e co Partido Galeguista. Tamén asistiron Franco Grande e Xosé Manuel Beiras, que representaban a xuventude, o futuro e o relevo do proxecto.

Dende o interior acusábase ó Consello de Galiza da dependencia da figura de Castelao, ata tal punto que oito anos despois da súa morte seguía a ser o presidente do organismo. A distancia entre os galeguistas do interior e os do exilio era moi grande, pasaran demasiados anos dende que os segundos tiveran que abandonar o país e todo mudara moito. En Galicia o sector maioritario do galeguismo non recoñecía a lexitimidade do Consello de Galiza, pois para eles non era máis ca un órgano de representación dos galeguistas de Arxentina e Uruguai, á mesma altura que a Irmandade Galeguista. Non aceptaban, por tanto, que fose representativo da totalidade do galeguismo baseándose nun mito, o de Castelao.

a nosa postura diante do Consello é a de sempre: reconcelo e cooperar con il en canto instrumento local do galeguismo de B. Aires –como a Intersocietaria, como a Irmandade- pra a súa acción dentro da responsabilidade solidaria coas actividades e funcións do Consello fora desa órbita local, salvo no caso en que se tratase de accións previamente dispostas de común acordo con nós; non reconocer o Consello como pretendido órgano supremo do galeguismo en xeral, como entidade da máisima representación e autoridade do galeguismo universal, xa que tal pretensións, polas razóns que deixamos espostas, redúcense a un artificio carente de fundamento e demasiado alonxado da realidade vital i espritoal do pobo galego (“Consello de Galicia” texto lido por Fernández del Riego na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Dende o interior non aceptaban que un órgano externo arbitrara a política galega cando os seus membros levaban vinte anos fóra do país, polo tanto cun descoñecemento absoluto da situación real. Para o galeguismo do interior era impensable ceder a autonomía

¹¹ Nos textos sempre se denomina Consello de Galicia, lembremos que os redactou Ramón Piñeiro.

en favor de persoas que entendían que tiñan boas intencións, pero que estaban totalmente á marxe das necesidades da Galicia de finais dos cincuenta, pois eles programaban para a Galicia de 1936, a que deixaran. Este sería o argumentario principal para non ceder a dirección, e mentres no exilio as posicións eran de defensa do Estatuto e da legalidade republicana, no interior pensaban no fortalecemento da conciencia de Galicia e na personalidade colectiva. Así, nese mesmo texto dise que “Ninguén sabe cal será a forma política que suceda a Franco. O que todos saben é que, seña a que for, será completamente nova. As situacións do pasado están mortas e non voltarán endexamáis”, como así foi.

Os galeguistas do exilio, pola contra, acusaban ós do interior de non levar a cabo ningunha acción política, unha afirmación que molestaba notablemente ós que vivían baixo a gadoupa do franquismo. Franco Grande (2004: 188) conta que nun momento Manuel Beiras saltou o guión establecido e dille a Perfecto López que eles certamente non puñan bombas para rematar co franquismo, pero que os exiliados tampouco fixeron un desembarco en Galicia para acabar con el. Para o galeguismo do interior estas acusacións puñan de manifesto a “irresponsabilidade do Consello de Galicia” (“Acusacións que se nos fan”, 14/09/1958). Eles defendían que estaban a facer política, que era moito máis que conmemorar efemérides, aniversarios e intercambiar correspondencia, cousa que, amais, no seu caso non supuña risco ningún. Esta enumeración de actividades é un claro ataque ó galeguismo do exterior polo tipo de accións que fomentaban entre a colectividade, polo que o cruce de acusacións ía de banda a banda.

O encontro entre Perfecto López e o galeguismo agrupado arredor de Galaxia tamén serviu para aclarar ou, cando menos, para ofrecer unha versión matizada dalgúns feitos anteriores para os que había dúas versións, a de Castelao e a de Piñeiro. Xa indicamos anteriormente que a viaxe a París de Piñeiro e a súa volta precipitada sen agardar a chegada de Castelao, dera lugar a un desencontro e a discursos diferentes sobre o sucedido, porque respondían a dúas visións contrapostas dos feitos e do seu devir. Castelao non entendeu a unión do galeguismo do interior cos sindicalistas e socialistas nin que non quixeran someterse á autoridade do Consello de Galiza.

Iste contaito interesábanos, por razóns de táctica política, ós galegos máis que a ninguén, pois mentres que cataláns e vascos tiñan un fortísimo punto de apoio nos seus respectivos Estatutos

aprobados e no feito de lles ter cadrado na guerra loitar no bando republicán, Galicia batía coa gran desvantaxa de non ter aprobado o seu Estatuto e de ter caído, dende os primeiros días, baixo a dominación de Franco, que, pra maior desgracia nosa, tamén era galego de nacemento. Esta gran desvantaxa política fronte a cataláns e vascos na hora de negociar coas organizacións españolas, tiñamos que a contrarrestar con unha intensa e coraxosa presenza combativa do galeguismo nas trincheiras da clandestinidade aitiva. (“Balance do noso labor” lido por Ramón Piñeiro na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Intentan explicarlle os pasos que foron dando con moito esforzo, pois na clandestinidade o medo, a represión e os riscos xogaban na súa contra. A isto tiñan o problema engadido de que, a diferenza de Cataluña e Euskadi, non contaban cunha fronteira coa Europa democrática que lles permitise unha axuda do exterior, pois Portugal era unha continuación dun Réxime fascista aliado. Nárrase os pasos dados dende que se pensa na reorganización, o primeiro adherir a persoas non sospeitosas e despois establecer un programa de actuacións, entre os puntos estaba o de tomar contacto con forzas afíns á galega, especialmente coas organizacións catalás e vascas e posteriormente coas demais forzas españolas. E os contactos seguiron despois da volta de París, algo que cuestionaba Castelao e que o discurso de Galaxia xustifica.

De volta a delegación galega tivo que demorar varios días no País Vasco, onde celebrou varias xuntanzas cos dirixentes da Resistencia –incluídos os socialistas bilbainos de Prieto- e aceptou o encargo, feito por vascos e cataláns, de iniciar novos contaitos coas demais organizacións democráticas con vistas a un entendemento. Os tres gobernos –republicán, vasco e catalán- tiñan un vivísimo interese en impedir unha intelixencia precipitada entre as organizacións do interior e mailos monárquicos. Aspiraban a que vascos cataláns e galegos, incorporándose á Alianza Democrática, formasen ise pulo negociador. A posición mediadora dos galegos entre as organizacións da Alianza e mailos vascos e cataláns facía que o noso papel tivese naquela intre especial cotización política, á que non foi insensíbel o propio Giral a quen lle fixeron ver a comenencia e oportunidade de atraguer a colaboración galega no interior dándolle unha representación no Goberno (“Balance do noso labor” lido por Ramón Piñeiro na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Malia a estes contactos, defenden que non renunciaron á súa esencia e sempre interviñeron nesas reunións como galeguistas, polo que tamén cando foron encarcerados, fórono pola súa vinculación ó Partido Galeguista. Explican, no documento lido ante Perfecto López, que a Ramón Piñeiro lle atoparon no rexistro á súa casa en Madrid exemplares do xornal clandestino *Roteiro*, que preparaban na capital, exemplares do *Diario de Sesiones* da xuntanza das Cortes celebrada en México, exemplares dun manifesto

asinado polos tres presidentes (Giral, Aguirre e Irla), un número da revista *Galeuzca* de Buenos Aires e outros papeis que, sen dúbida ningunha, delataban a Piñeiro e ós irmáns Saco como galeguistas conspiradores contra o Réxime establecido. Piñeiro non abandonara a loita política e, segundo a súa versión, estaba a preparar unha negociación política entre as forzas da Alianza Democrática coas forzas vascas, catalás e galegas. Despois dun mes incomunicados, de múltiples interrogatorios, inculpáronse só a eles para evitar unha vaga de detencións. Por iso se fai unha “Defensa dos nosos presos”, porque en Galicia molestaba que despois de tantos anos houbese exiliados que asumisen como bo o discurso novelado de Manuel Lomana en *Otros hombres*, pois crían que ficcionalizaba nun personaxe a Piñeiro, e non o relato real.

con motivo da presenza dos galeguistas, todos os presos galegos das distintas ideoloxías –uns 40- agrupáronse arredor deles pra levaren a cabo certas labores de formación e afirmación galega, hastra o punto de térense orgaizado e celebrado charlas sobre a persoa cultural, a historia, a xeografía, a economía i a evolución das loitas socias en Galicia, a maoría delas pronunciadas na nosa llingua, que pasou a ser usual entre os nosos paisáns dende a chagada dos galeguistas. E fíxose máis: orgaizar e levar a cabo un curso de gramática galega, que espicou na nosa llingua un dos presos galeguistas, por certo con tanto éxito que incluso asistiron algúns non galegos e, pouco tempo despois de iniciado, unha comisión representativa das distintas orgaizacións políticas visitou ó profesor de galego pra lle pedir que espicase en castelán un curso de gramática castelán pra os non galegos. Dez anos antes de que en Buenos Aires se fundase AGUEA, nunha cárcere franquista de Castela, no mesmo pobo onde Cervantes naceu, espicouse en galego a gramática da nosa llingua. Coas leccións que alí se espicaron compúxose unha GRAMÁTICA GALEGA que algún día se publicará. (“Defensa dos nosos presos” lido por Fermín Penzol na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

A súa posición na cadea, impartindo por vez primeira na ditadura clases de galego e conferencias que trataban de concienciar no ideario galeguista os presos galegos, referendaba para eles a súa militancia que puñan fóra de toda sospeita. Castelao manifestara nunha carta a Rodolfo Prada en 1947 que os galeguistas andaban en “malas compañías”¹² e esa era a razón de que rematasen presos. Nesta afirmación tamén hai un intento de expiar o que podería ser visto como responsabilidade súa, pois Piñeiro xogárase moito na viaxe a París para defender a entrada de Castelao no goberno Giral. Castelao restoulle importancia

¹² Citamos a través do limiar que Alonso Montero escribiu para o libro de Dasilva (2011a: 17), no que se recolle a carta e outra documentación interesante das relacións entre Castelao e Piñeiro despois da detención deste último.

ás xestións que o galeguismo do interior, representado por Piñeiro, levou a cabo en París e estas opinións seguían vixentes entre o círculo bonaerense de Castelao.

O galeguismo do interior cría que a sorte política do país pasaba polas accións efectivas que eles levasen a cabo dende dentro, aínda que os exiliados e os emigrantes eran tamén importantes, especialmente como elementos de prestixio. Os galegos espallados polo mundo podían levar o país alá onde eles estivesen e axudar de moi diferentes maneiras, pero non liderar o proceso dende a distancia. O galeguismo do interior non acepta que as decisións políticas sobre Galicia se tomen fóra do país e sen ter en conta a súa realidade. O punto de gravidade tiña que ser Galicia e dende ese epicentro chegar a todos os demais. Para eles Galicia podía estar presente culturalmente en todos os países do mundo, pero politicamente só tiña sentido en Galicia.

Ora, nin en Quito, nin na Habana, nin en New York, nin en Buenos Aires, nin en México, poñamos por caso, se pode decidir a sorte política de Galicia porque Galicia, politicamente, non está en Cuba, en U.S.A., en México ou na Arxentina. Está no N.O. da Península Ibérica. [...] Trátase, no fondo, dun problema sumamente simple: a sorte política de Galicia –boa ou mala– quen a terá que padecer directamente será o pobo galego que vive na Terra. Polo mesmo, cómprelle a responsabilidade fundamental da súa orientación.” (Ramón Piñeiro, “As nosas queixas” lido por Manuel Beiras na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14 de setembro, 1958)

Unha vez asentado o Réxime, cren que o único que se podía facer era dignificar a sociedade galega que levaba a marca fascista por caer tan axiña e porque Franco era galego. Entendían que comezara unha segunda etapa cando as posibilidades dunha restauración da República quedaran canceladas porque o Réxime non ofrecía posibilidades de manobra. Outra opción sería quedar arredor do lume sacro do galeguismo do 36 para non desvirtuar a súa esencia, pero consideraron que esa estratexia suporía o fin. Non lles parecía unha rendición, pois no momento en que apareceron en escena, sempre na clandestinidade, novas forzas políticas, que xa non proviñan da época republicana, o galeguismo estableceu contactos con elas. Fálase de Democracia Cristiana (Gil Robles-Jiménez Fernández), o grupo Funcionalista Europeísta (Tierno Galván) e máis o núcleo de intelectuais procedentes da Falanxe que evolucionaran cara a posicións diferentes, en concreto dúas, a neo-liberal encabezada por Laín e outra de tendencia socialista liderada por Ridruejo. Informan das xuntanzas levadas a cabo en Madrid, Barcelona, Euskadi e na propia Galicia, pero non

houbo resultados e despois de quince anos de loita política clandestina e do asentamento do Réxime optaron por outras liñas de actuación.

a importancia fundamental que GALAXIA tivo para a defensa da conciencia galega fronte á tremenda e prolongada ofensiva oficial. Sin Galaxia, a personalidade colectiva de Galicia sería hoxe moito máis feble en tanta realidade conscente (“Balance do noso labor” lido por Ramón Piñeiro na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

A defensa do interior baseábase en que mentres outras organizacións intentaran soste o esqueleto interno sen sacrificios, eles coordináranse arredor de Galaxia coa intención de chegar á sociedade tan impermeable neses momentos e, especialmente, ós máis novos. Por iso nesta xuntanza houbo unha petición expresa de apoio ás actividades que estaban a levar a cabo para recuperar a presenza espiritual de Galicia no mundo e a conciencia de país en Galicia. Perfecto López aceptou esta petición, como teremos oportunidade de analizar, e así, a relación de Galaxia coa diáspora, sen obviar as discrepancias de estratexia política expostas e outras do día a día, mantívose para financiar proxectos e colaborar en ambas direccións.

Resulta moi significativo e difícil de entender que ata ese momento non se puxesen sobre a mesa os puntos de fricción, que quizais reviviron no mesmo momento en que intentaron que tamén o fixese o Consello de Galiza. Unha vez que se organizou a reunión, Ramón Piñeiro preparou unha posta en escena que Franco Grande (2004:187) cualifica de “espectacular”, pois fora en definitiva unha mostra de unidade e de poder. Non contamos con documentos que vertan luz sobre as reaccións destes informes entre as persoas afíns ó Consello de Galiza, non sabemos se mudaron ou non o seu pensamento nestes puntos que acabamos de resumir, pero do que si hai evidencia é de que colaboraron activamente co proxecto de Galaxia. Así pois, Perfecto López e Canabal, dúas das figuras máis significadas na posta ó día do Consello, buscaron os apoios precisos para financiar a *Revista de Economía de Galicia* e outros proxectos puntuais. Foi nesa reunión de 1958 cando se comprometeron a achegar axuda económica para sufragar a revista, despois da petición formal de Galaxia. Este feito é incuestionable e sitúanos nun escenario de desencontros, pero tamén de entendemento, así, sen dúbida, existiron puntos de discordancia, pero non foron insalvables e permitiron a colaboración no plano cultural.

1.4. A situación da lingua

O uniformismo lingüístico foi unha constante da ditadura, pero non nos podemos levar a engano e pensar que ata 1936 non era así, pois a tríade unha lingua, unha nación e un estado ten unha implantación ideolóxica moi atrás. Na República recolleuse por primeira vez na Constitución que o castelán era a lingua oficial do Estado e o Réxime franquista tamén o impuxo no proceso de construción do Estado. Foi a única lingua de emprego na educación, na igrexa, na administración e nos medios de comunicación. Así, en 1940 aprobouse unha orde pola que “todos los funcionarios que en acto de servicio se expresen en otro idioma que no sea el oficial del Estado, quedarán ipso facto destituidos”.

A Constitución de Cádiz de 1812 non contiña aínda ningunha referencia á lingua oficial do Estado, como tampouco había ningunha disposición ó respecto nas posteriores aprobadas en 1834, 1837, 1845, 1869 e 1876, respectivamente. Malia que non houbera unha referencia explícita, non se pode sobreentender que as linguas do Estado tivesen o mesmo rango, pois o castelán era a única empregada para funcións elevadas, como indica Monteagudo (1999: 302). A modernización e centralización da administración na etapa da Restauración (1876-1923) constituíu, por exemplo, un proceso unificador moi importante porque implicou o aumento do funcionariado público e a burocratización do sistema. Moitas persoas que ocuparon en Galicia eses postos viñan de fóra e aínda que así non fose a única lingua na que se cifraba o discurso oficial era o castelán e, polo mesmo, para poder desempeñar calquera cargo público era a que se debía dominar. Este requisito xa situaba o castelán por riba das outras linguas, pois simbolizaba o ascenso social coa aprobación da *Lei municipal* de 1869, e incluso a alfabetización era un requisito para poder exercer o dereito a voto, que a partir de 1890 foi universal. Con anterioridade, en 1862, redactárase a *Lei de Notariado* na que se recoñecía que só serían legais os documentos en lingua castelá.

Tamén a educación fora asumida polo Estado, despois de que durante o Antigo Réxime estivese en mans da Igrexa. Nese momento precisábase formar persoas que asumisen a responsabilidade educativa, polo que en 1835 creouse en Madrid a primeira Escola Normal. O latín daba paso ó castelán no ensino e para iso aprobouse a *Lei Moyano de Instrución Pública*, de 1857, na que o castelán entraba de cheo nas aulas, tal así que se

prescribía o material que os mestres podían empregar para impartir as súas clases no ensino primario. Era de uso obrigatorio a gramática e a ortografía da Real Academia Española, textos cos que quedaba a lingua do sistema educativo establecida. Neste momento o ensino non alcanzaba a boa parte da poboación, aínda que aumentara a rede de escolas públicas, polo que o coñecemento do castelán non era maioritario entre a poboación, pero cada vez chegaba a máis xente.

A imposición foi cada vez maior e en 1900, coa creación do Ministerio de Instrución Pública, aínda será máis implacable, polo que axiña aparecerían movementos que reivindicaban unha lingua propia diferente, especialmente o catalán. Así, en 1916, por iniciativa da Lliga Regionalista de Catalunya, presentouse no Parlament unha proposta para oficializar o catalán. Dado o momento non foi aprobada, pero era o comezo da reivindicación catalanista. En Galicia as demandas non alcanzaron ese nivel, aínda que tamén en 1916 se fundou na Coruña a primeira Irmandade da Fala. Nacían cunha vocación culturalista e entre os proxectos estaban os de realizar conferencias, excursións ou clases de galego, que non son actividades comparables ás emprendidas por Galaxia, pero beben dese espírito de facer cultura en momentos en que era difícil facer política.

O período que vai entre o ano 1916 e 1923 foi de moitos cambios, en concreto houbo unha ducia de gobernos ata que o xeneral Primo de Rivera, despois dun golpe de estado, estableceu unha dura ditadura ata o ano 1930. Como non se podían desenvolver actividades políticas, entre 1923 e 1930 o galeguismo optou polo culturalismo, pero con anterioridade estableceran as bases do ideario e fixeran a transición entre o rexionalismo e o nacionalismo, que imperará en adiante entre o galeguismo. A partir de 1917 nas páxinas de *A Nosa Terra* difúndese o ideario nacionalista en galego e amais aparecen temáticas afíns ó grupo asinadas por Otero Pedrayo, quen despois será presidente de Galaxia, por Risco, a quen Galaxia vai recuperar para o seu discurso, e loxicamente tamén por Castelao ou Losada Diéguez. Nesta época por vez primeira houbo a proposta de cooficialidade da lingua galega e fixéronse outras reivindicacións como a creación das Cátedras de Dereito, Historia e Lingua e Literatura Galegas.

Sería en abril de 1921, na celebración da IIIª Asemblea Nacionalista, cando se lle encargou a Vicente Risco, teórico do nacionalismo galego, un plan pedagóxico para o

ensino. Na comisión estaba Cabanillas, Villar Ponte e Viqueira, o primeiro non mudara as ideas cando inaugurou coa *Antífona da cantiga* a traxectoria de Galaxia. Cabanillas significaba no galeguismo esa loita e xa entón falaban de elaborar unha normas que cohesionasen a lingua, algo no que teimará Cabanillas, como teremos ocasión de comprobar. Mentres as normas non saíron adiante o plan pedagóxico si. Cabanillas tamén formaba parte da Irmandade Nacionalista Galega (ING), que era o partido político que nacera na IVª Asemblea celebrada en Monforte en febreiro de 1922, coa refundición das diferentes irmandades nun partido que se enfrontou ás urnas con escaso éxito. Participaron Cabanillas, Castelao, Cuevillas, López Abente, Losada Diéguez, Paz Andrade, Risco e os irmáns Antón e Ramón Villar Ponte.

Parece que o galeguismo sempre basculou entre os que entendían que había que apostar pola cultura e os que consideraron que era mellor actuar por vía política. Na época das Irmandades gañaron os que estaban a favor de someterse ás urnas e así presentáronse en 1921 ás eleccións provinciais con pouco éxito. Con todo non houbo moita marxe porque a partir do golpe de Estado de 1923 esfareláronse as posibilidades e tiveron que centrarse nas actividades culturais. Xusto cando se proclama a ditadura, en 1923, créase o Seminario de Estudo Galegos, a institución máis importante deste momento que procuraba o estudo científico e rigoroso sobre temas moi diversos, pero dende o galeguismo. A lingua non só vai ser defendida, senón empregada publicamente e isto vai ser primordial pola coherencia que representaba co discurso nacionalista, era realmente asumir a lingua do país, a da maioría do país. Por primeira vez o galego, que estaba confinado ó ámbito privado, elevábase a lingua de discurso público, o que prestixiaba o idioma. Aínda que as publicacións foron maioritariamente de Historia, Prehistoria, Arqueoloxía e Historia da Arte e Etnografía e Folclore, tamén cubriu outros ámbitos científicos, aínda que con escasa produción nas seccións de Ciencias Sociais, Xurídicas e Económicas¹³.

O Seminario de Estudos Galegos era unha institución vinculada á Universidade de Santiago de Compostela, polo tanto tiña un carácter científico, pero tamén cultural e de divulgación. Os fundadores foron Fermín Bouza Brey, Xosé Filgueira Valverde, Xulián

¹³ Para profundizar máis no Seminario de Estudos Galegos pódese consultar a monografía de Mato (2001) na que se recollen as actas, os traballos de ingreso, os membros, as seccións, a financiación ou as actividades, que achegaran máis luz sobre esta institución universitaria.

Manuel Magariños Negreira, Ramón Martínez López, Xosé Pena y Pena, Wenceslao Requejo Buet, Ramón Francisco Romero Lema, Lois Tobío e Alberto Vidán Freiría, todos alumnos universitarios que crearon o SEG baixo a presidencia do catedrático Armando Cotarelo Valledor. Alí atopamos os nomes máis significativos do galeguismo da época: Risco, Castelao, Otero Pedrayo, Cabanillas, Castroviejo, Rof Carballo, Fernández Armesto, Carballo Calero ou Xaquín Lorenzo son algúns dos estudantes, profesores universitarios ou intelectuais galeguistas que se integraron no SEG, moitos deles tamén formarían parte de Galaxia a partir de 1950. Así as dúas persoas que idearon Galaxia, Isla Couto e Fernández del Riego, foron membros activos do SEG, este último, que entrara o 22 de novembro de 1932, desenvolvía a función de encargado da prensa. Tamén é significativo, quizais simbólico, que en 1936, o 30 de maio, elixírase a Otero Pedrayo presidente do Seminario, cargo que desenvolveu durante pouco tempo e que despois volvería a ostentar en Galaxia.

En 1931 proclamouse a Segunda República e aprobouse a Constitución que recollía a posibilidade de que as linguas do Estado reclamasen os seus dereitos, aínda que os trámites non eran doados de levar a cabo. Instaurábase un Réxime democrático que puña os alicerces nun Estado aconfesional, na reforma agraria e nunha certa autonomía para as rexións. Establecíase a liberdade de expresión, de asociación e de petición, de dereito a libre residencia, circulación, elección de profesión, inviolabilidade de domicilio e correspondencia, ó tempo que anulaba a nobreza como entidade xurídica.

Non tardaron en aparecer os partidos políticos e así, en 1931 fundouse Esquerra Republicana de Cataluña, que estaba liderada por Francesc Macià e Lluís Companys. Esta formación converteuse na principal forza impulsora do Estatuto de Autonomía, que se aprobou en 1932 e que convertía a Cataluña nunha rexión autónoma, dirixida por un goberno propio e que tiña dous idiomas oficiais: o castelán e o catalán. A Generalitat tería facultades lexislativas e executivas en facenda, economía, educación e cultura, transportes e comunicacións, mentres o goberno da República se ocupaba das relacións exteriores, a orde pública e o exército. Macià foi elixido presidente da Generalitat ata que faleceu e asumiu a responsabilidade Lluís Companys. Os cataláns non tardaron en aproveitar os dereitos que lle recoñecía a Constitución e, aínda que a dereita non vía con bos ollos as ansias de autogoberno de Cataluña, en 1934 proclamouse o Estado catalán pola Generalitat.

En decembro de 1931 tamén naceu o Partido Galeguista en Pontevedra, que se creara da unión de diferentes grupos nacionalistas xurdidos con anterioridade. O PG fundouno Alexandre Bóveda xunto a Pedro Basanta, Castelao e outros moitos nomes. O primeiro Comité Executivo estaba formado por Lois Tobío, Xosé Núñez Búa, Vicente Risco, Valentín Paz Andrade, Álvaro de las Casas e Ricardo Carballo Calero. Pedro Basanta era o presidente e Alexandre Bóveda o secretario xeral. Aínda que os tempos foron semellantes, a falta de capital económico, dunha base burguesa que liderase o proceso, fixo que sempre estivesen a reboque dos pasos cataláns.

Eiquí de galeguismo andamos mal e non quixera que dependera de Mondoñedo a sorte de Galiza porque a vería mal. E non podería lixar o remorso de ser de Mondoñedo. Eiquí non hay quen sepa que é galeguismo e mais turran contra il. [...] Botamos unha folla que che adxunto. Fíxémola e imprentámona o día antes de saír. Como verás esta en castelán por mor da difusión e nona firmamos porque iba en castelán. Pareceunos axeitada a redacción tal como a fixemos e houbo xente que a loubou. Xa ves que é cousa que doe (Carta de Severino Aguiar Moirón a Fernández del Riego, Mondoñedo 11/07/1932).

Fernández del Riego estaba entón afiliado ó Partido Galeguista, pois xa en 1931 se incorporara ó grupo local compostelán, do que fora secretario¹⁴. Esta carta que lle envía un compañeiro é ilustrativa da situación do galeguismo en Galicia, do moito que quedaba por facer, pois partían dunha situación política máis adversa que a catalá e a vasca. Pouco a pouco consolídanse como partido, o que coincidiu co esfarelamento da Organización Republicana Gallega Autónoma (O.R.G.A.), que achegou membros ás fileiras do PG. Un ano despois da fundación rematouse a elaboración do proxecto de Estatuto de Autonomía e enseguida comezaron as desavinzas, polo que o partido se escinde en dúas correntes: unha conservadora e outra progresista. Apareceu entón a Dereita Galeguista (1935), en contraposición ó PG que se presentou ás eleccións na coalición coa Fronte Popular e que obtivo o respaldo popular nas eleccións de 1936. Esta vitoria permitiu celebrar o plebiscito no que se aprobou en Galicia o proxecto de Estatuto.

¹⁴ Fernández del Riego vai ter un papel moi activo, dada a súa xuventude, na política de preguerra. Foi o primeiro secretario xeral da organización xuvenil Ultreya (1932), que ten como finalidade achegar o ideario galeguista ós máis novos e esa mesma función desenvolveu na Federación de Mocidades Galeguistas, creada en 1934. Nese mesmo ano é designado membro da Comisión de Prensa adxunta ó Comité do Estatuto de Autonomía e pasa a formar parte do Consello de Galeuzca. A súa actividade política incrementouse na campaña do plebiscito do Estatuto de Autonomía e aínda nese ano 1936 asiste á creación da Asociación de Escritores Galegos, da que é nomeado secretario de actas.

As posibilidades para a lingua galega abríanse, porque o Estatuto apostaba polo idioma propio e tiña o amparo da Constitución republicana, que ofrecía a opción de (co)oficialidade das linguas minorizadas a nivel rexional e a súa utilización no sistema educativo. Pero todo se tronza en xullo de 1936, tamén as posibilidades de alcanzar a posición digna que merecen as linguas propias de Galicia, Cataluña e Euskadi¹⁵.

1.5. Sempre a voltas coa censura

Unha vez establecido o franquismo a súa cultura caracterizouse pola represión e a censura. Entendemos con este último termo o conxunto de actividades que leva a cabo o Estado para impoñer a un manuscrito supresións ou modificacións de todo xénero e contra a vontade do autor. No franquismo falamos de censura institucional, porque a establecía o Réxime segundo os seus criterios ideolóxicos e seguindo as pautas do seu ideario relixioso, político e moral. O Estado habilitara a persoas para que se encargasen de revisar os orixinais que se querían publicar, así eles, despois dunha lectura, emitían un informe no que permitían a súa publicación sen modificacións, impuñan cambios ou supresións e incluso podían prohibir a súa impresión. Noutras ocasións imperaba o silencio administrativo, que imposibilitaba tamén a súa saída e supuña un secuestro da obra¹⁶.

Despois do golpe militar un dos primeiros obxectivos do Réxime foi apropiarse dos medios de comunicación. De seguida confiscaron xornais, pecharon outros, pero sempre incautaban a maquinaria e os medios que servían para poñer ó seu servizo todo o instrumental propagandístico. Non correron sorte diferente as emisoras de radio, que tamén se converteron en arma para referendar o fascismo. En Galicia os xornais foron incautados

¹⁵ O Partido Nacionalista Vasco xa se creara moito antes, en 1894, por iniciativa de Sabino Arana, o ideólogo impulsor vasquismo. No período republicano asinou se en Compostela (25/VII/1933) o pacto Galeusca, que resucitaría no exilio.

¹⁶ Non vai ser obxecto de estudo pormenorizado a actuación da censura nos orixinais de Galaxia, o que sen dúbida daría para unha tese. Só repararemos ó longo destas páxinas nalgúns casos concretos que poidan ter interese neste discurso. Sen dúbida queda moito por investigar neste tema, pero tamén contamos con traballos rigorosos que achegan luz sobre o proceder dos censores coas obras galegas. Na actualidade o investigador que ten traballado máis sobre o tema é Dasilva (2008, 2009a, 2009b, 2009c, 2011b, 2012a, 2013a, 2013b), polo que remitimos ós seus traballos para o lector interesado en ampliar este aspecto.

ou conversos, como *A Nosa Terra*¹⁷ ou *El Pueblo Gallego*¹⁸, respectivamente, pero houbo moitos máis exemplos.

Unha das primeiras medidas do franquismo foi a creación da Xunta de Defensa Nacional, con sede en Burgos, que contaba cunha Oficina de Prensa e Propaganda, despois chamada Delegación Nacional de Prensa e Propaganda. Antes de rematar a Guerra civil xa se aprobara a *Lei de Prensa* de 1938, que establecía a censura previa de toda publicación. O seu redactor foi Antonio Giménez Arnau, quen naquel momento era director xeral de Prensa ás ordes do ministro de Gobernación, Ramón Serrano Súñer, á beira do falanxista Dionisio Ridruejo, director xeral de Propaganda.

A censura era un dos métodos de represión máis eficaces que utilizaba o franquismo para ter a sociedade controlada e baixo os seus preceptos. Con esta situación era difícil emprender iniciativas políticas ou incluso culturais, pois calquera manifestación tiña que pasar polas mans dun censor, que prohibía todo canto contraviñera o Réxime.

Adjunto tengo el gusto de enviar a Vd. la galerada núm. 14, que fué enviada a censura previa, para nuestro número de este mes. Verá Vd. que el artículo suyo ha sido totalmente prohibido. Enhorabuena Sr. Fernández del Riego. Parecerá absurdo que yo le felicite por ésto. Sin embargo, estoy ya acostumbrado a ver que se prohíbe todo aquello que constituya crítica, siquiera sea esta tan constructiva como la que Vd. hace en sus espléndidos trabajos. Habrá observado Vd. seguramente que en su artículo publicado en el número anterior también tachó la censura algunas líneas. No sé que habrán podido ver en el trabajo que Vd. nos remitió para el corriente mes de mayo, como no sea una cantidad de verdades que no ofrecen duda ni discusión.

Con el criterio que tienen nuestros censores verá Vd. que es difícilísimo llevar adelante una

¹⁷ Publicación periódica monolingüe en galego (1916-1936), voceiro das Irmandades da Fala e, posteriormente, do Partido Galeguista. Serviu de medio para o espallamento da orientación do nacionalismo galego, tanto no eido político, coma no cultural. Colaboraron nas súas páxinas Blanco Torres, Ramón Cabanillas, Castelao, Peña Novo, Risco, os irmáns Suárez Picallo, Manuel Antonio, Filgueira Valverde, Carballo Calero, entre outros. Nominalmente dirixírono Alexandre Bóveda, Aquilino Iglesia Alvariño ou Ramón Suárez Picallo, aínda que o peso do traballo recaía en Víctor Casas.

¹⁸ Edítase por primeira vez o 27 de xaneiro de 1924 coa dirección de Ramón Fernández Mato. O seu sucesor no cargo foi Manuel Portela Valladares despois de facerse coa propiedade do xornal en 1927. Nesta primeira etapa adopta unha orientación liberal e proclive ó galeguismo, así o demostra o cultivo do idioma galego nas súas páxinas, en concreto na portada do xornal aparecía case diariamente unha colaboración co que a súa visualización estaba garantida. Colaboradores destacados foron Antón Vilar Ponte, Suárez Picallo, Víctor Casas, Antón Alonso Ríos, Valentín Paz-Andrade, Alexandre Bóveda, Rafael Dieste, Otero Pedrayo, Florentino López Cuevillas, Vicente Risco, Castelao, Álvaro Cunqueiro e Xosé Núñez Búa. Chegou a tirar 30.000 exemplares antes da sublevación militar, a partir de entón o progresismo xornalístico morreu ó tempo que o fixo a liberdade. Foi incautado o 31 de xullo de 1936 polas autoridades militares e dende ese momento formou parte da Cadea de Prensa do Movemento.

labor como la que nosotros nos hemos propuesto. Tenemos que limitarnos a dar a la Revista un espíritu informativo que no es precisamente lo que está a tenor con nuestros fines, pero tendremos paciencia y esperemos llegar un momento en que cambie el criterio que existe en esta materia.

Seguramente Vd. debería decir en sus artículos que la industria conservera española dispone de todo apoyo, que los suministros para dicha industria son continuos y excelentes, que la política de precios acerca de las conservas es altamente remuneradora y que nuestras exportaciones son cada día mayores. Entonces pasaría todo, pero no habría Vd. dicho la verdad. Así pues, me permito rogarle que continúe dando a sus artículos el mismo espíritu y carácter que hasta ahora. Si los tachan, habremos tenido mala suerte, pero si los dejan pasar, por lo menos estaremos seguros de haber llevado adelante nuestra campaña en pro del comercio exterior español, con la máxima honradez y justeza de opinión (Carta da *Revista Técnica de Expansión Comercial* a Francisco Fernández del Riego, 20/05/1947).

A censura previa mantívose durante vinte e oito anos, polo que os desexos de que houbera unha mudanza a este respecto tardaron en cumprirse. Era de todo imposible facer unha crítica, por nimia que fose, ou manifestarse en contra de calquera aspecto, polo que a información deixaba de selo para converterse en propaganda do Réxime. E non só se exercía control a través dos censores, dende 1941, coa creación da Escola Oficial de Periodismo dirixida pola Falanxe, tamén a formación estaba mediatizada e manipulada polo ideario fascista. Malia que Gabriel Arias Salgado, o primeiro ministro de Información, fixo intentos de modificar a lei do ano 1938, non houbo cambios ata ben entrada a década dos sesenta.

Se un texto en castelán podía ter problemas coa censura, se se realizaba en galego duplicábase esa probabilidade, a non ser que tratase un tema popular ou fose unha composición poética sen transcendencia. Cómpre entender que só o feito de escribir nunha lingua que non era a oficial, polo tanto a imposta polo Réxime, xa era un feito subversivo, reaccionario¹⁹. Ás veces as prohibicións non eran oficiais, non se publicaban no BOE, pero

¹⁹ No período que nos ocupa (1950-1963) xa se tomaran medidas contra as linguas propias do Estado diferentes ó castelán, que era a oficial e a que se impuxo. Así xa no BOE do 26 de maio de 1937 aparecía unha orde pola que se prohibía “el uso de otro idioma que no sea el castellano en los títulos, razones sociales, Estatutos o Reglamentos y en la convocatoria y celebración de Asambleas o Juntas de las entidades que dependan de este Ministerio”. Houbo tamén a prohibición de que se rotulase nunha lingua diferente do castelán, en definitiva o que se prohibía era a visibilidade das linguas non oficiais. Como se indicaba no BOE do 18 de maio de 1938 “La España de Franco no puede tolerar agresiones contra la unidad de su idioma, ni la intromisión de nombres que pugnan con su nueva constitución política”. O castelán era a única lingua oficial polo que se consideraban “nulas y sin valor legal las inscripciones que se hallen practicadas en idioma o dialecto distinto del idioma oficial castellano”, como se pode ler nunha orde ministerial de agosto de 1938. As prohibicións tamén chegaron ó Rexistro civil, onde non era posible asentar con nomes que non fosen

acatábanse de igual maneira, así en setembro de 1951 o Director Xeral de Prensa, Juan Aparicio, ordenou verbalmente ós directores de xornais de Galicia que non admitisen nas súas páxinas textos escritos en galego. Esta orde non precisaba de máis formalismos para ser acatada, ó igual que puido haber outras indicacións verbais ou extraoficiais que descoñecemos e que, en todo caso, irían en menoscabo do galego. Así as cousas, a clandestinidade e a diáspora foron as únicas saídas para aquelas obras que non pasaban a censura polo seu contido ou polo emprego dunha lingua procaz, na consideración do censor. Así a *Obra completa*²⁰ de Ramón Cabanillas ou *A Esmorga*²¹ de Blanco Amor, presentadas na década dos cincuenta á censura, non puideron ver a luz ata que se publicaron en Buenos Aires. En realidade *A Esmorga* coñecería unha edición na Galicia franquista, pois en 1970 a Editorial Galaxia puxo na rúa tres mil exemplares da novela, pero, aínda que a censura xa non se rexía pola *Lei de Prensa* de 1938, o texto foi igualmente mutilado.

Debido a causas que se dan por supostas, sae esta noveliña non pouco esfolada, senón na súa estrutura, nalgúns dos seus matices espresivos. Isto, non sería perda demasiado magoante si só ficase en podar rebarbas ou “desmesuras” do lingoaxe. Pro non se trata deso. Os factores de matiz nesta prosa non son “estilizacións” dispensábeles, polo mesmo que non son antoxos retóricos. Tal como se di no Prólogo, o que estivo máis presente na conceución e feito dista novela foi principalmente o ser un “exercicio de lingoaxe”. Eis o seu único compromiso: unha cata e cala, unha pregunta sober da nosa língoa viva e as súas capacidades pra escribir nela dende o noso tempo e, no meu caso persoal, dun certo xeito. O perigo das interferencias consiste en entrar con criterios estraliterarios na súa trabazón, nos característicos contrapeados da súa “prosodia”. Ao suprimir vocablos sin ter en conta iste procurado equilibrio, hai ritmos que se desgobernan no corpo “unitario y elástico de la frase” (Ortega); coloraturas que desafinan; relevos que non casan: cóutase o natural manantío das cadencias morfolóxicas, e as substitucións do rexeitado prantean problemas na nova acomodación dos párrafos e aínda no entramado das frases. Trátase dunha prosa moi cuidada de matices precisamente pra que resulte moi directa e sinxela, como socede en “A esmorga”. “Que non che se vexan os artificios”, aconsellaba –¡qué finamente!– Aristóteles, o que supón a existencia e máis o uso diles. A fin de contas, artificio, é facer con arte.

casteláns, tamén se oficializou a toponimia deturpada e só estaba permitida a dobraxe de películas ó castelán, como se establece nas normas do Departamento de Cinematografía (1940). Estas foron só algunhas das medidas que situaban o galego nunha posición claramente desfavorable e que dan a idea do que supuña nese momento decidir escribir en galego.

²⁰ A solicitude para tramitar a súa publicación foi presentada por Xosé Ramón Fernández-Oxea, en nome do Centro Gallego de Buenos Aires, o 7 de xuño de 1958 na Sección de Inspección de Libros. A resposta foi a supresión de moitos fragmentos e de composicións enteiras, polo que finalmente publicouse en Buenos Aires, Dasilva (2009b: 144)

²¹ A petición de publicación presentouse no Ministerio de Información e Turismo o 19 de xuño de 1956 coa sinatura de Xosé Ramón Fernández-Oxea, como estudou Dasilva (2009a: 40).

De todos xeitos, pudo ser peor... Imos ver agora si despóis de tanto tira a afroxa ven a resultar aquilo de Gracián: “Gimen los montes de parto y alumbran un mísero ratón”. ¡Deus o faga millor...! (Blanco Amor 1972: 7).

A censura tamén purgou libros anteriores a 1936 que non estaban no ideario fascista e que, por esa razón, foron invisibilizados. Galaxia no seu discurso sempre teimou na necesidade de dar a coñecer o pasado da lingua e da cultura galegas porque quedara fóra do circuío público, incluso do literario, polo que as novas xeracións descoñecían os grandes escritores galegos e non posuían referentes propios.

¿Cómo podería mercar as derradeiras obras de Castelao? Chamo derradeiras as publicadas dempois do 36 (Carta de Manuel Fabeiro Gómez a Francisco Fernández del Riego, s.d. c. 1953).

Dende logo esta petición non podería ser xestionada por curso normal, só baixo corda, pois Castelao era un dos disidentes do Réxime e os seus libros, polo tanto, non circulaban. O franquismo procurou non deixar pegada de autores proscritos, aínda que funcionaron outras canles, fundamentalmente a do exilio, dende onde se enviaban libros que tiñan un percorrido moi curto, só entre os membros do grupo, pero grazas a eles podían ler a *Obra completa* de Cabanillas, por sinalar só un exemplo.

En non poucas ocasións a censura era arbitraria e ambigua, pois non había normas precisas e a liña trazada para decidir o prohibido e o permitido non era nidia. Así imos atopar textos, como o poemario *Longa noite de pedra* de Celso Emilio Ferreiro, que non tiveron problemas coa censura porque non foron ben interpretados, fronte a outros que sen razóns aparentes foron censurados. As interpretacións dos censores, que querían ver máis alá do texto, non sempre eran atinadas e, en todo caso, foron moi desiguais.

había un ou dous días que lle mandara a Borobó un pequeno artigo encol do libro de Ferrín. Demoraron tanto a súa publicación que eu xa coidaba que non ía saír. Finalmente, saíu... mais recortado. Non-o comprendo. Suprimiron xustamente dúas citas dos contos de Ferrín; cousa ben absurda, xa que están publicados en libro. Decididamente, perdo o senso da situación española. E inda máis: o mesmo día que recibín o censurado artigo, chegou un número de INSULA cun precioso artigo dedicado á liberdade no “mundo libre”, e que decía cousas moito máis fortes que as miñas. Será que INSULA ten difusión entre “heterodoxos”? Ou será que na “Noite” aítua unha dobre censura? (Carta de Ramón Lugrís a Ramón Piñeiro, 04/04/1962).

Lugrís sorprendeuse cando recibiu o artigo e observou que o censor eliminara

fragmentos dunha obra que previamente pasara a censura e que, contraditoriamente, non eliminara esas partes que agora lle vetaban. Era difícil de entender qué criterios operaban en cada censor, fóra das claves máis básicas, por iso Lugrís apuntaba a posibilidade de que fose o propio xornal o que suprimise esas citas. En realidade esta hipótese non carecía de sentido, pois tanto os autores como os editores guiábanse na escrita por un instinto de supervivencia co que evitar problemas coa censura, desta maneira eles mesmos mediatizaban a súa escrita.

Para Galaxia enfrontarse á censura era aínda máis problemático, porque pesaba sempre sobre eles a sospeita da edición de libros subversivos ó viren dunha editora non afín ó Réxime. A cautela de Galaxia non era só pola posible supresión de parágrafos ou pola eliminación dun conto, senón polas sancións económicas que se podían devir ou, incluso, por medidas drásticas como as prohibicións de publicacións. Ante todas estas capas censoras que o lector coñecía, inevitablemente tamén a lectura estaba condicionada e era fácil que activase un nivel de atención maior e que lese entre liñas, aínda que posiblemente non sempre fose necesario. Ese perigo a facer interpretacións que non sempre correspondían era o mesmo erro no que podía caer o censor.

A persoa encargada de levar os orixinais á censura durante todo este tempo e de tramitar calquera papel que fose necesario na capital era Xosé Ramón Fernández-Oxea, a quen Piñeiro coñecía da súa estancia en Madrid nos anos corenta e, anteriormente, dos tempos do Partido Galeguista, pois Ben-Cho-Shey, como era coñecido entre o galeguismo, era en 1936 o presidente do partido en Lugo. Despois fora suspendido de emprego e soldo como inspector de ensino primario, aínda que, como indica Alonso Montero (2009: 52), só lle impuxeron esta sanción tres meses, para logo desterralo á Inspección de Cáceres nun intento de que estivese illado.

Non te preocupes polas instancias pra Censura que eu as cubrirei e firmarei. O único que me compre é que cos orixinais mandedes os datos de tirada, formato, precio e demais pra que eu os poña (Carta de Xosé Ramón Fernández-Oxea a Luís Viñas Cortegoso, Madrid, 20/12/1951).

O seu labor calado poucas veces se pon en valor, porque fixo un traballo burocrático pouco agradecido, pero imprescindible para que poida haber continuidade. Non hai constancia de que cobrase por desempeñar esta función, aínda que si se lle recoñecía

doutras maneiras²². Será Ben-Cho-Shey quen leve en Madrid as xestións para publicar de novo a revista *Grial* e tamén o que entregue e siga o transcurso da tradución de Heidegger que se mantén paralizada durante anos.

Onte quedou presentado o libro de Heidegger e recollín a tarxeta co a aprobación do entremés dos labradores de Caldelas (Carta de Xosé Ramón Fernández-Oxea a Luís Viñas Cortegoso, 14/08/1952).

Dasilva (2008: 87) consultou a instancia que se presentou na Dirección Xeral de Propaganda, dependente da Subsecretaría de Educación Popular, adscrita ó Ministerio de Educación Nacional, e nela consta a data do 13 de novembro de 1952. Non sabemos a que se deben estes desaxustes, quizais á propia burocracia, pero en todo caso o que realmente é do noso interese, fóra da data exacta de petición, é que durante tres anos non houbo posibilidade de desbloquear o procedemento. Curiosamente, a primeira resolución do censor fora favorable, segundo os documentos que Dasilva (2008: 88) exhumou, pero parece que Juan Aparicio, Director Xeral de Prensa, interveu para obstaculizar o proceso, pois daquela xa tivera un desencontro con Galaxia, que teremos oportunidade de comentar²³, pero tamén pola súa manifesta xenreira contra o galego como lingua de cultura apta para todo tipo de discursos, non só os folclóricos, que era os que el apoiaba.

Despois de tres anos Ben-Cho-Shey entrega unha segunda petición que foi aceptada, quizais porque nese momento Aparicio estaba dentro do ministerio en horas baixas, fose así ou por outras causas o certo é que o 7 de decembro de 1955 publicouse *Da esencia da verdade*. Piñeiro introducía como unha desas variantes que axudaron a que se concedese o permiso, a denuncia internacional dos galeguistas na VIII Conferencia Xeral da Unesco, celebrada entre novembro e decembro de 1954 en Uruguai. Segundo o grupo, esta acción puxera o Réxime en evidencia nun cumio mundial e foi decisiva para o desbloqueo da censura, ou así o percibiron a partir de entón pois houbo maior flexibilidade nas publicacións. Polo tanto, a “batalla de Montevideo” marcaría o punto de partida para que se desbloquease o proceso que mantiña “secuestradas” algunhas publicacións.

España ingresara na Unesco no ano 1952 ante as protestas dos cataláns, vascos e

²² Véxase nesta tese a páxina 90.

²³ No apartado 3.2. desenvólvense os inicios da revista *Grial*, páxina 135.

grupos republicanos. Os exiliados galegos xa entón quixeran redactar unha denuncia, pero finalmente agardaron á VIII Conferencia Xeral. Foi unha das reivindicacións lingüísticas máis importantes que se teñen levado a cabo, pois en pleno franquismo erguíase a voz ante un organismo internacional para denunciar a opresión que sufría a lingua galega por parte do Estado. A repercusión que tivo feriu a ditadura ós ollos do mundo, algo que molestou notablemente á comisión española.

Segundo Alonso Montero (2003: 19), a denuncia redactáraa Ramón Piñeiro en castelán cun argumentario que “resume nel o pensamento e as actitudes do seu grupo, o de Galaxia”. Fernández del Riego levaríaa canda el a Arxentina e alí foi traducida por Rodolfo Prada ó galego e tamén ó inglés e ó francés. Grazas a este mesmo autor temos a edición facsimilar da “Denuncia diante a UNESCO da persecución do idioma galego pol-o Estado Hespagnol”²⁴, na que podemos ver a simple vista que ten unha estrutura clara e nela destacan sete puntos nos que centran as queixas os galeguistas.

Neste documento expresaban a súa impotencia porque non podían publicar revistas, xornais culturais ou informativos en galego, catalán e vasco. Eran moi conscientes de que o Réxime alegraría que non se lexislara en contra e que tiñan o dereito de facelo. Por iso mesmo, puntualizaban que sen haber normativa en contra era a Dirección Xeral de Prensa a que na práctica non autorizaba o seu uso. Tampouco lles era posible publicar artigos ou noticias nestas linguas, como se recollía nunha circular do Director Xeral de Prensa.

Segue o documento lembrando algunhas prohibicións sufridas cando se dispuñan a desenvolver conferencias ou actos culturais en galego, incluso cando estes actos os realizaba a Real Academia Galega. Ó mesmo tempo, denuncian as pexas que atopaban para publicar traducións de linguas modernas ó galego, ó catalán e ó éuscaro. O exemplo *Da esencia da verdade* era moi ilustrativo e quizais para contradicir esta acusación finalmente a censura outorgou o permiso.

Non esqueceron, nese documento, referirse a un ámbito que sempre consideraron fundamental, o educativo. Neste caso poñen o foco no setenta por cento da poboación escolar -son datos deles- que era absolutamente rural e galegofalante, pero que tiñan que

²⁴ A crónica desta denuncia pode lerse en Alonso Montero (2003), onde hai un estudo pormenorizado da denuncia e das reaccións. Tamén se inclúe a separata do texto que foi entregado ás delegacións dos case cen países que se deron cita na VIII Conferencia Xeral da Unesco.

escolarizarse nunha lingua allea, porque os mestres de ensino primario tiñan a obriga de expresarse en castelán, sen ter en conta a realidade. No ensino o ermo era absoluto, pois en ningunha etapa, incluída a universitaria, se podía estudar lingua e literaturas galegas. O mesmo acontecía no ámbito eclesiástico, pois o castelán non só era a lingua da homilía, tamén dos Seminarios onde o galego era reprimido incluso nas conversas privadas.

O feito de que se trazase como unha protesta do exterior que só daba conta de aspectos culturais, pero non políticos, reafirma a idea de que Piñeiro foi o seu redactor. Dende logo, as respostas non se fixeron agardar, a primeira consecuencia foi o susto da delegación española, que encabezaba o Ministro de Educación, Joaquín Ruíz Jiménez, o delegado da UNESCO, Joan Estelrich, e o diplomático Manuel Fraga Iribarne, que empregando elementos “demagóxicos” saíu do paso. Aínda así, ese golpe na mesa con carácter internacional podería explicar a autorización da obra de Heidegger, *Da esencia da verdade*, ou a aceptación da edición das *Obras Completas* de Curros Enríquez, que incluía *Aires da miña terra* e *O divino sainete*. Ambas as publicacións levaban anos paradas e a censura non tiña ningún interese en darlles saída. O Réxime tampouco mostrara ata entón ningún interese na activación da Cátedra Rosalía de Castro de Cultura Galega na Universidade de Madrid, pero quizais o medo a unha nova denuncia internacional, nun momento en que ademais coincidía coa idea de maior “aperturismo” do Réxime, obraron en favor da súa creación.

Só foron tenues acenos, pois a censura continuou obrando e aínda nos anos sesenta está vixente. Aprobouse nas Cortes unha nova *Lei de Prensa* en maio de 1966, a que impulsara un dos membros da delegación española en Uruguai, Manuel Fraga Iribarne, que dende 1962 era Ministro de Información e Turismo. A partir dese momento suprimíase a censura previa para calquera tipo de publicación, pero non a censura que seguiu actuando en contra da liberdade de expresión. A *Lei de Prensa* de 1966 declaraba como principio a liberdade, pero seguidamente as disposicións ían acoutando esa máxima. Fraga era un ministro aparentemente aperturista, o impulsor desta lei, pero ó mesmo tempo o encargado de conmemorar cunha gran campaña propagandística dende o seu ministerio os 25 Anos de Paz en 1964.

2. Fundación da Editorial Galaxia

2.1. Antecedentes

2.1.1. Primeiras publicacións, a Editorial de los Bibliófilos Gallegos

¿Han surgido nuevos valores en la poesía gallega? No lo sé. En general, la hora me parece de tremenda decadencia. Ni una sola novela, ni un solo libro de versos interesantes. Los poetas de las últimas hornadas me parecen todos iguales: mucho oficio, mucho arte y muy poca poesía (Carta de Ánxel Fole a Francisco Fernández del Riego, 30 de agosto de 1948).

En Galicia despois da Guerra civil e do asentamento do Réxime o ermo intelectual e literario foi case absoluto, con escasísimos xermolos, como asevera Ánxel Fole. Durante anos corenta o colapso foi case total e só saíron obras de escasa calidade e asinadas por persoas afíns ó franquismo: pensamos en *Non chores Sabeliña*, de Trapero Pardo, ou *Soaces dun abade*, de Piñeiro Groba. Tamén se reeditaron poemarios expurgados como *Do ermo*, de Noriega Varela, ou escolmas de autores do século XIX. A data que se marca como punto de inflexión para unha lentísima recuperación é 1947, coa publicación en Vilagarcía de Arousa de *Cómaros verdes*, de Aquilino Iglesia Alvariño.

O símil do ermo²⁵ sería o equivalente ó de páramo cultural, que foi utilizado para a literatura española, pero esa imaxe que tanto se empregou nas letras hispánicas foi desmontada por Julián Marías no coñecido artigo “La vegetación del páramo”, que publicou no xornal *La Vanguardia* (19/11/1976). Neste texto de tanta sona refugaba aquela idea de que non había produción intelectual fóra do exilio, visión que consideraba falsa e que se asentara por causa da perspectiva das novas xeracións que prexulgaban os tempos pasados. Julián Marías encargouse nese artigo de citar todas as obras, todos os grandes poetas, novelistas e ensaístas da época, para demostrar que houbo páramo institucional, pero non un páramo intelectual en España.

No son buenos botánicos los que hablan del “páramo” y se les pasa esta frondosa, esperanzadora vegetación, que pudo brotar en el clima más inhóspito, sin abono, sin cultivo,

²⁵ Nos escritos memorialísticos dos autores da época é unha imaxe recorrente para este período (Fernández del Riego 1996: 35).

mientras tantos intentaban simplemente descartarla (*La Vanguardia*, 19/11/1976. Citamos por Marías 1977: 191).

O ermo cultural galego, por seguir co símil, comezou a abrollar a finais da década dos corenta e a partir de entón tamén coidamos que para o caso galego debemos desbotar esta idea de que houbo un baleiro de literatura de calidade en lingua galega, porque non foi así, como tentaremos demostrar. Coincidimos en que a carencia foi institucional, pois aínda que había algúns organismos que deberan ser sensibles á lingua e á cultura galegas, pensemos na Real Academia Galega ou no Instituto Padre Sarmiento, o certo é que o franquismo arrasou con calquera posibilidade de compromiso institucional coa cultura galega.

O Instituto Padre Sarmiento proviña da reconversión do Seminario de Estudos Galegos, que tanto labor fixera a prol dos estudos científicos galegos. Ramón Piñeiro escríbelle a Filgueira Valverde (Lugo, 05/01/1944) porque sospeitaba que detrás da resurrección da institución estaría a súa man. Aqueles días lera no xornal o discurso do Ministro de Educación Nacional no que expuña o labor do Consello Superior de Investigacións Científicas e falaba de que entre as novas entidades dependentes del estaba o Instituto Padre Sarmiento. Filgueira respondeulle, aínda que esa carta non a conserva no Arquivo Ramón Piñeiro, pero podemos deducir o seu contido pola seguinte misiva de Piñeiro.

Recibí su carta y por ella me enteré de lo que hay acerca del Instituto P. Sarmiento. Aunque no se trata de un intento tan optimista como yo me había figurado, no cabe duda que ese Instituto puede patrocinar iniciativas valiosas y obras de bastante empeño, pues al menos contará con las necesarias facilidades y recursos de carácter oficial. Claro que la abundancia de medios sirve de poco si no está animada por el aliento cálido del entusiasmo, que muchas veces puede suplirlos, como ocurría en el caso del Seminario (Carta de Ramón Piñeiro a Filgueira Valverde, Lugo 11/01/1944).

Filgueira parece que o desenganou do seu optimismo inicial e o tempo non axudaría a recuperalo, xa que o Instituto Padre Sarmiento non actuou no mesmo sentido que o Seminario de Estudos Galegos. Eran as mesmas persoas, no fundamental, as que reconverteron esta institución e as que logo fundaron en Santiago a Editorial de los Bibliófilos Gallegos. O 4 de xaneiro de 1949 compareceron ante o notario Constantino

Girón Mallo: Francisco Javier Sánchez Cantón, catedrático; Marcelino Blanco de la Peña, banqueiro e avogado; Juan Gil Armada, empresario; Fernando Alsina González, médico; José Filgueira Valverde, catedrático; Felipe R. Cordero Carrete, licenciado en Filosofía e Letras. Este grupo de persoas formalizaron ese día a creación da Editorial de los Bibliófilos Gallegos.

Os comezos non foron doados, pois custoulles conseguir recursos económicos e as tirapuxas entre os fundadores e os mecenas levaron máis tempo do que agardaban os primeiros. A idea non era atractiva para o galeguismo, pois estaba pensada como unha editorial para eruditos, polo tanto nada molesta ó Réxime, aínda que algúns dos libros saísen en galego. A liña restrinxida e elitista non garantía gañar público nin xéneros para a lingua, pero nas prevencións cara ó selo tamén puideron influír motivacións doutro tipo, como a proximidade dalgúns dos seus membros ó Réxime. O certo é que nunha carta Filgueira Valverde confesáballe a Sánchez Cantón que botaba en falta os nomes de Ramón Otero Pedrayo, Luís Iglesias “y de sobre, otro y otros que supondrás” (16/09/1947).

Sobre nuestra Editorial tuve conversación larga con Carrete, no muy optimista. Se habían cubierto unas 30 acciones y unas 150 suscripciones. Más desanima la segunda cifra que la primera. Si, como es de temer, los Fernández no cubren hasta la cantidad pensada ¿debe darse todo por perdido? (Carta de Filgueira Valverde a Sánchez Cantón, 28/02/1948).

As relacións non deberon ser sinxelas, pero finalmente conseguiron que a circular para dar a coñecer a editorial, na que se axuntaban o boletín de subscrición e o de accionistas, estivese asinada por figuras representativas, entre elas Otero Pedrayo e Luís Iglesias²⁶. Parece que os seus compañeiros do Seminario de Estudos Galegos tardaron en responder á petición de axuda e Filgueira temía que fose por non querer colaborar²⁷. Na circular explicábase o proxecto e trazábase o obxectivo de conseguir colocar 80 accións

²⁶ Luís Iglesias (1895-1976) era catedrático de Bioloxía xeral dende 1932 na Universidade de Santiago de Santiago de Compostela. En 1926 ingresou no Seminario de Estudos Galegos, do que foi director. Tamén foi o primeiro presidente do Padroado Rosalía de Castro e académico numerario da Real Academia Galega dende 1947 e promotor e académico da Real Academia Galega de Ciencias.

²⁷ A circular está asinada o 15 de xaneiro de 1948 e aparecen nela os seguintes nomes: José Casares Gil, Ramón Cabanillas, José Filgueira Valverde, José Fernández López, Mauro Gómez Pereira (abade de Samos), Álvaro Gil Varela, Luís Iglesias e Iglesias, Antonio Iglesias Vilarelle, Luís Legaz Lacambra, Gaspar Massó García, Ramón Otero Pedrayo, Salustiano Portela Pazos, Antonio Rey Soto, Antonio Rodríguez Pastor, Pedro Sáenz Díez, Francisco Javier Sánchez Cantón, Manuel Varela Radio e Juan Gil Armada (Marqués de Figueroa).

nominais de 6.000 ptas. que constituísen un capital de 480.000 ptas. En marzo de 1948 contaban con 180.000 pesetas para arrancar, pero estaban lonxe da cifra inicial.

Sería muy interesante poder hablar de la cuestión editorial en Semana Santa con Álvaro Gil. Ya sabes que soy optimista profesional y que, por ahora, no me ha ido mal del todo. Que se han reunido 180.000; pues se hace la Sociedad con ellas y un programa editorial, mínimo, para gastarse este año 60.000 t... ya veremos si las objeciones son tantas después de sacar un par de cosas (15/03/1948).

Finalmente, como se indica nos Estatutos, o capital social foi de 360.000 ptas. distribuídas en 60 accións de 6.000 ptas. nominais, todas ordinarias.

Nome e Apelidos	Enderezo	Nº de accións
Fernando Alsina González	Santiago, Rúa do Vilar, 7	1
Antonio Arias Vázquez		1
Ramón Baltar Domínguez	Santiago, Carreira do Conde	1
Ricardo Bescansa Castilla	Santiago, Praza do Toural, 11	2
Rafael Balea Roldán	Lugo	1
Marcelino Blanco de la Peña	Santiago, Praza Cervantes, 16	1
Ramón Canosa	Madrid, C/ del Miño, Colonia d. Viso	1
Felipe R. Cordero Carrete	Santiago, Praza Cervantes, 8	2
Ángel Estévez Iglesias	Santiago, Altamira, 15	1
José Fariña Ferreiro	Madrid, Paseo del Prado, 4	1
Robustiano Fernández Cochón	Pontevedra, J. B. Andrade, 120	1
Antonio Fernández López	Lugo, Pr. A. Fdez. Gómez, 5	5
José Fernández López	Mérida, Matadero de Mérida	6
Manuel Fernández López	Lugo, Pr. A. Fdez. Gómez, 5	4
José Filgueira Valverde	Pontevedra, Arzobispo Malvar	1
Francisco Fernández del Riego	Vigo, Progreso, 29	1
Cruz Gallástegui	Sardón de Duero (Valld) Finca Retuerta	1
Juan Gil Armada, Marqués de Figueroa	Santiago, Algalia de Abajo, 24	2
Álvaro Gil Varela	Madrid, Felipe IV, 9	4
Emilio Gil Varela		1
Mauro Gómez Pereira (Abade de Samos)	Samos, Lugo	1
Antonio Iglesias Vilarelle	Pontevedra, Arcebispo Malvar, 20	1
María Pura Lorenzana	Santiago, Av. Figueroa, 4, 1º	1
Juan Martínez Núñez	Santiago, Hotel Compostela	1

Edmundo Méndez Brandón	Santiago, Rodas esq. S. Domingos	1
Isidro Parga Pondal	A Coruña, Teresa Herrera, 7	1
Valentín Paz Andrade	Vigo, Policarpo Sanz, 22	1
José Pazó Rodríguez	Madrid, C/ de Lárez, 1, Colonia do Viso	1
Manuel Peña Rey	Ourense, Parque San Lázaro	1
Hijos de Olimpio Pérez	Santiago, Pr. Cervantes, 16	3
D. Julián Pérez Esteso	Santiago, Pr. Cervantes, 16	1
Miguel Pérez Esteso	Santiago, Carreira do Conde, 10, 2º	1
Antonio Rodríguez Pastor	Madrid, Serrano, 107	3
Isabel García, Vda. Saenz Díez	Santiago, Fillos Simeón García	1
Juan Saen Díez	Madrid, Ruíz de Alarcón, 13	1
Pedro Saenz Díez	Barcelona, Diputación, 249	1
Francisco Javier Sánchez Cantón	Madrid, Alfonso XII, 42	2
Total accións subscritas a 13/08/1948		60

Táboa accionistas da Editorial de los Bibliófilos Gallegos, 13/08/1948. Arquivo Sánchez Cantón.

Na listaxe non están nin Cabanillas nin Otero Pedrayo, que avalaran o proxecto coa súa sinatura. A situación económica de ambos os galeguistas impedíalle poder facer o desembolso desa cantidade, pola contra Álvaro Gil subscribiu catro accións.

Estando en Madrid tive ocasión de ver a Gil, que está perfectamente adaptado a su nueva situación de opulencia económica. También adquirió una singular habilidad para prodigar protecciones “verbales”. Se queja tanto de los sacrificios que le cuesta la protección a antiguas personas afines y de la frecuencia con que todos acuden a él que paraliza de antemano cualquier intento en ese sentido (Carta de Ramón Piñeiro a Filgueira Valverde, Lugo 06/03/1944).

Álvaro Gil, como indica Piñeiro, era un home de grandes posibles que axudou economicamente ó sustento de diferentes proxectos galeguistas. Non menos xenerosidade tivo Antonio Fernández López, de feito neste caso os irmáns Fernández son os que mercaron un maior número de accións, pois entre os tres sumaban quince. Tiñan en común que eran empresarios lugueses de éxito e que se preocuparon de apoiar as iniciativas que lles parecían afíns ás súas conviccións, aínda que quizais vían esta empresa algo afastada do que podían considerar prioritario. Talvez eran da idea de que se estaban a percorrer “estériles caminos de arqueología literaria”, como escribiu Salvador Lorenzana (*La Noche* 30/01/1948) no momento da aparición de Bibliófilos Gallegos. Para un dos fundadores de

Galaxia, pero tamén dos accionistas de Bibliófilos “de lo que más necesitamos estamos es de reimpresiones de obras fundamentales y no de volúmenes eruditos o curiosos”. No mesmo artigo opinaba que o que se precisaban eran autores actuais e ós que Bibliófilos podía estimular con premios e traducións ó noso idioma, algo que si estará no programa.

Xuntadas pois as sesenta accións, a nova editorial abría tres coleccións pensadas para satisfacer tres tipos de intereses diferentes. A “Biblioteca de Galicia” contaría con dúas series, unha de reedicións e outra de inéditos. A pretensión era que saísen dous volumes anuais, como mínimo, de duascentas a trescentas páxinas. A “Colección Obradoiro” estaba pensada como serie de divulgación artística para dar a coñecer en pequenas monografías, acompañadas de láminas, cidades, monumentos, artes industriais, artistas determinados, etc. Tamén contaban con publicar dous tomos ó ano. A “Colección de Bibliófilos Gallegos” reproduciría libros difíciles de atopar, estraños, e faría edicións facsimilares ou reimpresións de curiosidades esquecidas, como libros antigos de viaxes por Galicia. Neste caso conformábanse coa publicación dun volume ó ano, cunha tirada limitada de trescentos exemplares. As dúas primeiras coleccións supuñan para os aboados un desembolso anual de 100 ptas., mentres os que desexaban recibir as tres coleccións aboarían o dobre, 200 ptas.

Comezaron con moita forza e así en dous anos e medio tiñan na rúa catorce libros, o que demostraba un intenso labor editorial.

En el próximo mes de junio, al cumplirse los dos años y medio de la aparición de nuestro primer libro habremos publicado catorce. Cinco en la Colección de arte “Obradoiro”, cuyos títulos son *El pórtico de la Gloria*, *Museo de Pontevedra*, *Rivadavia* [sic], *Sargadelos* y *Monforte de Lemos*, mereciendo esta serie ser incluída en dos años consecutivos entre las 50 obras mejor editadas de España. Cinco títulos correspondientes a la “Biblioteca Galicia”, con *Camiños no tempo*, poesías narrativas de Ramón Cabanillas; *Monografías de Santiago (1850)* por A. Neira de Mosquera, con estudio preliminar de Benito Varela Jácome; *A xente da Barreira* de R. Carballo Calero; *Macías el enamorado* y *Juan Rodríguez de Padrón. Estudio y antología*, por Carlos Martínez Barbeito y *Cancioneiro da poesía céltiga*, la primera traducción a una lengua románica, hecha por C. F. de la Vega y Ramón Piñeiro, de las poesías celtas recogidas por Julius Pokorny. Dos son los libros de la Colección de “Bibliófilos” –dedicada a reproducciones facsímil de las más raras y notables obras gallegas–: *La descripción del Reyno de Galicia* (edición gótica de 1550) por el Licenciado Molina, con prólogo de Filgueira Valverde, y *Las exequias de la Reyna doña Margarita de Austria...* (1612), por Gómez Tonel, con prólogo de Rey Soto. Se publicó el año pasado el Vol.I del *Diccionario biobibliográfico de escritores* por A. Couceiro Freijomil, dentro del señalado quinto semestre de nuestra labor estará terminado de imprimir el Volumen II y entrará en Prensa el III, que completa la primera obra de la nueva serie *Enciclopedia Gallega* (Asela, *La Noche* 26/04/1952).

Estas declaracións corresponden a Cordero Carrete, xerente de Bibliófilos Gallegos, que confesaba que estaban contentos polo volume de publicacións, pero tamén afirmaba que non conseguiran os subscritores desexados. Cordero Carrete sostiña nas páxinas do xornal que ata ese momento contaban con pouco máis de 350 subscritores, cantidade que estaba moi por baixo da fixada pola editora, mil subscritores. Sinalaba que en Santiago só contaban con 49 subscritores e que só o Concello de Carballiño estaba subscrito para a súa Biblioteca Municipal²⁸. Tamén confesaba que non foran capaces de chegar á colectividade galega de alén mar, pese ó esforzo de propaganda que realizaran. Con todo, segundo a documentación, obtiñan un saldo favorable, polo tanto era un éxito financeiro, como se pode ler nalgunha das primeiras actas, onde se reparten dividendos.

A primeira editora galega despois da guerra estreouse cun libro de Ramón Cabanillas, así, quen fora o poeta das Irmandades da Fala inaugurou a traxectoria de Bibliófilos e tamén a de Galaxia. Sen dúbida, Cabanillas representaba o galeguismo histórico e, ó mesmo tempo, non supuña ningunha ameaza para o Réxime. O libro *Camiños no tempo* era unha escolma de textos que en boa parte estaban xa publicados e da que, como indicou Alonso Montero (2009: 136), “está excluída totalmente a musa civil do poeta”, aquel primeiro Cabanillas que non cadraba co tempo de 1949.

Foron interesantes os Premio Bibliófilos, especialmente o de novela que gañou Carballo Calero con *A xente da Barreira*. Competía con vinte inéditos, como consta en acta (04/01/1950), e foi escollida como merecente das 10.000 ptas. polo seguinte xurado: presidente Ramón Cabanillas, pola Real Academia Española; Vogais: José Guerra Campos, profesor do Seminario Conciliar, Ramón Otero Pedrayo, catedrático do Instituto de Ourense, Francisco Serrano Castilla, catedrático do Instituto da Coruña, Francisco Fernández del Riego, escritor, e Raimundo García Domínguez, xornalista, como secretario.

²⁸ Segundo os datos que manexamos despois de consultar o Arquivo Sánchez Cantón no Museo de Pontevedra, o xerente Cordero Carrete ofrecía na entrevista cifras un pouco superiores ás reais. Así na provincia de Pontevedra había 72 subscritores (23 de Pontevedra, 29 de Vigo e 20 do resto da provincia); na provincia da Coruña a mesma cifra (40 de Santiago, 22 da Coruña e 10 do resto da provincia); na provincia de Lugo 20 subscritores (10 da capital e 10 do resto da provincia); na provincia de Ourense 21 (10 da capital, 11 do resto da provincia); en Madrid 35 e no resto de España 18. En América a cifra era simbólica, pois só contaban con 2 subscritores (Antonio do Campo, en Cuba, e Núñez Búa en Arxentina). En total 240 persoas subscritas ás coleccións “Galicia” e “Obradoiro”, das que 187 tamén estaba subscritas á colección “Bibliófilos”, amais das dúas primeiras.

Entre as novelas descartadas parece que estaba a de Elena Quiroga, *Viento del norte*, gañadora do Premio Nadal en 1950 e que se presentara o ano antes ó concurso de Bibliófilos co título de *Tumba Loureiro*.

Para Bibliófilos Gallegos a lingua non delimitaba o que era literatura galega e o que non, polo que cando crean un premio de novela galega pensan nunha definición moito máis ampla :

La cualidad de *gallega* podrá provenir, indistintamente, de la lengua empleada, del carácter del asunto o de la naturaleza del autor. Quedará fuera de concurso, la obra que por su asunto o contenido pueda preverse haya de ser rechazada por los organismos encargados de autorizar la impresión (Convocatoria del primer concurso. Editorial de los Bibliófilos Gallegos, Santiago xaneiro de 1949. Archivo Sánchez Cantón).

Aínda que naquel momento non había unha definición tan clara nin un posicionamento público tan marcado como despois asumiría Galaxia, o certo é que o premio estaba pensado e amañado para que triunfase a obra en lingua galega, aínda que non fose a que o merecese pola súa calidade literaria.

Eu temía que a iste primeiro concurso non acudise ningunha novela escrita en lingua galega, pro xa me dixo Carballo Calero que il tiña enviado unha. Menos mal, porque a ausencia total de orixinaes galegos sería un fracaso para as nosas letras. Iste concurso de “Bibliófilos” tanto pol-a importancia dos premios como pol-a seriedade que aspiran a ter, pode xogar un papel de gran eficacia no noso rexurdimento cultural (Carta de Ramón Piñeiro a Filgueira Valverde, Lugo 17/01/1950).

Aínda que o discurso público de Galaxia, fundamentalmente o de Piñeiro e o de Fernández del Riego como cabezas máis visibles da editorial, foi renegar nalgunha medida da relación con Filgueira Valverde e Sánchez Cantón, o certo é que nesta época participaron nos diferentes xurados dos premios, pois Piñeiro fixo parte do concurso de refráns²⁹, que quedou deserto, e Fernández del Riego do de novela. Á vista da correspondencia, non só participaron senón que influíron sobre as decisións tomadas para que o resultado fose favorable ós seus intereses.

Estivo aquí Álvaro [Gil] [...] díxome o mesmo que ti me contas respecto do aprazamento, soio que il pensa que prosperará o criterio de Cabanillas [...] están decididos a valorar a galeguidade das obras e pol-o tanto dispostos a darlle o premio a Carballo. Sería o millor que poidese

²⁹ Sánchez Cantón escribiulle a Piñeiro co convite (Santiago 09/06/1952), ó que responde afirmativamente.

ocurrir, non por as consideracións persoais que nos merece o autor, sinon pol-o valor estimulante que tería pra o cultivo das novas letras (Carta de Piñeiro a Del Riego, Lugo 18/03/1950).

Filgueira mostrábase cómplice, e non só de maneira epistolar, senón no xurado escollido que parece proclive á elección da novela galega, como sinalou tamén Alonso Montero (2015: 236). Non podemos afondar moito na relación de Filgueira Valverde con Galaxia, pois no Arquivo Ramón Piñeiro non se conserva ningunha carta de Filgueira Valverde, aínda que é evidente que as houbo, xa que Filgueira gardou cando menos algunhas das que Piñeiro lle enviou.

A propósito de la *Xentiña da Barreira*, le han dado un respetable meneo en el Faro; lo peor es que sacan a colación la leyenda negra y los Nietos de los Celtas. Creo que en una y otra cosa se han pasado; en lo demás... Bueno, por otra parte, con, de, en y por el revuelo, se vende! (Filgueira a Sánchez Cantón, Pontevedra 28/02/1951)

A novela de Carballo Calero recibiu moitas críticas na época, aínda que contou coa defensa pública do galeguismo (Lorenzana 1950). A militancia no criterio filolóxico imposibilitaba o recoñecemento de que calquera outra novela presentada tiña máis méritos literarios, aínda que soubesen e mantivesen privadamente que era así³⁰. A correspondencia cruzada entre Filgueira e Sánchez Cantón non ofrece dúbida, aínda que non é asunto desta tese mergullarnos máis neste episodio.

Máis éxito de crítica tivo a obra gañadora do premio de tradución, nesta ocasión nas bases si se especificaba que a lingua de destino tiña que ser o galego e que a de partida non podía corresponder a ningunha das peninsulares. O premio estaba dotado con 5.000 ptas. e 50 exemplares para o autor. A idea do certame era dotar a lingua galega de obras mestras da literatura universal, traducións de entre 150 e 250 páxinas. Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro presentaron o *Cancioeiro da poesía céltiga* de Pokorny e resultaron os triunfadores fronte á tradución dos *Carmina* de Horacio, que presentou Aquilino Iglesia Alvariño³¹.

³⁰ En Galaxia non consideraron a Carballo Calero como creador, pois crían que a súa faceta era a de crítico literario (Villanueva 2013). Así, non lle publicaron as pezas teatrais que enviou á editora en 1956 nun libro independente, como era o desexo do autor, senón no primeiro número da revista *Grial* en 1963.

³¹ Para máis información sobre a tradución de Piñeiro e Fernández de la Vega, publicada por Bibliófilos Gallegos pódese consultar o traballo de Dasilva (2009e). Sen dúbida foi un éxito, tamén por ser unha das

Prestamos máis atención a Bibliófilos Gallegos que a outras editoras do momento porque cremos que foi máis afín a Galaxia, especialmente na súa estrutura de accionistas e subscritores, porque ambas as dúas se basearon no modelo do Seminario de Estudos Galegos. Este feito non é estraño, pois Filgueira foi unha das almas do SEG e alí tamén estaban moi involucrados Xaime Isla e Fernández del Riego, polo que cando idearon as editoriais parece lóxico que se inspirasen na experiencia anterior, na que coñecían de primeira man.

Piñeiro (2002: 104) recorda nas súas memorias como ó comezar a andaina de Galaxia foron falar con Filgueira e el recomendoulles que fixesen algo similar a *Lar*, que creasen un selo para publicar novelas e relatos de carácter popular, para chegar á xente. Polo tanto era unha persoa á que consideraban, aínda na discrepancia. Se Fernández del Riego foi accionista fundacional de Bibliófilos Gallegos, Filgueira fixo o propio e escribiu unha acción de Galaxia o 10 de novembro de 1950, a acción 201; case un ano antes Cordero Carrete mercara a acción 47, con data do 12 de xaneiro de 1950.

Coincido con tu juicio de “Galaxia”. Lo peor es que los famosos *Cuadernos* son más flojos en la prueba que en la “salutación” (Carta de Filgueira Valverde a Sánchez Cantón, Pontevedra 04/06/1951).

Nestes primeiros anos dos cincuenta as relacións parecen cordiais, pero con tendencia ó distanciamento, especialmente cando Filgueira optou por converterse en alcalde de Pontevedra; de feito Otero Pedrayo mostrouse, en carta a Piñeiro (13/11/1959), molesto de que presidise o enterro de Cabanillas como alcalde. As relacións non se normalizaron ata que Filgueira intercedeu no Premio Galicia da Fundación March para que Otero Pedrayo se fixese co galardón e cunha retribución de 300.000 ptas. Esta distinción fora creada para recoñecer o escritor que máis contribuíra á exaltación da súa terra e na terna estaban Otero Pedrayo, Risco e Cela.

El jurado del premio March quedó lo mejor posible. Por otra parte no creo haya mucha discusión. El Cardenal me dijo que a Otero le llegaría en un momento muy difícil, pues estaba decidido a vender Trasalba [Actualmente, grande secretísimo el secreto] (Carta de Filgueira Valverde a Sánchez Cantón, Pontevedra 05/02/1962).

Filgueira parece que tiña claro que non pasaría nada imprevisto e que o gañador resultaría Otero, como así aconteceu o 10 de abril de 1962. Galaxia non se fiaba de que as votacións resultasen favorables ó seu presidente, polo que fan as manobras posibles para contar cos votos suficientes para que así fose.

Teño feita a xestión que matinei e que ti aprobaches. Infórmote deseguido. Emilio Merino. Dubida. Ten prexucios estéticos contra a obra de don Ramón. Nise orde atópase mais preto de don Vicente. Fíxoselle saber que, cabalmente, o que íl menos aprecia na obra de don Ramón –o romantismo– é o que millor lle acae nista ocasión, si ha reparar no binomio romantismo=eisaltación. A Fundación quer premiar á figura que mais e millor eisaltou ó país. Ademitiuno como certo. Agoira o trunfo de don Ramón, e dí que si ten posibilidades, a il arrimará o seu voto.

Fíxome saber tamén: que Sigüenza votará de certo por don Vicente; que Moure Mariño anda a recadar votos para sí argallando nas Diputacións; que o Filgueira e mailo Cordero non serán mais que compromisarios do Instituto, que votará a don Ramón; o que a Academia, pola contra, deixou ós membros dila que nomeou en liberdade para se pronunciar a prol do que queiran.

Xulio Yordi. Caso perdido. A súa desorientación é fenomenal. Non votará, de seguro, a quen teña a súa obra escrita en galego. Pódese eisaltar á Terra pensando, situando i escribindo en castelao. Nomes que baraxa: Wenceslao, Camba [*aínda non morrera*, nota nosa], Cela, Martínez Barbeito, Rey Soto... E, si xa non houbera sido premiado, Menéndez Pidal. Fíxate ti. Esta información débese ás indiscrecións da súa muller.

Dadalas desorientacións dalgús, creo nunha posible e última polarización entre don Ramón e don Vicente. Cela poidera ser o terceiro en discordia, indo a parar os votos diste, de verse perdida a súa candidatura, ós outros dous, preferentemente a don Vicente. A miña impresión éche esta. E, por hoxe, remato (Carta de Dónega a Piñeiro, 01/03/1962).

Filgueira Valverde foi o presidente do xurado no que estaban catorce persoas. Por parte da Real Academia Galega acudiron Ricardo Carballo Calero e Julio Rodríguez Yordi. Entre os demais nomes: José Luís Varela, Fraguas, Cordero Carrete, Merino ou Moreno Báez. Parece que nese momento, segundo nos conta Fernández del Riego, volven normalizar as relación con Filgueira Valverde, aínda que temos a sospeita de que nunca se quebraron de todo.

Convén recoñecer os méritos das intervencións de Filgueira, Fraguas e Moreno, que estiveron decididos e terminantes. Os outros tamén, pero estes tres loitaron con entusiasmo por Otero, sen reticencias de ningunha clase (Carta de Carballo Calero a Fernández del Riego, Cáceres 16/04/1962. Citamos por Carballo Calero 2006: 324).

2.1.2. A colección Benito Soto

A cidade de Pontevedra, como outras tantas despois da Guerra civil, quedara silenciada a todos os niveis, tamén xornalístico. Sabino Torres Ferrer era o director do semanario *Ciudad* que nacera en Pontevedra en 1945 coa colaboración de amigos como Celso Emilio Ferreiro, Manuel Cuña Novás, ou Virxilio Novoa Gil. Tres anos despois desaparecía o semanario, pero nese traballo fermentaran as ansias por editar e por iso a proposta de Sabino Torres, formulada con esa ocasión, de publicar libros de poesía foi secundada polos seus compañeiros.

Así, nacía en 1949 en Pontevedra a colección Benito Soto, impulsada por Sabino Torres, Emilio Álvarez Negreira e Manuel Cuña Novás. O seu era un proxecto para publicar poesía e non lles resultaba moi difícil facelo, pois contaban con Gráficas Torres, a imprenta do pai de Sabino Torres e mais con boas relacións cos xearcas franquistas na cidade para non resultaren sospeitosos, entre elas a de Celso Emilio Ferreiro, funcionario da Fiscalía de Taxas. Durante os anos que a colección estivo activa deron ao prelo catorce poemarios, cinco en castelán e nove en galego, que se vendían a 10 pesetas cada exemplar (Cabrera 1993: 30).

Os volumes saíron por esta orde: *Madrigal*, de Emilio Álvarez Negreira; *Como el río*, de Sabino Torres; *Poemas de ti e de min*, de Emilio e Xosé María Álvarez Blázquez; *Dona do corpo delgado*, de Álvaro Cunqueiro; *Gárgolas*, de Tomás Barros; *Anxo de terra*, de Ricardo Carballo Calero; *Cantos de cotovía*, de Eliseo Alonso Rodríguez; *Triscos*, de Luís Pimentel; *Muiñeiro de brétemas*, de Manuel María; *El dios de los precipicios*, de José Ruibal; *Cantigas da noite moza*, de Augusto Casas; *Follas de un arbre senlleiro*, de Manuel Fabeiro Gómez; e *Canciós dise amor que se diz olvido*, de Juan Pérez Creus.

No terceiro volume aparece como director literario Celso Emilio Ferreiro, como director de edicións Sabino Torres e como secretario Emilio Negreira. Isto é así ata o décimo terceiro volume, onde asumiu a dirección en solitario este último. Non nos consta relación entre esta colección e Galaxia, a non ser porque algúns dos membros da editorial asinaron prólogos destes poemarios: Fernández del Riego o de *Poemas de ti e de min*, Carballo Calero o de *Gárgolas*, e Ánxel Fole o de *Triscos*.

Como volumes extraordinarios apareceron *Musa alemá* e *Fabulario Novo* de Manuel Cuña Novás, que gañara un primeiro premio en galego do Centro Galego de Buenos Aires. A colección puido ter continuidade grazas ás subscricións. Sabino Torres fala de oitenta subscritores iniciais, pero que despois se ampliou a cifra ata máis de cen. Este número parécennos excesivo e ademais o relato de Torres (2014) presenta moitas lagoas que nos fan dubidar, pero non puidemos afondar nese asunto. Torres especifica que había dous subscritores de honra: Xosé Fernández López e Álvaro Gil, os mecenas de todo o que se facía en galego na época, aínda que esta colección non estaba condicionada pola lingua.

A época non era propicia para a poesía e moito menos en lingua galega, especialmente nas cidades, onde pouco se falaba, e polo tanto apenas tería lectores. Nisto equivocábanse os que así pensaban, mais tampouco foi ese o motivo do noso bilingüismo editorial. A nós importábanos a poesía, e non se lle dixo a ningún poeta o idioma no que había de escribir. Cada un trouxo ata nós o que tiña, e nós aceptámolo ou non coidando unicamente da súa calidade. Tamén houbo outros motivos. Cuña Novás compartía certa preocupación pola lingua de Curros (Torres 2014: 204).

A opinión de Torres non coincide cos datos cos que contamos, pois nas cidades galegas nos anos corenta a maioría da poboación falaba galego, outra cousa é que a elite social, onde el se situaba, non empregase este idioma. A censura non actuaba contra o galego *per se*, senón naqueles casos nos que o contido fose en contra dos principios do Réxime ou que se empregase o galego para publicacións ‘comprometidas’. En principio a poesía que non tiña unha raíz social non molestaba a censura, pero ademais esta colección contaba con valedores como Celso Emilio Ferreira e Cela, entón falanxistas. Sabino Torres leva anos mantendo un discurso público no que pretende presentar Benito Soto como unha colección semi-clandestina que se arriscaba a saír sen o visto e prace da censura, pero como xa demostrou Dasilva (2008: 96) isto non responde á realidade, pois nos arquivos da Administración cóstanos preceptivos permisos oficiais. .

Musa alemá, a tradución de Blanco Feijeiro e Celso Emilio Ferreira é merecente dun pequeno comentario. Segundo o relato de Sabino Torres, pediran autorización para a publicación desta obra, que lles fora denegada; malia iso, decidiron editar o volume. Dasilva dubida da versión que ofrece Sabino Torres e intúe que a censura autorizou o libro e sería

despois cando o retirarían das librerías.

En realidade, non se nos antolla disparatado presumir que a devastadora reacción de Juan Aparicio logo da publicación do artigo de Piñeiro “Siñificado metafísico da saudade” tamén puido levar por diante a *Musa alemá*. Sabemos hoxe que se pediu permiso para dar á luz esta obra, e cabe deducir que a resolución foi favorable porque chegou a ser editada e distribuída. Por outra parte, o colofón de *Musa alemá* indica que o libro saíu do prelo o 10 de marzo de 1951, mentres que o ataque de Juan Aparicio contra Piñeiro aparecen en *Pueblo* o 21 de xuño dese mesmo ano (Dasilva 2008: 97).

Dende logo, seguramente para a cesura unha tradución duns poemas dende o alemán nunha pequena colección de provincias e onde boa parte dos seus membros simpatizaban co franquismo non debería resultar perigosa, quizais Dasilva non vai desencamiñado ó pensar que influíu na súa retirada das librerías a polémica de Aparicio con Piñeiro.

Sabino Torres gozaba da confianza dos xerarcas pontevedreses de Movimiento Nacional, que o elixiron presidente da asociación de antigos membros do Frente de Juventudes e que poucos meses despois lle concederían maiores responsabilidades outorgándolle o cargo de delegado Provincial de Organizaciones del Movimiento (González Gómez 2015).

Esta información recollida de *El Pueblo Gallego* e ocultada na súa biografía (Torres 2014) non deixa lugar a dúbidas de que o discurso oficial de resistencia non se corresponde cos feitos históricos, aínda que cómpre seguir estudando para esclarecer puntos que aínda son escuros. Con todo, Benito Soto foi unha iniciativa moi interesante, amparada por persoas afectas ó Réxime, que se animaron a publicar libros en galego na posguerra. No ano 1951 abriron novas liñas de ensaio coa colección Huguín, dirixida por Luciano del Río, onde se publicou a *Poesía gallega contemporánea* de Ramón González-Alegre, e *Cuadernos de Arte Gallego* con Rafael Alonso á fronte. Quedaron sen materializar as arelas prosísticas e as de emprender un macrotexto sobre Santiago, o Camiño e o Pórtico da Gloria.

Chamou por min, ó seu despacho en Vigo, don Valentín Paz Andrade. Falamos das edicións. O Consello de Galaxia, creada un ano antes, comunicoume don Valentín, estaba preocupado pola situación que aparentemente atravesaba a Editorial. Queríanme axudar. «Don Xosé Fernández López deixou claro, na reunión onde foi tratado o tema –informou don Valentín– que a *Colección Benito Soto* tiña que continuar, e haberá que dar a Sabino Torres toda a axuda que precise».

Foi Viñas Cortegoso embaixador para tratar estas axudas. Despois de varias entrevistas quedou clara a postura de Galaxia; non do seu Consello de Administración, senón dos xestores da nova editorial, que o que pretendían era quedarse coa Colección sen dar nada a cambio. En verdade que se enfrontaban dúas posturas contrapostas. A nós só a poesía e a aventura nos importaba; para eles existían outros camiños, outras metas máis comprometidas (Torres Ferrer 2000: 111).

Nas súas memorias Sabino Torres (2014: 225) reproduce este fragmento no que mantén que Galaxia quixo mercar a colección Benito Soto, algo que preguntado Fernández del Riego negou, pero non temos datos para decantarnos por unha ou outra versión. O único que sería sorprendente é que a entrevista para a venda fose con Paz Andrade, afastado dende o inicio dos asuntos de Galaxia, como tamén é sorprendente que non se recolla en ningunha acta este intento de compra. Aquí deixamos un fío solto do que habería que procurar máis información para ter máis claros os feitos.

2.1.3. A Editorial Monterrey

Na base da Editorial Monterrey estaba a librería que no ano 1948 abriran Luís Viñas Cortegoso e Xosé María Álvarez Blázquez en Vigo. As publicacións propias non naceron ata 1950 e caracterizábanse por pequenas tiraxes moi coidadas e tamén cun prurito elitista, pois o primeiro que tentaron foi recuperar manuscritos e libros raros, un pouco na liña de Bibliófilos Gallegos.

Así, abriron varias coleccións para dar saída ás súas inquietudes, como “Leixado do Vento”, onde apareceu o primeiro poemario de Álvarez Blázquez, *Roseira do teu mencer*, no ano 1950. A colección “Beatus Iacobus” estaba pensada para dar a coñecer escritos pouco coñecidos como *El buho gallego con las demás aves de España haciendo Cortes*, que é un alegato ó voto de Galicia en Cortes atribuído ó VII conde de Lemos (Cabrera 2008: 34). A colección “Frol e Froito” é a que máis nos interesa, pois nela saíron os libros de Rodríguez Mourullo: *Nasce un arbre e Memoria de Tains*³².

O feito de ter como base unha librería anticuaria imprimiu ese carácter ás publicacións, con edicións moi coidadas, sobrias e de gusto clásico. Unha edición pensada para bibliófilos, polo que o número de exemplares impresos non superaba normalmente os

³² Para ter máis datos consultar o volume *Ourive de libros* (Cabrera 2008).

douscentos exemplares, a non ser algunha excepción como o poemario de Álvaro Cunqueiro, *Cantiga nova que se chama riveira*, do que se puxeron á venda 438 exemplares.

Monterrey está pobriño, incluso está pobriño de fondos editoriais. Quer isto dicir: A) Que non pode adicar agora diñeiro á propaganda de libros. B) Que aínda que poidese, non ten libros aos que adicar a propaganda. Tres das súas edicións están agotadas; as outras en estado comatoso. Apenas fican unhas poucas ducias de cada unha. Cóasique valen menos os libros por vender que a propaganda que gastaríamos en vendelos. Ergo... Tí, lóxico ilustre, tira a conclusión. Ademais, e pra remate de contas, Monterrey non ten presa en vender as súas edicións; cada unha que se esgota é unha porta pechada, pois non se pode reeditar, por tratarse de tiradas numeradas e limitadas. Coa derradeira e costosa propaganda que fixemos -2.000 catálogos de unha banda e 3.000 da outra, espallados por toda a Península e América- quedamos estafadiños de todo, e as edicións, como che digo, nise grave estado de consunción. Niste ano pensamos tirar tres ou catro títulos mais; daquela será oportuno “propagarse”; agora estamos reducidos a unha presa de brasiñas nunha lareira chea de cinza. Mentres non haxa novos troncos, non haberá lume. (Ai, Dios, cómo arde pra dicir que non!) (Carta de Xosé María Álvarez Blázquez a Piñeiro, Vigo 26/04/1954).

Parece que a venda de libros tan selectos e de temas tan especiais non espertaba o interese do público en xeral e as dificultades para manter a empresa eran moitas. A relación de Xosé María Álvarez Blázquez e de Luís Viñas Cortegoso con Galaxia non é que fose boa, é que formaban parte da rede.

Nesta pequena introdución só quixemos facer pequenas calas naqueles antecedentes editoriais de Galaxia. Cómpre advertir que houbo publicacións periódicas onde tamén se deu voz á literatura en galego, especialmente poesía, quizais unha das primeiras foi a revista *Finisterre*, na que participou activamente Celso Emilio Ferreiro (Nicolás 2012: 112).

En Vigo tamén estaba a revista *Alba*, que contaba cun selo literario no que se publicou por exemplo *O sonho sulagado*, de Celso Emilio Ferreiro. Alí estaban Cameselle Barcia, Luís Santamaría, Bernardino Graña ou Celso Emilio Ferreiro no consello de redacción e eran moi sensibles á poesía. O director da revista era Ramón González-Alegre, que nun determinado se incomodou con Celso Emilio, o que provocou que este deixase a publicación, algo que seguro foi beneficioso para que *Longa noite de pedra* saíse na colección Salnés.

2.2. Pensar Galaxia

Galaxia foi un proxecto que estivo na mente de Xaime Isla dende moito antes da súa creación en 1950, pero non só na del, pois como conta Ánxel Fole, o proxecto dunha publicación periódica e dunha editorial foron propostas feitas na reunión celebrada en Coruxo en 1943, cando se decidiu reorganizar o Partido Galeguista na clandestinidade. Naquel xuntoiro non participou Isla Couto, polo que a iniciativa tivo que partir dalgún dos presentes. Nese momento a prioridade política relegou os outros proxectos, especialmente os culturais, pois coidaban aínda que estaba ó alcance a loita polo derrocamento da Ditadura e a recuperación da República. A medida que foron xurdindo os problemas, incluso en paralelo á loita clandestina, gañaban espazo iniciativas culturais, aínda que sen o peso da Editorial Galaxia.

Como tentaremos mostrar, a fundación de Galaxia respondeu a varias motivacións e non foi consecuencia dun feito concreto. Sen dúbida, o ermo cultural deses anos posteriores á guerra foi a principal causa motivadora, pois tronzáranse moitos proxectos e rachara a liña de continuidade do galeguismo cultural co que os galeguistas resistentes tentaron conectar. A censura era o principal problema co que se atopaban, non porque estivese prohibido publicar en galego -que non era así, pois non había pexa cos temas folclóricos nin coa poesía evasiva-, pero cando o contido se consideraba incompatible cos principios do Movemento e a ideoloxía do Réxime ou se empregaba o galego para manifestacións públicas que puxesen en cuestión a diglosia, entón xurdían as complicacións. Con anterioridade houbo iniciativas que quedaron en meras tentativas, como a fundación de SEPT, Servicio Ediciones Publicaciones y Traducciones, que se creou en 1946, e que se podería considerar o xermolo de Galaxia.

En Vigo, a primeiro de abril do ano mil novecentos cuarenta e seis.

Presentes os señores Plácido Castro del Río, Xaime Isla Couto e Celso Collazo Lema, casado o primeiro e solteiros os outros dous, todos maiores de idade e veciños d-ista cidade. Con capacidade legal pra iste acto.

Acordan promover a constitución d-un negocio editorial e de librería establecendo a tal fin, as seguintes bases de colaboración:

Primeiro. O señor Castro del Río aportará as sumas de diñeiro precisas pra os primeiros gastos de instalación e posta en marcha que calculanse en xunto pra todo o ano en dez mil pesetas.

Ademais prestará a súa dirección e control constante sobre o desenvolvemento práctico do traballo así como aquelas axudas precisas en algún intre, orientación de diversas actividades, etc.

Segundo. O señor Isla Couto aportará en todo tempo, ademais dos seus proxectos e iniciativas, o traballo de asesoramento en todas as cuestións e calquera outra labora de colaboración que sexa mester ou lle fora encomendada.

Terceito. O señor Collazo levará a responsabilidade do traballo diario do negocio, examinar a labora feita e adoitando as resolucións que conveñan, e da súa efectividade práctica, adicando toda a súa actividade persoal necesaria.

Coarta. Periodicamente os tres celebrarán xuntanza a fin de cambiar impresións encol da marcha do negocio, examinar a labora realizada e adoitando as resolucións que conveñan para o mellor desenvolvemento.

Quinta. O negocio figurará a nome de Plácido Castro que asumirá desde logo a súa administración e firma de maneira exclusivamente persoal. Si se fixera indispensable por motivos de ausencia, indisposición, etc. otorgará poder a favor de calquera dos outros dous colaboradores –ou de aforos, mancomunadamente– para substituílo nas operacións e facultades imprescindibles.

Sexta. Sin prexuício de levar a contabilidade constante do negocio, trimestralmente establecerá unha liquidación de rendimentos, para facer a distribución seguinte:

a) satisfacerse un 5% (cinco por cento) de interese as cantidades anticipadas polo señor Castro del Río;

b) destinárase un 25% (vintecinco por cento) para amortización de capital anticipado.

c) o resto repartirase por iguais partes entre os tres colaboradores.

Figurarán entre os gastos e como inversións obrigadas da explotación, as asignacións de local e persoal que se conveña satisfacer aos señores Castro del Río e Collazo Lema, respectivamente.

Séptima. A duración deste acordo provisional será por todo o ano corrente, podendo, non embargantes, procederse denantes a formación d-un convenio definitivo si a marcha do negocio o aconsellase ou ben poñerlle remate en caso de perdas reiteradas. Tamen poderá excluirse a calquera dos tres colaboradores que incumprir as obrigas que veñen sinaladas neste acordo.

E en proba de enteira conformidade, firman no lugar e data devanditos (Arquivo persoal de Manuel Meixide).

Este documento, que cremos que ata agora permanecía inédito, é a acta fundacional dunha empresa situada na rúa Lepanto de Vigo, que respondía á posta en marcha dun negocio editorial e de librería proxectado por estes tres socios. A ausencia de nomes como o de Fernández del Riego, establecido en Vigo coma eles e amigo íntimo dos tres, non nos debe sorprenden, pois para entón estaba totalmente comprometido coa acción política na clandestinidade, ó igual que Piñeiro. Xaime Isla, Plácido Castro e Celso Collazo poñían en marcha unha empresa destinada á distribución e venda de libros que estaba pensada, especialmente, para a venda a domicilio a través de catálogo. Era difícil que saíse adiante, pois Celso Collazo (1921-2014)³³, que era xornalista colaborador de *La Noche*, se trasladou

³³ Celso Collazo era fillo de Celso Collazo Álvarez, que fora militante do Partido Galeguista e colaborador

a Madrid en 1951 para traballar na Dirección Xeral de Prensa³⁴. Con anterioridade Plácido Castro (1902-1967) instalárase en Lisboa, en 1948, e posteriormente en Londres³⁵, polo que a inestabilidade laboral dos seus membros non axudou a que se consolidase o proxecto. Quizais por iso ó ano seguinte inclúen como socio a Xosé Meixide, pero non parece que servise como revulsivo para botar a andar o proxecto.

En Vigo a primeiro de marzal do ano mil novecentos cuarenta e sete.

Presentes os señores Plácido R. Castro del Río, Xosé Meixide González, Celso Collazo Lema e Xaime Isla Couto, casados os dous primeiros e solteiros os outros dous, todos maiores de idade e veciños d-ista cidade. Con capacidade legal para concertar o presente contrato de sociedade i-expoñen:

a) Que por documento de primeiro de abril do ano mil novecentos cuarenta e seis os señores Castro, Isla e Collazo acordaron promover a constitución d-un negocio editorial e de librería, establecendo a tal fin as bases figuradas n-aquil documento (Arquivo persoal Manuel Meixide).

No libro fundacional xa non hai ningunha outra páxina escrita, polo que é evidente que este primeiro intento fracasou, pero pola documentación manexada si que se considerou o xermolo da futura Galaxia, quizais porque estaban Xaime Isla e Xosé Meixide, que son fundadores e ideador, no caso de Isla Couto, da editora.

do proxecto da editorial “Galaxia” falárame xa Meixide hai algun tempo, dunha vez que estivo eiquí. Por mor do meu achaque reumático saí soí pra cumprir os meus deberes burocráticos e non adoita falar con ninguén máis que unha presa de amigos íntimos, e pol-o tanto non sei se sería doado ou non atopar suscritores; o que si coído indispensable pra acadalos e que un de

directo de Castelao. Correspondente do *Faro de Vigo* en Mondariz, foi paseado o 22 de setembro de 1936. O seu fillo seguiu vinculado ós círculos galeguistas, pois compartía parladoiro en Vigo no Derby con Fernández del Riego, Paz Andrade, Maside, Emilio Álvarez Blázquez ou Xavier Andrade. Colaborou tamén no suplemento de *La Noche* que dirixiron Fernández del Riego e Xaime Isla. Como xornalista iniciárase nas páxinas do xornal *La Noche* para despois trasladarse a Madrid e ser o primeiro delegado da Axencia Efe en Moscova, Nova York e Londres.

³⁴ É curioso que desde o grupo Galaxia non se dirixisen a el cando xurdiron os problemas con Juan Aparicio “Non sei unha palabra dos vós líos co-a Direccións General respecto aos Cuadernos. Si houbera tido a menor información podería haber falado directamente con Aparicio inda que soí fora por preguntarlle pero como non sei nada nin el mo dixo tampouco outei por calar incluso os rumores que ouvira” (Carta de Celso Collazo a Fernández del Riego, 28/07/1952).

³⁵ Plácido Castro con seis anos trasladouse a vivir con seus pais ó Reino Unido, onde estudou os primeiros estudos e tamén a etapa universitaria. Regresou a Galicia en 1930 e de seguida comezou a colaborar co galeguismo, polo que durante os primeiros anos da ditadura foi desterrado a máis de 100km de Muxía, establecéndose en Coruxo. O escritor, xornalista e tradutor fora inhabilitado e multado, polo que decidiu trasladarse en 1949 a Londres onde comezou a traballar na BBC. Na clandestinidade colaborara na refundación do Partido Galeguista (Fernández del Riego 1990: 144). Mantiña con Fernández del Riego unha relación familiar, pois este era o padriño dunha das fillas de Plácido Castro (Fernández del Riego 1990: 253).

vostedes faga un xeira por eiqui e fale ca xente e a convenza (Carta de Florentino López Cuevillas a Fernández del Riego, 29/11/1949).

Mentres se preocupaban de buscar subscritores, Xaime Isla e Fernández del Riego asumiran a dirección do suplemento sabatino do xornal vespertino *La Noche*. Este periódico foi un dos axentes fundamentais de Galaxia na primeira etapa, pois moitos dos membros da rede publicaron artigos, reseñaron libros e teceron un discurso público que podía chegar a máis xente. *La Noche* comezara a editarse en 1946 en Santiago, baixo a dirección do navarro José Goñi Aizpurua. Nel colaboraban galeguistas como Otero Pedrayo ou Del Riego, que aparecían nas súas páxinas cada semana cunha sección fixa.

Aledoume moito comprobar que o futuro do noso ideal será moi diferente do pasado; agora dominará nas suas palpitacións o dinamismo e a vitalidade de unha cidade como Vigo. Sin dúbida irá mellor que coa pereza literaria das vilas sosegadas. Digo esto porque non fixéchedes esperar a vosa resposta e porque na miña conversa co Director do xornal díxome admirado e compracido “¡Como trabajan ustedes!” [...] Entregueille a tua cousa en galego e quedou encantado. Díxome que xa lle quentaran os ouvidos algunhas persoas dicíndolle que o habíamos collido de incauto, que fora sorprendido, e contestoulles que ao contrario que él sabía onde iba e o camiño que pisaba (Carta de Manuel Beiras García a Francisco Fernández del Riego, 22/03/1946).

Fernández del Riego fora inhabilitado para impartir docencia por ser galeguista e afecto á Fronte Popular, tal como consta no prego de cargos (Cabrera/Villanueva 2013: 19). Por esta razón non puido continuar no seu posto de profesor axudante de Dereito Civil na Universidade de Santiago de Compostela e decidiu asentarse na cidade de Vigo, onde comezou a traballar como pasante no bufete de Paz Andrade. Con todo, comezou a colaborar no xornal santiagués *La Noche* coa sección “Un tema gallego cada semana”, á que se refire Manuel Beiras, para despois dirixir con Isla Couto o suplemento, do que saíu o primeiro número o 15 de setembro de 1949. Nas súas páxinas Piñeiro publicou o seu primeiro artigo e xunto a el foron aparecendo de xeito habitual os de Álvaro Cunqueiro, X. M. Álvarez Blázquez, Borobó, Florentino Cuevillas, Fernando Cadaval (pseudónimo de Carballo Calero), Xohán Ledo . Os suplementos completábanse con varias notas con siglas e pseudónimos que pertencían a Xaime Isla e Del Riego, directores das páxinas. Del Riego pedía os traballos, logo de tratar con Isla Couto o contido do número, e Xaime facía o deseño, mesmo das cabeceiras das seccións. Foi unha experiencia de quince semanas e

aínda que existe a idea de que foi a base da editorial Galaxia, en realidade o proxecto da editora xa se botara a andar con anterioridade. De feito, no número sete do suplemento *La Noche* anunciouse a creación da nova editorial, varios números antes de que a censura decidise poñer fin a esta experiencia.

Las dos noticias más importantes de nuestra actualidad cultural se refieren a las actividades de fundación de la “Editorial Galaxia” y al problema del Diccionario Gallego (*La Noche* 26/11/1949).

No mes de novembro de 1949 emitíronse as primeiras accións que corresponderon a: Xosé María Álvarez Blázquez, Emilio Álvarez Gallego, Rodolfo Andrade Rodríguez, Antonio Beiras García, Emilio Bugallo Orozco, Francisco Fernández del Riego, Joaquín Fernández del Riego, José Luís Fontenla Méndez, Ricardo García Suárez, Aquilino Iglesia Alvariño, Fidel Isla Araújo, Fidel Isla Couto, Celso Isla Couto, Xaime Isla Couto, Manuel Isla Couto, Juan Manuel Lazcano Castedo, Cándido Lozano, José Meijide González, Luís Meijide González, Cristina Novoa Pedreira de Isla, Juan Novoa Pedreira, M^a del Carmen Pedreira de Novoa, Luís Pérez Pontón, Mª Magdalena Rodríguez, Adolfo Rodríguez Costas e Luís Viñas Cortegoso³⁶. No mes de decembro sumouse outro bo número de accionistas e así consecutivamente, porque a aspiración era xuntar duascenas ou trescentas persoas que puidesen estar interesadas e que garantisen a continuidade do proxecto. Emitíronse accións de mil pesetas e cada persoa podía adquirir un máximo de dez e ir desembolsándoas a prazos ata cubrir o capital social. A idea era garantir a pluralidade. Como comezaron a subscribir accións en novembro, é nese mes cando sae no número sete do suplemento *La Noche* a nova da creación con boa acollida entre os que recibían a noticia. Así, Augusto Casas respóndelle a Fernández del Riego que “La editorial Galaxia es un magnífico proyecto” (28/11/1949). É evidente entón que a fundación da editorial non estivo motivada polo peche do suplemento, xa que este foi posterior.

Quizais o erro bebe dunha mala interpretación das memorias de Piñeiro (2002: 104) nas que afirma que pouco despois do peche do suplemento *La Noche* creouse Galaxia, pero fíxoo notarialmente, o que non quere dicir que con anterioridade o proxecto non estivese

³⁶ Nun documento aparece que Perfecto López mercou a súa acción 377 o 12/01/1949, pero parece xa que non se emitiron ata novembro dese ano, quizais haxa unha equivocación co ano 1950.

encetado nin que nacesse a consecuencia da perda dun espazo de difusión.

O que vostede fai na “Noche” é o unico verdadeiramente galego que se enxerga na nosa terra e o estrano e que llo deixen enxergar (Carta de Florentino López Cuevillas a Fernández del Riego, 17/11/1949).

Parece que sorprendía que a censura deixase saír o suplemento polo seu contido e aínda que foi unha publicación incómoda para o Réxime, o certo é que o número que caeu peor foi o dedicado ó arcebispo Quiroga Palacios, gran amigo de Otero Pedrayo. Nel manifestábase a simpatía do bispo pola causa galega e deixaba aberta a porta a unha Igrexa en galego. O réxime entendeu que se querían apropiarse da figura de Quiroga Palacios e enviaron unha advertencia que se converteu en orde de peche cando no seguinte número apareceu un artigo de Paz Andrade sobre Castelao.

Tu intervención académica en memoria de Castelao, impresionante. Aquí no hicimos nada público, ni la misa porque el Gobernador me lo advirtió muy en serio [...] Para darte idea de cómo está uno a merced de cualquier cosa, te diré, de fuente creo seria, que el Gobernador de Orense mandó aviso a Ramón Otero de ¡que no anduviese demasiado conmigo! ¡Asombroso! (Carta de Filgueira Valverde a Sánchez Cantón, 02/02/1950).

Castelao era unha figura incómoda para o Réxime, polo que se silenciou a súa dimensión política, e tamén a de debuxante crítico. Nin tan sequera unha persoa pouco sospeitosa nese momento como Filgueira Valverde puido realizar unha misa en recordo do seu compañeiro de *Logos*, do Seminario de Estudos Galegos ou do Partido Galeguista. Desta maneira, o artigo de Paz Andrade foi a pinga que desbordou a paciencia da censura que xa dera avisos de que o suplemento non tiña unha liña proclive ó que consideraban asumible.

2.3. Construír Galaxia

O 25 de xullo de 1950 celebrouse nos baixos do Hotel Compostela³⁷, en Santiago, a Asemblea fundacional de Galaxia, presidida por Ramón Otero Pedrayo³⁸. Unha data simbólica para visibilizar un proxecto que se enxergara meses antes. Ese era unha día de celebración, de posta en común do proxecto e serviu tamén para aprobar os Estatutos por unanimidade.

Na cidade de Vigo, e no local social, ós dazaoito días do mes de agosto de mil novecentos cincuenta, baixo da presidencia de Don Ramón Otero Pedrayo e aituando de segredario Don Francisco Fernández del Riego, xúntase o Consello de Administración da “Editorial Galaxia, S.A. (Acta 1, Arquivo Galaxia).

Esta foi a primeira reunión despois da constitución o 25 de xullo e nela participaron: Ramón Otero Pedrayo, presidente, Manuel Gómez Román, vicepresidente, Xesús Ferro Couselo, vogal, Xaime Isla Couto, conselleiro-delegado, e Francisco Fernández del Riego, secretario. Faltaban para completar o Consello de Administración Sebastián Martínez-Risco e Antonio Fernández López, vogais. Confirmábase así a distribución de cargos xa concretada na xuntanza constituínte.

Na composición do Consello de Administración aparecen nomes seguramente coñecidos, polo que simplemente sinalaremos características moi básicas deles que tentan mostrar as relacións previas que mantiñan e os lugares de encontro. Máis que facer unha biografía de cada un deles, pois nalgúns casos xa existen e remitimos a elas para ampliar a información, interézanos como se vai tecendo a rede e como a suma de elementos potencia o resultado.

Xesús Ferro Couselo (1906-1975) era arquivista, pero a súa folla de servizos ó galeguismo era extensa, xa que fora membro do Seminario de Estudos Galegos, un dos fundadores da revista *Logos* e tamén do Partido Galeguista. Estivera afiliado a Ultreya, polo que a súa relación cos outros membros do Consello de Administración tiña raiceiras

³⁷ No mesmo lugar, o 15 de novembro de 1947, celebrouse a xunta fundacional do Padroado Rosalía de Castro, alí estaban Xosé Mosquera e Xosé Villar, propietarios, e Otero Pedrayo, Gómez Román, Luís Iglesias, Bouza Brey, Paulino Pedret Casado, Cordero Carrete, Iglesia Alvariño, Manuel Beiras, Antón Fraguas e Ferro Couselo. Repárese nos nomes que pouco distan dos que formarán despois Galaxia tres anos despois.

³⁸ Véxase Anexo 3.

fondas. Como vogal tamén estaba Sebastián Martínez-Risco (1899-1977) nese momento ex-maxistrado e membro numerario da RAG, da que chegou a ser o seu presidente (1960-1977). O outro vogal era Antonio Fernández López (1903-1971), un enxeñeiro de camiños inhabilitado para exercer despois da guerra que creou numerosas empresas como Zeltia³⁹, Frilugo, Transfesa ou Cementos Oural. A súa solvencia económica unida ó seu compromiso nacionalista fixo que participase de boa parte dos proxectos do galeguismo da época. Antonio Fernández foi o creador da Granxa de Barreiros e do Colexio Fingoi en Lugo, sempre dende un compromiso nacionalista e republicano⁴⁰.

Manuel Gómez Román (1876-1964) era un destacado arquitecto⁴¹, pero as súas obras transcenderon as fronteiras de Galicia, así proxectou a Casa de Correos de Cádiz, por exemplo. Participara da fundación do Partido Galeguista, do que foi o seu último secretario xeral⁴², pero antes fora presidente do Grupo Galeguista de Vigo, que era a agrupación territorial do partido na que estaba Xaime Isla, na sección xuvenil. Tamén fora membro do Seminario de Estudos Galegos, así o 28 de febreiro de 1933 os enxeñeiros Antonio Fernández e Xohán Ogando remitiron unha carta a esta institución na que pedían a creación dunha sección de Ciencias Industriais e Arquitectónicas, para a que propuñan a Gómez Román como director. Así foi, creouse a sección de Ciencias Aplicadas con el á fronte. Deseñou os planos da restauración da casa da Matanza e formou parte da fundación do Padroado Rosalía.

Ramón Otero Pedrayo (1888-1976) fora o último presidente do Seminario de Estudos Galegos, polo que eles vían unha continuidade daquel proxecto neste que colocaba no mesmo lugar á mesma persoa. Entón xa se decatara que o Instituto Padre Sarmiento era unha institución deturpada que nada tiña que ver coas funcións para as que fora creado o

³⁹ Das relacións de Zeltia e Galaxia naceu en 1953 ZZ, o almanaque agrícola en galego que contou cos deseños de Xohán Ledo, que ía prologado por Isla Couto e que fora iniciativa de Fidel Isla e do técnico Ismael Sierra, co apoio do presidente Antonio Fernández (Pastoriza 2015: 55).

⁴⁰ Para complementar a información sobre os vogais do Consello de Administración de Galaxia poden lerse as biografías de cada un deles, amais doutros traballos. Así Freixeiro Mato (1994) achega datos sobre Sebastián Martínez Risco, Pousa e Arias (2001) sobre Antonio Fernández e Otero (1996) sobre Ferro Couselo.

⁴¹ Gómez Román foi o arquitecto do Colexio Fingoi e da Granxa Barreiros, tamén do chalé que construíu Antonio Fernández, polo que a relación entre ambos era moi estreita.

⁴² Foi elixido na III Asemblea celebrada en Ourense en xaneiro de 1934, conseguiu 1.505, Bóveda 1.503 para secretario de organización e Castela 1.625 para secretario político. Citamos por un completo artigo de Domínguez Martínez (2014: 111), no que se pode ampliar o coñecemento sobre a figura de Gómez Román.

Seminario, que pretendía substituír. Otero participara das Irmandades da Fala e era fundador do Partido Galeguista, así en 1931 saíu elixido deputado pola provincia de Ourense nunha candidatura conxunta de republicanos, galeguistas e socialistas. Tamén participou na creación do Padroado Rosalía de Castro e en 1950 conseguiu a cátedra de Xeografía e Historia na USC despois de que dende 1937 e durante once anos non puidese exercer como docente⁴³.

Otero Pedrayo converteuse rapidamente na máxima figura viva da cultura galega. Coa súa presenza, serena, harmoniosa, e coa súa palabra, oral ou escrita, a idea e o sentimento de Galicia revivían no ambiente. Medraban con entusiasmo nos corazóns mozos, e con esperanza nos de tantos magoados pola adversidade dos tempos. Pasou a ser axiña, sen se decatar, un símbolo da Galicia verdadeira. Esta autoridade, este prestixio, que foron aumentando no sentir colectivo dos galegos, identificábaos o gran polígrafo, de cheo e absolutamente, con Galaxia. Consideraba que esta empresa político-cultural era a gran empresa de reconstrución interna do país. Con esa convicción profunda, presidiuna ata o día do seu pasamento. A identificación con Galaxia faríaa patente mesmo alén da morte, ó lle legar o seu patrimonio trasalbés e a súa obra literaria (Fernández del Riego 1996: 36).

Nese Consello aínda estaban o proxectista e o executivo de Galaxia, Xaime Isla e Francisco Fernández del Riego. Isla Couto (1915-2012) coincidiu no Instituto de Ensino Medio de Vigo con Rufo Pérez González, entre outros, e alí estivo o xermolo do galeguismo xuvenil de Vigo. Creou a Liña III dos grupos Ultreya nesa cidade, e alí coñeceu a Fernández del Riego en 1932, e con eles tamén estaba Rufo Pérez. Ó ano seguinte foi nomeado secretario xeral das Mocidades Galeguistas de Vigo e dirixiu a sección de educación cultural e patriótica. De contado impulsou a Federación das Mocidades Galeguistas, das que foi o primeiro secretario de organización, sendo Fernández del Riego o primeiro secretario xeral. Ramón Piñeiro fora escollido membro do Consello Nacional por Lugo e Xosé María Álvarez Blázquez por Pontevedra. Isla Couto tamén formou parte do Seminario de Estudos Galegos, ao que o incorporara Filgueira Valverde como alumno-bolseiro da sección de Ciencias Sociais e Económicas. Coñecérao na súa estadía en Pontevedra onde fora estudar Maxisterio. Nesta cidade entrou en contacto con Bóveda, Castelao e Filgueira Valverde, pois asistía ós parladoiros no café Moderno ou ó local do

⁴³ Arias Chachero/Vázquez Monxardín (2015) publicaron unha fotobiografía onde, amais de facer un percorrido minucioso pola vida de Otero Pedrayo, inclúen unha bibliografía oteriana onde se pode seguir afondando na vida do que foi chamado petrucio das nosas letras.

grupo *Labor Galeguista*.

Os cafés foron lugares de encontro, así en Vigo, antes e despois da guerra, os galeguistas tiñan un parladoiro no café Derby. Á cita acudían Isla Couto, Fernández del Riego, Carlos Maside, Lugrís, Prego, Mario González, Xosé Meixide, Soneira, Sevillano, Xosé Sesto, Emilio Bugallo, Martín Lázaro, Xavier Andrade Cimadevila, Celso Collazo, Laxeiro, Valentín Paz-Andrade, os irmáns Álvarez Blázquez ou Plácido Castro⁴⁴. Isla Couto rematou Dereito e Perito Mercantil na Escola de Comercio de Vigo, para en 1946 gañar en Madrid a cátedra de Dereito e Economía da Empresa na Escola Universitaria de Peritos Industriais de Vigo. Ese mesmo día pola tarde visitou a Piñeiro e ós irmáns Saco, daquela na cadea.

Fernández del Riego (1913-2010)⁴⁵ entrou no Seminario de Estudos Galegos da man de Lois Tobío e alí coñeceu a Carballo Calero, Fraguas, Risco, Castelao, Cuevillas ou Otero Pedrayo. Foi o primeiro secretario xeral da organización Ultreya e desempeñou o mesmo cargo na Federación de Mocidades Galeguistas. En xullo de 1934 designárono membro da Comisión de Prensa adxunta ó Comité do Estatuto de Autonomía e despois participou activamente na campaña a prol do Estatuto. Foi un dos fundadores da Asociación de Escritores Galegos, da que foi nomeado secretario de actas. Logo da guerra e da inhabilitación como docente trasladouse a Vigo para traballar de pasante no bufete de Paz Andrade e como xa sabemos participaba nos parladoiros con outros galeguistas. A coincidencia con Gómez Román e con Enrique Peinador fixo que comezaran a reorganizar o Partido Galeguista na clandestinidade. Pensaran en Ramón Piñeiro para integrarse no grupo e nel delegaron o labor de contactar cos antigos militantes.

Estas persoas eran as que formaban o Consello de Administración elixido pola Xunta Xeral de Accionistas. O secretario xeral e o Consello Técnico Asesor era elixido polo Consello de Administración. E aínda había unha Comisión Executiva á que Martínez-

⁴⁴ Nas memorias de Albino Mayo (2010), fillo do propietario do café Derby de Vigo, confesa que Fernández del Riego lle dixo que alí tivo lugar “a primeira xuntanza sería onde os galeguistas con sentido de unidade, nos propuxemos traballar ó servizo do país, partindo da lingua” (Mayo 2010: 116).

⁴⁵ Para ampliar a súa biografía pódense ler as dúas que el mesmo publicou en vida (Fernández del Riego 1990, 2003) ou outros traballos sobre a súa figura, o último feito con motivo do seu centenario (Cabrera/Villanueva 2013).

Risco chamou “Comité permanente de Vigo”⁴⁶ e na que estaban Isla Couto, Fernández del Riego, Viñas Cortegoso, Ricardo García Suárez, Emilio Álvarez Blázquez, Antón Beiras, Rufo Pérez e Xosé Meixide. Algúns nomes xa nos apareceron nas biografías reseñadas ata agora, cruzadas noutras facetas cos membros do Consello de Administración. Imos ser aínda máis breves con este músculo de Galaxia que traballou arreo nos primeiros anos para que o proceso comezase a andar. Emilio Álvarez Blázquez (1919-1988) comezou en 1944 a dar clases no Colexio Mezquita, onde tamén estaba de profesor Fernández del Riego, aínda que ó pouco foi nomeado chanceler do consulado uruguaio. Antón Beiras (1915-1968) era un prestixioso oftalmólogo, irmán de Manuel Beiras, que tamén estaba vinculado a Galaxia no grupo santiagués. Antón Beiras militara tamén nas Mocedades Galeguistas. Rufo Pérez (1916-2011) era profesor de instituto de matemáticas e xa indicamos que estivo no grupo Ultreya con Isla Couto. Xosé Meixide (1916-1994) era mestre, aínda que non exerceu, e foi secretario das Mocedades de Ourense. Viñas Cortegoso (1912-1999) era mestre de primeiro ensino, pero pola súa vinculación co galeguismo foi depurado tras a Guerra civil. Estas persoas son as que aparecen no famoso cadro de Xohán Ledo (1917-2006), pseudónimo de Ricardo García, que tamén formaba parte deste grupo e que foi o primeiro deseñador de Galaxia, aínda que profesionalmente era médico. Xohán Ledo tamén participara nos Ultreya, nas Mocedades Galeguistas e no Seminario de Estudos Galegos, como o recorda Isla Couto (2006: 8).

Nesas primeiras reunións deuse forma á estrutura de Galaxia, así xa na primeira xuntanza decidiuse propoñer a Ramón Piñeiro para levar a cabo a “atividade intelectual” e a Luís Viñas Cortegoso⁴⁷ para “labores de tipo administrativo e comercial”. Desta maneira comezaban sendo asesores: Ramón Piñeiro, Asesor Literario, e tamén se escolleu a Carlos Maside como Asesor Artístico.

Precisamos unha marca, un emblema, un *ex libris*, para a nosa editorial e na trinca do sábado derradeiro, acordamos pedirche que o fixeras ti. Gustaríamos un gravadiño en madeira, se ti non dis outra cousa. ¿Aceitas o noso encargo? A lenda ou texto é sinxelamente “Editorial Galaxia, S.A.” (Carta de Xaime Isla a Carlos Maside, 10/10/1949. Citamos por Maside 2015: 177).

⁴⁶ Recóllese esta referencia na Acta 4, pois expresouna Martínez-Risco na reunión do 21 de outubro de 1951 para agradecer o labor que facían.

⁴⁷ Na Acta 4 (Vigo, 21/10/1951) agrádeselle o labor desinteresado que fixera Viñas Cortegoso, a quen a partir de entón se lle asignou un soldo de 1.000 ptas. mensuais.

Parece que finalmente foi Xaime Isla o que fixo o logotipo de Galaxia e as portadas da *Revista de Economía de Galicia*, dos cadernos *Grial*, pero na Acta 4 “A proposta do Sr. Isla Couto, resólvese encargar ó debuxante Carlos Maside da supervisión artística das obras que se vaian imprentando”. Maside (1897-1958) militou en AGRA xunto a Ben-Cho-Shey ou Fermín Bouza Brey e participou activamente na defensa do Estatuto de Autonomía de Galicia. No momento da sublevación fascista cesárono como profesor e quedou inhabilitado para impartir docencia e para participar en actividades culturais. En Vigo comezou a colaborar con Fernández del Riego nas ilustracións de *Industrias Pesqueras* e *Industrias Conserveras*. Tamén pasou tempadas en Santiago, onde trabou amizade con Piñeiro⁴⁸.

Decidiuse, daquela, encargar a dirección artística, é dicir, o deseño e diagramación dos libros de Galaxia a Carlos Maside co que colaborará estreitamente García Suárez [...] Ricardo coñéceo e compréndeo perfectamente, é capaz de mirar cos seus ollos e de dexergar a intención do pintor no máis discreto detalle dos seus trazos [...] Pero Carlos Maside enferma e non se ve con forzas para levar con xeito a dirección artística da editorial. Pásalle os trastos a García Suárez, agora Xohán Ledo [...] como ilustrador, asumirá a tarefa mantendo o consello experto do pintor e García Suárez como médico, preocuparase de Maside (Garrido 2006: 20).

En Santiago o epicentro de Galaxia era Ramón Piñeiro (1915-1990), nun primeiro momento o asesor literario da editora. Participara na fundación das Mocidades Galeguistas, das que foi secretario de cultura e en 1936 elixíranlo secretario do Comité provincial para o plebiscito do Estatuto de Autonomía de Galicia. Nestes anos trabou unha fonda amizade con Fole, que será decisiva no futuro, pois incorpóroa a Galaxia como un dos principais narradores. Piñeiro foi das figuras fundamentais da posguerra, de feito el, xunto a Gómez Román, Enrique Peinador e Fernández del Riego, comezou a reconstrución do Partido Galeguista, tarefa na que Piñeiro asumiu o papel de máis peso trabando os primeiros contactos para en 1943 acordar unha xuntanza en Coruxo. Nela repartíronse as responsabilidades, así Gómez Román seguía como secretario xeral, Piñeiro como secretario político, Xosé Meixide como secretario de organización, Cesáreo Saco como secretario de información, Xaime Isla como secretario técnico e Fernández del Riego como secretario

⁴⁸ Cando estabamos a pechar esta tese publicouse o libro de cartas inéditas de Maside (2015), no que só puidemos facer pequenas calas. Se houbera a posibilidade dunha lectura atenta seguramente achegaría nova información interesante.

exterior e de propaganda. Os contactos con nacionalistas vascos e cataláns e outros movementos que fixo Piñeiro para reconstruír o partido levárono á súa detención en 1946 e a partir de aí comezaron a gañar máis peso os proxectos culturais.

A miña postura fronte a aquel proxecto inicialmente foi máis ben cauta, por varias razóns. En primeiro lugar porque, tal como lle expliquei a Xaime Isla, aquela concentración de figuras galeguistas no consello da editorial podía parecer unha provocación. Despois tampouco vía claro cómo se podía montar unha editorial nunha situación política como aquela, cos problemas de censura que había, sen descartar a cuestión económica (Piñeiro 2002: 104).

Piñeiro era o máis reflexivo dos tres, como demostran as súas palabras ante o nacemento do proxecto Galaxia. Esas reticencias non lle impediron buscar accionistas, aínda que nunha carta a Fernández del Riego confesaba que lle custaba, nin asumir a causa como propia. Certamente as súas palabras son moi atinadas, pois todas as persoas visibles da editora tiveran relación co nacionalismo ou, cando menos, co galeguismo histórico, moitas delas foran inhabilitadas, polo que non era un cartel de saída para ter moitas esperanzas.

Para o Consello Técnico Asesor decidiuse que Álvaro Gil Varela (1905-1980) fose o seu presidente e que el tivese a potestade de designar para integrar o concello ás persoas que considerade. Desta maneira ó ocupar o cargo propuxo para integrar o órgano consultivo a Ramón Cabanillas, que actuaría de secretario “e por iniciativa de Don Álvaro Gil asígnaselle como retribución a cantidade de mil pesetas mensuás”⁴⁹. Tamén escolleu como vicesecretario a Xosé Ramón Fernández-Oxea. As mil pesetas mensuais que percibía Cabanillas pagaríaa Álvaro Gil a través da editora, para que semellase que era polo seu traballo e non o puidese percibir como unha esmola pola súa precaria economía.

Álvaro Gil formara parte do Partido Galeguista e durante a Guerra civil estivo na cadea. Fora procesado por ter axudado ó Gobernador Civil, Gonzalo Acosta Pan, a organizar a resistencia. Solicitou un careo con el, que estaba condenado a morte, e nese encontro o Gobernador declarou que Álvaro Gil non participara, polo que foi excarcerado. Cando saíu comezou a traballar en Zeltia e tamén en Transfesa, empresas fundadas por Antonio Fernández, nas que chegou a ocupar postos de relevancia. Mentres as cartas

⁴⁹ Recóllese na Acta 2 (Santiago 26/12/1950). A esta reunión asistiran: Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Sebastián Martínez Risco, Antonio Fernández López e Francisco Fernández del Riego.

apuntan a que as xestións con Antonio Fernández as levou Fernández del Riego, as que se estableceron con Álvaro Gil tiveron a Piñeiro como o interlocutor.

Mándoches catro boletos de “Galaxia” que son os que levo recollidos. Non é moi fácil iste asunto de facer accionistas, pol-o menos pra min. Xa procurarei mandarche algun máis dentro de unhas días [...] Escribinlle a Álvaro pra que preste axuda eficaz ao de “Galaxia”, pois despois de unha conversa que tiveron co Ben-Cho-Sey⁵⁰ [sic] decateime que iste non resolve o problema (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Lugo 25/01/1950).

A Piñeiro non lle resultou doado, como xa sinalamos, facer accionistas. Nin a época nin a causa parecían axudar. Tamén complicadas foron as xestións que levou a cabo para convencer a Álvaro Gil de que colaborase economicamente coa editora.

Aproveitei a ocasión pra lle prantexar a Álvaro o asunto de “Galaxia” i-o do Pazo das Casas Reales. Díxome que il estaba disposto a invertir ata cincuenta ou sesenta mil pesetas na editorial; que tiña autorización dos de Bos Aires pra invertir outras cincuenta mil en nome deles; que tiña falado con Valentín d-iste asunto e que Valentín tamén se mostrara disposto a invertir na empresa (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Lugo 06/05/1950)⁵¹.

As xestións non foron inmediatas, pois Álvaro Gil parece que non se conformaba con ter un papel de mecenas, senón que quería decidir e ter peso na editora. Ó mesmo tempo non parecía conforme coa elección do Consello de Administración e as súas reticencias argumentábaas en que non eran persoas aptas para a xestión nin para a representación administrativa, así llo transmite Piñeiro a Del Riego (Lugo 25/08/1950) despois dunha reunión con el. Álvaro Gil mostrábase escéptico sobre os pasos que se estaban dando, algo que parece que non dista moito da actitude ante a creación de Bibliófilos. En todo caso, conferíronlle autoridade para elixir o seu equipo, algo fundamental para que funcione a rede: delegar e xestionar a autoridade. Antes deste pacto tiveron que botar man da influencia que exercía Otero Pedrayo para que se unise axiña e con entusiasmo ó proxecto.

si Vde. pensa que sirvo pra axudar a “Galaxia” traballando dende algun posto, non teño outra cousa que facer que poñerme as súas ordes. Teño gran fé neste resurxir editorial de Galicia e a laboura que se pode facer ten un gran interés (Carta de Álvaro Gil a Ramón Otero Pedrayo,

⁵⁰ Aínda que nestas cartas aparece como Ben-Cho-Sey, en todo caso alteracións gráficas que levan a Xosé Ramón Fernández-Oxea.

⁵¹ Este fragmento non aparece completo no libro de cartas (Fernández del Riego 2000: 41) e sen dúbida é moi interesante porque sinala unha xestión moi proveitosa para Galaxia.

Madrid 28/11/1950).

Cabanillas (1876-1959) foi o secretario escollido por Álvaro Gil. Sen dúbida a estreita relación co poeta das Irmandades da Fala axudou tamén, pois o mecenas utilizou Galaxia para poder pagarlle un soldo que lle permitise aliviar os seus problemas económicos. Xosé Ramón Fernández-Oxea (1896-1988), pseudónimo de Ben-Cho Shey, foi a outra persoa escollida, tamén pola intensa relación que mantiñan. Como outros dos membros de Galaxia, ingresara no Seminario de Estudos Galegos e tamén militara no Partido Galeguista, do que foi presidente en Lugo. Era inspector de ensino e en 1936 suspendérono das súas funcións e desterrárono. A súa figura, moitas veces escurecida, foi moi importante en Galaxia, non só porque era o encargado de tramitar as autorizacións da censura, senón porque mantiña importantes relacións e grazas a iso puido conseguir, por exemplo, a saída da revista *Grial*; as súas xestións foron vitais e nunca se puxeron de relevo. Ramón Fernández-Oxea tamén se encargou de distribuír libros en Madrid, aínda que tamén recibía a axuda de Fernández de la Vega que como vicepresidente do Círculo de las Artes facía chegar a esa sociedade un exemplar, igual que a diferentes librerías da capital como Librería Hnos. Souto, Librería Cabade e a Librería Alonso.

O censor de contas era unha figura obrigatoria que se creaba para facer seguimento da contabilidade da sociedade e mostrar a súa conformidade e aprobación do balance económico. Así, velaron pola xestión económica da editorial José Ramón Fontán González e Luís Meixide, que foron substituídos en 1953 por Xosé Sesío López e Alexandre Requexo Domínguez; en 1954 ocuparon eses cargos Antonio Fernández e Antonio Alfageme del Busto. Non hai máis datos ata 1963, cando tomaron posesión Álvaro Domínguez Benavides e Silvio Santiago e ó ano seguinte Ramiro Isla Couto e Álvaro Domínguez Benavides. Sempre eran accionistas.

Co tempo e coa ampliación de funcións sumáronse novas áreas e persoas encargadas; así Xosé Meixide foi designado Conselleiro de Vendas e Rufo Pérez o encargado da área de contabilidade⁵².

⁵² Esta designación recóllese na Acta 7 (21/06/1952). A reunión celebrouse en Vigo e a ela asistiron Ramón Otero Pedrayo, presidente, e o consello de administración Manuel Gómez Román, vicepresidente, Xaime Isla Couto, conselleiro-delegado, Francisco Fernández del Riego, secretario.

O 28 de Nadal de 1951, o secretario Fernández del Riego pide ser relevado no cargo, unha decisión que aprobaron nunha Asemblea xeral (13/04/1952); dende entón ese posto foi desempeñado por Emilio Álvarez Blázquez. Ata o 6 de novembro de 1960 Fernández del Riego non volveu desempeñar o labor de xerente e secretario xeral (Acta 32)⁵³.

Non sabe canto me doe e doínos a todos o seu acordo. Estiven onte en Vigo. Falamos de Vde. Sin Salvador Lorenzana pareceume Vigo menos ledó e amigo. Foi elixido Álvarez Blázquez. Paseiamos longamente a beira da bahía azul de domingo. Desexo seu milloramento meu querido del Riego (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 14/04/1952).

Á morte de Cabanillas queda vacante a función de secretario do Consello Técnico Asesor e noméase para o cargo a Ramón Piñeiro, xa entón director literario⁵⁴. O Consello Técnico Asesor quedaba composto por Álvaro Gil, Ramón Fernández-Oxea, Ramón Piñeiro e mais Ricardo Carballo Calero, Celestino Fernández de la Vega, Francisco Fernández del Riego e Ricardo García Suárez. Neste Consello non houbo cambios e só se cubrían vacantes por falecemento, pero tamén xurdiron desencontros que motivaron marchas e substitucións. Así nun determinado momento os conselleiros eran Xaime Isla Couto, Domingo García Sabell, Xesús Ferro Couselo, Emilio Álvarez Blázquez e Antón Beiras⁵⁵, este último foi substituído por Agustín Sixto Seco⁵⁶, quizais por discrepancias políticas. A súa figura está no coñecido cadro de Xohán Ledo, naquel primeiro consello de xestión.

A construción dunha estrutura de rede non se fai só sobre persoas, tamén son precisos documentos para asentala e para establecer o seu ámbito de actuación. É preciso establecer interaccións e captar membros para a rede, para iso cómpre delimitar o seu

⁵³ Este relato dos cargos que desempeñaban durante esta primeira etapa os membros de Galaxia está reconstruído a través da Actas, pois nos artigos ou nas memorias dos protagonistas, quizais por falta de cotexo, hai erros de adscrición das funcións (Fernández del Riego 2006: 5).

⁵⁴ Aparece recollido na Acta 32 (Santiago 6/11/1960). Asistiron Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Antonio Fernández López, Xesús Ferro Couselo, Emilio Álvarez Blázquez.

⁵⁵ Antón Beiras era marxista, así en 1964 militaba no Comité Intelectual do Partido Galeguista (Alonso Montero 2012: II). Con anterioridade militara no Partido Galeguista e participara en Ultreya con Álvaro de las Casas e Fernández del Riego. Este último negou, na entrevista que nos concedeu, que a súa marcha de Galaxia tivese que ver con discrepancias políticas.

⁵⁶ Recóllese na Acta 33 (Vigo 20/02/1961). Na reunión Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Antonio Fernández López, Xesús Ferro Couselo, Emilio Álvarez Blázquez e Ramón Piñeiro.

contido e dotala de significado para que os seus membros reforcen o sentido de pertenza, coñezan as regras de comportamento e o corpo común de coñecemento. Estas estruturas de significado, que se denominan estruturas semánticas, nun primeiro momento responden a documentos que se espallan entre os potenciais membros da rede para captalos. Esa información emerxente circula rapidamente a través de diversos bucles de retroalimentación e así amplifícase e expándese.

Un dos primeiros documentos que debeu emitir a editorial foi o “Prospecto de fundación”⁵⁷, pois Ánxel Fole deu acuse de recibo a Fernández del Riego a finais de 1949 “Recibí el prospecto de Galaxia. Me parece magnífico” (28/11/1949). Acompañábase do boletín de subscrición de accións, polo que era unha carta de presentación na que brevemente se explicaba a estrutura e os obxectivos de Galaxia.

No documento faise fincapé no concepto de universalidade dende o particular, dende o propio, e con esta idea clave explícase a razón do nome “Galaxia”, que na súa definición é un conxunto de gran tamaño constituído por millóns de estrelas e obxectos astronómicos unidos por forzas gravitacionais que xiran en torno dun centro de masa común. Temos a descrición do termo, pero dista pouco da definición de rede e do que pretendía ser a editorial. Nun momento en que en Galicia o galeguismo estaba fagocitado e desconectado, Galaxia pretendía poñer en conexión a ese “millón de estrelas” que tiñan en común ideas galeguistas en sentido amplo e reunilas arredor dunha estrutura que fose “masa común”.

O nome da editora escolleuno Isla Couto baseándose na idea de universalidade, pero como economista tamén se preocupou no Prospecto de remarcar o feito de que estaban a crear unha empresa, polo que debía ter os cimentos firmes para alcanzar a eficacia económica e así garantir a supervivencia. Para iso apostaban por unha estrutura editorial ampla na que a autoridade estaba conferida a moitas persoas e, en última instancia, á xunta xeral de accionistas, polo tanto a idea era a de crear unha empresa de todos.

No Prospecto apostaban por unha rigorosa selección editorial, por un programa que contemplase a literatura popular coa que chegar ó gran público. Esa parece unha das máximas principais, a de facer literatura de calidade, pero que poida ser accesible para un

⁵⁷ Véxase Anexo 10.

espectro amplo da poboación, esa liña sería a que desenvolvería Ánxel Fole, fundamentalmente. Tamén apostaban polas reedicións de obras maxistras, quizais nesta primeira etapa non desenvolveron moito esta idea, pero si asumiron a edición da peza de teatro *Os vellos non deben de namorarse* (1953), que se estreara en Buenos Aires o 14 de agosto de 1941. Era moi complexo publicar a Castelao, pero esta peza pasou a censura e foi dos primeiros proxectos que executaron.

No Prospecto incluían o seu interese pola poesía, como unha das liñas a cultivar, pero puñan especial fincapé na edición de ensaios e manuais formativos para alicerzar o pensamento da comunidade, algo que tamén pensaban reforzar a través das publicacións periódicas. Á vez que as traducións doutras lingua ó galego servirían para vencer prexuízos sobre a lingua. Estas liñas principais trazadas en 1949 foron as que seguiron nesta primeira etapa, aínda que factores externos como a censura, condicionaron a presenza duns xéneros ou doutros, pero a esencia mantívose.

Xaime Isla redactou os Estatutos e fíxoo en galego porque estaba vixente un regulamento da República que permitía escriturar este tipo de documentación nas dúas linguas, galego e castelán. Este feito xa era unha toma de posición consciente de que tipo de editora se estaba a crear, pois non deixaba de ser unha provocación ó Réxime establecido que obrigaba a empregar o castelán para a documentación oficial.

Os Estatutos están datados na cidade de Vigo o 3 de novembro de 1950. Compareceron perante o notario Miguel Hoyos de Castro⁵⁸: Gómez Román, Fernández del Riego e Isla Couto para crear a Sociedade Mercantil Anónima baixo o nome de Editorial Galaxia S.A. “que terá por ouxeto a edición de libros, revistas e demais publicacións, a súa exportación, espallamento e venda e calisqueira outras aitividades afíns”. O 30 de xullo de 1954 prodúcese unha adaptación dos Estatutos á Lei de Réxime Xurídico de Sociedades Anónimas que realizaron na notaría de Alberto Casal, que un ano despois mercaría dúas accións de Galaxia (29/07/1955), a 236 e a 238.

Un dos documentos máis interesantes é o que leva por título “Galaxia”. Nel explícanse as misións da editora. En realidade foi redactado en 1958 para ler na reunión que mantiveron algúns membros da rede en Galicia con Perfecto López, delegado do grupo de

⁵⁸ Véxase Anexo 4.

Buenos Aires. O informe redactado por Piñeiro e lido na reunión por Isla Couto explicaba a nova orientación do galeguismo que eles decidiran emprender coa fundación da editorial. Nestas páxinas están os propósitos e a explicación do deseño para conseguir uns obxectivos. Así comézase por explicar o xiro cara á cultura despois da loita política clandestina. Despois dunha serie de perturbacións moi fortes como a detención de Ramón Piñeiro e os irmáns Saco, do asentamento do Réxime e da efectiva represión sobre o galeguismo, a inestabilidade era máxima e víronse incapaces de continuar nesa posición de marxinalidade coa que se xogaban a vida e non avanzaban no seu obxectivo de restaurar a República, polo que se viron forzados a abandonar parte das súas estruturas, moi empobrecidas xa, así como os seus comportamentos. O resultado é un período de caos, confusión, dúbidas do que xorde unha nova forma de orde, organizada ó redor dun novo significado (Capra 2003: 157). Desta maneira iniciouse a transición entre a loita clandestina e a regularización na sociedade do galeguismo a través dunha editorial, unha opción que lle ía permitir saír das marxes e poder crear un discurso público de intervención social.

A primeira misión de GALAXIA era crebar o isolamento moral que os anos de terror foran producindo no ánimo individual de todos. Era preciso facerlles vivir a experiencia confortadora de aitividade en colaboración, do traballo en común (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Era preciso conectarse en rede para que a organización fose efectiva, pois o temor, a confusión, as dúbidas e mesmo a dor estaban moi presentes. Superar unha crise desas características precisaba de esforzos intelectuais e emocionais, de crear unha estrutura emerxente que fose novidosa e que crease expectación e ilusión. Era importante delimitar ben as marxes e os obxectivos.

A segunda misión de GALAXIA era conquistar que a personalidade diferencial de Galicia fixérase presente fóra de Galicia. Era necesario que, en plena dominación franquista, Galicia fíxese presente a súa fisonomía espritoal propia (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Dar a coñecer a fisionomía espiritual de Galicia fóra das súas fronteiras e nos lugares de prestixio era a segunda misión. Ramón Piñeiro recoñece que o esforzo que levan a cabo dende a editorial Galaxia implicaba moito de sacrificio persoal, pois polo camiño

perderan amizades e gañaran inimigos, aínda que tamén aumentaran o prestixio para Galicia. Era un labor cultural orientado basicamente ás universidades e ós centros de difusión da cultura.

Con ista data, e por correo aparte, mandámoslle un exemplar do libro de Anxel Fole, que acaba de editar “Galaxia”, co título de *Á lus do Candil. Contos a carón do lume*. Aproveitamos a oportunidade pra lle pregar que nos remese o máis axiña posible a introdución da súa autoría, pra o *Onomástico Etimolóxico de la Lengua Gallega* do P. Sarmiento, que imos a editar decontado. Como poderá ver, pol-o catálogo que lle adxuntamos, a publicación da obra xa está anunciada. Isidoro Millán González-Pardo, a quen encomendáramos un traballo de índices marxinás, xa o rematou, faguéndonos entrega do mesmo. Somentes nos falta agora o seu estudo limiar, pra dar a obra a imprensas (Carta de Galaxia a Joseph M. Piel, 16/07/1953).

Joseph M. Piel era Catedrático de Filoloxía Románica na Universidade de Coimbra, aínda que en 1953, ano de datación desta carta, volveu a Alemaña para ocupar a cátedra de Filoloxía Románica na Universidade de Colonia. As relacións con Piel foron fundamentais, porque era un reputado lingüista que se centrou no estudo da toponimia e da antroponimia galega e portuguesa. Era un prestixio que un estudoso deste nivel se interesase polo galego e o dese a coñecer como idioma independente dentro da Romania. Non é un caso illado, porque estableceron relacións con figuras como Joan Corominas, nese momento catedrático na Universidade de Chicago, Américo Castro profesor na Universidade de Princeton, Giuseppe Tavanni catedrático de Filoloxía Románica na Universidade de Roma, etc. En realidade nesta primeira etapa as relacións exteriores foron tímidas, pois primeiro tiñan que estabilizar a rede, será a partir de 1963, e con *Grial* como carta de presentación, cando desenvolvan con máis intensidade as interaccións con principais centros de romanística. Nesta primeira etapa as relacións exteriores centráronse, fundamentalmente, nos núcleos de emigración e exilio galegos.

A terceira misión de Galaxia era a de tomar contaito coa mocidade universitaria galega e atraguela espritoalmente cara os valores e mailos problemas da nosa Terra [...] Os estudantes galeguistas conqueriron que nas Festas Minervales fose incorporada a língoa galega en pe de igualdade coa castelán, e conqueriron ademáis, que nos derradeiros tres cursos esas Festas universitarias tivesen carácter galego, non soio polo predominio numérico e cualitativo dos galeguistas entre os premiados senón pola tónica das mesmas (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Galaxia entendía que non había proxecto se non se garantía o futuro, por unha

banda no Prospecto remarcaban a necesidade dunha economía solvente para que a empresa tivese unha traxectoria longa, e pola outra precisaban de relevo xeracional, polo que gañar a mocidade para o galeguismo era fundamental. A mediados dos anos cincuenta un grupo de universitarios composteláns asumiron o ideario e convertéronse en nodos claves da rede.

A carta misión de GALAXIA era a de orgaizar o estudo sistemático da realidade económica de Galicia, base imprescindible pra concretar programáticamente, no seu día, a política galeguista neste orde de problemas (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

A propaganda oficial era omnipresente, por esa razón entendía que cumpría orientar a opinión do país, crear un discurso en clave galega. A realidade económica tamén a consideraban cultura, porque un país solvente inviste máis en educación, en sanidade e, polo mesmo, é un país máis culto e mellor preparado para asumir un discurso. Coas publicacións económicas pretenderon denunciar os problemas estruturais de Galicia, ofrecer solucións, mostrar o aproveitamento de recursos, etc. Non era unha tarefa doada porque supuña atacar a política do Réxime.

A quinta misión de GALAXIA era a de dotar a Galicia do máisimo de autonomía cultural, creando centros de estudo de investigación nos que os nosos investigadores atopen os medios bibliográficos pra levar a cabo os seus traballos sin ter que pelegriñar polas bibliotecas de Madrid ou doutras partes á procura dos materiais necesarios (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Nesta misión está o xermolo do que sería a Fundación Penzol, inaugurada en 1963 na cidade de Vigo. Fermín Penzol (1901-1981) era accionistas de Galaxia con catro accións, 147-150, subscritas o 2 de abril de 1951. Con anterioridade, e durante República, militara no Partido Galeguista e participara en Madrid a favor do Estatuto de Autonomía de Galicia. Foi en 1943 cando coñeceu a Piñeiro no parladoiro madrileño que os galegos tiñan no café La Granja de Henar. Comezaron unha amizade que se reforzou cando en abril de 1946 detiveron a Piñeiro, xunto ós irmáns Saco, entón Penzol pasou a cubrir o seu posto como Secretario Político do PG na clandestinidade. Piñeiro foi o que o asesorou para que entregase a súa magnífica biblioteca de bibliófilo interesado na causa galega a Galaxia, que tería o depósito, custodia e administración dos fondos. Creron que o seu lugar tiña que ser Vigo, pois era unha das cidades galegas con máis habitantes e non contaba con institucións

galegas, como si tiña a Coruña coa Real Academia Galega, nin cunha biblioteca de fondo galego como Santiago, coa biblioteca da USC. Novamente era unha estratexia negociada para reforzar o tecido do galeguismo e facilitar estudos sobre Galicia feitos dende Galicia. No primeiro padroado estaban Otero Pedrayo, Gómez Román, Antonio Fernández López, Ramiro Isla, García Sabell, Carballo Calero, Fernández del Riego, Ferro Couselo, Fernández Albor, Ramón Piñeiro e Franco Grande, presididos por Fermín Penzol (Cabrera/Monteagudo 2010). A autonomía era fundamental para non depender, para non ter sempre a idea de ser subsidiarios de Madrid.

A sexta misión que GALAXIA se propuxo realizar era a de prestar alento moral e material a aquelas persoas cuia aitividade ou vocación esteña ó servizo dos valores ou intereses de Galicia e carezan dos medios necesarios pra realizar o seu labor ou pra adequirur a súa formación. Dende hai anos, a través de GALAXIA veñen recibindo unha axuda material positiva dous ilustres cultivadores das nosas letras que carecen de medios propios de subsistencia, axuda que reciben, como é obrigado, da maneira máis digna, ou seña, como pago do seu labor cultura (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

Non sabemos con certeza que dúas persoas recibían ingresos da editora, é sabido que Ramón Cabanillas era beneficiario dun soldo que se tramitaba a través de Galaxia, pero que pagaba Álvaro Gil e que non estaba condicionado a ningunha achega literaria. Pensamos que detrás destas referencias están Álvaro Cunqueiro e Ánxel Fole, que si contribuíron na época a prestixiar a literatura galega coa súa escrita, polo tanto tería sentido a afirmación de que era en pago ó “seu labor cultural”. Por outra banda, eran dous autores que tiñan dificultades económica, polo que ese salario lles permitía dedicarse á escrita en galego e non ter que desatender esa faceta por buscar un sustento.

Cunqueiro era políticamente antisocialista, pero nós estabamos no galeguismo e trouxémolo. Xaime Illa, a figura principal de Galaxia, asignoulle unha paga de cincocentas pesetas cada mes para que traballara no que quixera, con tal de que fose en galego, e entón foi cando publicamos o *Merlín e familia* [...] Con Fole fixemos o mesmo. Tamén se lle daban cincocentas pesetas mensuais para que traballara, e así fixo *Á lus do candil* (Viejo 2012: 287).

Se Cunqueiro e Fole recibisen esa paga mensual serían escritores asalariados de Galaxia, dedicados a escribir para revitalizar a literatura galega. A necesidade de dotar a literatura galega de grandes obras obrigaba a entregar orixinais axiña, se estas dúas persoas tivesen que facer outras centos de cousas para completar os ingresos non escribirían, polo

que Galaxia premiaba esa dedicación e ambas as partes saían beneficiadas.

A séptima misión que Galaxia pretende realizar é a do estudo científico do noso idioma, por ser iste o problema fundamental da nosa cultura xenuína. Disgraciadamente é, entre todos, o que máis atrasado e abandonado ten quedado deica agora. Mesmo por eso, o esforzo pra poñelo ó día é de gran responsabilidade cultural e compre acometelo con tanto tino como enerxía (“Galaxia”, texto lido por Isla Couto na xuntanza co grupo de Buenos Aires, 14/09/1958).

A lingua era a principal preocupación de Galaxia, polo que investiron moitos esforzos en dotala de ferramentas para o seu emprego, fornecela dunha normativa, dunha gramática, dun dicionario e de obras literarias de primeiro nivel, aínda que durante moito tempo resistíuselle esta misión porque non atopaban á persoa adecuada e que se comprometese a realizar esta tarefa. Houbo moitos intentos nesta época e a maioría fanáronse. Piñeiro era consciente da necesidade dun estudo sistemático que ata ese momento non se fixera, especialmente no campo lingüístico. Nesta etapa si que conseguiron editar un dicionario de lingua galega, aínda que non resolvía os problemas fundamentais que tiñan neste ámbito.

Para o grupo Galaxia estes puntos de acción da primeira etapa son un programa político e así o manifestan por escrito no documento, era un proxecto de futuro e tamén de presente. Apostan por non vivir celebrando o pasado, algo en claro alusión ás comunidades de emigrantes, senón que era o tempo de facer méritos para festexar o futuro. Para Galaxia o importante era construír un proxecto de cara ó futuro.

2.4. Primeiras reaccións a Galaxia

Lembremos o escepticismo de Filgueira que narraba Piñeiro nas súas memorias, o mesmo padeceron cando se dirixiron a Aquilino Iglesia Alvariño para que lle facilitase algún libro co que comezar a xeira editorial⁵⁹.

A ver se ô fin facedes algo que non seña escasamente obra de caridá pra axuda de catro amigos e moito menos simple satisfacción da propia vanidá, que é o que se está facendo todo ô arredor,

⁵⁹ Non sabemos se ó escepticismo de Filgueira e Iglesia Alvariño responden estas palabras de Piñeiro: “O retrato que me dan de D. Aquilino e de José Fernando é delicioso. Dan ben un co outro. ¡Que os coma o demo ós dous!” (Carta de Piñeiro a Del Riego, 12/03/1950).

e co que caeremos no meirande dos descréditos o día que se sopesa todo o que se leva feito nestes anos (Carta de Iglesia Alvariño a Fernández del Riego, 17/11/1950).

Iglesia Alvariño nunca se entusiasinou con Galaxia, aínda que era accionista fundador, pois mercou a súa acción o 19 de novembro de 1949. Malia iso, cando lle ofreceu material para iniciar as publicacións de Galaxia recorreu a traballos antigos ós que non lle dera saída, algo que foi interpretado como un desprezo e unha falta de interese polos responsables deses primeiros pasos da editora. Iglesia Alvariño ofreceulles un estudo dunhas cento cincuenta páxinas sobre o estilo e a lingua dos autores do Rexurdimento e dos poetas do norte de Lugo, como Noriega Varela ou Leiras Pulpeiro, incluso apuntaba como título *Loureiros coma nós*. Rexeitaron ese ofrecemento e tampouco quixeron un tomiño de versos que estaba disposto a darlles. Iglesia Alvariño conta nesa mesma carta que por encargo do Instituto Padre Sarmiento traballou moitas horas en Horacio e cando rematou non quixeron saber nada, quizais a referencia corresponde á tradución que presentou ó premio Bibliófilos Gallegos, pero non o podemos asegurar. Con esta editorial tiña apalabrado un dicionario, xa coas papeletas de Cubeiro, Valladares, a obra enteira de Curros, Pondal, Rosalía e a maior parte da poesía popular, pero confesa que non lle quixeron facer un contrato e negouse a continuar. Quizais tamén foi esa a razón pola que entregou traballos antigos a Galaxia, porque as condicións que lle ofreceron non considerou que fosen merecentes de máis.

Aquilino Iglesia Alvariño pertencía ó círculo *Os catorce de Osebe*, un grupo heteroxéneo que Boboró ten retratado e ó que pertencía el e Iglesia Alvariño. Compartían encontros con falanxistas, comunistas, pasando por masóns e católicos fervorosos. Foi bautizado así por Otero Pedrayo e tivo unha presenza simbólica na fundación de Galaxia, pois Iglesia Alvariño escribiu, como dixemos, unha acción da empresa (Iglesia Alvariño 2011: 50), aínda que cun entusiasmo moderado.

Na mesma posición reticente estaba outro integrante do grupo citado, Borobó, que escribiu en *La Noche* o artigo “Bombo a los de Grial”, no que discrepaba en varios puntos e con moita retransa dos propósitos da publicación.

A prueba de sinsabores e incomprensiones prosigue la Editorial Galaxia su fecunda labor, que ha escindido en dos bandos a los escritores gallegos. De un lado están los que colaboran en

alguna de sus publicaciones. De otra estamos los que no tenemos la suficiente categoría literaria o racial para participar en ellas; pero, con el tiempo, la iremos poseyendo y nos cabrá la esperanza de poder escribir en la Revista de Economía de Galicia, en Grial, o bien que nos encarguen, por ejemplo, una *Monografía de Arte Novo*, sobre el pintor Pesqueira... Y, en ese caso, todos nos iremos haciendo amigos de alma de Galaxia, una vez que hayan sido reconocidos nuestros propios méritos y entrado así, en la estupenda sociedad de bombos mutuos que las mentes hostiles, tanto -no sin cierta razón- les achacan (Borobó, *La Noche*, 26-IX-1963).

Borobó di non entender nada do artigo que asina en *Grial* López Nogueira, “El arte comprometido”, nunha acusación que ten moito de persoal, pois el situábase fóra da rede, entón acusaba a Galaxia de crear bandos nos escritores en Galicia, unha queixa que ecoou en máis dunha ocasión. Xa indicamos o importante que era delimitar a rede para reafirmar a pertenza a ela, pero ó mesmo tempo tamén se xera unha imaxe cara á fóra de exclusión por non compartir o sistema de crenzas e valores. O que atopamos nas palabras de Borobó é o comportamento dunha persoa que ten unha identidade cultural diferente e que se sente excluído do proxecto. Fronte a estas declaracións están aquelas dos que se sentían parte e, polo tanto, hai un orgullo de pertenza nas súas palabras.

Alégame ben saber que comprobaras entre as outras xentes que a nosa tarefa distes derradeiros anos conta con prestixio. ¿Cómo non había contar, si ningún outro grupo fixo un labor serio e homoxéneo, alleo a utopías e intrigas? Paréceme que ún dos maiores éxitos nosos é o de termos chegado a facer un núcleo ben homoxéneo. Ben se decatan diso os nosos enemigos, cando nos ven como “unha capeliña” ou unha sociedade de bombos mútuos. O certo é que ninguén –que eu seipa- pode presentar hoxe en España un equipo de xente que traballe en cousas positivas e non perda o tempo maxinando planes imposibres (Carta de Ramón Lugo a Piñeiro, Nova York 18/01/1964).

En todo momento houbo detractores, como se desprende destas palabras de Lugo, pero cando a estrutura se asenta quizais aumentan porque ocupa un maior espazo e esa pugna sempre suscita perturbacións.

O Fole está un pouco asustado pola amplitude da campaña “antigalaxián”. En realidade, polos nomes que me deu, moitos conocidos xa polos teus informes e algúns novos pra min, non me parece unha cousa moi peligrosa xa que se trata de unha amalgama incompatíbel e absurda de moi diversas persoas e ideas. Non embargantes dan a lata e entorpecen, pero eso son gaxes do teu oficio de creador (Carta de Fernández de la Vega a Piñeiro, Lugo 14/05/1958).

Os antigalaxianos nesta época eran fundamentalmente aqueles que defendían que a literatura española era a única do Estado e que ocasionalmente se podía expresar en galego.

A medida que a *doxa* do criterio filolóxico se visibilizaba tamén o facían os libros da editora, a presenza dos membros da rede no espazo público, polo que se creaba un espazo cultural galego e implicaba ceder terreo, que non foi ben entendido sempre. Sen dúbida a loita pola autonomía cultural apoiada na lingua como fronteira do campo creou perturbacións e detractores, aínda que como sinalamos con anterioridade non eran os únicos, pois dentro do galeguismo tamén había posturas diferentes que crearon perturbacións tamén, aínda que quizais non os poderíamos considerar inimigos, senón desertores do proxecto.

2.5. Algunhas notas económicas de Galaxia

Este apartado económico resulta especialmente complicado de clarear pois os datos dos que dispomos non son moitos e están fragmentados ou precisaron unha reconstrución despois de revisar diferente documentación. Malia iso, fixemos un intento de reconstruír a economía da editora, para intentar explicar como sobreviviu Galaxia nunha época con poucos lectores en galego e cunha sociedade en xeral afastada da literatura. Desta primeira parte só atopamos documentación no Arquivo Xaime Isla, polo tanto na Fundación Isla Couto, pero no momento en que accedemos á consulta do material non estaba todo catalogado, polo que non só foi complicado atopar datos, senón que non fomos quen de obtelos para todos os anos. Cómpre lembrar que a partir de 1952 encargouse da contabilidade Rufo Pérez, polo que probablemente fose el o que gardou esa documentación. Con todo, cremos que podemos ofrecer algunha achega interesante a este respecto, pero coa cautela do exposto anteriormente, da nosa pouca pericia no ámbito da economía e da escaseza de datos.

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1952

DEBE:

Gastos xerais	612,580	
Gastos financeiros	168,75	
Gastos de vendas	435,910	
Obsequios de intercambios	7.773,55	
Gastos de constitución		
(por amortización do 10%)	268,45	
Amortización de Gastos de Inst.	7950	
(10%)		
Total gastos		18.775,15

HABER

Beneficios en ventas	21.697,85	
Intereses e descontos	144,77	
Total ingresos		21.842,62
Resultado do exercicio 1952		+3.067,47

Conta de perdas e ganancias do exercicio de 1953

DEBE

Gastos xerais	14.124,78	
Gastos financeiros	21,60	
Gastos de venta	4.966,52	
Propaganda	3.531,24	
Amortización Instalacións	79,50	
Gastos constitución	268,45	
Total gastos		22.992,09

HABER

Beneficio en Ventas	25.249,76	
Intereses e descuentos	106,57	
Total ingresos		25.356,33
Resultado do exercicio 1953		+2.364,24

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1954

DEBE:

Gastos xerais	34.003,50	
Gastos de vendas	6.843,35	
Gastos financeiros	519,20	
Gastos constitución	356,65	
Amortización instalación	238,35	
Propaganda	4.021,22	
Total gastos		45.982,27

HABER

Beneficio en vendas	41.511,29	
Intereses e descuentos	142,77	
Total ingresos		41.654,06
Resultado do exercicio 1954		-4.328,21

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1955

DEBE

Gastos xerais	42.732.55
Gastos de venda	8.881.95
Propaganda	7.566.76
Amortización instalación	429.84

Gastos constitución	356.65	
Gastos financeiros	81.25	
Total gastos		60.049.00

HABER

Beneficio de vendas	46.692.11	
De accionistas	244.50	
Intereses e descontos	84.67	
Total ingresos		47.021.28
Resultado exercicio 1955		-13.027.72

Importe total de vendas 1955	138.656.30	
Beneficio bruto de vendas 1955	46.692.11	

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1956

DEBE

Almacén materiais	2.228.25	
Gastos constitución	356.65	
Amortización instalación	681.22	
Propaganda	6.193.64	
Gastos financeiros	44.22	
Gastos xerais	36.333.90	
Gastos de venda	7.082.39	
Total gastos		52.920.27

HABER

Acredores	60.85	
Beneficio en vendas	57.915.99	

Intereses e descontos	10.04	
Total ingresos		57.986,88
Resultado exercicio 1956		+5.066.61

Importe total vendas	161.506.58
----------------------	------------

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1957

DEBE

Gastos xerais	32.489.80	
Gastos de vendas	7.659.15	
Gastos financeiros	27.50	
Propaganda	8.922.29	
Amortización instalación	781.22	
Gastos constitución	356.65	
Intereses e descontos	5.41	
Resultado exercicio 1957	8.704.49	
Total gastos		58.946,51

HABER

Beneficios en vendas	58.340,51	
Beneficios vendas alleas	606,00	
Total ingresos		58.946,51
		Sumas iguais

Importe total de vendas 124.868.35

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1958

DEBE

Gastos Xerais	41.341.60	
Gastos de Vendas	16.437.05	
Propaganda	11.656.31	
REG	5.369.41	
Gastos de constitución	356.65	
Amortización instalación	841.22	
Resultado exercicio 1958	5.039.68	
Total gastos		81.041,92

HABER

Beneficios en venda	77.899.32	
Beneficios en vendas obras alleas	3.121.30	
Intereses e descontos	21.30	
Total ingresos		81.041,92
		Sumas iguais

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1959

DEBE

Gastos xerais	69.171.52	
Gastos de venda	43.653.48	
Propaganda	28.363.94	
Intereses e descontos	132.75	
Amortización gastos constitución	356.65	
Amortización instalación	948.38	
Total gastos		142.626.72

HABER

Beneficio en vendas	261.119.52	
Beneficio vendas de distribución (obra allea)	4.365.70	
Beneficio en vendas REG	32.227.94	
Total ingresos		297.713.16
Beneficio do exercicio		+155.086.44

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1962

Beneficio do exercicio 1667,27

Contas de perdas e ganancias do exercicio de 1963

Beneficio do exercicio 1.196,43

Só podemos reconstruír os balances do ano 1952 ó 1963, pero sen ter cifras para 1960 e 1961, tampouco para os de inicio da editora. Os primeiros datos ofrecen cantidades favorables con 3.067,47 ptas. de beneficio, unha cifra algo superior á que se obtivo ó ano seguinte, pois o beneficio foi de 2.364,24 ptas. A partir de entón, e durante dous anos, o saldo foi negativo, especialmente en 1955, onde perderon 13.027,72 ptas. Tanto é así que se xustificou nunha reunión o 20 de xuño de 1955 (Acta 16), nela explicábase que as perdas eran produto da aposta pola consolidación da empresa. A necesidade de organización interna e a ampliación comercial impuxeran tomar medidas que esixiron importantes desembolsos económicos. Neste momento esforzáronse en mellorar a relación coas librerías de Galicia, o que requiría de numerosos desprazamentos que houbo que pagar como dietas a quen os levou a cabo⁶⁰. “Tamén o labor de propaganda iniciado na prensa diaria de dentro

⁶⁰ Polos datos que temos despois parece que o incremento do fondo de librerías foi significativo. “Merece destacarse a atención que se lle ven prestando á distribución do noso fondo nas librerías. Tal atención permite que as vendas das existencias en depósito sobiran dende 26.612,25 ptas a 70.355,50; i decir, un incremento de 53.743,25 ptas. Fora das cifras indicadas, ata 1º de outubro teríase cobrado 7.207 ptas. de suscripción de

e fora do país contribuíu a incrementar os devanditos gastos”.

O balance de 1955 é moi negativo, 13.027,72 ptas. de perdas, pero en realidade despois de dous anos duros a economía da editora estabilizouse e o seguinte exercicio volve ser favorable. Aínda así, para afrontar a débeda contraída os anos anteriores, decidiuse que eses beneficios servisen para corrixir o desfase anterior, por esta razón os balances de 1957 e 1958, aínda que remataron en positivo, aparecen cun dividendo final de cero, de igualdade entre gastos e ingresos.

Infórmase á xunta xeral dos resultados económicos do Exercicio, no que as contas de Gastos e Ganancias arroxa un superavit de 8.704,49 ptas., despois de computar o 10% de amortización dos valores de instalación e gastos de constitución da sociedade.

Acórdase propoñer á xunta xeral a aplicación distes beneficios ós resultados de exercicios anteriores (Acta 22, Vigo 14/06/1957).

A cifra que aparece na acta coincide coa que atopamos nos papeis do exercicio de 1957, o que nos alenta a dar por fiables estes papeis que gardou Isla Couto entre as súas notas persoais sobre a editorial. Se retomamos a análise cómpre salientar que empregaron os beneficios de 1956 a 1959 para estabilizar a economía da editora, polo que aínda que houbo beneficios non se notaron, xa que repercutiron en sanear a débeda.

Estímase que os resultados económicos do exercicio poden considerarse alentadores, pois inda que na conta de Perdas e Ganancias non se bota de ver beneficio apreciable, deben as sumas invertidas na difusión do primeiro número da Revista de Economía de Galicia, e propaganda da mesma, por un importe de 11.656,35 pesetas. O superavit xeral da exprotación ascende a 5.039,68 pesetas que se propón apricar ós resultados de exercicios anteriores quedando, diste xeito, liquidada a conta adversa (Acta 28, Vigo 20/06/1959).

Novamente esta cifra de 5.039,68 ptas. é a mesma que atopamos nos documentos do Arquivo Isla Couto con respecto ó exercicio de 1958. Tamén o dato dos gastos en propaganda é equivalente no cotexo da documentación que manexamos. Polas cantidades de diñeiro que gastaron neste apartado parece que Galaxia non quería ser unha editora de elites, nin de bibliófilos ou coleccionistas, senón que o o seu interese estaba en chegar ó público a través de canles de difusión masivas como a prensa diaria. Loxicamente a prensa tamén se podería considerar un axente de consumo de elites, pero en todo caso a súa

“Salnés”, 23.471,80 á Revista de Economía i 33.692,20 por vendas de obras alleas en Distribución” (Acta 35, Vigo 20/11/1961).

difusión era moito maior. A diferenza das outras editoriais da época que se mantiveron coas subscricións sen a necesidade de ampliar o campo de acción, Galaxia apostou polo *marketing* porque o obxectivo era ampliar o espectro de lectores en galego. A primeira vez que se fala de expansión e da necesidade de difusión é en 1953, cando levan dous exercicios en positivo.

Acórdase intensificar o labor de propaganda e demais xestións correspondentes en diversos países americanos tendo en conta o éxito rexistrado no Brasil onde se distribúen os nosos libros por unha das formas importadoras máis prestixiosas do país, e tamén en Cuba, país onde se teñen vendido os nosos manuais en número importante (Acta 11, Vigo 20/11/1953).

En contra do que se deixou por escrito na Acta, na documentación comercial parece que o mercado brasileiro se lle resistiu e tiveron problemas para introducir o libro galego. A distribución facíase a través de Livro Ibero Americano, radicada en Río de Janeiro, e nunha das cartas que remitiron á editora informaban que ían devolver os 50 exemplares de Castelao por non haber mercado para a súa venda.

No sé que arreglo hiciera con Vds. el Sr. M. Cambeses Cerviño cuando les visitara este último verano, pero desde luego no podría nunca haber autorizado el envío de libros que no tienen aceptación en aquel mercado, pues hay que tener presente que allí no se habla nuestro idioma (Carta de Juan Capitolino Martín González á Editorial Galaxia, Madrid 27/02/1954).

Tampouco lles foi doado entrar no mercado portugués, que resultaba moi atractivo para eles por diferentes razóns evidentes as máis delas. Unha vez máis empregan a rede de relacións para establecer interaccións que beneficien a estrutura.

O noso propósito é introducir as publicacións de “Galaxia” no mercado portugués, por razóns ben doadas que estamos seguros comprenderá. Como vostede se atopa vencellado á Librería Guimarães, matinamos que podería ser esa a librería axeitada para facer a distribución en Portugal dos nosos libros (Carta de Galaxia a Francisco da Cunha Leão, 07/12/1953).

Cunha Leão foi a persoa que mediou entre Galaxia e a editora portuguesa que se encargaría da distribución dos libros, pois sabían que el era socio e podía ser máis efectivo nas xestións. Sempre actuaron desta maneira para axilizar o proceso e ter máis garantías de éxito nas negociacións.

Muito me interessa efetivamente a cultura galega, que admiro e considero da mesma raiz de portuguesa. Por isso, gostaria de fazer alguma coisa pela divulgação dos livros galegos em

Portugal, especialmente da Editorial Galaxia, cuja obra já sensível, merece os maiores elogios. A casa Guimarães & Cia de que sou sócio, é principalmente uma editora. Dispõe no entanto de uma livraria que tenho pena de não ser das mais centrais. Podemos no entanto, encarregar-nos da distribuição dos vossos livros nalgumas livrarias das principais de Lisboa. [...] Mas em Lisboa, onde podemos visitar as livrarias, poderíamos distribuí-los. [...] Com todo o gosto e empenho faríamos a experiência (Carta de Francisco da Cunha Leão, 15/02/1954).

Non aparecen nos balances os beneficios das vendas fóra de Galicia, polo que non podemos saber cal foi o éxito da empresa no exterior. Con esta prevención que é a falta de datos, cremos que a acción exterior fóra das comunidades de emigrados foi moi discreta, como se apunta en diferentes cartas da administración e en realidade non era tan importante vender exemplares como chegar a certos centros de interese con volumes moi determinados. Por exemplo en Berlin enviaban libros ó Dr. Hermann B. Hagen, xeógrafo e director da Ibero-Amerikanische Bibliothek, porque sen dúbida era moi interesante colocar os libros de Galaxia nesa prestixiosa biblioteca. Noutros casos o interese espértase por certos volumes, así *La saudade* tivo unhas pequenas vendas en París, a través da distribuidora Ediciones Hispano Americanas. Puntualmente Galaxia enviaba os seus exemplares a Antonio Bonet Correa (1925) que nese momento estaba como lector e profesor de Historia da Arte na Universidade de París, na Sorbona. Tamén mercaban algún libro en París María Victoria Casares (1922-1966), pero fóra do circuíto só temos constancia que funcionase o ensaio citado. Son normalmente os estudos científicos os que tiñan maior divulgación fóra de Galicia, como é de agardar.

Para acadar maior difusión comezaron a difundir un catálogo da editora que contiña os libros publicados, o seu prezo e un pequeno resumo do contido de cada volume. O Catálogo facíao Fernández del Riego e tiña un formato moi sinxelo, pois estaba pensado para distribuírse masivamente, tanto así que as tiraxes chegaron a ser de 4.000 exemplares. Deixábano nas librerías ou en comercios para quen puidese interesarse. No Catálogo non só aparecían os títulos publicados, senón que se anunciaban as próximas saídas para crear expectación. Tanto foi así que nalgúns casos nunca viron a luz e anunciáronse varios anos sen atoparse nunca cos lectores.

Propaganda.- Considérase que a difusión do noso labor constitue un arma eficaz pra o incremento das vendas e vense consagrando especial interés á propaganda. Tense enviado o noso Catálogo ás coledividades emigradas, revistas, xornais e outras publicacións. Debe

centrarse a atención nos centros romanísticos europeos e americanos, así como tamén en persoalidades de aquí e de fora (Acta 19, Vigo 20/06/1956).

Na mesma acta tamén se recolle que as vendas en librería ascenderan, unhas cifras que avalaban o labor levado a cabo nese eido, ata o punto que os libeiros xa demandaban as publicacións directamente. Con estas melloras pensouse na necesidade de levar a cabo axustes de persoal e revisar as súas retribucións, algo do que se encargarían Isla Couto e Fernández del Riego, como Xerente e Conselleiro-Delegado, pero descoñecemos cales foron as decisións ó respecto (Acta 32, Santiago de Compostela 06/11/1960).

Dan conta da axuda que pra a Revista de Economía presta o noso amigo D. Perfecto López e o Banco de Galicia de Montevideo, e das aportacións individuais que pra algunhas edicións de “Galaxia” teñen feito algúns conselleiros, citándose como destacado D. Antonio Fernández López e Don Domingo García Sabell, así como a protección a estudantes e artistas que se ven facendo por xestión da Editorial con labor non visíbel pero xeneroso e eficaz (Acta 31, Vigo 08/06/1960).

Quizais esta é a razón do beneficio de 155.086,44 ptas. do exercicio de 1959, aínda que noutra reunión xustificouse en relación a dúas obras que tiñan un alto prezo: o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* e os *50 dibuxos de Maside*. Quizais as achegas desinteresadas non computaron nestas cifras que se ofrecen nos balances, pero interésannos estes actos de mecenado de varios membros da editora. En primeiro lugar é difícil seguir as pegadas destes desembolsos, pois non sempre se puxeron por escrito, o que reforza o altruísmo da acción. Neste fragmento aparecen dous nomes: Antonio Fernández López e García Sabell, pero tamén se dá a entender que a colección Illa Nova era sufragada por máis dunha persoa, non só por Xaime Isla, que era a idea que sempre circulou. Fernández López financiou o libro *Versos iñorados ou esquecidos* (1961), unha edición de Carballo Calero, pero nada sabemos do destino dos cartos que entregou García Sabell. Outra mostra de altruísmo manifestouna Sixto Seco cando o 30 de xuño de 1962 entrou a formar parte do Consello de Administración de Galaxia; para reforzar a súa total adhesión ós fins da empresa ofreceu a cantidade de 10.000 ptas. para sufragar un proxecto ou para atender ás necesidades que houbera. Acordouse que esa cantidade servise para afrontar a edición da *Historia da Literatura Galega Contemporánea* de Carballo Calero. Sixto Seco mostrou a súa satisfacción, pois ía subvencionar a obra do seu mestre, pois fora profesor

seu no Bacharelato Universitario.

Fernández del Riego asumiu a xerencia de Galaxia a finais de 1960, unha nova figura para tempos de ampliación comercial e de relacións con profesores estranxeiros e centros culturais de fóra de Galicia (Acta 34, Vigo 18/06/1961). Aínda que así aparece recollido en acta, o certo é que este aspecto mellorará a partir de 1963, pois a revista *Grial* foi a tarxeta de presentación que precisaban para incrementar o intercambio científico. Así chegou ós centros de romanísticas e a súa presenza en universidades españolas e europeas foi crecente. Del Riego formalmente ocupou este cargo, pero dentro de Galaxia sempre realizou tarefas executivas, o que cremos é que a partir deste momento dedicoulle máis tempo e posiblemente isto levaría aparelado unha nómina da editora.

Non sabemos moito dos soldos, en realidade tampouco podía haber moitos. O primeiro firmouse o 23 de novembro de 1950, era o que facía a Piñeiro traballador da editora coas seguintes obrigas:

- a) el estudio, redacción o informe de los planes y programas de trabajo de la Editorial y su cooperación en el desenvolvimiento práctico de los mismos realizando las gestiones que fueren necesarias en relación con los autores, colaboradores o traductores de las publicaciones proyectadas.
- b) la lectura e informe crítico de los manuscritos que él recabe o se le entreguen con tal objeto por la Empresa;
- c) la selección, anotación o revisión de las obras cuya edición se le encomiende especialmente, cuidando de la corrección de pruebas de imprenta y demás faenas complementarias en relación con las mismas, etc.
- d) la redacción de prólogos o estudios breves destinados a obras o series de publicaciones determinadas, leyendas o textos para su presentación al público, notas o gacetillas críticas, etc.
- e) todas las demás labores o actividades similares de carácter intelectual que pudieran requerírsele. [...] El Sr. Piñeiro López percibirá en concepto de retribución por los servicios contratados, la cantidad mensual de mil quinientas pesetas. Si hubiera de efectuar viajes en el cumplimiento de su trabajo –siempre a requerimiento expreso de la Editorial- se le satisfarán cincuenta pesetas diarias de dietas y los gastos de locomoción, que deberá justificar en cada caso (Arquivo Xaime Isla)

En realidade Piñeiro non era un empregado máis, nin sequera un bo empregado, senón unha das persoas fundamentais da empresa e unha das que máis autoridade acumulou. Quen si exerceu como empregado foi Viñas Cortegoso⁶¹, un dos primeiros en

⁶¹ Estaba inhabilitado para impartir clases, incluso suspéndeno no exame para obter a licenciatura en Pedagogía por esa actividade anterior. O mesmo lle aconteceu ó presentarse ó corpo superior de Inspector de

recibir un soldo, o seu de 1.000 ptas. mensuais, polas súas tarefas de corrector de probas, de produtor material dos libros e da parte comercial. Segundo o seu testemuño⁶² tamén cobraban unha paga de 500 ptas. os escritores Álvaro Cunqueiro e Ánxel Fole, un feito que sitúa a Galaxia como unha empresa con escritores asalariados da causa. Non constan eses pagos nos libros de contas que manexamos, aínda que hai cantidades baixo a epígrafe “Autores” que poderían ter que ver con eses pagamentos. Onde si non hai pegada destes desembolsos é nas actas, quizais porque partían de Xaime Isla ou porque se preferiu non darlle dimensión pública, para que non influíse na recepción das obras ou, incluso, para non poñer en evidencia ós seus autores. Non podemos refrendar en documentos esta afirmación, pero non dubidamos de que así fose, pois eran dous autores nese momento con necesidades económicas que precisaban un sustento e ós que a rede amparou a cambio da súa escrita, nun beneficio mutuo.

Non podemos precisar cando entraron a traballar Vidal Pérez Graña e Lloves, pero dende logo sería nesta etapa e levaron a cabo funcións de corrección e de comercialización, aínda que tampouco sabemos os seus salarios. Outras persoas que fixeron labores continuadas para Galaxia non recibiron soldo, así Ramón Fernández-Oxea que entregaba os orixinais das obras nas oficinas da Censura en Madrid non recibía ningún incentivo mensual polo seu labor.

Benquerido:

Iste fogar que é Galaxia non quere esquecer ó seu esgrevio valedor que tí eres nisa capital, no inicio mesmo de calquiera dos nosos proieitos de edición, e pra che testemoñar que estás presente antre nós, pregamos ó mais dedicado dos nosos artistas –a Carlos Maside- a escolla de un dos seus cadros: o que ollarás reproducido como número X da Monografía que vimos de publicar e cuio orixinal entregaráche hoxe mesmo na tua casa o correo aéreo.

Recibe ise presente có agarimo fondo de todos nós e como proba sinxela do agradecemento que pra tí sentimos. E rén mais por que sabemos que tí te sintes coma ún dos mais andados antre os que acotío poñemos eiquí o mais xeneroso e limpo das nosas forzas (Carta de Xaime Isla a Xosé Ramón Fernández Oxea, 23/12/1954).

O recoñecemento é fundamental dentro da rede porque reforza o sentimento de

Ensino, entón a razón esgrimida para non concederlle o título foron motivos de irrelixiosidade (Viejo 2002: 277). En 1946 recuncou e nesa ocasión si que consegue o título de inspector de ensino.

⁶² Lembremos que Viñas Cortegoso afirmou que Xaime Illa lle asignara unha paga de 500 ptas. mensuais a Ánxel Fole e Álvaro Cunqueiro para que escribisen libros para Galaxia (Viejo 2012: 287).

pertenza e fortalece as relacións. Bourdieu (1997: 161) indica que os obsequios, en case todas as sociedades, agardan un contraobsequio nun intervalo de tempo. Neste caso o labor de Ramón Fernández-Oxea, o seu tempo dedicado a Galaxia, tiña despois duns anos un agasallo como recoñecemento. Neste caso os intercambios son simbólicos, por unha banda o tempo que inviste o primeiro e, pola outra, un cadro dun pintor galego que pertence á rede. O paradigma da economía dos bens simbólicos opónse ó toma e daca da economía económica, neste caso, coma noutros, non había intereses económicos, nin cálculo, pero si a existencia da rede do recoñecemento (Bourdieu 1997: 167).

Hoxe estiven co Maside e atopeino preparando moi ben preparadiño un fermoso “gouache” que pol-o visto vaille regalar Galaxia ó Ben-Cho-Sey. Mercoulle un marco novo, porque o que tiña valía moi pouco e non axeitaba ben ó cadro. Dende logo é un precioso regalo, sin duda moi ben merecido. Celebro moito que tivéades tal ocorrencia. Por outro lado, a Maside venlle providencialmente, pois ista tempada [...] debe estar moi falto de cartos. Pol-os dous lados foi atinada a iniciativa (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, 16/12/1954).

O recoñecemento da débeda convértese en agradecemento e o feito de que sexa a través dun obxecto fai que ese cadro se converta nunha especie de mensaxe ou de símbolo adecuado para crear un vínculo social. Neste caso a tres bandas, pois o autor do cadro forma parte de rede e sabían da súa precaria situación económica, polo que o encargo tamén é un *eufemismo*, unha escusa para axudalo. O que se acumula nestas interaccións é capital simbólico que beneficia a rede.

Se seguimos a afondar na economía de Galaxia nesta primeira etapa contamos con dous libros de contas que en realidade están duplicados, pois responden ó mesmo período e conteñen os mesmos datos. As diferenzas que atopamos responden a cuestións de detalle, de maior ou menor especificación nos conceptos, pero non ás cantidades sinaladas. Están asinados polo xuíz municipal e o secretario o 14 de febreiro de 1951 e recollen os datos económicos dos primeiros tres anos da editorial.

Na segunda páxina rexístrase que a 1 de xaneiro de 1951 o capital nominal de Galaxia era de duascentas accións, polo tanto de 216.000 ptas., lonxe das cincocentas que constituían o capital da Sociedade. Aparecen outros datos ó respecto, como que durante 1952 subscribíronse 12 accións máis e o mesmo debeu acontecer nos anos posteriores, como podemos comprobar na listaxe de accionistas incluída nos anexos.

Hai datos de intendencia de gastos fixos ó mes como o do alugueiro do local, polo que pagaban 377,50 ptas. ó mes ou os de luz, pero tamén imprevistos como o arranxo dunha pechadura que custou 15 ptas. ou grampas e cordel por 40 ptas. En realidade a nós interésanos máis reparar nos pagamentos relacionados coa edición dos libros, así recóllense os pagamentos dos primeiros tres cadernos da *Colección Grial*. Así no primeiro deles pagóuselle a Fernández de la Vega 300 ptas., a Ánxel Johan 100 ptas., a Cuña Novás 100 ptas. e a Ánxel Fole 50 ptas. No segundo número Collazo recibiu 150 ptas., Ánxel Johán 300 ptas., Risco 100 ptas., e Varela Jácome 50 ptas. No terceiro caderno cobraron Carballo Calero, 300 ptas., José Luís Varela, 350 ptas., e Ánxel Fole, 150 ptas.

Aínda que sempre se desprende das declaracións dos protagonistas de Galaxia que nunca pagaron, incluso que a primeira vez que o fixeron foi a Álvarez Blázquez pola súa *Escolma*, o certo é que amais das 6.000 ptas. como dereitos da *Antífona da cantiga* a Ramón Cabanillas que aboou Álvaro Gil, aparecen os pagamentos de 3.000 ptas. a Risco pola *Historia de Galicia*, e a mesma cantidade a Fernández del Riego pola *Historia de la literatura* e a Álvarez Blázquez e a Del Riego novamente por cada manual da *Escolma*. Tamén podemos saber que cada número dos cadernos custaba arredor de 6.000 ptas. entre impresión, fotogравados e encadernación e cifras similares para os demais libros, así a *Historia de Galicia* custou 8.235 ptas. e *Por os vieiros da saudade* 7.835,80 ptas.

Non podemos esquecer no sustento da editora as achegas que procederon fundamentalmente de Buenos Aires e Montevideo e que comentaremos no capítulo desta tese dedicado á diáspora. Dende esas cidades, fundamentalmente, chegaron importantes cantidades de diñeiro que sufragaron proxectos como a *Revista de Economía de Galicia*, pero tamén houbo derramas puntuais para afrontar débedas puntuais.

estamos orgaizando a axuda a Galaxia. A Casa de Galicia vai ter en data prósima unha xuntanza pra constituir o Grupo de Amigos de Galaxia e achegar fondos, para establecer formas regulares de apoio. Consoante a cousa vaia tomando andamento, tanto eu como o Emilio González López, iremos comunicando-lle o que acontecer (Carta de Guerra da Cal a Piñeiro, Nova York 30/10/1957).

Houbo intentos de crear esa asociación de Amigos de Galaxia, pero non temos constancia de que finalmente tomase corpo. Tamén en Galicia tiña esa idea en mente Manuel Beiras, pero finalmente non tivo saída.

Supoño que xa sabe que na Casa de Galicia deiquí celebramos un aito pra arrecadar fondos con destino a Galaxia; fondos ises que, segundo entendo, xá lles foron enviados. Agora temos o proieto de orgaizar un grupo galeguista, dentro do Centro galego –que terá entre os seus fins- como alvo principalísimo- apoiar a laboura cultural de Galaxia (Carta de Guerra da Cal a Piñeiro, Nova York 14/01/1958).

Non sabemos cantos cartos se reuniron nese cea en favor de Galaxia, pero si que foi unha práctica habitual, pois tamén recadaron fondos para a Real Academia Galega ou para a Fundación Penzol. Tampouco temos constancia de accións posteriores de apoio a Galaxia, aínda que a través do premio que outorgaba a Casa de Galicia de Nova York premiaron a autores da rede, así en 1960 Daniel Cortezón fíxose co galardón co ensaio *De la saudade y sus formas* e en 1967 concedéronllo a X. M. Beiras polo seu libro *O problema do desenrolo na Galiza rural*.

2.6. Accionistas e subscritores de Galaxia

Non eran tempos doados para conseguir subscritores nin accionistas, porque dentro da rede non todas as persoas tiñan recursos para desembolsar a cantidade requirida, polo que botaron man das amizades fóra do galeguismo. Atopamos entre o accionariado persoas ben situadas economicamente, profesionais liberais fundamentalmente, que aínda que non participasen do espírito do proxecto ó cen por cento non lles supuña un gran esforzo subscribir unha acción⁶³.

Non sei que terás pensado de min, pois que te non respotei â carta comunicando a creazón da Editorial. Non somentes son os trafegos de a cotío os que o impediron. É tamén a desesperanza de non poder pol-a miña parte contribuir con diñeiro â luminosa empresa. ¡Non podo n-este intre dispor de unha cadela, pois os funcionarios xudiciaes andamos como non quere Deus, mais como queres os homes: fallos do suficiente pra cobrir decorosamente as nosas necesidás os que somos “familia numerosa”. Eu xa sabes no que podo botar unha man, si é que aínda serve pra algo o facer literatura ou traballos de outra crás en col de Galiza. Pra canto represente axuda moral ou intelectual e caiba nas miñas escasas posibilidades, estou eiquí, como sempre, no palenque, sin outra compensación que o de servir â Patria (Carta de Fermín Bouza Brey a Fernández del Riego, 13/03/1950).

Bouza Brey non era unha caso illado entre os galeguistas, pero houbo máis maneiras

⁶³ Véxanse Anexos 5 e 6.

de colaborar. Así, non todas as persoas que publicaron un ensaio nos cadernos *Grial* cobraron, tampouco o facían se lle dedicaban unha columna no xornal ó proxecto, ou escribían unha reseña para divulgar un libro. Na mesma carta Bouza Brey refería as novas que lle chegaran e que lle confirmaban as duascentas cincuenta accións subscritas, un dato que o entusiasmaba porque supuña volver publicar en galego.

A cifra que achega é redonda, pero en realidade un pouco superior á verdadeira, pois comezaron con duascentas dezaseis accións subscritas. Con todo, a cantidade non é nada desprezable, pensemos nas trinta e sete persoas que subscribiron sesenta accións para fundar Bibliófilos Gallegos, un accionariado moi reducido, aínda que sumaron un capital social maior, pois cada acción correspondía a 6.000 ptas., fronte ás de Galaxia que se subscribían por 1.000 ptas. Cremos que é moi importante esta comparación, pois dános unha idea da concepción de ambas as empresas, Bibliófilos como unha estrutura máis pequena, máis elitista, fronte a Galaxia interesada fundamentalmente en tecer unha rede, en sumar activos, en crear un proxecto que abarcase máis persoas para involucralas e xerar novas interaccións. Os seus ideadores crían que se contaban cun tecido rico poderían desenvolver proxectos diferentes nos que integrar e interesar a persoas alleas ó mundo da cultura e, especialmente, da cultura galega. Os promotores de Galaxia eran conscientes de que se a rede crecía aumentaba a súa complexidade e con ela o número das súas posicións de poder. Así todas as persoas que participaron conscientemente do entusiasmo do proxecto procuraron accionistas e subscritores, como se pode ver nas cartas de Piñeiro, Fernández de la Vega, Otero Pedrayo, etc.

As suscripciós a GRIAL que eu che mandei déramas Collazo, cuia inicial levaban por detrás na parte baixa. Ise Alfonso Rodríguez Quiroga non sei quen é pro tratarei de averigualo.

Certamente non son moitas -as suscripciós acadadas eiquí- o que proba unha de dúas: ou a indiferencia distes galegos de Madrí, ou a falta de cartos, cousa moi doada porque nesta vila a vida é completamente ficticia.

En canto teña ocasión falareille aos do Centro Gallego pra que se suscriban, anque che advirto que teñen unha maneira moi orixinal de ver as cousas. Diante de min laiáronse de que os autores galegos non lle mandaban libros pra Biblioteca. Co ise xeito de pensar tamén se poderían laiar de que os conserveiros non lles mandasen latas de sardiñas e os bodegueiros viño da sua colleita. Isto indica que o único traballo que a ninguén lle parece que debe ser retribuído é o de escritor (Carta de Ramón Fernández-Oxea a Viñas Cortegoso, Madrid 20/12/1951).

Se atendemos ós datos que lle ofrece Viñas Cortegoso a Bieito Fernández en

novembro de 1951, en Madrid había 24 subscritores, o que semellaba para eles unha cifra discreta, coñecedores quizais dos 35 cos que contaba Bibliófilos Gallegos. Na mesma carta sinalaba o número de subscricións ós cadernos noutras cidades e as cifras son moi interesantes e realmente altas, polo que confirma o bo funcionamento da rede á hora de establecer interaccións.

Vigo	130
Vilagarcía	13
Resto provincia de Pontevedra	57
Santiago	40
Resto provincia da Coruña	23
Monforte de Lemos	10
Resto provincia Lugo	49
Provincia de Ourense	21
Madrid	24
Barcelona	26
Resto España e estranxeiro	24
Total	417

Subscritores da Colección *Grial*. Datos da carta de Viñas Cortegoso a Bieito Fernández (Vigo 15/11/1951). Citamos por Núñez Seixas (1994b: 576).

Son cifras moi elevadas, pois pasara pouco tempo dende a creación de Galaxia, o que demostra que as primeiras interaccións dos membros da rede deron bo resultado e multiplicaron os activos, pois hai o dobre de subscritores que de accionistas. Por outra banda, se comparamos estes datos cos de Bibliófilos Gallegos tamén confirman o éxito, pois lembremos que a editorial compostelá conseguira 240 subscricións⁶⁴. Cómpre destacar a implantación de Galaxia en Vigo, lembremos que alí estaba unha subrede fundamental, aquela que debuxou Xohán Ledo, e que foi decisiva ó comezo de Galaxia, de aí os 130 subscritores conseguidos na cidade fronte ós 29 que tiña Bibliófilos Gallegos.

Co paso do tempo aumentouse a oferta editorial e tamén o número de subscritores ascendeu, estes podían demandar todo, só algunhas coleccións ou as publicacións periódicas, por exemplo. É complexo reconstruír a listaxe de subscritores porque nos diferentes arquivos non atopamos un só documento que recollese os nomes e apelidos deles. Volvemos atopar de forma fragmentada datos e no Arquivo da Editorial Galaxia

⁶⁴ Ver o Anexo 9, onde reproducimos a listaxe de subscritores de Bibliófilos Gallegos para que poida ser cotexada coa de Galaxia.

unha caixa con fichas⁶⁵, polo que o noso labor foi reconstruír esa listaxe e ofrecer un primeiro documento con máis de oitocentas referencias, aínda que aparecen 107 librerías que distribuían os libros de Galaxia e 23 tendas de discos ou bazares que difundían a propaganda e tiñan algún libro á venda. Así as cousas habería setecentos subscritores⁶⁶, unha cifra que minguaría pois 20 persoas recibían os libros como agasallo. Con todo estamos a falar de máis de seiscentos subscritores nesta primeira etapa, dos que 139 estarían na cidade de Vigo, unha cifra similar á que ofrecía Viñas Cortegoso, e mais se reparamos en que hai varios comercios e algunha persoa que recibía as publicacións como agasallo, polo que minguaría ata os 130 de partida, que se mantiveron durante toda a primeira etapa. En Madrid o número ascendeu ata as 70 persoas, pero o máis destacado é que o aumento produciuse nas outras provincias galegas, superando os cen subscritores en Lugo e os douscentos na Coruña.

A Editorial Galaxia preocupouse dende o primeiro momento en exportar a súa produción a aqueles países nos que a presenza de galegos era significativa. Arxentina e Uruguai foran os lugares de destino de moitos emigrados galegos e ata ese público querían chegar. Para presentarse ante as distribuidoras sérvense dos nomes de Ramón Otero Pedrayo, presidente da editorial e figura relevante, e tamén de Francisco Fernández del Riego, corresponsal do Centro Galego de Buenos Aires. Así aparece nas cartas enviadas a posibles distribuidoras dos libros as súas sinaturas, pero o problema era que boa parte dos emigrados vivían de costas á cultura.

Por este correo y por avión envío a FOLIA –Fondo Librero Ibero Americano- mi representada vuestros folletos, para que los estudien con el mayor cariño e interés, ya que nosotros somos también gallegos y yo de esa ciudad de Vigo. Debo advertirles que nosotros fundamos en Buenos Aires hace algunos años una editorial gallega con obras de la Pardo Bazán, Concepción Arenal, Sarmiento de Gamboa, Otero Pedrayo, Rosalía de Castro, Fernández Flores, etc., etc.; en una palabra de todos los valores de nuestra región. Hacíamos una suscripciones mensuales en muy buenas condiciones basándonos en la colonia gallega y distribuyendo propaganda entre los 300 y pico de mil gallegos asociados al Centro gallego y las innumerables sociedades gallegas que hay en aquel país. Además se daban conferencias para alentar a nuestros paisanos a colaborar suscribiéndose a nuestra editorial. Se hacían viajes de suscripción, etc. etc. Pues bién; al año y medio no teníamos más que 900 y pico de suscriptores. En vista del fracaso, empezamos a editar obras de literatura universal y a trabajar con todas las librerías como una

⁶⁵ Véxase Anexo 8.

⁶⁶ Véxase Anexo 7.

editorial más. Y ¡oh paradoja! entonces empezamos a vender los libros gallegos al público en general, agotándose en poco tiempo las ediciones de la Pardo Bazán, Arenal, Rosalía y otros; llegando pues a la conclusión de que el emigrante gallego en Buenos Aires –salvo honrosas excepciones no lee (Carta de Eduardo Figueroa a Editorial Galaxia, 10/07/1951).

Nas cartas que Seoane enviaba a Fernández del Riego poden lerse comentarios similares, que apuntaban á falta de interese da maioría da colectividade na cultura galega. Quizais por esta razón custou que Galaxia tivese un público, así se atendemos á listaxe habería 18 subscritores en Arxentina, 16 en Uruguai, 5 en Venezuela, 6 nos EE.UU. ou 2 en Cuba, unhas cifras moi discretas, aínda que máis elevadas que as de Bibliófilos, que acadaran 2 subscritores en toda América. Quizais influíu na diferente implantación alén mar o tipo de libros ós que se dedicaban, pero sospeitamos que en realidade o que máis pesou foi o proxecto e as interaccións que realizou a rede e que estaban deseñadas dende o principio, como se pode ver no esquema que Xaime Isla deseñou para a expansión da editora⁶⁷. Nas redes sociais hai planificación e hai distribución da autoridade, polo tanto créanse estruturas organizativas que facilitan a toma de decisións. Neste caso a proxección cara ó exterior facilitouse coa creación de redes informais, de alianzas, amizades, canles informais de comunicación, como a aparición en programas radiofónicos, que axudaron á necesaria difusión.

Acabo de recibir carta de mi representada y asociada FOLIA de Buenos Aires, en la cual me dicen que habiéndolo examinado con cariño de gallego y sintiendo por ese sello la mayor simpatía y el deseo de buena suerte, me aconsejan les transmita que no fían mucho en América. En el terreno comercial estrictamente, no interesa. Pero si Vds. no cuentan con nadie capaz de interesarse en el sentido de no engañarles y prometerles el oro y el moro, para terminar con un fracaso, pueden enviar en DEPOSITO, a título de prueba la siguiente ridicules:

20 ej. Antífona da Cantiga. Ed. corriente

10 ej. Antífona da Cantiga. Ed. especial

20 ej. Presencia de Galicia.

A medida que vayan saliendo otras novedades me dicen que envíen 20 ej. de cada título. Si hubiera interés para mayor cantidad ya se pediría. De momento y teniendo folletos en cierta abundancia –que Vds. deben enviar juntamente con la expedición- hay bastantes ejemplares con 20 para probar suerte con nuestros queridos paisanos.

Me añaden que ya comprenderán que si se anima FOLIA a considerarse depositaria de Galaxia en la Argentina y Uruguay, -lo hace únicamente a título de prueba por el cariño a nosa terra.

Desde luego me advierten que sus libros originaran más pérdidas de tiempo que beneficios en cualquier caso, pero que lo harán con gusto por tratarse de esas obras, en beneficio de nuestros

⁶⁷ Véxase Anexo 2.

paisanos. [...] Por conversaciones con Luís Seoane ya sabemos que tienen allí poquísimos suscritores, como no puede menos de suceder en el ambiente poco literario que desgraciadamente existen en nuestras colonias en aquellas tierras.” (Eduardo Figueroa a Editorial Galaxia, 4 de agosto de 1951)

O interese seguiu intacto despois destas palabras de desalento e así, coa finalidade de incrementar as subscricións e as vendas, acordaron dous meses despois iniciar as xestións para actuar nos mercados de Portugal, América e España. Chegaron a un acordo coa distribuidora *Lifesa*, radicada en Madrid, para que se encargase de distribuír os libros ás librerías españolas mediante unha comisión do 45% (Acta 4, 21/10/1951). Tamén se resolveu entón que os accionistas e os subscritores tivesen un 20% de desconto sobre o prezo dos libros que se editaban.

A Editorial Galaxia só atendía directamente os libreiros galegos e os subscritores. De maneira excepcional ó principio, e cada vez con máis frecuencia, distribuía libros en Galicia doutras empresas editoriais, unha das primeiras obras foi o *Cancioneiro de Nosa Señora de Faro*. A distribución facíase baixo as condicións normais para o momento, é dicir, establecéndose un desconto sobre o prezo de venda do libro do 40%, dese total o 25% destinábase ó libreiro e o 15% restante para a distribuidora, neste caso Galaxia. Estamos falando do ano 1953.

Se a distribución en España estaba encamiñada, en Arxentina non se asentaría ata que na primeira viaxe de Fernández del Riego instou ós galeguistas a que axudasen á distribución dos libros de Galaxia. Será Neira Vilas o que se poña á fronte e cree *Follas Novas*, que foi fundamental para que se espallasen os libros entre a colectividade. Como nos recordaba o seu fundador, non só vendían os libros, senón que os expuñan en oito vitrinas das asociacións galegas para que estiven visibles á colectividade en diferentes puntos da cidade de Buenos Aires e cada oito días mudaban os expositores.

Na listaxe que elaboramos márcanse tamén as datas das baixas (B) e das altas (A), aínda que na maioría dos casos non temos esa información, como tampouco contamos sempre coas coleccións ás que se subscibían, quizais cando non hai datos é que recibían todo canto se publicaba, pero non o podemos asegurar.

Chegoume a túa carta que é a terceira que se recibe con resposta ás nosas protestas pol-a descortesía de Piñeiro. A primeira foi a do propio Piñeiro, respostando á de Enrique, chea

d'ofensas e insultos pra todos nós e especialmente pr'o destinatario. A segunda, de Lugrís, que abunda nos mesmos conceptos, botando mais leña ó lume. A túa, breve, cordial, cortés e franca foi a única carta propia dun amigo e irmao.

Tanto Piñeiro com'o seu defensor, ben se ve que non coñecen a Enrique, xiquera de referencias, pois senón non serían tan brutales nas súas cartas, xa que a de Piñeiro é un verdadeiro insulto dende o principio ó fin, non facendo mais que darlle voltas ó argadelo de Bastabales, sen facer mención ó que a nós mais nos doe: a súa descortesía. ¿A ti non che parece que non perdía moito tempo dicíndonos a noite da conferencia que non podía falar conosco, porque viña eiquí tan so pra ouvir ó doutor Rof? Co'esto, que me parece a min que logo se di, nada houbera pasado, posto que tanto o doutor coma Bastabales son cousas que a nós nos importan tres cornos, excepción feita de Salvador Rei que pol-a súa condición de médico lle podían interesar as cousas que dixerá ise señor. E agora, en vez de pretender disculparse, pol-o seu "esquezo", con boa crianza, despachase as súas anchas vertendo veneno en tod'a a carta. E nós que pensábamos que polo-o posto que ocupara en *Galaxia*, pol-o seu pasado, polo-o seu moito saber e porque tanto nos tiñan dito das súas dotes persoais que debía de ser un home bon, ponderado, ecuánime, capaz de nos xunguir a todos cun forte vencello d'irmandade! Pero resulta que se conduce e reacciona coma calquera vulgar politiquillo, pol-o que nos parece que xa non é o home por nós soñado pr'o mañán. Nen Bóveda nen Castelao s'houbieran conducido dise xeito, téndeo por seguro.

É preciso que teñades moi presente que se a nós nos magoou o non poder falar co il, non foi pol-o que nós lle podíamos decer a il, non, senón pol-o que il nos podía contar a nós. Gracias que ti e mais Illa tivestes a delicadeza de nos aturar antes e despois da conferencia, dándonos eisí, en parte polo menos, satisfacción ás nosas apetencias d'ouvir a amigos ós que xa facía perto dun ano que non víamos. Pr'os de Vigo o noso recoñecimento.

Enrique Álvarez a quen Piñeiro e Lugrís demostran descoñecer totalmente, é un rapaz xa fogueado nas Mocidades adornado d'excelentes cualidades de honradez, desinterés, patriotismo, bonhomía e boa crianza, e se non escribía grandes poemas, nen obras filosóficas, soubo, cando foi preciso, andar a moquetes cos desleigados e asistir a sitios onde o deber de patriota o chamaba, xogando incluso o pelexo. E por elo paréceme que Lugrís o insulta cando di que é máis galeguista qu'el. Porque eiquí, amigo Emilio, no "meridiano d'Ourense" (isto é de Piñeiro) como non somos inteleituais temos a matrouca un tanto dura, e mentras non vemos obras non nos convencemos de certas cousas. Por iso estamos persuadidos de que Lugrís está moi documentado en cuestións europeístas, especialmente na do carbón e nos movementos da xuventude, mais inda non estamos plenamente convencidos de que sexa un verdadeiro galeguista, máixime tendo en conta que il mesmo confesa ser antinazonalista. Se il tivera razón había que facer un auto de fe co'as obras editadas por *Nos*, o *Seminario* e *Lar* e as coleccións da revista *Nós*, *A Nosa Terra*, *A Fouce*, *Terra*, *Guieiro* e sobre todo *Sempre en Galiza* terían que correr igoal sorte.

Os d'iste *meridiano* (a Piñeiro parece que lle gusta ferirnos co'esta verba que Jiménez Caballero lle aplicaba a Madrid) sómosche tan ignorantes, atrevidos e fanáticos, que até nos desagrada e doi como unha ofensa ás virtudes da muller galega que Otero Pedraio e Ferro casasen con mulleres castelás, Benchosei cunha andaluza e Piñeiro cunha asturiana (Carta de Bieito Fernández Álvarez a Emilio Álvarez Blázquez, Ourense 16/06/1953).

Bieito Fernández Álvarez era un vello galeguista que militara nas Mocidades e que daquela, xunto a Enrique Álvarez, agrupaba ó seu redor boa parte do galeguismo ourensán.

Para esclarecer este episodio puxémonos en contacto con Fernández Ferreiro a quen remitimos a documentación atopada, fixémoslo porque vinculado a este episodio aparecía unha carta súa remitida á Editorial Galaxia polo “asunto Bastabales”, na que pedía darse de baixa como subscritor dos cadernos *Grial* (Ourense 31/05/1953). Naquel momento confesounos que non lembraba con claridade o acontecido, e pouco tempo despois introduciu este episodio nun capítulo do seu libro que titulou “Desencontro con Piñeiro”. Fernández Ferreiro (2012: 18) relata o contido da carta e do malestar que causara que Piñeiro, García Sabell e Lugrís fosen a Ourense e non o notificasen ó grupo galeguista que había na cidade, pero non achega máis datos. En realidade houbo algún caso máis de baixas durante esta primeira etapa, dalgunhas falaremos máis adiante, pero cremos que non foron comúns. Interésanos de todas maneiras poder comprobar as razóns que podían motivar esas peticións e que nunca respondían á falta de interese das publicacións, senón a desavinzas persoais que é normal pola propia conformación da rede. Neste caso a autoridade de Piñeiro esperaba por parte das demais persoas atención e unha actitude contraria espertaba sentimentos contraditorios. A desatención interpretábase como falta de interese, de pouca valoración dese grupo e consideraban que a maneira de mostrarse desconformes era darse de baixa para escenificar a saída da rede. En non poucas ocasións tiveron que xestionar estes conflitos menores, pero importantes porque as perturbacións na rede poden provocar conflitos maiores.

Aínda co coñecemento dalgunha baixa, o número de subscritores era importante e a iso había que sumar o significativo circuíto de librerías co que contaban para a distribución dos libros, polo que fixeron tiraxes significativas.

Título	Nº exemplares	Edición especial
<i>Presencia de Galicia</i>	1.200	
<i>Pintura actual en Galicia</i>	1.200	100
<i>Aspectos jurídicos y económicos</i>	1.200	100
<i>Historia de Galicia</i>	2.000	
<i>Historia de la literatura gallega</i>	2.000	
<i>Guía de Galicia</i>	6.000	
<i>Antífona da cantiga</i>	2.300	500
<i>Por os vieiros da saudade</i>	750	250
<i>Os vellos non deben de namorarse</i>	2.500	220

<i>Os eidos</i>	750	
<i>Merlín e familia</i>	1.500	
<i>7 ensayos sobre Rosalía</i>	1.000	500
<i>La saudade</i>	1.000	500
<i>Paisaxe e cultura</i>	1.000	500
<i>Sete poetas</i>	1.000	
<i>Escolma da poesía galega I</i>	2.000	
<i>Escolma da poesía galega II</i>	2.500	
<i>Escolma da poesía galega III</i>	1.500	
<i>Escolma da poesía galega IV</i>	2.000	
<i>Colmeiro</i>	1.000	
<i>Maside</i>	1.000	
<i>Seoane</i>	1.000	
<i>Eiroa</i>	1.000	
<i>As covas do rei Cintolo</i>	1.000	
<i>Da esencia da verdade</i>	750	
<i>Terra brava</i>	1.500	
<i>As crónicas do Sochantre</i>	1.500	
<i>Macías o namorado</i>	750	
<i>Entre a vendima e a castiñeira</i>	1.500	
<i>Vieiro choído</i>	750	
<i>Mito e realidade da terra nai</i>	1.250	
<i>Do sulco</i>	750	
<i>Homaxe a Florentino A. Cuevillas</i>	1.000	
<i>Percival e outras historias</i>	800	
<i>Contos vianeses</i>	1.500	
<i>Homaxe a Ramón Otero Pedrayo</i>	1.000	
<i>Paisaxe en rocha viva</i>	450	
<i>Samos</i>	500	200
<i>Centileos nas ondas</i>	350	150
<i>Don Hamlet</i>	750	250
<i>Sombra do aire na herba</i>	500	500
<i>Lúa de além mar</i>	800	
<i>Diccionario</i>	400	500
<i>Á lus do candil</i>	1.200	
<i>50 dibuxos de Maside</i>	500	

Cadro de elaboración propia. Non están todos os libros, pero cómpre saber que normalmente os libros da mesma colección tiñan a mesma tiraxe.

Tamén é interesante observar o accionariado da editorial, que aparece en documento anexo. Para a elaboración da listaxe tivemos problemas semellantes ós que xa mencionamos con respecto ós subscritores e que se comentan na propia táboa. O número máximo de accións que se podían desembolsar era de dez e, en realidade, poucos foron os que se acolleron a esta posibilidade. Só Antonio Fernández, Valentín Paz Andrade, Álvaro Gil, Manuel Puente, Javier Vázquez Iglesias e Ramón Mourente. Algunhas menos mercaron José Luís Fontenla Méndez e Jesús Canaval, oito cada un, e Antonio Represas, Ramón Mosteiro e Perfecto López, cinco. Tamén os irmáns Isla e Fernández del Riego fixéronse con accións durante esta primeira etapa ata alcanzar cifras similares. Nos documentos aparecen riscados algúns nomes e por riba os seus, polo que cremos que tamén serían accionistas maioritarios.

Manuel Puente (1890-1970) foi empresario de éxito e colaborou activamente co galeguismo, ó igual que Javier Vázquez Iglesias, presidente do Centro Galego (1950-1954) e gran mecenas da causa galega. Así, patrocinou o programa radial *Galicia Emigrante*, ó mesmo tempo que fixo a doazón de quince ambulancias medicalizadas ó Centro Galego. Tamén foi presidente do Centro Galego Ramón Mourente (1966-1968), afín ó Réxime no seu mandato. Outro dos homes ricos da colectividade era Jesús Canaval (1897- 1985) empresario papeleiro de enorme éxito e galeguista moi activo en Uruguai cunha estreita relación con Castelao mentres viviu. Implicouse tamén na fundación do programa radiofónico *Sempre en Galicia*, emitido en Radio Carve de Montevideo, e fundou tamén o Banco de Galicia.

Outros accionistas maioritarios foron Antonio Represas, propietario dun hotel, e Perfecto López (1904-1970) empresario da automoción, tamén moi próximo a Castelao e gran amigo de Ramón Piñeiro. Por último Ramón Mosteiro, que foi presidente da Casa Galega de Nova York, galeguista e republicano. Antonio Fernández e Álvaro Gil estaban no Consello de Administración e no Consello Técnico Asesor, respectivamente e eran accionistas maioritarios, como Valentín Paz Andrade (1898-1987), que participara do galeguismo antes da Guerra civil de maneira moi activa e moi apegado a Castelao. Xunto a Cabanillas e Castelao foi candidato ás Cortes Constituíntes de 1931, aínda que non saíu elixido. En 1933, tamén con Castelao, presentouse na lista de Izquierda Republicana, e

asumió a Secretaría Política do Partido Galeguista. De Pontevedra, como Paz Andrade, era José Luís Fontenla Méndez, galeguista que traballaba como axente de seguros. Pouco sabemos del, aínda que en 1934 aparece como un dos mozos galeguistas que repartiu unhas follas para lembrar o aniversario da morte de Pardo de Cela que remataban coa frase “Viva Galicia Ceibe”. Tamén foi denunciado polo falanxista Vicente Couceiro Amor acusándoo de que lle pegara e o insultara na praza da Ferrería⁶⁸.

Atopamos pois entre os accionistas maioritarios persoas moi comprometidas, cunha ampla folla de servizos á causa galeguista dende diferentes perspectivas, pero cunha liña compartida. Cos subscritores que tiñan e o apoio do accionariado Galaxia aumentou progresivamente a súa presenza editorial e abriu unha serie de coleccións para dar cabida ás liñas editoriais que querían emprender. Nos cadros finais cada libro de Galaxia aparece reseñado con todos os datos que consideramos importantes, entre eles o das coleccións.

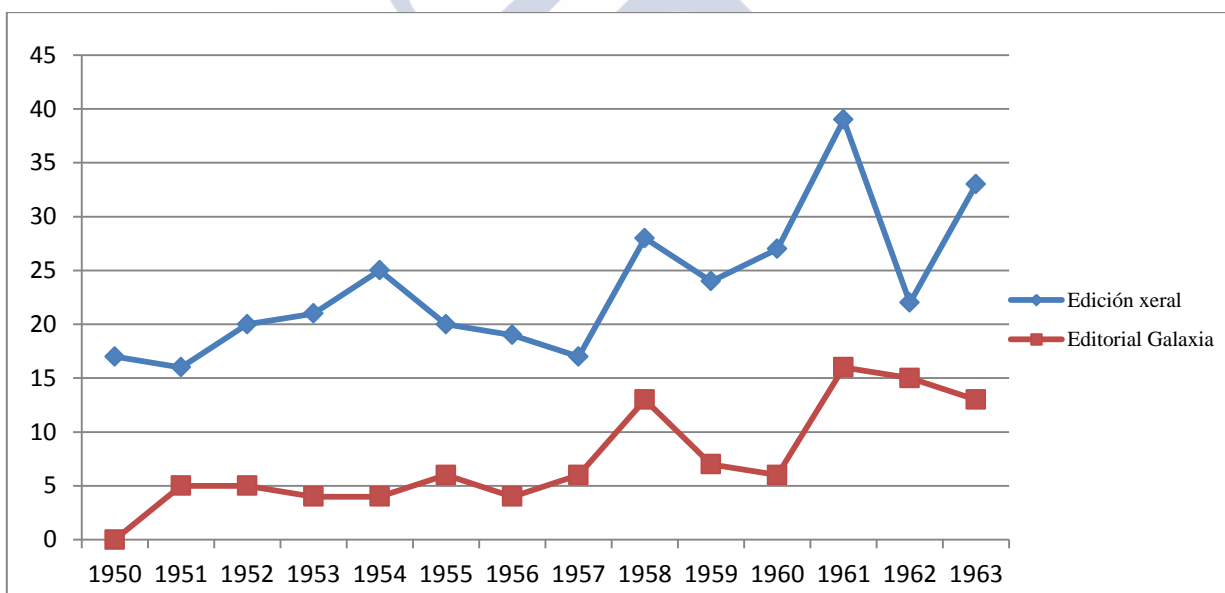

Gráfico de elaboración propia. A liña superior corresponde á edición en galego tanto en Galicia como fóra, tamén se contabilizan os libros de Galaxia. A liña inferior é a produción editorial de Galaxia. Gráfico feito cos datos do Anexo 10.

Nesta primeira etapa a produción é discreta e vaise incrementando co tempo, por iso cada libro é fundamental e escollido a conciencia para responder ás misións que trazaran dende o principio.

⁶⁸ Pode lerse o artigo completo de Xosé Álvarez Castro no seu blog, onde ofrece outros datos dos galeguistas pontevedreses da época <http://anosdomedo.blogspot.com.es/2012/07/pontevedra-outubro-de-1934-4.html>

3. Os primeiros proxectos, a base sobre a que crece Galaxia

3.1. *Antífona da cantiga*, a primeira publicación

Por lo que respecta a las otras series de publicaciones de la Editorial, la de creación se inaugura con una obra de Cabanillas, porque la paga de su bolsillo Álvaro Gil; la de manuales, con mi *Historia de la Literatura Gallega*, revisada y actualizada; la de reediciones de clásicos con el *Onomástico de la Lengua Gallega* del P. Sarmiento. Si nos dejan seguir adelante, creo que lograremos realizar algo fundamental para nuestra cultura (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 6/02/1951).

A Editorial Galaxia inaugurou a súa andaina cunha obra de Ramón Cabanillas, *Antífona da cantiga* e Del Riego non pode ser máis explícito na razón de ter comezado por este título. Galaxia tiña moi claro que a primeira publicación debía ser unha revista e, aínda que sempre se dixo que o primeiro volume que veu a lume foi a *Antífona da cantiga*, o certo é que se atendemos ás datas impresas o primeiro caderno da *Colección Grial* saíu con anterioridade, pois ten data do 12 de abril de 1951, mentres que o libro de Cabanillas a ten do 16 de abril. Fernández del Riego (1996: 48) asegurou que a *Antífona* veu a luz con anterioridade, e “case simultaneamente apareceu o caderno trimestral”. Dedúcese ademais das súas palabras que Álvaro Gil ofreceu a obra a Galaxia para que inaugurase as publicacións e é posible que houbera esta esixencia, porque houbo outras condicións para formar parte da editorial⁶⁹. O propio Del Riego se contradí no mesmo libro (1996: 61), pois asegura que o primeiro caderno saíu do prelo o 1 de abril, data que non casa nin coa que aparece no volume nin coa que el ofrece páxinas antes. Tamén Piñeiro (2002: 106) asegurou que o libro de Cabanillas se adiantou, tronzando así os plans do grupo pois o que “tiñamos preparado para inaugurar a editorial era o primeiro número do que ía ser a *Colección Grial*”. Non podemos aventurar moito máis. En todo caso, fóra da anécdota e do baile de datas, o certo é que a *Antífona* foi o primeiro libro de Galaxia.

Antífona da Cantiga.- O Sr. Gil Varela dá conta ó Consello de que, pol-a súa conta, vai a editar un libro de Cabanillas titulado *Antífona da Cantiga*. Como financeiro da edición ofrece, xenerosamente, a *Galaxia* a obra, pra inaugurar co-ila a serie de publicacións da Editorial. O Consello acorda por unanimidade que conste en aita o seu agradecemento, destacando a

⁶⁹ Lémbrese o comentado na páxina 90.

importancia dista donación que tanto ven a representar pra os intreses da empresa e da cultura galega.

Por se tratar do volume inicial de *Galaxia*, decídese que o libro leve unhas verbas limiares de presentación da Editorial. Comisionase ó Conselleiro Sr. Martínez Risco pra que redaite isa nota.

Acórdase, asimesmo, que a impresión do volume se realice en Madrí, baixo a dereita supervisión do autor, axudado por Don Xosé Ramón Fernández-Oxea.

Estímase oportuno que ó final da obra se inclua un vocabulario espricativo ou comento filolóxico, das verbas que non sexan de corrente emprego. O mesmo haberá de se faguer nos futuros libros en galego que a empresa edite.

Cóidase axeitado que, aparte de tirada de exemplares de tipo popular, se faga outra, limitada, con caraiter de luxo (Acta 2, Santiago 26/12/1950. Fondos da Editorial Galaxia).

Este libro é unha compilación de cantigas populares galegas que se recolleron no Salnés e en coleccións privadas de diversos autores. Cabanillas escolmounas e antes introduciu un ensaio que estaba redactando xa en 1948 e do que se mostraba satisfeito, pois pensaba que lle ía gustar á xente á que ía destinado, non ó público ilustrado, senón ó “vulgo”, por empregar a palabra do propio escritor⁷⁰. A dedicatoria do libro foi para o seu patrocinador: “A Álvaro Gil, que suxeréu e dou pulo a este traballo, con vivo e fondo sentimento de irmandade”. Antes hai unhas “Verbas limiares da editorial” (1951: 4), que asina Galaxia, pero que se atendemos ó que se recolle en acta foron escritas por Martínez Risco. As palabras son un eloxio a Cabanillas “mestre da lírica e señor da lingua galega”, “príncipe dos nosos poetas”, pero tamén á súa obra que estaba no “humus poético da nosa terra”. A saída á rúa da editora con esta escolma de Cabanillas, aínda que foi casual, aproveitouse para reivindicar o xénero, pois considerábano de suma importancia para o soerguer da cultura galega, tamén para mostrar a continuidade do proxecto a través de escritores que xa publicaban antes da guerra, e enfocárono como un aceno ó pobo como garante da cultura. Era case unha xustificación, pois eles querían fuxir do folclórico, pero tamén sabían que Cabanillas era un referente moi interesante, pois fora o poeta das Irmandades e iso era recoller a tradición e continuar o proxecto fanado.

O 16 de abril de 1951 pódese dicir que Galaxia sae á rúa por vez primeira cunha obra de fonda raíz popular que custaba 25 pesetas en edición normal, mentres que a especial se podía mercar por 40 ptas. e os accionistas contaban cun 50% de desconto.

⁷⁰ Carta de Ramón Cabanillas a Isidoro Millán, Samos 16/09/1948. Citamos por Cochón (2011: 34).

Recibín a súa carta, tan intresante, e doume presa a lle respostar. Tamén me chegaron os corenta exemplares da *Antífona da Cantiga* e a carta remesada por Ben-Cho-Sey. O libro está mui ben presentado, con gran dignidade, e daralle manífico prestixio a *Galaxia* na súa primeira saída editorial. Asimade é importantísimo o comentario filolóxico de Millán. E craro, dun xeito mui particular, vostede, Álvaro, Ben-Cho-Sey, e Millán, a quenes hai que lle atribuir o trunfo que a edición acadará (Carta de Fernández del Riego a Cabanillas, Vigo 24/05/1952).

Xosé Ramón Fernández-Oxea levou dende o primeiro momento as xestións que había que realizar en Madrid, tamén a do libro de Cabanillas, que foi imprentado na capital e ofrecido por aquel a Otero Pedrayo, presidente da editorial.

O motivo desta carta é pra lle falar da *Antífona da Copla*, de Cabanillas, cuya edición costeará o Álvaro, mais por encárrago d'iste quero decirlle que sepa si *Galaxia* quer apadriñar a saída do libro. Nise caso terían que decidir, coa máxima urxencia, si a editorial ten adoptado algún formato particular, pra darlo á *Antífona* e si se vai imprentar en Galicia ou eiquí. Imprentala eiquí ten a ventaxe de que Cabanillas poderá corrixir as probas e coidar o libro de preto, agora Vds. resolverán. Coido que pra *Galaxia* sería unha honra o saír a luz pública con un libro de Cabanillas, e ademais sería un luxo barato porque non lle custaría un real a edición. Da comisión da venda ao público reservárase un 10% pra *Galaxia* (Carta de Ben-Cho-Sey a Ramón Otero Pedrayo, 21/11/1950).

Estas foron as condicións que *Galaxia* aceptou para a saída do libro *Antífona da copla*, pois así aparece nomeado ata case a hora de imprentalo, cando se modificou o título por *Antífona da cantiga*⁷¹. Sabemos que se produciron reunións entre Álvaro Gil e Piñeiro, aínda que sempre foron de corte informal, incluso nunha delas o director literario de *Galaxia* coméntalle a Del Riego que non puideran falar pois “estaban presentes bastantes familiares femininos”⁷². En todo caso esa primeira publicación saíu adiante grazas ó mecenado de Álvaro Gil.

Fai tres días que teño no meu poder a *Antífona da Cantiga* que me produxo unha inmensa ledicia porque marca o nacemento de *Galaxia*. Góstame moito, pol-a súa riqueza e vivacidade, a prosa do prólogo, que é, xunto co-a de Castelao, a máis nidia prosa galega que se ten publicado. Produxéronme grande impresión os “Comentos Filolóxicos”, que nos descubren un novo e positivo valor para a nosa cultura. En Millán temos xa o gran filólogo que Galicia necesitaba (Carta de Piñeiro a Cabanillas, Santiago 39/04/1951. Citamos por Cochón 2011: 123).

Sitúa Piñeiro a prosa de Cabanillas á altura da de Castelao, para despois centrar o

⁷¹ En 1983 a editorial reedita o libro, pero esta vez como *Cancioneiro popular galego* e xa despois dos “Comentos filolóxicos” de Isidoro Millán González-Pardo.

⁷² Carta de Piñeiro a Fernández del Riego (25/08/1950).

interese na descuberta de Millán, nesa angueira de atopar algún referente para a filoloxía galega. O galego era unha lingua necesitada dun dicionario, dunha gramática, dunha normativa, pero sen lingüistas preparados para levar a cabo ese cometido. Tampouco vai ser Millán o chamado a esa empresa⁷³.

Se volvemos a Cabanillas, tamén el admite os seus problemas co rexistro científico na redacción do ensaio.

As cincuenta páxinas derradeiras, -o máis interesante-, doúme un traballo dos demos: ese linguaxe filolóxico co-as suas siglas, abreviacións e verbas alleas trouxéronme de cabeza, -ós linotipistas e a min-, e páxina houbo que levóu catro voltas porque unha errata en ese choyo é matadora. O grosario está axustado á nota de verbas que ti me mandaras porque Isidoro non tivo tempo para máis. O rapaz vale moito: temos que coidalo e animalo moito, porque eu coido que n-este momento é o máis serio e preparado que temos en Galicia para a laboura da vosa xeneración: o dicionario etimolóxico e histórico da nosa língoa (Carta de Cabanillas a Fernández del Riego, 17/04/1951).

Cabanillas sitúase nas mesmas coordenadas lingüísticas que tiña o proxecto Galaxia e quixo incorporar a Isidoro Millán González-Pardo, fillo do pontevedrés Isidoro Millán Mariño (1890-1983), íntimo amigo de Cabanillas. O poeta pretendía captalo para a rede, pois cría que el era a persoa adecuada para facer un dicionario galego, pero finalmente non vai seguir os pasos marcados por Cabanillas e non vai ter participación no futuro da construción do estándar galego. Trabucábanse os que viron nel esa figura.

Cabanillas tiña 75 anos cando se publicou a *Antífona* e el deixouse agarimar por Galaxia, polo que pasou a formar parte da rede cun libro que nacía para poñer en valor a cultura popular galega fronte á música do momento que non era do seu gusto. O segundo libro da colección Literaria sería *Por os vieiros da saudade* de Ramón Otero Pedrayo, “crónica espiritual” da súa viaxe a América, polo que seguían con figuras ponte, que unían a época das Irmandades e da Xeración Nós co momento que lles tocaba vivir marcado polo fascismo e o esquecemento obrigado da cultura de preguerra.

⁷³ Véxase o apartado 4.6. desta tese.

3.2. Colección Grial, o proxecto base

Cando naceu a editorial tiñan moi claro que un dos obxectivos principais e irrenunciabes era botar a andar unha publicación periódica, unha necesidade que viñan sentindo dende moito antes. Así Fernández del Riego nun artigo dos anos corenta xa pon o foco na falta dunha publicación periódica coa que dotar a cultura galega dunhas páxinas de referencia e de visibilidade.

Lo indudable es que no se crea una cultura con lapsos de ocio y de pavor, sino laborando cada día, aún en las etapas menos propicias. Pensamos que es la hora de asociar todos los esfuerzos, hoy disociados, y los caminos de nuestra cultura son el mejor medio para intensificar la reunión cordial de todos los que comulgan en su fe. Para el logro de este ideal se impone también la necesidad de editar una Revista consagrada a la exaltación y difusión de nuestros valores intelectuales. Una revista capaz de continuar la labor iniciada hace años por la publicación *Nós*. Claro que presidida por un criterio más amplio, más moderno, menos arqueológico. Una revista donde haya densidad, sensibilidad, exacerbada frente a la época. Una publicación que pueda formar parte de la vida de las generaciones futuras. No únicamente una publicación señera en estos días, sino que tenga un valor de fuerza expansiva en el tiempo (Lorenzana, *La Noche* 30/01/1948, 4).

Neste mesmo artigo, “Hacia la difusión de nuestros libros”, que Del Riego asinou co pseudónimo de Salvador Lorenzana na sección “Un tema gallego cada semana”, recolle a idea dunha gran empresa que puidese encher as casas de libros galegos, pero de libros de interese, non de reliquias, e tamén dunha revista que os difundira, que visibilice a cultura galega. Debería beber, ó seu ver, do traballo que fixera a Xeración Nós coa revista do mesmo nome, pero anovándoa e adecuándoa ás necesidades do momento que eran outras. Hai unha chamada a unir esforzos, a non deixar que a época paralice a continuidade do cultivo da cultura galega, pois de cara ó futuro, como ansia Del Riego, o sistema literario galego debería ter referencias e institucións sólidas.

Cando no ano 50 se fundou *Galaxia* co fin de reanudar a actividade da cultura galega, interrompida abruptamente no ano 36 en Galicia e desde entón só presente nos núcleos galegos de alén mar, sentimos a necesidade de encamiñar a realización dese propósito a través destas catro iniciativas simultáneas: recuperar a presenza do noso pasado cultural, absolutamente descoñecido para as promocións que se iban formando a partir da guerra civil; promover a reincorporación activa de tódalas nosas figuras amudecidas desde o 36; incorporar os novos valores que foran xurdindo; intentar finalmente, a creación de algún órgano de expresión que fose reflexando a pluralidade crecente da nosa realidade cultural (Piñeiro 1988: 135).

A *Colección Grial* corresponde a esa cuarta iniciativa que trazaron dende o inicio no “túnel estreito da clandestinidade”, como se refire a esta época Piñeiro neste artigo que rememora os 25 anos de *Grial*. Para eles a preocupación era facer rexurdir a conciencia galega e entendían que ofrecer unha imaxe anovadora da cultura, viva, axudaría a reafirmar a personalidade colectiva. Novamente, a palabra *futuro* aparece omnipresente en todos os documentos.

O grupo era moi consciente de que unha literatura precisa da *littera*, é dicir, de soportes de difusión que na época serían libros e publicacións periódicas, pois para que estea vivo o sistema ten que producir novidades e iso implica que haxa canles para facelo. Para poder ver a luz a revista tivo que saír disfrazada de monográfico coa intención de evitar a censura, pois non obtiveran a autorización da Dirección Xeral de Prensa e non contaban cun xornalista titulado que a dirixise, como estipulaba a lei. A estratexia non foi de todo eficaz e a súa saída foi prohibida despois do cuarto número⁷⁴.

O primeiro volume contou cunha tirada de 1.200 exemplares que se podían adquirir por 15 ptas. Foi Ramón Cabanillas o que, a través dun telegrama, informou dende Madrid da autorización concedida ó caderno, que foi publicado con enorme éxito. En Acta consta que se estaban a preparar os seguintes.

Acórdase que a continuación, e trimestralmente, vaian aparecendo outros volumes. Os inmediatos estarán adicados, un á Pintura galega, outro ó poeta Curros Enríquez có gallo do seu aniversario, e outro á Economía de Galicia (Acta 3, Santiago 06/05/1951. Fondos da Editorial Galaxia).

Así foi, aínda que o terceiro estivo dedicado finalmente a Curros Enríquez e a Emilia Pardo Bazán. É probable que se engadise o nome da escritora con posterioridade, para compensar a un autor que escribía en galego con outra que o facía en castelán, nados ambos en Galicia. Inclinámonos a pensar isto porque en toda a documentación manexada, anterior á publicación do monográfico, non aparece ningunha referencia a Pardo Bazán, só a Curros.

Presencia de Galicia ten un deseño moi simple, porque quizais o importante nese

⁷⁴ Na *Colección Grial* publicáronse catro números. En 1951 “Presencia de Galicia”, “Pintura actual en Galicia” e “Presencia de Curros y doña Emilia”; en 1952 “Aspectos jurídicos y económicos de Galicia”.

momento era abrir lume e crear unha atmosfera, tamén polas présas e pola economía⁷⁵. Intentaron facer unha revista de cultura, onde tivesen cabida todas as disciplinas, todas as cuestións relacionadas co pensamento nas letras e nas artes. Unha revista destas características era un poderoso instrumento para canonizar e difundir un discurso.

Ya hemos enviado a Madrid, a la censura, los originales del primer Cuaderno de Galaxia. En cuanto los autoricen, los daremos a las prensas. Estamos satisfechísimos de la significación del esfuerzo. Creo que causará verdadera sensación en los medios intelectuales. En Galicia nunca se había hecho una cosa con ese vuelo y esa altura.

El sumario comprende dos ensayos largos de unas treinta páginas cada uno. El primero se titula “Siñificado metafísico da saudade. Notas para unha filosofía galaico-portuguesa”. Se trata de algo importantísimo, completamente nuevo, que dará mucho que hablar. El segundo se titula “Cultura y comunicación” y tiene también innegable interés. A continuación, va una selección de poemas de Cuña Novás. Seguidamente, una serie de estudios críticos, que difieren en su clasificación, de las revistas al uso. En vez de dividirlos por materias: artes, letras, música, etc., van clasificados por culturas: Galicia, España, Europa, Celtia. La sección gallega va dedicada a la crítica de la poesía, referida a los últimos libros publicados. La española está consagrada a Unamuno: una poesía de fondo trágico, Unamuno visto por nosotros, Galicia vista por Unamuno, etc. La europea se ocupa de Hölderlin. Y la céltica de diversos problemas interesantes (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo, 06/02/1951).

Sen dúbida esta información que lle envía Del Riego ó seu amigo Seoane é moi completa, non só no descritivo, senón tamén na filosofía que había detrás da estrutura e que quería poñer a dialogar a cultura galega coa española, coa europea e coa dos países celtas. Tampouco fallou cando se refería ó artigo de Ramón Piñeiro no que reflexiona sobre a vivencia sentimental radical coa que o pobo galego e portugués viven a saudade, pois prognosticaba que ía dar moito que falar e así foi. Piñeiro, nas páxinas deste ensaio, sostén que se pode desenvolver unha filosofía baseada no sentimento, como os alemáns a asentaron na vontade. Para Piñeiro o espírito é universal, pero en cada comunidade adquire unha forma dominante, unha configuración que o singulariza fronte a outras. Iso é o que nos permitiría falar do “espírito alemán”, do “espírito celta” e do “espírito galego-portugués”. Se se conseguise dar consistencia filosófica a este feito sería unha gran achega e abriría paso a novas investigacións metafísicas, opina Piñeiro. Este artigo está escrito en galego e con el ábrese o caderno, o que é moi simbólico e foi moi polémico, como

⁷⁵ “A pena é que o Caderno fora imprentado nun papel tan ruín. Non embargantes, presumo que se salva pol-o contido e a baratura” (Carta de Del Riego a Cabanillas, Vigo 25/04/1951).

trataremos despois de ver.

O segundo artigo asinouno Celestino Fernández de la Vega en castelán. Co título “Cultura y comunicación” reflexiona sobre a asociación destes dous termos, pois afirma que sen comunicación non hai cultura e que canto máis viva e fluída sexa aquela, mellor. Para Fernández de la Vega os resultados da cultura só se poden ver no proceso de comunicación, sendo moi conscientes da súa dificultade e moi especialmente na arte. Nun momento sinala poetas que el considera de primeiro nivel, curiosamente non aparece ningún galego e algúns dos citados estaban exiliados ou incluso foran asasinados, polo que non parecía moi adecuado nomealos: Rubén [Darío], Antonio Machado, Unamuno, Juan Ramón, Guillén, Lorca e Alberti. En resumo, para Fernández de la Vega, era necesaria a comunicación pois sen ela non se existe, porque o que se fai non transcende cara ó “outro”.

A seguir aparecen uns poemas en galego de Cuña Novás. O caderno completábase co que serían as seccións fixas e repárese nos títulos: “Galicia, cabo do mundo”, “Fiestras das Españas”, “Carta Europea” e “Busola Céltica”. Só cos paratextos podíamos facer unha análise da publicación, pois parece que trataban de abrir as páxinas a outras realidades dentro do Estado e, moi especialmente, achegarse a Europa e seguir cultivando os lazos de unión cos pobos celtas.

No primeiro número, na sección “Galicia, cabo do mundo”, optaron por reseñar os libros *Dona de corpo delgado*, de Álvaro Cunqueiro, *Poemas de ti e de min*, de Emilio Álvarez Blázquez, *Cantiga da noite moza*, de Augusto Casas, *Anxo de terra*, de Carballo Calero, *Triscos*, de Luís Pimentel, e *Muiñeiro de brétemas*, de Manuel María, todos da colección Benito Soto. Nos seguintes cadernos a crítica literaria converteuse nunha subsección desta, na que tamén se incluían artigos como “A lingua galega desde Curros” de Xesús Alonso Montero ou a “Carta a Pedro Abuín. (Das tres maneiras de dialogar e das dúas maneiras de entender a cultura)”, de Ramón Piñeiro.

En “Fiestras das Españas” había espazo para ensaios sobre Unamuno, Cela ou Guerra Junqueiro, polo que o concepto *Españas* parecía ampliado a temas peninsulares. Na sección “Carta de Europa” apareceron artigos sobre Hölderlin ou Cézanne, outros sobre tendencias europeas, especialmente francesas, e tamén unha nova “Carta a Álvaro Cunqueiro, trovador galego, falándolle dos males presentes de Europa e do seu remedio,

dende a ladeira dun castro lugués”, asinada por Ramón Piñeiro, que fai destas cartas abertas un xénero nas páxinas de *Grial*. Por último, en “Búscola céltica” atopamos temas atlánticos que unen os coñecidos pobos celtas en artigos como “O celtismo en Chateaubriand” de Otero Pedrayo ou “A Bretaña de Renán” de Celso Collazo.

Se o primeiro número incluía os dous ensaios xa comentados de Ramón Piñeiro e Celestino Fernández de la Vega, o segundo caderno titulouse “Pintura actual en Galicia” e nel colaboraron Ánxel Johán con “Notas encol dos pintores galegos”, Carlos Maside con “En torno a la fotografía popular” e Luís Seoane con “Anotaciones sobre la creación artística”. Este último, o máis extenso, fai unha reflexión sobre a arte e mais sobre a súa pintura no que asegura que evitaba seguir as modas para deixarse guiar polo seu instinto, que marca o que pinta e onde se mesturan os recordos, nun realismo que nace da nostalgia. Aposta pola pintura social, porque é, segundo Seoane, a que está de acordo coa súa moral. Este segundo número contén tamén unha enquisa realizada por Del Riego a pintores, nun intento de potenciar o rexurdir das artes plásticas en Galicia. O cuestionario de 21 preguntas está redactado en castelán, pero Laxeiro responde en galego, fronte a Manuel Colmeiro, José Palmero, Manuel Pesqueira, Díaz Pardo, Prego de Oliver e Manuel Torres, que o fan en castelán. E logo aparece un cuestionario de seis preguntas ós críticos Andrés Cernadas, Vicente Risco, Chamoso Lamas, José Manuel Pita Andrade, Celestino Fernández de la Vega, José María de Azcárate e Álvaro Cunqueiro; só este último responde en galego. Sen dúbida, esta aposta ía na liña de canonizar unha serie de nomes, moitos deles moi próximos neste momento a Galaxia, como Colmeiro, Maside ou Laxeiro. Algúns son introducidos en contra das indicacións de Seoane, tal é o caso de Díaz Pardo e Prego de Oliver, dos que di que lle parecen “un tremendo salto atrás en la pintura gallega actual”⁷⁶.

Hace unos días se te enviaron dos ejemplares del segundo Cuaderno de la colección Grial, titulado Presencia de Galicia; uno, en papel corriente y otro, en papel especial. Creo que, tipográficamente, ha mejorado con respecto al número anterior. Ahora hemos encargado a Maside de la dirección artística. Dime lo que te parece. Tu trabajo ha gustado mucho. Sin embargo, hemos tenido últimamente noticias desagradables y tememos por la publicación. Veremos en que queda todo. Como observarás, incorporamos al número además de tu nombre,

⁷⁶ Esta carta enviada por Seoane a Fernández del Riego (Buenos Aires 05/02/1948) aparece no volume que recolle esta correspondencia (Del Riego 2002: 31) modificada para suavizar a opinión sobre os escritores, polo que imos citar sempre polos orixinais.

el de Dieste y el de Guarriarán [sic] (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 22/11/1951).

Del Riego equivocouse no nome do caderno, xa que o segundo levaba por título “Pintura actual en Galicia”. Certamente este número aparecía máis coidado, cunha franxa azul central e o mesmo debuxo no centro que xa aparecía no primeiro volume, un tríscele deseñado por Xaime Isla. Del Riego nesta carta di que Maside asumiu a dirección artística e ten que ver neste novo deseño que segue a ser limpo de formas, minimalista, pero ten pequenos cambios que o fan visualmente máis atractivo.

El proyecto de los cuadernos me parece excelente y, desde luego, en todo lo que pueda ayudaros sabéis que contaís conmigo. Es algo que nos hace mucha falta. Yo estimo que es preciso esforzarse para hacer algo digno y de calidad. Debe empezarse por cuidar la presentación y la tipografía. Algo sencillo y pulcro sería magnífico lo mismo en lo externo que en lo interno. Lo difícil está en conciliar la gracia con el empaque y evitar así lo dos escollos de la pesadez y de la frivolidad (Carta de Celestino Fernández de la Vega a Fernández del Riego, 16/11/1950).

Non sabemos ata que punto foron tidas en conta estas observacións estéticas, pero o certo é que definen moi ben o espírito da colección. Os seguintes números mantiveron esa franxa central de cor, o terceiro número en marrón e o cuarto nun verde pouco definido, unha cor similar á que despois tería a cuberta da *Revista de Economía de Galicia*.

O segundo número é especialmente interesante porque contén artigos de exiliados como Seoane, Dieste ou Delgado Gurriarán, o que falaba da relación do grupo Galaxia cos exiliados, polo tanto tamén do apoio destes e do interese dos nodos con máis autoridade de Galaxia en que colaborasen no proxecto que estaba a nacer en Galicia.

¿Recibiste el Cuaderno Pintura actual en Galicia? ¿Qué te pareció? De todas partes recibimos felicitaciones, hasta de las procedencias más inverosímiles. ¿No podrías procurarme colaboraciones para futuros números de Espasandín y otros amigos? Mi obsesión es la de concentrar en una labor común a todos los intelectuales gallegos del mundo que tengan algo que decir (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 22/12/1951).

Del Riego emprega a palabra *obsesión* para mostrar o seu compromiso cos que se viran obrigados a marchar e sen os que o proxecto estaría coxo, pois eles formaban parte da intelectualidade imprescindible para construír o futuro da cultura galega. Non houbo moito tempo para demostralo nestas páxinas, pero xa aparecen no segundo caderno e tiñan o compromiso de Seoane de seguir colaborando. A impresión que transmite o pintor é boa,

aínda que lle fai observacións críticas, pero sempre resaltando o positivo sobre o negativo, nese afán de alentar e de apoiar os proxectos iniciais de Galaxia.

Debí de haberte escrito hace días contestando tu última carta pero preferí esperar la llegada del número dedicado a la pintura de la Colección Grial, que me gustó mucho más en su presentación gráfica que el primero. De su contenido quiero destacar en primer término el ensayo, excelente ensayo de Maside sobre la fotografía popular y sobre el realismo. Francamente revelador y hondo. Lo de Dieste lo conocía pues es un trozo de una monografía que sobre Colmeiro publicamos Cuadrado y yo en Emecé. Quizás se nota en general la ausencia de datos sobre los artistas que intervienen en el número y también de algunas reproducciones que lo harían más completo. De cualquier manera es un excelente esfuerzo, el primero seriamente hecho por una revista gallega sobre artes plásticas. Seguramente tiene errores pero ellos son de poca importancia y subsanables fácilmente. Me gustó también tu nota sobre Solana, útil además. Por mi parte te felicito, a tí y a los que te ayudaron a confeccionarla. Quizás el mayor error fué publicar íntegramente mis notas, pues resulta una colaboración demasiado extensa en el número, tratándose además de mí, un pintor no solo desconocido para las gentes de ahí y cuyo nombre y apellido solo puede tener una resonancia cordial para quienes son mis amigos y compañeros, quizás debí de haber enviado algunas fotografías de cuadros, pero francamente no se me ocurrió hasta ahora que ví el número y me dí cuenta de que alguien pudo suponer en mí una actitud pedante que estoy muy lejos de tener (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 19/01/1952).

As relacións entre os intelectuais que quedaron e os exiliados tamén se restablecen no ámbito hispánico a principios dos anos cincuenta, polo que é paralelo en ambos os contextos. Así reanudaron o contacto Juan Ramón Jiménez, Jorge Guillén ou Pedro Salinas cos amigos do interior e como consecuencia disto, por exemplo, apareceron os primeiros artigos dos exiliados na revista *Ínsula*. Este feito non se pode atribuír a que o réxime se atopase nun estado de desorganización tal que fose un coador, senón a un sistema complexo no que deixaron pequenas fendas ó exterior, pero sempre controladas, como apunta Gracia (2004: 159).

O terceiro número ía estar dedicado só a Curros, como consta na Acta 3, pero, finalmente, engadiron a Emilia Pardo Bazán. En realidade o tratamento foi desigual, pois fronte ós artigos de Carballo Calero, Varela Jácome e Alonso Monteo sobre diversos aspectos da obra de Curros, só hai un que trata a figura de Pardo Bazán. Podemos aventurar que a razón desta descompensación foi quizais que en principio non estaba planificado que ela aparecese no caderno, pero tamén puidera ser que non chegasen a tempo artigos solicitados. Non sería a primeira vez que autores se comprometeran a colaborar e non o

fixeran⁷⁷, pero neste caso non nos constan peticións de artigos sobre Pardo Bazán.

Piñeiro tróuxome noticias da actividade cultural do sul de Galicia, e doume algunhas noticias dos propósitos que vos animan respecto á editorial *Galaxia*. Teño mentes de facer para ises cadernos que ides sacar un estudo encol da poesía de Amado Carballo (Carta de Carballo Calero a Fernández del Riego, Lugo 19/12/1950).

En realidade Carballo Calero non enviou nada sobre Amado Carballo, senón un artigo sobre Curros, que saíu neste terceiro caderno. Pola súa banda, Pedro Abuín, pseudónimo de Domingo García Sabell, asinou o artigo “El Realismo de Doña Emilia Parto Bazán” no que o autor pretende demostrar que a escritora non se pode encadrar dentro do realismo. É moi interesante porque se atreve a introducila como autora galega, condición que ningún dos seus compañeiros de rede lle recoñecía. Si aparecía na *Historia de la literatura gallega* (1953) de Varela Jácome, que empregou o concepto territorial para delimitar o sistema literario galego, pero, amais de escribir en castelán, Pardo Bazán tiña certas características como o afrancesamento, o mirar Galicia dende fóra e o seu propio distanciamento que fixeron dela unha figura menos aceptada ca de Valle-Inclán, por exemplo. García Sabell, non obstante, naturaliza como algo inevitable ser galego en Pardo Bazán, por moito que ela quixese disfrazar a súa escrita dun cosmopolitismo afrancesado. Para el o galego non mantén unha relación obxectiva coa realidade e, por iso, non pode ser realista, pois os galegos son esencialmente románticos e Pardo Bazán non é, ó seu ver, unha excepción. Pon varios exemplos de como o “eu” da escritora impregna os textos, da mesma maneira que fan os galegos con todo o que os rodea, polo que García Sabell (1951: 50) non dubida en afirmar que Pardo Bazán é “gallega por los cuatro costados, gallega de raíz”.

No cuarto e último número “Aspectos económicos y jurídicos de Galicia” abrían aínda máis o concepto de cultura e apostaban por ámbitos que, por outra banda, sempre foron de tratamento e preocupación do grupo. O monográfico formábano artigos de Sebastián Martínez Risco, “Notas encol do sentimento da xustiza na literatura galega”, José Bonet Correa-Calderón, “En torno a la ciencia jurídica de Galicia”, Xaime Isla Couto, “Algúns caracteres da economía galega aital”, e Valentín Paz Andrade, “Auge y depresión

⁷⁷ Por exemplo, en carta de Fermín Bouza Brey a Fernández del Riego (22/11/1950), o primeiro agradece o convite a participar nos cadernos cun artigo e comprométese a buscar tempo para escribir un ensaio co “ton de xêralidade e universalidade que desexades”.

de las industrias de la pesca”. Aínda que en realidade o que máis nos interesa é a réplica de Piñeiro na súa “Carta a Pedro Abuín. (Das tres maneiras de dialogar e das dúas maneiras de entender a cultura)”. Neste caso é unha réplica suave, benevolente, máis ben unha disertación que non ataca directamente o artigo de García Sabell, aínda que a posición de Ramón Piñeiro sobre a galeguidade de Pardo Bazán e a súa inclusión dentro do sistema literario era outra, compartida por outros membros, pero non todos.

Recibe a miña felicitación pol-o número 3 de *Grial*, cáse-que todo él óptimo. A máis da túa carta, gustáronme moito os contos de Manoel María. Da tesis de Pedro Abuín, encol do realismo da Pardo Bazán, disinto c-o meirande respecto. Pro, en fin todos os traballos son d-unha grande dignidade (Carta de Isidoro Millán González-Pardo a Piñeiro, Madrid 04/04/1952. Citamos por Cochón/Villar 2009: 39).

Se no número dous non había textos literarios, neste terceiro aparecen, como indica Isidoro Millán, catro contos de Manuel María e no seguinte aparecería unha peza teatral de Genaro Mariñas del Valle, polo tanto nos catro números quedan representados os xéneros poético, narrativo e teatral. Tamén é interesante que neste último caderno apareza un ensaio de Rodrigues Lapa “Sobre as orixens da lírica galaico-portuguesa”, no que vai ser o comezo dunha xeira intensa de colaboracións.

Non houbo tempo a máis porque a censura de seguida prohibiu a publicación. O primeiro número saíu o 12 de abril de 1951 e o último o 25 de marzo de 1952, así que a experiencia non conseguiu acadar o ano de vida. Aquel primeiro caderno fixéranlo Emilio Álvarez Blázquez, Rufo Pérez González, Luís Viñas Cortegoso, Antón Beiras, Xosé Meixide González, Ricardo García Suárez, Xaime Isla e Fernández del Riego na casa deste último, e eles mesmos se encargaran de enviar os orixinais á imprenta, facer os paquetes e contactar con colaboradores e subscritores. Sen dúbida dos catro números o que tivo máis repercusión foi o primeiro, porque se incluía o artigo de Piñeiro “Siñificado metafísico da saudade” que despertou moita curiosidade, para ben e para mal.

Recibín tamén o exemplar dos Cadernos. Paréceme esta unha publicación interesante e de senso moderno. Avante. Dende logo é moi vario –como debe de sere– o contido; tamén o valor das colaboracións. Pero todas teñen un decoroso nivel pol-o menos. Avante. Algúns nomes sonme ben coñecidos d’antano; outros, pol-a sona, se non pol-a persona. ¿Quen é o Piñeiro, o filósofo?. Semella home serio, fondo, ben lastrado. Das túas cousas derradeiras adoito leer as que parecen por eiquí; non teño verbas pra te loubar, pra loubar o moito que andas a facer pol-

a nosa terra (Carta de Lois Tobío a Fernández del Riego, Montevideo 18/06/1951).

Lois Tobío pregunta pola figura de Piñeiro, descoñecida para el, e augúralle moito futuro por ese primeiro artigo que destacaba entre os demais. Tamén chamou a atención dos afectos ó Réxime e así, foi o albo da denuncia de Juan Aparicio⁷⁸, naquel momento director do xornal *Pueblo*, cunha carta aberta inserida no mesmo diario o 21 de xuño de 1951 e dirixida a Raimundo Fernández-Cuesta, ministro de Xustiza e Secretario General del Movimiento. Baixo o título “Quien tiene el hierro”, escribe que “en Galicia, algún pedantón traduce la filosofía alemana con ritmo de gaita” e achacáballe ó autor do ensaio “faltas de ortografía en su pluma y en su alma”. O gran pecado que cometera Piñeiro fora citar en galego pensadores como Heidegger, Jaspers, Sartre ou Husserl. Esa carta tivo unha segunda parte o 4 de xullo de 1951 no mesmo medio (como resposta a unha de Castroviejo), e nela o xornalista advertía do perigo que supuña alentar as linguas propias fóra do folclore, alertando contra

los brotes de la literatura regionalista, que ahora podían ser tolerados o fomentados como las romerías, las sardanas y los aurrecos, pero que luego podrían convertirse en algo agudo y punzante, del mismo modo que las cañas se vuelven lanzas (*Pueblo* 04/07/1951).

O certo é que ó pouco Aparicio foi nomeado Director Xeral de Prensa, cargo ó que accedeu coa creación do Ministerio de Información e Turismo. En marzo de 1952 apareceu o número catro dos *Cadernos Grial*, baixo o título “Aspectos económicos y jurídicos de Galicia”, e Juan Aparicio enviou unha carta prohibindo a súa continuidade, na que alegaba que a publicación tiña estrutura de revista, polo que se debía acoller á lexislación vixente e obter unha autorización da Dirección Xeral de Prensa, ó tempo que debían procurar un xornalista titulado para dirixila. Semellaba moi difícil atender a estas esixencias de xeito inmediato. Del Riego explícalle por carta a Seoane:

Supongo que Vázquez de Calo te habrá informado con detalle de todo lo de por aquí. Después de su marcha se ha producido la suspensión de Grial. Tratamos de buscar un sustituto de la publicación, y estamos estudiando la fórmula conveniente. Dentro de unos días te remitiré un ejemplar del cuarto número, cuando termine de imprimirse. Yo he dejado la secretaría de Galaxia, porque era la solución más conveniente. Hago una vida bastante reclusa y aislada. He

⁷⁸ A censura aplicada ós cadernos xa foi moitas veces relatada por algún dos protagonistas, como Ramón Piñeiro (2002: 109) e tamén por investigadores como Alonso Montero (2009: 187) ou Dasilva (2013a: 75).

pasado una temporada de casi un mes en Madrid. Precisamente allí vi a Vázquez, con el cual apenas si pude hablar porque andaba atosigado con el arreglo de papeles para el viaje (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 24/05/1952).

Neste fragmento hai varios datos de interese. En primeiro lugar, dise que a finais de maio aínda non se terminara de imprimir o cuarto caderno, para o que xa tiñan autorización. Se nos fixamos no volume a data de edición que aparece é o 25 de marzo, polo tanto hai un desfase importante que tamén puido coñecer o primeiro número: iso explicaría que teña unha data anterior á *Antífona*, aínda que saíse despois. Tamén fai partecipe a Seoane da súa decisión de abandonar a secretaría de Galaxia, nunha decisión de cara a fóra, pois seguiu traballando na editora. Quizais esta determinación estivo tamén motivada por unha crise persoal que el manifestou ó longo de diferentes cartas a amigos, nas que incluso baralla a posibilidade de marchar a vivir a Buenos Aires, aínda que non é alentado nin por Seoane nin por Lois Tobío⁷⁹. Dende ese mesmo momento non deixaron de teimar en conseguir a autorización para a revista:

Fixen xestiós sobre a posibilidade de publicar *Grial*. Díxome Concha Castroviejo que tiña amigos que o eran tamén de Muñoz Alonso. Vai a intentar conocer a súa aitude, a través deles. Tamén Benchosey lle vai falar a Fraga, e Xosé Luís Varela indagará pol-a súa conta (Carta de Fernández Del Riego a Piñeiro, Vigo 16/12/1958).

Muñoz Alonso era o “filósofo do réxime”, un camisa vella da Falange Española y de las JONS, que fora Conselleiro Nacional do Movimiento e Procurador en Cortes. Era un home con moito poder, pero non sabemos se chegaron a el e, se o fixeron, cal foi o resultado da conversa. O que parece evidente, a xulgar polo que aconteceu despois, é que, se houbo negociacións, non serviron de moito, como tampouco os contactos con Fraga, polo que tiveron que seguir facendo xestiós.

Estiven pensando que no tocante á solicitude pra o GRIAL, quizáis será ben que a cursemos, como todas as demais cousas, por conducto do Ben-Cho-Sey [...] O que sí teremos que facer é poñer en xogo as oportunas xestiós sin nos confiar escrusivamente á súa iniciativa ou recursos (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 13/11/1962).

Xosé Ramón Fernández-Oxea, sempre xeneroso no que tiña que ver coa editorial,

⁷⁹ En carta de Lois Tobío a Francisco Fernández del Riego (Montevideo, 18/06/1951) este dille que se alegra de que quede en Galicia, aínda que entende que as circunstancias sexan difíciles, pero tamén o é vivir sen raíces.

cunha entrega á causa gratuíta e poucas veces recoñecida, puxo todo o seu empeño en que cada libro superase a tan temida censura e, moi especialmente, nos esforzos cara á reaparición de *Grial*. Aínda que Del Riego conta, na entrevista do corenta aniversario da revista, que “Piñeiro e mais eu viaxamos a Madrid para falar coa dirección de Prensa e logramos a autorización” (Freixanes, 2003:56) o certo é que na documentación manexada non consta esa reunión e si a que tivo o 28 de novembro de 1962 Ben-Cho-Shey con Manuel Fraga Iribarne. Non sabemos os resultados dese encontro, pero si que seguiron adiante e que lle deron curso á petición a través de Ben-Cho-Shey, quen levou o peso de todo o proceso da reedición de *Grial* en Madrid.

Tiven carta de Benchosey. Dise que xa quedou entregada a solicitude pra o *Grial*, e que está en turno. Calcula que comunicarán a resolución dentro dun mes, pois a todo mundo lle entrou a febre de publicar revistas e hai unha mancha de instancias presentadas (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 26/03/1963).

O certo é que a xestión demorou algo máis dese mes previsto, pero a finais de xuño a resposta do Ministerio foi afirmativa e a Delegación de Información e Turismo na provincia de Pontevedra fáillelo saber ós interesados:

Chameite por teléfono pra che comunicar que me advertiron na Delegación de Información e Turismo que o número de *Grial* ten que saír dentro dos tres meses contados a partir da autorización, xa que do contrario considerarán esta caducada. Tamén hai que inscribir a revista no Rexistro de Publicacións periódicas, antes dos dez días da aparición do primeiro número (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 20/06/1963).

Unha vez que souberon que tiñan a ansiada autorización, non perderon tempo en intentar conseguir orixinais, recensións e notas para cumprir os prazos fixados e non perder así a oportunidade que se presentaba, máis de dez anos despois da primeira tentativa:

Dúas liñas apresuradas pra lle comunicar o seguinte: resulta que o permiso pra publicar o *Grial* ten unha caducidade rápida, pois si no prazo de tres meses, a contar dende a data da autorización, non se publica, queda automaticamente cancelado. Eu enteiraime agora dise incoemente, en parte porque estiven varios días en Madrid e non seguí directamente o detalle da autorización. Con tal motivo temos que dispoñer rapidamente a publicación do 1º número. Eu pensei que vostede podía facer pra el unha crítica ou comentario longo encol dos libros de García-Sabell e Celestino. E, si se anima, tamén do de Carballo, que son os tres grandes libros deste ano (Carta de Piñeiro a Basilio Losada, 28/06/1963. Citamos por Losada/Piñeiro 2009:

Como ben lles comunicara Ben-Cho-Shey dende Madrid, foran moitas as solicitudes tramitadas nese momento ante esa pequena fenda que abrira o réxime fascista, que dera paso a partir de 1957 a un “gobierno tecnócrata” no que entrou Manuel Fraga Iribarne como Ministro de Información en 1962. Con Fraga elaborouse unha nova Lei de Prensa, que se aprobou en 1966 e, aínda que seguiu vixente a censura previa, flexibilizouse a súa aplicación, o que permitiu a aparición de numerosas revistas nese ano 1963.

Como esta tempada tiven bastante rebumbio de viaxes e de atafegos heteroxéneos, xa non me lembro si temos falado ou non da reaparición do GRIAL. Hai cousa dun mes, autorizáronnos pra reanudar a súa publicación. As características que señalan, coinciden totalmente coas do GRIAL anterior -periodicidade trimestral, tamaño, número de páxinas e incluso o nome, pois a autorización di “una revista cultural gallega titulada Colección GRIAL”-, pero engaden algunhas condicións que fan abondo rixida a autorización, de tal xeito que si antes do 9 de setembro non sacamos o primeiro número, o permiso queda cancelado automaticamente. De agora en diante teremos, xa que logo, o problema permanente de sacar trimestralmente un número da nosa revista. Verdadeiramente facía moita falla, pois é o gran vehículo pra íremos incorporando a xente nova que vai aparecendo, ademais de que nos permite espoñer e defender criterios orientadores con moita máis eficacia cultural que nos xornás (Carta de Piñeiro a Carballo Calero, 4/07/1963. Citamos por Girgado/Cuquejo/Fariña 2004:70).

Así, nese ano 1963 aparecen as revistas *Atlántida* ou *Cuadernos para el Diálogo* e resucita a *Revista de Occidente*. Foi este un gran avance que non pasou inadvertido. Por sinal, Francisco Umbral publicou, o 13 de abril dese ano, en *La Estafeta Literaria*, un artigo titulado “Pascua florida de las revistas”, no que se facía eco desta abertura significativa para novas publicacións periódicas. En Galicia, *Grial* mantivo o nome escollido no seu momento por Ramón Piñeiro, porque evocaba un ideal ó que aspiraba aquela xeración, e engadiron como subtítulo *Revista galega de cultura*, que quería insistir nesa vocación universal, pero coas raíces ben chantadas en Galicia. Así o explica Del Riego:

Grial reflectía a nosa idea dunha cultura galega aberta, con vocación universal, non localista, no espírito da xeración Nós e do Seminario de Estudos Galegos. Queríamos unha cultura sen complexos, e ao mesmo tempo, que fose quen de contactar coas novas xeracións, porque a cadea de transmisión estaba rota (Freixanes 2003:52).

⁸⁰ Basilio Losada fíxose cargo das recesións de *Ensaíos I* e *O segredo do humor*, mentres que Xosé María Álvarez Blázquez se encargou da crítica da *Historia da literatura galega contemporánea*.

Grial, xa dende os cadernos, tivo como modelo a *Revista de Occidente*, que comezara en 1923 a súa andaina baixo a dirección de Ortega y Gasset, pero que se tronzou polas circunstancias históricas, dabondo coñecidas, en 1936. Quizais beberon desa fonte porque tiñan un espírito semellante, pois nos “Propósitos” do primeiro número da *Revista de Occidente* insistían en que a revista “ni es un repertorio meramente literario, ni ceñudamente científico” e que cun espírito universal “nosotros atenderemos a las cosas de España, pero, a la vez, traeremos a estas páginas la colaboración de todos los hombres de Occidente cuya palabra ejemplar signifique una pulsación interesante del alma contemporánea”. Uns principios que están moi en sintonía cos que inspiraron a creación da *Colección Grial*.

O destino uniu estas dúas revistas no ano 1963, xa que a *Revista de Occidente* reapareceu en xuño e *Grial* a comezos de setembro. Os seus protagonistas sempre contaron as présas que pasaron para confeccionar o número, pois tiña que estar antes do 9 de setembro. O certo é que a finais do mes anterior xa lle chegara a Ramón Piñeiro a Castropol o anuncio da súa saída, posiblemente o folleto de subscripción que sacara a editorial.

Hai unhas horas que cheguei de Castropol. Atopeime eiquí co anuncio do GRIAL, que me parece que resulta ben. Tamén o sumario foi quedando mellor do que cabía agardar dada a premura que o condicionaba (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, 31/08/1963).

As dúas revistas coinciden no seu formato sinxelo e na súa distribución. A *Revista de Occidente* contiña unha serie de artigos e unha sección de “Notas”, que recollía traballos de menor entidade e na que se inserían tamén recensións de libros. Xa na segunda etapa crearon o apartado “Crítica” dedicado exclusivamente á valoración de libros, de música ou cinema. Algunhas das semellanzas entre as dúas publicacións eran unha edición moi coidada, de liñas moi limpas, con arredor de cento vinte páxinas e un ton semellante, a pesar de seren creadas dende dúas realidades moi distintas. Xa demos conta das seccións que contiñan os *Cadernos*; na segunda etapa *Grial* mudounas, especialmente os títulos, pero os contidos eran similares. Así contaba cun apartado de “Ensaíos”, unhas páxinas dedicadas á creación na sección “Escolma”, un apartado para traballos de menor entidade en “Peneira dos días”, unha sección de notas e informacións varias inseridas no “Rego da cultura” e as recensións en “Libros”. No primeiro número incluíase unha pequena

homenaxe a Vicente Risco, que morrera semanas antes de comezaren a preparar o volume, e por iso “ningún homenaxe nos parece máis axeitado niste intre en que a súa obra comenza a vivir de seu, desprendida da vida do autor, que ofrecer dous traballos seus” (*Grial* 1, 1963: 43). Sempre se sentiron debedores da Xeración Nós, dos homes do Seminario de Estudos Galegos e, sen dúbida, Risco era un dos seus membros máis destacados e así llelo recoñecen neste primeiro número⁸¹.

Nesta nova andaina hai unha clara preocupación pola arte, que tamén houbera nos Cadernos. Se no primeiro número escribe Raimundo Patiño, a quen sabemos que lle propuxeran formar parte do consello de redacción e descoñecemos a causa de que declinase a proposta, no segundo faino Xohán Ledo sobre Seoane e incluso se imprimen imaxes das súas obras. Raimundo Patiño faise asiduo colaborador nos primeiros números e, cando non saía algo del, aparecía Cosme Barreiros⁸² asinando notas sobre Picasso ou Arturo Soto (nos números catro e seis respectivamente). Unha preocupación que tamén mostraron coa publicación das *Monografías de Arte Novo*⁸³.

Como xa comentamos, a censura seguiu exercendo o seu control e víanse na obriga de mandar catro xogos de probas de *Grial*, todas xuntas e numeradas, a Madrid, pero tamén había que presentar na Delegación de Pontevedra un xogo, o que obrigaba a unha enorme xestión burocrática. Todo quedou compensado pola boa acollida que tivo a publicación entre os afíns ó grupo, os exiliados e os estudosos estranxeiros, porque estivo dende o primeiro número nas bibliotecas das universidades máis prestixiadas, grazas ó labor da rede que viña tecendo o grupo dende o primeiro momento.

Fernández del Riego explicou, na entrevista realizada polo corenta aniversario da publicación, que foran tres as peaxes a pagar: que se publicase nos primeiros oito días do terceiro mes, que tivese máis do cincuenta por cento das súas páxinas en castelán e que se editase baixo a dirección dun xornalista titulado, que debía cobrar coma o redactor xefe de calquera diario. Aínda que non dubidamos do seu testemuño, o certo é que nun primeiro momento só os deberon obrigal a cumprir os prazos temporais. Así, no que respecta ó equipo, nos primeiros once números de *Grial* non figuran nin o consello de redacción nin o

⁸¹ Véxase o apartado 5.3.4. desta tese, a maneira en que recuperaron a súa figura para o proxecto.

⁸² Pseudónimo de Francisco Fernández del Riego.

⁸³ Véxase a páxina 185.

director da revista e haberá que agardar ó doce (abril, maio, xuño, 1966), para que aparezan expresados. Curiosamente, quen figura como primeiro director da publicación non será ningún xornalista, senón Ramón Piñeiro, asumindo o papel de subdirector Francisco Fernández del Riego, asistidos por un consello de redacción composto por Ricardo Carballo Calero, Domingo García Sabell, Celestino Fernández de la Vega, Xosé Manuel López Nogueira, Marino Dónega, Camilo G. Suárez-Llanos, Basilio Losada e Ricardo García Suárez. Polo tanto, é posible que cando a saída do número doce recibisen unha chamada de atención das autoridades e ese novo requisito xa se cumpríu no seguinte, tres anos despois de vir a lume a publicación. O xornalista que asumiu formalmente o rol de director foi Ánxel Sevillano, que entón traballaba en *El Pueblo Gallego*, e despois, cando este se xubilou, a partir do número trinta e nove, xa en 1973, substituíuno Xosé Landeira Yrago, daquela na nómina do *Faro de Vigo*. Ambos os dous aceptaron, sen recibiren ningunha retribución económica, aparecer *de iure* como directores de *Grial*, aínda que *de facto* os directores fosen Fernández del Riego e Piñeiro, que só podían figurar como codirectores. O consello de redacción mantívose ata o número noventa e nove, mais coas baixas, por falecemento, de Celestino Fernández de la Vega e de López Nogueira, vagas que non se cubriron. En canto á presenza do castelán na revista, a normativa legal non debía ser tan estrita, pois o galego foi gañando peso ata ser a lingua vehicular da maioría das seccións. Con todo, terá que rematar a ditadura para que apareza o primeiro exemplar sen presenza do castelán. Isto acontece a partir do número cincuenta e dous (abril, maio, xuño, 1976), dedicado a Otero Pedrayo, aínda que a presenza do castelán xa viña sendo residual en volumes anteriores. O galego de feito foi maioritario incluso no primeiro número, pois dos catro ensaios inseridos, só o de López Nogueira está redactado en castelán e tamén hai unha pequena nota na sección “Peneira dos días”. É evidente que a partir de 1963 hai un cambio significativo e Galaxia afróntao xa coa ansiada publicación periódica que os seus promotores quixeron editar dende o inicio.

3.3. A colección de Ensaio

De por aquí son pocas las noticias que puedo darte. Parece ser que no permitirán que salga más Grial. Procuraremos que no se deje sentir mucho su falta, publicando tomos de ensayos de tipo semejante al dedicado a Rosalía. Yo tuve que cesar en el cargo de Secretario de la Editorial para que ésta no experimentase mayores perjuicios. Pensamos publicar unos Cuadernos de Arte, y queríamos que el ensayo sobre Maside lo hicieses tú (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 25/11/1952).

O proxecto no que depositaran máis expectativas quedara suspendido e non se albiscaba a posibilidade dunha saída no curto prazo, polo que de seguida resolveron que apostarían polo ensaio en libros colectivos sen que pertencesen a unha serie: serían libros soltos, pero coa mesma idea que inspirara a revista. O primeiro saíu o 16 de xullo de 1952, moi pouco tempo despois da suspensión da colección, o cal foi posible porque xa estaban coa preparación do quinto caderno da *Colección Grial*, que foi reconvertido en monográfico.

Ando muito sobrearregado de trabalho escolar, e será assim por mais três meses ainda. Mas gostaria muito de colaborar no nº 5 de *Presencia de Galicia*. Conte com um pequeno artigo (4 ou 5 págs.) sobre talvez “a expressão do tempo” ou “a expressão do aprazível” na poesia da grande Rosalía (Carta de Jacinto do Prado Coelho⁸⁴ a Ramón Piñeiro, Lisboa 30/01/1952).

En efecto, o oficio cominatorio que remitira a Dirección Xeral de Prensa chegara a Galaxia o 30 de abril de 1952 (Dasilva 2013a: 76), cando estaban a preparar o quinto caderno da *Colección Grial* que ía a ser dedicado a Rosalía de Castro. A súa prohibición fixo que se reconvertese en monográfico, xa que logo, foi casual que a figura de Rosalía fose a escollida para inaugurar a serie de ensaios. Aínda que Piñeiro (2002: 109) afirma nas súas memorias que Rosalía foi escollida como símbolo, en realidade que se tratou dunha elección tomada *a posteriori*.

O volume de *7 ensaios sobre Rosalía* que inauguraba esta serie abríase con dous poemas dedicados á autora, un de Luís Pimentel e o outro de Teixeira de Pascoaes. A

⁸⁴ Segundo relata Ramón Lorenzo na entrevista concedida, Piñeiro contoulle que o profesor universitario portugués Prado Coelho quedara moi sorprendido pola primeira tradución que fixeran, o *Cancioneiro da Poesía Céltiga*. Prado Coelho consideraba que o galego era unha lingua case desaparecida, tal como lle afirmara o profesor da USC Abelardo Moralejo. Segundo este o galego era un idioma que só se falaba nas “remotas montañas”. Piñeiro quitouno do erro e estableceron amizade.

continuación viñan os traballos “Arredor de Rosalía” de Carballo Calero, “Rosalía y su sombra” de García Sabell, “O clásico e o prazenteiro em Rosalía” de Jacinto de Prado Coelho, “Campanas de Bastabales” de Celestino Fernández de la Vega, “A saudade en Rosalía” de Piñeiro, “Rosalía, ánima Galaica” de Rof Carballo e “Xuicios críticos sobre Rosalía” de Salvador Lorenzana. No deseño traballaran Maside e Xohán Ledo, o primeiro cun debuxo da poeta e o segundo con oito viñetas.

Na presentación do volume explícase que Rosalía é o punto de arranque do renacer da lírica galega e tamén a voz poética máis universal. Ela simbolizaba a unión da tradición coa lírica máis universal e iso atraíalles moito como autora, porque sintonizaba co discurso cultural de Galaxia. Tamén resaltaban a lealdade ó pobo como un valor máis da súa personalidade, polo tanto, comezar por ela foi quizais unha casualidade, pero encaixaba coa idea da cultura galega que eles propugnaban.

Hai nos traballos a procura dunha interpretación orixinal e profunda, na que se reivindicaba a Rosalía como expresión poética do espírito de Galicia.

Os ensaios encol de Rosalía, xurdidos. Éñcheme de ledicia o ton serio, moderno, documentado dos mais d’ eles (Carta de Lois Tobío a Del Riego, Montevideo 29/11/1952).

Piñeiro considerou que os estudos mostraban unha Rosalía nova, así llo di a Fernández del Riego (Santiago 12/06/1952). A pretensión do grupo era que a escritora non fose vista só como unha poeta galega ou española, senón europea. Piñeiro une no seu ensaio a Rosalía e Galicia, segundo March (1986: 288), nunha “idealización desmaterializada”. Rosalía é o todo, superior a todo, un símbolo totalizador. Quizais o autor non estaría de acordo con esa análise, xa que el explicou en carta a Fernández del Riego (Santiago 15/07/1952) que Rosalía e Galicia non eran exactamente o mesmo, pois o trazo que peculiariza a autora é a dor, mentres que a espiritualidade galega se caracteriza polo sentimento. Dor e sentimento non son a mesma cousa, matiza Piñeiro.

O colofón deste libro leva data de 25 de xullo, para que coincidise co Día de Galicia, cando se celebraba tradicionalmente un acto relixioso de honra á poeta no que participaban un bo número de galeguistas dende 1932. De todas as obras de ensaio que se publicaron esta foi a de maior éxito e a máis vendida naqueles anos, tivo unha tiraxe de

1.500 exemplares que se esgotaron en pouco tempo.

La Saudade foi o segundo monográfico que editaron en 1953. Estaba composto polos traballos “Pra unha filosofía da Saudade” de Ramón Piñeiro, “La Saudade por dentro” de García Sabell, “Arredor da Saudade” de Lois Tobío, “Jonás y la Saudade” de Rof Carballo, “La Saudade desde una posible sociología existencialista” de Elías Tejada, “Filoloxía e historia cultural da verba Saudade” de Alonso Montero, “Peregrinación filosófica del Santuario de la Saudade” de Manuel Vidán e “Teorías interpretativas da Saudade” de Salvador Lorenzana. A cuberta e as ilustracións correspondían á autoría de Xohán Ledo.

Nacía este volume despois da extraordinaria acollida que tivo o ensaio de Piñeiro sobre a saudade no primeiro caderno. Joaquim de Carvalho, profesor da Universidade de Coimbra, escribiu a Galaxia mostrando o seu interese e un grupo de intelectuais portugueses organizaron un curso de seis conferencias sobre a saudade en Lisboa ó que convidaron a Piñeiro, pero este non puido asistir pois o réxime lle denegaba a expedición do pasaporte por causa dos seus antecedentes penais.

No limiar do volume danse unhas nocións breves da importancia da *saudade*, pois crese que se se conseguise desvelar o que é chegaríase ó saber esencial do propio ser íntimo. Sinalan que as manifestacións obxectivas da espiritualidade galega son o lirismo e o humorismo, como trazos caracterizadores externos, pero faltaría analizar a característica máis complexa, a saudade, aspecto sobre o que se bota luz neste volume.

O terceiro ensaio que vén a lume é *Paisaxe e cultura* (1955), no que se inclúen os traballos de Otero Pedrayo, “Ensaio sobor da paisaxe galega”, de Bonet Correa, “Variaciones sobre el tema del paisaje”, de Cuevillas, “Paleopaisaxe”, de Amando Losada, “Glosa del paisaje gallego”, de Allué Andrade, “O noso sentimento da paisaxe”, de Cunqueiro, “El paisaje en la concepción poética” e de Salvador Lorenzana, “Panorámica da nosa paisaxe literaria”.

Segundo a introdución do volume a vida galega está fortemente enraizada na natureza, polo tanto a relación paisaxe/cultura é moi fonda e exprésase en todas as artes, é transversal.

Para acadar a fixación conceitual dos elementos fundamentás da realidade galega, o problema da paisaxe tiña que ser un dos primeiros en que reparásemos, pois o seu influxo na nosa vida espritoal, e polo tanto na nosa cultura peculiar, representa unha aición de carácter constante e ten, ó mesmo tempo, unha siñificación orixinal (VV.AA. 1955: 9).

Como xa se expuxera en *La Saudade*, unha das manifestacións obxectivas da espiritualidade galega, para Piñeiro, era o humor e como acabamos de ver estes ensaios estaban deseñados para asentar os conceptos fundamentais definidores do ser galego. Así, o cuarto ensaio foi *O segredo do humor* e asinouno Celestino Fernández de la Vega. Parece que nun primeiro momento ía ter a mesma estrutura de colección de ensaios de varios autores, pero segundo Piñeiro (2002:110) unha vez recibidas as colaboracións non lle gustou o resultado e pensou en encargarllo por enteiro a Fernández de la Vega, que o levou a cabo. O volume saíu do prelo en 1963.

3.4. *Revista de Economía de Galicia*

3.4.1. Por que unha publicación económica nun proxecto cultural?

Galicia na década dos cincuenta era un país atrasado economicamente, seguía a ser eminentemente rural e cunha explotación agrícola e gandeira principalmente de autoabastecemento (Villares 2004: 429). Neste contexto de carestía hai que encadrar o nacemento da *Revista de Economía de Galicia (REG)*, que representaba abrir unha vía para a reflexión dos principais problemas do país, unha teima de Xaime Isla dende a constitución de Galaxia. El era asesor de empresas, profesor na Escola de Comercio e Peritos de Vigo, asesor fiscal da Caixa de Aforros Municipal da cidade de Vigo, polo tanto contaba cunha traxectoria vinculada sempre á economía e iso explicaría que un dos departamentos ós que primeiro se lle deu pulo en Galaxia fora ó de Estudos Económicos.

A idea do grupo era facer chegar ó público especializado unha publicación “dedicada ó estudo e orientación sobre os problemas concretos de estrutura e desenrolo económico da Rexión”. Con este obxectivo, recollido nun dos moitos documentos

conservados sobre Galaxia⁸⁵, emprende a súa singradura a *Revista de Economía de Galicia*. Pensouse primeiramente nun *Boletín de Información Económica*, pero froito dos contactos coa Misión Biolóxica de Galicia, en Pontevedra no ano 1957, nacería en forma de revista, sen desbotar durante moitos anos a idea inicial, que finalmente nunca se desenvolveu⁸⁶.

Xaime Isla, Francisco Fernández del Riego, Ramón Piñeiro, Francisco Río Barja, Domingo García Sabell, Cruz Gallástegui e José Luís Blanco, foron os encargados de encetar a idea e darlle forma. Un ano despois, en xaneiro de 1958, publicouse o primeiro número da *REG* que tentaba cubrir un ermo absoluto neste campo e, ó mesmo tempo, realizar unha reflexión profunda do estado da economía do país e trazar as liñas da súa revitalización.

Non foi doado poñer a funcionar a publicación por dous motivos: a pouca resolución de Xaime Isla e o feito de ser unha revista sobre temas económicos feita dende unha institución de resistencia ó réxime. Ó longo da correspondencia entre Fernández del Riego e Piñeiro, o primeiro quéixase en multitude de ocasións do desleixo de Isla ante un proxecto que en realidade, por formación, el era o máis idóneo para liderar, pero parecía incapaz de escribir e resolver o día a día da publicación⁸⁷.

Por outra banda o réxime franquista non era proclive a autorizar unha revista que non parecía afín ou laudatoria ás súas políticas económicas, pois estaba impulsada dende unha empresa que claramente posicionada na oposición. De feito, tardaron en autorizala e o silencio administrativo prolongouse ata que finalmente Xosé Ramón Fernández-Oxea interveu, como noutras ocasións.

E agora, unha boa nova: recibíuse carta de Benchosey, anunciando que se resolverá favorablemente o expediente da *Revista de economía*, e que soio estaba pendente da firma do Director Xeneral. Hoxe comunicoume Sevillano que o chamara Fraga, decíndolle o mesmo, pero como Benito estaba en Londres, que seguramente firmaría o Subdirector un día dista semá.

⁸⁵ Este documento atópase no arquivo da Fundación Isla Couto, sen catalogar.

⁸⁶ Na carta de Manuel Beiras a Fernández del Riego, Santiago 15/06/1959 segue a barallar a posibilidade de editar conxuntamente un *Boletín de Información Económica* que nunca chegou a saír.

⁸⁷ Estas queixas recóllense en varias cartas de Fernández del Riego a Piñeiro datadas en Vigo o 27/11/1957 ou o 18/11/1958, só por poñer dous exemplos. O que Del Riego desexaba era a implicación de Xaime Isla no que o primeiro número fose concibido totalmente por el, pois era o máis idóneo, e despois nos números seguintes, tendo esa guía limitárase a seguir a liña trazada e podería prescindir da súa intervención directa, como así sucedeu. Véxase carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 27/11/1957.

Temos, pois, que poñernos axiña ó labor de preparar o primeiro número. Eu farei o posíbre pra que apareza a primeiros de xaneiro, pra comezar con fla o ano. O peor é que estou cangado de cousas, e ista nova obriga vaimos a sobrecargar demasiado. Dende mañá emprincipiarei a loitar con Xaime (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 5/11/1957).

A fórmula que atoparon para burlar a censura foi a escolla dun consello de redacción pouco dubidoso, encabezado por Xaime Isla Couto, director, e formado por Antonio Valcárcel López, secretario xeral do Consello Superior das Cámaras de Comercio, Industria e Navegación de España, Cruz Gallástegui Unamuno, director da Misión Biolóxica de Galicia, Sebastián Martínez Risco, ex maxistrado e avogado, Álvaro Gil Varela, presidente do consello técnico asesor da Editorial Galaxia e empresario de éxito, Antonio Fernández Fernández, enxeñeiro industrial, Dasio Carballeira Tella, xefe provincial de gandería, Antonio Fernández López, enxeñeiro de camiños e presidente do consello de administración de Zeltia, Isidro Parga Pondal, doutor en ciencias químicas, Antonio Rosón Pérez, avogado, Francisco del Río Barja, profesor de xeografía e José Luís Blanco González, doutor en ciencias naturais. Moitos destes nomes non realizaban *de facto* un traballo na revista, máis ben facíase figurar os seus nomes para prestixiala, nalgúns casos, e noutros para mitigar a férrea censura do réxime franquista.

La *Revista de Economía*, de Galaxia, cayó muy bien en general aunque desagradó bastante el que apareciesen en el Consejo de colaboración o de dirección algunos con cargos que no pueden inspirar confianza. También desagradan las designaciones “provincia” y “región”, región cuando se refiere a Galicia, no a región económica de la península o Europa. Te digo esto por si es posible subsanar algo de ello. Confidencialmente te confieso que por mi parte estoy muy desanimado con respecto a todo eso. Todo me está pareciendo inútil (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 15/05/1958).

O malestar de Seoane era moi comprensible porque no consello aparecían persoas como Antonio Rosón, que ocupara diversos cargos políticos dende 1946⁸⁸. Non só era unha

⁸⁸ Antonio Rosón foi delegado provincial de educación popular dentro da organización da Falanxe de Lugo, onde estaba de gobernador civil e xefe provincial do Movemento Ramón Ferreiro Rodríguez. Rosón pertencía “a una familia de todos conocida como uno de los máximos exponentes del “caciquismo” y la “vieja política” (López Rodríguez e Baz Vicente 2008: 199). En 1936 a familia Rosón controlaba xefaturas locais de Falanxe en Becerreá, As Nogais e Cervantes. O seu tío, Eduardo Rosón López fora gobernador civil de León, deputado provincial en Lugo e en 1925 alcalde da cidade de Lugo. Ó abeiro do seu tío comeza Antonio Rosón a carreira política, no mesmo ano 1936, cando ingresa na Falanxe, ós 25 anos.

Antonio Rosón foi presidente da Deputación Provincial de Lugo (1949-1952), nestes mesmos anos presidente da Cámara Oficial Sindical Agraria e presidente da Comisión de Agricultura do consello Económico e Sindical do Noroeste. E, como aconteceu con regularidade, acomodouse á democracia perfectamente e foi

persoa significada ideoloxicamente co franquismo, senón que tiña un discurso moi afastado do que se quería expandir dende a rede.

Es cierto que la población campesina produce cada día más, pero produce antieconómicamente, en forma anárquica, sin que le enseñen, con los mismos procedimientos primitivos de siempre y las mismas prácticas absurdas. Su esfuerzo muscular, encuentra ahora de un modo inmediato, satisfacciones egoístas, avariciosas, por haberse provocado un estado de bienestar artificial. En el porvenir [...] será verdaderamente trágica la situación en que quedarán colocados los labradores gallegos, ineptos, disociados, rudos y primitivos. El individualismo ya extremo en el agro [...] es ahora más feroz y animal que nunca (Antonio Rosón Pérez, *La opinión provincial* parte decenal do 17/10/1942 en AGA-PRES-SGM-DNP, caixa 51/20593, expediente núm. 20)⁸⁹.

A súa idea dos campesiños non é moi benevolente, pois aínda que recoñecía a falta de fertilizantes, de combustible e de medios que ían en prexuízo da rendibilidade do agro, despois non lle doen prendas en atacar o colectivo e fainos responsables da situación. Rosón non era o único que desempeñaba cargos no réxime, aínda que quizais era o máis significado. Isto é algo que sen dúbida resulta moi curioso, aínda que non se cingue só a Galicia, tamén aconteceu na literatura catalá ou na castelá. Figueroa (2010: 120) indica que estas relacións entre colaboradores do réxime e resistentes son inconcibibles na posguerra francesa, por exemplo, pero en Galaxia conviviron con certa harmonía, ante a decepción dos exiliados. Algúns inseríronse na rede recolocándose na ideoloxía galeguista, outros simplemente situándose en posicións menos centrais e públicas, pero ó fin e ó cabo na rede, como Rosón.

E xunto a estes nomes, que eran problemáticos dende a perspectiva dos que estaban fóra por culpa do seu colaboracionismo co fascismo, había ausencias de galeguistas que non parecen xustificarse doadamente, pois non había moitos que pertencesen ó ámbito da economía.

candidato de UCD, resultou elixido deputado por Lugo no Congreso na lexislatura constituínte e senador na primeira lexislatura. Na etapa preautonómica foi o primeiro presidente da Xunta de Galicia, en abril de 1978, e presidente do Parlamento Galego dende 1982 ata 1986, ano da súa morte.

António Rosón era moi bo amigo de Piñeiro, pero tamén unha persoa con moito poder na FET (Falange Española Tradicionalista), o partido único da España franquista.

⁸⁹ Citado por P. López Rodríguez e M. J. Baz Vicente (2008: 214). Documentación procedente dos fondos do Archivo General de la Administración (AGA), Alcalá de Henares. Neste caso son informes do Xefe Provincial.

La publicación, destinada a obtener un gran éxito, presenta en su consejo de Dirección, con el profesor Jaime Isla Couto, un elenco solidariamente responsable para el género de trabajos a que la revista está específicamente dedicada. Y si algo hay que lamentar –de modo muy preciso entre los gallegos de la colectividad de Buenos Aires– es la ausencia de V. Paz Andrade entre tantos nombres eminentes y los que se citan, como precursores de la materia, en las líneas editoriales. No se descubre ningún mediterráneo al decir que Paz Andrade es no sólo meritísimo pionero en este género de preocupaciones, sino un activista en plena vigencia, cuyo libro –para no citar más que uno de sus trabajos– sobre Economía Pesquera, editado por la FAO, es universalmente apreciado y constituye el primer estudio sistemático que se ha publicado sobre el tema. Y estas circunstancias que aquí se conocen, no hay motivo para suponer que se ignoren en Galicia, y que se ignoren precisamente por los especializados en conocerlas (*Galicia* xullo 1958)

No exilio botaban en falta a Paz Andrade entre o elenco de persoas recoñecidas no campo económico, porque sen dúbida poría un acento galeguista que outros nomes non tiñan. As relacións do grupo Galaxia eran cordialmente distantes co empresario, é dicir, tiñan contacto, Paz Andrade era accionista, pero estaban distanciados, aínda que non contamos coas claves desta problemática⁹⁰. Falamos de relación porque o certo é que Paz Andrade publicou dous artigos nesta revista⁹¹, pero dende logo son poucos e non parece tampouco que se lle pedisen, incluso cando estaban faltos de orixinais.

O primeiro editorial, posiblemente redactado por Xaime Isla, segundo se le na correspondencia de Fernández del Riego con Piñeiro⁹², expón as finalidades da publicación e os prexuízos que pretendían desbotar dende o inicio. Por unha parte querían mostrar que a economía galega non estaba atrasada por un “determinismo unilateral”, nin pola incapacidade da súa poboación. E ponse atención sobre as riquezas que moitos emigrantes conseguiran en América no ámbito do comercio, da industria ou das finanzas. Tampouco querían mostrar que comezaban de cero nos estudos económicos galegos, así rescataron artigos de Lucas Labrada, Cornide, do Padre Sarmiento, de Alonso López, de Pedro Antonio Sánchez, de Brañas, de Díaz de Rábago ou de Luís Peña Novo, que demostraban que non se partía de cero nin na reflexión nin nas reivindicacións. Parece que o grupo Galaxia nunca quería abandeirar un discurso, ou si o quería facer, pero presentándose como continuadores dunha tradición. Estes autores foron rescatados ó longo dos números para

⁹⁰ En realidade ó longo desta tese hai algún outro momento no que se observa a falta de entendemento entre Paz Andrade-Galaxia, como na saída da *Obra completa* de Cabanillas.

⁹¹ Os artigos de Paz Andrade na *REG* son: “La mutación estructural del sector pesquero en Galicia” (*REG* 23-24, 1961: 5-8) e “Esquema teórico del desarrollo regional” (*REG* 25-30, 1962: 80-89).

⁹² En carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 09/11/1957 dille que está a apurar a Isla para que lle entregue o editorial, polo que é moi probable que sexa do economista vigués.

deixar patente esta realidade: eles non eran precursores, pero si anovadores e recuperadores dunha ciencia económica adormecida e silenciada.

A segunda parte do editorial, “Economía y cultura”, expresa a necesidade de xunguir estas dúas realidades tan distanciadas na práctica e tan necesitadas de camiñar xuntas. Para Ramón Piñeiro, autor deste texto⁹³, a cultura era a unión de moi diversos factores entre os que se atopaba o que era obxecto da publicación. Reflexiona así que unha economía desenvolta xera riqueza e esta inflúe decisivamente no desenvolvemento doutros sectores, polo que o aproveitamento da riqueza pode canalizarse cara a outras realidades. Piñeiro conclúe neste artigo que un país con riqueza investirá máis en educación, en bens sociais, polo que a propia investigación económica é cultura.

Nuestra Revista se propone el estudio de la riqueza de Galicia y de sus posibilidades de aprovechamiento e incremento. Con ello pertenece por igual al campo de la economía y al de la cultura, cuya contraposición rechazamos por absurda, ya que la investigación económica es una actividad cultural cuyos resultados influyen de modo esencial, en el desarrollo de la vida económica en cuanto realidad concreta (*REG*, 1: 3)

Desta maneira xustifícase a publicación dunha revista económica dentro dun proxecto aparentemente cultural, aínda que non era a primeira incursión neste ámbito, pois entón xa estaba na rúa o cuarto caderno da *Colección Grial*.

3.4.2. Estrutura e discursos dende a *REG*

No ano 1958 vía a luz por primeira vez a *REG* e lograron editar sesenta e cinco números⁹⁴, ata decembro de 1968 que finalizou a súa xeira.

Hoxe chegou o permiso oficial, pra publicar a revista. Concedérono por un ano, pra editar mensualmente, e ó cabo dise tempo hai que solicitar a ratificación. O permiso está concedido con data do 15 de outubro, e si no periodo de tres meses non aparec o primeiro número, considerarán caducado aquíl. Está realmente inquedo, pois inda non recibimos ningunha das colaboracións solicitadas, a pesares de que non deixei nin un soio día de apremiar a Xaime (Carta

⁹³ Ningún editorial aparece asinado, pero neste caso concreto o orixinal atópase na Biblioteca de Francisco del Riego (BFFR) coa rúbrica de Ramón Piñeiro. Franco Grande (2004: 45) afirma que a xeración dos máis novos lía os editoriais da *REG* onde sabían da man de Piñeiro.

⁹⁴ Francisco Fernández del Riego (1996: 90) ofrece a cifra de sesenta e seis números, pero en realidade é un menos, o derradeiro publícase en decembro de 1968 e corresponde aos números 64-65.

de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 21/11/1957).

Cada ano tiñan que renovar ese permiso e as trabas eran moitas, como se deixa ver na correspondencia e como non se oculta nalgúns editoriais que falan dos atrasos cos que saían os números e xustifícanse sempre por causas alleas a eles, aínda que quizais non sempre fose así.

Da *Revista de Economía* soio sabemos que pediron informes a Pontevedra, e que os deron bós. Agardamos que non tarden en ratificar o permiso. Eu xa ando a preparar o orixinal. Fixen a crónica de Italia e as seicións fixas. Tamén lle pedín a colaboración a Raimúndez, e ontes comunicoume que a remesará, inda que non anda ben de saúde i está afogado de traballo, pois ademáis das súas obrigas, está sustituíndo nas súas funcións a Mr. Hills (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 10/04/1959).

Isto explicaría só algunhas demoras na publicación, pois aínda co permiso concedido ten unha cadencia errática durante os dez anos de vida.

Ano de publicación	Volumes
1958	1, 2, 3-4, 5-6
1959	7-8, 9-10, 11-12
1960	13-14, 15-16, 17-18
1961	19-20, 21-22, 23-24
1962	25-30
1963	31-36
1964	37-38, 39-40, 41-42
1965	43-44, 45-46, 47-48
1966	49-54
1967	55-56, 57-60
1968	61-63, 64-65

No seu nacemento a *REG* comezou sendo bimensual, pero só mantivo esta periodicidade nas dúas primeiras entregas. Nos tres anos seguintes á súa aparición foi

cuadrimestral⁹⁵ e esta pretendeu ser a dinámica ó longo do tempo, malia todo custoulles moito traballo dar conta dos prazos.

Mañá xa habrá exemplares da *Revista de Economía*, correspondente a maio-agosto. Tiven que aitar a presión. Compre preparar con urxencia o número cinco, que xa debería saír niste mes. Cando poidas, mándame o editorial teu. Díxenlle a Xaime que lle escribira a Rosón e a Parga, reclamándolles a colaboración, e que lle pedise a Briones o traballo pra a seición de comarcas. Non sei cando o fará. Si ti ves ocasión axeitada pra reiterar ises pedidos, e outros que estimes comenentes, sería unha boa cousa. Temos que evitar a toda costa que esmoreza a publicación, ou que se retrase como agora na súa saída (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 08/10/1958).

Nos anos 1962, 1963 e 1966 editouse un único volume no que se compendiaban todos os números adiados. A xustificación que se presentou nos dous primeiros casos foi a edición dun monográfico. No ano 1962 todas as páxinas da revista foron consagradas a un dos membros fundadores da publicación, Cruz Gallástegui, que falecera dous anos antes. A homenaxe estaba xustificada e amais revertía prestixio⁹⁶. É neste número onde atopamos a crónica de como se encetou este proxecto.

Fue un domingo de primavera del año 1957 en Pontevedra, cuando un grupo de amigos reunidos en torno a D. Cruz Gallástegui, proyectamos el nacimiento de esta Revista que hoy celebra su quinto año de vida ofreciendo el presente número especial como homenaje a la memoria de tan ilustre fundador. Repartidas las horas de aquella jornada entre el austero despacho de D. Cruz, en la Misión, la apetitosa mesa del «Calixto» y el dorado atardecer desde la balconada del Pazo de Salcedo, conversamos larga, animada e incansablemente acerca de los objetivos, el contenido y la factura de la publicación proyectada. También —¿cómo no?— de sus dificultades, presentes en la conciencia de todos (REG 1966:3).

A homenaxe facíase porque o falecido se entregara ó estudo de Galicia, malia non nacer nela, e porque soubera entender a idiosincrasia e identificarse cos problemas agropecuarios que impedían o seu progreso. Tamén lle recoñecían o seu empeño en procurar solucións para establecer unha economía moderna e produtiva. No mesmo editorial lamentaban as deficiencias e a demora da publicación e alegaban causas alleas á revista, quizais foron os problemas que atopaban cada ano en renovar o permiso.

⁹⁵ Cfr. Fernández del Riego (1996:90), o autor indica que foron sesenta e seis números con periodicidade trimestral.

⁹⁶ Cruz Gallástegui diplomárase en Xardinería e Arboricultura frutal en Francia, en enxeñería agrónoma en Alemaña, en veterinaria en España e doutorárase polas universidades de Harvard e Cornell.

O certo é que ó ano seguinte repítese a mesma presentación, novamente os seis números concentrados nun único volume e nesta ocasión para versar sobre as economías rexionais. A temática aparece dividida en cinco seccións: fundamentos da teoría e da política económica rexionais, sectores económicos e política rexional, o espazo rexional na comunidade económica europea, as realizacións europeas e as institucións de investigación e estudo⁹⁷. Este volume é curioso porque non hai apenas traballos orixinais, son na gran maioría traducións de autores europeos sobre economía, así que estamos ante unha compilación non novidosa, pero seguramente descoñecida para o público lector. Non sabemos cal foi a motivación de dar a lume este monográfico, pero aproveitárono para mostrar o seu discurso con voces estranxeiras que o avalasen, nesa idea de estar conectados a Europa. De todas maneiras habería que preguntarse se foi un número premeditado ou froito da necesidade, que aconteceu neses anos para que só se puidese chegar ó público unha vez cada doce meses?

En 1966 repítese a edición anual única, pero nesta ocasión non é un monográfico, pois responde ós mesmos criterios que os números cuatrimestrais. As entregas ordinarias contaban entre as súas seccións as seguintes:

- “Perspectivas”, editoriais sempre anónimos que trataban temas económicos, sociolóxicos e culturais.
- “Problemas”, proxectos e análises de cuestións económicas, métodos de estudo e incluso solucións da man de especialistas galegos e non galegos.
- “Sectores económicos”, análises de aspectos concretos de estrutura e desenvolvemento dalgúns sectores produtivos.
- “As comarcas”, traballos descritivos de terras ou comarcas singulares.
- “Crónicas”, notas, estatísticas, gráficos.
- “Testimonios y Documentos”, textos singulares na análise do pensamento económico e da evolución produtiva de Galicia.

Nunha análise máis pormenorizada interésanos reparar en que discursos potenciaban dende as páxinas da publicación. Así, é moi común o lamento de que os recursos estivesen

⁹⁷ Repárese en que o termo “rexión”, que Seoane pedía corrixir á saída do primeiro volume, mantense porque era o único que podían empregar sen ter problemas coa censura.

explotados por empresarios foráneos, polo que a ganancia non se reinvestía en Galicia, senón fóra. As solucións que propuñan pasaban por un sistema de cooperativa para que o capital revertese nos produtores e quedase en Galicia. Eran conscientes de que esta reclamación esixía ademais un esforzo económico que debería estar apoiado polas caixas galegas. Apostaron tamén pola elaboración dun plan económico ambicioso, pero abarcable, con fases de implementación, pois entendían que Galicia sempre fora a gran esquecida dentro da política económica e social do Estado. Segundo o seu ver, non houbera unha preocupación real de transformar a sociedade cunha aposta firme pola industrialización que non fose en detrimento de sectores tradicionais como a agricultura, a gandería ou a pesca. Dende as páxinas da revista houbo unha aposta polo sector primario, pero sen renunciar a transformar as materias primas, polo tanto sen renunciar á industrialización. Tamén reivindicaron a explotación de novas fontes de riqueza, por exemplo o marisqueo, e un maior rendemento na produción, coa que se aumentaría o nivel de vida. E pediron a mellora das infraestruturas e das comunicacións, así avogaron pola creación dunha autoestrada que unise Vigo coa A Coruña e que pasase polos principais puntos económicos de Galicia, ou pola construción dun aeroporto central e da posta en marcha doutras conexións que axilizasen as comunicacións.

Non só viron problemas económicos, tamén insistiron nos sociais cristalizados nas migracións, tanto as de campo-cidade, como aquelas que se realizaban fóra de Galicia, principalmente a Europa nestas décadas. A falta de preocupación polo rural sumía o sector nunha quebra que se resolvía da peor maneira posible, coa emigración, unha sangría intolerable dende a perspectiva da *REG*.

A pesca, a minería, a industria conserveira, o comercio exterior, o marisqueiro, a economía agraria ou a industria naval, foron os sectores nos que maiormente centraron as análises, aínda que tamén había páxinas para a microeconomía, para estudos de lugares concretos como A Mahía, Compostela, Noia, Ferreira de Pantón, Fisterra, Ourense, Carballiño, Pontevedra ou Betanzos. E fronte ó máis próximo estaban as “Crónicas” enviadas dende París por Xosé Manuel Beiras, que entón disfrutaba na capital francesa

dunha bolsa sufragada polos galeguistas⁹⁸. Dende Londres nalgúns ocasións asinaba artigos Ramón Lugo sobre a xornada laboral, a perda de valor dos cartos, o traballo agrícola ou os problemas de mecanización⁹⁹. Dende Copenhague Antonio Fontaíña asinaba textos sobre a industria pesqueira danesa e, dende Roma, Antonio Campos, R. A. Ferreira e outros achegaban os problemas de distintas zonas de Italia, o seu desenvolvemento ou a reforma agraria. Dende Buenos Aires, Lima e La Habana, tamén se enviaron crónicas con temas semellantes.

Nas páxinas da revista sempre se procuraba estar ó día, para iso daban conta de bibliografía actualizada e de proxectos inmediatos como a fábrica de celulosas en Pontevedra, as novas fabricacións en Citroën, a instalación de centrais hidroeléctricas ou novas factorías etc. E tamén puxeron a dialogar coa actualidade aqueles textos antigos, pero representativos do seu discurso. Atrevéronse a publicar artigos de Peña Novo, desprazado da actividade pública no franquismo polo seu pasado republicano, xunto a conferencias de Luís Cornide Quiroga, textos económicos de Alfredo Brañas ou un traballo de Antón Villar Ponte sobre o problema da emigración de 1928.

No primeiro número rescátase unha conferencia pronunciada por Cruz Gallástegui Unamuno na Coruña, o día 1 de febreiro de 1932, baixo o título “Reunión Recreativa e Instrutiva de Artesanos”. As ideas expostas eran de grande interese xa que se defendía a liberación da terra, a eliminación dos foros, a necesidade dunha concentración parcelaria, o aproveitamento dos montes para a comercialización da madeira, a necesidade dun Instituto de Viticultura e Vinificación para producir e comercializar o viño, a creación dun centro experimental de Arboricultura froiteira e Horticultura e un Laboratorio de Patoloxía vexetal que estudase as pragas, as enfermidades... En materia gandeira Cruz Gallástegui solicitaba como mínimo a autonomía e a independencia para a regulamentación e fiscalización das

⁹⁸ O propio Beiras recoñeceu que en diferentes ocasións que foi así, a última este verán, o 25 de agosto, nunha entrevista a un xornal catalán, *El crític*: “Vaig fer dret. Jo no tenia vocació jurídica, però era la facultat que teníem a Santiago i jo estava molt condicionat a no anar a estudiar fora per raons econòmiques familiars. Em va anar just, poder estudiar. Després, en finir la carrera, la gent del cercle de l’editorial Galaxia, que s’havia creat l’any 50, em va donar una mena de beca”. [<http://www.elcritic.cat/entrevistes/xose-manuel-beiras-lestat-espanyol-es-racista-amb-els-gallecs-per-llengua-i-per-classe-per-pobres-i-per-no-parlar-castella-5203>].

⁹⁹ Unha das preocupacións fundamentais era o pouco desenvolvemento das cidades e unha das perspectivas que se descubría como interesante xa nesta década era fomentar o equilibrio do campo e da cidade como comezaran a defender en Gran Bretaña, por iso van estar especialmente interesados nos artigos que proveñen da illa. Véxase *REG* 2, 1958:1-2.

paradas de sementais. Tamén consideraba desexable abrir un concurso leiteiro, a vacinación cooperativa e económica universal, a necesidade dunha escola de Veterinaria e dunha Estación pecuaria para estudar a alimentación do gando, o valor nutritivo das forraxes e pensos, a mellora de exemplares; tamén un Laboratorio de Industrias Lácteas que estudase a elaboración e fermentación dos queixos para o clima... Todo o anterior debía ir relacionado, para Cruz Gallástegui, cun Instituto de Estudos Económicos e Sociais que tivese datos estatísticos, que orientase os problemas cooperativos, de transportes...

Era a fórmula adecuada para expoñer as ideas e poder pasar a censura, porque o discurso non estaba feito contra a ditadura, pois era moi anterior, e estaba asinado por unha persoa non sospeitosa. Xa que logo, palabras vellas para un discurso novo que aínda estaba por facer.

3.4.3. O núcleo director da *REG*

Temos xa unha panorámica da revista coas súas seccións, tal e como a organizou Xaime Isla, quen fixo tamén a maqueta e deseñou a portada. Os datos da publicación sitúan a Xaime Isla como principal impulsor da mesma e, como director, debería levar o peso dos números publicados, pero nada máis lonxe da realidade. Sen dúbida Fernández del Riego foi o gran mantedor desta publicación na primeira etapa e non só dirixía os números, senón que asinou como autor un artigo baixo o pseudónimo de Cosme Barreiros sobre a industria conserveira e a fabricación de envases metálicos¹⁰⁰, pero cremos tamén que outros dous ensaios sen asinar poderían ser da súa autoría e, posiblemente, algún máis¹⁰¹. As súas propias palabras ofrécennos esa pista, pois el confesou que nalgúns ocasións tiñan a necesidade de encher ocos que non se completaban cos colaboradores e botaban man do equipo de base que sempre estaba para todo. Fernández del Riego levaba o temón da revista *Industria Conservera*¹⁰², unha tarefa que desenvolvía dende 1943, e tamén colaboraba en *Industrias Pesqueras*. Non parece estraño, á vista do comentado, que eses artigos

¹⁰⁰ Véxase REG (nº 21-22, 1961, páxs. 10-13).

¹⁰¹ Véxase REG (nº 11-12, 1959, páxs.15-18; nº 23-24, 1961, páxs. 16-21).

¹⁰² Colaboraba nela con achegas orixinais baixo o pseudónimo de Alevín.

pertencesen á súa autoría pois estaban no seu ámbito de traballo.

Con menos frecuencia debeu colaborar Ramón Piñeiro, aínda que foi autor dalgúns editoriais que non aparecen asinados. Ambos procuraron artigos orixinais e Del Riego moi especialmente, demostrando unha vez máis que ocupaban as posicións centrais da rede. Polo tanto, aínda que figuraba Xaime Isla como director, este título era máis ben honorífico, pois quen desenvolvía o traballo era Del Riego.

A Revista de Economía está no mesmo estado. Xaime estivo traballando toda a semá, pero aínda non deu rematado o seu ensaio. Díxome que lle custa moito traballo escribilo, e que a imaxinación vai moito máis alá da realidade. De todos xeitos, confío en que o sábado mo entregue. Tampouco Blanco mandou o seu, a pesares de que Xaime llo ten reclamado, según me dixo. Visto o desenrolo das cousas, que non ten nada de sorprendente, penso na necesidade de lle dar outro rumbo. A tal fin, solicitei de Xaime que nos autorizase pra recabar as colaboracións futuras. Mostrouse moi conforme. Si tí tamén o estás, compriría poñerse a elo. Niste senso, podías escribir xa agora a Dasio Carballeira, a Rosón e a Valcárcel, ou a quen tí vexas, pedíndolles traballos pra o segundo número da Revista, que sairá a finás de febreiro ou primeiros de marzo. Eu verei, tamén, de faguelo a outros, pois é indispensable solicitar os traballos coa debida anticipación. Agora hai que activar o do primeiro número e hastra que teña todo o material nas miñas mans, non pararei. Nunca me mostrei tan pouco outimista nos comezos dunha empresa. Pero compre enfrentarse coas dificultás, pois sinón habería que reconocer o fracaso por adiantado (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 10/12/1957).

Neste fragmento algo longo temos dous datos que resultan de interese, primeiro ese cambio de dirección que non se executou oficialmente, pero si *de facto*, nesa cesión de Xaime Isla a Del Riego das súas funcións, ante a súa incapacidade organizativa. E tamén é interesante que Del Riego pide a Piñeiro que se poña en contacto coas amizades. Cada individuo achega á rede as persoas coas que está conectado e cada incorporación ten moitas capas de significado, neste caso interesaba a faceta de economista, pero eses novos membros estaban conectados con outros que tal vez pertencían a categorías distintas e isto vai en proveito da rede que se enriquece. Un nódulo que posúa o triplo de conexións ca outro terá o triplo de posibilidades de adquirir conexións adicionais, polo que eran moi importantes as relacións como as que tiña Piñeiro, íntimo amigo de Rosón, por exemplo.

Outra das persoas que se involucrou no proxecto foi Manuel Beiras, como se pode ver na correspondencia, especialmente nunha carta a Del Riego (15/06/1959) na que se preocupaba pola revista e ofrecía datos que o situaban dentro dende o inicio. Mostrábase preocupado xa que despois de transcorrer un ano de andaina a *REG* só daba perdas,

segundo a súa versión, polo que era prioritario asegurar a tirada para o espallamento dos traballos e para que non fose unha pexa para a editorial. Tamén apostaba pola introdución de publicidade para o financiamento da publicación e se se conseguía entón vía prudente aumentar a tiraxe de exemplares. O papel de Manuel Beiras intuímos que era o dunha sorte de comercial, de relacións públicas da revista.

Nada me dís sobre si vas a escribir, solicitando colaboracións pra a Revista de Economía. Conviña tamén ampliar a lista de colaboradores, pra futuros números. Os que tiña anotados Xaime son moi poucos. Vós por ahí, e nós por eiquí, debemos averiguar que xentes poderían servir pra incorporar á publicación (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 13/12/1957).

Nese vós ten que estar incluída a persoa de Manuel Beiras, que na mesma carta solicitaba listaxes de nomes de titulares mercantís, de corredores de comercio, inspectores, enxeñeiros, directores e xerentes de empresas, de bancos e de caixas de aforros, etc. Quizais o propósito era simplemente a difusión, pois, como di na carta, quería pedir colaboracións e para iso consideraba importante unha presentación, polo que el mesmo elaborou un modelo de *Saluda* que tería que asinar algunha das personalidades que formaban o consello de dirección. Non sabemos se estas consideracións foron tomadas en conta.

O certo é que semella que foron establecendo novas relacións e que conseguiron que chegase a puntos estratéxicos como ás facultades, onde era fundamental penetrar para o seu espallamento, pois non era unha revista divulgativa, senón científica.

O envío da Revista de Economía dirixino eu persoalmente. Nas primeiras remesas xa foron os exemplares de todol-os colaboradores –incluídos LUGRÍS e Beiras–, os dos membros do Consello de Dirección e os dos Conselleiros de Galaxia. Tamén se lles mandaron a Raimúndez e á Biblioteca da Facultade de Dereito. Temos reservados os exemplares pra intercambio, pero estou pendente de Xaime pra escolmar a que revistas se vai a mandar. Ocorre que en *Industrias Pesqueras* e *Industria Conservera* recíbense total-as publicacións económicas españolas, que eu entrego sempre a Galaxia. Debemos, pois, ver a cales de entre elas convén enviar a nosa. Por certo que as impresións iniciás sobre o eco que está outendo a revista son moi boas. Están chegando diariamente boletíns de suscripcións, e Meixide trouxo vintetantas de Ourense. Dentro de uns días iremos Viñas i eu a falar de novo á Axencia de Publicidade, pra concretar as bases do contrato. Escribín a Rosón, Dasio Carballeira e Vieitez, solicitándolles colaboración pra o próximo número, e sinalándolles o prazo máximo de 15 de marzo pra entrega dos orixinais. Ate o de agora soio me respostou Vieitez. Di que se sente moi honrado en colaborar, e que fará o traballo con todo interese. Pero engade que o prazo de entrega veulle moi apertado, porque ten enriba de si outras obrigas ineludibles. Briones remesará un resumo do seu Plan Compostela pra a sección de “Las Comarcas” (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 15/02/1958).

A difusión era fundamental, especialmente entre revistas afíns e entre a comunidade científica, porque era un documento de diálogo que presentaba Galicia con voz propia nos circuítos de estudo económico. Tamén era interesante que houbera lectores ós que chegase o discurso que se puña en circulación dende as páxinas da revista. Ó mesmo tempo consideraron importante introducir economistas na xestión da revista, persoas preparadas que tivesen criterio formado para escoller os artigos e para establecer esas relacións ente iguais. Sen dúbida, a presenza de Xosé Manuel Beiras foi decisiva, pois el desenvolveu un papel crucial na *REG*. Economista de formación e galeguista por educación, a súa figura aparece ligada a este proxecto dende o principio¹⁰³, como a de seu pai, porque vían nel a “uno de los más inteligentes e inquietos representantes de nuestra joven generación de graduados universitarios” (*REG* 7-8: 2). Incorporouse como subdirector da publicación en 1963, aínda que en papel aparece como tal no número 47-48, correspondente a setembro-decembro de 1965¹⁰⁴. Galaxia non dubidou en apostar por el para construír o futuro da revista, nel recaeu a responsabilidade total da publicación, co que isto significaba tamén de perda de poder do centro da rede, pois dende entón Beiras encargárase de todo, especialmente de pór ó día a revista que naquel momento perigaba pola súa irregularidade e non só gañou en periodicidade, senón que acentuou o seu sentido crítico.

Cando no ano 1968 X. M. Beiras se incorporou á Facultade de Ciencias Económicas en Santiago de Compostela deixou este labor, co que se pechaba un segundo ciclo da publicación. Tamén é certo que a partir dese momento ese guieiro económico podería e debería desenvolverse dende o ámbito académico. Nos números 64-65, correspondentes a xullo-decembro de 1968, conclúe unha etapa frutífera da *REG*, case once anos de vida e de contribución a un discurso de modernización do país

Etapa que si entraña para nosotros una esforzada y fecunda experiencia, encierra también una significación valiosa y esperanzadora en la conciencialización económica y social del país (*REG* 64-65 1968: 1).

Quizais porque conclúe e xa non ían precisar máis autorizacións, empregan a

¹⁰³ En dúas cartas que Del Riego escribe a Piñeiro (21/04/1959 e 08/05/1959) insístelle en que lle pida a Beiras que envíe as crónicas e os artigos, de feito é o autor que máis ensaios asinou nas páxinas da revista.

¹⁰⁴ Segundo Fernández del Riego (1996: 92) a incorporación de X.M. Beiras á *REG* produciuse no ano 1963.

palabra *país* para referirse a Galicia, pois era o centro da análise económica.

3.4.4. A subsistencia dun proxecto subvencionado

Nunha nota atopada no arquivo da Fundación Xaime Isla dise que se publicaran 65 números e que o prezo do exemplar ordinario era de 60 ptas., se o número era dobre 100 ptas. e se era un especial 120 ptas. O prezo estipulado para a colección era de 1.600 ptas., agás o primeiro número que xa nese momento se atopaba esgotado¹⁰⁵.

Morría unha publicación na que se puxera moito empeño para sacala adiante dende dentro, pero sufragada dende fóra. Sempre entenderan que a súa existencia era unha maneira diferente de prestixiar o proxecto galeguista, de chegar a outro público e de intentar modificar a realidade económica para que revertese noutros ámbitos. Con todo non foi posible, malia os nomes relevantes que apoiaban a publicación estivo sempre pendente da renovación da licenza e dos informes favorables que tiñan que chegar para que se concedese.

A isto engadiuse que no ano 1967 chegou unha forte multa por un editorial sobre o problema do marisqueo na Ría de Vigo. A casualidade fai que ese editorial de X. M. Beiras, “Conflictos: El problema marisquero”, estea encabezado por unha cita en galego e era a primeira vez que se introducía esta lingua na *REG*, pois dende o inicio empregaran o castelán¹⁰⁶. Nese momento xa sabían que unha publicación periódica non podía aparecer en galego, pois tiñan como precedente a *Colección Grial* censurada despois de catro números. Estas foron as liñas que antecederon o editorial:

Libros enteiros poderían escribirse falando do eterno infortunio que afixe ós nosos aldeáns e mariñeiros, soia e verdadeira xente de traballo no noso país (*REG* 55-56: 1)¹⁰⁷

A escolla non é casual, nada o é nun estado tan excepcional, e menos se se introduce un texto en galego de Rosalía de Castro, do prólogo que a autora asina no poemario *Follas*

¹⁰⁵ No momento de saída o prezo do exemplar era de 40 ptas., menos o 10% que se lle descontaba ós subscritores, polo que quedaba en 36 ptas.

¹⁰⁶ No monográfico homenaxe a Cruz Gallástegui aparecen por primeira vez artigos noutras linguas, en concreto en inglés e portugués

¹⁰⁷ Este editorial non aparece asinado, pero con toda seguridade está escrito por Xosé Manuel Beiras.

Novas (1880). Con anterioridade os editoriais foran precedidos por palabras de Murguía ou doutros autores do panorama francés, fundamentalmente, e inglés, pero sempre en castelán ou mantendo a lingua orixinal.

O certo é que o editorial de X. M. Beiras deu pé a unha multa de 25.000 ptas. Segundo a Dirección Xeral de Prensa incorría nunha infracción leve do artigo 2º da Lei de Prensa e Imprenta que estipulaba respecto ás Institucións e ás persoas na crítica da acción política e administrativa, respecto ós principios fundamentais do Movemento Nacional. O prego de cargos datado o 23 de novembro de 1967 recollía como parágrafos fóra de ton no artigo o seguinte:

Falta saber si nuestra sociedad, que les ha hecho sentir vergüenza de su idioma, que ha ahogado sus instituciones peculiares y que les está sorbiendo sus ahorros, va a consentir ahora un cambio de actitud. Falta saber si las instituciones empezarán de una vez a promover el desarrollo del país. Nosotros, por desdicha, no tenemos la respuesta (*REG 55-56, 1957: 4*).

A revista presentou alegacións nun escrito de descargo o 1 de decembro de 1967 matizando as acusacións para alegalas:

- Indicaban que non se refería o artigo ás institucións políticas, senón a todas e que empregaban a terminoloxía propia da linguaxe económica que entendía institucións como marco institucional.

- Facían fincapé en que utilizaron o termo *institucións* con minúsculas, non con maiúsculas como consta no artigo da lei porque tiña no editorial un carácter xeral.

- Púñanse no suposto de que se referisen ás institucións políticas, ás que nunca faltarían ó respecto porque era unha simple hipótese para a que, como se indicaba, non tiñan resposta posible. Polo tanto, non se trataba dunha afirmación, nin dunha opinión, nin tan sequera dun xuízo. Se se considerase unha crítica non podería ser sancionada posto que se recolle a liberdade para expoñelas no mesmo artigo 2º.

- Presupoñendo que houbo un xuízo de valor tampouco sería susceptible de sanción tendo en conta que o que se expresa é unha verdade obxectiva que se sustenta dende os órganos oficiais. Sinálase que o propio Consello Económico Sindical Interprovincial do N.O. (C.E.S.I.N.O.), libre de calquera sospeita, insiste na conduta económica que dende o goberno se implementa en Galicia. De feito o C.E.S.I.N.O.

elaborou un Plan de Marisqueo no ano 1964 que catro anos despois segue sen implantarse.

O 12 de xaneiro de 1968 a Dirección Xeral de Prensa respondía negativamente ás alegacións que consideraba irrelevantes a efectos exculpatorios. Por esta razón a dirección da *REG* presentou un novo recurso o 15 de febreiro de 1968 ante o Ministerio de Información e Turismo que redundaba e aclaraba puntos expresados xa nas primeiras alegacións de descargo, incluso exemplificaron con textos de C.E.S.I.N.O. que denunciaban o desleixo das institucións no desenvolvemento da “rexión”. Isto non pareceu suficiente e rematou esta disputa legal o 20 de maio de 1968, coa desestimación do recurso presentado e a confirmación da sanción de 25.000 ptas. que estipulara a Dirección Xeral de Prensa¹⁰⁸.

Son moi significativos os versos que se escolleron despois desta sanción, “Fomos ficando sós/ o Mar o barco e máis nós”, de Manuel Antonio, como tamén o son estes de Quevedo que apareceron despois:

Hoy, sin miedo que libre escandalice,
puede hablar el ingenio, asegurado
de que mayor poder le atemorice”
Francisco de Quevedo (*REG* 61-63, 1968: 1)

Estes catro versos corresponden á “Epístola satírica y censora contra las costumbres presentes de los castellanos” e comeza con tres versos quizais moito máis claros que os escollidos:

No he de callar por más que con el dedo,
ya tocando la boca o ya la frente,
silencio avises o amenazas miedo.

A crítica é certamente directa non só no preámbulo, tamén no corpo do artigo, pois dise que se cre no diálogo, na honradez e na transparencia e que dende a revista a aposta facíase pola “voluntad de hablar y escuchar en libertad” (*REG* 61-63: 3). Nese mesmo editorial refírese Beiras a un coloquio celebrado en Córdoba no que se falou libremente, e por primeira vez dende que comezara a ditadura, dos problemas das “colectividades definidas por estructuras diferenciadoras de orden geográfico, antropológico,

¹⁰⁸ A denuncia é por “indicios racionales de transgresión de las limitaciones a la libertad de expresión” Expediente nº 212/67.

socioeconómico y cultural, e insertas en un mesmo ámbito de soberanía política institucionalizada” (REG 61-63: 4). Mantén unha postura positiva e móstrase optimista ante o futuro se a valía reside no esforzo intelectual e ético do estudo e do diálogo¹⁰⁹.

Nunca debemos esquecer o momento no que se edita esta revista, a censura era férrea e mais cunha publicación que estaba sempre no punto de mira. Non se podía ser explícito nalgúns casos, por iso avivábase o enxeño e no canto de introducir os versos máis nidios escollíanse outros que, sen o ser tanto, tamén ofrecen a mesma mensaxe de liberdade de pensamento. Como mostran Sánchez e Barrera (1992: 411) por moito que a ditadura na década dos sesenta mostraba unha cara de máis liberdade, o control continuaba exercéndose se se “abusaba” dela, así recordan os autores que Miguel Delibes expresábo desta maneira: “Antes te obligaban a escribir lo que no sentías, ahora se conforman con prohibirte que escribas lo que sientes, algo hemos ganado”.

Algo mudara, pero máis que o réxime fixérao a nova xeración que xa militaba politicamente, que viaxara a Europa, polo que loitaron dende diferentes posicións por desestabilizar o réxime, aínda que certamente era moi difícil, por iso non estrañaban estas represalias.

Hemos recibido su atta. Del 1 del crtte., que en nada nos sorprende. Es natural que se pregunten Vds. qué ha ocurrido con nuestra revista. La respuesta es sencilla: está suspendida su publicación hasta que la Administración se digne dar por ultimados los trámites de inscripción en el registro de empresas periodísticas. La historia es larga y difícil de creer. En su día, habíamos solicitado del Ministerio la declaración de nuestra revista como publicación especializada. No nos fue concedida: ya ven Vds., nuestra publicación, que merece el interés de centros como el I.S.E.A. parisino, carece ante la Administración española de carácter especializado. La consecuencia de esa negativa fué una notable complicación en las formalidades a seguir ante el Ministerio, y singularmente la tramitación del expediente de inscripción en el registro de empresas periodísticas con requisitos difíciles de cubrir por una publicación como la nuestra. La orden de suspensión llegó cuando estábamos a punto de distribuir los números de enero-junio, que están en nuestro almacén, esperando que se alce la ceda. Han pasado más de dos meses, y suponemos que antes de fin de año podremos proceder a la distribución de esos números y a la publicación de los siguientes. Pero en el peor de los casos supliríamos la revista por una colección de estudios, de modo que les rogamos continúen honrándonos con el intercambio de su publicación (Carta de X. M. Beiras a Juan de Zuazo¹¹⁰, 8/10/1968).

¹⁰⁹ A súa ponencia nese coloquio recóllese na revista “El problema de la emigración en Galicia” (REG 61-63, 1968: 6-16).

¹¹⁰ Administrador do *Boletín de Estudios Económicos* da Universidade C. Deusto.

As trabas seguían a ser moitas e esta negativa do Ministerio a recoñecela como revista especializada fixo que tivesen que adaptarse á lexislación que obrigaba a que o director fose un xornalista, así no último número asina con esta función Ángel Huete Rodríguez con nómina de redactor-xefe de xornal, así o impuñan os órganos oficiais. Dende logo isto unido á forte multa non debeu axudar para manter a revista¹¹¹, aínda neste tipo de ocasións recorrían ó exilio para que achegasen os cartos precisos. Certo é que xa neste momento Arxentina e Uruguai non pasaban por bos momentos económicos. Se ata entón a *Revista de Economía de Galicia* aparece sustentada dende fóra, cada vez era máis complicado.

É unha pena que Parga non poida colaborar neste número da *Revista de Economía*. Pero é peor aínda o proceder de Xaime, pois non hai xeito de que remate o editorial e o gráfico, que me ven prometendo dende fai meses. Estóu realmente aburrido e desesperado. ¿Cómo imos aceptar a axuda do Perfecto [López] si as cousas siguen así? (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 16/12/1958).

Aceptárona co compromiso de que saíse adiante e esforzáronse porque así fose, por iso o Banco del Trabajo Italo Americano y Banco de Galicia de Montevideo colaboraba con 15.000 pesetas: era a subvención que viña de fóra e que se unía ás colaboracións económicas de Arxentina.

No es nuestro interés permanecer en mora, ni ha sido olvido por parte del Banco, quizá haya una mala interpretación en la forma de actualizar los pagos.- Es decir, el 5 de mayo de 1961, y el 28 de agosto de 1962, les hemos efectuado transferencias por Ptas. 50.000.- c/u-, (Ptas. 35.000.- corresponden a Perfecto López de Buenos Aires y Ptas. 15.000.- a esta Entidad), con estos giros creímos que en los años respectivos a las fechas de pago, quedaba cubierta la contribución.- Ante su reclamación, no sabemos precisar si se contribuye con un año vencido, ya que el compromiso lo ha contraído verbalmente el Sr. Canabal. (Carta do Banco de Galicia de Montevideo, 27/12/1963. Fondos de Galaxia).

Este acordo fora alcanzando por Piñeiro dende o inicio da publicación, pois este ámbito resultaba de grande interese fóra, polo que foi un proxecto moi aplaudido pola

¹¹¹ O último número tiña un editorial menos marcado e falaba dunha nova etapa. Destaca pola extensión do estudo de M^a del Carmen Acevedo Carballés “Estudio geográfico-económico del Ayuntamiento de Ferreira de Valedouro” de case corenta páxinas, co que ocupaba boa parte da publicación. Isto dá unha idea do estado de cansanzo ó que se chegou no último número.

emigración. O apoio chegou enseguida a través de achegas económicas de empresarios que podían estar interesados nestes temas¹¹².

No momento en que Galaxia prescindiu da *REG* ten varios traballos de economía no mercado. A idea sempre fora máis ambiciosa que a publicación dunha revista, por esa razón deseñaron unha Biblioteca de Economía de Galaxia, coa que pretenderon cubrir un baleiro. Estaba distribuída en varias series: estudos e traballos de carácter xeral, monografías e estudos comarcais ou locais, monografías e estudos especiais de pólas ou actividades produtivas, historia económica e economistas galegos e estudos de coordinación e política económica.

A idea da Biblioteca de Economía de Galicia era espertar a conciencia e a preocupación ó redor dos problemas económicos e sociais do país entre a xente máis capacitada. É obvio que non chegarían con esta publicación á maioría da poboación galega, pero tampouco o buscaban. Eles confiaban en que as persoas que sabían de economía se puxeran ó dispor do pobo, por iso en ocasións foron descualificados por elitistas e certamente en certos proxectos coma este era así, pero a día de hoxe as publicacións económicas tampouco son de consumo xeral, pero teñen unha gran importancia. Amais os debates podía ter repercusión na maioría da poboación, pensemos no rendemento da pesca, da plantación do millo, da mellora das comunicacións... Tamén había interese por encher un oco moi importante no panorama galego. Ata 1963 só se publicaran o libro *Bibliografía de Geografía Económica de Galicia*, de Francisco Javier Río Barja e *La pesca de arrastre en Galicia, y sus problemas* de Domingo Quiroga, polo que en realidade non tivo moito pulo a pesar dos esforzos.

O discurso que transcende nestas páxinas estaba moi lonxe do de Rosón, que impoñía unha carga de responsabilidade, case determinista, ós labregos. Nas páxinas da *REG* hai unha dignificación dos campesiños e do país, pois fálase da riqueza de Galicia que ten unha economía atrasada non polos recursos humanos ou materiais, senón pola xestión e o desleixo por parte do Estado. Nesa dignificación das clases subalternas está tamén a posta en valor da súa lingua e da súa cultura.

¹¹² No capítulo 6 retómase este tema, pois é a diáspora os que mantiveron esta publicación.

3.4.5. Outros proxectos iniciáticos, entre o éxito e o fracaso

Na acta da primeira xuntanza do Consello de Administración, con data do 18 de agosto de 1950, expónse a necesidade de deseñar un programa editorial con base a un plan de cumprimento inmediato que xa tiñan trazado. Entre eses primeiros proxectos estaban o de botar a lume a obra teatral de Castelao *Os vellos non deben de namorarse*, pois era unha peza popular que aínda non vira a luz en Galicia e, a diferenza doutras, parecía que podería pasar a censura. Na primeira listaxe de urxentes estaba a reimpresión do *Diccionario* de Valladares, que se faría coas papeletas que o autor deixara inéditas e que Otero Pedrayo debería conseguir despois de facer as xestións oportunas cos familiares e tamén se fala dun estudo económico de Galicia, como inicial dunha serie de manuais dedicados a aspectos da cultura galega, que se deixaba nas mans de Xaime Isla. E xa se daba por feito a publicación dun caderno que iniciaría unha serie periódica para que “se refrexe a situación da cultura e da vida galega de hoxe”. Había outros proxectos que se ofrecían a Galaxia, como a *Antífona*, xa comentada, ou a que se recolle en acta feita por Celestino Fernández de la Vega que ofrecera unha tradución do alemán na que estaba traballando.

Na seguinte reunión, celebrada no Hotel Compostela o 26 de decembro de 1950, informábase ós presentes¹¹³ que non sería posible cumprir o programa editorial fixado na anterior xuntanza e acordábase entón rectificalo de maneira que se publicasen unha serie de manuais, que se inaugurarían coa *Historia de la literatura gallega*, de Francisco Fernández del Riego, e que debería continuar a *Historia de Galicia* de Vicente Risco, aínda que non se fixeran as xestións, pero acórdase falar con el para que establecera as condicións nas que cedería os dereitos da obra. Tamén se aprobou ese día crear a colección “Pondal” para a reedición de clásicos que se iniciaría co *Onomástico Etimológico de la Lengua Gallega* do Padre Sarmiento.

Non tardou en aparecer a obra de Castelao, publicada en 1953, cunha tiraxe especial numerada de 220 exemplares en papel rexistro e con catro ilustracións do autor impresas a catro tintas. Este feito xa nos sitúa en que era unha obra mimada e da que se esperaba que

¹¹³ Na reunión estaban presentes Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Sebastián Martínez Riso, Antonio Fernández López e Francisco Fernández del Riego. Á primeira acudiran Otero Pedrayo, Gómez Román, Ferro Couselo, Isla Couto e Francisco Fernández del Riego.

tivese repercusión. A portada deseñouna, como era habitual, Xohán Ledo e no interior os debuxos eran do propio Castelao.

De seguida apareceu tamén a *Historia de la literatura gallega* de Fernández del Riego, pois era un manual que estaba feito dende 1947. Polas cartas que lle escribiu Ramón Otero Pedrayo a del Riego, este último estaba asesorado polo que despois sería o presidente da editorial, pois resólvelle datas e datos sobre autores que el coñecía ben.

E do proieuto -ou millor: o feito- da súa historia da literatura galega soio desexo lela, adispaciño, do xeito no que se len tan poucas cousas. Terá forza de esprito, proieución de ialmas, e ô millor algunhas fallas nas datas, pois o traballo informativo é dificultoso e penoso. Por ex. do que me pregunta soio lle podó responder sobre min, con seguranza que son eu. ¡Tan amigo de Castelao e de Risco —e non sei cando desabrocharon â vida! Sin falar de que isto dos anos, e cousa moi delicada, e algus como o Risco, ofendense. Poderíalle dicir datas pouco mais menos. Pro iso non pode ser i precisa a esaititude das coordenadas xeográficas. As miñas son V-III-MDCCCLXXXVIII AURIA CALLAICORUM ¡Bótelle a conta! (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 04/02/1947).

Este fragmento dá unha idea das condicións en que foi realizada, nun momento no que as dificultades viñan polo acceso ás fontes. Con todo, Del Riego presentou a súa *Historia da literatura* ós premios do Centro Galego de 1947 e resultou gañadora. O día 21 de maio de 1948 reuniuse o xurado composto por Horacio Rega Molina, en representación da Sociedad Argentina de Escritores, Ramón Rey Baltar, en representación dos Escritores galegos residentes en la Argentina e Avelino Díaz, en representación do Centro Galego e resolveron por unanimidade concederlle o premio¹¹⁴, valorado en 1.000 pesos. Mentres xa saíra en Arxentina o libro *Os ollos do noso esprito*, co que Fernández del Riego gañara en 1957 o premio da Federación de Sociedades Galegas.

Na presente semá remitirei a Rodolfo Prada, unha *Historia da Literatura Galega*, concebida con un senso novo e compreto, co gallo de que sexa publicada n-isas terras. Coido que terá certo intrés, e que gustará aos anxeiosos de estudar a Literatura de Galicia, d-acordo con unha estimativa de valores, entendida coa mentalidade do noso tempo (Carta de Fernández del Riego

¹¹⁴ Reciben a mesma remuneración o libro de poesía *Caminando al sol de Galicia*, de Viñas Calvo; o traballo *Tres mujeres galegas del siglo XIX*, de Elvira Martín; o traballo *Macías el enamorado y Juan Rodríguez de Padrón*, de Carlos Martínez Barbeito. Tamén se premian tres ensaios: “Breve ensaio de introducción a unha teoría filosófica da saudade”, de Aquilino Iglesia Alvariño; “Poesía da saudade y de la tierra-Rosalía de Castro”, de María de Villarino; “Un hallazgo de Compostela” de Eduardo Blanco Amor.

a Antón Alonso Pérez¹¹⁵, Vigo 10/02/1947).

Orixinariamente foi escrita en galego, pero finalmente traducíuse para que puidese saír co selo de Galaxia, pois as monografías só podían ser publicadas en castelán. A única concesión que se permite Del Riego é a dedicatoria a seu pai, que está en galego. Houbo cambios con respecto á redacción que enviou ó premio, pero mantivéronse os apartados nos que se fala dos escritores galegos que optan polo castelán na súa escrita. Veremos que o criterio lingüístico vaise impoñer dende o principio, pero non obstante nesta obra non se vai seguir, nin tan sequera nas edicións posteriores. Así, se buscamos na época que coincide co tempo de edición, aparecen citados como poetas en castelán Luz Pozo Garza ou Díaz Castro, que despois van escribir en galego, e entre os narradores en castelán a Torrente Ballester ou Cela, xa recoñecidos naquel momento.

Non sabemos as razóns polas que este libro non saíu en Buenos Aires, pero como xa estaba feito non se dubidou en iniciar inmediatamente a serie de manuais con el.

Supongo que habrás recibido el ejemplar de *Historia de la Literatura Gallega*. Como verás, he cambiado varias partes del texto original y tuve que traducir éste. Creo que en la época contemporánea incluyo un número bastante abundantes de literatos. Ya me dirás tu opinión (Carta de Del Riego a Seoane, Vigo 16/07/1951).

Non tardou en contestar Seoane, que xa coñecía a obra pois fora enviada ó concurso de Buenos Aires, polo que para el non era unha sorpresa.

Tu *Historia de la Literatura Gallega* es de una gran utilidad, está hecha con sentido didáctico y su practicidad le ha de hacer indispensable. Me parece por todo concepto un excelente libro, aunque conocía el original, creo que lo has cambiado, corregido y ampliado bastante. Te felicito de todo corazón como también por su presentación, adecuada y realizada. Te agradezco la mención de mi libro que a pesar de su buen éxito en esta no volví a ocuparme de él desde que salió, ni siquiera lo envié a las personas cuyas direcciones te solicité. No estoy de acuerdo en cambio como puedes suponerte, con la mención de Puente y Prada, pues de esta manera eres injusto con la gente de aquí que han hecho en esta mucho más por la cultura gallega y tanto por lo menos que ellos. Este es el caso de Cuadrado en primer término, que conmigo intentó por dos veces la aventura de crear cuatro colecciones de libros gallegos llegando a publicar una cantidad importante de libros, con afiches para las calles, propaganda, viajantes, etc. Es el caso de Núñez Búa, de Pita, etc., y de mucha gente humilde que ha trabajado durante años en la divulgación cultural gallega. [...] Laxeiro está comprobando, supongo, igual que Bouza, cuanto hay de farsa en estos mecenazgos supuestos y divulgados por correspondencia (Carta de Seoane

¹¹⁵ Era o secretario xeral da Federación de Sociedades Galegas de Buenos Aires.

a Del Riego, Buenos Aires 29/08/1951).

Seoane é máis crítico con cuestións que non teñen tanto que ver coa escolla literaria, senón cun parágrafo onde fala dos “próceres” da cultura galega en Arxentina e nomea só a Rodolfo Prada e Manuel Puente (1951: 151), algo que molesta moito a Seoane, pois as relacións con eles non eran fluídas e non compartían o mesmo discurso con respecto a Galicia. Realmente era inxusta esa citación que facía Del Riego porque Seoane levara a cabo empresas importantes, aínda que de pouco percorrido por falta de apoio. Puente e Prada posicionáranse axiña con Galaxia e axudaran á editorial, polo que este parece un agradecemento de última hora que non estaba na redacción de 1947, pois de ser así non chamaría a atención de Seoane.

Estoy leyendo su *Hª de la literatura gallega* con vivo interés (y apenas hace falta decir que con gran provecho, por la amplitud, vigor y buena disposición de sus datos) y veo ya, como era de esperar, que es un libro aireado, nuevo, y con la gallardía natural de lo que llega muy a tiempo y con muy claro y generoso destino. Por ser didáctico, en el sentido más vital de la palabra, es ya poético, pero además lo es por su horizonte, por sus velas tendidas, por su animoso y luminoso impulso. Ciertas dificultades accidentales veo que están superadas en el de la mejor manera, sin sombra de encogimiento... (Carta de Rafael Dieste a Del Riego, 05/09/1951).

Rafael Dieste aparece só como autor da peza teatral *A fiestra valdeira*, aínda que se indica que cultivou todos os xéneros, pero non se citan títulos. Estraña a omisión, por exemplo, *Dos arquivos do trasno* ou da súa obra en castelán. Isto contrasta coa aparición de Seoane como autor de *Tres hojas de ruda y un ajo verde*, esta é a única obra que se cita co apuntamento de que escribiu algúns ensaios en galego. A explicación non parece moi difícil neste caso, pois aínda non dera a luz ningunha obra en galega, pero o relevante é que o considera escritor galego sen empregar a lingua como criterio.

Son moitas as palabras de alento que recibe, tamén do seu vello profesor Lois Tobío dende Montevideo¹¹⁶, que lle gusta esa primeira achega seria por facer un percorrido pola literatura galega dende a época medieval ata o momento da publicación da obra.

A continuación vería a luz o manual de Vicente Risco, interesante porque demostra a convivencia dentro do proxecto de persoas que mantiveron posturas moi diferentes ante o

¹¹⁶ Só por poñer outro exemplo, pois as palabras van na mesma dirección de eloxios. Crese que está ben orientada, ben sistematizada e que será de gran utilizade. Léase na carta de Lois Tobío a Del Riego (Montevideo 12/11/1951).

franquismo. Parece que o proxecto estaba por riba das tendencias ideolóxicas, algo que non por habitual debe deixar de resultar rechamante.

O dos Manuales está efectivamente retrasado e a meirande responsabilidade é a miña. Son escesivamente outimista e agora teño ise compromiso como un pesadelo enriba de min; séi que debín medir millor as miñas forzas e as miñas posibilidades pero é que dificilmente sabe ún renunciar a toda esperanza; e persisitir na vida de traballo mercenario que levo ás costas supoñería pra min unha tal renuncia (Carta de Xaime Isla a Ramón Piñeiro, 14/12/1954).

Estaba previsto que saísen manuais de economía e de dereito, tamén de gramática, pero, ben por Xaime Isla ou por outras persoas encargadas, o certo é que non se levaron a cabo nesta primeira etapa. O seguinte manual que veu a luz co selo de Galaxia foi en 1954 a *Guía de Galicia* de Otero Pedrayo. Unha vez máis bótase man do que xa estaba feito, e neste caso incluso publicado, pois a primeira edición saíra en Madrid no ano 1926 e a segunda edición en Santiago por volta de 1945. Polo tanto Galaxia facía xa a terceira edición desta obra.

No prólogo que aparece na edición de Galaxia infórmase que Otero Pedrayo actualizou a *Guía de Galicia* con novos datos e referencias bibliográficas. E explícase a presenza de Otero nun proxecto que abandeiraba a renovación xuvenil da literatura galega, pero esa xeración de novísimos tamén precisaban referentes e, nese momento, o presidente de Galaxia conectaba moi ben coas xeracións máis novas. En realidade esa é a xustificación, pero foi o propio Otero Pedrayo o que ofreceu e desexou que a súa *Guía* saíse publicada en Galaxia, pois quería que estivese na rúa no ano santo compostelán.

Temos de falar de un caso grave e urgente. Aledaríame que fixera *Galaxia* a 3ª edición da miña *Guía*. Tén de ser cousa boa. Ven o ano Santo. A edición está rematada de todo. É edición moi cara si se fai ben, podrá dar diñeiro. Eu teño proposicións, sin determinar nada, de algunha casa. Eu non teño cartos pra pagar a edición e si os tivera tampouco sabería adeministrar. Máis sendo libro de traballo tamén preciso unha participación económica que me deixe botar un traxe e un paraugas. ¿Por que non fan Vdes. un proieuto? A cousa urxe (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 30/07/1953).

Otero Pedrayo tiña ganas de que saíse á rúa en Galaxia, que era tamén o seu proxecto e porque cría que podía ser un éxito de vendas como o fora con anterioridade. Desta maneira convence a Del Riego, aínda que non debería ser preciso ó ser o presidente da editorial.

Pois da *Guía* direille que ó meu parecer debe ire o texto publicado con as precisas correicións e engados, e nada mais. Afinaremos un pouco o estilo. Iso faise sobre un exemplar que Vdes me mandan. [...] A edición de Gali foi de 5 mil, case seguro, pois non descubrin o contrato. Eu percibía 3 ptas por exemplar vendido. Dende logo sei por moitos libeiros que a demanda é crecedeira. Como os Gali son escuros, semellan tendeiros de unha aldea nin xiquer me avisaron da carencia de exemplares co o que a obra perde de se vendere. Para o que de pórse á edición ten de ser logo do Ano Santo pode ser bó negocio por o nome e parroquia que tén e millor ca edición moderna e unha miga de propaganda. Fita -que é boa ouservadora- di que en Sant-Iago moita xente pide unha *Guía* pequena da cidade, máis que a de Filgueira ou a de López. Eu estarei eiquí por iste mes (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 12/08/1953).

Non se levou a engano Otero Pedrayo e certamente a saída da *Guía* supuxo o primeiro éxito de vendas da editorial. O autor ofrecera novos mapas, fotografías actuais, tamén itinerarios a maiores e así, anovada, sae á luz e vaille reportar a Galaxia importantes ingresos.

Acórdase, tendo en conta o éxito da nova *Guía de Galicia* de don Ramón Otero Pedrayo, facer as xestións oportunas pra interesar a organismos oficiais na adquisición duns cantos números de exemplares, medida que de ter éxito constituiría pra Editorial unha parte considerable de ingresos (Acta 14, Vigo 20/11/1954).

A *Guía* reeditouse con éxito en varias ocasións, por iso, na Acta 18 (Vigo 29/02/1956) recóllese que nesa xuntanza falan da necesidade de render contas ó autor polas elevadas cifras da *Guía de Galicia*. Nesa reunión estaba Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Emilio Álvarez Blázquez e o propio Otero Pedrayo, que declina cobrar o que lle correspondería en favor da editorial, xesto que foi agradecido polos presentes. Non houbo un éxito desas características nesta primeira etapa, foi tal que nos primeiros cinco meses esgotáranse 1.000 exemplares dos 6.000 que tiña a primeira edición¹¹⁷ e no verán de 1953 están imprimendo a terceira edición¹¹⁸. Posteriormente, en 1958, debido á crecente demanda, que non parecía minguar cos anos, acordaron encadernar 500 exemplares máis que puidesen satisfacer a demanda¹¹⁹.

¹¹⁷ Esta cifra ofrécese nunha xunta xeral datada o 19/11/1954 e á que asistiran en Vigo Otero Pedrayo, Isla Couto, Emilio Álvarez Blázquez, Antonio Beiras García, García Sabell, Piñeiro, Rufo Pérez, Alejandro Requeixo Domínguez, José Ramón Fontán González, José Sesto López, Fernández del Riego e Pedro Díaz Álvarez. Segundo consta en acta representaban un capital de 125.000 patas.

¹¹⁸ En carta de Del Riego a Seoane (28/07/1953) infórmao de que a segunda edición xa se esgotou antes do verán e teñen que preparar a terceira.

¹¹⁹ Este dato pódese ler na Acta 25 (Vigo, 20 de xuño de 1958). Naquela xuntanza participaron Otero Pedrayo, Gómez Román, Isla Couto, Ferro Couselo, Antonio Fernández López e Emilio Álvarez Blázquez.

O Conselleiro-Delegado informa encol da importancia económica que pra a Editorial sigue representando a *Guía de Galicia* de D. Ramón Otero Pedrayo, con quen a Editorial ten pendente a liquidación. Don Ramón di que os beneficios outidos deberán apricarse á propia Editorial e propón a posible reforma –apéndice, ferrocarriles, recollendo as novas variacións, etc.– acordándose estudar iste asunto. O Conselleiro-Delegado destaca tamén a transcendencia económica que agarda do Dicionario de Don Eladio, aparte, craro é, do seu indiscutido valor cultural. Don Ramón Otero Pedrayo e Don Marino Dónega piden un voto de gracias pra o comité de Xerencia pol-a eficaz i-entusiasta labor desenrolada deica o presente (Acta da Xunta Xeral 14, Vigo 27/06/1959).

Non todas foron satisfaccións, pois un dos proxectos non que máis insistiron non saíu adiante, a edición do *Onomástico* do Padre Sarmiento. Aínda que entrou na programación dende o inicio, o certo é que se foi pospoñendo no tempo e finalmente non saíu adiante. Por que ese interese nun autor do século XVIII? Se Rosalía era a figura central, o símbolo do rexurdir da literatura galega, o Padre Sarmiento foi considerado o ilustrado que reivindicou con máis vehemencia a lingua galega e non é que non houbese persoas coetáneas que o fixesen, como Castelao que publicara o *Sempre en Galiza*, pero eran conscientes que o réxime ditatorial non lles permitiría reivindicalo. Sarmiento era unha figura que non podía ser acusada de separatista nin de republicana. Incluso cando o criterio filolóxico xa está moi asentado no grupo e non se discute, Sarmiento é citado en ensaios para reivindicar o mesmo discurso que o deles. O Padre Sarmiento arremetera contra aqueles galegos que deostaban a lingua propia de Galicia e que a consideraban inferior, contra os que sentían autoodio e esquecían que as linguas son o máis prezado patrimonio dun pobo, isto era o que o grupo Galaxia quería poñer en valor coa publicación do *Onomástico*.

¿Y qué diré de algunos gallegos, que también hablan como papagayos su idioma nativo, y que, como tales se ríen de sí mismos? Digo que esos apóstatas de su lengua han sido los que principalmente han ocasionado que yo tomase la pluma, o para increparlos o para instruirlos. No digo que puestos en Castilla, hablen gallego. Digo que, estén en donde estuvieren, y aunque sepan *diez* o *doce* lenguas, no deben olvidar la que han mamado. Y siempre la deben conservar como su más preciosa lengua (Sarmiento, 1998: 39).

Con aseveracións coma estas non estraña o interese de botar a lume o *Onomástico*, pois era a maneira que tiñan de defender unhas ideas que doutra maneira sería máis complicado. A idea da súa publicación era moi similar coa do seu nacemento, pois Sarmiento, con todas as distancias, escribiu o *Onomástico* seguindo unha estela da dignificación da lingua, así o explicaba el:

despertar a los gallegos del letargo en que han vivido hasta aquí, tocante a su propio idioma. Y advertirles de la tiranía que se ejecuta con su juventud, haciéndoles estudiar el latín por medio de una lengua extraña, que no entienden, y obligándoles a que olviden la que han mamado (M. Sarmiento, 1998a: 77).

A súa condición de relixioso facía que ataque non puidese ser tan feroz como se o asinase outra persoa. Así aproveitan as súas palabras para empregalas noutras loitas como no momento en que se defenden os dereitos das linguas vernáculos, en concreto da lingua galega. Así ocorre cando Antonio Rosón e Filgueira Valverde defenden nas Cortes a introdución da lingua no ensino, na intervención deste último noméase a Sarmiento, que xa no seu día falara do problema de alfabetizar ós nenos en castelán cando o galego era a súa lingua primaria. Para o polígrafo pontevedrés o importante era que os galegos se puidesen expresar na súa lingua de maneira correcta e tamén adquirir o castelán¹²⁰. Sarmiento non só defende a aprendizaxe da lingua galega nas escolas, tamén denuncia a aldraxe á que eran sometidos os cativos que falaban galego.

O profesor alemán Joseph M. Piel (1969: 254) lamentaba que non se atopase ben estudada a súa obra, pois o frade bieito fora un gran defensor da lingua galega¹²¹. Non dubidaba en loar o seu método de estudo, tendo en conta as precarias condicións da época, e resalta o feito de que considerase o galego como vehículo de aprendizaxe na escola.

A figura de Sarmiento recupérase, aparece continuamente como gran filólogo, polo seu recoñecemento da lingua como vehículo na escola, pero tamén na igrexa e na lingua escrita¹²². Por suposto que é así, pero tamén é verdade que a súa obra era pouco coñecida, polo que chama máis da atención da súa revalorización. Sen dúbida, ser un home de Igrexa e non ter vinculación directa co momento histórico concreto axudaron ó seu espallamento. Sarmiento era un home que apostou polo galego cando era impensable, por iso, ademais de pola súa erudición, foi empregado en moitas ocasións para sustentar os discursos galeguistas na época franquista.

Isidoro Millán, despois de escribir para a *Antífona* os “Comentos filolóxicos”, foi chamado para que fixese a edición do *Onomástico*. A Galaxia interesáballes ter na súa rede

¹²⁰ *Apud Grial* 28 (1970: 237-242).

¹²¹ Véxase por exemplo *Grial* 24 (1969: 254).

¹²² Véxase E. González López (1974: 1-9).

unha persoa que puidese desenvolver cuestións lingüísticas, pois non tiñan ningunha persoa especializada nese campo dentro do grupo e era fundamental. Isidoro Millán chegara a Galaxia a través de Cabanillas e de seguida trabou relación con Ramón Piñeiro que intentou introduci-lo na causa de Galaxia. Isidoro Millán cursaba Filoloxía Clásica en Madrid e a persoa idónea para desenvolver estudos filolóxicos a non ser porque Millán non estaba convencido de que esa fose a súa vocación.

Le expondré mis pensamientos y mis dudas. Ante todo, vaya por delante lo relativo al glosario de *Antífona da Cantiga*, trabajo que a Vd. alude incidentalmente. Permítame que me cure en salud. Como Vd. sabe, salió la idea de la misma Editorial y la amistad y la audacia a medias me llevaron a mí, por encargo de Ramón, a embarcarme en esa tarea, ajena en gran parte a mis conocimientos. En consecuencia, no me llega ahora la camisa al cuerpo. No es que tema que se revelen a los ojos de todos los mil errores y defectos de aquel trabajo, pero sí el juicio que pueden formular los de pleno y docto criterio que, por ventura, desconocerán las circunstancias en que se hizo y el carácter que le intentamos dar, lanzándolo como un pregón de llamada, aún a sabiendas de sus positivas imperfecciones. Y es que –entro con esto en el tema de su carta–, personalmente no había pensado nunca en dedicarme a lenguas románicas. Mi aspiración era, rematados los Comunes, la de engolfarme en griego, latín y sánscrito. Realmente, no sé nada aún de tales materias, pero para ellas no me faltan aceptables cimientos y afición. La carta de Vd. y otras insinuaciones que se me hacen, me llevan a pensar en nuestra lengua gallega. ¿No será algo egoísta orientar hacia ese campo las modestas facultades de uno mientras, como Vd. muy bien dice, el estudio filológico de lo gallego está en franca crisis?– Como aún no inicié especialidad, he de pensarlo muy bien. De todos modos, me parece que una buena base grecolatina e indoeuropea no entorpecería la dedicación romanística posterior. Pero, por otra parte, las limitadas facultades de uno exigen desde un principio cauce y rigor. Ahí tiene Vd. un ligero diagrama de mis vacilaciones (Carta de Isidoro Millán a Filgueira Valverde, Madrid 06/04/1951. Citamos por Cochón 2011: 122-123).

Parece que as tentacións para que se incorporase ó proxecto de Galaxia foron moitas, pero as dúbidas del máis, que chegara á editora pola relación con Cabanillas, como el refire na carta. Tamén el intentaba, como membro da rede que tomase posición polo galego.

En Millán temos xa o gran filólogo que Galicia necesitaba. Confésolle que lin con viva emoción o vocabulario, pois n-algúns dos breves e sotís comentarios que veñen ó final de algunhas glosas xa se percibe toda a valía do autor. Teñen ademáis, unha dobre cualidade merecente da meirande estimanza: un rigor científico que se botaba de menos n-ista cras de traballos e unha fermosa i-enxebre syntaxis galega. Eu teño bastante material lexicográfico recolleito en terras luguesas que me folgarei moito de llo ofrecer a Millán, pois entendo que todos debemos colaborar co-a laboura que il faga facilitándolle toda cras de axudas. Por certo que eu propuxen a *Galaxia* a seguinte iniciativa: pénsase na inmediata publicación do *Onomástico*, do P.

Sarmiento. Paréceme que sería moi comenente facer unha edición ben feita, como a obra i-o autor merecen. Ninguén millor que o propio Millán pra preparar a edición, que lle podía facer un prólogo e as notas que coidase comenentes. Así publicaríamos a obra de un filólogo noso do século XVIII comentada por un filólogo novo do século XX. Sería a maneira de reparar a inxusticia do esquecemento que pesa riba do gran Sarmiento. ¿Que lles parece a vostedes os do Consello Asesor? Si lles parece ben, vostede mesmo podía facer a xestión co Millán. Estou seguro que il axudará a reparar unha inxusticia que il mesmo condena atinadamente no comento que lle fai á palabra *caritar*. (Carta de Piñeiro a Cabanillas, Santiago 29/04/1951. Citamos por Cochón 2011: 110-111).

Nesta ocasión Ramón Piñeiro equivocouse nas súas afirmacións, porque Millán non chegou a inserirse na rede como nódulo principal, como era o seu desexo, para poder levar a cabo as necesidades filolóxicas que entendían que precisaba o idioma. Nin tan sequera chegou a publicarse o *Onomástico* revisado e anotado por Millán, para o que se lle pedira un prólogo ó filólogo alemán J. Piel, así consta na Acta 10 (20/06/1953).

Onte recibín carta do Piel. Pergúntame como está o *Onomástico* e di que lle vaiamos enviando os pliegos según se vaian imprentando pra il facer no prólogo a referencia ás páxinas do texto das correspondentes citas. Tamén fai unha boa gabanza dos 7 *ensayos* e da presentación do libro de Otero (Carta de Piñeiro a Del Riego, Lugo 23/12/1952)

No ano 1972, cando se cumpría o 2º centenario da morte do Padre Sarmiento, Ramón Fernández-Oxea escribe nunha nota que sería o momento de editar o *Onomástico*, pois pasaran dezasete anos dende que se propuxeran facelo e Isidoro Millán nunca cumprira coa encomenda, polo que el pide que se considere a outra persoa e cita o nome de Ramón Lorenzo¹²³. O certo é que foi un proxecto fanado que nunca deron publicado.

Os temas lingüísticos sempre estiveron nun primeiro lugar, por iso tamén había urxencia de dispoñer dun dicionario e dunha gramática¹²⁴. Primeiro fálase do *Diccionario* de Valladares, que non chega a publicarse en Galaxia, aínda que si conseguirán botar a lume o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* de Eladio Rodríguez. Tamén se fala de publicar a *Gramática galega* de Cesáreo Saco dende o inicio do proxecto, aparece nas actas e tamén na memoria da reunión celebrada despois da viaxe de García Sabell a Buenos Aires, onde se informa que verá a luz na sección “Manuales” de Galaxia¹²⁵. Lembremos

¹²³ Véxase BFFR CA 076

¹²⁴ É unha política de encher ocos e a publicación da *Gramática* enténdese que “viría a cubrir unha urxente necesidade dentro do programa de publicacións”, así se recolle na Acta 10 (20/06/1953).

¹²⁵ Informes dos días 26 e 27 de setembro de 1953 despois da viaxe de García-Sabell a Buenos Aires. Nas

que Cesáreo Saco fora compañeiro de prisión de Ramón Piñeiro e, como lembra Alonso Montero (2009: 92) ensinaba gramática do galego a corenta compatriotas na prisión de Alcalá de Henares. Neste mesmo artigo asegura Alonso Montero que lle consta que Saco aceptou o encargo e que incluso o comezou pois el envioulle a redor de 1952 dende Madrid un *Boletim de Filologia* que contiña un artigo sobre o infinitivo conxugado en portugués. Sería ese primeiro bosquexo o que se ensina na reunión informativa despois da viaxe de García Sabell, pero o certo é que tamén quedou fanado pois non sería ata 1966 cando Galaxia publique a *Gramática elemental del gallego común*, feita por Carballo Calero.

Outra serie que se proxectara dende moi cedo era unha colección de arte divulgativa

Acórdase crear unha nova colección dentro das actividades culturais da Empresa que, baixo o nome de *Monografías de Arte Novo*, poida dar a conocer ó público ós nosos artistas máis caracterizados e, ó mesmo tempo, unha dimensión máis da nosa realidade cultural de hoxe. Acórdase que as primeiras monografías se adiquen ós pintores Maside, Colmeiro e Seoane e ó escultor Eiroa (Acta 9, Vigo 14/02/1953).

A serie Monografías de Arte Novo comezou a saír á rúa en 1954 cun volume dedicado ó pintor Colmeiro, que tiña un prólogo de Bonet Correa. Dese mesmo ano son os tamén os libros sobre Carlos Maside, con prólogo de Ricardo García Suárez (Xohán Ledo) e epílogo de Cunqueiro, e sobre Luís Seoane, feito por García Sabell. O volume sobre o escultor Eiroa data de 1957.

La monografía sobre Eiroa, no la hará Maside, probablemente. Aunque le tienta mucho la idea, cree que no sería capaz de llevarla a cabo porque, a parte de ser muy premioso escribiendo, nunca está satisfecho de lo que hace. ¡Es una pena! De no hacerla él, yo creo que la única persona indicada eres tú. ¡Te animarías a la empresa? Eiroa bien lo merece En caso afirmativo, pienso que debería publicarse antes de la de dibujos y grabados de Maside, y después de la de pintura de éste que ya está dispuesta para imprenta. Ya me dirás lo que te parece. La extensión es la corriente en este tipo de cuadernos (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 14/10/1953).

Efectivamente o libro fora encargado a Maside, mentres a Seoane se lle pedira elaborar o de Maside, pero finalmente asumirá o encargo de realizar o volume sobre o escultor. Seoane enviou a primeiros do ano 1954¹²⁶ o texto, pero curiosamente non saíu ata

reunións estiveron numerosos galeguistas, entre eles, en representación de alén mar Perfecto López. O documento consérvase no Arquivo Francisco Fernández del Riego con referencia FR-CA-072/004.

¹²⁶ Non sabemos exactamente as datas, pero en carta a Del Riego datada o 09/03/1954 preguntalle se xa

tres anos despois. A pintura entraba dentro dese proxecto de renovación cultural, importante para difundir e consolidar un discurso cultural.

recibiu o texto e que lle pareceu. Sabemos dos problemas que tiveron para conseguir as imaxes, pero non sabemos se ese foi o único motivo da demora.

4. A posición central da lingua en Galaxia

4.1. O criterio filolóxico para fixar unha literatura da nación

A lingua empregouse como elemento definitorio na configuración dunha literatura nacional dende finais do s. XVIII despois dos traballos dos alemáns Johann Herder e Johann Fichte. Aí aparece a tríade unha lingua, unha nación e unha literatura, que foi a ecuación na que Galaxia quixo lexitimar o discurso nacional. É sabido que o nacionalismo non é un movemento lingüístico, pero si que a lingua foi lexitimada en non poucas ocasións para lideralo.

O criterio filolóxico foi o escollido pola rede como instrumento para delimitar o espazo nacional, en realidade é propio sempre das primeiras fases nas que se procura establecer unha literatura nacional ou un discurso literario nacional. Aínda que previa a esta consideración estaría a idea de nación baseada nunha identidade étnica. Manuel Murguía, un dos teóricos claves do Rexurdimento, na obra *Los precursores* (1885), xa vinculaba a identidade coa raza e co idioma.

Ignoraban que así como es cierto que lengua distinta acusa diversa nacionalidad, así se necesita conservar su lengua para que la nacionalidad persevere (Murguía 1985: 140-141).

Para Murguía a lingua e a raza eran os principais piares nos que sustentar a súa concepción rexionalista de Galicia, aínda que el escribía as súas obras en castelán. Seguindo a Monteagudo (1999: 298), o proceso do idioma galego segue bastante ben a retícula de Kloss que establecía as seguintes fases: unha primeira de publicacións populares e próximas á oralidade, unha segunda caracterizada por literatura achegada a estes modelos populares, primeiro en verso e despois en prosa, unha terceira na que xa se cultivan xéneros de ficción, unha cuarta na que aparecen os ensaios, primeiro de carácter divulgativo e despois de tema humanístico ou nacional, ata aquí chegaría o esforzo da Xeración Nós, e unha etapa final de cultivo do ensaio científico de primeiro nivel, que no galego darase aínda a partir da década dos 60/70.

Na época de Murguía o discurso literario comezaba a asentarse sobre a lírica, que

como acabamos de ver é o xénero base dos movementos literarios nacionais. Rosalía, Curros e Pondal asumiron o discurso ideolóxico do rexionalismo e transvasárono á poesía de maneira maxistral. O capital cultural vaise adaptando ás novas formas, a medida que se cultivan outros xéneros, e desta maneira conséguese un repertorio literario nacional máis sólido e máis amplo.

Cómpre subliñar que a lexitimación do criterio filolóxico foi un proceso no tempo que certamente pon os seus esteos no Rexurdimento, pero que en realidade non se asenta. Nesta época atopamos os manuais: *Poetas gallegos. Las mejores poesías* (1953), de Varela Jácome, os tres volumes do *Diccionario bio-bibliográfico de escritores* (1951-1953) de Couceiro Freijomil ou a *Poesía gallega contemporánea (Ensayo sobre literatura gallega)* de González Alegre (1954). Só Couceiro Freijomil atenden a este criterio, pero manifestan unha concepción da literatura galega en clave rexional e non de literatura nacional. A citación destas obras ten máis importancia porque son contemporáneas ó período de estudo, pero é interesante observar que nestas datas Galaxia publicou a *Historia de la literatura gallega* (1951) de Fernández del Riego, na que tampouco se aplicaba de xeito totalmente coherente o criterio filolóxico, pois aparecen escritores galegos de nacemento que empregaron o castelán. Del Riego exclúeos do discurso ordinario do texto e dedícalles unha pequena epígrafe en cada época, polo tanto íllaos dalgunha maneira, pero é innegable a súa presenza, quizais porque non compartía totalmente nese momento o emprego só do criterio da lingua. É difícil de explicar porque en 1949 envía ó concurso do Centro Galego a obra *Precursores e novos* e esta si que se axusta máis claramente ó criterio filolóxico, pois os autores de lingua castelá que aparecen son Sarmiento ou Antolín Faraldo, defensores do idioma nun tempo no que o ensaio se escribía en castelán.

É evidente que nesta época aínda non estaba fixada a identidade só pola lingua, para algúns críticos ou axentes culturais tamén interviñan o lugar de nacemento, a súa ascendencia ou o sentimento que manifestaban algúns autores. Galaxia tampouco renunciou ós marcadores étnicos, pois Piñeiro falaba do humor, o lirismo ou a paisaxe, pero tamén da saudade, así quedou reflectido nos primeiros ensaios da editora, pero sen dúbida foi a lingua o instrumento na lexitimación da identidade nacional. En realidade era actualizar a definición de Galicia como nación que fundamentara Risco en: lingua, tradición, costumes,

historia, raza, xeografía e espírito propios (Beramendi 1981a: 140). Risco deulle moita importancia á paisaxe, ó que el denominou “a Terra”, algo que segue moi presente en Galaxia. Tamén se preocupou da caracterización do *Volksgeist*, o “espírito nacional”, no que estaría o lirismo, o humorismo, a saudade, o sentimento da terra.

Vai haber unha pugna pola hexemonía cultural e por liderar o discurso durante este tempo.

This crucial difference encouraged a struggle for cultural hegemony that was eventually resolved when the proponents of the linguistic criterion secured key positions of power. In 1965, after almost a century of campaigning, a chair of Galician language and literature was created at the USC. The person chosen to take up the position was Ricardo Carvalho Calero (1910–1990), a Galician nationalist literary critic and school teacher, and the best-known proponent of the linguistic criterion. The creation of the chair constituted a milestone in the consolidation of this criterion. Moreover, it also meant a turning point in the institutionalization of Galician Literature and in the professionalisation of the associated field of Galician literary studies (García-Liñeira 2015: 65).

García Liñeira propón a data de 1965, que coincide coa entrada de Carballo Calero na Universidade de Santiago de Compostela, como o momento crucial para que esta liña de pensamento se impuxese sobre as outras, porque supón a canonización do criterio. Sen dúbida a idea do canon é fundamental para o asentamento dunha literatura nacional e o feito de que Carballo Calero, crítico literario do grupo, entre como profesor na USC lexitima ese discurso e difúndeo dende a cátedra universitaria, polo que queda institucionalizado.

4.2. O criterio filolóxico en discusión

Na colección Pondal, que nun principio estaba pensada para a reedición de clásicos, Galaxia proxectou unha antoloxía da poesía galega dende a época medieval ata a contemporánea. Foron Xosé María Álvarez Blázquez e Francisco Fernández del Riego os que levaron a cabo esta empresa. A *Escolma de poesía galega. Escola medieval galego portuguesa (1198-1346)*, cun limiar do profesor Rodrigues Lapa no que lamenta esta homenaxe tardía que se fai en Galicia á cultura galega-portuguesa do século XIII, foi a primeira en vir a lume, editada por Álvarez Blázquez. Aínda que no volume consta que a

primeira edición é de 1952, na última páxina indícase que se rematou de imprimir o 31 de xaneiro de 1953, un desfase nas datas que é bastante habitual nesta primeira etapa de Galaxia. O segundo volume conta con limiar e notas de Fernández del Riego e veu a lume o 12 de decembro de 1955. A *Escolma de poesía galega. Os contemporáneos* vai desatar unha gran polémica na época. Posteriormente, en 1957, o mesmo editor deste cuarto volume entregaría o terceiro dedicado á literatura do século XIX e xa en 1959 sairía o segundo que prestaba atención ó período comprendido entre o s. XIV e o XIX, con edición de Álvarez Blázquez.

Neste traballo interésanos, sen dúbida, o cuarto volume, porque suscitou argumentos a favor e en contra do criterio filolóxico escollido para a selección. Nas páxinas iniciais Fernández del Riego expón as dificultades de realizar unha escolma de autores contemporáneos e basea a súa escolla na lingua empregada, a galega, e nun criterio cualitativo que non desenvolve na súa exposición, pero que tería que ver co feito de que fose unha poesía anovadora.

O propósito fundamental que nos ten animado, foi o de acretar diante dos lectores a presenza dunha poesía galega, xenuína e universal. E así poderán atopar no libro nomes notorios de poetas, algúns díles de obra caudal e de innegable fisonomía. Pra unha millor comprensión, acompañan á escolma dos poemas as notas biográfica e bibliográfica de cada autor (Fernández del Riego 1955: 14).

Foron cincuenta poetas os escollidos coas súas composicións integramente en galego. Fernández del Riego aplicou o criterio filolóxico e non o de orixe, pois incluíanse dous poetas andaluces, García Lorca e Pérez Creus, poetas alófonos, como acuñou Alonso Montero, que lle daban un carácter máis internacional á lingua e revalorizábana, pois ninguén podería dicir que o galego só servía para Galicia ou para os escritores galegos. Na *Escolma* inclúense poemas inéditos que conseguira grazas á colaboración dos escritores que, en moitos casos, opinaron sobre os poemas que desexaban que aparecesen. Polo tanto non é unha antoloxía tal e como a concibimos actualmente, senón en certa maneira consultada e mais mediatizada polos propios intereses dos autores.

Este IV tomo de la *Escolma* de Galaxia, constituye, sin duda, una consoladora revelación sobre el florecimiento lírico en nuestra tierra. Cincuenta poetas incluidos –ciclo que se abre con Noriega Varela y se cierra con Novoneyra–, y quedando inevitablemente al margen, por

dificultades de edición, por lo menos una treintena más, constituyen cifra elocuente. Dudamos que exista región española donde la poesía tenga cultivo y dedicación tan amplios, donde el sueño, el ángel y la rosa se conjuguen con semejante intensidad (*El Pueblo Gallego*, 30/12/1955).

Neste comentario non hai referencia ó criterio de escolla, senón á cantidade de poetas que hai en Galicia, unha idea que se repetiu moitas veces, tamén polos propios galeguistas, e que foi callando no imaxinario social. Será unha das poucas recensións que non entrou de cheo na exclusión de autores por cuestión lingüística. Sería Ramón González Alegre o que abrise fogo ó comezar a polémica, no fondo por sentirse excluído das páxinas da *Escolma*.

La “escolma” de Fernández del Riego abarcará únicamente a los poetas que se han expresado en idioma gallego. Es difícil aunar voluntades y criterios. Tengo por justa la queja de quienes piensan que no resulta completa una “selección” exclusivamente referida al idioma gallego. A nosotros nos hubiera gustado que Fernández del Riego incluyese al lado de su “escolma”, una “antología” de ciertos poetas fundamentales, sin los que no es posible pasar en la literatura gallega. Podría mostrar razones muy sólidas en abono de tales ideas, mas pienso que siendo como soy, un poco parte en la *litis*, no debo hacerlo (González Alegre, *La Noche* 24/12/1955).

Este artigo publicouse só doce días despois da saída á rúa da *Escolma* para cuestionar o criterio empregado, porque significaba ir en contra do que el sostiña. González Alegre era daquela poeta exclusivamente en castelán e fundara e dirixía a revista *Alba*. A polémica súa González Garcés co mesmo sentimento de marxinação por ser poeta en castelán que contaba no seu haber con cinco poemarios na rúa, fronte a autores da *Escolma* que só publicaran en revistas ou tiñan boa parte da súa obra inédita, como Díaz Castro.

Comprende la *Escolma* cincuenta poetas. Entre los que no estoy incluido. No pretendo tratar, claro está, del problema personal. Fernández del Riego tiene absoluta libertad de criterio. [...] En la *Escolma*, en la que figuran 50 poetas, sólo hay un coruñés. [...] Es Julio Sigüenza. Y ningún otro más. ¿Anticoruñesismo de Fernández del Riego? No. ¿No hay, no ha habido poetas en La Coruña en estos últimos años? Tampoco. Es otro el problema. Los poetas coruñeses nos expresamos en el idioma en que hemos aprendido a hablar, del que nos servimos en nuestro medio infantil familiar o social y el que utilizamos en nuestra adolescencia y virilidad. Es el lenguaje cotidiano de nuestras conversaciones, el de nuestros estudios infantiles o superiores, de la mayor parte de nuestras lecturas. Forzado sería otro idioma en el que no nos hemos formado y en el que disimulásemos la autenticidad de nuestro ser. Con pocas excepciones y circunstancias. Los poetas coruñeses manejamos corrientemente el llamado castellano. Que es el idioma más empleado en Galicia, por lo menos en las ciudades, desde el siglo XV. Es decir, el verdadero gallego moderno. El idioma en que están escritos nuestros documentos desde ese

mismo siglo. El idioma que se ha utilizado en nuestra Universidad. Y si sospecho que la causa de la eliminación de la *Escolma* es ésta es porque no hay una sola muestra del llamado castellano en ella. Y esta consideración hace que tema que lo que indirectamente se menosprecia no sea mi irrenunciable valor poético sino mi irrenunciable y absoluta integridad de hombre gallego. Gallego por nacimiento y por elección. Por mujer gallega. Por hijos gallegos. Por presente y futuro que deseo gallegos. Por amor a Galicia e identificación con sus problemas. Por esencia y existencia. [...] Me indigno e indignaré siempre ante la mínima tendencia de coartar en medio oral o escrito el empleo o utilización de la más hermosa de las lenguas vivas: la gallega. [...] Haber nacido en Outeiro de Rey, en Seivane, en Buriz, en Cuntis, en Córghomo o en Castro Caldelas, es maravilloso y envidiable. No lo es menos para mí, haber nacido en La Coruña. Considero explicable y aún loable, que al natural de estos pueblos y aldeas les sea necesario expresarse en el idioma en que han sido creados y formados. Fenómeno totalmente distinto al de la decadencia literaria y cotidiana del gallego en las ciudades. [...] La lírica gallega es la escrita por gallegos y que respondan a un modo de ser y actuar gallego. Nunca la solamente escrita en idioma gallego. El idioma es factor secundario. El espíritu gallego no obedece solo a unas características lingüísticas o a una mera expresión. Se puede haber escrito en este idioma y ser, como Alfonso X, un antigallego (González Garcés, *La Noche* 07/01/1956).

González Garcés afirma ser galego por nacemento e tamén por elección, pero por eses mesmos parámetros xustifica que a súa lingua sexa o castelán, pois, segundo el, era o idioma máis empregado en Galicia dende o s. XV, cando menos nas cidades. Dende logo esta afirmación non se sustenta en datos científicos e os que se adoitan manexar indican que toda a súa argumentación é unha falacia. O castelán impónselle a González Garcés como unha sorte de determinismo do que non pode escapar, pois non estivera en contacto co gallego. Para el ademais a literatura galega era rexional, polo tanto ningún parámetro servía para establecela como unha literatura nacional. Por outra banda se os coruñeses falaban castelán, por que aparece Julio Sigüenza con poemas en galego? Como era de agardar, este xornalista e escritor, que é o único coruñés que aparece na *Escolma*, intervéñ na polémica a favor de Fernández del Riego, neste caso no *Faro de Vigo* (19/01/1956), pero faino cunha petición final de que haxa unha edición bilingüe na que “la poesía de Galicia tenga, en su forma integral, recogida y seleccionada, la altísima calidad que indudablemente contiene”. Polo tanto Sigüenza acepta o criterio de Fernández del Riego como un dos posibles para facer unha antoloxía, pero iso non significaba que o asumise como definidor da identidade nacional.

La *Escolma*, de Francisco del Riego está haciendo mucho ruido y ello nos satisface. Lo peor que le puede suceder a un libro es que pase desapercibido, que nadie se ocupe de él, que se

pierda en la indiferencia. La *Escolma* encendió fuego, levantó chispas. ¡Magnífico! Abundan los elogios. Y también las críticas. Lo único malo es cuando estas últimas trascienden resentimiento. Es que, a veces, no se le consiente a nadie que se olvide, voluntaria o involuntariamente (*El Pueblo Gallego*, 27/01/1956).

Sigüenza, González Garcés e González Alegre estaban fóra da militancia galeguista e, polo tanto, dos discursos que procuraban unha autonomía da literatura galega. Os dous últimos, sen obra en galego, de aceptaren este criterio filolóxico, quedaban fóra dun espazo no que podían ser recoñecidos, pois a competencia era menor e eran conscientes de que non poderían conseguir visibilidade no campo español. Polo tanto, nestes comentarios e nesta pugna polo espazo de concorrencia o que se debate tamén é a propia posición no espazo social.

Desde hace quince días, en el periódico de su digna dirección se viene produciendo una polémica en torno al problema de la *Escolma de poesía gallega* que don Francisco Fernández del Riego acaba de publicar en la Editorial Galaxia. [...] Cuando he leído el libro del señor del Riego, he podido llegar a entender su intento, que será o no discutible, pero que en justicia es tan honesto que no se le puede buscar deformidades. Una *Escolma* de poesía gallega es una razón vinculatoria de la poesía gallega hacia un propósito idiomático. Y esos secretos particulares que son en el fondo las razones íntimas de los poetas, tenían que ser identificados fonéticamente a un propósito, el de los líricos que buscaron el idioma gallego para expresarse. Es pues clara la determinación del libro y queda invalidada toda disputa. Ahora bien ¿cuál ha sido el método que el señor Fernández del Riego ha utilizado para “escolmar” a sus cincuenta poetas? [...] Quien haya seguido atentamente el desenvolvimiento de las letras gallegas de quince años a esta parte comprenderá que ha acertado muy bien el señor del Riego en su diana, y que, salvo dos o tres excepciones, y también dos o tres ausencias, los poetas de su antología tienen una evidencia gallega; lo son por completo; algunos contemporáneos, con obra más que respetable y conocida aquende y allende. [...] Un problema distinto es determinar si la creación poética de los “escolmados” podría tener el mismo vigor gallego si se expresasen en castellano. Me parece que no. [...] Un “vigor gallego” es la conjunción de elementos idiomático, consuetudinarios y, culturales, sociales y anímicos que configuran al hombre dentro de Galicia. De ahí que los poetas de la escolma, utilicen su “idioma” propio, mientras que Lorca y Pérez Creus se valgan del “lenguaje gallego”. Para los que pretenden llamarse poetas gallegos, la utilización de su “idioma” es fundamental, en tanto que los que solo utilizan el “lenguaje sin ser gallegos”, habrán hecho a secas “poesía gallega”. Aunque el señor Garcés crea lo contrario, Rosalía de Castro es mucho más “poeta gallega” en *Cantares Gallegos* o en *Follas Novas* que en *Las Orillas del Sar*. Esto nada tiene que ver con el problema de amar a Galicia y sentirse “tremendamente gallego”. Los veraneantes de La Toja tienen también una gran inclinación al país, y sin embargo no tienen nada que ver con Galicia. [...] Podría traer a colación los “Poemas Franceses” de Reiner, María Rilke, cuyo idioma nativo era el alemán, idioma en el que escribió sus más extraordinarios versos. Sin embargo, figura en todas las antologías de Francia como un poeta más, por haberse expresado en “lenguaje” francés (Pozo Tejedores, *La Noche* 18/01/1956).

Carlos del Pozo Tejedores non remite a ningunha persoa real, pois no propio artigo indícase que era o pseudónimo dun poeta e crítico literario. Del Riego no recorte do xornal que gardou no seu arquivo persoal puxo a man o nome de Ramón González Alegre, que podería ser a persoa que se agocharía detrás do pseudónimo, cando menos esa era a súa sospeita. Mentres que Franco Grande apunta a Aquilino Iglesia Alvariño, como recolle Figueroa (2010: 142).

Unha das persoas que responde a estas críticas é Rodríguez Mourullo, naquel momento moi próximo a Galaxia. No ano 1953 gañara o accésit do premio Castelao que outorgaba o Centro Galego de Buenos Aires e que se ditaminara en agosto de 1954, tamén nese ano publicou en Edicións Monterrey *Nasce un árbore* (1954) e era asiduo nas páxinas do xornal *La Noche*.

Yo no quiero decir ahora que el escritor en gallego sea mejor o peor. El gallego es un medio de expresión literario inferior a algunos y superior a muchos. Lo que si me interesa dejar bien en claro es que poesía gallega es exclusivamente la escrita en gallego. Si usted ha tenido la desgracia –porque saber un idioma más siempre está bien– de haber nacido en un ambiente donde no se habla gallego, y la desidia de no aprenderlo, Fernández del Riego no es el responsable. No hace falta ser un lince para sospechar que están excluidos de la *Escolma* todos los poetas gallegos que escribieron exclusivamente en castellano. No es nada encubierto o semivelado. Obedece a un criterio adoptado de antemano, consecuencia de una concepción justa de la poesía. Fernández del Riego, como muy bien le consta a usted, aprecia su poesía. “Tengo motivos para creer en su aprecio por mi poesía”. Luego usted debiera darse cuenta de que Del Riego no lo rechazó por no considerarlo con méritos suficientes. Porque sus méritos, a la hora de componer Del Riego la *Escolma* no fueron valorados. Usted estaba al margen. Usted no había hecho poesía gallega (Rodríguez Mourullo, *La Noche* 12/01/1956).

Rodríguez Mourullo defendía tamén o discurso no que se situara Galaxia e cría “xusto” o criterio filolóxico, ese foi o cualificativo que empregou. Nas súas palabras hai unha denuncia pola inxustiza que sufría a literatura galega ó ser considerada rexional. Tamén despreza o determinismo no que se escuda Garcés para non poder ser poeta en galego, porque aínda que a contorna dunha persoa sexa nunha lingua pódense aprender outras, polo tanto Mourullo critica os prexuízos ideolóxicos do autor.

Se ha seguido un criterio idiomático en la poesía y en la poesía gallega. Pero muchos de los poetas gallegos, y la mayor parte de los incluidos, han escrito magníficos poemas y libros de poesía en castellano, por lo que podemos asegurar que ni los poetas que figuran en la *Escolma* están justamente representados. -¿Cree usted, por no hablar ahora más que de la lírica gallega

posterior a 1939, que se puede prescindir en una antología de poetas gallega de todos los poemas de libros como *Elegías y canciones*, *Los oficios*, *El vagabundo*, *Tiempo mio*, *La canción de los pinos*, *Romería*, etc., etc. No es lícito hacer una antología o escolma de poesía y titularla así, partiendo, sin expresarla, de una distinción idiomática por considerar, como usted también propugna, que “El idioma es en poesía lo fundamental”. El idioma, como forma de lenguaje, es siempre elemento secundario en el quehacer poético. [...] El idioma tiene importancia, como lo tiene el ritmo o los demás elementos constitutivos de un poema. ¡Cómo se va a negar esto! Pero como medio imperfecto de plasmación poética, convención en el que se transmite el esfuerzo para la expresión, es factor secundario en la consideración del poema totalmente ligado, y aún por muchos se considera que ha de ser religado a su autor y expresión estética de su ser, su yo y su circunstancia. [...] el papel del lenguaje es secundario pues de otro modo un poema de Marcial traducido al gallego sería ya un poema gallego y no ya de Marcial. Como lo seguimos considerando. Por otra parte. ¿cómo se podría hacer una antología de poesía chilena excluyendo a Pablo Neruda? Se me dirá que actualmente no hay otro idioma literario en Chile más que el castellano o español. ¿Pero es que “Salitre”, “Alturas de Machu Pichu” o “Botánica” no son poemas absolutamente chilenos, poesía chilena, en fin, la de este autor? Y en Galicia no tenemos un solo idioma. Poseemos dos en los que podemos expresarnos auténticamente. [...] Y ahora la cuestión subsiguiente es que si en un idioma, elemento secundario para la expresión estética del ser poético, utilizado por gran cantidad de gallegos, empleado en algunas ciudades de Galicia, con preferencia a cualquier otro, con cinco siglos, cuando menos, de vigencia histórica, es decir anterior a elementos vitales y paisajísticos considerados ya como plenamente gallegos como los maizales, los patatales, el eucalipto, la hortensia o el magnolio, anterior en Galicia a arte tan nuestro como el barroco de plazas, a la procesal gallega o a los camelios de nuestras alamedas, idioma en el que se han impreso preferentemente nuestros primeros libros [...] Su empleo, pues, no puede valorarse como causa insuperable de eliminación en antoloxía, antología, selección o escolma que pretenda recojer “os máis sinificados acentos da lira de Galicia no século que vivimos” y lograr, al propio tiempo, unha visión panorámica do conxunto” –dejando al margen todo lo que pueda tener de doblemente pleonástica la frase– de la lírica gallega de nuestra época (González Garcés, *La Noche* 03/02/1956).

A pregunta de González Garcés non é menor, que se facía cos poetas bilingües? A que sistema pertencían? Ata onde sabemos non se responde explicitamente, pero é evidente que neses casos só se considerou a obra en galego, esa foi ademais a tónica que se aplicou posteriormente. As críticas tamén chegaron dende o mundo universitario, así o profesor Manuel Rabanal:

En resumen yo creo que el exclusivo criterio lingüístico seguido por los escolmadores es perfectamente legítimo, aunque no el único posible. Pues también cabría una antología con criterio cultural, bilingüe por lo tanto, como la que ya hizo Varela Jácome, y aun otra con criterio también lingüístico, pero inverso, de poesía gallega en lengua nacional o española, que creo que no ha hecho todavía nadie. [...] yo me aventuro a lanzar mi opinión, de antemano abierta a cualquier género de impugnaciones –bien venidos sean si vinieren– de que, a la vista de cuanto en la *Escolma* de Del Riego halla cobijo, que es mucho y bueno, y recordando cuanto

antologizable por aquí se ha producido, y se está produciendo en español, cortarían más laureles, portaría más carga poética esencial, un volumen idéntico con criterio opuesto al primero, es decir atendido a la producción en español únicamente (Rabanal, *La Noche* 01/03/1956).

Rabanal naquel momento era profesor auxiliar da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Santiago de Compostela e catedrático de Lingua Grega no Instituto Arcebispo Xelmírez da capital galega. En non poucas ocasións se mostrara en contra do galego e neste caso tamén de que a lingua fose o criterio para establecer unha literatura diferenciada. Segundo o seu ver, se se tomase como lingua de referencia o castelán tería máis éxito a antoloxía, aínda que non dá nomes dos que nese momento serían autores galegos de referencia con escrita en castelán. A súa postura era especialmente importante por vir dende a universidade, unha institución con tendencia á canonización dos discursos.

Ás veces as críticas que se achegaron foron por ausencias na selección, por exemplo Borobó, quen tampouco compartía o criterio lingüístico (por moito que na polémica aparenta o contrario), e quen lamenta non atopar os poemas de Viqueira.

La ausencia de los poemas de Viqueira de la *Escolma*, creemos que es la única falta verdaderamente importante que existe en la repleta selección. ¿Por qué le olvidó Lorenzana?. Nos consta su interés por el pensamiento y la figura del admirable profesor de filosofía y buen poeta, muerto en plena madurez. Y el olvido, nos parece más inexplicable, porque, precisamente en las páginas de “Aires y Letras” de LA NOCHE escribió largo y tendido Baldomero Cores sobre aquel malogrado e inspirado espíritu de Las Mariñas (Borobó, *La Noche* 28/01/1956).

Como recolle unha nota anónima no xornal *El Pueblo Gallego* (27/01/1956) na cidade uns estaban a favor e outros en contra, pero non do libro senón do criterio en que se sustentou a escolla. O debate non só foi vivo en Compostela, senón que tamén xurdiu nas páxinas do xornal pontevedrés *Litoral*.

Recientemente la Editorial “Galaxia” publicó una antología de poetas contemporáneos que escriben en gallego, que firma Fernández del Riego con el título de *Escolma*. Este libro ha provocado más de una polémica, principalmente por el criterio mantenido en la selección, ya que en él se recogen a los poetas que han escrito en el idioma vernáculo, tengan calidad sus poemas o no, por aquello de que en Galicia un poeta medianamente inteligente puede considerarse dentro de una antología si es que sus versos están escritos en el idioma regional, ya que bien pequeña es la competencia que se les presenta. Algunos de los poetas que figuran en la antología son todos aquellos que han hecho pinitos de versos en estos últimos años. Muchos de ellos en otras latitudes no pasarían de paverísimos copleros. Pero este es el espejismo de Galicia y de su idioma y qué se le va a hacer (Crispín, *Litoral*, 16/01/1956).

Detrás do pseudónimo de Leandro Crispín estaba o xornalista Luciano del Río, co que estableceu polémica outro rapaz novo de Galaxia, Méndez Ferrín, que non dubidou en manifestar a súa opinión en defensa do criterio filolóxico, como nas páxinas de *La Noche* o fixera o seu compañeiro de xeración Rodríguez Mourullo.

Escriben en gallego pocos, también somos pocos los gallegos, lo mismo ocurre en Islandia y vea a quien le han dado el anterior Premio Nobel. Lo poco no quita lo bueno, y lo primero acrece lo segundo. Otra cosa muy curiosa por cierto, es aquella que usted dice de los autores incluidos en la antología de F. Del Riego: “muchos de ellos en otras latitudes no pasarían de paverísimos copleros”. Evidentemente usa usted la palabra en sentido peyorativo, ello es inexplicable. Si coplero es el cantor popular, el recitador público de público villano, Homero fué un coplero, así Berceo, el autor del Poema del Cid, Meendiño... pero no creo que ninguno merezca el epíteto de “paverísimo”. [...] deliberadamente copleros [fueron]: Jorge Manrique, Mistral, Borns, Briseux, Swuzenko, García Lorca, etc., etc. [...] En cuanto a Galicia es una entidad corpórea, definida, destacada, y perfectamente delimitada. Políticamente nació allá en tiempo de los celtas, siguió en la Gallaecia romana y después bajo los suevos, en la Reconquista la afirmaron la creación del reino y condado con D. García y Raimundo de Borgoña respectivamente. Culturalmente representa un solidísimo puntal en el edificio de la Hispanidad. Encarnaciones de nuestro genio fueron figuras tan relevantes como Rosalía o Francisco Franco, ningunha de las cuales es precisamente “espejismo”. Respecto al idioma, le diré que la afirmación de su existencia sobra. [...] Ponga Vd. en castellano: saudade, morriña, señardá... Los idiomas fueron hechos por unos hombres para su peculiar manera de sentir, adecuándolos a aquellas disposiciones de ánimo más frecuentes en su idiosincrasia. [...] Los que escriben en castellano no pertenecen a la literatura gallega aunque sean gallegos por su nacimiento, de la misma manera que Terencio nació en África y no se estudia en la literatura berebér, y Virgilio era celta de nación, y Aristóteles [...] Para acabar con esto apuntaré contra Vd. la sentencia de Heidegger: “El idioma es la casa del ser” (Méndez Ferrín, *Litoral* 23/01/1956).

Ferrín arremete primeiro contra o argumentario de Leandro Crispín que despreza a poesía galega. A seguir, recorda o pasado histórico glorioso de Galicia e incluso, sorprendentemente, loa a súa fecundidade a través das figuras de Rosalía e Franco. Ó longo do artigo insiste no argumentario de defensa do galego como criterio identitario e esgrime argumentos diferentes para reafirmarse na súa defensa. Ó tempo reivindica a calidade fronte a cantidade e a riqueza da lingua galega que fai posible a expresión de nocións inaprensibles en castelán.

Leandro Crispín, pseudónimo de Luciano del Río, mantiña a sección “Buenas y malas palabras” en *Litoral*, polo que retrucou a Méndez Ferrín, explicándolle o que consideraba que non entendeu do seu artigo anterior, polo que volve facer unha interesante reflexión que nos sitúa ante a cuestión da hexemonía cultural e na pugna por ostentala.

En Galicia nadie tiene la exclusiva de la preocupación por ella y su cultura. No es esta función específica de ningún grupo o clán, sobre todo si el grupo vive de espaldas a la Galicia real. Por eso sus cánticos hoy no llaman a nadie, ni nadie acepta sus ritos, ni sus ídolos, ni su falsa mitología. Nada vale si las actuaciones no tienen resonancia popular. En Galicia y fuera de ella, hay muchos gallegos poetas, novelistas, pintores, escritores y científicos que trabajan sobre su cultura y quieren su salvación y laboran por ella, por una cultura y vida gallega real y valedera, y no por ello hacen tantos aspavientos diciendo «Galicia somos nosotros» (Crispín, *Litoral* 26/01/1956).

Este discurso no que se acusa a Galaxia da apropiación simbólica e excluínte de Galicia vai ser unha constante entre aqueles que pugnan pola hexemonía da identidade. Galaxia conformara unha rede cun proxecto para afirmar a idea dunha nación cun argumentario, pedagogía e ideoloxía para que fose asumida pola sociedade, pois efectivamente, e como se di no artigo, se os cidadáns non a aceptan non se impón.

Señor mio: Mi anterior carta iba dirigida a un gacetillero presumido, autor de unas afirmaciones insolentes. Ahora resulta que el presunto gacetillero se trueca en hombre enterado y que sabe discutir; la metamorfosis sólo es desventajosa para mí; el señor que sabe discutir lo hace usando de argucias y veteranías en las que no soy perito, y que me pueden hacer tropezar y caer. No obstante, tiendo mi diestra al señor Crispín, e intentaré bajar el tono chillón [...] Yo le invité a salir de un error tan de bulto, ya que cualquier aficionado echa de menos en la *Escolma* nombres relativamente conocidos, sin salir de Pontevedra: Herminia Fariña o Álvarez Limeses; fuera de allí Samuel Eiján o Luís André. Estos nombres, como los que les cité en mi anterior carta me han venido *calamo corrente* y sin consultar dato alguno, figúrese los que habrá por ahí adelante que ahora no recuerdo o que ni conozca. Con esto quiero decir que no todo lo que se escribió en gallego en lo que llevamos de siglo XX fué recogido por F. Del Riego. [...] Si el habla de un poeta es castellana ¿cómo va a ser el poeta gallego? [...] Como remate me hace unas patéticas exhortaciones a que conozca a la verdadera Galicia: “Asómese con su Vespa a esos muelles de Vigo; vea y charle. Acérquese a la vida rural; vea y pregunte: Esa es la Galicia cierta y veraz a la que hay que llegar y describir”. No sé si estas invitaciones van dirigidas a mí o son sólo una fórmula retórica; si lo primero confesaré, de aprendiz novel a aprendiz más versado, que ya hace tiempo que hice todo eso y lo sigo haciendo (menos andar en Vespa a lo que nunca me atreví). Y además comí borona con leche de cabra, tenté vacas en la feria, recibí y dí palos en la romería, me salieron lobos sobre la nieve, vi (ríase cuanto quiera) la Santa Compañía, asistí a supersticiones macabras, casi lloré en los muelles, casi reí con las coplas de un ciego; por otra banda estudié como pude la historia, la literatura y el arte de Galicia. Por todo ello creo conocerla un poco. Dice usted que la Galicia veraz está en esto o en aquello, otros dirán que en lo de acullá, quien en una lágrima, quien en un musgo húmedo o en la curva de una rapaza o de un monte o en la raíz de un noble. Usted puede sentir a Galicia en cualquier parte, pues ella está en todas. [...] P.S.- Sospecho que su nombre no es Leandro Crispín, y no me gusta esgrimir contra odres o falsos enemigos. Por otra parte todavía no llegó Febrero para andarse con mascaradas (Méndez Ferrín, *Litoral* 02/02/1956).

Ferrín segue a defensa da lingua como trazo diacrítico para decidir o que é ou non é literatura galega, aínda que Crispín intenta orientar a polémica cara a autores que, ó seu ver, non deberían figurar por non ter suficiente calidade. É certo que durante moito tempo tamén se repetiu con insistencia que con escribir en galego era dabondo para figurar, que non se peneiraba a produción, algo que Ferrín nega.

En esta mesma páxina el lector leerá otra larga carta de Méndez Ferrín que pretende continuar la polémica en torno a la dichosa *Escolma*. En nuestra respuesta anterior habíamos dicho que a esto no estábamos dispuestos. Por última vez, concretando y por puntos. Primero: Opino que en ese libro están incluidos poetas que no lo son esencialmente. El cree lo contrario. Un tanto para el señor Méndez Ferrín. Segundo: Él dice que precisamente se han excluido unos cuantos que no lo son. Yo, por el contrario opino, que algunos de esos excluidos y otros más, debieran estar en la antología. Otro punto para él. En cuanto a su confesión de que tentó vacas en las ferias, dió palos en las romerías, vió la Santa Compañía, etc. Etc., en eso coincidimos. Su carta es un buen testimonio de ello. Otro punto que puede anotarse (Leandro Crispín, *Litoral*, 02/02/1956).

Os xornais servían para difundir a ideoloxía que defendía o grupo, polo tanto as súas páxinas servían para facer pedagogía, para abrir un debate e reformular as posicións e era a maneira máis doada que tiñan de chegar a un público amplo, polo que avivaron estes enfrontamentos na prensa como unha maneira de reafirmarse. O seu interese era lexitimar e delimitar o espazo dunha literatura da nación, co idioma como trazo distintivo da súa conformación.

O campo literario era pouco consistente ata os anos cincuenta, despois dunha posguerra que intentara borrar as pegadas do nacionalismo galego. Nestas coordenadas suscitouse este primeiro debate polo concepto de literatura galega e de escritor galego, coa intención dos axentes que defendían o criterio filolóxico de redifinir o campo literario galego en termos nacionais.

4.3. A codificación da “normativa Galaxia”

Na introdución ó *Cancioneiro da Poesía Céltica* os tradutores, Piñeiro e Fernández de la Vega, expresaban os criterios que seguiron para verter ó galego a obra. Conscientes de que a fixación da lingua non era plena e de que se debería facer gradualmente, xustificaban que a “tradución ademite unha discreta variedade de formas, evita a rixidez das normas apriorísticas e procura a máisima sinxeleza ortográfica” (Pokorny 1952: xv). Esa diversidade de formas reflectía o estado da lingua que camiñaba cara á madurez cultural, pero que aínda non a acadara, segundo os autores.

Observarase que temos respetado íntegramente o léxico empregado por cada autor. Nembargante, co obxecto de corrixir a anarquía ortográfica, adoptamos un tipo de unificación que é a que se ven utilizando correntemente na creación literaria de arestora (Fernández del Riego 1955: 14).

Esta nota que aparece na *Escolma de poesía galega. Os contemporáneos* redunda na idea anterior de buscar a sinxeleza ortográfica, niso foi no que investiron os primeiros esforzos. No momento en que se asumiu a configuración dun campo propio, tamén comezou a preocupación por rematar coa anarquía lingüística e crear un código que servise para a escrita culta. Polo tanto, nesa centralidade do idioma para conformar o discurso da nación aparece a necesidade dunha unificación lingüística, pasar dunha lingua tradicional, dialectal, a unha lingua culta e tamén fixala e arrequecela con novo léxico. Como xa fixo notar Monteagudo (2003a: 38) a aparición dunha “variedade transdialectal do idioma constitúe unha manifestación obxectiva da consciencia de identidade, unidade e lealdade lingüística da comunidade correspondente”.

Antes de 1936 houbo intentos de afrontar a normativización da lingua galega, pero ningunha das propostas foi implantada nin asumida, polo que despois de 1939 faltaba unha tradición da que botar man, algo que non acontecía por exemplo para o catalán, pois o Institut d’Estudis Catalans (IEC) aprobara as *Normes ortogràfiques* en xaneiro de 1913 (aceptadas como oficiais en 1932), o que foi o inicio da codificación de Pompeu Fabra (Segarra 1985). Cómpre lembrar que a Acadèmia de la Llengua Catalana non aceptou a normativa e propuxo outra que seguiron moitos autores, pero que despois da guerra quedou

esquecida en favor da do IEC (Segarra 1999).

Para o galego o precedente eran as normas do Seminario de Estudos Galegos, que non tiveran tempo para implantarse. As institucións encargadas de liderar este proceso durante o franquismo non o fixeron, polo que será Galaxia quen abandeire a cuestión lingüística ou cando menos faga o intento. Así, nesta primeira etapa Galaxia vai establecer unha norma tácita que se coñece como “normativa Galaxia”, aínda que en realidade non funcionaba rixidamente, como o pode facer unha normativa prescritiva e oficial.

Comisiónase a Don Ramón Piñeiro, pra que prepare o programa editorial que haberá de ser sometido ó dictamen do Consello Técnico Asesor. Tamén se lle encarga de que, de acordo co órgano consultivo, redaitar unhas bases de orde práctico, ás que deberán de se axustar as normas ortográficas das publicacións, pra percurar a maior unificación posible (Acta 4, Vigo 21/10/1951).

Non hai moitos máis datos sobre ese documento, nin tan sequera sabemos se tivo forma física. As persoas encargadas da corrección dos orixinais, Fernández del Riego e Piñeiro, nunca concretaron en que consistían as normas e limitáronse a dicir que simplificaron o modelo gráfico. Sen dúbida foi un intento firme porque as publicacións sucedéronse e o uso continuado impuxo o patrón de escrita, tamén a hexemonía que eles tiñan dentro do galeguismo e que os lexitimaba nestas cuestións.

A editorial *Galaxia* fixo máis, a partir de 1950, pola unificación ortográfica do galego que a Academia en toda a súa durmiñenta e inútil historia. Sin preguntarlle a ninguén unificou a ortografía cuns criterios máis ou menos discutíbeles, pero sensatos (Méndez Ferrín, 1968: 16-17).

Esas primeiras normas foron ortográficas, como ben indica Ferrín, porque en etapas anteriores consideraban que había un abuso de acentos, guións, apóstrofos e outros signos gráficos que dificultaban a codificación, como nas *Normas* do Seminario de Estudos Galegos, polo tanto a primeira medida foi simplificar o nivel gráfico da lingua para facilitar a recepción do código.

Vin un “revidandeiras” fastidioso e un feio “lagarteiro”; mais todo se esquece en vendo os versos limpos dos apóstrofos que atrapallan e que o pobo non entende. Pénsase que pra escribir o galego hai que lle por moita coma pra riba. Móstrase isto nos letreiros de bares e tabernas que poñen O’ Galo O Vint’ecinco que demostra que non saben porqué nin pra qué serve o apóstrofo (Carta de Fermín Bouza Brey a Fernández del Riego, 06/06/1963).

Fermín Bouza Brey refírese nesta carta ós erros que atopou na edición do poemario de Rosalía de Castro, *Cantares Gallegos*, que el preparara. Curiosamente dáos por menores, fronte á simplificación ortográfica que para el foi un gran triunfo porque, como di noutra carta, axudaba ó lector a achegarse ás obras en galego, pois visualmente o texto quedaba máis limpo e de máis doada lectura.

Moita xente que o recibeu directamente como suscriptor acercouse a min decíndome que lle gustara ter a Rosalía limpa de lixos na súa obra literaria. Coido que eran sinceros e que íse é o mérito interno do libro. O esterno é a dinidade con que está presentado e que vos corresponde de cheo (Carta de Fermín Bouza Brey a Fernández del Riego, 19/06/1963).

Esa unificación, esa elaboración dunha variedade culta, equivalía tamén a recoñecer unha identidade propia para a configuración dun imaxinario colectivo. E en realidade así foi, pois a maioría dos autores que escribiron nesa época en galego aceptaron esas normas.

Y ahora vamos al asunto de la supresión del apóstrofo. En términos generales, estoy de acuerdo con el criterio de ustedes sobre este punto. El facilitar la difusión de la cultura gallega es una razón de mucho peso. Pero es que yo mismo soy partidario de esta supresión sobre todo para formar palabras aglutinadas, especialmente a base de preposición más artículo, y de preposición más ciertos adjetivos determinativos, pronombres y adverbios. En el léxico y en la ortografía siempre he querido ajustarme, en lo posible, al lenguaje y la prosodia del pueblo, particularmente de mi comarca natal. Esto explica en mi obra la supresión del apóstrofo con aglutinación (dendos = dende os), e incluso la inserción del apóstrofo precisamente, como en d'Arxán (pues allí nadie dice de Arxán, sino darxán). Así, pues, acepto su criterio de suprimir el apóstrofo. No obstante, como hay aquí ciertos casos que conviene aclarar, me permitirá V. hacer unas observaciones, no para influir en sus decisiones (que, en principio, acato), sino simplemente para exponer mis puntos de vista. Observo que, en las obras editadas por GALAXIA, no sólo se suprime el apóstrofo, sino también el guión y el acento circunflejo (éste último, acaso por exigencias tipográficas). Ya habrán ustedes advertido que esta simplificación ortográfica entraña dificultades. Tratándose de poesía de métrica regular, estas dificultades pueden resultar casi insuperables a causa de la medida silábica. Tal es el caso de n'hai, n'é, n'esperabas, n'óio, nalgún, naquela, en el libro NIMBOS. Estas no son licencias poéticas del autor, sino formas lingüísticas populares. No es posible desdoblarlas en no hai, non é, en algún, en aquela, etc. porque no lo consiente la métrica del verso. Por otra parte, las formas no hai, no óio, etc podrán ser claras, pero no son gallegas, al menos en mi comarca. Creo que no pueden admitirse sino a título de "licencias" poéticas, ya que el empleo del guión, adoptado por algunos escritores (n-hai, n-esperabas) parece contrario a la política de GALAXIA. Otro caso que ofrece dificultades es el de la supresión del guión en palabras como visgóu-n-os. Esta expresión, con n eufónica intermedia, significa –como V. sabe– los vislumbro. Si suprimimos el guión (visgounos), podría significar igualmente nos vislumbro.

Estudiaremos ahora, por grupos, los casos generales de simplificación que se presentan en mi

libro.

- 1) Caso de simple apóstrofo. D'alto abaixo, d'Arxán, m'engañar, d'estrelas. Es el caso más sencillo: basta suprimir el apóstrofo desdoblado la palabra: de alto, de Arxán, etc.
- 2) Caso de n inicial, con o sin apóstrofo. Las formas nalgún, naquela forzosamente deberán quedar como están. En cuanto a las expresiones n'é, n'es, n'esperabas, n'enterran, n'óio, n'hai, las dejo a su criterio. Supongo que deberán quedar en la forma no é, no hai, etc. aunque la forma no óio resulta un poco dura desde el punto de vista métrico.
- 3) Apóstrofo seguido de vocal con acento circunflejo. Caso de hastr'â, contr'ô, deic'ô, car'ô, car'â, etc. Mi preferencia personal: aglutinación en la forma de hastra, cara, hastro, contros, deicô, etc. Pero no veo inconveniente en que se escriban: hastra a, cara o, etc. OBSERVACION especial respecto a com'ô, com'â, etc. deberán escribirse COMA O, COMA A, y no COMO O, COMO A, ya que se trata de conjunción comparativa y no modal.
- 4) Caso de visgôu-n-os. Lo dejo a su criterio. Supongo que deberá quedar en visgounos.
- 5) Palabras aglutinadas sin apóstrofo. Denda, sobros, sobra, diantos, antros, etc. Mi preferencia: dejarlas en esa forma. Pero tampoco me parece mal la forma desdoblada, más conforme al criterio de GALAXIA (dende a, sobre os, sobre a, diantos os, antros os).
- 6) Guión precedido de l eufónica, sustitutiva de s. Tódal-as deberá quedar en tódalas. En cuanto a as vezel-as, tiñádel-as, e mail-as, despoil-os. La forma tral-o podrá escribirse tralo o (acaso mejor) tras do. Las formas pol-a, pol-os, etc. constituyen un caso particular. A primera vista, parece que deben escribirse pola, polos. Pero hay otras palabras con las que pudieran confundirse (Pola=rama; gallina) (POLO=polo; pollo). Y en este caso parece que debería haber acento diferencial (diacrítico) para éstas últimas. Conviene siempre evitar la confusión en beneficio de los lectores poco conocedores del gallego.
- 7) Acento circunflejo. En principio, creo que pueden sustituirse por el acento agudo: dô (piedad) por dó; â, ô, etc. por á, ó. Pero también aquí conviene evitar la confusión con otra palabra: prô podrá desdoblarse en pra o; pero si se aglutina (en la forma pro), deberá acentuarse para que no se confunda con pro=pero. Lo mismo prâ (=pra a). Si escribimos pra, hay que acentuarla para evitar la confusión con pra=para. Prôs y prâs no ofrecen dificultad. Perdón, amigo del Riego, esta abominable relación, hecha por una única vez, la cual no tiene más objeto que intentar facilitarles la tarea y al mismo tiempo darles a conocer mis puntos de vista sobre esta cuestión, creada por el caos ortográfico reinante, que corre parejas con la lamentable falta de unidad del idioma gallego (Carta de Díaz Castro a Fernández del Riego, 06/11/1960).

Non se conservan moitos documentos nos que haxa indicacións sobre o proceso de edición dunha obra, por iso parece interesante deternos nesta carta na que o poeta Díaz Castro reflexionaba sobre algunhas formas. Unha vez máis, nestas liñas o debate céntrase no plano ortográfico e Díaz Castro reconece que el tamén é partidario da supresión do apóstrofo e de realizar as contraccións nos casos en que é posible, pero xórdennlle problemas, dúbidas que lle expón a Fernández del Riego, sobre as que ten a súa opinión, pero para as que acepta o criterio da editora, pois parécelle que a finalidade destas decisións, a facilidade de lectura do público , é unha razón de peso que non pode rebater.

Grazas á edición que Armando Requeixo fixo na súa tese da obra poética de Díaz Castro, podemos ver como se resolveron finalmente estas dúbidas¹²⁷. Observamos que se suprimiron sempre os apóstrofes e así aparecen as formas *de Arxán, no hai, de alto* ou *de ouro*. Tamén se eliminaron os guións, e así encontramos *visgóunos* e non *visgóu-n-os*, os circunflexos, en formas como *prôs* a favor de *prós*, e alternan as formas *para* ou *pra*, segundo se precise para a métrica. Sempre que fose posible optouse por contraer: *nalgún, naquela, trálo, tódalas* ou *polo*. En canto ás formas aglutinadas mantivéronse *denda, sobra, diantos, antros* e alternaron *sobra* con *sobre a*. A conclusión máis importante que podemos extraer desta pequena cala é que se preferían as formas simplificadas, sen apóstrofes, guións ou circunflexos, e as aglutinadas, cando a categoría das palabras o permitía, polo tanto no nivel gráfico impúñase o criterio do editor.

Curiosamente, o que non se discutía era o léxico empregado por cada escritor. Cando se consideraba dialectal e que podía resultar escuro na súa comprensión, engadíase un vocabulario galego-castelán ó final do volume. Se se analizan eses termos notamos axiña que moitos deles non son dialectais e, de feito, sorprende a inclusión de formas que non deberan resultar na época estrañas. Así, no vocabulario de *Nimbos*, aparecen *acender, aniñar, apalpar, berro, berrar, corda, colo, cheiro, esmagar, fada, pra* ou *tolos*, que son comúns a todo o galego, aínda que poida haber nalgunhas leves variacións dialectais que en ningún caso impedirían a comprensión. Isto evidencia que para o autor o coñecemento da lingua era limitado á falta dun atlas lingüístico e de estudos dialectais rigorosos, quizais tamén se estaba a pensar nun lector castelán-falante ou, incluso, de fóra de Galicia.

Na documentación consultada parece que sempre estaban trazando non caer na anarquía, pero ó mesmo tempo tampouco eran quen de establecer unha uniformidade por medo a empobrecer a lingua. Parece contraditorio porque a estandarización consiste en optar por certas formas e desbotar outras, pero nesta etapa non se atreveron a dar ese paso

¹²⁷ Armando Requeixo na súa tese (2013), ata o momento inédita e que xenerosamente nos deixou consultar, fixo a edición do poemario *Nimbos* para o que seguiu a primeira edición publicada en Galaxia en 1961, pero tivo en conta “o manuscrito orixinal enviado polo autor á editora coma dos materiais auxiliares (manuscrito editorial preparado para a posterior composición en imprenta do libro e epistolario relativo ao proceso de corrección de probas) que dan razón do resultado final impreso”. Con este traballo podemos facer o cotexo das preferencias de Díaz Castro e como se mantiveron ou se modificaron na versión final. O noso agradecemento ó autor por facilitarnos o seu traballo aínda inédito.

sancionador porque non tiñan o abondo coñecemento da lingua para tomar tales decisións (non estou de acordo: debías recoller os criterios expostos na introdución do Cancioneiro da Poesía Céltica –talvez deberas comezar por aí o capítulo-: alí explícase que están nunha etapa de tenteo, que recomenda a flexibilidade).

Hoxe envíelles as probas de *Da esencia da verdade*. Son moi poucas as correicións que teñen que facer. Entre outras, suprimir na nota que figura ó pé da carta de Domingo Carvallo a “coletilla” (nota dos tradutores), que non ten por qué figurar ahí. Tocante ás consultas que me fai sobre as diferencias no vocabulario desta tradución, con moito gusto lle direi o meu parecer: no caso das variantes “direito-dereito”, “decir-dicir”, “técnico-intaito” non hai ningún incoñecemento en unificalas, dándolle preferencia á forma máis empregada –con ouxeto de evitar que señalen moitas as correicións. Nos casos en que se emprega o x (existencia, existencial, texto) coido que se deben deixar como están. Nos casos do p (vostede sinala, por exemplo, susceptibilidade) pódense vocalizar en i, mais non de maneira ríxida, pois hai algúns casos, como ocorre con aptitude, en que non admite tal voocalización en i por choque co-a vocalización idéntica de actitude. Non se pode, nin creo que se deba, forzar demasiado a uniformidade ortográfica. Nisto como en todo o que ten a vida, calquer intento de sistematización debe proceder con tino. O que sí é moi útil, e vostedes fan ahí un labor moi meritorio neste senso, é o evitar a anarquía dentro dun mesmo libro. Co-as probas que lles devolvín viña unha relación de palabras semellantes ás que inclúe na súa carta, agregando, ademais, diverxencias deste tipo: “de istas-disa”, “de un-dun”, “noustante-non oustante”, “non embargantes-nembargantes”. Si lles parece ben pódenas unificar dando preferencia á contraición. Outra consulta que figura na lista é “naquil” –en aquil- non aquil”. Eiquí a contraición sómente é faceadeira nos dous primeiros casos, nunca no terceiro. En canto á palabra “outorga”, que tamén figura na lista, na miña opinión é totalmente correita. A lista que me mandou referente a *Terra brava*, non tiven hoxe vagar pra lle prestar atención. Dentro de dous ou tres días, mandareille a resposta (Carta de Piñeiro a Vidal Pérez Graña, 02/02/1956).

Piñeiro móstrase partidario de non forzar a unificación porque non respondía á situación lingüística do momento, polo tanto era unha aspiración á que había que chegar despois dun proceso de maior coñecemento do idioma e tamén do seu cultivo. Nesta carta hai algunhas indicacións, pero son moi laxas, en realidade o que atopamos máis ben son novamente directrices para que cando se faga unha escolla se atenda a algúns criterios de uso, que se eviten homógrafos, etc. e, iso si, que se manteña o longo do volume. Tamén se manifesta unha preferencia polas contraccións sen marcas gráficas de elisións. Certamente Vidal Pérez Graña envíalle carta a Piñeiro con unha listaxe de palabras (Vigo, 31/01/1956), para que lle dea resposta. Algunhas, como as referidas ás contraccións, xa están neste caso resoltas, pero hai outras de léxico que contesta Piñeiro e que son interesantes para ver o

modelo que seguían de cara á estandarización da lingua galega.

Onte, por fin, estiven mirando a lista de palabras de *Terra brava* que vostede me enviara. Como as dúbidas máis numerosas reférense ós acentos, niso, afortunadamente, non creo que o autor poña reparos en que se unifiquen de acordo co criterio que veñen seguindo en Galaxia. En cambio, no tocante ó léxico e máis ós enlaces (faguel-a, mail-o, etc.) compre respetar o criterio do autor. Tamén hai que respetar a alternancia de verbas como estrada-carretera, que están utilizadas con plena concencia. O feito de que aparezan formas castelanizadas –*sigro, pueblo*– responde a razóns de teor literario, o mesmo que ocorre co-as frases ou diálogos inteiros que aparecen en castelán. Pol-a mesma razón, a cita “mi casa es mi castillo”, aínda referíndose a unha língoa distinta do castelán ou do galego, é literariamente atinado que figure en castelán. As variantes que se poden unificar son do z-s final, poñendo *lus*; gusto-gosto, poñendo *gusto*, que é a forma de aquela zona idiomática; aldeas-aldeias, poñendo a forma máis utilizada no texto, que supoño *aldeas*; adrento-adrento, poñendo a máis utilizada no texto. A vocalización en u –dumático, bauterías, leución, téunica, etc. é unha realidade fonética do galego popular que o autor quer recoller. Eu personalmente, teño moi pouca incrinación a ademitila no galego literario mais o amigo Fole decídese abertamente pol-o criterio “populista” e non hai mais remedio que respetarlllo, xa que é tan válido coma outro calquera. A utilización de outro e autro está condicionada por leis de eufonía que o autor refrexa de acordo cos usos do pobo, así que, neste caso, non se trata de diverxencia de formas, como ocorre, en cambio, nos casos de *luz*. As contraicións *dun, dunha*, que teñen auténtica realidade na lingua popular e que tamén a teñen na literaria, non son, en cambio, absolutamente invariábeles. Poden alternar, con toda normalidade, as formas *dun* e *de un*, como ocorre co-as formas *outro* e *autro*. Nestes casos é a eufonía a que determina unha ou outra forma. No caso de *coor* e *cór* pódedes poñer a forma que queirades. Ocorre que, si se pon *cor*, con unha soa vocal, coincide con outra palabra galega que nada ten que ver co-a *coor* (cor≠corazón). De ahí a razón do acento. Craro está que iste problema dos acentos é tremendamente complicado, porque o galego ten pol-o menos 7 vocás e soio conta con cinco letras pra representalas. A solución lóxica será voltar ó uso do circunflexo, cousa que simplificará un pouco o problema. Craro que haberá que agardar millor ocasión. En resume: quedamos en que a acentuación unificádela de acordo co criterio de Galaxia, as formas léxicas respetádelas con arreglo ó criterio do autor (salvo nos casos xa indicados de luz-lus, adento-adentro, aldeia-aldea, etc) e correxides pequenas irregularidás como isa dualidade “i a i-auga” “i-a auga” que tamén figura na súa nota. Niste derradeiro caso, será ben darlle preferencia á forma “i-a auga”, pra impedir a repetición do sonido i-a. De calquera xeito, calquera dúbida que teña pódema comunicar sin reparo ningún (Carta de Ramón Piñeiro a Vidal Pérez Graña, 06/02/1956).

Vidal Pérez Graña¹²⁸ estivo traballando en Galaxia corrixindo textos, pero seguía as

¹²⁸ Vidal Pérez Graña era da Estrada e estudara dous anos de Dereito na Universidade de Salamanca, carreira que abandonara para marchar coa nai a Buenos Aires. Alí participou activamente do movemento galeguista e así o 28 de agosto de 1953, xunto a Neira Vilas e outros compañeiros, fundan as Mocidades Galeguistas. Non sabemos cando regresou, pero atopámolo en 1956 corrixindo textos en Galaxia e realizando labores de edición. En 1963 envía cartas dende Buenos Aires a onde regresou posiblemente anos antes, pois xa en 1958 Del Riego coméntalle a Piñeiro que lle manifestara a súa intención de marchar.

indicacións de Fernández del Riego e Piñeiro, ós que consultaba as súas dúbidas lingüísticas. Se houbera un documento base quizais non tería tantas cuestións, pero, como dixemos, descoñecemos se se elaborou ou non. Pérez Graña pregunta fundamentalmente cuestións ortográficas ou de variación formal, pois no que atingueó léxico parece que non había dúbida de que se respectaba o empregado polo autor, aínda que fose dialectal ou aínda que introducise castelanismos. É posible que se agardase outro posicionamento ante a estandarización por parte de Galaxia, pois sempre se considerou que basearan o modelo de lingua na tradición literaria e que se afastaran da lingua tradicional, en contra do que despois sería a normativa do Instituto da Lingua Galega (Monteagudo 2003b).

Unha das empresas culturais máis salientables na posguerra, o proxecto Galaxia, caracterizouse polo seu evidente elitismo culturalista, e esta inclinación asoma tamén no seu ideal de lingua, unha abstracción que no ortográfico e morfolóxico resultará en parte sancionada pola Academia como prototipo de bo galego escrito (RAG 1970, 1971). O ideal de lingua que comentamos fundaméntase nunha simplificación binarista e opositiva entre lingua oral e lingua literaria, e decántase sen reservas pola lingua literaria. Como afirmaba o profesor Carballo Calero nas páxinas da *Gramática elemental del gallego común*, “Es el gallego culto, el gallego literario, que aspira a ser instrumento cabal de cultura, el que realmente nos interesa” Carballo Calero (1966a: 13). Ese galego literario bebía das fontes de autores como Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Alfonso Daniel Rodríguez Castelao, Luís Amado Carballo ou Manuel Antonio (Alonso Pintos 2006: 285-286).

Se atendemos ás cartas rescatadas teríamos que matizar que na década dos cincuenta e primeiros anos sesenta non foi exactamente así. Se se repasan os artigos de Piñeiro deste momento destacan por unha reivindicación da lingua tradicional, pois fora o pobo o que creara a lingua, o que a soubera manter e transmitir de xeración en xeración¹²⁹. E así aparece referendado nas directrices que ofrece nestas cartas, que non manifestan o purismo que cabería esperar dunha proposta cultista e elitista, senón respecto pola zona idiomática do autor, non só nos textos de Fole, achegados á literatura oral, senón tamén na poesía culta de Díaz Castro.

O certo é que o galego segue perfectamente as etapas dos procesos de emerxencia das variedades estándar nos que a codificación gráfica é o primeiro chanzo sobre o que se

¹²⁹ Se se consulta a compilación de artigos que Piñeiro (1974) poderanse ler varios que teñen esta característica de enxalzar a lingua tradicional, a que parte do pobo.

normativiza. Despois séguese coa codificación gramatical e en último termo aparecen as discusión sobre o léxico, que nun primeiro momento están relegadas a un segundo plano, como recorda González Seoane (2003: 163). A xustificación baséase en que o inventario léxico é moi amplo, aberto, dinámico e está exposto a incorporacións e a innovacións, e por iso resulta unha tarefa que require de máis tempo e máis coñecementos para establecer unha codificación léxica coherente. Isto explicaría que nestas cartas as referencias ó léxico son menores e a aceptación da variedade da fala unha constante.

Galaxia mostraba neste momento unha visión positiva cara á lingua popular e, aínda que hai unha preocupación por marcar os lindes do galego e do castelán, percíbese certa relaxación neste aspecto na inmediata posguerra como fai notar González Seoane (2003: 186).

Eu voute rifar (eiquí, intimamente) porque empregas a voz tibio, tibia, adx. cando en galego eisisten pol-o menos dúas verbas que se me acordan agora pra decir o mesmo: tépedo e morno. Tibia en galego somentes é un hoso do noso esquelete. Tamén compre que estudemos os nomes da nosa flora e da nosa fauna, todos variadísimos como demostrou nos artigos que ollarías nos “Cadernos” e na “Rev. de Dialectoloxía”, sobre a “mantis”, a “coccinella”, a “folla de pino” (Carta de Fermín Bouza Brey a Francisco Fernández del Riego, 23/11/1949).

Este sería un exemplo de que na época aínda non se retomara a diferenciación exacerbada que dominara nas primeiras décadas do século XX e que daba pé á escolla do léxico sempre diferencial, en detrimento de formas galegas coincidentes co castelán. Tamén abundaban os hiperenxebrismos e hipergaleguismos, así como as invencións, a introdución de arcaísmos, lusismos ou vulgarismos¹³⁰.

¹³⁰ Non é a función desta tese, pero se se quere profundizar nestes procedementos pódese consultar o traballo de Monteagudo (2003b) no que cotexa o seu emprego por parte de Otero Pedrayo e Ramón Piñeiro para constituír un galego culto contemporáneo.

4.4. Ideais de lingua, cal era o de Galaxia?

Agradézoches os sinceiros reparos que lle fás a algúns traballos na parte idiomática, pois coido que, xa que non temos unha autoridade que limpe e lle dea fixeza á lingua, compre que nosoutros nos aconsellemos e corrixamos mutuamente. Diso pode resultar que polo menos antre algúns dos que lle temos verdadeira lei á nosa fala, cheguemos a un acordo e academos certa unidade proveitosa (Carta de Florencio Delgado Gurriarán a Fernández del Riego, 25/08/1959).

Con motivo do primeiro número da revista *Vieiros*, parece que Fernández del Riego actuou de corrector ou conselleiro na parte lingüística, como tamén o foi para o poemario *Nimbos*. A autoridade de Galaxia nese eido estaba recoñecida, por botar a andar esa normativa tácita que tamén era respectada alén mar. Como sinala Delgado Gurriarán, sentían a necesidade dunha normativa, de unidade lingüística para non ter dúbidas, o que tamén supuña ter maior dominio e sentirse máis cómodos no seu emprego.

Agora eu quixera insistir e preguntarlle: supón “O crepúsculo...” un avance ou millora respecto de “Percival”? Gostárame saber a súa opinión. Poderíame concretar algunha das impurezas – esporádicas ou sistemáticas– que lixen o idioma do libro? Isto interésame moito. Non cre que isas espresións que poderían disgustar á censura, son facilmente substituíbeles sen esmendrellar a espresividade do texto? Xa sabe que toda opinión súa é tida seriamente en conta por min (Carta de Ferrín a Piñeiro, 22/01/1960).

Incluso para os novos coma Ferrín, formados en Filoloxía Románica en Madrid, o cultivo do galego aínda lle creaba dúbidas, pois non tiña referencias documentais, faltaban gramáticas, dicionarios de referencia dos que botar man, polo que Galaxia dalgunha maneira marcaba as pautas nese eido. É certo que a lingua é un sistema de sistemas, polo tanto non é homoxénea nin ríxida, pero a variedade lingüística sempre aparece limitada nos textos escritos e os autores senten esa necesidade.

Ista miña teima de correxir é filla do grande respecto que sinto pola nosa lingua. Coido que, aquela liberdade que tiñan os nosos poetas do pasado século pra empregar verbas galegas ou casteláns segundo o precisaba ou impoñía a rima, non debemos empregala nosoutros. Eu, polo menos, prefiro sacrificar o verso e non a fala. Lémbrome dun poeta que escribe na Arxentina e que, pra aconsonantar “azul” usou “abedul”, cando na nosa fala temos *bido*, *bídalo*, *bidueira*, *abedoeira*, etc. ¿Coidas lexítimas isas liberdades? Penso que todos temos que estudar máis a nosa fala e, ademáis, non ter medo a que nos chaten de “puristas”. Se algún día témola sorte de poder ensinar e espallar a nosa lingua, compre que a teñamos depurado e “peneirado” previamente, pra non insinar un galego “acastapado”. Dendo logo, coido que, á beira dunha

fala depurada, compre tamén ir escribindo na “impura”, pra o meirande espallamento da mesma. Penso, por iso, que ademáis de editar libros, deberíades de publicar algo así coma un modernizado “Tio Marcos da Portela”, ou un “Gaiteiro de Lugo”, pra que os nosos labregos volten léer o galego. Outra cousa ¿non sería doado faguer unha tradución das oracións máis comúns: painoso, salve, etc. ao galego? Pois tendo en conta a existencia dunha relixión que está fortemente chantada nas nosas concencias, ¿por qué non precurar que os nosos compatriotas recen na súa fala aos seus santos? Coido que, dado o espírito do novo Papa non sería imposible o iniciar algo neste senso (Florentino Delgado Gurriarán a Francisco Fernández del Riego, 28/03/1964).

Delgado Gurriarán manifesta un dos ideais de lingua que traza Monteagudo (2005: 430), o da construción dunha variedade central, dunha lingua estándar de referencia. Incluso emprega a palabra “purista” que o sitúa nunha tendencia dun estándar máis ríxido e entendemos máis elevado, menos achegado á lingua popular. Na construción da lingua estándar procúrase a identidade colectiva, máis que a local ou social, e pódese apostar por unha liña máis achegada á lingua falada (como fará despois o ILG) ou por un estándar máis próximo á lingua literaria. Dentro destas dúas posibilidades aínda habería gradación, unha posición máis flexiva e outra máis ríxida, que en principio tamén é máis propia da proposta máis afastada da lingua tradicional, pero non sempre é así. Delgado Gurriarán aposta por un modelo culto, sen concesións ós escritores que simultaneaban a palabra galega coa castelá, senón unha lingua depurada que poida chegar ó ensino, esta é unha idea importante tamén, porque sen dúbida é a aspiración fundamental para espallar o modelo de lingua culta, séguese a ser durante todo este período e aínda despois.

o primeiro labor da cultura galega en 1968 é lograr un galego literario unificado. [...] Temos que pensar que a rehabilitación total do galego pasa pola etapa de creación da nosa fala literaria común. Despois pensemos e loitaremos porque esa fala común seña introducida no ensino, seña declarada lingua oficial, utilizada nos medios de comunicación de masas. Sin unha lingua galega empregada no ensino, instrumento de comunicación do estado, presente na prensa, radio e TV, o galego terá fatalmente que morrer, que ceder á presión agallopante do castelán. Resumindo: ou o galego se oficializa ou o galego estínguese, morre (Méndez Ferrín 1968: 16).

Hai outro ideal de lingua que se basea nun galego sen acoutar, nunha lingua subestándar, en palabras de Monteagudo (2005: 430), espontánea e que non se sinta artificial. Esta postura tivérona fundamentalmente os autores que empregaban o castelán e que non asumían unha normativa para o galego porque iso conferíalle identidade e situaba a

lingua noutro nivel. Entre o galeguismo da época o que atopamos son escritores máis achegados á lingua tradicional, como o caso de Ánxel Fole, pero que non se mostraron en contra dunha norma para a lingua.

Emprega a fala popular, que manexa ó seu antoxo, dándolle unha limpa diñidade. Mantense si, fidel ó xogo sintáctico e lexicográfico da fala viva, pero insuflándolle un rexo alento criador. O galego distes contos é o galego recollido antre os falantes das terras do Caurel, que dispón de verbas, xiros e xeitos de seu. Trátase dun galego enxebre, misturado de deliciosos arcaísmos, e ás veces de algún barbarismo tamén. O escritor toma as palabras na dobre forma que escoitou na bisbarra. Así, “us” e “unhos”, “facer” e “faguer”, “aínda que” e “inaque”. Fai adrede iste emprego, pra amosar unha impresión máis completa do galego falado (Lorenzana 1953: 9-10).

Neste caso Fernández del Riego intenta mostrar, na introdución do libro *Á lus do candil*, que aínda que é unha lingua moi apegada ó pobo, polo tanto á tradicional, Fole é quen de revesti-la dun verniz “rexo”, que nos sitúa un chanzo por riba dese rexistro. Cando se opta por un estándar achegado ó pobo soe haber máis flexibilidade e normalmente estamos ante textos narrativos ou poéticos. Pola contra, cando se trata dun ensaio hai máis fixación, o léxico é máis técnico e evítanse formas de rexistro coloquial, dialectalismos, etc.

E aínda habería outro ideal de lingua que sería a adopción dun estándar achegado total ou parcialmente ó portugués ou identificado con este e, polo tanto, afastado do galego tradicional. Sen dúbida é un concepto máis elitista e máis purista que nesta época podía representar Guerra da Cal ou Valentín Paz Andrade, que eran partidarios dunha aproximación ó portugués, que non era unha postura novidosa, pois xa tiña antecedentes en Vicente Viqueira ou Correa Calderón antes de estalar a guerra. Con todo, non foi unha liña que prendese entre os membros de Galaxia, nin que callase entre os autores, así o propio Guerra da Cal láíase da escasa repercusión que alcanzou entre o sector galeguista esta opción.

Como verá eu emprego as graffías antigas galegas nh, lh e ç e propugno a sua aceitazón. Primeiro, por ter mais base na língoa do que as modernas (perfiladas no século XIX por influência do castelán), e sobretudo por seren elas as que o portugués emprega. Eu son da ideia de que o futuro cultural da Galiza reside no restabelecimento dos vencellos que nos ligan á terra irmá. O escritor galego ten que procurar a atenzón do público leitor e da crítica portuguesa. Culturalmente, pra nós, Lisboa debería ser muito mais importante do que Madride. Un dos camiños desta aproximazón é fazer o galego “lexíbel” para os portugueses, na medida do posíbel, sen destorcel-o nen deturpar-lle o carácter. No emprego desas graffías, que foron galegas

non hai infidelidade ningunha á nosa variedade lingüística, pois representan os mesmos fonemas nas dúas bandas do Miño (Carta de Ernesto Guerra da Cal a Piñeiro, Nova York 14/01/1958).

Cómpre observar a súa incoherencia, pois el escribe as cartas empregando as grafías que rexeita para os seu libros. Non é un feito illado no autor, pois repite esta maneira de escribir nas cartas que intercambia con Fernández del Riego. Parece que defende unha proposta elitista, que nin el emprega na súa propia correspondencia privada, pois opta pola “normativa Galaxia”. Guerra da Cal confésalle a Piñeiro (14/06/1959) que sente Galicia como un estado de ánimo, unha creación poética, porque saíu dela de pequeniño e só volveu algún verán. Tamén é interesante a súa consideración de escrita, pois en ningún momento se sitúa no campo literario do portugués, senón do galego, e puntualiza que cando emprega estas grafías porque sabe que con elas non deturpa o carácter do galego. Galaxia non compartía o posicionamento de Guerra da Cal¹³¹, pero iso non impediu que en 1959 lle publiquen o libro *Lúa de alén-mar* respectando o seu criterio. A nota da editorial, que dá conta do autor, aparece na “normativa Galaxia”, fronte ás palabras de Guerra da Cal e os seus poemas, onde emprega grafías portuguesas, pois consideraba que se podía facer sen deturpar o carácter da peculiaridade idiomática do galego. Para el o sistema gráfico seguido por Galaxia non tiña base histórica e, pola contra, asumir as grafías portuguesas era restablecer os vencellos tradicionais co mundo luso-brasileiro.

Empregamos a grafía portuguesa para todo-los fonemas que por medio dela poden ser representados sen se deturpar o carácter da nosa peculiaridade idiomática. Moven-nos a isto dúas razón, ao noso ver válidamente xustificadoreas: -a primeira é a evidencia de que o sistema gráfico vixente ata hoxe entre nós non ten base alguha respeitábel nen histórica nen científica: a segunda, i-aínda mais importante, é o considerarmos inadiábel o restabelecimento dos vencellos tradicionaes das nosas letras con o ámbito amplo e rico da cultura luso-brasileira, à cal, tanto pola verba, canto polo espírito pertencemos. Non fazemos nisto senón seguir o consello venerábel do patriarca Murguía que xá recomendou a unificación lingüística con Portugal, apuntando que nela estaba o porvir do noso idioma. E, nefeito, creemos que ise é o caminho mais seguro para sobardar os límites rexionaes e dialectaes que aínda estreitan a expresión cultural galega. Coidamos, pois, ineludíbel, reentrarmos no perímetro e nas correntes universaes do “mundo que o portugués criou” aquén i-alén mar. O verdadeiro meridián espíritoal da Galiza pasa por Lisboa e polo Río, e canto antes reconhecamos esta verdade, antes se abrirán à nosa antiga voz recuperada as posibilidades de ecoar fóra dos restritos confíns

¹³¹ Ernesto Guerra da Cal era Catedrático de Linguas e Literaturas Románicas na Universidade de Nova York e dirixía o Departamento de Español e Portugués, como aparece nunha nota no libro *Lúa de alén-mar*.

comarcaes nos que nos estamos pechando, cegos às vastas perspeitivas que temos diante dos olhos (Guerra da Cal 1959: s.p.).

Como xa estudou Alonso Pintos (2006: 144), Guerra da Cal non asumiu certos grafemas que tiñan unha alternativa en portugués, pero, pola contra, empregou sistematicamente o grafema <x>¹³², tan identificativo do sistema galego. A razón do seu uso parece clara, pois empregar as alternativas portuguesas seguramente si que consideraba que era unha deturpación, ó ser un grafema-símbolo da lingua galega ou quizais fose unha razón máis pragmática, a da facilidade. Nos seus poemarios tamén vocalizaba grupos consonánticos cultos e facía elisións vocálicas, polo que as súas preferencias lusófilas foron pouco máis alá do emprego dos dígrafos <nh>, <lh> e do grafema <ç>. Un lector da época é probable que non identificase iso como galego, pero tampouco un portugués o identificaría coa súa lingua e, en todo caso, a base é indiscutiblemente galega. O máis interesante é que Galaxia non censura este ideal de lingua e en 1963 aínda lle publicou *Río de sonho e tempo* con idénticas características. Así emprega *ata, alá, entón, cousas, xardín, esilio, sen* ou expresións tan galegas como *fai frio, na i-alma*.

O recibimento do libro por parte da mocidade, cando menos polos máis próximos a Galaxia, non foi positiva. Méndez Ferrín mostrábase molesto porque o poemario parecíalle “calcadiño” de Lorca e tamén de Dámaso Alonso, especialmente do de *Hijos de la ira*, aínda que en menor medida. Criticaba a súa falta de orixinalidade e mostrábase especialmente molesto pola escolla ortográfica.

cando de unha puñetera vez íamos camiño de unha unificación ortográfica, se veña a rezusitar [*sic*] a polémica de sempre. E non crea, eu coido que a nosa ortografía de hoxe non ten validez nen fundamento ningún, pro unha vez que chegou a imporse hai que deixala ir andando. No futuro (si el chega) en que o galego se enséñe nas escolas e se utilice nos recibos da lús, poderase facer unha reforma (oficial) ortográfica impondo normas mais propias que as que agora nos impoñemos por pura vontade de unión. Iso é vello e xa ven nas *Normas prá unificación* do S.E.G. (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, s.d.).

¹³² Pola contra Vicente Risco manifestoulle a Fernández del Riego en carta (02/02/1960) que prefería a grafía “latina” e non a “dialectal”, que para el era a que empregaba o grafema <x>. Risco xa se mostrou molesto cando saíra o primeiro caderno da *Colección Grial* pois consideraba que a lingua que empregaban era dialectal (04/12/1951): “O que non estou conforme, con todolos respetos e boa intención vaya dito, é co galego que empregan nil. É un galego artificial, que sona a traducción directa do castelán, sin estilo pol-o tanto, e con verbas que non poden pasar de ningún xeito: “inteleitoal” e “tidoado”, por eixemplo, non se poden decir.

No mesmo sentido se manifestaba Ramón Lorenzo, contrario a respectar a escolla ortográfica de Guerra da Cal, así llo fai saber a Piñeiro e engade que non era só a súa opinión, senón tamén a de Dámaso Alonso (24/02/1960). Co tempo Guerra da Cal e Galaxia asumen posturas menos laxas e as relacións mudan.

Passei muito tempo lambendo a ferida de ver os meus poemas transvertidos para o dialecto na túa óptima *Antoloxía*. –Sem teres dito “agua vai”- Hoje essa ferida esta cicatrizada polo tempo (Carta de Ernesto Guerra da Cal a Fernández del Riego, 03/08/1984).

Neste momento vemos que Guerra da Cal xa non utiliza o grafema <x> e emprega unha lingua e unha grafía máis próximas á portuguesa. E en canto ó seu discurso tamén hai notables diferenzas, pois fronte a aquelas palabras que lle dirixira a Piñeiro sobre o seu sentimento da lingua e a súa intención de non deturpar o carácter do galego, pasados os anos non dubida en afirmar que o galego é un dialecto. Así, móstrase moi molesto con Del Riego a quen acusa de terlle adaptado ortograficamente, sen previo aviso, algúns poemas dos publicados en Galaxia para incluílos na *Antoloxía de poesía galega. Do posmodernismo aos novos* (1980). Se nos fixamos, estamos xa a comezos da década de 1980 e os debates normativos estaban no punto máis candente, polo que as posturas tamén estaban máis radicalizadas dun lado e doutro.

4.5. A nosa situación lingüística

Así se chama o documento que asina Piñeiro en febreiro de 1962 e que resulta de gran importancia para o presente estudo. Aínda que foi moitas veces aludido, como indican Dolores Vilavedra e Montse Penas na edición das cartas de Carballo Calero (2006: 348), non foi reproducido ata hai ben pouco (Santamarina 2009), aínda atopándose no Arquivo de Ramón Piñeiro e tamén o encontramos no de Ramón Lorenzo. Reproducímolo íntegro a continuación, pois aínda que é longo consideramos que é fundamental neste bloque.

A nosa situación lingüística

Dende o punto de vista idiomático, Galicia non acadou aínda a súa unidade. Non eiste o

“galego común”. Certamente que en toda Galicia se falou e se fala galego, pro ise galego varía notoriamente dunhas zonas as outras. Problema que totalas línguas tiveron, mais que o puideron superar gracias ó influxo de dúas poderosas forzas de unificación que o galego non chegou a ter: a consagración oficial da modalidade falada na zona da capital política i a fixación literaria da língoa culta. Galicia non tivo un desenrolo literario que acadase a unificación i a fixación do galego como língoa de cultura. Carente de oficialidade política e carente de cultivo literario, o galego quedou abandonado, ó longo dun milenio, a libre acción de totalas formas diferenciadoras. Forzas que tamén aítúan nas demais línguas vivas -pois de seu sempre tenden á evolución dialeital-, mais que están enérxicamente contrarrestadas pola acción unificadora da fixación oficial e da fixación literaria. A vida das línguas é un contínuo equilibrio entre esas dúas forzas: diversificación e unificación. No galego nunca chegamos a tal equilibrio. Aituuou sempre unicamente a forza espontánea da diversificación. E aituuou dende o nacemento da galego deixa os nosos días sin atrancos de ningunha cras. O resultado é ise complexo mosaico lingüístico, tan intrambilicado de diferencas, fonéticas, morfolóxicas e léxicas, que nos caracteriza. Non eisiste o galego; eisinten varios galegos. A evolución de cada un diles producíuse de maneira ceibe e autónoma, sin ningunha presión interna nin esterna cara formas de vixencia común. Quedou preso na súa primaria estruturación dialeital, que se foi acentuando ó longo do tempo.

Temos, por unha banda, diferencas de léxico, multiplicadas de nomes pra unha mesma cousa. Isto, de primeiras, pode semellar riqueza, mais pra que o for verdadeiramente necesitábase que tal abundancia pertencese ó uso común. E non hai tal cousa. Cada unha das formas ten un dominio xeográfico propio. Tomemos, por exemplo, o verbo castelán “jadar” e axiña nos asombramos de que en galego haxa nada menos que dez verbos pra espresar o seu significado (en Láncaa, ALASAR; no Courel, ALACADAR; en Lugo, ARQUEXAR; en Silleda, FOLSEAR; en Muras, ESCOREXAR; en Tebra, ESTAFAR; en Quiroga, FOLGUEXAR; en Cambados, IMAR; en Pontesdeume, INAR; noutras partes -abonado por Carré- TRESFOLGAR). Son, sí, dez verbos distintos do mesmo significado, pro cada un diles vive nun couto espacial privativo. Non conviven, non circulan nun caudal léxico de uso común a toda Galicia. O mesmo ocorre con centos e centos de exemplos que se poderían poñer: o “orzuelo” ten, que eu seipa, nove nomes en galego (ORIZÓ, TIRICÓ, TIRIZÓ, TIRIZOL, TIRIZOLLO, TORIZÓ, TOROBELO, TOROMELO, TURUMELO); a corda pra atar o carro cargado, seis (ADIBAL, LIAME, SEDEÑO, TEREIXA, TRELO, TREIXA); o talo da col, nove (CÓBADO, COEIRO, COIO, COLAS, CODOEIRO, COBELLEIRO, CHANTEIRO, TOCO, TROXO); a “salamandra”, oito (PÍNTIGA, SABANDIXA, SACABEIRA, SACARRANCHA, SALAMANCA, SARAMAGANTA, PINTÁRRAGA, PINCHORRA); a “llovizna”, dezaseis (BARRUZADA, BORRAXEIRA, CHUVIÑEIRA, FROALLO, LAPIÑEIRA, MARMALLA, MARMAÑA, MOCALLEIRA, MOCALLO, PATAÑEIRA, PULPIZO, POALLEIRA, POALLO, ZARZALLEIRA, ZARZANEIRA, ZARZO); o copo de neve, trece (FALOPA, FARRAPO, FALAMPO, FELEPA, FELERPO, FERREPA, FOLECA, FOLEPA, FOLERPA, FOLLACA, PIFARRO, ZALOPA, ZARRAPICO); o verbo podar, seis (CEPAR, CERNAR, CHAPODAR, DEMOUCAR, FRADAR, REPOLAR); etc., etc. Poderíase seguir con exemplos indefinidamente. Non é preciso. En cambio compre insistir en que, hoxe por hoxe, tal superabundancia non equivale a riqueza. Somentes denuncia a fragmentación xeográfica do galego. Fragmentación que se debe a dúas causas: á polixénesis da nosa língoa i á falta de homoxeneidade na evolución fonética de cada unha das súas modalidades. Houbo, de certo, diversos focos de formación do galego, que lle impuxeron diferencas orixinarias (si o “panal” do mel se chama nunhas partes de Galicia ENTEMA, noutras BIEITA, noutras LEIXENZO,

noutras NEIXARIGO, etc.; ou si o columpio nunhas partes se chama TRONDIEIRA, noutras CARRIOLA, noutras ACANEADOIRO, noutras ARROLIQUEIRO, noutras RANDEEIRA, noutras ZÁNGOLE, etc. eso débese a diferencias orixinarias na formación léxica do galego). Esas diferencias de orixe, por falta de presións políticas ou culturás que as arrastrasen cara un caudal común de vixencia pan-galega, mantivéronse pechadas no seu isolamento. Pro non se mantiveron estáticas senón que, á súa vez, evolucionaron. Mais como a súa evolución fonética non foi homoxénea, dela derivouse unha nova pluralidade de formas, unhas procedentes da pervivencia das distintas etapas do proceso diacrónico (CAIPO- QUEIPO-GUEIPO, CANIZO-CAINZO-QUENZO, QUENCHO-GUENCHO-GUECHO, CAVIANCA-CAIVANCA-QUEIVANCA, ALTRO-AUTRO-OUTRO, etc.) i outras procedentes da diversidade de solucións (ALLAR-ANLLAR-INLLAR-ULLAR-UNLLAR, VRAN-VRAO-VRAU-VERÁN-VERAO-VERAU, BAILAR-BEILAR-BEILLAR, COXOTE-CONXOTE-CUXOTE-QUIXOTE- QUIXINO, QUEIRA-QUEIRUGA-QUEIROA-QUEIRUGA -QUIROGA-QUEIROTA, etc., etc.)

Por unha banda, temos o mesmo problema da proliferación de formas nos restantes elementos do idioma. Non se trata somentes dos nomes. Ocorre igual cos verbos, cos pronomes, etc. Por exemplo, eu teño rexistradas e localizadas cinco formas vixentes do verbo “facer” (FACER-FASER, FAGUER, FAER, FER), cada unha coas súas correspondentes particularidades na conxugación; reparemos, por exemplo, no verbo “salir”, e moi axiña nos atoparemos con esta pluralidade de formas: SALGO-SALIO-SALLO-SAIO, todas elas vixentes; ou co verbo “ser”, e atoparémonos con estas: SEA-SEIA-SEXA-SEÑA; ou co verbo “ir”, e teremos: FOSTES-FÓSTEDS-FÓCHEDES-FÚSTEDS-FUCHEDES; ou o verbo “chegar”, e teremos: CHEGUEI-CHEGUEIN-CHEGUÍN; ou co verbo “saber”, e teremos: SEPA-SEPIA-SEIPA-SAIBA. E si pasamos ós pronomes, velahí tres formas plenamente vixentes: IL-ILA, IL-ELA, ELE-ELA; ou ben zonas en que se emprega únicamente a forma TI, zonas en que se emprega únicamente a forma TU, e zonas en que se simultanean as dúas, inda que con certas distincións sintácticas. O mesmo acontece cos demais elementos (por exemplo: SEQUER-SIQUER-SIQUERA-XIQUER-XIQUERA).

Si pasamos á formación do plural, de novo batemos coa multiplicidade: IRMANS-IRMAOS-IRMAUS-IRMÁS, MANS-MAOS-MAUS-MAS, CORAZÓNS-CORAZÓS- CORAZOIS, AMABLES-AMABRES-AMABELS (danse todas no galego escrito), ANIMALES-ANIMÁS-ANIMAES-ANIMAIS.

A todo isto hai que engadir –ou ennadir, ou ennader- a contaminación que exerce o castelán, lesionando e desplazando formas e xeitos enxebres a través do seu monopolio cultural oficial, i a existencia de fenómenos autóctonos como a geada, o seseo, o ceceo, a pervivencia das nasales de tipo medieval en certas zonas, etc., etc.

A resultante de todo isto é, como dixemos inantes, que Galicia está convertida nun mosaico lingüístico moi complexo i entrambificado. Sobre un fondo xa inicialmente diferenciado pola polixénesis, polos varios focos de formación, aituaron sin freio nin contrapeso as forzas espontáneas da diversificación dialeital. Faltou sempre a forza ou corrente unificadora que poidese crear o “galego común”.

A nosa necesidade lingüística

A gran necesidade cultural que en orde ó idioma se nos presenta é a súa unificación. Sábese ben por todo, pois incluso hai unha profunda concencia popular co problema. Despois dos séculos

de abandono ó decorrer espontáneo da diversificación oral, agora que comeza a se converter en língua de cultura corremos o grave perigo de facer do galego literario o mesmo mosaico dialectal que é o galego falado; corremos o risco de que, en lugar de escribíremos nun galego común, cada un escriba no seu galego, en parte dialeital i en parte arbitrariamente persoal. Agora que emprende con pulo a súa vida de língua literaria, a primeira, a máis radical das súas necesidás é librarse do polimorfismo anárquico que a caracteriza en canto “sermo vulgaris”.

A unificación poderíase acadar por dous camiños: escollendo unha das variantes dialeitas –a que se considere mellor de todas- e consagrándoa como galego “oficial” (oficial académicamente, claro), ou, pola contra, tomar toda a diversidade existente e, por un proceso de selección normativa, chegar a un galego académico que, por vía cultural, convírtase no “galego común”. O primeiro camiño –impoñer o galego de Lugo, ou o do Ulla ou calisquera outro, como galego “oficial”-, solo acadaría éxito si se fixer por vía política, ou seña, si se convertise en língua administrativa, pois a non ser así provocaría a reacción localista dos demais “galegos”. O segundo camiño, o da unificación normativa baseada na total realidade lingüística de Galicia, será, estou seguro, aceptada sin dificultade, porque existe a conciencia aguda da súa necesidade.

Ora, calquera dos dous camiños descansa necesariamente no coñecemento previo –e profundo- da nosa realidade lingüística. Tanto pra determinar cal dos dialeitos é o máis merecente de se converter no galego canónico –determinación que soio se podería acadar por vía comparativa- como pra escoller entre as múltiples formas hoxe existentes aquelas que deberán integrarse, como máis idóneas, no sistema normativo académico, compre partir do coñecemento sólido e fondo da realidade lingüística de Galicia. Sin esa base, toda tentativa que se faga carecerá de responsabilidade.

Necesitamos a unificación. A unificación necesita afincarse no coñecemento fondo, íntimo, da nosa realidade lingüística. ¿Estamos en posesión dese coñecemento? ¿Están estudados os complexos problemas lingüísticos que o galego plantexa? ¿Dispoñemos cos datos ouxetivos e seguros en que basar, con necesaria responsabilidade, os criterios de unha sistematización normativa? Evidentemente, non. Velahí, xa que logo, a nosa primeira e máis urxente necesidade: facer ise estudo, percurar ises datos, acadar ise coñecemento.

O papel da Academia

En todo iste problema, a nosa Academia ten un papel de gran transcendencia: o de ser a única autoridade “lexislativa” con que contamos. Por unha especie de analoxía inconsciente coa Academia Española, o país reconócelle á nosa unha autoridade lingüística decisiva. Tal autoridade é unha forza valiosísima que debemos de administrar con tino. Non pode malgastarse en tentativas prematuras nin en ensaios carentes da necesaria base ouxetiva. A misión máis alta da Academia Galega é mesmamente ésta: crear a unificación do galego, dar as normas que farán do galego literario o “galego común”.

Xa temos visto que no estado aítual dos nosos conovementos lingüísticos a tentativa da Gramática académica do galego é prematura. Fáltalle base ouxetiva, fáltanlle os necesarios datos sistemáticos. Non interesa, en absoluto, que a Academia publique unha Gramática galega máis, un novo ensaio provisional de Gramática galega. A Academia ten que publicar a Gramática do galego, que é cousa abondo distinta. As Gramáticas provisionais son necesarias e compre que se publiquen, cantas máis mellor. Pro esa non debe de ser responsabilidade da Academia senón persoal dos seus autores. Poden e deben publicarse Gramáticas galegas, pro

con carácter individual, sin comprometer máis autoridade que a persoal do seu autor, que pode ser moita. A Academia non pode comprometer a súa autoridade máis que na Gramática normativa do galego.

O desenrolo total do problema ten estas tres etapas forzosas:

- a).- Estudo da realidade lingüística pra acadar o coñecemento ouxetivo dos seus feitos.
- b).- Redución da multiplicade polifórmica eisistente, despois da asisada ponderación e contrastación dos seus elementos, a un sistema coherente e integrado. Labor moi delicado, que require, tanto como os coñecementos técnico-lingüísticos, o coñecemento vivo e íntimo do “xenio” do noso idioma. Non se poderán aplicar criterios apriorísticos demasiado ríxidos, senón, máis ben, sopesar os feitos á lus de varios criterios: da pureza fonética ou etimolóxica, da maior extensión, do maior prestixio literario, da meirande afinidade co portugués, da maior eufonía (criterio iste importantísimo, por ser a musicalidade unha das leis esenciais do galego), etc., etc.
- c).- Elaboración, co resultado das dúas operacións precedentes da Gramática normativa do galego, ou seña, da Gramática académica.

Pra todos será evidente o encadeamento sucesivo das etapas. Nin se pode prescindir de ningunha de elas nin se pode alterar o seu orde. Con eso voltamos á afirmación anterior: a Academia non está en condicións, hoxe en día, de publicar a Gramática do galego, ou seña, a súa Gramática, a Gramática da Academia.

Non se caia no erro de coidar que a Academia non pode facer, nefeito, a súa Gramática hoxe en día, mais pode, en cambio, facer un epítome ou resume dela: mentres non eisista a Gramática académica non poderá facerse un resume académico desa Gramática. Os problemas e dificultades son enteiramente os mesmos. Non se pode resumir algo que aínda non eisiste. E si o que se pide é un simple ensaio abreviado de Gramática galega xa dixemos que ise labor é ben que se faga, pro sin comprometer nil máis que a autoridade persoal do seu autor, non a da Academia.

O que a Academia pode facer

Unha vez sinaladas as etapas da unificación lingüística, compre que consideremos o que a Academia pode e debe facer nise proceso unificador.

A primeira etapa –a do estudo dos feitos lingüísticos que darán a imaxe real do noso idioma vivo- teñen que a realizar os lingüistas. Poderíaa realizar a Academia si contase con lingüistas dispostos a facer tal investigación. Si nonos teñ, terán que a facer os lingüistas interesados no problema, señan ou non da Academia, por non ser ésta necesaria pra tal labor, inda que debería coidarse de non quedar ó marxe dun estudo tan fundamental como é o do idioma. Logo veremos o que pode facerse.

A segunda etapa –a da ponderación, contrastación e seleición dos feitos idiomáticos que han de se integrar no sistema normativo do galego académico- ten que se levar a cabo dentro da Academia. Pro ten que ser obra de estreita colaboración entre o saber lingüístico e mailo fondo, entranábel, sutil coñecemento do xenio espresivo do galego.

A terceira etapa –a da elaboración da Gramática normativa do galego académico- tamén é da responsabilidade da Academia. Mesmamente ahí é onde ten que comprometer toda esa autoridade lingüística que tan xenerosamente, e por reflexo da Española, lle reconece o país, porque esa Gramática debe ser a chave do “galego común”.

Bótase de ver que, das tres etapas, soio a segunda e máis a terceira son de realización intra-académica. A primeira é independente. Mais ocorre que sin realizar a primeira non se pode

camiñar nas outras. De ahí que a Academia teña –ou polo menos deba ter– un interese moi directo na realización da primeira etapa. Ora, no caso de non ter no seu seo lingüistas en disposición de facer tales investigacións ¿como pode a Academia participar na súa realización? Pois pode facer unha cousa moi importante: poñer en marcha a investigación. A Academia pode convocar un concurso sobre os temas fundamentais que han de servir de base ó labor da segunda e terceira etapa. Non é necesario dicir que os premios deberán ter o decoro que lle acai á propia Academia e que a importancia dos traballos requera. Non é ningunha empresa descomunal para a Academia o recabar as axudas económicas necesarias. Pedir e axuntar o diñeiro preciso para promover o estudo do noso idioma entra plenamente na esfera das súas posibilidades. Máis aínda: por ese camiño é por onde a aitividade da Academia pode penetrar na realidade viva do país. Si leva a cabo con acerto a súa misión nestas tres etapas dentro de catro ou cinco anos poderá ser un feito a unificación “gramatical” do galego, e a partir de aí comenzará a ser un feito a súa unificación cultural. Eso abondará para que a Academia Galega se cubra de gloria para mentres existan galegos no mundo. A nosa lingua leva mil anos agardando por ese esforzo unificador. A Academia leva 55 anos sin facelo, tantos como ten de existencia. A oportunidade que agora se lle presenta de prestar ese trascendente servizo á nosa cultura é, quizais, escepcional. Un deber de lealdade obrígame a confesar que no ánimo dos máis preocupados polos problemas do noso idioma –entre os que me conto– foi madurecido dende hai tempo a idea de percurar a solución unificadora ó marxe da Academia, ou seña, de substituír a autoridade académica pola autoridade científica. Un equipo de lingüistas galegos que está en formación, dentro de poucos anos poderá acometer e resolver cientificamente o problema sin necesidade de contar coa autoridade da Academia. Así se resolveu o problema da unificación do catalán: coa autoridade científica de Pompeu Fabra. Polo íntimo vencellamento persoal que teño cos nosos lingüistas e pola responsabilidade moral que me cabe como membro da Academia non me semella leal silenciar esta perspectiva. Por eso, únicamente por eso, quero facer constar neste informe.

Compostela, febreiro do 1.962

Ramón Piñeiro

[manuscrito asinado polo autor]

Santamarina (2009) fai unha análise deste documento e matiza e comenta algunhas afirmacións dende os seus coñecementos como lingüista que están de máis reproducir aquí, pero que son de consulta obrigada. Fóra de que algunhas afirmación lingüísticas non sexan certas, este documento enviado á Real Academia Galega por Piñeiro é fundamental porque expresa as súas preocupacións en cuestión de lingua e manifesta, á vez, que Galaxia non foi quen de unificar o galego, aínda que si o intentou nalgúns aspectos. Piñeiro reconece que esa tarefa requiría dunha base lingüística, dun coñecemento da lingua que ningún dos membros principais tiña. Ante a incapacidade para afrontar este reto e, moi especialmente, ante a falta de autoridade nese campo o que intenta é presionar á RAG para que afronten o esforzo de unificación da lingua. Que motivou o envío deste documento?

En 1960 estreábase como presidente da RAG Sebastián Martínez-Risco, que era

accionista de Galaxia dende xaneiro de 1951 e ademais formara parte do primeiro Consello de Administración como vogal. Na primeira reunión ordinaria que presidiu da Academia aprobou a convocatoria dun Congreso de Lingua Galega e a redacción dun manual de gramática. As sensacións que tivo Piñeiro desa reunión cóntallas a Ramón Lorenzo, tamén para orientarse con el.

Por certo que non tiven ocasión de che contar o ocorrido na xuntanza que celebrou a comisión gramatical da Academia. Ademáis de Moralejo e Rabanal asistiron Pedret, Bouza, Fraguas e, naturalmente, eu. Bouza tratou de arrempujar a cousa pra diante. Rabanal, de moi boa fe, tratou de colaborar no propósito. Tamén Moralejo. En realidade, tal como estaban as cousas, eu non podía reventar a disposición de ánimo dos circunstantes. Non sei cando se celebrará nova xuntanza. Eu penso, con discreción e tino, levalos pouco a pouco a un campo realista. Polo de pronto penso enviar un informe persoal á Academia facéndolles ver a realidade da nosa situación lingüística aital i a necesidade de percurar previamente bases en que fundar ouxetivamente a Gramática normativa do galego. Pénsolles propoñer o seguinte: que convoquen un concurso, con premios axeitados, pra o mellor estudo e sistematización do noso verbo, que é, como sabes, abondo multiforme. Esas serían escelentes bases pra traballar na elaboración gramatical do que deberá ser o “galego común”. [...] Non deixes de me escribir unha carta cos teus puntos de vista sobre o problema da Gramática normativa do galego, pois pódeme ser útil dispoñer dela no intre oportuno (Carta de R. Piñeiro a R. Lorenzo, Compostela a 07/02/1962).

Como puidemos ver no documento enviado á RAG, Piñeiro si fixo esa suxestión de crear un concurso para animar ás persoas á recollida de material lingüístico. Dende logo as sensacións non deberon ser boas para considerar facer un informe e parar a saída da ansiada gramática. Así mesmo, pídelle opinión a Lorenzo, que inmediatamente lle contesta para que Piñeiro puidese tomar conta das súas observacións na redacción do informe que ía remitir á RAG.

Falareille un pouco do meu parecer sobre a Gramática Galega. Coido que é totalmente impremeditado e fora de tempo a teima de facer esta gramática. Por moitas razóns.

Hoxe imponse cada vez mais a Xeografía Lingüística. Non se pode facer unha boa gramática, nun idioma como o galego, sen ter en conta as variedades dialectais. ¿E cóncense ben estas na nosa lingua? Aínda non.

Fundamentalmente considero que é necesario estudar previamente as diversas zonas naturais galegas en diversas monografías tal como fixeron Ebeling e Schneider cas comarcas do L. de Lugo e a zona de Limia, e tamén Dámaso Alonso, con diversos puntos do galego exterior. É necesario tamén estudar delimitando axeitadamente, os diferentes fenómenos pra poder trazar unha fronteira esacta, sin hipótesis ou conxecturas, como fixo xa en parte Zamora Vicente ca geada, seseo, e terminación an, ó.

Quedan moitas cousas por facer, antes de presentar unha gramática normativa da Academia

Galega. Saber exactamente a zona de seseo, con s predorsal e coronal, saber en que lugares existen os plurales en s, e os plurales en ns. Saber a maneira exacta de formar o plural nas diferentes zonas: al: als/ais/ás, etc. etc. Quedan moitas cousas por saber. Porque é necesario conocer as diversas variantes, especialmente nos verbos. Nos sitios en que se di p. ex. falastes, falástedes, faláchedes ou falaches, etc. pra saber cal forma se debe considerar como mais estendida e polo tanto mais normativa, etc., etc.

Repito que é necesario estudar antes as diversas zonas naturais, con todas as súas características: Mahía, Mariñas, Terra de Melide, Terra Chá, etc. Unha vez feito isto seguindo os métodos dos Atlas Lingüísticos poderemos facer unha Gramática, non solo no sentido que agora se lle quere dar, sinon tamén histórica, e o mesmo tempo con algúns aqueles de H^a da Lingua.

Hasta que todo eso se teña feito, (eu estou disposto a facelo) a Gramática Galega que se edite será moi fraca, con innúmeros defectos. E sí a Academia ten feito moitas aduanadas (lembrems aquel fatídico artigo de Carré, no BRAG, 1956), sendo horas de que comence a recoller prestixio.

Por outra banda considero que as persoas a quen se lle quere encarregar non son as mais axeitadas.

Personalmente nada teño contra Rabanal e Moralejo, os dous son bos amigos meus e por eles teño unha grande simpatía.

Débolle moito a Rabanal. Foi meu mestre moitos anos e foron moitas as cousas que me ensinou. Admiro nele as súas profundas dotes de pedagogo e o seu interés por moitas cousas. Tamén admiro en Moralejo o seu profundo saber, a súa categoría de recolledor. Pro a ningún dos dous lle interesa o galego. Rabanal (seino por conversas) está convencido de que o galego desaparecerá. Moralejo todos sabemos como pensa respecto ó galego.

¿E qué conocen eles do galego? ¿Qué poderían facer? Certamente moi pouco. Só poderían recoller a ensinanza, a fraca ensinanza de Saco y Arce, Lugo, Couceiro. Certo que poderían utilizar os traballos de Zamora, D. Alonso, Ebeling, Schneider, etc. Certo que poderían aplicar as novas técnicas, e o consello de xentes moi achegadas ó galego, coma vostede. Pro sigo considerando que nada novo aportarían, nada orixinal. Sería andar sempre arredor das mesmas cousas, dos mesmos inconvenientes.

Dentro duns anos a cousa será distinta. Eu teño moito interés en traballar sobre a Dialectoloxía Galega. En canto voltar de Alemaña, en tanto os meus medios económicos mo permitan, dedicareime de cheo o estudo das diversas zonas dialectales galega e por qué non, hasta podería pensarse nun Atlas Lingüístico. Ademais supoño que sairá xente nova. Teño moita confianza en Carro.

Repito, que entón, cando estes estudos previos estean feitos, xa poderá a Academia publicar unha Gramática se a queren publicar Moralejo e Rabanal, que leve o nome deles, non o da Academia.

Isto é todo, sinceramente (Carta de Lorenzo a Piñeiro, Madrid 17/02/1962).

A sintonía parece clara entre esta carta e a redacción do informe enviado á RAG, así coas súas propias impresións e coas de Lorenzo que, entre outras cousas maniféstalle as súas reservas sobre Rabanal e Moralejo, redactaría ese informe. O 22 de febreiro xa informaba a Lorenzo que enviara o documento e que esperaba a resposta.

Querido tocaio:

Como che decía na miña carta anterior, hai algún tempo que lle enviei á Academia o informe de que che falara. Polas novas que me chegaron, fíxolles bastante impresión e andan dándolle voltas ó asunto. Semella que queren recabar a opinión dos demais membros da comisión e, si se mostran coincidentes, entón dispoñeríame a modificar o plan. Confío en que os consultados dirán pouco máis ou menos o mesmo que lles dixen eu, así que é moi probable que non se decidan a elaborar a Gramática normativa mentres non se fagan os estudos básicos previos. Como verás pola copia que che acompaño, no párrafo final trato de poñer á Academia entre o eixo i o carro. A intención é facelos espertar do seu sopor e que se decaten da responsabilidade que teñen ante a cultura do país (Carta de Ramón Piñeiro a Ramón Lorenzo, Compostela a 25/02/1962).

Certamente non saíu ningunha gramática, quizais polo que explica Piñeiro de que non se daban as condicións para que fose así ou quizais polo escrito enviado no que suxería unha serie de condicionantes previos. Neste momento Carré presionaba á Academia para que publicase a súa Gramática, que finalmente saíu editada por el mesmo en 1967. Se volvemos ó documento enviado á RAG, do que máis se lamenta Piñeiro é da falta de unidade lingüística, o que ó seu ver impedía a normativación. Insiste na importancia de conformar un “galego común”, que sería a variedade culta que debería ocupar o centro do sistema lingüístico. Este “galego común” sería a base do galego literario, pero tamén do galego administrativo ou doutro rexistro elevado. Para Piñeiro era moi importante a fixación e a consagración da norma culta, porque axudaría ó prestixio da lingua e ó maior desenvolvemento literario. Cría que se os autores tiñan un modelo de referencia, sen dúbida poderían ser máis os que accedesen a escribir en galego. Introduce un elemento interesante, que é o da necesidade de que esa norma culta sexa oficializada e aí entraría o papel da Real Academia Galega, que era o organismo sobre o que recaía o peso da lingua e da construción da variedade culta do galego. E insiste no coñecemento da lingua dialectal para a construción dese “galego común”.

Piñeiro manifesta a súa preocupación polos “varios galegos” que existían no momento, en realidade xa expuxemos nestas páxinas os tres ideais de lingua, a flexibilidade nas opcións e o acollemento de Galaxia a boa parte delas. Non obstante, neste documento mostrábase preocupado pola fragmentación da lingua literaria, á que Galaxia dera pé ó aceptar tanta variación. Neste comezo dos anos sesenta Piñeiro observaba a lingua coma un mosaico de opcións léxico-semánticas ou morfolóxicas fronte a uniformidade do castelán,

por exemplo. Aínda así, as súas reflexións a este respecto son matizables, pois non é certo que para unha palabra do castelán teña tantas correspondencias en galego, sería máis correcto dicir que para un lexema do castelán estándar, o galego ten moitas variantes, pero porque aínda non se establecera ningunha como prescritiva. No galego faltaba definir esa escolla, pero o castelán tamén contaba e conta con múltiples formas dialectais. Lembremos que autores como Ferrín afanáronse en matizar este discurso baseado nun prexuízo.

O castelán sempre estaba no punto de mira das comparativas e tamén das críticas porque era, segundo Piñeiro, un dos factores que contribuía a fragmentar o idioma, pois entraban moitas palabras por contacto lingüístico que se asentaban na lingua e a súa presión tamén sancionaba fenómenos propios da lingua como o seseo e a gheada. Piñeiro entende que o galego precisaba unha variedade culta para poder desempeñar as mesmas funcións que o castelán, lingua coa que competía. Unha das opcións era escoller unha variedade dialectal e consagrala, pero iso non era posible se non se facía por vía política, tamén se podería formar un código con diferentes criterios, segundo se considerase: por tradición literaria, por achegamento ó portugués, por demografía..., pero para iso o coñecemento da lingua debía ser maior. Propón entón tres pasos: primeiro conseguir lingüistas con coñecementos que se encargasen de levar a cabo esta misión, segundo realizar estudos sobre a lingua e, finalmente, a elaboración dunha gramática que recolla ese “galego común”, que nós chamaríamos máis ben “galego culto”.

4.6. Galaxia á procura dun lingüista

O primeiro paso perseguiuno durante toda esta época Galaxia, pois entendían que era preciso un lingüista para poder determinar a base do estándar ou, cando menos, para a elaboración de traballos que axudasen a esa configuración. Esa primeira misión que lle pide Piñeiro á RAG resultara infrutuosa para o grupo, que tentara a máis de un para que tomase esa responsabilidade, que era tan importante porque contar cunha variedade modelo, cunha norma prescrita implicaba posuír un dispositivo ideolóxico e un aparello institucional recoñecidos pola sociedade.

A primeira persoa na que pensaron dende as filas de Galaxia foi en Aníbal Otero¹³³, así Otero Pedrayo lle propón proponlle que redacte o capítulo dedicado á lingua na *Historia de Galiza*, pero el non acepta. É certo que estes tres volumes non levaron o selo de Galaxia, pero foron deseñados polo galeguismo afín ó proxecto, así o seu director, Otero Pedrayo, era o presidente de Galaxia (Villares 2009: 39). Alonso Montero (2011: 280) pregúntase incluso se esa petición non estaría motivada por Piñeiro, o certo é que non houbo en ningún dos tres volumes un artigo dedicado á lingua galega, porque volveron fallar na escolla da persoa á que lle pediron de segundas ese texto. Encargáranllo a Aquilino Iglesia Alvariño, latinista e accionista de Galaxia, que naquel momento tamén estaba interesado polo galego e recollera moito léxico coa idea de facer un dicionario. Iglesia Alvariño si aceptou e entregou un traballo, pero o resultado non foi o agardado e a decisión foi non publicar o seu traballo¹³⁴. As ideas que Iglesia Alvariño expuña non eran novidosas, pero quizais si descoñecidas e, en todo caso, molestas para parte do galeguismo.

Alégrome d'ese premio e d'esos ensaios. E das traducións, tamén. O que quixera é que viñese nun gallego vivo e limpo, sin esas costras de dicionario de trampitán que tanto me dôn na nosa poesía (Carta de Aquilino Iglesia Alvariño a Fernández del Riego, 04/02/1947).

Iglesia Alvariño era un dos máximos opoñentes á fixación da lingua, pois entendía que había que empregar o galego vivo e, polo tanto, utilizar os castelanismos *gallego* ou *castellano*, por só poñer dous exemplos, algo que se rexeita dende o galeguismo que naquel momento procuraba depurar a lingua. Polos datos que temos dese texto enviado parece que mostraba un pesimismo radical sobre a situación da lingua e que estaba inzado de castelanismos. Iglesia Alvariño (1986: 153) ten un texto similar que veu a luz durante o ano no que se lle dedicou o Día das Letras Galegas e que non debía distar na esencia do que enviou a Arxentina.

Non sei si pecaremos de pesimistas si decimos que a lingua galega vai quedando reducida a unha curiosidá lingüística e a un argot de labradores e mariñeiros. Dá non sei que decilo, pero é

¹³³ Sobre Aníbal Otero pódese consultar o libro de Alonso Montero (2011), pois ofrece moitos datos sobre a faceta lingüística deste autor, que despois do seu paso pola cadea mantívose nun segundo plano, moi discreto e non quixo participar de moitos proxectos que se lle propuxeran.

¹³⁴ Pódese ler a carta de Manuel Puente na que rexeita o traballo de Aquilino Iglesia Alvariño nos traballos de Alonso Montero (2011: 283) ou en (1995: 139).

así. I é cousa grave, estando como estamos seguros da existencia dunha cultura galega superior que ninguén pode representarse sin unha lingua como sostén. Pero a verdá é que na hora de hoxe a lingua galega solo nunha parte moi insignificante é expresión elevada de cultura. I esto quere decir dúas cousas: que por un lado a cultura galega vive estancada e dormente, e que por outro, os poucos e escollidos, os “bos e xenerosos” da canción, apáñanse como poden pra ir traducindo noutras linguas, inda que seña á forza de pseudomórfosis tristes e baleiras, o que en altos espíritos é imperativo sin volta (Iglesia Alvariño 1986:165).

Certamente era un ensaio difícil de vender nunha rede que apostaba por financiar proxectos en galego, que procuraba dignificar a lingua entre a emigración, que creaba editoriais para publicar libros en galego, etc. Por outra banda, aínda que non había neste momento un exceso de purismo lingüístico, si había formas que estaban amplamente aceptadas como *lingua* ou as que Manuel Puente destaca *castellano*, *gallego* para as que non había dúbida das solucións galegas e, aínda que se admitían castelanismos léxicos, dende logo non tan evidentes.

O lingüista que hoxe atravesase Galicia ten a sensación de que o galego está dividido nun formigueiro de linguas especiais nas que o barallete é unha máis e o latín dos canteiros, outra. Case se pode decir que cada aldea ten a súa lingua: un vocabulario propio, unha morfoloxía propia e unha fonética da súa casa. E non digamos falacias ou maneiras de falar (Iglesia Alvariño 1986: 168).

A comunicación de que o seu traballo non sería publicado non lle sentou ben a Iglesia Alvariño, que se distancia de Galaxia, aínda que tampouco se pode dicir que, con anterioridade, participase activamente no proxecto. El foi un dos primeiros accionistas, pois escribiu a acción 96 o 19 de novembro de 1949, pero mantivo sempre unha discreta distancia con todo o que estaba a acontecer no eido cultural ó redor dos anos 50. Así lembra Méndez Ferrín a Iglesia Alvariño nos tempos de estudante universitario en Compostela.

Asiste, a conveniente distancia e con extraño receo, ó rexurdimento das letras galegas nos anos 50, sen participación en ningunha tarefa cultural de equipo, ó tempo que mantén relacións pouco estreitas cos nosos universitarios da Xeración das Festas Minervais (Méndez Ferrín 1984: 130)

A rede tiña moitos elementos e multiplicábase, pero houbo persoas que a miraron con distancia, quizais por non compartir os discursos ou por non sentirse núcleo da mesma. Quen si estaba moi preocupado pola unificación da lingua e tamén co proxecto Galaxia era

Cabanillas, que dende o primeiro momento insiste na necesidade da unificación ortográfica do galego. Nunha carta enviada a Fernández del Riego proponlle unha xuntanza de escritores galegos para resolver o asunto (17/04/1951). Co gallo desta preocupación introduce na rede a Isidoro Millán González-Pardo para que, como filólogo, se puidese ocupar desa área que non tiña cabeza visible en Galaxia.

Penso coma vostede, que a incorporación de Millán á nosa laboura de cultura, é dun gran valor. O comento que fixo ó libro e o proieuto pra o gran Dicionario Galego, revelan a presenza dun fino e valioso espírito mozo, que estamos na obriga de coidar e alentar. É, certamente, o problema do Dicionario, un fundamental problema que cómpre resolver. As orentacións que vostede me acompaña constituíen unha base esencialísima pra acometer a empresa. N-iste sentido vou a escribir a Bos Aires, resaltando o que a obra siñificará. Coido que podería mui ben coallar en positiva realidade. Cecáis sexa preciso agardar primeiro as opinións que solicitaremos, denantes de imprimir a nota que me adxunta. Entendo, tamén, oportunísima a idea de nos axuntar pra acordar un plan eficiente de unificación ortográfica. Pra o vrán xa poderemos ter trocado impresións, e redautar un proieuto que sirva da base de discusión. Igualmente, pra entón é probable que teñamos recibido resposta de Bós Aires, sobre da custión do Dicionario. Cómpre, pois, que istes dous puntos fundamentás pra o porvir da cultura galega: Dicionario e unificación ortográfica, sexan puntos que resolvamos definitivamente, na xuntanza que vostede tan certeiramente suxire. Ahí en Madrí poden concretar os posibles puntos de vista, i eiquí, pol-a nosa parte, faremos outro tanto. Así, cando vostede veña a Galicia na época estival, poderemos levar a cabo tan importante tarefa (Carta de Fernández del Riego a Cabanillas, 25/04/1951. Citamos por Cochón 2011: 107).

Del Riego nesta resposta exprésalle a súa sintonía e o seu acordo coa proposta de desenvolver estas tarefas que urxían, así como a aceptación de Isidoro Millán como a persoa idónea, por formación, para encetalas. Houbo un primeiro intento, de feito Millán escribiu dous documentos “En torno al «Seminarium Linguae Gallaecae Investigandae»” e “Para la empresa de un gran diccionario gallego”¹³⁵, nos que parece aceptar a encomenda de liderar os estudos filolóxicos sobre o galego. Millán propuxo afrontar canto antes a investigación lingüística en Galicia coa creación dun centro que se debería dotar humana e materialmente. O documento fala da necesidade de crear dúas ou tres bolsas de formación para que as persoas escolleitas puidesen disfrutar de estancias en París, nos laboratorios de fisioloxía fonética e investigación dialectal, Portugal, Alemaña ou Suíza para adquirir coñecementos e contactos. Tamén enumera varias obras de consulta de necesaria

¹³⁵ Estes dous documentos pódense ler integramente no volume de cartas entre Ramón Cabanillas e Isidoro Millán, que editou Cochón (2011: 135-147).

adquisición, así como un equipo completo de microfilmado para a constitución do arquivo documental do galego escrito, e como membros cita a Aníbal Otero ou a Xesús Alonso Montero. A este texto únese outro no que reflexiona sobre o proxecto de afrontar a elaboración dun dicionario de referencia, aínda que para el o máis importante sería o estudo dialectal exhaustivo, por aí deberan, ó seu ver, comezar os traballos que tamén se achegarían a outros aspectos. En todo caso Millán non asume ningunha destas responsabilidades e o dicionario tivo o seu curso e a estandarización da lingua tamén, pero sen o apoio do chamado a ser, nun primeiro momento, o gran lingüista do grupo.

Ante o fracaso de Millán, Piñeiro pon os seus ollos en Ramón Lorenzo, ó que lle insiste en varias cartas que ten que traballar duramente porque el está chamado a ser o gran lingüista galego. Lorenzo neses momentos rematara a carreira de Filoloxía Románica en Madrid e ía iniciar a súa tese de doutoramento. Piñeiro cre nel e coméntalle por carta: “Eu estou moi ledo, porque vas camiño de chegar a ser o gran lingüista que nós necesitamos” (14/05/1962).

Lorenzo naquel momento rematara a súa carreira de Filoloxía Románica en Madrid e comezaba a súa tese de doutoramento, así como a súa estadía en Alemaña. Pono en contacto con Piel e comunícalle que xa se solicitou formalmente a creación da cátedra de Lingua e Literatura Galegas na USC, polo que o camiño será dereito e entón si se creará a escola de lingüistas que se precisaban¹³⁶.

X. L. Regueira (1996:48) marca o ano 1965 como a data clave da historia da lingüística galega ó producirse a introdución da docencia e investigación sistemática da lingua galega na Universidade de Santiago de Compostela. Como xa adiantamos, este feito foi de gran importancia para o estudo sistemático da lingua e así impulsáronse numerosos traballos claves que dotaron o idioma dun *status* lingüístico e social do que carecía ata ese momento. Só que non vai ser Lorenzo o que vai ocupar a cátedra, senón Carballo Calero, o crítico literario da rede.

¹³⁶ Esta carta de Ramón Piñeiro a Ramón Lorenzo (Compostela, 22/02/1962) pódese ler en Villanueva (2010: 104), como tamén outras entre eles nas que hai información sobre a creación da cátedra de Lingua e Literatura Galegas, o informe enviado á RAG por Piñeiro despois de recibir as opinións de Lorenzo sobre o tema, a carta íntegra en Villanueva (2010: 94).

A Editorial Galaxia en 1963 anunciaba a saída próxima da *Gramática* e encargáranlla a Carballo Calero. Por que se un ano antes Piñeiro paralizara a saída dunha gramática académica bota a andar o proxecto en Galaxia? A razón é que prevían a introdución do galego na Universidade de Santiago de Compostela e precisábase unha gramática, o que Piñeiro non consideraba boa idea era a publicación dunha gramática oficial, académica, sen o traballo de preparación previo. Tanto é así que en 1966 aparece a primeira edición da *Gramática elemental del gallego común* de R. Carballo Calero. Será entón cando a rede teña por fin un lingüista que por formación non o era, pero por necesidade emprende este proxecto finalmente.

Presenta, como podes comprender, mil dificultades, e os problemas boligan arredor de cada cuestión. Os seus representantes coidan que istas enerxías debíñas consagrar ao segundo tomo da *Literatura*, porque a *Gramática* non pode saír tan ben que xustifique o tempo empregado en compoñela. En fin, eu estou xa embarcado na empresa, que me resulta penosa, e que posiblemente non satisfaga a ninguén: pero se a considerades necesaria ¿quén a ía facer? (Carta de Carballo a Del Riego, Fingoy 31/05/1965. Citamos por Carballo 2006: 395).

4.7. Da lingua popular á lingua literaria, pero sempre lingua

Serán J. A. Saco y Arce, Lugrís Freire ou A. Besada os que mantiveron a idea de que o galego era unha lingua que procedía do latín ó mesmo nivel que o castelán, o francés ou o italiano. Estas ideas non prenderon na sociedade con tanta forza coma os prexuízos lingüísticos cultivados por outros autores. Sen dúbida podemos apuntar a Menéndez Pidal, que se iniciou nos estudos de lingüística a finais do século XIX, e ós seus discípulos como os grandes difusores da idea de que o castelán era unha lingua de maior rango, que se impuxera no resto do Estado pola súa superioridade intrínseca. Por iso propuñan empregar o termo *español* como máis acaído a esa realidade. Ignóranse por completo as demais linguas e, a partir deste momento, non só nace a non resolta dicotomía español/castelán, senón que tamén se crea un discurso lingüístico de supremacía do castelán sobre calquera outra lingua. As súas ideas eran estudadas nas escolas e nas universidades, polo que moi pronto sentaron cátedra.

Durante a República xurdira a posibilidade de que o galego se introducise nun

ámbito de tanta importancia coma o ensino, pero coa sublevación fascista en 1936 coutáronse todas as esperanzas. Nese momento a lexislación púxose ó servizo da imposición do castelán e en contra das demais linguas do Estado. Lembremos como se prohibiu o uso do galego na administración e como se comezou a empregar deliberadamente o membrete “idiomas rexionais”, fronte ó “idioma nacional”. Dende o Estado hai un labor consciente de invisibilizar as linguas propias e situalas á marxe do ensino, da administración, dos medios de comunicación e de calquera outro ámbito con visibilidade.

O espallamento da concepción como dialecto do galego supuxo a infravaloración da lingua propia. Esta mentira, sustentada en ideoloxías, calou entre unha boa parte da poboación, que consideraba que falar galego non deixaba de ser unha deturpación lingüística, unha forma pouco depurada e non válida para os discursos formais. Este foi un grave dano que se lle fixo á lingua galega e que prendeu rapidamente entre a poboación grazas ó ensino. Unha lingua que non tiña acceso ós medios de comunicación, á Igrexa, ó sistema educativo, que non “servía” para emigrar, non podía ser unha lingua plena, era un dialecto.

Neste momento dentro da intelectualidade galega non había dúbida sobre o *status* do idioma, aínda que dende os discursos fascistas non poucos pretendían restarlle ese rango e cualificalo de dialecto. E que é un dialecto? O termo pode ter varias acepcións, pero neste traballo entendemos o dialecto como unha modalidade dunha lingua máis ampla, que non está codificado, non ten cultivo escrito e non se emprega en ámbitos de comunicación formal. Un dialecto carece de prestixio e non se asocia a unha tradición cultural elevada nin a unha identidade nacional. Na lingua popular o termo “dialecto” ten carácter pexorativo e atribúese a unha fala que está desprovista de literatura, de forma escrita, para ser máis exactos.

O galeguismo intentou mostrar que o galego non se atopaba nesa situación por algunha eiva intrínseca, senón polo menoscabo sufrido durante séculos. A consideración da lingua propia como unha variedade deturpada do castelán tiña como fundamento erguer o castelán, o idioma nacional, abandeirado do réxime, e degradar o propio, que utilizaba a maioría da poboación. Desta maneira o sometemento non só se estaba facendo á lingua,

senón tamén ós falantes da mesma e á súa identidade. Feríase gravemente á lingua cando na Universidade de Santiago de Compostela se utilizaba o *Manual de lingüística románica*, no que se dicía:

Por el contrario, el portugués, nacido del gallego-portugués (en la Lusitania septentrional), con independencia política se ha convertido en una lengua románica, mientras que el gallego (hablado en la antigua provincia de Galicia en el extremo norte-occidental de España) sin independencia política ha quedado como un dialecto del español, a pesar de que en su fase máis antiga el gallego formase una unidad con el portugués y que la lengua de los trovadores galicianos que se encontraba también en la corte de los reyes portugueses casi no se distinguiese del portugués de entonces (Vidos, 1977:274).

Neste manual clasifícase a lingua segundo un criterio extralingüístico, como a independencia dun territorio. Así o demostra a afirmación de que, se o portugués estivese dentro do Estado Español, sería un dialecto máis do castelán. De todas maneiras, o criterio científico é inexistente dende o momento en que recoñece que non se pode aplicar a todos os casos, só cando hai situacións nas que participan unha lingua dominada e unha lingua dominante. Fóra das consideracións, o certo é que estas ideas circulaban entre aqueles que subestimaban a lingua como un patuá, un dialecto ou un castelán mal falado, como sinala Alonso Montero (1973: 11).

Os galeguistas deste momento defenderon con firmeza o rango de lingua do galego, non por conviccións, que tamén, senón con criterios científicos e históricos como os que acabamos de expoñer. O galego na década de 1950 aínda tiña un cultivo da escrita moi marxinal e, en todo caso, pouco visible, por iso algúns detractores falaban de dialecto para o galego. A etapa de florecemento cultural remontábase a varios séculos atrás e a maior parte dos galegofalantes descoñecía. De aí que existise o prexuízo moi arraigado de que o galego non era unha lingua por estar esmagada por unha cultura dominante que non se impuña nos ámbitos oficiais e de maior visibilidade.

A aitude dos que se opoñen á translación da liturxia á lingua galega, non só me parece absurda, senon que me produz unha verdadeira ferida. Esta aitude é absurda si se téñen en conta que a nosa lingua é un idioma e non un dialecto; que é a lingua que fala, con fala viva, practicamente todo o pobo galego; que se fixo oficialmente a versión da liturxa á lingua basca, sendo así que en Basconia fálase moito menos o basco que en Galiza o galego: alí os que falan o “euskera” son hoxe un porcentaxe minoritario, en tanto que linguaxe viva falado do pobo (Carta de Díaz

Castro a Piñeiro, Madrid 08/04/1965).

Os galeguistas da época intentaron combater esta idea, mostrar e demostrar que o galego era unha lingua cunha tradición literaria moi forte, que fora lingua de reis, incluso a lingua do Rei Sabio, Afonso X, da que se serviran para facer poesía poetas de toda a Península. Esa era a maneira que tiñan de outorgarlle prestixio e sobre esa base construír un novo discurso en galego. Defendían o galego como lingua de pleno dereito, así o demostraba a historia, era un feito documentado e indiscutible.

O galego, como tódolos idiomas do mundo, é un sistema de comunicación no que as semellanzas son maiores que as diferencias. Isto quer decir que hai diferencias. Pra decilo dun xeito máis convencional: o galego ten dialectos, componse de dialectos. Tódolos idiomas do mundo están divididos, no mapa, en distintas zonas nas cales, á súa vez, as semellanzas son maiores que as diferencias: son os dialectos, as falas locais. Non imos tratar agora dos distintos dialectos do galego: pra facer iso teríamos que contar con feixe ben abastado de monografías encol da fala de cada unha das nosas bisbarras. E aínda non contamos con tales traballos. O que si que podemos afirmar é que entre os dialectos galegos e os seus veciños os leoneses, entre o galego e o castelán, entre o galego e o portugués, hai unhas fondas diferencias que se aprecian tanto si ollamos os fenómenos a simple vista como si apricamos á comparación os métodos da ciencia lingoística. O que quer decir que o galego ten unha esencial unidade, que o galego é unha unidade. Uns idiomas teñen máis diferencias dialectais que outros. Por exemplo o alemán ou o italián teñen uns dialectos moito máis diverxentes entre si que o galego. A diversidade da nosa língoa non hai que buscala no interior de Galicia, hai que buscala entre Galicia e Portugal. O galego e o portugués son dúas ramas, dous dialectos, dunha mesma língoa. Dous dialectos esencialmente diferenciados en cuio ámbito hai que buscar outros dialectos interiores. O galego e o portugués están hoxe profundamente diferenciados, os dialectos galegos estánno moito menos entre si (Méndez Ferrín, 1968:15).

Méndez Ferrín non só defende o galego como idioma, senón que o separa do portugués como dúas linguas cunha procedencia conxunta, pero con percorridos diverxentes. É moi interesante que os novos valores da editorial reafirmen as ideas do grupo, incluso as anoven grazas ós seus coñecementos. Neste caso Ferrín xa estaba licenciado en Filoloxía Románica e ten unha formación específica para argumentar neste ámbito. Así fronte ó discurso moitas veces manido dos membros de Galaxia de que o galego estaba moi fragmentado, Ferrín arremete contra esa falacia pois todos os idiomas vivos presentan variación dialectal sen que sexa iso síntoma de corrupción lingüística.

En todos os idiomas do mundo ocorre que, cando son portadores dunha cultura, a diversidade dialectal prodúcese unicamente na língoa oral e tende a desaparecer. Por enriba dos dialectos, das falas orales, álzase unha língoa común: a língoa da cultura, a língoa da escritura, a língoa *literaria*. Ista língoa literaria actúa como freno do proceso de fragmentación dialectal e mesmo, cando o insino público e a presión estatal son conscientes dunha política de unificación lingüística, a fala literaria oficial pode facer desaparecer os dialectos (Méndez Ferrín, 1968: 15-16).

Non é polo tanto que noutras linguas coma o castelán non houbera dialectos, pero eran menos visibles, porque os falantes teñen como marco a norma que aprenden na escola. O coñecemento da lingua escrita, da fala culta fai que exista unha tendencia cada vez maior á converxencia con ela ó tela como modelo. O galego carecía neste momento dun referente normativo e era fundamental, porque no momento en que se considera a lingua como base da identidade colectiva, a literatura escrita e canonizada nese idioma, como sinala González-Millán (1998: 17), “constitúese igualmente nun instrumento privilexiado de lexitimación e institucionalización da identidade nacional”.

A *Gramática elemental del gallego común* convertíase no primeiro intento de normativizar o galego dende as páxinas dunha gramática prescritiva. Era algo que precisaban e demandaban os escritores xa dende o Rexurdimento, un modelo de galego culto, pois requirían unha lingua para novos rexistros especializados e a fala tradicional para moitos non servía para edificar o discurso culto. Tamén era importante como acabamos de ver para que non se desprestixiase a lingua por este motivo. A escrita tende a constituírse nun sistema relativamente autónomo en relación á lingua falada, aínda que no seu comezo se aproximase moito, pois, como xa indicamos, as primeiras manifestacións escritas das linguas están vinculadas a composicións populares, pero o proceso de emancipación é inmediato ó ampliarse a novas funcións e rexistros. Para que isto se produza é necesario que unha elite, normalmente formada por lingüistas, reflexione sobre o que é normativo e o que non. No caso galego isto deuse, en realidade, a partir de 1971, co nacemento do Instituto da Lingua Galega, pero antes, Galaxia, intentou captar persoas con formación para que levasen a cabo esa misión, aínda que xa vimos que non obtivo moito éxito nese labor. Con todo, houbo un proceso de codificación no que sabemos que se estableceu unha normativa ortográfica, pero onde había liberdade semántica, fóra de sancionar castelanismos evidentes ou palabras que tiñan un uso habitual en detrimento

doutras.

Paséi ó galego a introduzón e o estudo dos contos. A ortografía déixolla a vostedes, que entenden ben mais qu-a min de istas cousas (Carta de Laureano Prieto a Piñeiro, Agudiña 22/01/1957).

Esta debía ser a tónica cando se recibían orixinais, pero o que a nós nos resulta realmente importante poñer en valor é que Galaxia durante a década dos cincuenta e os primeiros anos da do sesenta non mostrou receo nin hostilidade pola lingua popular e aceptouna con normalidade nas súas publicacións. Galaxia non rexeitou a fala das aldeas “xa corrompida” – en palabras de da que falaba Viqueira-, senón que a deixou fluír nos textos literarios da editorial, como xa tivemos ocasión de mostrar.

As cousas que máis se usan, as cousas cotiáns, son, cáseque sempre, as que menos se entenden. Andamos nelas, manexamos nelas, e son tan de todos os días, que non paramos de matinar na súa persoalidade propia, na súa consistencia, no seu profundo misterio. Entón as cousas, ca forza do uso, van gastándose pouco a pouco, e cando queremos reparar nelas, xa son esqueletes esquinados sen gracia e sen sustancia. Pro acontece que de todas elas, hai unhas, as verbas, que resultan estranas e raras creaturas. As verbas son cecáis os instrumentos máis curiosamente sensibres ó roce esgotador do seu proceso, nascen, de súaque, como novas, como distintas. [...] Mais non abonda con recollelas pacientemente pra deixalas fixadas na fría superficie dunha ficha. As verbas son fenómenos ós que non vale coller en isolamento e facerlles a autopsia. [...] Hai que as cazar vivas, latexantes nos seus niños, nos seus propios sonoros contextos. Pois ben, eiquí, xustamente eiquí, aparece Fole, que ten unha prosa *descubidora*. A lingoaxe espresiva do noso autor é, por modo esceicional, un galego fluído, plástico, popular, radicalmente popular e, con iso, sotilmente artístico, pura e finísima ledicia. Compréndese que iste idioma, recollido a carón do pobo, no intre choutante de brincar nos beizos dos de abaixo, seña, nembargantes, ou millor, por iso mesmo, perfectamente axeitado pra mostrar e concretar estados anímicos tan esguíos como o medo ás sombras ou a ledicia da terra mollada pola chuvia do vran. Porque ise idioma foise creando e re-creando nun uso sin cesuras, ó decorrer dos séculos, e fíxose concencia da concencia dos galegos. Porque foi parido polo casorio das seiturias, as colleitas, as sementeiras, as festas i os loitos ca fada dos homes en silencio e coeitivamente. Foise gastando e foise groriosamente renovando [...] Por iso, conforme imos avanzando no libro, decatámonos non soio de que a adecuación da língoa ó relato é perfeita, senón que, ademáis isa adecuación resulta ausolutamente orgánica e armoniosa inda que –e isto paréceme definitivo- inda que nalgún caso concreto non seipamos o esaito valor das verbas que se nos antoxan máis esquecidas. Máis que verbas iñoradas, semellan verbas esquecidas. Máis que entender, sentimos. Cando isto se fai con un idioma, o home que o emprega é un artista verdadeiro [...] Quedou dito: o idioma, necesidade invisíbel (García-Sabell no Limiar de *Terra brava*, 1955: 20-21).

García Sabell asinou este limiar no que hai unha reflexión sobre a lingua, sobre un instrumento que se empregaba día a día e que en non poucas ocasións foi obxecto de reflexión, dende logo foino para Galaxia. Nesta primeira etapa o discurso quíxose apegar moito á lingua tradicional, a ese galego fluído e popular ó que se refire García Sabell, pero á súa vez artístico, cando se empregaba como lingua literaria. É importante destacar este aspecto porque as actitudes foron mudaron nas diferentes etapas e houbo posicións encontradas no mesmo momento. Había quen vía nese galego popular a ruralidade, a vulgaridade, o que non se quería ser. No mesmo limiar García Sabell acusa os cosmopolitas e os que renegan da lingua inicial porque nela non hai fineza nin modos elegantes (1955: 7).

Ya comprenderá con cuanto gusto le contestaría en gallego a su cariñosa carta. Pero, aunque no soy de esos “sabios de moita sabencia” de que habla Don Domingo García-Sabell con ironía, el hecho es que yo, que aprendí a hablar en gallego, no puedo elevarlo a expresión literaria. Espero que algún día tenga el vagar suficiente para poder intentarlo, pero de momento tendremos que contentarnos con el encabezamiento (Carta de Carlos Baliñas a Piñeiro, Madrid 01/01/1958).

Outros renegaban porque non consideraban o idiolecto idóneo para escribir, non se sentía axeitado nin para empregalo en funcións comunicativas privadas. Para que puidese ser utilizado como lingua de cultura había que iniciar un proceso constituínte dunha variedade culta que estaría na base da lingua literaria e tamén doutros rexistros. Se o proceso o iniciase Galaxia nese entón de seguro estaría próximo a un galego inspirado na lingua popular.

Nos textos de Fole a expresión mesma do pobo describía realidades primarias, polo que o emprego da lingua popular harmonizaba coa narración, no fondo está a falar García Sabell de darlle verosimilitude a través da lingua. Endebén, propón trazar unha liña de continuidade co pobo, seguir o seu modelo, “adeprender na xente de abaixo”, porque o pobo é o destino, porque fai a cultura e transmítea. Sen a unidade e a comunión co pobo non se pode trazar o futuro, nestas ideas radicaba o seu discurso neste limiar (1955: 11). É certo que estamos a analizar o limiar dun libro enraizado na tradición, polo tanto poderían ser máis proclives a que se empregase léxico dialectal e popular, pero neste período sempre respectaron as escollas dos autores, como xa tivemos ocasión de comprobar para Díaz

Castro ou como se indica nesta nota do cuarto volume da *Escolma*.

Observarase que temos respectado íntegramente o léxico empregado por cada autor. Nembargante, co obxecto de correxir a anarquía ortográfica, adoptamos un tipo de unificación que é a que se ven utilizando correntemente na creación literaria de arestora (Fernández del Riego 1955: 14).

Por outra banda, nesta época o discurso de García Sabell podería asinalo calquera das figuras centrais da rede, porque en cada comunicación escrita estaban a transmitir ideoloxía, a súa ideoloxía. Polo tanto, cando García Sabell ataca os que renegan da cultura popular é a rede quen emite esa valoración. Aínda se pode ver máis claramente no documento presentado no I Congreso da Emigración Galega (1956) baixo o título “A defensa do idioma, vencello espiritoal de tódolos galegos” e que aparece asinado por Ramón Cabanillas, Otero Pedrayo, Rof Carballo, García Sabell, Fernández de la Vega, Fernández del Riego, Isla Couto e o propio Piñeiro, como mostra de unidade. Neste artigo están as mesmas ideas que expuxera García Sabell, tamén se considera o idioma a gran creación colectiva, a máis representativa, o “vencello espiritual”, o principal elemento de unión porque é o que nos dá personalidade colectiva. Poderíamos afondar en máis documentos da época e sempre chegaríamos ó mesmo punto, ó da teorización do galego como creación do pobo e como o elemento de máxima representatividade.

Se durante a década dos cincuenta e principios da dos sesenta Galaxia se mantén na posición de defender un galego literario enraizado na lingua popular, cando Carballo Calero se converte no lingüista do grupo muda esta concepción, pois el manifesta a súa prevención co “gallego vulgar”, como o define na *Gramática elemental del gallego común* (1966:3). Será entón cando comece unha liña máis purista, máis culturalista, como se cualificou moitas veces o proxecto da editorial, pero que durante a primeira etapa non o era tanto. De feito, Piñeiro no documento de 1962 que remite á RAG, e que se reproduce íntegramente neste traballo, explicaba a importancia do coñecemento dialectal para que a partir deses datos se puidese construír un modelo de lingua estándar, incluso achega a posibilidade de impoñer un dialecto concreto como “lingua común”.

Carballo Calero partía da lingua dos escritores máis importantes, quizais porque non era lingüística e pola contra coñecía ben a lingua literaria. Aínda que rescata trazos da

oralidade, nunca o fai de maneira continuada, pois alí onde é posible prefire sempre a opción manexada polos literatos, aínda que sexa minoritaria. Así, por exemplo, establece *antre* como preposición fronte a *entre*, moito máis corrente na lingua, pero que non era a forma empregada por Rosalía de Castro. Amais de basearse nos modelos de escrita que o precederon, subscribe no posible a ortografía do castelán por considerala máis adaptable ó noso sistema cá do portugués e nisto mantén a “normativa Galaxia”.

É moi significativo que no primeiro intento consciente da posguerra de realizar unha obra de referencia neste eido, a *Gramática*, se sitúe a lingua tradicional como unha variante corrompida. Non é unha idea nova, en realidade estaba xa entre a poboación, pois era o que se ensinaba na escola e nos ámbitos públicos, pero reforzouse tamén neste intento de afastala na construción do “galego común”.

fijar y limpiar el idioma, eligiendo –conforme a un criterio determinado, o según un criterio ecléctico– fonemas, morfemas o sintagmas a los que se pretende canonizar, por considerarlos los más eficaces o autorizados, y rechazando como incorrectos, innobles o inadecuados, los hábitos lingüísticos que no se ajustan al canon establecido (Carballo Calero, 1974:44).

É unha idea moi estendida na época a valoración da lingua literaria como forma de expresión culta, fronte á lingua oral como modelo deturpado. Obsérvase un certo desprezo nos cualificativos que se engaden ó léxico oral, *vulgar*, *gallego rústico*, que contrapón a *gallego literario*. Ten claro que hai que manter un xusto medio na proposta.

Frente a la lengua hablada, más o menos castellanizada actualmente, como hemos dicho, está la lengua literaria, que se ha cuidado de evitar los castellanismos, a veces con rigor excesivo. De aquí una notable distancia entre la lengua popular –excesivamente castellanizada– y la lengua literaria de algunos escritores –excesivamente descastellanizada. La primera resulta demasiado corrompida, y la segunda demasiado esterilizada. [...] En su estado actual, el gallego rústico tiene que ser depurado y complementado para convertirse en lengua literaria (R. Carballo Calero, 1974: 74-75).

En 1971, como xa se indicou, creouse o Instituto da Lingua Galega e publicouse o *Gallego 1*, elaborado cun criterio fonetista que non estaba en sintonía coa RAG e tampouco con Galaxia, como se pode ler na correspondencia de Piñeiro a Losada. O primeiro entende que é oportuno o método de aprendizaxe do galego, pero non o é tanto que se sitúen noutras coordenadas codificadoras, función e tarefa que, como vimos, reservaba á RAG. Para Piñeiro neste momento era importante potenciar a lingua escrita aproximándoa, na medida

do posible ó portugués, unha afirmación que pertence a esta segunda época, pois non a rexistramos nos anos cincuenta. De todas maneiras, esta afirmación non debe levar a equívocos: Piñeiro cre que hai que tomar máis en conta o portugués no proceso de codificación como lingua próxima á galega, pero non que se teña que producir unha fusión. E sobre o “criterio fonetista” do ILG ten moitas reservas, lonxe daquela visión positiva do galego popular dos anos cincuenta.

Non manexan a perspeitiva cultural da lingua nun horizonte de futuro, senón que se aferran ós datos fonéticos da lingua rural. Nin xiquera teñen en conta que o galego está na súa segunda gran revolución histórica, que é a conquista da cidade, o paso de lingua rural a lingua urbá, e polo mesmo que terá que perder moitas das súas características “campesiñas” pra se adaptar ás necesidades expresivas da cultura urbá e mesmo da civilización industrial (a primeira revolución histórica foi o paso de lingua oral a lingua escrita hai cen anos) (Piñeiro 2006: 64).

Certamente nestes dous posicionamentos tamén hai a necesidade de emancipación dos lingüistas novos fronte ós académicos en busca da autonomía no propio campo lingüístico, e é moi frecuente esta dialéctica entre vellos e novos, entre tradición e renovación. Sobre o que non había discusión era sobre a autonomía do propio campo lingüístico, sobre a definición de lingua para o galego.

Por todo isto, estamos de acordo coas achegas de Alonso Pintos (2006: 285), xa reproducidas nestas páxinas, aínda que na primeira etapa de Galaxia non funcionou o purismo ó nivel que na segunda, nin tampouco imperou o elitismo culturalista, senón que se respectou a lingua popular, especialmente o seu léxico, e o discurso sempre se enfocaba na continuidade da lingua literaria dende a lingua do pobo. A preocupación por depurala, darlle un verniz de lingua literaria estaba moi presente, pero non afastándoa da fala tradicional e respectando moito as escollas dos escritores. Será no segundo período cando este discurso se fortaleza coa *Gramática elemental del gallego común* e con Carballo Calero como lingüista accidental da rede.

5. Cara á redefinición da literatura galega

5.1. A poesía

5.1.1. A calculada aposta de Galaxia pola poesía

En 1950, ano no que Galaxia inicia as súas actividades, todos os libros que se publicaron en galego en Galicia foron de poesía, o que podería ser unha casualidade, pero o certo é que este xénero foi o privilexiado na inmediata posguerra, como tamén o fora no Rexurdimento, é dicir, cando comeza a (re)articulación da literatura sempre está asociada á lírica.

Despois de que no s. XVI Lope de Vega escribira na comedia *El abanillo* “Galicia, nunca fértil en poetas”, moito se intentou reverter esa idea que prendera de que os galegos carecían do don do verso. Xa no Rexurdimento se atacara este discurso de minusvaloración da musa poética galega, pero tamén na época que nos ocupa, por iso atopamos a afirmación contraria exposta constantemente en público e en privado.

Temos abundancia de poetas. Non penses que hai poucos. Nunca se escribiron tantos poemas en galego como agora se escriben. Tamén se escriben contos, e obras de teatro, ensaios, etc. Xa verás como, a medida que vaias tomando un contaito máis dereito coa cultura galega, irás cobrando confianza na súa interna vitalidade. Eu, como a vivo moi cerca, teño motivos pra me sentir cada día máis outimista. Onte mesmo, un poeta novo entregoume os orixinais de un libro inédito que é, ó meu ver a cousa máis interesante que se escribiu eiquí nos últimos tempos. Titúlase *Os eidos* e recolle, con ritmo i expresión maravillosa, os elementos cósmicos i as sensacións máis elementais e sinxelas da vida do Caurel. Quizais cho enviarei pra que o leas e logo mo devolvas, pois ti, por vivires lonxe da terra, necesitas recibir de vez en cando o “orballo” espritoal da nosa poesía. Eu tamén estiven lonxe e seino (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, 19/03/1953. Citamos por Allué 2005: 28-29).

Xosé Luís Allué (1931) era entón un mozo de pouco máis de vinte anos cun descoñecemento fondo do país, pois saíra del con dez anos e só pasaba pequenas tempadas estivais en Monforte. Piñeiro a través da correspondencia facía o labor de achegarlle o seu discurso, que era o de Galaxia, a *doxa*¹³⁷ da rede. Quizais o seu destinatario, que pertencía ó ámbito científico, tiña presente aquela vella idea implantada dende o campo literario

¹³⁷ No sentido de “conxunto de crenzas que fundan a visión do mundo” (Figuroa 2010: 30), neste caso referímonos á *doxa* nacionalista.

español que se repetiu despois de Lope de Vega, pero Piñeiro exprésalle con vehemencia o contrario e fálalle de Novoneyra, que enviara o poemario *Os Eidos* a Galaxia, e que, segundo se desprende das súas palabras, contaba coa súa total aceptación.

Sobre a figura de Piñeiro pesan afirmacións que cómpre matizar, unha delas é que apostou, como director literario de Galaxia, pola prosa e polo ensaio, en detrimento da poesía porque este xénero non lle interesaba. É certo que privilexiou a prosa, pero si houbo un tipo de poesía que buscou desenvolver en Galaxia e que incluíu no catálogo da editora.

Na carta enviada a Allué xa podemos advertir cales eran os trazos que consideraba: elementos cósmicos, sensacións primarias da vida do Caurel, en definitiva a comunión do home e a paisaxe, a identificación do poeta co pobo. Novoneyra desenvolvía un dos trazos esenciais, segundo Piñeiro, da cultura galega: o sentimento da paisaxe e tamén o lirismo. Hai unha defensa das esencias, do escritor en estado puro que debía evitar copiar modelos doutras culturas e transvasalos á propia ou asumir idearios que impedisen unha concepción autónoma da literatura, tal era a concepción de Piñeiro.

Na xunta xeral celebrada en decembro de 1954¹³⁸ informouse de que *Os Eidos* abriría unha nova colección de Galaxia. Aínda que así se expón o certo é que se publicou na colección Literaria, onde xa apareceran outros títulos como a *Antífona da cantiga*. Sería esperable que esa colección da que se fala fose xenérica ou xeracional, pero iso tardaría máis tempo en aparecer e non sería Novoneyra o encargado de inaugurala. Uns meses antes, en febreiro, tamén se falaba desa posibilidade nunha xunta ordinaria, aínda que a preocupación principal do Consello eran os altos custos de edición que gravarían a precaria economía da editora¹³⁹. Polas cartas entre Piñeiro e Fernández del Riego sabemos que resultou problemática a brevidade dos poemas que debían ocupar cadansúa páxina, polo que se barallou a posibilidade de incluír varias composicións en cada páxina, aínda que se

¹³⁸ Celébrase en Vigo o 19 de decembro de 1954 e asisten: Ramón Otero Pedrayo, Xaime Isla Couto, Emilio Álvarez Blázquez, Antonio Beiras García, Domingo García Sabell, Ramón Piñeiro López, Rufo Pérez González, Alejandro Requeji Domínguez, José Ramón Fontán González, José Sesto López, Francisco Fernández del Riego, Pedro Díaz Álvarez. Entre todos representan un capital de 125.000 ptas.

¹³⁹ Esta referencia aparece na Acta 12 que recolle a reunión celebrada en Vigo o 19 febreiro de 1954. Presidía Ramón Otero Pedrayo e asistiron Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto e Emilio Álvarez Blázquez, membros do consello de administración.

descartou inmediatamente esta idea e finalmente asumíuse o custo da edición¹⁴⁰. Por unha carta de Díaz Castro a Fernández del Riego (Madrid 29/09/1956) temos noticias dunha proxectada colección Poética, para a que se lle pide ó escritor o segundo volume, pois o primeiro fora *Os Eidos*, pero en ningún momento aparece rexistrada con ese nome nos libros de poesía publicados, nin nos catálogos que publicaba a editora cada ano; en todo caso, semella que había intención de darlle continuidade á edición de poesía.

Deixando aparte as antoloxías que editaron Fernández del Riego e Álvarez Blázquez, *Os Eidos* foi o primeiro libro de poesía publicado en Galaxia. Esta obra saíu con data do 15 de xullo de 1955. O prólogo que aparece disposto como unha carta ó autor asinada por Piñeiro, ofrece as claves de por que ese libro de poesía foi o que inaugurou o xénero en Galaxia, cando sabemos a editora recibira máis orixinais. Novoneyra, no contacto coa súa terra do Caurel conseguira asimilar as “esencias galegas” de maneira “pura e levián”, así o entende Piñeiro, que sustenta que iso ocorre cando o poeta se identifica coa Terra e consegue chegar a unha “soidade radical” que radica en todas as persoas, pero que non é alcanzable pola maioría.

Ista poesía é filla da súa terra. Pura e sinxela como a terra mesma de que naceu, como as uces, coma os encinos, coma os primarroschos... É unha poesía sin época, unha poesía carente de condicionamento histórico. A súa ouxectividade ahistórica nace da esencial identificación coa terra mesma [...] A vida do Caurel, neste libro de versos fíxose voz poética, fíxose realidade comunicativa. Entrou no mundo da cultura, comenzou a vivir na historia. Nos comenzos da historia está a poesía. Toda gran historia debe comenazar con un gran poema [...] O día que cheguemos a ter un Cancioneiro poético no que se recolla e se refrexe a voz de todas as terras galegas como en OS EIDOS se refrexe a do Caurel, daquela contaremos co gran Poema de Galicia, con esa especie de epopeia colectiva na que todos os pobos refrexan o seu ser. Porque Galicia, que ten grandes poetas, non ten aínda o seu gran Poema. E o gran Poema de Galicia non poderá ter realidade senón refrexando a voz da Terra. Na vida da cultura galega, a Terra é un elemento aitivo i esencial (Piñeiro 1955: 15-16).

Piñeiro expresa neste prólogo unha das súas ideas claves, en realidade é o seu modelo cultural, o de desenvolver na literatura os trazos esenciais da cultura galega, nesa interpretación metafísica súa. Para Piñeiro na literatura tiña que imperar a realidade primordial, a que nacía da terra e estaba nos versos de Novoneyra a través do léxico e tamén desa unión radical coa natureza. Por iso, para Piñeiro a aparición do poemario

¹⁴⁰ Póde lerse na carta de Fernández del Riego a Piñeiro (Vigo, 08/03/1955). Tamén pode resultar interesante como apuntamento que as correccións dos poemas de *Os Eidos* e o prólogo de Piñeiro corrixiuno Carballo Calero, tamén llo fai saber a Piñeiro Del Riego (Vigo, 30/06/1955).

significaba o inicio dunha nova etapa na que a poesía era a voz da Terra, que non a voz dos homes, porque iso sería unha poesía do tempo, unha poesía persoal, dun momento, dunhas voces, pola contra, a poesía de Novoneyra era a “poesía de todos”.

Estou totalmente de acordo contigo no que dis sobre Novoneira. Dende logo que, hoxe en día, coido que a experiencia íntima dil é a máis prometedora de orixinalidade e interés prá poesía galega nova (Carta de Piñeiro a Allué, Compostela 12/11/1957. Citamos por Allué 2005: 100).

Entón non podemos concluír que a Piñeiro non lle interesase a poesía, senón que a limitou a aquela que se axustaba ós seus postulados nos que alicerzou a emerxencia da literatura nacional. Sen dúbida naquel momento Novoneyra foi ben acollido polo galeguismo, tamén entre os máis novos, un grupo de estudantes universitarios que naquel momento coincidían nas aulas, pero tamén nos parladoiros do hotel Compostela primeiro, e do café Español na rúa do Vilar despois, arredor da figura de Otero Pedrayo, o presidente da editorial. Tamén concurrían Ramón Piñeiro, Ríu Barja ou Fermín Bouza Brey e os máis novos, entre os que destacaban Mourullo, Beiras, Lugrís, Franco Grande, Méndez Ferrín ou Ramón Lorenzo. Naquel café esta nova xeración coñeceu de primeira man o que se estaba a facer dende o galeguismo, pero tamén tiveron noticias de libros, de escritores dos que nunca oíran falar e, aínda que non todos partían do mesmo descoñecemento, foi para eles unha universidade paralela á que asistían, a do galeguismo histórico.

Algúns destes mozos organizaron unha serie de conferencias no Círculo Mercantil baixo o título “Homenaje a la poesía gallega”. A idea que os movía era dar a coñecer o xénero dende a Idade Media ata aquel momento, nesa liña de reivindicación da lírica galega que tamén se atopaba na concepción das *Escolmas*, por exemplo. Convidaron a dar a palestra inaugural a Uxío Novoneyra, a quen só coñecían polo seu libro de poemas e polas palabras eloxiosas de Piñeiro.

dende o século XIII estou seguro que non se volveu a sentir e vivir a pura beleza das trovas dos nosos Cancioneiros como a xente as sentiu e viviu onte en Compostela por gracia do gran caurelau. Quedaron impresionados. Os rapaces están tolos con Novoneira. En poucos minutos soupo espertar niles unha fonda admiración e adhesión (Carta de Piñeiro a Allué, Compostela 23/02/1957. Citamos por Allué 2005: 86).

Efectivamente, Novoneyra inaugurou aquelas conferencias do Círculo Mercantil o 22 de febreiro de 1957 e conta Franco Grande (2004: 42) que fora a primeira vez que

escoitara falar galego en público, polo que sentiu unha fonda emoción, como a que lle causou Novoneyra (2004: 87). As conferencias continuaron coa participación de Alonso Montero, que xa entón era catedrático da Escola Normal en Santiago, e seguidamente coas intervencións dos máis novos. López Nogueira disertou sobre Rosalía, Méndez Ferrín sobre Pondal, Ramón Lorenzo sobre Curros, Blanco Losada sobre Noriega Varela, Antonio Concheiro sobre Cabanillas, Franco Grande sobre Manuel Antonio, Beiras sobre Prieto Marcos e pechou Xohana Torres, que se unía entón ó grupo.

Na intervención que pronunciou Novoneyra disertou sobre os conceptos da realidade diferencial de Galicia e sobre “a nosa interpretación dela”, así llo transmite Piñeiro a Allué (2005: 86), nunha mostra da total sintonía entre o poeta e o editor. López Nogueira escribe en *La Noche* sobre a fonda impresión causada no grupo, que cumpría as expectativas que Piñeiro alimentara.

De la calidad poética del recital nadie dudaba. Porque sabíamos ya –desde la publicación del libro *Os Eidos*– lo que abarca, lo que es capaz de lograr la personalidad lírica del más importante de los poetas gallegos jóvenes de hoy. De un artista auténtico, sin oquedades, sin fallos, sin poros de “anti-poesía” en su espíritu, nadie esperaba menos. Mas, en verdad que todos hemos quedado perplejos. El que esto escribe no cree que sea posible repetir –por otra persona– la actuación lírica del viernes, la “maravillosa lección de “resurrección poético-espiritual” del arte del Medioevo gallego, que ha dado Novoneyra. Y cree que ella ha sido posible en virtud de la íntima identificación que tiene este poeta con la poesía gallega legítima (López Nogueira, *La Noche* 02/03/1957).

Como o poeta mostraba publicamente que estaba na liña de pensamento do ideólogo do grupo, pasou a ser considerado o poeta da editora, aínda que tamén estaba Cabanillas, que era o elo que os unía ó pasado das Irmandades da Fala e do galeguismo histórico. Por esa razón, quizais se podería explicar a aparición do libro, de difícil clasificación, *Macías o namorado: poema escénico (prosa e verso) a xeito de guieiro musical, sobor dunha cantata de Otero Pedrayo*. O subtítulo describe ben as múltiples disciplinas que contiña este texto asinado por Cabanillas e Antonio de Lorenzo.

En cuanto al *Macías* me parece peor todavía. Sólo a un señor como Lorenzo, que tiene la virtud de no enterarse de nada, se le podía ocurrir “pergeñar” tamaña monstruosidad. Y que conste que personalmente soy amigo de Lorenzo y me parece un excelente muchacho. *Macías* no se puede averiguar bien a que género artístico pertenece. En realidad se trata, como habrás podido observar, de un guión coreográfico escrito en una literatura impertinente, cursi, y trasnochada por una persona que no tiene ni la más remota idea de lo que es la coreografía. Por otra parte es un híbrido de ópera, zarzuela, ballet, poema dramático, etc., etc. que afortunadamente resulta

irrepresentable porque exigiría una gran bailarina que fuese a la vez cantante y actriz. Ignoro el valor que pueda tener la música de Maiztegui, pero como libro es una verdadera calamidad, sin par en cualquiera de las literaturas conocidas (Carta de Celestino Fernández de la Vega a Allué, Lugo 16/03/1957. Citamos por Allué 2005: 143).

En realidade, non se explica moi ben a presenza deste texto no catálogo de Galaxia, aínda que o protagonista é un trobador medieval, que era un tema e unha época que gustou especialmente a Piñeiro, pero que en principio resultaba estraño pola presentación tan heterodoxa¹⁴¹. Non sería o último orixinal que entregaría a Galaxia, posteriormente vería a luz na estreada colección Trasalba o poemario *Samos*, o seu “poema testamento”, como o cualificou Méndez Ferrín.

A proposta de D. Ramón Piñeiro discútese a creación dunha nova colección literaria que levaría o nome “Trasalba” a fin de dar cabida nela a escritores da máis anerga xeración galega, recollendo a proposta de D. Sebastián Martínez Risco pra publicar un libro de D. Gonzalo López Abente. Pol-os asistentes decídese someter a estudo a proposta¹⁴² (Acta 12, Vigo 07/04/1958).

Vaise acordar nunha reunión ordinaria, celebrada en Vigo o 20 de novembro de 1957, a creación desta colección para agrupar a obra de “figuras canónicas da intelitualidade galega”, como se pode ler na Acta 23 correspondente a ese día. Por proposta do conselleiro Sebastián Martínez Risco, inaugurouse co poemario de López Abente *Centileos nas ondas* (1958), que tamén apoiaba Ramón Otero Pedrayo¹⁴³, un libro de 44 poemas de paisaxe mariñeira. Nese mesmo ano tamén sae nesta colección, *Samos*, o libro de Cabanillas.

Soupen que lle puxerades dificultades a Cabanillas pra editar o poema de Samos a causa da adicatoria. Parécemo que enxuciades mal as cousas. En primeiro lugar cada autor é responsable do que firma; en segundo, a tal adicatoria está feita denantes da queima do mosteiro, como todo o poema, pro ademais poñedes a Ramón no dilema de aparecer como un desagradecido, i eu coido que o nome de Cabanillas debe estar por enriba de todas estas cativeces. E conta que o Abade non vai comigo a Misa, pro as cousas como son (Carta de Xosé Ramón Fernández-Oxea a Luís Viñas Cortegoso, 14/11/1952).

¹⁴¹ Franco Grande manifestase entusiasmado pola obra, segundo Piñeiro en carta a Del Riego (Compostela 29/11/1956) e anúncialle que fará un artigo para que se publique no xornal *La Noche*.

¹⁴² A esta Xunta Xeral Ordinaria asistiron: Ramón Otero Pedrayo, Ramón Piñeiro López, Xaime Isla Couto, Francisco Fernández del Riego, Darío Álvarez Blázquez, Emilio Álvarez Blázquez, José María Álvarez Blázquez, Antonio Beiras García, José Meijide González, Alejandro Requejo, José Sesto López, Luís Viñas Cortegoso. Entre eles acumulaban 200 accións e un capital de 140.000 ptas., así conta en Acta.

¹⁴³ Ramón Otero Pedrayo en carta a Fernández del Riego (15/04/1958) cre que sería de xustiza publicar o poemario e tamén considera que ten valor literario para que poida saír co selo de Galaxia.

Cabanillas comezara a composición da obra en 1948, motivado pola súa estadia nese mosteiro e pola amizade trabada co abade, ó que quixo corresponder coa historia versificada do lugar. O cristianismo e a piedade non encaixaba ben naquela metafísica de Piñeiro e iso non o descoñecía Cabanillas.

Soupen que o da publicación do “Samos” foise a terra. Non o sinto. Verdadeiramente, pensándoo ben coido que a obra non encaixa na dirección ideolóxica de “Galaxia”. Esquirbinlle a Portela para que a retirese: en realidade eu cumprín c-a Comunidade, c-o Abade escribíndoa, pro nunca me comprometín a emparentala: considero saldada a miña conta afectiva c-o mosteiro; entregareille o orixinal e... eiquí paz e alá gloria. Valentín, cando pasou por eiquí, díxome que sospeitaba que a adicatoria fora o que fixera máis forza para o desistimento: sexa o que sexa, a cousa non me da frío nin quentor (Carta de Ramón Cabanillas a Fernández del Riego, 09/11/1952).

Por esta carta xa temos noticia de que o libro de Cabanillas fora entregado á editorial ó inicio da súa andadura. En realidade a idea era que o editase a comunidade bieita, pero no verán de 1951 houbo un incendio no mosteiro e na súa reconstrución priorizaron os seus esforzos posteriores, debeu ser entón cando remitiu o orixinal a Galaxia (Rei 2009: 544). Tampouco esconde Cabanillas que a dedicatoria ó abade mitrado do mosteiro, Mauro Gómez Pereira, non axudaría na súa aceptación, pois era un recoñecido franquista.

Coido que do meu poemina “Samos” non hai nada: non parece cousa doada para unha editorial coma “Galaxia”, mais sospeito que hai algo máis que berzas na ola. En verdade, non teño intrínseco maior: si se publica ben; si non se publica, tamén (Carta de Cabanillas a Piñeiro, 08/12/1952).

Como xa indicamos non é casual que Novoneyra fose o primeiro en estrearse como poeta en Galaxia, pois había máis orixinais que puideron saír con anterioridade. Cabanillas sospeitaba que a desafección de Galaxia pola súa obra ía máis alá da dedicatoria e cría que a motivación principal ó seu rexeitamento sería o contido que non cadraba co ideario marcado por Piñeiro. É interesante observar que a postura era rixida incluso cun membro do grupo, cun dos nodos principais da rede que, non obstante, non era quen de romper os postulados marcados por Piñeiro.

Finalmente acordouse a súa publicación¹⁴⁴, pasaran seis anos e o estado de saúde de

¹⁴⁴ Recóllese na Acta 26 (Vigo, 23/11/1958) na que están presentes Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto, Antonio Fernández López, Xesús Ferro Couselo, Emilio Álvarez Blázquez, Ramón Piñeiro.

Cabanillas era moi feble, quizais esa foi a razón principal pola que o conselleiro da editorial, Antonio Fernández López, decidiu sufragar o custo da obra. Con todo Cabanillas renunciou, a instancias de Del Riego¹⁴⁵, a incluír a polémica dedicatoria. Sen dúbida estes condicionantes axudaron á saída de *Samos* na colección Trasalba, do que se imprimiron 250 exemplares numerados en tamaño maior e 500 en papel rexistro.

En realidade é destacable que fosen tan firmes nos seus posicionamentos, nos literarios, caso de Piñeiro, e nos políticos, caso de Del Riego. E fórono con alguén que estaba no núcleo do grupo. Isto non nos pode levar a pensar que non houbo desviacións destes principios, porque tiveron que publicar obras para alimentar a rede, como o poemario *Canciones para la promesa cumplida* de Víctor Luís Molinari, que sae fóra de colección. Este arxentino fillo de sicilianos emigrados en Buenos Aires era unha persoa con moitos contactos no mundo da literatura hispanoamericana e, así, será o enlace da emigración galega con persoeiros como Jorge Luís Borges ou Ernesto Sábato, que chegaron a participar na celebración de entrega dos premios literarios do Centro Galego. Molinari gañou ata en cinco ocasións o certame na modalidade en castelán, e participou como xurado noutras tres, en representación do Centro Galego. *Canciones para la promesa cumplida* gañara o premio Valle Inclán do Centro Galego en 1956 e Molinari pídelles en carta a Piñeiro (Buenos Aires, 21/06/1958) publicalo en Galaxia. Non temos a resposta do director literario, pero é evidente que foi afirmativa pois estes versos apareceron baixo o selo da editora en 1961. A primeiros do ano seguinte (Buenos Aires, 10/01/1959), Molinari confésalle a Piñeiro que seguen dende alén mar o seu labor galeguista con entusiasmo e que non entende a razón pola que aínda non visitara Arxentina. Lembremos que un ano antes leuse o *Informe Compostela*¹⁴⁶ e quizais a posta en escena e os documentos lidos repercutiron tamén no coñecemento de Piñeiro alén mar, pero quizais esa implicación mantíñao fóra dos convites a Buenos Aires, aínda que Molinari parece permanecer á marxe desas disputas políticas.

Aunque las publicaciones poéticas de GALAXIA se atienen únicamente a nuestra poesía vernácula, hacemos hoy una excepción con este libro del poeta argentino Víctor Luís Molinari,

¹⁴⁵ En carta de Piñeiro a Del Riego (Compostela, 04/07/1958) así llo indica.

¹⁴⁶ Véxase páxina 43.

porque en él incluye los poemas que brotaron en su espíritu a lo largo de un amoroso y detenido viaje por nuestra tierra. Su ferviente voluntad de conocer íntimamente a Galicia lo convirtió en peregrino romántico de nuestros caminos.

Fruto de esa experiencia fueron dos libros: *Itinerario Gallego*, publicado por “Follas Novas” en edición bilingüe, y este *Canciones para la promesa cumplida*, que ahora publica GALAXIA, quebrando con ello sus normas internas en homenaje a la devoción gallega de su autor (Molinari 1961).

Ante a excepcionalidade que supuña a publicación dun libro de poesía en castelán era precisa esta xustificación na primeira páxina do poemario. Aínda que as publicacións periódicas e os manuais tiveran que ser editados en castelán, a poesía era un xénero que non coñecía a censura lingüística e, polo mesmo, só saía en galego na editora. Malia todo, neste caso entenderon que era oportuno facer unha concesión a Molinari nesa relación biunívoca que se establecera coa diáspora. Ó ano seguinte, en 1962, Molinari foi nomeado membro correspondente da RAG nun acto de recoñecemento máis da Galicia interior á exterior.

Na colección Literaria tamén apareceron os versos de Ernesto Guerra da Cal, *Lúa de alén-mar* (1959) e *Rio de sonho e tempo* (1963). O primeiro dos poemarios encaixaba ben nos postulados de Galaxia, pois bebía da tradición da lírica medieval, así se reseñaba este título no catálogo da editora de 1963.

los valores tradicionales de nuestra poesía medieval. El mismo clima de frescura auroral que se respira en los Cancioneros gallego-portugueses, nos nimba y rodea en estos poemas, elaborados, sin embargo, con inspiración hodierna, incontaminada de cualquier contagio arcaizante.

O termo *incontamidata* é moi significativo e remítenos á idea de respectar a lingua na sincronía, reflectir o estadio actual. O segundo dos poemarios de Guerra da Cal é un regreso do eu lírico ó pasado, ó interior e ó físico. Piñeiro non dubidou en encargarlle a Méndez Ferrín unha reseña sobre a poesía de Pimentel e tamén sobre a de Guerra da Cal. Ferrín accede á primeira encomenda, pero non á segunda porque ve unha mestura de influencias que non fan o libro “orixinal”, senón unha “antoloxía”, ademais de mostrarse moi contrario á ortografía empregada, como os demais compañeiros de Brais Pinto que xa entón tiñan moi claras as ideas con respecto á cuestión ortográfica (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, s.d., 1960)¹⁴⁷.

¹⁴⁷ Véxase a páxina 213.

Na mesma colección vén a lume *Nimbos*, de Xosé María Díaz Castro, unha poesía clásica case de encarga.

Sólo me falta copiar un poema ou dous. A obra agora está completa. E pra min un alivio informarche que o orixinal do libro sairá de Madrí antes do día 15 deste mes. Permitirásme que o mande a nome de Del Riego, por sere él o primeiro que mo pedeu e o que máis enstesteu, e tamén por sere él o primeiro a quen llo prometín, pra así darlle algunha satisfacción (Carta de Díaz Castro a Piñeiro, Madrid 10/12/1960).

A copia chegaríalle a Del Riego, que tanto teimara para que Díaz Castro escribise un poemario en galego, como evidencia a relación epistolar que se pode consultar no Arquivo Francisco Fernández del Riego¹⁴⁸. O 5 de xullo de 1961, finalmente, veu a luz este libro que se podería dicir que foi de encarga, pois sen a constante presión exercida por Del Riego e por Piñeiro probablemente non se chegaría a redactar. A promesa que Díaz Castro lle dera a Del Riego condicionou a súa escrita, aínda que demorou no tempo.

En realidad no he cumplido con V. como hubiera deseado. Mis compromisos con una editorial madrileña se han prolongado mucho más allá de la fecha prevista, por lo que no me ha sido posible dedicarme en absoluto al dulce y tentador quehacer literario. No obstante mantengo mi promesa, pues deseo poder darle satisfacción a V. y ver editado algo mío en “Galaxia” precisamente (Carta de Díaz Castro a Fernández del Riego, 29/07/1957).

A palabra de escribir para *Galaxia* dérala xa en 1956, pero por que o interese da editorial en Díaz Castro? A encarga foi de Del Riego, pero Piñeiro tamén lle insistiu, polo tanto estaba interesado no tipo de poesía que escribía Díaz Castro e que era coñecida, fundamentalmente, polos poemas soltos que publicara na revista *Alba*.

Su insistencia en que le envíe material para un libro, lejos de molestarme, es para mí un inmerecido homenaje, que casi me emociona, y debiera ser un estímulo irresistible que me forzara a escribir. Hace mucho tiempo le he dado palabra de enviarle original para un libro de “GALAXIA”, y ahora quiero hacerle presente, una vez más, que pienso cumplir el compromiso con V., incluso desatendiendo de momento los ruegos de otras personas que también me piden original para un libro similar. [...] El caso real es que, desde los tiempos de “ALBA”, no he escrito ni una línea, y el original de que disponía no era suficiente para la extensión de un libro normal. No me ha sido posible escribir nada, ni aún como puro pasatiempo. De lo poco que tengo en gallego (casi todo se ha perdido) quisiera hacer una selección, y a ésta añadir algo nuevo para completar lo que falte para un libro (Carta de Díaz Castro a Fernández del Riego, Madrid 14/05/1959).

¹⁴⁸ Aínda que nós citamos polos orixinais depositados por Fernández del Riego na súa Biblioteca-Arquivo, despois de ter consultado esas cartas, coincidindo coa conmemoración das Letras Galegas á figura de Díaz Castro, Armando Requeixo editou o *Espistolario* que recolle, entre outras, as citadas neste traballo.

Díaz Castro escribira na preguerra dous poemarios que permaneceron inéditos e algúns poemas soltos en revistas e xornais. Despois da guerra gañou os Xogos Florais de Betanzos en 1946 con *Nascida d'un sono* e *El Cántico de la Ciudad* que, como explica Requeixo (2014: 12), están na antesala de *Nimbos* cunha métrica rigorosa, coa busca da sinxeleza e tamén coa palabra exacta, espida de artificio. Tamén publicou poemas nas revistas *Alba*, *Sonata gallega* e *Cartel*, pero lembremos que o contacto de Del Riego co poeta xa se establecera cando elaborara a *Escolma de poesía galega IV. Os contemporáneos*, pois recollía poemas inéditos do autor.

Como comprobou Requeixo (2014: 17) a intelectualidade galega celebrou a súa publicación na prensa con artigos de Álvaro Cunqueiro, Álvarez Blázquez, Risco, Carballo Calero, Ramón Lugrís, Fole e Ramón Otero Pedrayo. En realidade son todos nomes próximos a Galaxia pero, exceptuando a Lugrís, son todas sinaturas que representan a tradición na editorial e bótase en falta a opinión de autores novos. Estes eloxios contrastan coa sensación do autor cando entregou o orixinal, pois sentía que a palabra dada hipotecara ese texto que noutras condicións non vería a luz.

Na realidade, o libro “NIMBOS” non me gusta moito, quizaves nono chegara a prubricar nunca se non fora polas vosas constantes e amables istancias. Pro, por outro lado, quería “botalo fora” (Carta de Díaz Castro a Piñeiro, Madrid 27/06/1961).

Piñeiro percibía unha voz lírica pura e auténtica, como lle enuncia nunha carta que lle escribe a Díaz Castro (2014: 158), e consideraba que esas características facíanlo importante no “mundo espiritual galego”, nesa personalidade espiritual de Galicia da que temos falado e que buscaba a súa plasmación na literatura. Por iso, Díaz Castro, ó igual que Novoneyra, era un autor que interesaba á editora, pois conseguía levar ós seus versos o ideario no que se fundamentaba o discurso de creación da literatura nacional.

Aínda aparecería nesta colección o poemario *Paisaxe en rocha viva* (1958) de Eduardo Moreiras, onde novamente a paisaxe e a terra están moi presentes, ben que a presenza do home, a diferenza da poesía de Novoneyra, é importante.

Coido eu que un poeta non é o mais chamado pra falar da Poesía en xeral, e quizaves da poesía dun determinado poeta en singular. Para mais, cando o poeta que se dispón a falar é, coma eu son, un home escasamente ouxeitivo, muy [sic] levado de istantes i-emociós, e fiñalmente apaixonado na percura da Poesía, e reconocéndoa por mui mesta e impura que se ofereza,

agasallándoa e recibíndoa, i-humildosamente respondéndolle ó seu rosto humán, e pólo mesmo que o tén, e feito con verbas, que son a un tempo a súa morte i-a súa resurrección (Cunqueiro 1958: s.p.).

A publicación deste libro contaba co aval de Cunqueiro por unha banda, e por outra estaba o tema paisaxístico que foi un dos motivos literarios que se privilexiaron dende a editora. Piñeiro (2007: 17) entendía que “a verdadeira historia espiritual dos pobos sempre vén a identificarse coa historia da súa poesía”, quizais por iso foi tan pulcro en escoller os poemarios que lle interesaban que formasen parte do discurso de Galaxia. Sorprende esta afirmación de Piñeiro no artigo “A poesía de Luís Pimentel” escrito en 1950, pois outorgáballe á poesía unha función central e, polo mesmo, consideraba que os poetas eran os únicos capaces de darlle corpo expresivo “á pura e núa intimidade humana”, por esa razón a historia espiritual dos pobos debe seguirse a través da poesía. Segundo Piñeiro grazas ós poetas sabemos da saudade e dos demais trazos distintivos do espírito galego, pero estes tamén conseguiron o máis alto recoñecemento para a lingua, por iso os consideraba fundamentais, porque expresaban o máis íntimo del. Nesa gabanza había nomes propios e entre eles estaba Luís Pimentel, que por parte de Piñeiro, aínda sen ter publicado ningún libro, era considerado un dos mellores expoñentes da literatura galega moderna. Que lle interesaba a Piñeiro da súa poesía? Primeiro, destaca que non tiña raíz folclórica, pero tampouco tiña a perfección da poesía castelá, e esa diferenza interésalle. Defínea como unha poesía espida, coma a de Díaz Castro, que expresa pureza, delicadeza e fondo, segundo Piñeiro (2007: 19).

Unha vez máis, repítense os conceptos encamiñados á creación dunha literatura diferenciada, pero neste caso a súa aposta é máis sorprendente ó non ter obra o autor publicada. Piñeiro incorporaba a figura de Luís Pimentel á literatura galega sen que tivese obra coñecida e dende entón segue a formar parte do sistema literario galego, por obra e graza da vixencia que tivo o discurso de Galaxia a través dos tempos. Como ben lembra Alonso Montero (2009: 34), Ben-Cho-Shey nunha carta a Fernández del Riego descobre que Piñeiro fora o tradutor do libro de Pimentel entregado a Ánxel Casal. Na carta citada por Alonso Montero, Ben-Cho-Shey recolle un ruxe ruxe, pero parécenos máis interesante estoutra carta anterior na que non queda ningunha dúbida do feito, pois afirmao un deses tradutores.

El libro de Pimentel, tan interesante, está totalmente escrito en castellano. Perteneciente a el, aparecieron algunas poesías en gallego. Tiene esto explicación: nuestro amigo Piñeiro y yo [...] lo habíamos traducido al gallego, con destino a “Nós”. Pronto será publicado en Vigo, en castellano. Creo que se ha perdido el texto gallego (Carta de Ánxel Fole a Francisco Fernández del Riego, 04/11/1948)

Na revista *Nós* apareceran en 1935 os poemas “Verbas” e “Paisaxe sin historia” e tiñan programado *Barco sin luces* na editorial Nós en 1936, pero o proxecto quedou fanado e amais, polo que se desprende da carta de Fole, parece que se perdera a tradución. Non era a primeira vez que se deixaba traducir: pois xa da man de Correa Calderón (Liñeira 2015: 171) apareceran na revista *La Gaceta Literaria* antes da guerra poemas de Pimentel en galego. O único poemario que Pimentel publicou en vida foi *Triscos* (1950), na colección Benito Soto de Pontevedra, un título escollido por Piñeiro, e con prólogo de Fole.

Pimentel me leyó su nuevo libro de poesías en gallego, “Triscos”, destinado a Benito Soto, y me encargó que le escribiese un prólogo también en gallego, cosa que estoy haciendo (Carta de Ánxel Fole a Francisco Fernández del Riego, 20/10/1949).

Neste caso, pola redacción desta carta, parece que os poemas estaban escritos orixinalmente en galego, pero Alonso Montero (1990: 91) non ten dúbida de que Fole foi o seu tradutor, pois Manuel María confirmoulle esta sospeita, xa que el participara na selección dos poemas. Se foi así, con Pimentel vivo, o que se desprende é unha vontade por parte do autor de ser poeta en galego, aínda que non o puidese selo dende o principio do proceso creador. Na súa axuda acudirían Fole, Piñeiro e Fernández de la Vega, fundamentalmente, grandes admiradores da súa poesía, que entenderon que co seu silencio cómplice sobre o seu papel como tradutores evitaban un conflito de pertenza ó campo literario galego, algo que para eles non tiña dúbida.

Lois Pimentel, un dos poetas meirandes de Galicia... [...] Como toda poesía verdadeira e cordial, é a sua limpa e nidia, sinxela e dispida; pura no máis profundo senso da verba, con isa sobriedade formal que adxetiva de si mesma a millor lirica de todol-os tempos: poesía, poesía. [...] Iste libro, “Triscos”, é un tributo que o poeta rinde á lingoa da terra nativa, tan exebremente sentida ó longo das suas páxinas. Pol-a nosa conta diremos, sen risco de nos trabucar que “Triscos” é un gran achádego para as nosas letras, un tesouro lírico que ficará pra sempre (Fole 1950: 6).

Triscos era o noveno volume da colección, na que xa se publicaran textos en castelán, pero non foi este o caso, nin tan sequera se alude ó asunto no prólogo, senón que

se dá a entender que foi escrito orixinariamente en galego. A estratexia era situar o que consideraban un gran poeta no centro do sistema literario galego, fóra de calquera posible cuestionamento. En 1958 falecía repentinamente Luís Pimentel e Galaxia axiña acordou encargar a Fernández de la Vega recadar todo o material literario que puidese quedar do autor, xa que entendían que o seu desexo era publicar na editora, como consta na Acta 25 (20/06/1958).

Faléi hoxe ca cuñada de Pimentel, Otilia de Amat, que por certo é simpatiquísima. Que que vaia visitar a Pilar. Xa pensaba faguelo. Díxome que quedaran moitas máis cousas escritas do Pimentel, mecanografiadas ou non, do que se pensaba. Agora ben. De ises derradeiros poemas, que debía sere vinta [*sic*], que me encargóu de pasar ó galego, según penso recordar [X] [cifra riscada] que soio deixóu escritos seis. Millor dito que soio me liu seis, que foi os que mecanografiou Ánxel Xohán. Seu xenro, Gonzalo, adicase istes días a recollelos e crasificalos. Xa falaréi con Pilar. Coma che dixen, il quería editalos en Galaxia. Penso que Pilar é sabedora (Carta de Ánxel Fole a Piñeiro, s.d.).

Nesta carta Fole fala abertamente do encargo de Pimentel de traducirlle os poemas, polo que poucas dúbidas presenta a lingua de creación do poeta, pero tampouco a lingua de escolla da recepción da súa obra, pois as traducións eran encargadas e consentidas, aínda que tamén ocultadas. A falta de data na carta non permite saber a que poemario se refire Fole, aínda que parece que Pimentel xa falecera polo emprego dese verbo en pasado: “quería” ou “quedaran moitas máis cousas escritas de Pimentel”. Con todo, cómpre advertir que no arquivo indican a data do 5 de xaneiro de 1950, que non aparece no folio, e por iso cremos que se trata dun erro de catalogación e que sería de aproximadamente 1958, o que nos permitiría poñela en relación coa compilación de material que despois da súa morte ordenou Galaxia.

Piñeiro creara expectación sobre a súa figura a través das súas manifestacións públicas en artigos, fundamentalmente. A partir do 23 de xaneiro de 1947 a BBC de Londres comezara unha serie de programas radiofónicos en galego, que Galaxia mantivo durante nove anos grazas ó entusiasmo de Alexandro Raimúndez e Mr. George Hills. Tamén Plácido Castro, que traballaba para a BBC, colaboraba en moitas ocasións e encargábase de resumir e poñer voz ós traballos que chegaban. En realidade, era unha sección dentro dun programa español no que se dedicaban quince minutos ás emisión en galego, catalán e éuscaro. A coordinación dende Galicia levábaa Fernández del Riego, que

entrara en contacto con Alexandro Raimúndez a través de Ben-Cho-Shey e de Eleuterio González Salgado, paisanos de Ourense. Fernández del Riego foi o impulsor fundamental destas emisións e nel recaía a responsabilidade de conseguir colaboracións, pero tamén de filtralas. Os colaboradores non dubidaron en aproveitar esta plataforma para expandir o seu discurso, así, nese mesmo ano 1950, unha das emisións da BBC (31/05/1950) levou por título “A poesía de Lois Pimentel na lírica galega”, escrita por Piñeiro, que leu Plácido Castro. Piñeiro volvíu resaltar a figura de Pimentel, na que admiraba que introducise as peculiaridades da alma galega, de entre as que afirmaba que a máis recoñecida universalmente era o lirismo (Toro Santos 1994: 230). Para el esta afirmación amparábase na historia da lírica galega que tiña raíces profundas, polo tanto podía explicar a alma galega. O cancionero popular, a lírica culta medieval e o Rexurdimento deran grandes páxinas para a literatura galega dende a poesía. Son todas elas ideas de Nós, e concretamente recollidas por Castelao en *Sempre en Galiza* (Monteagudo 1992).

Ollando o conxunto poético do noso Rexurdimento moderno consideramos que as tres voces máis puras, máis nidiamente líricas, as que veñen das máis profundas vagantelas do sentimento son as destes tres poetas: Rosalía, Noriega Varela e Lois Pimentel. [...] A obra de Pimentel é breve e permanece inédita, a non ser algúns versos publicados en revistas literarias. Forma parte dunha promoción de grandes poetas galegos, pois el é contemporáneo de Manuel Antonio e Amado Carballo, tres poetas que abondarían para renovar calquera lírica europea. En realidade, a poesía de Pimentel soio a coñecen aqueles que a poideron ecoitar dos beizos do propio poeta. Pero o seu eco chegou lonxe, coma ocorre sempre que aparecen cousas de valor verdadeiro. Cecais a emoción lírica máis pura, máis viva, que poidamos acadar no mundo galego de hoxe, seña este contacto oral coa poesía de Pimentel (Toro Santos 1994: 231-233).

Rosalía representaba a voz mesma de Galicia feita poesía, Noriega Varela a voz do labrego montañés e Pimentel era a poesía da intimidade. Un novo texto que sitúa o poeta nun horizonte de expectativas moi alto dentro do sistema literario galego a carón doutras grandes figuras. Repárese tamén nos dous poetas que escolle para completar a tríade: Rosalía e Noriega Varela. A primeira non sorprende, Rosalía aínda non era para o grupo a escritora fundacional da literatura galega nacional, iso viría despois (Vilavedra 2012: 45), pero si era unha referencia fundamental, unha figura á que intentaron canonizar dende a renovación, como se pode ver nos *7 ensayos sobre Rosalía*. Desta maneira, era recorrente a súa citación e posta en valor, pois formaba parte da estratexia para lexitimar o discurso literario da nación que trataba de asentar o grupo. A presenza de Noriega Varela é sen

dúbida máis estraña e Piñeiro xustifícaa na soidade íntima que alcanza a súa poesía¹⁴⁹, un trazo que despois aporá a Novoneyra e que polo tanto era do seu gusto poético. E logo Pimentel, unha voz lírica pura da que aínda nada se coñecía.

Pimentel morreu en 1958 e ó ano seguinte Galaxia publicaba *Sombra do aire na herba*¹⁵⁰ na que tamén parece que se traduciron boa parte dos seus poemas por amigos, especialmente por Celestino Fernández de la Vega, que preparou a edición. Posiblemente tamén Ánxel Fole, como el mesmo lle comunicou a Piñeiro na carta citada.

Non se trata dunha poesía variada e brillante. Trátase, máis ben, dunha poesía monótona e sinxela. Eiquí atopámonos con unha voz sinceira, allea ás modas i os modos pasaxeiros, sempre fidel ó propio corazón. Eso, craro está, non quer decir que Pimentel non teña sufrido influencias. Mais a súa poesía é como un organismo vivo: tan soio asimila, pra madurer, o que lle é afín (Fernández de la Vega 1959: 19).

Como se indica no prólogo do libro, a poesía de Pimentel era valorada porque era “poesía-poesía”, “poesía pura”, poesía sen ornamento, espida de artificios, expresada como saída do corazón (Fernandez de la Vega 1959: 31). Unha poesía íntima, auténtica, algo no que insistiron reiteradamente como liña básica do proxecto. Curiosamente ó final do libro reproducen *Triscos* e varias fotografías dos orixinais dos poemas da man de Pimentel, quizais para desmentir que sexan traducións, pois parece evidente que xa na época se falaba desa posibilidade, como apunta e xustifica Alonso Montero (1990).

O libro de poemas galegos que agora edita GALAXIA é un primeiro paso cara ise desexado coñecemento cabeato dun dos máis nidios e conmovedores poetas galegos. [...] nos derradeiros anos do século pasado nacéronlle a Lugo tres cousas importantes: a lus eléitrica, o novo edificio do “Círculo das Artes” i o mellor poeta de toda a súa historia. [...] Non sabemos o eco que atopará no mundo esta fina poesía íntima. O que si sabemos é que Pimentel acadóu a solprender algo dise miragre que é a verdadeira poesía. Dentro de moitos anos esa poesía, esa amosega verbal dos latexos dun corazón escolleito e sofrinte, aínda terá forza e virtude pra fecer latexar outros corazóns sensibres. A non ser que no futuro “brave new world” xa non haxa sitio pra ises corazóns (Fernández de la Vega 1959: 7, 8, 32).

“Verdadeira poesía”, así se definen os versos de Pimentel no prólogo do libro póstumo publicado en Galaxia, despois dunha promesa que Piñeiro lle arrincara en Vigo. Lembremos que Díaz Castro escribiu *Nimbos* pola palabra dada a Del Riego e Pimentel por

¹⁴⁹ Quizais tamén pola presenza telúrica da paisaxe, pero non o indica no artigo radiofónico.

¹⁵⁰ Do libro saíron 500 exemplares en papel rexistro e outros 500 en edición corrente.

unha razón semellante, polo que a peticións de libros eran habituais cando se quería alentar a autores que consideraban que tiñan voz propia e un discurso que encaixase coa editora. No caso de Pimentel era máis necesario, des que se anunciara como o gran poeta das letras galegas.

Non é totalmente esaiito que o Celestino seña o encargado de editar a obra de Pimentel. Os familiares –concretamente o xenro- ordearon e crasificaron tódolos materiáis inéditos de Luís. Istes materiáis inclúen *Barco sin luces*, os poemas galegos e os poemas casteláns non incluídos en *Barco sin luces*. Cando morreu estaba preparando un libro de poesía galega pra entregar a Galaxia, cumprindo así unha promesa que fixera en Vigo o día da entrega da biblioteca de Penzol, aito no que Luis estivo presente. Ora, tocante á edición da súa obra, o que eu sei é o seguinte: os familiares teñen o proieito de editar *Barco sin luces* e Galaxia editará a poesía galega; posteriormente editarase o resto da poesía castelán (*Cunetas*, etc.), quizais polos amigos, dende logo cando a ocasión seña idónea. O *Barco sin luces* leva, como sabes, prólogo de Dámaso Alonso (Carta de Piñeiro a Allué, Compostela 09/01/1959. Citamos por Allué 2005: 117-118).

Piñeiro establecera relación con Pimentel cando chegara a Lugo, fora o primeiro poeta que coñecera e recoñecía que a súa sensibilidade cara á poesía nacera desa amizade (Allué 2005: 107), polo que a empatía coa súa poesía e a relación de admiración profunda era moi acusada. Galaxia non puido publicar un poemario do autor ata despois da súa morte, pero fíxoo antes de que viñese a lume o libro en castelán *Barco sin luces* (1960), que conta cun prólogo de Dámaso Alonso, entusiasta da poesía de Pimentel. Daquela Pimentel xa formaba parte do sistema literario galego, por elección e por interese del mesmo e mais do galeguismo, que promovera a súa figura aínda coa carencia de publicacións, creando case un mito, que, finalmente, puido materializarse nun libro. Os seus editores galeguistas borraron as pegadas da tradución, que acostuma ser invisible xa de por si (Liñeira 2015: 176) e pasa a ser un poeta bilingüe, pero asentado no sistema literario galego. O discurso de adhesión ó galeguismo predeu e segue a ser considerado un poeta lingüisticamente galego, pois entendeuse que a decisión de pertencer ó sistema literario galego partía del e porque a súa poesía e a súa traxectoria era un capital simbólico importante para o proxecto da creación dunha literatura da nación con referentes de prestixio.

A actitude de Pimentel diante do problema da lingua suscita e suscitará controversias. Hoxe parece comunmente aceptado que o poeta de Lugo escribiu a maior parte da súa obra directamente en castelán –a súa lingua materna e aquela na que vivía e se expresaba normalmente. En canto á súa obra galega todo parece indicar que a dificultade no dominio do galego obrigoulle a autotraducirse nalgúns casos e a contar con axudas para corrixi-los seus

poemas noutros. Isto, que en calquera outra lingua do mundo sería considerado normal e simplemente curioso adquire, polas especiais circunstancias nas que se desenvolve o problema da fala en Galicia, unha importancia excesiva. Existe mesmo o risco de que tal controversia deixe nun segundo plano o verdadeiramente importante: a obra orixinal dun autor.

Axudado ou non, do que non restan dúbidas é da insobornable vocación de poeta galego de Pimentel e mesmo de poeta en lingua galega. Comeza a publicar poemas neste idioma en datas tan tempranas como 1927 –en *La gaceta literaria* e logo, no 1930 en *Guión*–. O único libro que publicou en vida –e por tanto, todo hai que dicilo, a súa única edición autorizada debidamente– é un libro en galego, *Triscos*. Mesmo *Barco sin luces*, que finalmente foi editado en castelán, tiña prevista a súa saída orixinalmente en galego.

Así pois os lectores, os críticos e a propia historia da literatura terán que escoller entre aceptar a vocación e a vontade do poeta ou decantarse polas súas limitacións. En todo caso Luis Pimentel fixo hai anos a súa elección (Murado 1990: 29).

Non hai dúbida de que Pimentel é un autor aceptado amplamente no sistema literario galego, incluído xa na *Escolma* de Fernández de Riego, nunca deixou de estar presente no canon, aínda que a Alonso Montero (2009: 252) sorpréndelle que non estea presente na *Historia da literatura galega contemporánea* (1962) que publicou en Galaxia Carballo Calero, o crítico literario do grupo. Por que omitiu o poeta máis enxalzado por Galaxia? Na primeira edición dificilmente podería ir porque non aborda o século XX, quizais na segunda, de 1975, como autor de antes da guerra, aínda que en realidade foron poemas soltos, polo que non cremos que haxa unha dobre lectura desta omisión. De feito, Carballo en artigos publicados nesta época refírese a Pimentel nos mesmos termos ca Piñeiro e resalta o feito de que fose un autor pouco coñecido, pero moi prestixioso (Carballo Calero 1982: 219). Dende logo, el non foi cómplice dese silencio sobre a lingua da poesía de Pimentel, pois nos seus artigos deixa enxergar que a lingua do poeta era o castelán, aínda que non se atreve a afirmar que tamén sexa a de creación, pero era coñecedor da manipulación lingüística e así faillo saber a Méndez Ferrín en 1963, que entón coñeceu por voz do seu director de tese que era un autor traducido. Mentres Piñeiro e os demais membros do grupo sempre negaron o feito, Carballo puña sobre a mesa os problemas lingüísticos de Pimentel e o seu convencemento de que escribira poucos poemas en galego, xa que a maioría eran traducións de Piñeiro, Ánxel Fole e Ánxel Johán (Méndez Ferrín 1984: 55).

Non temos certeza, pero debeu causar unha forte impresión nos máis novos, pola devoción que tiñan pola súa escrita. Tanto así, que con motivo do segundo cabodano xuntáronse para celebrar un acto –era a primavera de 1960–, e participaron coa lectura de

textos Dámaso Alonso, Méndez Ferrín, Bernardino Graña, Ramón Lorenzo e Ben-Cho-Shey, tamén se leu o inicio dunha novela Fernández Ferreiro e un poema de Cribeiro (Acuña 2014: 107). Aínda que como lembra Alonso Montero (1990: 42) houbo unha homenaxe anterior a poucos días do falecemento, polo que non hai dúbida de que era do agrado literario dos Brais Pinto, a quen se unía Dámaso Alonso, mestre de algún deles, que sentiu predilección pola poesía de Pimentel.

5.1.2. A colección Salnés “controlada” por Galaxia

Piñeiro, como director literario apostou por un tipo de poesía moi acorde coa súa ética/estética e desbotou aquela que non lle interesou, así pasado o tempo os poemarios que publicara Galaxia eran contados.

Acórdase, a proposta do Xerente, estudar a posibilidade de crear unha colección poética, independente da Editorial, inda que sufragada por ela, debido ó gran número de orixinás acumulados e que se nos envían con regularidade, a pesares de que os nosos ouxetivos máis inmediatos son a prosa e os traballos de coñecemento da realidade galega. Discútese a proposta e acórdase sometela a estudo máis demorado, facéndose reparos á mesma, sobre de todo no aspecto económico, xa que podería significar un grave prexuício pra a sociedade, ten en conta a índole das publicacións, reducidas a lectores moi limitados (Acta 24, Vigo 09/02/1958).

Como se recolle na acta o obxectivo inmediato da editora era a publicación de prosa, como o fora para as Irmandades da Fala e a Xeración Nós, conscientes, neste momento tamén, de que era importante ampliar os ámbitos de cultivo da lingua escrita. Despois da sublevación militar a poesía fora o xénero principal no que se volvera a publicar en galego, pero sabían que “un idioma soamente cultivado en verso resultaba inservible para cumprir co papel de lingua nacional” (Monteagudo 1995: 80).

Con todo algúns nodos da rede intentaron que tivese un oco e incluso houbo propostas para a súa maior presenza, como esta do xerente, entón Emilio Álvarez Blázquez. Foi el o que levou á reunión a proposta que semella non foi ben acollida, tanto foi así que habería que agardar tres anos para que se materializase. Ata a Acta 34 (Vigo, 18/06/1961) non se volve falar da colección, entón infórmase que estará “controlada” por Galaxia, aínda

que levará unha subscrición individualizada á dos libros da editora¹⁵¹. Para chegar ás persoas interesadas empregaron as canles de Galaxia, pero non aparecía o selo da editora en ningures, tampouco na folla de subscrición que difundiron e na que xustificaban a saída da colección, para a que pedían o apoio económico de xeito que se puidese garantir a súa continuidade.

Galicia –sabémolo todos- é un pobo lírico. I é, mesmamente, ista raigaña lírica, a que lle ten proporcionado unha peculiar personalidade. O cultivo da poesía na nosa terra acadou, por iso, unha ricaz tradición. Todo sentimento poético –doutra banda-, como toda paixón poética, son un pulo cara adiante, unha cobiza de horizonte; asimade, unha paixón de dominio. Da mesma maneira, un a xeito de recurso polo que se fenden os monllos da iauga, os músculos da iauga, as zouponas cousas frías, pra manter en pé, tanto a necesidade como a verdade da marcha.

Dende a hora meieval deica os nosos días, hai na poesía galega unha cadea de conciencia, un andar fruído e contínuo –manseliño ou bravo- só comparabre á iauga en movemento, o cadoiro ou o río. Diste xeito pode afirmárese un asolagamento futuro, a cuio saíbo lenticido, pero tamén quente, de prenitade poética, cederá o corazón do individuo e máis o do pobo.

En tempos aínda ben recentes, “Benito Soto”, de Pontevedra e “Xistral” de Lugo, ofreceron ós nosos creadores de poesía un canle onde se manifestar. Pero, finadas ambas, só remanece a que, con pulo mozo, sostén en Madrid o agrupamento literario “Brais Pinto”. Velahí porque matinamos en lle proporcionar á vida cultural galega de hoxe, unha nova e cobizosa colección poética, pola que desfilen as figuras consagradas e as que non o están, na que se baraxen os diversos nomes, e se puntualicen as realizacións merecentes delo.

Abeiramos arestora o empeño da súa publicación, concebida con amplitude e xenerosidade, inspirándose na única arela de servir ás nosas letras e a cantos viven do seu culto. Pra encetar tal empresa non contamos, xa que logo, con outro merecemento ou representación que os que nos pode dar a nosa condición de escritores militantes. Pero confiamos en que, no intre oportuno, non nos ha fallar a asistencia leal, a colaboración desinteresada de todos os mestres, compañeiros e amigos acordes co noso proieito.

Bautismamos á nosa obra nacente co títuo de “Salnés” en homaxe á terra do poeta máis representativo e amplo da Galicia contemporánea, Ramón Cabanillas. E alumámola, conscentes da misión, que no noso país e no noso tempo, lle incumbe á poesía. Porque estamos certos de que ningún poeta recúa. A verdade poética, sempre unha conquista, está alén dos nosos pés. Un poeta non é un reaccionario, nin sequera cando canta o pasado. A poesía é porvir... E o día que tanto sentimento poético cobre conciencia total de seu, o que tanta verdade poética, tanta conquista poética, tanta cór e forma poéticas caletre en todos os sitios, alumee de igoal xeito a montana e o val, veredes. Daquela enxergaredes a historia do mundo galego como un longo poema; será a visión cabeata da poesía.

A colección “Salnés” xurde, diante de todo, como un aito de afirmación literaria. Queremos ofrecer campo esteso á vida poética, na súa millor aceición; arelamos estimular e satisfacer o debezo curioso dos lectores de poesía; tencionamos enfortecer a inquietude creadora dos poetas que, con voz de hoxe, falan no noso idioma.

Pra iste labor, pra lle dar pulo e continuidade, demandamos a axuda de todos.

Celso Emilio Ferreiro, Emilio Álvarez Blázquez e Salvador Lorenzana (Arquivo Francisco Fernández del Riego).

¹⁵¹ Ver boletín de subscrición, Anexo 8.

Este era o boletín de subscrición que circulou en 1961 e que asinaban os “escritores militantes”, que aparecían ó final da páxina¹⁵². O seu interese era que houboese unha colección poética de referencia a onde se puidesen dirixir aqueles autores con obra, pois como se indicaba nunha das actas chegaban moitos orixinais a Galaxia que eran rexeitados porque a estratexia de Galaxia non pasaba por publicar poesía, só aquela que se consideraba que podía achegar algo interesante ó proxecto. Non obstante, nun acto de rebeldía de Emilio Álvarez Blázquez e Fernández del Riego, membros de Galaxia, botaron a andar a colección de poesía coa que querían demostrar que se podía manter unha colección destas características sen graves prexuízos para a editora. Na folla de subscrición noméase a colección Benito Soto¹⁵³ e a aposta de Xistral polo xénero lírico, pero omítese calquera achega de Galaxia, fronte ó recoñecemento do grupo Brais Pinto, que en Madrid facían o labor de editar a poesía da que gustaban¹⁵⁴.

Suxerínlle á dirección literaria de Galaxia que asumise a iniciativa da creación. Non a estimou oportuna, entre outros motivos, porque carecía de mercado rendible. Non me convenceron as razóns aducidas e teimei levar avante a idea por outros camiños. Consegún un modesto financiamento para iniciar a tarefa. Contaba xa con orixinais para dous libros. Un de Iglesia Alvariño titulado *Nenias*. Outro de Carballo Calero, co título de *Salterio de Fingoi*.

Madurecido o proxecto con posibilidades de prosperar, pareceume axeitalo dalo a coñecer nunha folla publicitaria. Asinárona Celso Emilio Ferreiro, Emilio Álvarez Blázquez e Salvador Lorenzana. Explicábase nela o obxectivo perseguido pola que denominamos Colección Salnés. Con tal nome facíámoslle un a xeito de homenaxe evocativo a Ramón Cabanillas. Remesamos a folla a tódolos subscritores das publicacións de Galaxia, e a moitos outros interesados nas

¹⁵² No ano 1961 o poeta Novoneyra e Ánxel Fole tamén crearon a colección de poesía Tesos Cumes de Ediciones Celta, aínda que ata 1963 non publicaron o primeiro poemario *Palabra no tempo*, de María Mariño.

¹⁵³ Lémbrese o apartado dedicado á colección: 5.1.2.

¹⁵⁴ A creación da colección poética Brais Pinto está amplamente estudada por Acuña (2014: 94-101). Comezaron coa publicación do poemario de Otero Pedrayo, *Bocarrubeira*, en 1958, pois era un referente para o grupo. Neste momento algúns dos seus membros tiñan unha estreita relación con Galaxia e esta apóiaos de diversas formas, unha delas subscribíndose á colección (así o fan Fernández del Riego, Fernández de la Vega, García Sabell, Isla Couto, Piñeiro ou Viñas Cortegoso entre outros). No relato que os protagonistas de Brais Pinto ofrecen a Acuña (2014: 96) sobre a petición do orixinal a Otero Pedrayo, Méndez Ferrín recoñece que foi el o que fixo as xestións con Otero, pero non se profundiza máis, porque en realidade o orixinal tiñao García Sabell, a quen se dirixe sen sorte, polo que pide a intercesión de Piñeiro por carta (23/05/1958). Noutro momento, cando explica como captaron subscritores para manter a publicación, Ferrín afirma “quen non nos quixo dar a lista foi Galaxia, non quixo, pedímoslle, dixeron que non” (Acuña 2014: 100). As súas cartas con Piñeiro contradín a súa memoria, pois a súa petición era de nomes “aver se vostede poidera darnos un par de nomes e direccións prá lista” (s.d. 1958), e parece que Piñeiro cumpre: “antes de nada moitas gracias polos 20 nomes de suscritores de Brais Pinto. Coido que aínda non chegamos aos 100, pero algo é algo” (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, 23/05/1958). Tamén Ramón Lorenzo lle agradece por carta a axuda prestada a Piñeiro na captación de subscritores (Madrid 21/04/1958). Polo tanto, nesta época a relación dos Brais Pinto con Piñeiro, cando menos dos do grupo que previamente tiveran contacto con el en Compostela, era moi boa e fluída, como deixan ver os epistolarios entre Méndez Ferrín ou Ramón Lorenzo co director literario.

lecturas poéticas. Houbo abundosa resposta, superior á que supoñíamos [...] A tirada era de setecentos exemplares, seiscentos deles en edición ordinaria, e cen de maior formato impresos en papel rexistro. Foron acollidos polo público lector con salientable aceptación (Fernández del Riego 2003: 170).

O relato que nos ofrece a documentación da época achégase moito ó do protagonista, pero convén matizar estes recordos en dous puntos. Non poñemos en dúbida que Del Riego fixese esta proposta de editar poesía a Ramón Piñeiro, director literario de Galaxia, pero cando menos Álvarez Blázquez non só asinou esa presentación, senón que foi el o que levou á xunta xeral o proxecto. E fíxoo en 1958 cando aínda non contaban cos poemarios, pois esas peticións aparecen recollidas na correspondencia entre Del Riego e os autores á volta de 1961.

A colección Salnés saía á luz tres anos despois de que estivese proxectada co nome que honraba a Ramón Cabanillas, que nacera en Cambados en 1876, e a quen consideraban referente, como o poeta máis representativo. Fernández del Riego coñecía ben a súa poesía, pois en 1959 fixera a edición da *Obra completa*, publicada en Buenos Aires. Nesta rebeldía querían que participasen tanto figuras consagradas como aquelas que aínda non puideran mostrar a súa poética, polo tanto o único criterio era o xénero e a calidade. Celso Emilio Ferreiro, Emilio Álvarez Blázquez e Fernández del Riego non renuncian á idea de que Galicia é un pobo lírico, senón que se reafirman nela e como “escritores militantes” queren contribuír a seguir a liña da creación lírica, a que non se coute.

Una nueva colección de poesía en lengua gallega “Salnés” –Salnés, la tierra de Ramón Cabanillas-, entrega al público su primer volumen, “Nenias”, de Aquilino Iglesia Alvariño, el gran poeta de “Corazón ao vento” y “Cómaros verdes”. La lengua riquísima y varia del poeta, una voz madura y sosegada, se duele de las sombras de poetas nuestros que fueron –y de otros lejanos: Hölderlin, Petöffi, Tibulo, Catulo enamorado-, y las resucita en el aire que del sol se alegra (*Faro de Vigo* 11/06/1961)

Efectivamente, o primeiro volume en publicarse foi *Nenias* de Aquilino Iglesia Alvariño, que vai falecer pouco despois, o 29 de xullo dese ano. En realidade non era un poemario inédito, senón unha recolleita de poemas de encarga, que en principio non parece o libro máis atractivo para estrear a colección. O autor móstrase agradecido e emocionado a Del Riego de que as *nenias* saían xuntas (20/01/1961) e quizais foi unha deferencia despois de varios desencontros polas desavinzas entre algúns membros da editora e o poeta, producidas nos últimos anos e causadas por feitos puntuais como o rexeitamento do seu

traballo para a *Historia de Galiza*.

O seguinte poemario é dun compañeiro de xeración, Carballo Calero, gran colaborador do grupo, que vai dar ó prelo en Salnés *Salterio de Fingoy*, que lle foi requirido, como se pode comprobar na correspondencia con Fernández del Riego (Carballo Calero 2006: 287). E aínda nese ano de 1961 saíría *Bailada dos anxos*, de Miguel González Garcés, o que supón un éxito do criterio filolóxico, pois este autor fora dos máis reacios en aceptar esta fronteira para establecer os lindes da literatura galega e, despois de varias obras en castelán, estreábase como poeta en galego.

No ano 1962 publicaron xa o cuarto volume desta colección, *Alén*, de Augusto Casas, que vivía un pouco fóra dos circuítos literarios, en Barcelona. Dese ano tamén son *Arredores*, de Antonio Tovar, *Canaval de ouro*, de M^a del Carmen Krukenberg, e o tan coñecido *Longa noite de pedra*, de Celso Emilio Ferreiro. Sen dúbida ningunha, este último foi o de maior fortuna literaria, especialmente despois da súa publicación da súa tradución ó castelán. O autor xa publicara en 1954 *O soño sulagado*, pero con só douscentos exemplares na rúa pasara moi desapercibido polo que, aínda que non deixara de escribir, non sentía a necesidade de publicar a súa obra, pois quedara resentido da pouca recepción do anterior.

Convencino para que repasasemos xuntos esas composicións. Escolleríamos entre elas as que puidesen fornecer corpo de coherencia á obra que se pretendía. Presentouse no meu despacho cun abondosísimo mangado de poemas mecanografados e manuscritos. Durante varias xeiras de escolla rematamos artellando o libro. Presentouse despois o problema do título que se lle debía pór. Alternamos opinións ámbolos dous sobre o particular. Ó cabo, ocorrúseme suxerirlle o dun dos poemas escolmados, *Longa noite de pedra*. Así se decidiu. Con este epígrafe saíu do prelo o libro, que adquiriría axiña gran resonancia. En momentos de auxe da poesía chamada social, do verso protestatario, *Longa noite de pedra* impúxose acentuadamente no ambiente. Non só se esgotaron de contado os exemplares da Colección Salnés, senón os de editoriais que sucesivamente reimprimiron a obra (Fernández del Riego 2003: 171).

A edición especial ilustrouse cun debuxo de Pablo Picasso e dous de Joan Miró, especialmente dedicados ó poeta por estes mestres da pintura contemporánea, como recolle o *Faro de Vigo* (28/10/1962). Alonso Montero, ó pouco de saír o volume escribe un artigo de título suxestivo, “Un acontecemento de la poesía gallega. *Longa noite de pedra* de Celso Emilio Ferreiro” (12/11/1962), nas páxinas de *Hoja del lunes* de Lugo. Alonso Montero móstrase a favor da poesía “combativa, iracunda e indignada” que tamén se podía ler en

Curros, ambos os poetas de Celanova, os dous preocupados polas cousas do seu tempo e esa realidade entende que precisa da voz dos poetas para expresar a xustiza e a liberdade.

El libro que acaba de aparecer no les sorprenderá porque Celso Emilio desde hace algunos años viene dejando en algunas revistas muestras claras de esta poesía vigorosa, testimonial y comprometida. El presente libro ha sido calificado aquí, en Galicia, de excepcional y en algún sentido lo es. Parece estar en la mente de muchos que el cuerpo, un tanto anémico, de nuestra poesía necesitaba este tipo de savia. Más aún: cabe sospechar que el libro de Celso Emilio Ferreiro abrirá, poderoso y desafiante, una época en la poesía gallega [...] Sentir entusiasmo por tales poemas ¿se debe solo al hecho de que por vez primera la poesía gallega de posguerra se acerque firme y decidida a ciertos temas? ¿Es solo el gesto del autor el responsable de nuestra adhesión? Los enemigos de esta poesía, que los hay, desecharán, y con razón, algunos poemas - ¿de qué libro de sesenta poemas no?- pero aún ellos reconocerán la valía, la gran valía de otros [...] A los cincuenta Celso Emilio Ferreiro escucha con oído fino y apasionado el latido de acuciantes problemas, unos problemas a los que ni los poetas evasivos pueden escapar cuando se dedican a esa tarea previa y fundamental a cualquier otra, la de ser, simplemente, hombres. (Alonso Montero, 1962)

Alonso Montero advirte que se alguén lle resta categoría a estes versos é pola influencia de prexuízos que nada teñen que ver cos criterios literarios, nunha clara alusión á liña que defendía Piñeiro e na que se instalaba a escrita de Cunqueiro. En realidade este libro, mellor ca ningún outro, atacou os postulados de Piñeiro sobre a súa concepción da literatura que consideraba tiña que afastarse do compromiso político, de mostrarse como arma combativa para atacar os males da sociedade. A proposta de Celso Emilio Ferreiro situábase nos posicionamentos políticos comunistas e non esquezamos que estamos no ano 1962 e xa había dous anos que colaboraba co Partido Comunista, que deixou no momento en que se funda a UPG, en 1964 (Nicolás 2012: 220). Tamén nesa mesma liña ideolóxica se situaba xa entón o autor do artigo, polo que non sorprende a defensa da “poesía social”, aínda que Celso Emilio rexeitaba esta etiqueta, igual que a de “literatura comprometida”. O poeta prefería dicir que el non facía poesía *para* senón *dende*, unha poesía dende a solidariedade co ser humano nunha sociedade convulsa (Nicolás 2012: 173).

Manuel María (*El Progreso*, 31/10/1962) tamén escribe na prensa unha gabanza na que chega a afirmar que Celso Emilio era o maior poeta galego vivo e un dos grandes poetas de todos os tempos, ó nivel de Rosalía, Pondal, Curros, Cabanillas e Noriega. Vai máis alá coa equiparación na literatura castelá a Neruda, Gabriel Celaya ou Blas Otero, pero remarcaba que tiña unha voz propia, porque trataba os problemas do aquí e do agora dende o inconformismo. Cando establece as coordenadas do poeta enfróntao a aqueles que

para Manuel María serían os que ante a realidade fan literatura evasiva. Por ese compromiso, valora a poesía de Celso Emilio como valente, verdadeira e conmovedora, cunha linguaxe clara para chegar á xente. Con *Longa noite de pedra* a literatura galega entraba na poesía actual, segundo Manuel María.

As comparanzas con Curros foron moitas, dende logo, era o referente galego máis claro dese tipo de poesía e, significativamente, Celso Emilio fora o seu biógrafo, como sinala Ben-Cho-Shey (1962), que escribe nas páxinas de *La Noche* facendo fincapé nestes dous feitos. A recepción foi maior, pero só queremos recoller aqueles artigos ou datos que poden achegar máis luz ou que, coma nestes casos, non recolleu Nicolás (2012: 172). Este autor estudou polo miúdo a historia do poemario, polo que entendemos que non cómpre insistir nun punto que xa está referenciado, só naqueles aspectos que poden ser interesantes para este discurso.

Nicolás (2012: 175) recolle as palabras de Méndez Ferrín sobre a boa impresión que lle causara naquel momento *Longa noite de pedra*, quizais porque estaba na mesma liña ideolóxica que o poeta, porque o certo é que non todos os novos acolleron co mesmo entusiasmo a publicación, se cadra polo motivo contrario, por non atoparse situados nesas coordenadas ideolóxicas.

A min resúltame curioso como atopan eco na xente as vulgaridades e ramplonerías de Celso Emilio Ferreiro, mentres un verdadeiro “creador” como Díaz Castro queda na sombra. Pero é así. (Carta de Franco Grande a Ramón Piñeiro, 12/06/1964. Citamos por Franco Grande 2009: 144).

Franco Grande sitúase na liña de Galaxia ou, sería máis preciso dicir, na de Piñeiro, pois Fernández del Riego foi promotor deste poemario que definiu como un libro “que ten música de esperanza” e el tamén era parte da editora, aínda que tivera que crear un proxecto paralelo para que saíse á luz. Piñeiro, aínda que fala da desigualdade dos poemas, non valorou negativamente a saída de *Longa noite de pedra*, e envíalle ó autor palabras de alegría pola súa aparición que “reincorpora unha das dimensións máis prestixiosas da nova poesía moderna: a poesía social” (Nicolás 2012: 179).

É importante percibir que Celso Emilio en diversas entrevista afirma que o seu libro saíu en Galaxia, como extracta Nicolás (2012: 194), polo que a liña non era tan nítida como

parece. Se *Longa noite de pedra* foi un fito, outros libros pasaron máis desapercibidos como os que saíron en 1963: *Pombal*, de Xosé Díaz Jácome, *Mar maior*, de Manuel María, *As dornas da preguiza*, de Ánxel Sevillano, *A saudade i outros poemas*, de Pura Vázquez e *Galicia infinda*, de F. Delgado Gurriarán. Sen dúbida, o autor que máis éxito tivo posteriormente foi Manuel María, pero aínda contando cunha obra prolixa, non volveu publicar en Galaxia, se consideramos Salnés como parte da editora, pois non era do gusto de Piñeiro.

Estou totalmente de acordo coa súa opinión encol do amigo Manoel María, dotado de indudábel talento receptivo e carente de talento verdadeiramente creador. Entrégase a un verbalismo fácil que irá parar, si Deus nono remedia, nunha retórica poética de escaso valor. Trátase dun home cuia persoalidade é interiormente moi mol e, tendo en conta que xa cumpriu os 30 anos, non cabe agardar ningún cambio sustancial.

Tocante á poesía “verdadeira” dos nosos días, eu coido que sigue esta liña: Pimentel – Díaz Castro –Novoneira- Franco Grande. Evidentemente detrás, nunha especie de segunda liña, eu poñería istes nomes: Iglesia Alvariño, Bouza Brey, Celso Emilio, Guerra Da Cal, Cunqueiro. Os outros, veñen en terceiro lugar. Dos máis noviños, Arcadio, Marina Mayoral, Bodaño son nomes prometedores. Hoxe por hoxe –morto Pimentel-, considero que o noso meirande poeta é Díaz Castro. Ningún outro lle iguala en densidade e maestría. (Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, Compostela 09/06/1963. Citamos por Losada 2009:246).

Basilio Losada na carta anterior, despois de ler o poemario de Manuel María en Salnés, concluíu que era un autor que non atopaba o seu camiño, “fai cousas por imitación pero nada persoal” (Losada 2009:244). Non sabemos se Losada mudou a súa opinión sobre o autor, pero posiblemente Piñeiro non o fixo, pois Galaxia nunca foi a súa editora, a pesar de mandar manuscritos probando sorte¹⁵⁵. Con todo, Manuel María mantivo correspondencia fluída con Piñeiro, incluso lle remite poemas de *Terra Cha* (31/10/1959), pero nunca debeu recibir a invitación de publicalos en Galaxia, aínda que quizais si en Salnés, pois tamén era bo amigo de Del Riego. Manuel María tampouco era daquela do gusto dos Brais Pinto, como sinala Acuña (2014: 97), pois non lle chegaron a publicar *Entre a arxila e a luz*, a pesar dos intentos para facelo.

Salnés tería unha longa e prolixa vida, pois publicáronse moitos poemarios¹⁵⁶, aínda

¹⁵⁵ Alonso Montero (2009a: 273) afirma que foi Piñeiro quen estimulou a Manuel María nos seus inicios como poeta e que “non [o] caracteriza mal”.

¹⁵⁶ De 1964 son os poemarios: *Berro diante da morte*, de Tomás Barros, *Tempo de outono i outros poemas*, de Xosé María Castroviejo, *O ronsel verdegal*, de Emilio Pita, *Frauta lonxana*, de María Manuela Couto Viana e

que poucos dos que están nesta colección mereceron páxinas na historiografía da literatura galega. Quizais poderíamos destacar entre os máis recoñecidos *Profecía do mar*, de Bernardino Graña, *Palabra de honor*, de Arcadio López-Casanova ou *Ao pé de cada hora* de García Bodaño. En todo caso, os poemarios aparecidos en Salnés aumentaron o número de publicacións neste xénero, que entón era escaso, como lembraban os Brais Pinto naquel manifesto na revista *Vida Gallega* en 1958. Nel expresan que un día decidiron “facer algo que compría no seu país: unha colección de poesía”, pois “non existe en Galicia, nin fora de ela, mortos Xistral e Benito Soto, ningunha colección de escruisivo carácter poético” (Citamos por Acuña 2014: 96), unha redacción que recorda moito as palabras da folha de subscripción de Salnés, que lembremos, tiña intención de saír no mesmo ano de 1958, data deste manifesto.

5.2. A narrativa

5.2.1. Unha aposta firme de Galaxia

O proxecto da Editorial Galaxia bebía do que xa trazara a Xeración Nós, que entendera como prioritario o establecemento dunha narrativa para o rexurdir da literatura galega que tiña unha lírica máis definida, pero non así unha prosa ó mesmo nivel. Xa as Irmandades da Fala procuraron coas súas publicacións crear un repertorio xenérico escrito (ou literario) en galego diversificado, ó tempo que se tentaba crear un novo e máis amplo público lector para as letras en galego¹⁵⁷. As coleccións Lar e Céltiga modernizaron a

Voz fuxitiva, de Anne Marie Morris. En 1965 publicouse só *Servidume na treva*, de Augusto Casas. En 1966 viron a luz: *Desdo fondo canta o río*, de Manuel Xosé Arce Valladares e *Profecía do mar*, de Bernardino Graña. En 1967 *Entre o si e o non*, de X. L. Franco Grande, *Ao pé de cada hora*, de Salvador García-Bodaño e *Palabra de honor*, de Arcadio López-Casanova. En 1968 saíron: *Mencer de lúas*, de Alfredo Conde, *Sementeira do vento*, de Valentín Paz Andrade e *Dor e saudade*, de Ramón María. En 1969 *Cantar de lonxe o corazón do tempo*, de Manuel Casado Nieto. En 1970 *Os nobres carreiros*, de Eduardo Moreiras. En 1971 *O desacougo* de Pura Vázquez. En 1972 *Nas faíscas do soño*, de Miguel González Garcés. En 1973 *A corazón aberto*, de Ramón María e, finalmente, en 1974, *Serán*, de Emilio Pita.

¹⁵⁷ As coleccións de novela curta proliferaron nos anos vinte con esa idea de chegar ó público lector e que se familiarizase pouco a pouco coa lingua escrita. A colección de novelas curtas ¡Terra a Nosa!, que se editaba co xornal coruñés *El Noroeste*, estaba dirixida por Eladio Rodríguez e publicou, con tiraxes de 5.000 exemplares, títulos como *Do caso que lle aconteceu ao Dr. Alveiros*, de Vicente Risco. Xaime Quintanilla

literatura en galego (Roig Rechou 1984), pois nelas se publicaban obras nas que se recreaba un ambiente vilego, con personaxes fidalgos ou de clase media, e con temas amenos para poder captar o público (Monteagudo 1995). Era fundamentalmente unha narrativa evasiva na que o humor era un elemento moi destacado. Outra liña temática era o celtismo, que se pode constatar nas sagas de Cabanillas e tamén no segundo volume de Céltiga, pois é a tradución da lenda irlandesa *Os catro cisnes brancos*. Tamén autores como López Abente, Losada Diéguez ou Correa Calderon introduciron esta temática nas súas novelas. Outro bo número de novelas curtas optaron pola narrativa de inspiración etnográfica, como *O lobo da xente*, que Risco publicou en Lar.

A Editorial Nós é un fito importante, a súa fundación en 1927 na Coruña é un paso adiante, pois Ánxel Casal entendeu que xa estaba cuberto o apartado de novelas curtas, pero aínda non se optara por subir un chanzo máis, pola ambición de publicar novelas de entidade. Un ano despois, en 1928, a editora deu a lume dúas das novelas máis importante deste período: *Os camiños da vida*, de Otero Pedrayo, e *O porco de pé*, de Vicente Risco. E a estes dous nomes teríamos que sumar o de Castelao que publicou unha narrativa moi particular coas súas *Cousas*, pero tamén con *Retrincos* (1934) ou *Os dous de sempre* (1934).

Cando Galaxia retoma a narrativa xa había unha bagaxe, xa se experimentaran diferentes temáticas, polo tanto non se partía de cero. Na década dos cincuenta, no campo literario galego, afiázanse dentro da narrativa fundamentalmente dúas figuras: Ánxel Fole e Álvaro Cunqueiro¹⁵⁸. Novos autores e o referente importante da Xeración Nós, que xa privilexiara este xénero e que tiña en Otero Pedrayo, agora presidente de Galaxia, un dos seus máximos representantes. Con todo, non parece que o grupo se mostrase moi preocupado porque Otero tornase á narrativa en galego, cando menos nas cartas non o alentan nesa dirección, aínda que si noutras, especialmente na de referente simbólico do

dirixiu Céltiga onde saíron títulos como *Un ollo de vidro* de Castelao. En Pontevedra Alborada aparecía con carácter mensual e publicou catro noveliñas, entre elas *O Cabaleiro do Sant-Grial* de Ramón Cabanillas. En Santiago, en 1924, collía o relevo de Céltiga a colección Libredón; en Lugo Evaristo Correa fundou Ronsel e da man de Leandro Carré e Ánxel Casal apareceu Lar. Revista quincenal onde publicaron Otero Pedrayo, Leandro Pita, Filgueira Valverde ou Fermín Bouza Brey.

¹⁵⁸ Lembremos a afirmación de Viñas Cortegoso que sitúa a Cunqueiro como un escritor asalariado. Deixara de selo? Non temos datos para responder, pero o escritor afirmaba que marchaba da literatura galega por cartos.

grupo.

A súa impresión intuitiva sobre D. Ramón Otero Pedrayo é moi certa. Trátase, dende logo, de unha personalidade extraordinaria. Eu tiven a sorte de o tratar persoalmente dende moi rapaz – dende o ano 1932- e durante os oito anos de cátedra na Universidade compostelán tivemos unha convivencia diaria e moi familiar. Por eso estou en condicións de confirmar plenamente os seus xuicios. Hoxe en día é o símbolo indiscutido da Galicia “galega” (Carta de Piñeiro a Basilio Losada, Compostela 29/11/1961. Citamos por Piñeiro/Losada 2009: 95).

Otero Pedrayo era fundamentalmente un símbolo, tamén de Galaxia como presidente, e neses anos destacou o Otero orador, animador dos parladoiros composteláns, conferenciante por toda Galicia e alén mar, pero sen unha dedicación especial á creación. Se atendemos ás cartas entre algúns dos membros da editora parece que asumiran que a súa obra non era tan importante para o proxecto, pois era unha escritura difícil e non era doado que atraese ó público. Así fomentaron o seu papel de símbolo, de petrucio e tamén de autor de obras “máis lixeiras”, como a *Guía de Galicia*, que foi o primeiro éxito editorial de Galaxia e que viñera a luz por primeira vez en 1926. Poderían reeditar calquera das novelas do autor, pero escolleron este texto en castelán, de máis doada divulgación, que lles permitiu chegar a moita máis xente.

Ista tempada adiqueime á lectura metódica de Otero Pedrayo. Resulta sumamente proveitosa. A pena é que a xente –a min mesmo ocurriame- sinte priguiza de o ler “a fondo”. Moito débese á dificultade do seu propio estilo, que fai dil un escritor de minorías cultas. Eu estou moi ledo de que as circunstancias me obrigasen a facelo (Carta de Ramón Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 02/12/1954).

Respóndelle Del Riego só dous días despois expresando concordancia co seu parecer e asumindo que a súa significación literaria só podería ser valorada no futuro, cando o escritor xa non estivese. O crítico Carballo Calero, cunha prosa tamén moi proclive ó barroquismo e á escrita decimonónica, defendeu a narrativa de Otero coa seguridade de que non era accesible para todos os públicos, pero convencido da necesidade do elitismo cultural, pois ó seu entender “a riqueza só ofende aos pobres. A cultura só irrita aos ignorantes” (Carballo Calero 1982: 119). Neste artigo de 1958 contrapón as figuras de Manuel Antonio e Otero Pedrayo¹⁵⁹ e sitúa a este último moi por riba, pois, segundo a súa

¹⁵⁹ Neste momento estaba aínda moi presente unha polémica da que daremos conta nesta tese entre Rodríguez Mourullo e Galaxia. Na prensa Mourullo escribe unha carta aberta a Manuel Antonio, como poeta vangardista, rupturista e moderno, fronte a unha xeración tradicionalista. Quizais por esta razón Carballo

visión, Manuel Antonio non chega á comunión espiritual co público, que si alcanza Otero (Carballo Calero 1982: 118). Esta afirmación foi matizada polo crítico, pois recoñecía que moitas das persoas que admiraban o presidente de Galaxia nunca leran a súa obra, polo tanto esa comunión co pobo non estaría baseada, ou non fundamentalmente, nos méritos literarios. Xa indicamos que naquel momento Otero estaba moi por riba da súa faceta de escritor, era case un guieiro espiritual da mocidade, unha referencia para os que vivían alén mar e un petrucio para os contemporáneos ou amigos. Aínda así, despois dun silencio moi prolongado publicou en 1957 un libro de contos, *Entre a vendima e a castiñeira*, na liña do que viñera a lume en 1932 e que levaba por título *Contos do camiño e da rúa*. Estes relatos constrúense con personaxes representativos de diferentes clases sociais, que a miúdo son arquetipos, e desenvólvense en base a pares opostos. A paisaxe convértese en protagonista fundamental, con descrições minuciosas, con atención a detalles mínimos da natureza e coa idea de establecer unha unión simbólica da paisaxe coa historia.

Alédame que teñades rematado a lectura dos contos de Otero. Eu detívina pol-a metade, porque me coincidiu cunha chea de angueiras que pesan riba de min. Ademais, ó saber que érades xa tres os escolmadores pensei que había dabondo, e xa non me preocupeí. Pol-o que vín, coincido enteiramente contigo na anarquía de sintaxis e de estilo. Moitas veces expríméntase a sensación de que foron escritos de calquer xeito, e sin que ó autor lle incedara o propósito de publicalos. En canto a erros, hainos mecanográficos, pero moitos proceden do mesmo orixinal, onde figuran tamén espazos en branco. Istes espazos estaban reservados, seguramente, pra palabras esquecidas no momento da escritura; mais, como o texto non foi relído pol-o autor, quedaron os brancos. Son partidario decidido de que corrixades os defeitos que existan. Otero nin se enterará, porque non ten idea do aspecto formal do que escribiu. Penso que se pode salvar, perfectamente, o seu estilo, dándolle unidade ó léxico e á forma. Comprendo os teus escrúpulos cando se trata dun autor conscientemente coidadoso, e que adoita un estilo xustificado por íl. Pero isto non é o caso de Otero. Hai, pois, que ordear os contos, porque íl non se preocupou de ordeación algunha; e hai que unificar a ortografía, pulir a forma, e axeitar a puntuación. Todo isto, si se pensa ben, é cousa adxetiva, e o libro será un libro oteriano o mesmo, inda que fallo da anarquía que hoxe o caracteriza (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 30/11/1956).

De seguro os contos dos que fala Del Riego son os que despois integrarían o libro *Entre a vendima e a castiñeira*, pois vería a luz un ano despois destas cartas. Os catro escolmadores foron Carballo Calero, García Sabell, Fernández del Riego e o propio Piñeiro. Cada un apuntou os que máis lle gustaron, ata que nun momento determinado puxeron as listaxes en común para escoller os contos que finalmente integrarían o volume,

Calero contrapoña neste artigo as figuras de Otero Pedrayo e Manuel Antonio, coa súa decantación a favor do primeiro, en contra do que facía Mourullo.

como solicitaba Piñeiro (Compostela, 29/11/1955). Nesa mesma misiva a Del Riego ponderaba os moitos defectos de sintaxe, de estilo, o descoido formal propio de Otero, pero que no texto “acada unhas proporcións case desastrosas”, para máis adiante preguntar a Del Riego: “¿Non tes notado, ás veces, verdadeiras incoherencias que se resolven en pura espuma verbal?”. Piñeiro mostrábase molesto por tanta “despreocupación”, aínda que se mantiña escrupuloso á hora de actuar e corrixir, pois entendía que se perdería o estilo do autor, polo tanto a intervención no orixinal debería ser mínima, mentres García Sabell era proclive a facer as mudanzas ata onde fose preciso para ter un texto máis limpo (Piñeiro a Del Riego, Compostela 29/11/1955). Xa antes da lectura dos relatos a opinión sobre a escrita de Otero Pedrayo era semellante, por iso non basearon a narrativa do proxecto arredor da súa figura, aínda que non desaproveitaron o seu potencial.

Eu, que o conozo intimamente, confésosche que estou bastante de acordo coa valoración xeneral que ti fas da súa obra literaria, que adoece, dende logo, de unha falla fundamental de medida interna, imprescindíbele aínda pra a literatura máis romántica e apaixonada. A súa obra literaria, en rigor, sucumbe diante do pulo asoballante do seu xigantesco poder creador, que decorre caudalosa e libremente coma se fose unha forza cósmica máis que unha forza espritoal. Trátase de unha vitalidade desbordada, unha vitalidade sempre a se sobrepasar a si mesma, que non conoce a heroica contención dun lento madurarse nos silencios do espírito, que non pasa polas sotiles mallas da depuración inteleitoal. Mais, con todo, de impresionante grandeza, inda que non seña a súa obra literaria a que máis fielmente a refrexe. Na medida en que vaias achegándote máis á súa persoa total –teño a esperanza de que chegarás a tratalo persoalmente con intensidade- irás asombrándote máis e máis da súa esceicional forza creadora. Nos seus escritos, nas súas conversas, nos seus discursos, nas súas conferencias, nas súas leicións da cátedra derrocha a mans cheas ideas, suxerencias, ouservacións que, desenvoltas e pulimentadas con acougo, acadarían o gran resplandor da cristaización cultural definitiva, máis que il prefere deixalas pasar coa superior despreocupación con que o vento pasa polo bosco marmurando resoancias que, onda tras onda, van pasando sin rumbo definido. A contrapartida fatal diste “desmedido” poder creador é a falla de “medida” de que falabamos inantes. Está necesariamente condenada á imperfeición formal (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, 08/03/1955. Citado por X. L. Allué, 2005: 62-63).

Nesta carta Piñeiro non oculta que antepón a súa personalidade á faceta de escritor, consciente de que espertaba fervor como orador. Sen dúbida souberon aproveitar esa veta e a admiración que producía a súa figura en favor da editorial Galaxia, pois a súa popularidade revertía na empresa.

Cheguei á conclusión de que a gran popularidade –sin paralelo hoxe en Galicia- de D. Ramón non se debe ós seus escritos, que moi pouca xente lee; débese ás súas fabulosas dotes de orador. E tamén, en parte, ó espléndido e incomparábel señorío da súa persoa humana (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, 8 de marzo de 1955. Citado por X. L. Allué, 2005: 68).

Esa personalidade que non deixaba indiferente era fundamental como ponte, pois arredor del os máis novos desenvolveron os parladoiros onde Otero Pedrayo era punto de encontro dunha xeración de novos universitarios que sentiu fonda admiración por el. Converteuse así en ponte de Galaxia coa mocidade, pero tamén serviu de conexión co galeguismo de preguerra , pois despois do falecemento de Castelao el era o máximo representante da Xeración Nós, do galeguismo da República. As súas viaxes a América tamén serviron de enlace entre Galaxia e a diáspora e sempre foi como embaixador da editorial, polo que axudou a resolver diferenzas e a achegar posturas en non poucas ocasións.

D. Ramón leva dando varias estraordinarias confrenzas, se se lles poden chamar así, eu diríalle máis, ben “torrenciales discursos”. O saúdo inaugural no Teatro Avenida abraiou a concurrencia [...] Parolei coel varias veces. Dentro de dous ou tres días virá á miña casa, é decir, a “Follas Novas”. Díxome que “temos que parolar moitas horas” (Carta de Xosé Neira Vilas a Francisco Fernández del Riego, 27/07/1959).

Neira Vilas refírese á viaxe que nese ano fixo Otero Pedrayo a Buenos Aires. Follas Novas organizara un acto literario no que faloron diferentes personalidades e que pechou Otero. Léronse cartas de galegos de todo o mundo, tamén do grupo Galaxia e dos rapaces de Brais Pinto, algo que emocionou a Otero. Esa ponte vital non condicionou o proxecto literario, aínda que si gustaron das claves do ideario oteriano que, seguindo a Vilavedra (1999: 189-191), son fundamentalmente: o galeguismo europeísta co atlantismo como trazo singular fronte á cultura mediterránea; a importancia da paisaxe como elemento determinante da psicoloxía, da cultura; o celtismo e o catolicismo. Este último trazo non, pero os demais elementos están en sintonía co proxecto de Galaxia e Galaxia partiu deles para marcar as pautas da narrativa, pois, coma noutros aspectos, se presentou como continuadora da Xeración Nós.

Otero foi un dos modernizadores da prosa galega de ficción (Vilavedra 1999: 192), pero o certo é que esa etapa coincide coa preguerra, cando a súa produción foi maior e deu á literatura galega as súas grandes obras. As novelas realistas e as culturalistas responden, con todo, a un gusto decimonónico de narrar que non tiña moito que ver coa narrativa dos anos cincuenta. En realidade só publicaría unha novela neste período, *O señorito da Reboraina* (1960), que veu a lume en Galaxia, e onde hai unha parodia desa fidalguía que

tanto defendera. Con todo, o seu tradicionalismo pódese ver no texto *O desengano do prioiro* (1952), obra teatral que publicou en Monterrey e na que hai unha crítica encarnizada contra o progreso e a incipiente industrialización e onde se mestura o fantástico, o popular, o realismo, pero tamén a vangarda (Vilavedra 1999:194). En todo caso, a figura de Otero Pedrayo foi aproveitada como orador, como núcleo, como ponte e, en menor medida, como narrador.

5.2.2. Álvaro Cunqueiro, a recuperación do intelectual franquista

Álvaro Cunqueiro é unha figura controvertida, pois para moitos é un falanxista e para outros un galeguista que se equivocou en ocasións porque era un home feble e pouco asentado na realidade. Camiñar pola traxectoria de Álvaro Cunqueiro é un baile de máscaras no que non sempre é doado levar o paso. Francisco Umbral nun libro homenaxe ó mindoniense afirmaba: “Hay que decirlo: Cunqueiro, primeramente, fue falangista” (Umbral 2003: 96). Pero isto non responde á realidade, nin tan sequera se aproxima, aínda que quizais sexa a imaxe que se ponderou en detrimento doutros aspectos da súa biografía.

A realidade é que en 1936 Álvaro Cunqueiro se define dende os quince anos como “republicán, ateo e galeguista” (Armesto Faginas 1987: 320), unha resposta que o novo escritor ofrece a Xosé Filgueira Valverde para unha antoloxía poética que, pola sublevación militar e posterior ditadura, non veu a lume. Cunqueiro era amigo de infancia de Francisco Fernández del Riego e na súa etapa de bacharel en Lugo coincide con Ánxel Fole, cos irmáns Correa Calderón e con Luís Pimentel. Pouco a pouco entra na atmosfera do galeguismo, unha incursión que culmina de maneira moi oteriana, coa visión do mapa de Fontán¹⁶⁰. Sexa imaxinación ou realidade, o certo é que despois chegou Compostela e ós faladoiros nos que se relacionaba con García Sabell, Arturo Cuadrado, Carballo Calero, Arturo Soto, Carlos Maside, Luís Seoane... Na mesma cidade e na imprenta de Ánxel Casal apareceu o seu primeiro poemario, *Mar ao norde*, ilustrado por Luís Seoane (1932), e co mesmo ilustrador, pero na editorial Resol, de Arturo Cuadrado, aparece *Cantiga nova que*

¹⁶⁰ O artigo “El mapa de Fontán” foi publicado no xornal *Faro de Vigo* (29/12/1951).

se chama riveira (1933). Sabemos que participou activamente na celebración do Día da Patria Galega de 1930, no balcón da Casa Consistorial de Mondoñedo, e que meses antes, con só dezoito anos, publicara no semanario mindoniense *Vallibria* o primeiro poema do que temos constancia: “D’un libro”. Nese mesmo ano dirixiu unha folliña baixo o significativo nome de *Galiza* e proxectou a editorial UN e *Papel de color*, iniciativas promovidas pola *Oficina lírica do Este Galega*, agrupación creativa fundada por Cunqueiro, Aquilino Iglesia Alvariño, e o debuxante Vidarte. Na editorial UN publicou *Poemas do si e do non* en 1933. Xa nesta época colaborou en *Resol* e *Vallibria*, o semanario mindoniense fundado por Xosé Trapero Pardo en 1930, e escribiu para xornais como *El Pueblo Gallego*¹⁶¹. Na folliña ventureira, *Galiza*, hai mostras evidentes de compromiso co país, co idioma, así como unha importante carga ideolóxica nacionalista. A súa comunión co galeguismo non tiña fisuras neste momento e non son poucas as ocasións nas que lanzou un berro de adhesión ó ideario, como no inicio do “Manifesto” que aparece no segundo número de *Galiza*:

Unha chamada pra labourar por ises novos e degarados tempos é ista folla: ela é un berro a os fillos da Galiza pra que en pé, sereos, pro tamén con carraxe, se ergan do sono en qué, debruzados, mais morren que viven e, foguendo dos seus peitos firentes proas loiten nos mares da Vida pol-a grandeza e liberdade da Mai-Terra (Cunqueiro 1931: 1 ou 1999: 83).

Da súa prodixiosa imaxinación temos noticia xa en 1931 cando convida a Francisco Fernández del Riego a afiliarse a un dos tres partidos políticos mindonienses: ó Grupo Galeguista Republicano, á Irmandade Nacionalista ou ó Partido Arredista Revolucionario. Era o poderoso maxín do escritor o que creara cada un deles, con denominacións que mostraban o seu pensamento. De feito, onde realmente militou foi no Partido Galeguista (PG), no que o designaron membro suplente da Secretaría Executiva. Como membro do partido foi convidado a Barcelona en 1934 polos galeguistas da cidade, unha visita que aproveitou para desenvolver as súas relacións literarias e participar en conferencias e encontros con escritores cataláns. Naquel momento era un poeta vangardista monolingüe en galego con xa tres poemarios editados.

¹⁶¹ *El Pueblo Gallego* era daquela o xornal máis importante de Galicia. Unha vez que se produce a sublevación militar, foille incautado ó seu lexítimo dono, Portela Valladares, e pasou a ser un diario falanxista, dirixido dende xaneiro de 1937 por Jesús Suevos.

Ninguén pode negar a complicidade de Álvaro Cunqueiro co galeguismo na época republicana e, aínda cando mantiña unha posición contraria ó pacto coas esquerdas, defendeu ata o último día que foi posible o Estatuto de Autonomía. Por iso non nos resultan estrañas, seguindo o fío da historia, as palabras que lle escribe ó seu íntimo amigo Felipe Fernández Armesto (Augusto Assía) días despois do alzamento militar, nas que se mantén fiel á súa liña de pensamento.

Ben en serio ¡probe España! ¡E probes de nós tamén! Eu non sei ben aínda -vou pra 24 anos- si lle é duro ao home *aguantar* a súa condizón de home, pro anque eisi fora eu amaría sempre, sober todo, a miña liberdade, i-as liberdades que os homes tivéramos en común e bon reximento serían por min sempre amadas e defendidas (Amoedo López 2010: 303).

Os días posteriores ó 18 de xullo de 1936 foron convulsos e unha decisión atinada podía salvar unha vida. A Cunqueiro comprometíano o seu pasado como membro do Partido Galeguista e todas as actuacións culturais levadas a cabo. Por esta razón decide afastarse o máis lonxe posible e Ortigueira foi o lugar escollido para evitar as represalias que xa estaban padecendo algúns dos seus amigos. Membros da súa familia non tardaron en posicionarse a favor da sublevación e en ocupar cargos relevantes, coma seu tío Francisco Cunqueiro Montenegro, que foi o primeiro alcalde delegado de Orde Pública de Redondela. Non sabemos se isto influíu para non ser un albo do fascismo, pero o que sen dúbida contribuíu foi a súa aposta por cargar a pluma e utilizala como arma poderosa para festexar a chegada do réxime fascista.

Comezou así a colaborar en *Era Azul. Guión de Falange Española y de las J.O.N.S. de Ortigueira*, que ve a luz o 12 de novembro de 1936 por vez primeira. As louvanzas ó réxime e ó ditador son recorrentes, non só nas páxinas dos xornais, senón tamén nos actos públicos ós que era convidado. Quizais por iso é nomeado xefe local de Prensa e Propaganda de Falanxe. Cunqueiro colaborara en *El Pueblo Gallego* cando o seu propietario era Marcial Valladares e tiña unha liña galeguista, pero coa sublevación fascista incautáronllo e utilizárono para espallar as ideas dos golpistas. Neses primeiros anos diríxeo Jesús López Suevos, un dos falanxistas galegos con máis poder. De seguida repara naquel mozo que escribía en Ortigueira e no que ve grandes aptitudes para a escrita, polo que axiña lle ofrece as páxinas do xornal no que tamén expiaron o seu pasado galeguista

José Fernando Filgueira Valverde ou Vicente Risco, entre outros. Non sería o director de *El Pueblo Gallego* o único que sucumbiría ós encantos de Cunqueiro, pois José María Castroviejo y Blanco Cicerón, que asinara a acta fundacional do *jonsismo* en Galicia xunto a Santiago Montero Díaz, vai ser un dos seus grandes valedores, amais do seu íntimo amigo. Naquel momento ambos destacaban no eido literario e xornalístico e nese novo ambiente Cunqueiro teceu amizades coas forzas vivas da ditadura. A súa vinculación vai máis alá ó darse de alta na Falanxe en 1937 en Vigo, aínda que nun dos expedientes consta que xa o era dende xuño de 1936, unha manobra que se lle atribúe a López Suevos para non levantar sospeitas, pero o máis probable é que sexa unha falsificación. O que si podemos aseverar é que se dá de baixa en 1943¹⁶².

O fascismo enxálzao e a súa carreira xornalística parece non ter teito. Os seus artigos propagandísticos da guerra aparecen en *La Voz de España* e comeza a asinar colaboracións na revista falanxista *Vértice*, ata que en 1939 se incorpora ó xornal madrileño *ABC*, do que chegou a ser subdirector. De feito, foi nese ano cando publicou o primeiro texto de ficción en castelán (Valls 2014:113), *La historia del caballero Rafael*, a primeira novela despois da guerra de Cunqueiro. En todos estes anos a lingua galega permanece esquecida para o escritor de Mondoñedo, incluso en contextos onde sería de agardar, coma no prólogo que lle escribe ó libro *Fala d'as Musas* (1936) de Daniel Pernas Nieto. Non deixa de sorprenden que nunha situación tan acaída para o emprego do seu idioma literario ata meses antes, preferise manter a súa marca de escritor en castelán. Esta posición afástao dos amigos de preguerra, especialmente dos que non aceptaran a ditadura e mantiñan a esperanza e a loita pola restauración da República. Con todo, sabemos que segue mantendo relación esporádica con Ramón Piñeiro ou Francisco Fernández del Riego.

pesie a que nunha época determinada estivéramos alonxados por seguíremos camiños disociados na política, nunca nos afastamos como amigos (Fernández del Riego 1990: 255-256).

Naquela época Cunqueiro colaborou en traballos colectivos como *Corona de sonetos en honor de José Antonio Primo de Rivera* xunto con Gerardo Diego, Manuel

¹⁶² Así o afirma Amoedo (2010: 303), aínda que aclara que esa baixa se deu polos problemas que el tivo co réxime, máis que por desafección política. Ó ano seguinte eliminárono do Rexistro Oficial de Periodistas.

Machado, Eugenio D'Ors, Eugenio Montes, Dionisio Ridruejo, Leopoldo Panero e Luís Rosales. Os amigos observaban na distancia esta deriva que emprendera e na que o vían perdido polos vieiros do fascismo.

De Cunqueiro no sé qué decirte. Para mí se perdió, y creo que va camino de perderse en redondo. No sé que haga nada que valga la pena. Espero, sin embargo, que le llegue la hora del reposo, en la que tanto puede hacer (Carta de Iglesia Alvariño a Fernández del Riego, 1938).

Cunqueiro, malia ter unha pluma brillante, tardará pouco en caer en descrédito por cuestións xa ben coñecidas e quizais por outras que se nos escapan (Rodríguez González 2014: 332). Será nese momento cando regrese a Mondoñedo co fardel cargado de decepcións, pero deseguida sente o apoio das amizades galeguistas, que intentaron dignificar a súa persoa reincorporándoo ó proxecto que iniciara antes da guerra civil¹⁶³. Cunqueiro, sabedor de que a súa sombra era moi alongada, comezou a escribir sobre temas galegos grazas a Francisco Fernández del Riego, que lle abriu as portas de *La Noche*.

Viñeron despois andaduras desnortadas. Pero no 1945 comezou a deixar todo o que o alonxara de Galicia. Encetou daquela a colaboración nos xornais sobre temas relativos ao propio país. Foi cando reanudamos a vella comunicación epistolar. Vencendo a súa teimosía de se mergullar nun mundo de escepticismo e de soedade, animeino, tamén eu cismante, para que escribise prosa en galego. Foi, mesmamente polo meu petarreo, que se decidira a facer narrativa na lingua natal. Xurdiron así, de a pouco, os folios cos que compuxo o libro *Merlín e familia*. Disfrutamos xuntos, máis tarde, de xeirais e viaxes inesquecibles (Fernández del Riego 1990: 255).

Del Riego cualificou esta etapa como “inauténtica e controvertida”, nesa liña que seguiu o grupo de cualificar vagamente eses anos, sen entrar nos feitos concretos. Así, neste parágrafo, omítense as causas polas que Cunqueiro se afastou do réxime e dáse a entender que foi unha decisión do autor, cando, en realidade, foi o sistema o que o expulsou polo seu comportamento persoal, que non ideolóxico.

O certo é que Cunqueiro volvía á súa Ítaca, a Mondoñedo, en 1947, e alí experimentou a baixada ós infernos, as penurias, a incomunicación, a soidade persoal, pero deseguida, grazas fundamentalmente a Del Riego, retoma o sendeiro do galeguismo no que estaba antes de estalar a guerra. Cunqueiro acepta a axuda “dos que sempre estivédes no

¹⁶³ Non foron as únicas amizades que o acolleron despois do regreso a Galicia, de feito Rodríguez González (2014: 333) analizou a súa relación cos membros da Asociación de Cultura Iberoamericana que nacera na Coruña en 1950. No seo da ACI deu as primeiras conferencias e con eles pasaba días e compartía proxectos como a representación da súa peza teatral que tivo lugar na Coruña en 1959.

camiño bo”, como lle di a Del Riego en carta de 1949 (Cunqueiro 2003: 41).

Leal Ínsua abriulle as portas do *Faro de Vigo* para colaborar no xornal dende 1949, ó igual que fai con *Vida Gallega*. Os seus amigos seguen a buscarlle novas posibilidades de subsistencia, así tamén escribe en *La Voz de Galicia*, en *La Noche* ou en *Galicia*, publicación bonaerense. Os artigos de Cunqueiro son de temática moi variada, pero nesa nova andaina e, como teremos ocasión de comprobar máis adiante, o autor ten un interese especial en cumprir co país dende a súa escrita, era a súa maneira de redimirse.

Alédame que che gosten os artigos da *Voz*. Eu quixera adentrarme en temas máis esencialmente nosos, e quizaves agora toque algún. De todos xeitos creo estar cumprindo co meu país na medida do posíbel, na *Voz* e no *Faro* (Cunqueiro 2003: 23).

Non podemos negar que o regreso a Galicia foi un punto de inflexión na traxectoria do escritor, pero non quere isto dicir que rachase definitivamente co réxime, xa que mantivo boas relacións con persoas afíns a el. Desta maneira, da man de Leal Ínsua chegou ó *Faro de Vigo*, e cando foi director, entre 1965 e 1970, tivo que manter un equilibrio entre a censura e a amizade, sabedor de que era un fío moi feble. Así, Valentín Paz Andrade, que escribía nas páxinas do xornal unha serie de artigos sobre os problemas socioeconómicos de Galicia cando Cunqueiro asumira a dirección, tivo que deixar de facelo¹⁶⁴.

Unha mañá escoitei a súa voz [a de Cunqueiro] polo arame dándome a entender que o editorial daquel día, nalgunha esfera oficial, non caera ben. Considerei que a chamada podía envolver necesidade ou desexo de volver ao réxime do silencio e renunciei a manterme a cabalo da pluma denantes de ser pola forza desmontado (Calvo 2011: 325).

A consagración de Cunqueiro chega anos despois a través da literatura e, sen dúbida, a creación da Editorial Galaxia foi decisiva para que se producise este feito, tamén para que Cunqueiro pasase de poeta vangardista ó gran narrador de obras fundamentais na construción do sistema literario galego. A actividade clandestina levada a cabo na década dos cincuenta por esta editorial non é comparable a ningunha outra e, quizais, pola súa loita contra as imposicións do réxime sorprende máis a incursión de figuras como a de Cunqueiro, que mantivera unha postura pública comprometida co réxime. Se temos en conta a documentación escrita e oral deixada polos protagonistas, non se trata, como se

¹⁶⁴ Cunqueiro tamén tivera atrancos coa censura nas súas propias obras, como ten estudado Dasilva (2011b).

puidera pensar nun primeiro momento, dun convivium entre represores e reprimidos (Figuerola 2010: 120), a non ser que xulguemos a historia dende a nosa perspectiva, pois eles non consideraron a Cunqueiro nunca como un represor. De feito mantiveron sempre unha relación de amizade que capacitaba a xustificación e o perdón dos erros do amigo.

Creo que no debes pensar en resentimientos de Álvaro. Hay muchas cosas en todo el mundo inexplicables. En Cunqueiro muchísimas. Pero debemos abstenernos de buscarles un porqué demasiado fácil y poco elegante (Carta de Iglesia Alvariño a Fernández del Riego, c. 1950).

Así, con *finezza*, recuperaron a Cunqueiro como escritor en galego e incorporárono á causa, ou sería mellor dicir que fixeron que retornase ó lugar que tiña na preguerra. Sen dúbida o seu compromiso anterior co galeguismo, o feito de ser xa un escritor con obra importante en galego, as súas relacións previas co grupo, incluso cos exiliados como Blanco Amor, facilitaron a súa reinsertión na rede. Como contrapartida, Cunqueiro correspondeu coa súa pluma, aínda que como se pode ler na correspondencia con Ramón Piñeiro e Del Riego, os dous piares da Editorial Galaxia, a insistencia e os apupos para que escribise en galego foron constantes. Cunqueiro sentiuse parte de Galaxia axiña e mostra da sintonía é que mesmo intentou buscar accionistas en Mondoñedo para a editorial (Cunqueiro 2003: 53).

andado o tempo, Cunqueiro volveu ó rego que abandonara. Penso que a miña teimosía foi decisiva neste particular. Animeino a se reintegrar ó mundo da cultura, á lingua que, malia todo, non esquecera. Venceu os riscos da soidade deprimente que o envolvía. Reviviu no amor á fala, á creación literaria. Trouxo á literatura galega renacida novos aires de orixinalidade na narración, no teatro, mesmo en traballos didácticos (Fernández del Riego 2003: 203-204).

As constantes mostras de alento vense recompensadas nesta primeira etapa, cando deu ó prelo en pouco máis dunha década media ducia de grandes obras. En 1950 publicou *Dona do corpo delgado* na colección Benito Soto, para posteriormente editar xa en Galaxia *Merlín e familia* (1955), *As crónicas do Sochantre* (1956), *Herba de aquí e de acolá* (1957), *O incerto señor don Hamlet, príncipe de Dinamarca* (1958)¹⁶⁵, *Escola de menciñeiros* (1960) e *Se o vello Sinbad volveuse ás illas* (1961). Son os anos de maior produción do autor mindoniense en galego. A pesar do esforzo creativo, Cunqueiro sabe

¹⁶⁵ Non nos centraremos no teatro porque non foi unha aposta da editorial, pero é interesante consultar o artigo de Dasilva (2014) sobre os problemas de representación desta peza de Cunqueiro.

que a sombra do fascismo é alongada.

Pro non debes esquecer que, faga eu o que faga pólo noso vello país –póla razón galega e pólo seu mensaxe– eu non teño ningunha autoridade moral. Dígocho con tristura, pro é e así e non hai que facerlle (Carta de Cunqueiro a Piñeiro, c.1952. Citamos por Alonso Girgado 2010: 69).

A xenerosidade do galeguismo permitiu que puidesen convivir represaliados e represores, persoas que apoiaran e tiveran vinculación co Réxime, aínda que non sen pasar un filtro. Quizais no caso de Cunqueiro é especialmente paradigmático, porque houbo unha especie de bula entre os seus compañeiros, incluso entre aqueles que se viran obrigados ó exilio, como Luís Seoane, e que non sempre foron tan comprensivos con outros intelectuais franquistas.

Recibí estos días el nuevo libro de Cunqueiro de Galaxia, que supongo tan bueno a simple vista -pues aún no lo leí- como los últimos suyos. Haré como siempre con todo lo que llega ahí, el comentario radial (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 01/04/1959).

Anos despois segue a loar a súa escrita cando confesa a Del Riego que “El libro de Cunqueiro me pareció el mejor de los publicados últimamente por él y muy bueno el prólogo de Domingo” (Buenos Aires, 08/03/1961). Nas referencias que nesta época se fan a Cunqueiro sempre se recorre á súa escrita, á súa calidade literaria e inténtase minimizar a súa vinculación co Réxime. Sempre atopan unha razón para xustificar as súas reaccións e normalmente recorren á súa personalidade infantil, feble, que cren non distinguía con claridade o ben do mal. Hai moitos exemplos de comentarios ó respecto, pero podemos recoller este que responde moi ben ós parámetros aquí debullados.

Coido que a madurez e a vellez o atinxiron sen penetrar no cerne da súa alma infantil, e que a traxedia de España que o embrullou nos seus loitos, non lle destruíu a naturalidade de fantasía dos dons de transparencia ditosa que posúen os descendentes daquela que non probou o froito da ciencia do ben e do mal (Carballo Calero 1981: 133-134).

Este *convivium* aínda parece máis evidente nesta carta escrita por Eduardo Blanco Amor, na que ademais ofrece algunhas claves sobre a escrita de *A Esmorga*. Confesións á marxe, interésanos a nómina de autores ós que lle enviou a súa obra e dos que agardaba unha opinión que posiblemente non lle chegou nunca.

“A Esmorga” mandeina ó seguintes escritores: “Borobó”, V. Risco, C. Martínez Barbeito, C. J. Cela, J. Sigüenza, R. Carballo Calero, Iglesia Alvaríño, A. Cunqueiro, L. López Cid, A. Fole

(que se ocupou dela, tí me mandache o recorte), Filgueira Valverde, Guerra Dacal, e fai uns días, por indicación de Piñeiro, ó rapaz López [sic] Ferrín, do xuntoiro Brais Pintos. Coido que a distribución foi bastante abundosa. A miña queixa está inspirada en que no hai proporción entre iste silencio e o barullo que se arma cando o libro sae e publicado (Carta de Blanco Amor a Fernández del Riego, Buenos Aires 08/04/1960).

É interesante esta listaxe porque entre as persoas ás que lle envía o seu libro hai bastantes nomes que formaran ou aínda naquel momento tiñan implicación co réxime, aínda que non todos tiveron o proceso de restitución co que si contou Cunqueiro, aínda que é innegable que el tamén contribuíu a que así fose.

No terceiro número da Colección Grial atopamos unha coñecida carta pública de Ramón Piñeiro a Álvaro Cunqueiro na que daba acuse de recibo da tradución de Hölderlin feita polo mindoniense (Piñeiro, 1951). Segundo González (2003) e Forcadela (2005) este texto cómpre poñelo en relación co artigo que Cunqueiro publicou en 1963 en *Grial*, “Imaxinación e creación. Notas pra unha conferencia”. Entenden, cremos que moi atinadamente, que estes dous textos dialogan con esa etapa de restauración de Cunqueiro, e que enmarcan o comezo e a fin da etapa máis produtiva do escritor en galego e tamén a máis comprometida co proxecto de Galaxia.

Galaxia consegue o “enterramento definitivo” do falanxista e o “regreso ao centro” do galeguista, como explicou Forcadela (2005:10). Xa expuxemos que o fixeron a través de argumentos baseados nun carácter feble, infantil, unidos a unha especie de alleamento, unha mestura que creara a confusión do autor. E nesa restitución pública axudou moito o texto de Piñeiro no terceiro caderno da *Colección Grial*, porque o situaba na cerna do proxecto. Nunha publicación tan importante para o grupo aparece esta carta en galego, rodeada de artigos en castelán, o que non deixa de ser outro aceno ó escritor. A carta estaba dirixida a Cunqueiro, pero cando se publica o interese é que chegue o discurso ós demais, neste caso ó galeguismo, coa intención de que o asumisen como peza importante na construción da literatura nacional. Cunqueiro apostaba pola imaxinación, pola arte e polo individualismo na creación o que o levaba cara á liberdade, segundo Piñeiro. A este proxecto contrapuña aquel que se baseaba na razón, na ciencia, no socialismo e na lei que encamiñaba á escravitude. Polo tanto, renegaba das correntes europeas do momento, do existencialismo fundamentalmente, e establecía unha contraposición entre Europa e Galicia, aínda que Piñeiro non contaba entón con que axiña esa dicotomía ía darse tamén no

propio sistema.

Piñeiro era o teórico e Cunqueiro o encargado de plasmar na literatura o seu ideario, como fixeran anteriormente outras parellas frutíferas como Murguía-Pondal ou Risco-Cabanillas (Forcadela 2014: 16). Sen dúbida o realismo máxico, esa mestura do real e o imaxinario, deu grandes páxinas á literatura galega e foi das liñas máis frutíferas. O campo literario galego buscaba autonomía e Piñeiro entendía que o tiña que facer por oposición, algo que naquel momento era compartido pola maioría do grupo, cando menos non había tensións evidentes, que axiña se manifestaron. O valor dunha obra reside tamén na opinión da rede que a avala ou non.

No texto hai unha clara intención de remarcar o europeísmo da cultura galega, unha idea fundamental do pensamento do autor e de todo o grupo, fronte ó férreo nacionalismo español. Para o grupo Galaxia, Cunqueiro era unha peza fundamental na configuración do sistema literario galego e así llo expresa Piñeiro.

Ise mundo é o arte e non nace da realidade ouxetiva, senón da intimidade do home. ¿Non che parez que o noso deber de europeos, debe ser o amosarlle a Europa o camiño da liberdade espritoal; o camiño do arte como ideal humán; o camiño do humor como «sabiduría suprema». Eu estouche seguro de que unha gran Cruzada da Imaxinación, sería de moito proveito pra a saúde espritoal de Europa. Tarde ou cedo haberá que o facer sen remedio. ¿Por que non-a habemos de comezar nós? Non seguíñ máis adiante cos meus pensamentos. Xa entre lusco e fusco, erguinme das pedras co ista idea na cabeza: “niste asunto é moi importante o parecer de Cunqueiro” (Piñeiro 1951: 107).

Esta carta aberta emociona fondamente a Cunqueiro, como se pode comprobar na correspondencia que intercambia con Piñeiro. Non nos debe estrañar o agradecemento do mindoniense por tratarse dunha demostración aberta de amizade e dunha aposta decidida pola súa incorporación nun proxecto galeguista e antifranquista. En máis dunha confesión privada expresou o seu agradecemento e a súa aposta por facer literatura con maiúsculas, fuxindo dalgunhas liñas que se cultivaban na época.

Lin “A xente da Barreira” e non me non gustou ren. Por ise camiño, esteticamente falando, nada se fai nin se vai a ningures. É outra cousa o que fai falla i-é urxente pór man na tarefa (Carta de Cunqueiro a Piñeiro, s.d. Citamos por Alonso Girgado 2010: 69).

A xente da barreira fora un libro con mala acollida na época e parece que tampouco se celebrou entre o galeguismo. Cunqueiro non tardou en reaccionar contra a literatura de

Carballo, que non foi reivindicada polo grupo en ningún momento, e comezou a escribir grandes páxinas de literatura en galego, a ofrecer obras anovadoras, universais, que deron un novo pulo á narrativa galega, ó teatro e á poesía.

Confírmoches que en gracia e donosía a súa pruma non ten par; tampouco, nas mesmas cualidás, ten par a súa simpatía persoal, sempre a irradiar outimismo e xenerosa ledicia, aínda no medio das disgracias ouxetivas. O gran prodixio da súa persoalidade consiste en que vive *realmente*, da mañán á noite, no mundo pantástico da imaxinación. A primeira gran disgracia que iste feito lle ocasiona é que a xente non o comprende. De ahí deriváronse, como tiña que ser, moitas e moi grandes desventuras, que, naturalmente, non foron capaces de o traer á realidade “real”. Está dende que naceu i estará mentres viva en divorcio irreparable co mundo das outras xentes. Un dos tropezos máis graves, que o ten feito afociñar moitas veces, é o da súa radical diverxencia ética coa xente. O Cunqueiro, por natureza espontánea e non por “degradación moral”, vive auténtica e realmente máis aló do ben e do mal. No mundo libérrimo da imaxinación e da fantasía, non rixen as leis éticas que rixen no mundo da vontade. Il, que pertence integralmente a aquil libérrimo mundo, desconoce por completo tales leis éticas. Así, a súa imaxe social –en tanto a sociedade se regula por isas leis- resulta talmente catastrófica diante dos ollos do vulgo: sablista, estafador, mentirán, etc., etc., Mais, sin que deixen de ser “ouxetivamente certas” as súas estafas, os seus sablazos, as súas fabulosas mentiras, etc., a realidade verdadeira do problema é que Cunqueiro obra de maneira espontánea e inconsciente, talmente como podería obrar un neno; un neno de 45 anos de idade, de 104 kilos de peso e de unha portentosa imaxinación. En Galaxia temos pra editar os orixinais do seu *Merlín*, fermosa narración imaxinativa galega (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, 08/03/1955. Citamos por Allué, 2005: 63-64).

Quizais os máis novos eran os máis cautos na aceptación de persoas que formaran parte da intelectualidade do Réxime, polo que o labor non foi só público senón que se reforzou privadamente. O argumentario non distaba en absoluto: personalidade infantil, febleza no carácter e gran talento literario, polo que cumpría a súa incorporación ó proxecto. Para os amigos de preguerra, quizais por coñecemento, era máis doado aceptar esas desculpas, cando menos así se desprende da correspondencia de Luís Seoane a Del Riego, onde as mostras de ledicia cando recibe libros do mindoniense son constantes. Luís Seoane non dubidaba en afirmar tamén que para el era o mellor escritor da literatura galega. Son anos de amizades e moi frutíferos intelectualmente para Cunqueiro, aínda que tamén comezaran as discusións sobre a aposta pola fantasía fronte ó realismo, que defende no texto que indicamos como peche deste período.

Toda literatura comprometida quere ser recibida como un testimoño, pro acontez, i en grande parte pola inescusable necesidá de comunicación e porque o testimoño ten de ser afinado deixa o linde das posibilidades dramáticas –é dicir, do conto e da súa moralidade-, que isa literatura soamente se testimoña a sí mesma, é o seu propio testigo, vive de testimoniarse a sí propia; i o testimoño é tanto máis literario canto máis isa literatura se sinta avencellada a unha ideoloxía

que interpreta unha realidade, social, política, relixiosa, etc. Isa literatura perde terra tan axiña como se convence de que testimoña, desconéitase do real, faise simbólica porque se enche de tópicos, e no millor dos casos remata creando, na propia vida cotián, *zonas de espello*, que decía Charles du Bosc, e que son ístas a proba, para min mui sabrosa, de que a imaxinación, aínda cando non se pensa usala e dase por soterrada, crea incrusive a contrapelo. Isto é, deforma. Toda literatura, xa non faguería falla nin decilo, subxectiviza o material que manexa. (Cunqueiro 1963: 182).

Cunqueiro defende as virtudes creadoras que nacen da fantasía, da imaxinación, do mito ou do soño. Comezara xa un enfrontamento entre os escritores que defendían unha literatura social e reivindicativa, fronte aqueles que apostaban pola literatura evasiva. Celso Emilio Ferreiro foi un dos que apostou pola poesía comprometida, mentres que Cunqueiro apostaba por librar a “cruzada da imaxinación”. Curiosamente o libro *Longa noite de pedra* (1961) editáao Fernández del Riego, polo que a tensión temperábase na propia editora.

Poetas conformistas desta terra
-testicular emporio de esqueletes-
mentras o home loita, chora e sofre,
cantade a violeta, a margarida,
e desfrolade a rosa reticente
dos vosos mínimos problemas...
decide sí a todo e medraredes.

Estes versos de Celso Emilio poden exemplificar perfectamente cal foi o cruce de acusacións e dende que discursos se defenderon estas apostas encontradas. Chegaba esta polémica nun momento no que Cunqueiro comeza a se desviar do proxecto para centrarse na escrita en castelán, polo que a amnistía da que se beneficiara durante algo máis dunha década comezou a ser cuestionada progresivamente.

A min non me estrana esta acritude cerril de algunhos compatriotas nosos, entregados ou vendidos ó franquismo como Cunqueiro, etc. O que si me estrana é a posición dos galeguistas de Galaxia, Piñeiro, del Riego, Sabell, etc., que levados do seu fedorento “anticomunismo” son capaces de chegar as máis noxentas vilezas: silenciar, calumniar, delatar... Digo que me estrana esta posición, i en realidade non me espreso ben, pois en verdade xa fai tempo que comprendo o mecanismo que a move, e que non é outro que o de haber elixido, definitivamente e con tódalas consecuencias, un dos campos nos que arestora se debate a historia dos homes: a bandeira do imperialismo e dos explotadores, que leva imprícita a idea de “preferir a inxustiza ao desorde”. Isto, vouno entendendo; o que non entendo é a xenreira, o odio incivil, a paixón brutal, a teima feixista con que alimentan o seu parcialismo (Carta de Celso Emilio Ferreiro a Neira Vilas, Caracas maio 1969. Citamos por 2010: 163-164).

Certamente esta xa é outra etapa que queda fóra dos anos de estudo desta tese, pero consideramos que cómpre esbozala minimamente para que sexa evidente que a etapa máis

produtiva de Cunqueiro, o seu compromiso máis firme co proxecto de Galaxia corresponde coa primeira etapa da editora, *grosso modo*. A referencia textual que pon fin a esta etapa foi o ensaio que se difundiu nas páxinas de *Grial*, pero quizais a simbólica podería marcarse nese mesmo ano, 1963, no acto de entrada do escritor na Real Academia Galega. Era o recoñecemento público máis alto que lle podía tributar o galeguismo, na súa vila natal, ante moita xente, Cunqueiro era nomeado membro da Academia, un feito moi meditado que aconteceu no momento en que consideraron oportuno, pois poucas cousas sucedían por casualidade.

Escribinlle a Cunqueiro unha carta franca porque algun dos nosos amigos díxolle un pouco depresa que sería presentado. Eu escribinlle con toda amizade. Respondeu con unha carta emozoante que xa se ha leer entre os amigos. Desexa o trunfo de Vde. con palabras de verdadeira admiración e afeito. Escribiu deseguida de recibir a miña carta. Foi unha venturanza pra min. Pra outra vacante hai que erguelo por acramación inda que non queira (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 29/11/1958).

O grupo entendeu que primeiro debía entrar Del Riego e outros nomes, pero que el non tardaría en ser presentado, como así aconteceu. O acto de entrada na RAG celebrouse o 23 de abril de 1963 en Mondoñedo e converteuse nunha xuntanza de recoñecemento pola entrega intelectual ó proxecto común. Basilio Losada recibe este crónica da entrada de Cunqueiro na Real Academia Galega.

O domingo foi o ingreso do gran Cunqueiro na Academia. Celebrouse en Mondoñedo. Acudiron unhas 300 persoas de tódolos puntos de Galicia. A sesión de recepción celebrouse no Paraninfo do Seminario. Foi un aito solemne e brillante. O discurso do Cunqueiro foi unha maravillosa e fascinante xoia literaria. No banquete —ó que asistiron un bispo e dous gobernadores civís— cantouse o himno galego. Recibíronse centos de telegramas, dos que somentes se leron unha dúcea, entre iles o da mocidade galega en Barcelona. Foi unha xornada de intensa e quente afirmación galega. O Cunqueiro semellaba o gran Señor de Mondoñedo atendendo ós seus convidados. Tan dilixente e atento estaba a todo e a todas que mesmo semellaba que houbera moitos Cunqueiros. Eu tiña a sospeita —e inda a teño— de que Merlín fixo un estrano milagre da “multiplicación do Cunqueiro” e que Mondoñedo estaba ise día cheo de Cunqueiros (Carta de Piñeiro a Basilio Losada, Compostela 24/04/1963. Citamos por Piñeiro 2009: 217-218).

Fernández del Riego, o seu gran valedor na restitución, encargouse de pronunciar o discurso de resposta e non dubidou en poñer en valor eses trazos da súa personalidade que lles serviran ó grupo para expiarlle o seu pasado falanxista.

Quizabes Cunqueiro careza de ollos adultos pra dexergar a vida. Dexérgaa ó seu xeito. E dexergándoa dista maneira, descobre siñificados e asociacións impensables; anacos do mundo de

maxia no que viven, sin se decatar, os nenos (Cunqueiro 2011: 123-124).

O seu amigo Cunqueiro era un *bon vivant*, expresión que repetía cada vez que se lle preguntaba por algún feito cuestionable, un neno, como declamou no discurso de entrada da RAG. Tamén Ramón Piñeiro se sustentaba no mesmo discurso, pero despois de 1963 era cada vez máis difícil de soste, pois volvía ós círculos españois co afán de consolidarse nun sistema con máis poder. Aquel espírito de Galaxia que o imbuía do ata entón esvaeuse, despois dun compromiso firme co idioma que era festexado pola rede.

Días pasados organizouse eiquí [en Vigo] un curioso homenaxe colectivo a Taibo, Cunqueiro, Castroviejo, Zunzunegui, Sigüenza, P. Calasanz, Márquez Peña e Méndez Ferrín. Os dous primeiros e o derradeiro faláron en galego moi espresivamente (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 19/06/1957).

Cunqueiro parece xogar ó longo da súa vida con dúas máscaras que vai alternando segundo o momento ou as necesidades. E a partir dos anos sesenta planifica o seu proxecto de escritor en castelán a través das obras: *Las mocedades de Ulises* (1960), *Un hombre que se parecía a Orestes* (1969), *Vidas y fugas de Fanto Fantini della Gherardesca* (1972) e *El año del cometa con la batalla de los cuatro reyes* (1974)¹⁶⁶. Consólidase entón como escritor en castelán e este xiro produce inquedañas no grupo Galaxia, pois nese tempo só publicou en galego *Xente de aquí e de acolá* (1971) e pezas teatrais menores.

Leín o *Orestes* de Cunqueiro. [...] o que temo é que a súa canonización na literatura castelán poida apartalo da creación en galego (Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, 15/03/1969. Citamos por Piñeiro 2009: 751).

O autor mindoniense non dubida en ofrecer as súas explicacións a Piñeiro, quen seguramente lle recriminaba a súa falta de lealdade ó proxecto, pois xa entón boa parte da súa produción en castelán estaba na rúa.

Pro eu, tristemente, non poido darlle á miña obra en galego nin a décima parte do tempo que mester for. Eu vivo do meu traballo, e todo o gañado levárono as carreiras dos fillos, e agora atópome con que aínda teño que escribir vinte ou máis artigos ao mes, dar conferencias que me aborrecen, agora remato dous libros en castelán que me supoñen uns miles de pesetas, etc. Cómo non iba a pasar días enteiros co libro dos paxaros? Pro é que non teño ises días, isas horas. Aínda que o noxento Celso Emilio en Caracas propalase que eu escribía en galego polos cartos, ti sabes que eu din os meus libros gratis et amore a “Galaxia”, e sin percibir cáseque nin

¹⁶⁶ Tamén traduce as súas obras en galego para publicalas en castelán, a nova lingua pola que aposta, como ten estudado Dasilva (2012b).

un pataco. Así están as cousas. Quero facer o libro dos paxaros, e fareino, e dar unha ou dúas novelas, unhas pezas de teatro, un ou dous libros de poemas, e todo isto nun ano ou dous. Porque, ademais, estou nunha hora na que me sinto muito mais doado en decir en galego, fártame mais, está o pan das verbas na boca miña mais sabroso e fresco si é galego” (Carta de Álvaro Cunqueiro a Ramón Piñeiro, 01/10/1971. Citamos por Alonso Girgado 2010: 77).

A confesión de Cunqueiro a Piñeiro vai na mesma liña que as súas declaracións públicas. Así, nunha entrevista realizada por Perfecto Conde, afirma: “Yo me vi obligado a hacer periodismo y a escribir libros de narrativa en castellano” (Conde 2003: 112). A precaria economía do escritor parecía ser a causa da súa incursión, sexa ou non a causa motivadora deste cambio, o certo é semella un argumento moi racional, para a mentalidade infantil que tanto xustificaron durante a década dos cincuenta. Polo tanto, se seguimos as súas palabras o Cunqueiro escritor en lingua galega foi por vontade e en castelán por necesidade, pero tamén é certo que na década dos cincuenta a súa restitución só podía chegar polo galego, pois fora deostado polo Réxime.

No se trata de una decisión voluntaria. Yo soy un escritor gallego, soy un hombre que piensa en gallego y no creo en el bilingüismo. Sostengo que hay siempre una lengua de fondo y mi lengua de fondo es el gallego. Que tenga más o menos facilidad para expresarme en otra y que ésta sea el castellano es otra historia. Naturalmente, un escritor que pretenda vivir de la pluma no lo puede hacer si escribe solamente en lengua gallega (Pérez Bello 2003: 103).

Sabemos que pola entrega de *Merlín e familia* Cunqueiro recibiu da editorial Galaxia mil pesetas¹⁶⁷ que, sendo unha cantidade respectable, certamente non sustentaba unha familia. Despois dunha primeira etapa galeguista, da conversión en intelectual falanxista, da súa restitución ó sistema literario galego, chegaba o tempo de afastarse novamente e de aproximarse ó poder. Cunqueiro, por exemplo, recibiu moitas críticas pola súa visita a Buenos Aires, ó Centro Galego, que en 1967 estaba nas mans de Mourente, unha persoa afín ó réxime de Franco. O mindoniense foi acompañado do xeneral Constantino Lobo Montero, presidente do Centro Galego de Madrid. Esta viaxe non é apoiada polos seus amigos da Editorial Galaxia, pero unha vez máis exculpan a súa decisión porque de non facelo quedaba invalidado para o discurso da editorial que sustentara a narrativa na súa figura.

¹⁶⁷ A Editorial Galaxia non tiña unha asignación fixa ós escritores polos orixinais. Había casos como o de Otero Pedrayo que desestimaba calquera compensación económica polos seus libros e outras persoas que percibían unha contía económica pola obra, pero non sempre era a mesma. Por exemplo Vicente Riso recibiu tres mil pesetas pola *Historia de Galicia* (1952), unha cifra moi superior á percibida por Cunqueiro.

Por certo que comprendo moi ben a desilusión [que] ahí lles produciría o seu viaxe a B. Aires. Ahí so o conocen como escritor e como amigo, que son as dúas excelencias do Álvaro, pro desconocen a súa tremenda febleza de carácter. É totalmente inconsciente (Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, 26/09/1967. Citamos por Piñeiro 2009: 604).

Unha vez máis o seu carácter e a súa inconsciencia para xustificar as súas actuacións, pero nese momento era máis difícil de xustificar, o medo xa non pesaba, nin a xuventude, polo que parte do galeguismo xulgouno duramente e a imaxe de escritor fascista foi gañando peso, fronte á de autores, como Celso Emilio, que se mantiveron en posicións afastadas do Réxime. Galaxia non o desprestixiou en ningún momento, porque facelo era tamén menoscabar parte do seu proxecto, pero, sen dúbida, esta etapa final da súa vida era difícil de encaixar nun sistema literario que apostara polo criterio lingüístico para determinar os escritores que formaban parte ou non. Quizais foi a partir de entón cando se obvia a produción en castelán de Cunqueiro e só se presta atención á galega. A nós interézanos o paralelismo entre a primeira etapa de Galaxia e a entrega ó proxecto de Cunqueiro, pero tamén a simbiose Piñeiro-Cunqueiro para alicerzar a literatura nacional.

5.2.3. Ánxel Fole, o realismo popular

Ánxel Fole foi desas persoas engaioladas para a causa por Piñeiro, pois antes da sublevación fascista era fundamentalmente un escritor inclinado cara á literatura castelá, pero a súa coincidencia con Piñeiro en Lugo foi crucial para o cambio radical de Fole e a súa incorporación ó campo literario galego.

Non te podes maxinar canta emoción me produce ver a Fole convertido nun dos millorciños escritores da lingua galega e nun dos seus máis afervoados defensores. Sendo rapaz, o meu orgulo [*sic*] galeguista cifrábase en ter incorporado á lingua galega dous nomes de primeirísima calidade: Ánxel Fole e Luis Pimentel. Dende aqueles tempos pasaron bastantes anos e moitas cousas, pro o meu orgulo galeguista aínda sigue sendo o mesmo, algo acrecido, é certo, con novas incorporacións (Domingo, Novoneyra) ó cultivo da língoa. Eu penso –i-estou seguro que tamén o pensas ti- que a incorporación de un bó poeta ou de un bó prosista é máis importante pra o porvir histórico de Galicia que a posible incorporación de un ministro ó Goberno de Madrid. Na etapa aitual da vida galega pódese decir que os verdadeiros ministros de Galicia son mesmamente os seus poetas e mail-os seus escritores i-artistas. Estamos n-unha fase histórica que poderíamos chamar de autoculturización. Ista é a hora dos poetas, dos prosistas, dos pintores, dos dibuxantes, dos ensaistas, dos filólogos, etc. Na medida en que o seu labor seña fondo e ricaz, o futuro histórico de Galicia terá máis ou menos posibilidades intrínsecas de desenrolo. Por iso a min me conmove tanto a presenza de Fole, pois con ser esternamente un probe tolo esfarrapado, a obra que il vai escribindo aló nun buratiño lugués está chea de

trascendencia e de futuro. Pra min é un símbolo entranabel da nosa cultura presente (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 15/11/1954).

O certo é que Piñeiro apoiou sempre a Fole, que despois da súa estadía forzada en terras do Incio e de Quiroga volvera cun galego arrequecido e cun maior dominio do código lingüístico. Quizais isto tamén influíu para que comezase a escribir en galego, pois tiña máis soltura que antes da guerra, cando xa fixera algunha incursión pero moi tímida. Da man de Piñeiro ingresara no Partido Galeguista, polo que estaba encamiñado a seguir os pasos do seu guía. É el quen inaugura a narrativa en Galaxia con *Á lus do candil* (1953) e continuará a súa proposta literaria con *Terra brava* (1955).

Los cuentos de Fole, que conocía, espléndidos ; de ahí está surgiendo para la península una nueva literatura humana, popular, que no tiene nada que ver con esa que está llegando de Madrid, sucia, desengañada, sin esperanza, que parece surgida de entre los sopones que aguardan a la puerta de los cuarteles y de los conventos. A esa literatura de truhanes empieza a oponerse la que va conociéndose a través de Galaxia, por vosotros, y que a todos los que estamos lejos nos hace concebir un porvenir mejor (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires, 30/08/1953).

Para Carballo Calero, toda a literatura erudita que estaba a xermolar non podía prescindir da tradición, polo que os contos de Fole encaixaban perfectamente no programa de Galaxia. Lembremos que se presentaron como contos narrados ó redor do lume, dunha fogueira que daba calor no frío inverno do Caurel, preto da torre de Abrantes. Esta escenografía xa nos sitúa na literatura oral, nos relatos populares de corte tradicional, pero no grupo quixeron destacar aqueles que tendo esa raíz foran creados por Fole e, polo tanto, dotados de erudición. Neste nivel sitúa Carballo (1982: 238) “O espello” e “O tesouro”. Distingue, polo tanto, entre relatos recollidos do pobo e aqueles que son propios da creación do “escritor culto” (Carballo Calero 1982: 238).

O escritor foi transcribindo, pra os lectores, istes fermosos contos de diversas bisbarras galegas, ditos arredor do lume na torre de Abrantes. Con un pitelo apagado antre os beizos, foinos escribindo manualmente. De cando en vez bebía un grolo longo e pousado de viño quirogués. Unha forte bris abaneaba as ponlas dos castiñeiros, saloucaba na ampla chiminea... Anxel Fole amosa niste libro un admirabre poder de ouservación; todo o rexistra con cobizosa curiosidade. [...] Algús foron ouvidos polo escritor, fai tantos ou cantos anos, e verquidos logo no papel, sen ningunha modificación sustancial no asunto. Outros, os máis, son pura invención súa. Quizaves, antre istes se atopen os de meirande interés (Lorenzana 1953: 8-9).

Fernández del Riego no prólogo de *Á lus do candil* tamén insiste nesa diferenza entre os contos recollidos e aqueles que son creación do autor, que considera de maior

interese. Fole continúa unha liña que tamén estaba na Xeración Nós, que era aquela que cultivara Risco, entre outros, con relatos nos que o realismo popular era a base. Polo tanto, esta liña que apoiaron non era novidosa, senón que novamente os situaba como continuadores da xeración de referencia. Fole tamén se detén na descrición da paisaxe, dunha paisaxe recoñecible que reforzaba o realismo do relato, xunto a outros trazos como o lingüístico.

A nosa terra, sempre san e forte, é unha estrutura nidia, transparente, cristañña. Tudo o asunto está en seguírlle o son, en andar no seu vieiro montesí. Que ven marcado polo pobo. Nós temos de adeprender na xente de abaixo, non porque seña máis ou menos diferente, escitadora ou orixinal, senón porque ela é a depositaria, cáseque escrusiva, do segredo do sangue e do destino. Ela é a corda antiga e poderosa que cingue a Natureza ó complexo da colectividade. Ela incorpora os piñeiraes, as serras, as fragas e as rías ó trabado da hestoria. E mesmo por iso, fora das cencias e das técnicas, fai a cultura. A campaña dos labregos e dos mariñeiros ca paisaxe, en misteriosa irmandade, empuxa o frorecer, sen bruído, da persoalidade. Galicia é unha unidade orgánica de vida e cultura [...] Fole, o aldeán. Ele, un de tantos, un como os outros e, por iso mesmo, unha parte esencial do noso mundo galego. É *exemplo*, non *tipo*. Se fora tipo non formigarían nele as inquedanzas. O tipo é unha realidade amputada, sen pálpito, unha realidade acadada por abstraición (García Sabell 1955:11/14).

A explicación ó cultivo do realismo popular ofrécea García Sabell no prólogo de *Terra brava* e é un discurso moi en sintonía co que mantiñan neste momento a respecto da lingua, non dista moito daquel artigo de 1952 titulado “A lingua, sangue do espírito” (Piñeiro 2007: 39), baseado en elementos moi similares. Esa “cadea anímica” que une a cantos falaron unha lingua e a falarán, polo tanto esa obra de todos, ese herdo espiritual que é a lingua, tamén é pola que se entra en comunión e en comunicación co pobo, polo tanto o punto de partida. Así, o idioma estaba feito coa sustancia espiritual da comunidade, pero tamén da cultura que abrolla da mesma¹⁶⁸.

Estes dous libros de Fole, *Terra brava* e *Á lus do candil*, saíron a un tempo cos de Rodríguez Mourullo, *Nasce un árbore* e *Memorias de Tains*. Carballo defendeu a narrativa de Fole fronte ás novas incursións formais e estéticas de Mourullo, ás que atacou, entre outras razóns, pola escasa recepción que tiñan entre o público. Piñeiro contáralle que os contos de Fole se comentaban nas tabernas e nos muíños da Terra Chá, do Cebreiro e de Sarria e para Carballo iso era un éxito que non podía acadar a Nova Narrativa. Fole escribía para “aldeáns”, pero tamén para “intelectuais”, por unha banda estaba o testemuño de

¹⁶⁸ Lembremos a Santa Compañía inmorredora do “Alba de Gloria” de Castelao.

Piñeiro e polo outro o interese mostrado por Joseph Piel e E. Zellmer (Carballo 1982: 240), aínda que esqueceu apuntar que seguramente non fose literario, senón lingüístico. Carballo valoraba na escrita de Fole aquela lingua dialectal tan próxima á xente, os xiros lingüísticos, o léxico, tamén a súa achega antropolóxica. Era o ano 1956 cando firma este artigo, e Carballo defende o uso da lingua dialectal “cos seus termos e sintaxe enxebre, pero tamén coas súas voces espurias ou as súas frases bárbaras” (Carballo Calero 1982: 240).

Sen dúbida, o emprego da lingua dialectal era unha das características de Fole nestes relatos e que se xustificaba, para Piñeiro, porque a fala rompe a soidade interior e chega ós demais e porque no emprego dialectal o autor estaba a busca da comunicabilidade (Piñeiro 2007: 14): “todo se transforma en substancia verbal, acadando unha transparencia espiritual, inmortal”. Este artigo é de 1949, antes de que Fole publicase os dous libros, e destacaba, amais da lingua, o elemento paisaxístico: “A identificación coa paisaxe é un dos principais camiños para o descubrimento pleno da alma de Galicia e Fole é un dos seus andaregos máis afervoados” (Piñeiro 2007: 15), polo tanto na súa prosa latexaba esa idea da paisaxe como elemento diferenciador do ser galego.

Se nos achegamos ós eixos temáticos principais atopamos a fantasía, o humorismo, o anecdótico, a paisaxe, o misterio, as aventuras e os elementos sobrenaturais como as meigas ou as pantasma (Vilavedra 1999: 241). Son motivos que están no imaxinario galego e que Fole introduciu nunha prosa “áxil, transparente e enxebre” (Vilavedra 1999: 241), de aí a explicación da súa aceptación, porque era parte da tradición galega. Fole nesta época non volveu escribir, quizais esgotou esa liña e cando volveu sobre ela os relatos perderan moita forza porque, en *Contos da néboa* (1973) e *Historias que ninguén cre* (1981), a súa lingua aparece máis fixada, introduce escenarios urbanos, e non conseguiron a mesma identificación nin a fortuna deses dous primeiros volumes publicados en Galaxia.

Contos simpres e primarios, contos de aparente cativeira textura psicolóxica, contos inocentes como fábulas de pouco folgo. [...] Contos simpres. Contos primarios. Contos sempre repetidos. Si. Mais tamén contos nos que as psicoloxías obedecen á gravidade ou á gracia interna do sucedido e isto é difícil. A fidelidade ás imposicións do autor é imprescindible, mais non debe verse, non debe sinalarse, ten de quedar fora ou, millor, por riba da rede dos acontecementos, lixeira e sin peso, como unha boia que sinala o camiño e non é o camiño mesmo (García Sabell 1955: 17)

É posible que algúns autores visen unha simpleza extrema, unha repetición de

tópicos, así Rodríguez Mourullo cuestionou este tipo de literatura, na que abundaban os contos de aparecidos, de misterio, os sobrenaturais, de Santas Compañas, nese relato antropolóxico que a el non lle interesaba e que lle parecía vella literatura. Tamén outras voces arremeteron contra estes contos de feitura popular ou non lle daban a categoría, algo que molestaba a Fole. De feito, hai un artigo de Baldomero Cores (1954) no que celebra a aparición de *Nasce un árbore*, porque Galicia non era unha terra fértil en bos novelistas e engadía que salvo excepcións non se cultivou a prosa con altura, pero se o referente eran os contos, aínda menos. Fole estaba moi molesto con esta reseña porque desprezaba especialmente aqueles contos “folclóricos, grotescos” fronte a eses non había contos de raíz literaria de altura. Por iso valoraba *Nasce un árbore* porque “es un hito importante entre tanta maleza”.

Esta liña que comezou en Galaxia Ánxel Fole tería algúns continuadores na editorial durante esta época, así atopamos os *Contos vianeses* (1958) de Laureano Prieto, un volume que se proxectara tres anos antes¹⁶⁹, tamén a selección preparada por Bernardino Graña, *Contos populares da provincia de Lugo* (1963), e sabemos que Risco tamén ultimaba unha compilación de narracións populares da Limia que nunca chegaron a ver a luz.

O realismo popular ou etnográfico non tivo continuidade fóra destas obras e case se podería dicir que fóra desta época. Fole foi o seu principal cultivador, aínda que tamén destacou como autor de artigos sobre diversos temas en xornais como *La Noche*, ou nas revistas de América, fundamentalmente, porque era unha maneira de conseguir ingresos económicos e quizais por iso non foi máis prolífico na súa escrita, pois aínda que Fernández de la Vega lle anunciou a Piñeiro que estaba a escribir *Novelas do Sil* (14/02/1957), o certo é que con ese nome non deu á luz ningunha publicación.

5.2.4. Eduardo Blanco Amor, o realismo social

Se Fole é o representante do realismo popular, Blanco Amor éo do social grazas á súa novela *A Esmorga* que saíu en Buenos Aires en 1959. Blanco Amor é considerado na

¹⁶⁹ Na Acta 16 (20/06/1955): “Acórdase facer xestións persoais con Laureano Prieto a fin de que entregue á Editorial un libro de contos recollidos da tradición oral en Viana do Bolo”.

actualidade como un dos grandes narradores da época, aínda que entra nesta primeira parte de Galaxia por un libro de relatos, pois a novela non conseguiu pasar a censura. Con todo hai un capítulo xa contado que cómpre traer a este discurso.

Blanco Amor era unha personalidade moi complexa, que encaixou con dificultade en Galicia (Alonso Nogueira 2009: 28), pero tamén en Buenos Aires, algo que non se sinala con frecuencia.

Recibín carta de Eduardo Blanco-Amor. Cóntame que está enfermo e triste; parece moi vello. Eduardo ten vocación de ser o que os franceses chaman enfant terrible. É fácil crítico e tamen irritarse con el. Engaiola o seu encanto e desilusionan as súas cousas; non se sabe que facer. Recurso elegante, cómodo e, aparentemente, irreprochable pode ser afastarse, deixalo solo, iñorar o seu caprichoso aguillón calando graciosamente. Eu nunca o fixen e procuré sempre agradecerlle o metal e pechar os ollos á ganga. Coido que Eduardo pode confiar nunha xusticia final positiva; os quilates do Haber serán os máis duradeiros e no noso Empíreo, no sistema da nosa cultura, ten seu posto. Os de Bós Aires débémolle moitas horas fértiles. Faríame feliz saber que, na súa patria constante, Eduardo acadará o porto de tolerancia e agarimo que non soupo atopar no desterro (Carta de Antonio Pérez-Prado a Ramón Piñeiro, Amsterdam 02/06/1966).

A relación do escritor con Galaxia tamén estivo marcada por altos e baixos, pero non se interrompeu nin coas diferenzas políticas nin coas literarias. Blanco Amor parece que escribira *A Esmorga* en 1958, en tres mañás de domingo, segundo as súas palabras. Sexa nese tempo ou en máis, o certo é que o resultado foi moi diferente ó que se estaba a facer en Galicia, pois bebía de escritores americanos como Faulkner, latinoamericanos como Borges ou Sábato e tamén doutros europeos como Sartre ou Camus. As técnicas tamén eran novidasas: a disposición da narración, o interrogatorio, a estratexia autoexculpatoria ou a técnica telefónica. O protagonista é Cibrán, un personaxe marxinal que xunto a outros dous compañeiros sae de noite e, por diferentes circunstancias, vese envolto en escenas de violencia e, finalmente, nun crime. Aparece o relato contado ante un xuíz que non ten voz, pero polas respostas intuimos as súas preguntas. Nesa narración transcende un determinismo xenético e ambiental, que encamiña os protagonistas cara á autodestrución por culpa do alcohol e dunha atmosfera cargada pola chuvia e o vento nun percorrido pola cidade de Auria (Vilavedra 1999: 250). Estes trazos, que aquí simplemente aparecen esbozados, achégannos a unha tipo de novela que estaba en auxe no sistema literario castelán dende os anos corenta, a novela tremendista, que se iniciou coa

publicación de *La familia de Pascual Duarte*, de Camilo José Cela, en 1942. Neses anos o xénero coñeceu outros cultivadores como Miguel Delibes, Carmen Laforet, Torrente Ballester ou Josep Maria Gironella. Nelas había unha recreación en motivos sórdidos, son escritores fundamentalmente franquistas, pero con capacidade para denunciar algúns aspectos da situación, querían mostrar a realidade social, pero especialmente a dureza, a dexeneración, unida a espazos marxinais, polo tanto era nesta liña na que se podía cadrar a novela de Blanco Amor. Ó grupo Galaxia non lle interesaban os modelos da literatura castelá, porque buscaban contraponerse a ela, por iso *A Esmorga*, en principio, non era unha obra que debería espertar o seu interese editorial.

De feito, non dubidan en encaixala neste xénero: “En B. Aires saliu *A esmorga*, de E. Blanco Amor, que é, como sabes, a primeira novela tremendista galega”, afirma Piñeiro en carta a Franco Grande (2009: 98). Efectivamente a novela veu a lume na cidade arxentina en 1959 e en Galicia non saíu ata 1970, aínda que censurada. Polas datas de publicación en Galicia, non pertence ó espazo de tempo aquí analizado, pero como houbo o intento de que se editase en 1959 en Galicia imos reseñar brevemente un episodio que se pode ler polo miúdo nos traballos de Alonso Nogueira (2009) e Dasilva (2009a) na revista *Grial*.

Lin a novela de Blanco Amor. Dende logo está ben. Ven sendo unha especie de novela “tremendista” en galego. O esforzo idiomático é moi meritorio i-está ben logrado; o tema e a técnica narrativa teñen orixinalidade. Sería moi desexábele o editala. Ténome, con todo, que resulte totalmente imposíbele a súa publicación eiquí. De todol-os xeitos, por razóns moi concretas, coído que nós debemos mostrar aprobación entusiasta da obra e calar o das dificultás da censura. Incluso preparar a súa publicación co-as ilustracións de Diaz Pardo. Logo, cando chegue o intre, si a Censura a rechaza como eu me temo, comunícaselles o percance xunto co-a nosa lamentación. Dígoche isto porque a obra foi concebida, escrita e remitida a “Galaxia” como unha reacción contra o que en América -e tamén algúns amigos de ahí en Vigo- chaman “cultura de salón”, “cultura minoritaria”, etc. Trátase de demostrar que con temas populares e con lingoaxe popular pódese facer obra de cultura. Naturalmente que non necesitamos de tal demostración, pois iso mesmo xa o vimos facemos nós tamén. Pro alí, como sabes, hai unha reacción contra o “inteleitoalismo” que pol-o visto padecemos, i-encomendáronlle a Blanco Amor que escribise isa obra e logo enviárona eiquí. O que ocorre é que se pasou da raia na dosis de “populismo” e fixo unha obra en que os persoaxes, e ambiente e mail-o idioma teñen moito máis de “canalla” que de “popular” (Carta de Piñeiro a Del Riego, Compostela 13/03/1956).

Dous días despois Del Riego respóndelle a Piñeiro que Xaime Isla xa se puxera en

contacto con Blanco Amor para comunicarlle que Galaxia estaba disposta a publicar a novela. Neste momento estaban sobre a mesa as dúas posturas estéticas contrapostas, unha defendida por Piñeiro no interior e outra por Seoane no exilio. Lembremos que os autores se enfrontaran a comezos dese ano 1956 pola obra *La soldadera*, que Seoane enviara a Piñeiro para a súa valoración. Esta carta que acabamos de transcribir non se entendería sen esa referencia, pois despois de que Piñeiro mostrara as súas reservas pola literatura social houbo un cruce de correspondencia non agradable entre eles. Piñeiro cedía en ocasións posicións ideolóxicas con tal de manter a rede e neste caso entendeu que era máis beneficioso, para o necesario entendemento entre Galaxia e unha parte do exilio, publicar *A Esmorga*.

Concordamos con Alonso Nogueira (2009: 30) en que Piñeiro xestionaba moi ben as accións e entendeu que era evitable o conflito. Con todo, temos que ler tamén a súa valoración positiva sobre a obra, tamén no aspecto lingüístico, aínda que non cre que a lingua sexa popular, senón máis ben “canalla”. Quen mostraba desprezo pola novela de Blanco Amor era Carballo Calero, porque o acusaba de facer literatura experimental, o mesmo problema que lle vía ás obras de Rodríguez Mourullo, e ademais mostrouse tamén crítico coa lingua empregada, pois renunciaba a algunhas conquistas do galego literario (Dasilva 2009a: 40), un empobrecemento que non obstante non advertía nos textos de Fole.

É importante notar, como aprecia Alonso Nogueira (2009: 29), que Piñeiro non vía esta obra contraposta ó seu proxecto, pois ese modelo que denominaban dende fóra como “intelectual” tiña no seu catálogo obras como *Á lus do candil*, que buscaba a complicidade co público sen perder os trazos esenciais da cultura galega enumerados por Piñeiro. Esta obra de Blanco Amor creáballe un conflito ó grupo porque representaba a periferia urbana, a marxinalidade social, un proletariado delincuente, e é unha imaxe que chocaba coa Galicia “ideal” que eles querían representar na literatura¹⁷⁰. De todas maneiras non pasou a censura (Dasilva 2009a: 41) pois foi rexeitada por completo, sen posibilidade de que saíse

¹⁷⁰ Había diferentes modelas na narrativa de Galaxia para a representación de Galicia: a rural/tradicional-popular de Fole, a rural/tradicional-fidalga de Otero, a urbana/pequeno burguesa ou mesmo de clases populares representada en obras de Xohana Torres como *Adiós María!*, a fantástica de Cunqueiro, a histórica de Cortezón, etc. Ningunha delas ofrecía unha imaxe marxinal do país, que sen dúbida non convenceu a Piñeiro.

en Galaxia ata 1970, aínda que tamén censurada.

Despois de que non fora posible a publicación da novela, Blanco Amor deu a Galaxia *Os biosbardos* (1962), un conxunto de sete relatos protagonizados por nenos onde hai pouco de idílico e moita crítica social (Vilavedra 1999: 250). Dende o punto de vista argumental están construídos sen complexidade e o máis poderoso dos relatos é o poder de entrar na psicoloxía infantil. En cada conto o neno ten que vivir situacións diferentes e enfrontarse a elas, como ademais nesta primeira edición os contos están ordenados por idades convértese nun libro de aprendizaxe vital.

Blanco Amor é un dos renovadores da narrativa galega coa introdución do proletariado urbano (*Xente ao lonxe*), con técnicas anovadoras, coa presenza do mundo da xustiza que tamén estaba na novela urbana, pero pola censura a súa obra non vai ter excesivo impacto neste momento de estudo, senón andado o tempo.

5.2.5. Silvio Santiago, a narrativa do exilio

Blanco Amor escribiu dende o exilio, pero foi máis ca un escritor dende a outra beira. Pola contra, a feitura das novelas de Silvio Santiago son recordos nostálxicos dende a diáspora, nesa liña que cultivaron outros autores cunha preferencia pola temática arredor da Guerra civil e pola narrativa memorialística¹⁷¹. Para estes autores escribir era unha terapia para matar a saudade ou a tristeza de estar fóra. Silvio Santiago, antes de poñer mar de por medio, estivera na cadea durante a Guerra civil, pero lograra escapar e exiliarse en Caracas. Franco Grande conta na entrevista que mantivemos con el que foi el quen a ofreceu a Galaxia *Vilardevós* (1961), pois pareceulle magnífica. Daquela, Franco Grande estaba traballando no despacho de Martínez Risco e Silvio Santiago acudía con frecuencia a el, nesas circunstancias trabaron amizade. Dende logo a publicación da novela foi un éxito de público e a segunda edición saíu en 1971.

¹⁷¹ Outros autores que publicaron este tipo de narrativa foron Ramón Valenzuela que deu á luz *Non agardei por ningún* (Editorial Citania, 1957); Antón Alonso Ríos con *O señor Afranio, ou como me rispei das gadoupas da morte* (1979).

Si ustedes me preguntasen qué libro es “Villardevós”¹⁷², yo les diría que es un libro “entreñable”, un libro, como pocos, profundamente vinculado a su autor. Esto, sin más, no es ningún mérito; pero si a ello añadimos la capacidad imaginativa, el fabuloso poder de evocación, la agilidad relampagueantes de su estilo, el desenfado con que están hilvanadas las páginas de este libro y el halo poético que siempre las nimba, entonces yo les diría que este libro, que ya ha calificado de entrañable, es verdaderamente cautivador [...] Para mi, el libro es de gran originalidad; el primero que en Galicia se escribe bajo tal concepción y que es muy posible inicie una modalidad que está latente en el país pero que hasta ahora no había sido descubierta. Silvio la ha iniciado felizmente (Franco Grande, *La Voz de Galicia* 06/12/1961).

En realidade nese mesmo ano de 1961 publicouse en Buenos Aires *Memorias dun neno labrego*, de Xosé Neira Vilas, que tamén recreaba a infancia e a vida na aldea de Balbino, mentres no libro de Silvio Santiago era Manoliño o protagonista. Quizais Franco Grande non coñecía a existencia desa novela, aínda que se fose así tampouco quedarían invalidadas as súas palabras, pois igualmente Silvio Santiago inauguraría o xénero en Galicia.

Con Silvio Santiago estaban en débeda, pois fora el o que xestionara os cartos para a publicación do *Diccionario Enciclopédico* de Eladio Rodríguez e non estamos a falar de cantidades pequenas. Tamén grazas a el, que nunca se desligou do galeguismo, viaxaron ata a capital venezolana membros de Galaxia como Otero Pedrayo ou García Sabell.

Ahora quiero decirle a usted dos palabras con respecto a Galaxia. Aquí, en la Directiva de la Casa de Galicia, hay la impresión de que no funciona como es debido; de que es algo que marcha a la buena de Dios, con toda la buena fe que se quiera, pero sin organización. Según nuestros cálculos, hemos entregado para el Diccionario unas cien mil y pico pesetas; sin embargo, no se nos ha mandado más que un recibo de 30.000, teniendo nuestra contabilidad un poco embrollada. [...] Lo lamentable es que ya podíamos tener el *Diccionario* casi pagado, y por negligencia de la administración de Galaxia no tenemos aún la tercera parte (Carta de Silvio Santiago a Fernández del Riego, Caracas 27/08/1957).

Tamén foi Silvio Santiago o que fixera as xestións para que Del Riego publicase no xornal *La Esfera* de Caracas. Polas súas colaboracións recibía cada tres meses 8.225 pesetas, como lle notifica ó interesado nunha carta (Caracas 18/01/1956). Polo tanto a débeda co galeguista exiliado non era pequena, pois formaba parte da engranaxe da editorial, así tamén recibiu o agarimo, a modo de reseña, de moitas persoas amigas: Otero Pedrayo, Borobó, Del Riego, Concha Castroviejo, José Fernández Méndez, Franco Grande, Vicente Risco, Emilio Merino, Ánxel Fole, Julio R. Yordi e Fernando Mon. E non só

¹⁷² O título do libro na primeira edición de 1961 é *Villardevós*, pero curiosamente no texto emprégase sempre *Vilardebós*.

gustou entre a súa xeración, tamén entre os novos, xa indicamos o caso de Franco Grande, que non foi o único.

Gustoume o “Vilardebós” [sic] de Silvio Santiago. É un valioso documento histórico, sociolóxico e folklórico, i afortunadamente non está en forma de novela, pra maior autenticidade (Carta de Suárez-Llanos a Piñeiro, Sarria 09/12/1961).

5.2.6. A xeración do futuro

Para Otero Pedrayo 1950 foi un ano crucial na súa vida, de pleno rexurdir, pois, despois dun exilio interior obrigado en Trasalba ó ser apartado da cátedra de ensino medio, asumía a presidencia de Galaxia e aprobaba a cátedra de Xeografía e Historia que o levaría o 17 de outubro a impartir na aula 1 da Facultade de Xeografía e Letras da USC a primeira lección como catedrático. Instalouse no Hotel España, na rúa Nova, e para el aquel regreso á docencia supuña revivir despois do ostracismo; así, repetiu en máis dunha ocasión que foran os oito anos máis felices da súa vida. Nese esplendor prodúcese a súa volta á literatura galega con *Entre a vendima e a castiñeira* (1957), un conxunto de relatos que puña fin a un silencio de máis de vinte anos dende a súa anterior obra, *O mesón dos ermos* (1936).

Un fato de rapaces ávidos de coñecementos e cheos de inquedanzas baten coa figura de Otero Pedrayo e arredor del estableceron un parladoiro polo que pasarán grandes nomes da intelectualidade do país. Franco Grande, Rodríguez Mourullo, Xosé Manuel Beiras e Ramón Lugo sos os primeiros desta xeración que asisten ós baixos do Hotel Compostela para atoparse con Otero, onde Lugo era o catalizador do grupo, segundo apreciación de Franco Grande. Era asiduo tamén Río Barja, daquela catedrático de Xeografía na Escola Normal e profesor na Facultade, e algo maior ca estes mozos.

Mourullo e Beiras tiñan unha formación familiar da que carecían outros rapaces do grupo. O pai de Mourullo fora alcalde por Izquierda Republicana de Teo cando se produce a sublevación fascista, polo que se exiliou a Buenos Aires ata 1948, etapa na que non se arredou do galeguismo, do que participaba na capital arxentina. O pai de Beiras fora militante do Partido Galeguista, polo tanto, en ambos os casos, houbo un coñecemento

extenso do pasado republicano e galeguista dende a infancia, como tamén do acceso ás bibliotecas familiares nas que disfrutar lecturas ás que outros non tiveran acceso. Eran unha excepción dentro dunha xeración marcada pola guerra e a dura posguerra, pola carestía económica, pero tamén intelectual, polo illamento da súa propia cultura e da exterior, unha xeración que nacía sabedora da férrea censura do Réxime e do escurantismo imperante.

De súpeto, estes mozos atopáronse en Santiago con moitas inquietudes e coas figuras de Otero Pedrayo e de Ramón Piñeiro. Este último xa configurara na capital un grupo con García-Sabell, Celestino Fernández de la Vega e o propio Otero, pero faltaba o elo que prendese a nova xeración, ese relevo necesario a quen trasladar a conciencia de Galicia e o proxecto cultural de Galaxia. O curso 1955-1956 foi dos máis proveitosos para a nova xeración. Naquel ano o faladoiro pasou do Hotel Compostela ó café Español, na rúa do Vilar, arredor de Otero Pedrayo, que mentres estaba no establecemento monopolizaba a conversa ante un público que disfrutaba daqueles monólogos. Maside ía de cando en cando, igual ca Iglesia Alvariño e Borobó, tamén aparecía con frecuencia Bouza Brey.

Naquel curso incorporáronse ó grupo dos estudantes de Dereito (Beiras, Franco Grande¹⁷³, Lugrís e Mourullo) os novos universitarios, Méndez Ferrín e Ramón Lorenzo, que comezaban naquel ano a carreira de Filosofía e Letras. Tamén nese curso galeguizaron as Festas Minervais, un concurso de fonda significación nas carreiras literarias dos mozos do grupo e que gañaron ano si e ano tamén mentres foron universitarios. De feito, o ano anterior, no curso 1954-1955, premiáranse os traballos de Blanco Losada, Bernardino Graña, Fernando Pérez Barreiro, Franco Grande e Edmundo Escariz Vázquez, por obras en castelán. Unha vez que existiu a posibilidade de concursar en galego, tamén van monopolizar os premios que despois saían publicados no xornal *La Noche*, polo que a difusión era máxima.

Nese curso de 1955-1956 tamén se publicou *Memorias de Tains*, de Rodríguez Mourullo, que supuxo a consagración literaria definitiva do autor, pois era un libro de moita máis altura que *Nasce un árbore* (1954). Non sería a única publicación destacada dese período, pois tamén vía a luz a *Escolma de poesía galega IV. Os contemporáneos*, de

¹⁷³ En realidade Franco Grande comezou a estudar Filosofía e Letras, pero logo mudouse de carreira e no curso 1955-1956 matriculouse na Facultade de Dereito, carreira na que se licenciara.

Fernández del Riego, que suscitou unha gran polémica nas páxinas dos xornais, na que participaron Mourullo e Ferrín na defensa do criterio filolóxico para establecer a fronteira da literatura galega.

Arredor dos faladoiros composteláns e das diferentes actividades nas que participaban, o grupo cohesionouse ata ser identificado como algo máis, como unha nova xeración no galeguismo, que como dixemos tiñan como símbolo a Otero Pedrayo. Tanto é así que o 11 de abril de 1956 -seguimos nese curso tan significativo- o grupo de xente nova decidiu honrar a Otero Pedrayo despois da súa viaxe a Caracas. Entón xa sabían que a colectividade quedara engaiolada do seu verbo áxil, pero tamén da súa valentía nas afirmacións. Seguramente Ramón Piñeiro informáraos da difícil situación que alí atopou cos centros enfrontados e a incomodidade de verse no medio desas desavinzas. Segundo Franco Grande (2004: 78), participaron en boa medida os que naquel momento estaban na órbita do grupo, aínda que en realidade moitos deles eran maiores e nada tiñan que ver con este. Estaban Francisco Río Barja, Antonio Rubal Moas, Francisco Porto Mella, Antonio Fernández Chao, Pablo Gómez Albo, Serafín García Fernández, Xosé Luís Franco Grande, Ánxel Blanco Losada, Xosé Manuel Beiras Torrado, Xosé Luís Méndez Ferrín, Manuel Peregil Cambón, Manuel Vidán Torreira, Ramón Lugrís Pérez, Xulio Fernández Pintos, Antonio Concheiro Caamaño, Ramón Lorenzo Vázquez, Xosé M. López Nogueira, Gonzalo Rodríguez Mourullo, Alfonso Varela Durán, Agustín Sixto Seco, Gustavo Balboa Díaz, Amable Baliñas Fernández, Xosé Porto Matalobos. En realidade nesta listaxe hai unha mestura de idades e convén establecer que só uns poucos deles pertencerían á mesma xeración, a esa que comezaba a destacar e a ser considerada como tal: Franco Grande, Beiras, Ferrín, Mourullo, López Nogueira, Ramón Lugrís e Ramón Lorenzo. A cea fora unha suxerencia de Piñeiro á que el non asistiu pois estaba pensada como agasallo dos máis novos ó patriarca, aínda que finalmente se uniran outras persoas¹⁷⁴.

¹⁷⁴ Algúns eran compañeiros deles como Antonio Fernández Chao e Manuel Peregil, que estudaban Dereito. Gustavo Balboa Díaz e Ánxel Blanco Losada estudaban de Medicina, o último era o gañador ano tras ano nas Festas Minervais do premio de poesía en castelán. Pablo Gómez Albo era un dos que asistía ó café Español e que xogaba ó dominó con Río Barxa. Máis vellos eran Antonio Rubal Moas, moi amigo de Alonso Montero, pero que non andaba co grupo dos novos. Xulio Fernández Pintos era axudante de García Sabell como médico, profesión tamén de Alfonso Varela Durán. Se estes nada tiñan que ver co grupo, Antonio Concheiro Caamaño si, aínda que era maior, igual que Manuel Vidán Torreira. Francisco Porto Mella, avogado, Carlos

O máis novo de todos eles era Méndez Ferrín, polo que a el lle correspondeu a gabanza que fixo comparando a Otero cun carballo roxo que coas súas raiceiras fondas chegaba a todo o país. Este acto simbolizou para os máis novos e para Otero Pedrayo a continuidade do galeguismo, dar o relevo a unha nova xeración na que el cría. O tempo axudou a crear vínculos entre eles e a realizar actos de importancia que os distinguía e cos que enfocaban a liña que desexaban seguir. Así, en febreiro de 1957, algúns destes rapaces organizaron no Círculo Mercantil as conferencias da “Homenaje a la poesía gallega”, entón Borobó veu con claridade que aqueles mozos estaban a facer historia e que darían grandes páxinas ó país. Así se expresa despois de escoitar a Méndez Ferrín disertar sobre Pondal.

José Luís Méndez Ferrín, se revelou como oportunamente consignamos aquí, en las Fiestas Minervales celebradas hace ahora un año. Y se reveló por partida doble, como poeta y como prosista gallego. Obtuvo, ante la sorpresa general del ambiente literario estudiantil, el primer premio de poesía en lengua vernácula, y sólo fué superado en el concurso de cuentos por González [sic] Rodríguez Mourullo, quien ganó el primer premio con uno de los relatos que figuran en sus discutidas “Memorias de Tains”, la obra que ha incorporado a nuestra literatura a las últimas corrientes literarias [...] Después conocimos a Méndez Ferrín, que ya había colaborado en la Página del Estudiante de LA NOCHE, sin que hubiera necesitado para ello su presencia viva en la Redacción. Era de aquellos adolescentes escritores, cuyos escritos se recomendaban por sí mismos. Era, sin duda, como cuantos hasta ahora van desfilando por el “Ciclo de exaltación de poesía gallega” en el Círculo Mercantil de Santiago, una promesa de firme vocación literaria y de apasionado amor al país. Y otra faceta más de Méndez Ferrín, se reveló anoche en la sala del Mercantil: la de ensayista de altos vuelos y audaz expositor de sus ensayos. Divagando alrededor de la personalidad y de la obra de Eduardo Pondal, supo descubrir matices y expresar interpretaciones sobre diversos fenómenos literarios, que merecían más atento comentario que el que trazamos hoy aquí a vuela pluma. Sólo para que quede constancia en esta columna de la aparición pública –tras Novoneira, Alonso Montero y López Nogueira- de esta otra gran figura de la “Generación Literaria LA NOCHE” (Borobó, *La Noche* 09/03/1957).

Méndez Ferrín destacaba como escritor entre o resto do grupo, ó que xa denominaba Borobó como “Xeración La Noche”, porque moitos dos seus membros colaboraban no xornal vespertino do que era redactor xefe. Dende logo a súa consideración do grupo tiña que ser moi alta para escoller o nome do xornal para a súa denominación. Sen dúbida é unha proposta máis, pero reduccionaista, pois non todos os membros escribiron nas súas páxinas, malia que, dende o 9 de decembro de 1954, se creara unha sección para a vida universitaria. Méndez Ferrín prefere “Xeración das Festas Minervais” (1984: 257), pois

Amable Baliñas, profesor, e Xosé Porto Matalobos, Serafín García Fernández, Sixto Seco e Río Barxa tamén eran maiores.

vincula o seu grupo co acto literario máis importante que acontecía en Compostela daquela e que gañaran moitos deles en máis dunha ocasión. Aínda que foi moi importante, o certo é que esta visión só se sostería dende a literatura. Pero o grupo foi máis ca unha xeración literaria, ó noso entender, polo que tampouco sería totalmente acaída a denominación de Franco Grande, “Xeración Illa Nova” (2004: 31). Barros (2009: 283) di preferir a denominación de Xeración dos Anos Escuros e aínda estaría a proposta de Suárez-Llanos (Camilo Gonsar) que empregou o membrete “Xeración dos 50” onde se incluíría el mesmo. Este autor inseriría nesta xeración a aqueles rapaces nados arredor de 1930 que se incorporaron á galeguismo nos anos 50, de aí a denominación, e que compartían uns ideais e un proxecto de país, aínda que dentro dese grupo establecía dous subgrupos: aqueles que estaban na Universidade de Compostela e outros que vivían en Madrid e que a súa relación co país era epistolar, a través de Piñeiro (Gonsar 2008: 1150).

En realidade foi máis ca unha xeración literaria, pois habería que incluír ensaístas como Lugrís, López Nogueira ou Beiras, que con algunhas destas denominacións quedarían fóra, pero máis alá das etiquetas interésanos resaltar que esta funcionou na época que estudamos como unha verdadeira xeración. Son persoas que naceran arredor dos anos da guerra civil, pero sen conciencia dela, só das súas consecuencias, que comezaron a escribir na década dos cincuenta algúns textos literarios, pero que cultivaron o ensaio nesa necesidade de crear un discurso e unha conciencia galeguista. Foi unha xeración formada na universidade, que participou do proxecto Galaxia. Así, Ferrín reconece a importancia para eles da editorial (1984: 258) e entende que actuou como factor maxistral no conxunto da Xeración das Festas Minervais, pois moitos deles publicaron na colección Illa Nova, outros nas páxinas dos Cadernos Grial ou na *Revista de Economía de Galicia*, que Beiras chegou a dirixir. E non só publicaron narrativa, teatro e poesía, tamén moito ensaio divulgativo co selo da editorial, polo tanto Galaxia é punto común para todos eles. Así acaeríalles mellor “Xeración Galaxia” que “Illa Nova”, porque a súa relación coa editora foi transversal, incluso para aqueles que estaban fóra como Suárez-Llanos, pero tampouco sería axeitada porque Galaxia foi moito máis ca esta xeración de novos valores, amais xa foi empregada por Fernández del Riego (1996) para denominar á súa xeración.

Todos eles lían a Kafka ou Faulkner, estaban interesados no movemento beat ou no

existencialismo. Fronte a estas lecturas estaban as galegas, emprestadas moitas veces por Ramón Piñeiro, que quería espertar e alimentar a conciencia galega dos rapaces que conformaban unha subrede de Galaxia. Os libros de Castelao, de Otero Pedrayo, de Risco (Franco Grande 2004: 44) eran intercambiados para sedimentar a base da ideoloxía nacionalista.

Logo eles mostraron as súas preferencias, así naquelas conferencias do Círculo Mercantil trataron a Curros, un poeta complicado para a época polo seu marcado anticlericalismo e a denuncia social. Ramón Lorenzo disertou sobre el, daquela tamén escribía versos cos que gañou en máis dunha ocasión nas Festas Minervais, pero era xa narrador e os seus contos obtiveran o premio do Centro Galego de Buenos Aires. Piñeiro viu nel o lingüista que precisaba o grupo, quizais polas características que describe Borobó.

Ramón Lorenzo, es un estudiante de Amahía, mozo robusto y fornido, dotado también de una considerable fortaleza intelectual. Un tema tan delicado como constituye siempre la obra de Curros Enríquez, fué tratado por Ramón Lorenzo con rigor científico casi geométrico, desarrollando perfectamente el esquema previo que figuraba en el programa de la conferencia. [...] Terminó expresando lo que Curros representa para el conferenciante y sus compañeros, los jóvenes de “la Generación de LA NOCHE”. Una generación que ha hallado en Amahía, algunas de sus figuras más preclaras. Recordemos que Gonzalo R. Mourullo es de Calo, y que este Ramón Lorenzo es de Ames (*La Noche*, Borobó 13/03/1957).

Atrévéronse a tratar a Curros polo que representaba para a súa xeración e neste artigo noméase a Mourullo, que non participou xa destas xornadas, pois comezara entón o seu afastamento irreversible de todo o grupo.

Decidimos seguir asistiendo al Círculo de Exaltación de la Poesía Gallega, que están desarrollando brillantemente nuestros estudiantes ante la casi absoluta indiferencia de sus catedráticos. Sólo uno, a quien los participantes en el Ciclo consideran como indiscutible maestro, acudió a oírlos. Nos parece muy razonable la ausencia de los demás claustrales, pero lo que ya no comprendemos es que a alguno de ellos les disguste hasta el paroxismo, que aquí sigamos atentamente el desarrollo de ese Ciclo. Lo hacemos porque, quizá irracionalmente, suponemos lo que significará para el futuro de las letras gallegas el acceso conjunto de una docena de jóvenes escritores y conferenciantes a una tribuna. (*La Noche*, Borobó 16/03/1957)

Borobó vía con claridade que nos actos daqueles rapaces novos, nos que participara tamén unha rapaza, Xohana Torres, estaba o xermolo dunha gran xeración para Galicia, que, sen dúbida ningunha, foi así.

5.2.6.1. O *affair* Rodríguez Mourullo e a aposta por Cortezón

A ética de Piñeiro vaise plasmar nunha estética literaria que enseguida vai provocar desavinzas cos máis novos. Non esquezamos que o campo de produción ideolóxico tentou impor unha norma estética baseada naqueles principios definitorios do ser galego e nese intento hai unha postura tradicional, que bebía da xeración anterior. Piñeiro mostrábase reticente ás innovacións e mais se proviñan da literatura española ou incluso da europea, nese intento de manter as esencias e crear un campo literario diferente, autónomo. Fronte a isto sitúanse os máis novos fascinados polas lecturas do momento, que buscaban tamén diferenciarse das xeracións anteriores e marcar un punto de inflexión anovador.

O núcleo do campo de produción ideolóxico que, como non pode ser menos, se articula nun campo de poder que se manifestaba na capacidade de dar –ou de quitar– visibilidade pública, situábase pois arredor de Galaxia e dentro deste grupo, e tamén fronte a el, van xurdir as primeiras manifestacións dun polo de produción autónomo (Figuerola 2010: 126).

Segundo Figuerola (2010: 126), Piñeiro e, en xeral, os membros de máis idade de Galaxia representaban a norma estética “popular” fronte á “cultura”, na que se situaba Mourullo. Así denomina estas dialécticas Figuerola, pero en realidade sería mellor falar de “nacional” fronte a “cosmopolita”, ou de “tradición” fronte a “innovación”. Figuerola entende que o mesmo aconteceu nos anos vinte entre o cultivo literario dos autores que estaban arredor do Seminario de Estudos Galegos e Manuel Antonio, un autor de vangarda. Co emprego do termo “popular” Figuerola non se refire a unha liña estética, senón a manterse nun certo inmovilismo, en ser reticentes á vangarda, ás innovacións, pero aínda así cremos que crean confusións as denominacións propostas. É moi curioso o exemplo que se indica, pois será Mourullo o que reivindique a Manuel Antonio cando decidiu afastarse, quizais porque se sentía nesa mesma incompreensión dentro da súa época.

Na década dos cincuenta inténtanse poñer os esteos da literatura galega, pois ata aquel momento e despois da represión do Réxime só había unha literatura nacional con pólas rexionais, pero a galega non estaba definida pola lingua. A ambigüidade deu paso ó establecemento do criterio lingüístico, non sen antes manter loitas por apropiarse do campo literario, polo que é un período moi delicado, con pugnas que xeran desestabilidade, pero

que tamén poden levar ó asentamento dunha determinada posición. Así aconteceu na definición da literatura galega, que se consagrou finalmente como a que se defendía dende o galeguismo, tanto así que dous dos que teimaron na defensa de que a literatura galega se establecía independentemente da lingua, remataron por escribir obra en galego, caso de González Garcés e González Alegre, o que supón o triunfo máximo da autonomía cultural e da lingua como fronteira da literatura.

As loitas tamén se producen pola presenza pública, por ocupar o espazo cultural galego, por iso houbo protestas pola excesiva repercusión que *La Noche* lle daba ás xornadas no Círculo Mercantil, como advertiu Borobó (Franco Grande 2004: 91), aínda que non desvela quen estaba detrás da queixa. Sen dúbida este xornal, aínda coas eivas da censura, foi un dos axentes culturais dos que dispuxo o galeguismo.

Ata o momento só comentamos pugnas entre axentes externos e internos ó campo cultural galego, pero tamén houbo enfrontamento entre os vellos e os novos, entre o tradicionalismo e a modernidade, esta dialéctica acontece non só no sistema literario galego, senón que é propia de calquera, pois os cambios estéticos sempre se producen por reacción ó anterior. Neste caso ten máis significación, porque nesta dialéctica non só intervéñ a estética, senón que hai moito de política, pois sen dúbida a expresión literaria era unha maneira de combater a realidade.

Rodríguez Mourullo participou en 1953 na reunión clandestina que se celebrou na casa de seu pai e que xuntara a un bo número de galeguistas con Perfecto López, que chegara de Buenos Aires. Mourullo interveu como representante das Mocidades e leu un conto kafkiano, polo que xa entón estaba clara a súa posición e a súa disconformidade co criterio literario que Piñeiro establecera para Galaxia, pero tamén semella que non era ningún problema entón. De feito, en *Memorias de Tains*, ó remate, aparece un brinde de García Sabell que cremos rememora aquel día de 1953.

Nunha ocasión descubriuse en Calo, e na sobremesa dun xantar ben galego, a existencia de literatura nova e orixinal. Alguén leu un raro e monótono relato. Parecía o problema dun home rillado polos escrúpulos da conciencia, dun dises homes que, vistos por fóra, semellan brandos panos cheos de enrugos, algo así como monifates sin códea nin osos, todos eles puro miolo, sustancia lamacenta e tristeira. Mais si os alucades nos currunchos e buratos de dentro axiña veredes xurdir a ergueita coluna, dura e impositiva, da personalidade. Entón desaparece o monicaco e queda, limpa vibradoira, a forza do espírito. Entón, queda un home.

Ise foi, pra min, o senso figurativo do conto de Gonzalo Rodríguez Mourullo. Eu escoitaba as verbas e, ao mesmo tempo, ía sentindo na i-alma o empalme dos novos cos maiores, a ledicia da continuidade, o maino alento do porvir. Os tempos dos monifates son, na súa plasticidade, destrutores. I eu decatábame, no intre da lectura, de que, por baixo deles, hai outros tempos, máis solemnes por máis honestos, nos que cruza, delgada e firme, unha liña poderosa e conmovedora que é como o bimbio da galeguidade a zoar, terco i eisixente, na beira dunha congostra deserta.

I eu agora diríalle a Rodríguez Mourullo: Sigue, rapaz. Sigue e non te canses. Volve as costas ao silencio e á ausenza de xente. Ten médula i agarda traballando. Agarda a cotío. Agarda. Sempre a escribir con tenacidade, con manía e, si for perciso, con desesperazón. No mundo non hai sombras, rapaz. Todo ele é luminoso. E na vida da intelixencia nada se perde. Sinxelas i eternas verdades, rapaz. Non as esquezas. E si crees nelas fondamente pode que algún día – ¡quen sabe!- despertes e te encontres cunha obra cumprida, dina da Terra, dina da Historia e dina dos homes, dos oscuros homes galegos que son como bimbios duros e finos a zoar conmovedoramente nas beiras dos camiños abandonados.

Brindo, pois, por Gonzalo Rodríguez Mourullo e a súa futura siñificación na cultura de Galicia (García Sabell 1956. Citamos por Bermúdez 2001: 215-216).

García Sabell rememoraba en 1956 aquel xantar que tivera lugar tres anos antes e no que Mourullo lera ese conto “raro”, pero que producira nel a esperanza da continuidade, de que o porvir do proxecto estaba garantido en voces como a súa. Animábao tamén a que continuase co cultivo das letras porque vían nel futuro, unha idea que mantiveron aínda despois de que se afastase do grupo, quizais coa esperanza de que tornase novamente á narrativa en galego¹⁷⁵.

Mourullo sostén na actualidade que non houbo nada estraño en que non publicase os seus dous libros na editorial, porque el non tivera nunca empatía con Ramón Piñeiro, ó que engade que só foi unha vez á famosa mesa de braseiro¹⁷⁶, e que como Galaxia non contaba cunha colección para xente nova nunca entregou ningún dos seus orixinais na editora¹⁷⁷. As súas declaracións contrastan coas afirmacións de voces como a de Beiras (Bermúdez 2001: 39) que afirmou que Galaxia non quixo publicar a obra por entender que era un texto innovador, e cando cita a editora debe lerse Piñeiro.

¹⁷⁵ Ramón Piñeiro manifestáballo a Basilio Losada en 1962 que agardaba que Mourullo volvease á literatura galega pois “poderá facer unha obra interesante” (Losada 2009:107). Con máis efusividade, e no mesmo ano, escribía Fernández del Riego no xornal *La Noche* onde, curiosamente, consideraba a Rodríguez Mourullo como a “máxima esperanza de las letras gallegas”, e mostraba o seu desexo de que volvease co seu “estilo personalísimo y una técnica narrativa de evidente novedad” ás letras galegas (Bermúdez 2001: 70).

¹⁷⁶ Segundo Bermúdez (2001: 33) Mourullo acudía regularmente a Xelmírez 15, onde Piñeiro residía en Santiago, pero Mourullo nega que así fose na entrevista realizada.

¹⁷⁷ Conversa mantida con Gonzalo Rodríguez Mourullo o 28/08/2015.

Nasce un árbore (1954) e *Memorias de Tains* (1956) publicáronse en Edicións Monterrey, na colección Frol e Froito que nacera en 1953 para, segundo o catálogo de 1954, ser “una ventana abierta a la inquietud de los nuevos valores literarios de nuestra tierra que suelen tropezar con dificultades para la edición de sus obras” (Cabrera 2008: 35). En realidade esta colección tiña de primeiras unha idea menos culta, pois estreouse co libro de Ben-Cho-Shey, *Andrómenas. Contos pra o pobo* (1953).

A versión que nos dá Rodríguez Mourullo parece máis congruente cá de Beiras, porque a relación non se rompeu cando as obras saíron en Monterrey, que sería o agardado se Galaxia desbotase a súa publicación. De feito, non só non se quebrou nese momento, senón que en ambas as dúas edicións participaron membros da editorial. *Nasce un árbore* ilustrouna Xohán Ledo, un dos fundadores de Galaxia e o principal ilustrador da editora, quen tamén é autor do prólogo, aínda que o asinou co seu nome real, Ricardo García Suárez,. E *Memorias de Tains*, amais do limiar de Varela Jácome, aparece no remate cun brinde a cargo de García Sabell, home de Galaxia. Do relato de Rodríguez Mourullo o máis sorprendente é a negación de Piñeiro co que el afirma que non tiña sintonía, pode ser certo, pero sen dúbida tiveron que ter máis relación da que se pode desprender das súas palabras.

Por certo que na súa casa leveime unha gran solpresa e unha gran ledicia ao comprobar que o seu rapaz [de Vázquez de Calo, pai de Rodríguez Mourullo], un crío de 14 anos, tiña algunhas poesía escritas en lingua galega que revelan unha verdadeira persoa poética. É un rapaciño con vida interior (Carta de Ramón Piñeiro a Fernández del Riego, Lugo 18/05/1950).

Ata agora só tiñamos os recordos dos protagonistas ou das persoas próximas ós feitos, pero coidamos que é interesante introducir os documentos que poden botar algo de luz sobre esta polémica que remata en ruptura. Cremos que estas cartas non foron nunca mostradas nesta polémica e que poden axudar a entender máis o que aconteceu, ou, cando menos, mostrar outras liñas que axudaron a que se producise ese afastamento.

Temos un curioso e raro problema diplomático: o Vázquez de Calo está, pol-o visto, fondamente doido porque o segundo libro de contos do seu rapaz non tivo o eco que il agardaba. Resulta que saíu contemporaneamente co de Fole e como o diste tivo extraordinaria resoanza, il establece unha comparanza que, pol-o que se ve, resúltalle magoante. Dóese de que nin D. Ramón, nin ti nin eu escribísemos artigos falando do libro. Naturalmente, as posibles razóns do feito il non-as considera pra nada; quédase co puro feito, que interpreta e valora de maneira tremendamente apaixonada e subxectiva. O peor de todo é que, según todol-as trazas,

logrou refrexar no ánimo do rapaz tan inxusta aitude, hastra o punto de que o rapaz arredouse dos demais. Todo isto é pouco satisfactorio cos outros. Domingo e máis eu falamos de que quizáis estaría ben que lle fixeses un inquérito pra “Galicia emigrante”. Nise caso, Domingo alegando que recibira ise encargo teu, chamaría ó pai pra llo decir e, con tal motivo, desfacer tan lamentable erro. Xa nos dirás si che parece ben. De tódol-os xeitos, pra non complicar máis as cousas o millor é gardar reserva sobre iste problema (Carta de Ramón Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 05/11/1956).

Vázquez de Calo era o pai de Mourullo, José Rodríguez Vázquez, a persoa que enfronta a Piñeiro para pedirlle explicacións do silencio dos membros de Galaxia sobre o libro do seu fillo. A descrición de Piñeiro coincide coa que ofrece Beiras (Bermúdez 2001: 23), que atribúe ó pai unha idolatría desmesurada polo fillo, a quen consideraba un gran literato, que non era suficientemente recoñecido polo grupo. Del Riego xustifícase nunha carta enviada a Piñeiro ó día seguinte, nela explica como suspendera as súas colaboracións en *La Noche* e que esa era a razón pola que non dera conta do libro, aínda que en realidade tampouco sentía obriga, pois nunca lle remitira as súas obras para reseñalas. Na súa desculpa engade que tampouco fixera reseña sobre o libro de Fole, que pugnaba en protagonismo con *Memorias de Tains*.

teño que encherlle as revistas ó Seoane, manter as colaboracións de América, redaitar case íntegros dous números de “Industrias Pesqueras” e un de “Industria Conservera” cada mes. Correxir orixinais de Galaxia e probas de imprenta. Manter unha copiosa correspondencia. Realizar xestións que me piden a todas horas e de todol-os sitios. E aínda atender ó traballo de despacho (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 06/11/1956).

En todo caso parece que foi o silencio do grupo o que molestou fondamente ó pai de Mourullo, porque entendía que o seu fillo merecía maior recoñecemento. Se a isto sumamos o testemuño de Mourullo que nega ter entregado os orixinais a Galaxia, parece que queda desbotada esa hipótese que se ten apuntado.

Hoxe chegou unha [carta] de Vázquez de Calo dándose de baixa como suscritor da Editorial. Ista aitude prodúxome unha enorme mágoa. Hai momentos nos que un perde a fe en todo. Si os que coidamos persoas de honrados sentimentos galegos, os sacrifican por unha nimiedade, xa non sabe un a que se ater. Realmente entristura o ánimo tal reacción. Inda que chegase a reitificala, eu particularmente xa dubidaría sempre da firmeza das súas convicións. Non chegáchedes a vos entrevistar con el? Supoño que fará que o fillo se afaste da nosa aitude cultural (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 16/11/1956).

Mourullo e seu pai agardaban outra resposta á saída de *Memorias de Tains*, pero só

obtivo o silencio, cando co anterior libro conseguira maior reacción. Cando menos Fernández del Riego gabara *Nasce un árbore* nas páxinas de *La Noche* (07/02/1955). Del Riego entón falaba de escritor prometedor despois da súa estrea.

Leyendo los cuentos que salieron de la pluma de Mourullo, pensamos un vez más, que en la fidelidad a la lengua y al espíritu del pueblo de nuestro origen, ha de estar lo auténtico, lo valedero de cualquier intento creador que aquí se produzca. Los afanes que se recogen en las breves páginas de “Nasce un árbore”, son como entregas de efusión a la tierra de donde se viene y a donde se va. Otros jóvenes se pierden *estérilmente* por esos mundos, buscando la humanidad en las ramas remotas, Mourullo es de los que pretenden lograrla en las raíces, a fuerza de implantarse en la tierra que le ha hecho nacer. Nuestro joven amigo parece saber que, antes de todo, se ha de ser hombre de su tierra y de su tiempo; después se puede ser escritor. Del país nativo, de sus peculiaridades inconfundibles, cabe extraer esencias mucho más universales que las que tratan algunos de descubrir en ajenos meridianos, valiéndose de fórmulas prestadas y filisteas (Lorenzana 1955: 6).

Para *Nasce un árbore* Fernández del Riego conseguira tempo para publicar un artigo no que falaba de “joven amigo” e non dubidaba en utilizar posesivos como “nuestro”, co que mostraba a clara sintonía con Mourullo, pois era, sen lugar a dúbidas, un dos integrantes do grupo de rapaces novos nos que depositaran a esperanza de continuidade. Del Riego puña énfase fundamentalmente no xenuíno, nas esencias propias e mostraba a preferencia sobre aquilo que era alleo e que simplemente se copiaba.

Outros gababan a escrita de Mourullo, crían que realmente era o inicio do conto literario galego, pero non entendían que empregase o galego, pois podería ter máis repercusión se optase polo castelán.

En cuanto a la expresión idiomática, no cabe duda que es muy hermoso, rico y eufónico. Conoces muy bien el gallego. Pero, ¿Por qué no escribes también en castellano? Esto no sonará bien para muchos, pero es lo cierto. El castellano es más eficaz en extensión. Te interesa una publicidad tanto peninsular como ultramarina. No temas, no te dejes influir por raquitismos sentimentaloides.

El peligro de la especialización sentimental, lo contemplamos muchos jóvenes. Te ruego independencia mi querido amigo. Independencia, lejos de tertulias parcialistas y de ideas prefijadas, para que puedas recrear tu noción poética y emotiva de este solar noroéstico. La especialización sentimental es muy peligrosa, dado que atrofia las ideas en un campo muy limitado. Sí, será todo lo sentimental que se quiera, y yo lo dudo, pero no deja de ser circunscrito. Hay que pedir a estos compañeros que abduquen de pasados ideales, para que se apoyen en un concepto seculoveintenal de la vida (Cores, *La Noche* 11/12/1954).

Mourullo mantívose fiel á súa lingua e deu ó prelo un segundo libro en galego,

Memorias de Tains, non obstante este bateu co silencio . Este feito molestou profundamente o pai de Mourullo, ata tal punto que pide a súa baixa como subscritor de Galaxia, como lle anuncia Del Riego a Piñeiro. Non só era subscritor, senón tamén accionista da editorial, subscribira as accións 192 e 200, inscritas o día 4 de febreiro de 1951, polo tanto realmente era unha situación complicada que tentaron arranxar sen éxito antes de que chegara a carta do pai dándose de baixa.

Si mañán teño humor farei un artigo sobre Mourullo e mándocho co inquérito. Diste xeito, ó facérselle ti o inquérito i-eu un artigo coido que aliviará algo o enfurruñamento do pai. Pol-o menos quedámonos tranquiños no senso de ter feito eco á obra diste novo valor galego (Carta de Piñeiro a Del Riego, Compostela 10/11/1956).

Bermúdez (2001: 20) cremos que non le correctamente este fragmento, quizais porque lle falta a lectura cruzada da correspondencia que pon en claro que nestas palabras non hai un desprezo, senón que veñen motivadas por ese encontro co pai e a desagradable situación que se produce. Aínda que parece que intentaron deseñar unha solución que resolva o entorto, os esforzos caeron no baleiro.

Mourullo negóuselle redondamente a Domingo a responder ó inquérito. A carta que mandou ahí debeuse escribir o mesmo día da estrana entrevista. Trátase dunha aitude na que o pai e mail-o fillo proceden de xeito irracional, xa que nin ten fundamento nin conduce a nada, fora do simple desabafo psicolóxico que lles poida representar. Pol-a miña parte non deixo de o lamentar, pero estou ben certo de que nós non temos a culpa. O tempo acara todo (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 22/11/1956).

Curiosamente, no epistolario editado por Fernández del Riego (2000), no que recolleu extractos das cartas que durante a súa vida recibiu de Piñeiro, non inseriu esta. Por ela sabemos da negativa de Mourullo a acceder a un entendemento, quizais por “certa vaidade e un chisco de egolatría” que Beiras adxudica ó escritor (Bermúdez 2001: 22). Esta descrición coincide coa que manifesta Piñeiro e, probablemente, tamén tivo que ver en que non houbese marcha atrás na decisión tomada.

O de Mourullo non ten pes nin cabeza. Xa non sabe un a que se ater. Pero o peor é que hai máis Mourullos entre nós. Agora mesmo, Xerardo Álvarez dirixiuse ós seus primos reaccionarios do xeito máis destemplado e arbitrario contra min. O único motivo é que non figuran poemas de seu pai na “Escolma”. En realidade non figuran, porque irán no tomo do dezanove. Pero inda que non fose así, a aitude de Xerardo continuaría sendo o mesmo inxusta [...] Hai veces en que un sinte desexos de se meter na casa pra sempre, adicado ós propios asuntos, vistas a

incomprensión tozuda e o estúpido egoísmo dos que coidamos amigos. En fin.. (Carta de Del Riego a Piñeiro, Vigo 24/11/1956).

Parece que as susceptibilidades eran máis frecuentes do que cabería esperar nunha época de resistencia. Con todo, aínda que o detonante no caso que nos ocupa fose a falta de visibilidade de *Memorias de Tains* por parte do grupo, tampouco podemos obviar que si houbo unha reseña, a de Carballo Calero, que seguramente molestou fondamente a Mourullo. Saíu publicada en *La Noche* co pseudónimo Fernando Cadaval. Imos reproducir completo este artigo, “Kafka, Faulkner y otras kaes”, dada a súa importancia.

El lector aficionado a las literaturas exóticas sólo cosechará el fruto melancólico de la desilusión si posa su mirada sobre estas líneas. A pesar del título, este artículo no pretende proporcionar información acerca de autores checos, norteamericanos o rusos. Confieso no frecuentar demasiado los escritores cuyos nombres se escriben con “k”, como Kafka, Faulkner y Chekhof, pues el escaso tiempo que me dejan libre mis actividades profesionales, bastante ajenas a la literatura, lo empleo en leer aquellos autores cuyos apellidos se escriben con “ou” o “ei”, como Mourullo o Piñeiro. Sin embargo, nuestras letras vernáculas han llegado a adquirir un aire tan cosmopolita que, al parecer, para penetrar cabalmente a Piñeiro conviene haber leído a Heidegger, y para paladear satisfactoriamente a Mourullo es de rigor dominar la novelística eslava y anglosajona.

De momento, es sólo Mourullo quien me interesa. Pero a propósito de Mourullo se han mencionado los nombres de Kafka, Faulkner y Chekhof, y no por afición a la kaes y a las efes, que casualmente se dan en todos estos apellidos, sino porque realmente Mourullo se halla [*sic*] en la línea de los mencionados escritores. Es de sospechar que la adscripción de Mourullo a esa línea lo sustraiga un tanto a la admiración de los que propugnan una literatura gallega francamente popular, de tono primitivo, de brochazo ingenuo, de realismo obvio. En cambio, le concitará la adhesión de los aficionados al relato analítico, de complicidad técnica y laberíntica arquitectura, centro de cruce de experimentos verbales, visiones oníricas, suplantaciones psíquicas, procesos patológicos, revulsivos enérgicos y simbolismos escatológicos.

Las “Memorias de Tains” es un libro que debe suscitar un cortejo de Acursios y Bártolos, de glosadores y postglosadores.

Había yo leído con auténtica fruición el primer libro de este joven escritor, “Nasce un árbore”. El autor me ganó, a través de sus páginas, con su evidente simpatía. Era aquel un libro fuertemente simpático. Un libro verdaderamente juvenil. Elementos románticos y tremendistas en desenfadada simbiosis. Mourullo se presentaba como un ameno narrador, con buenas condiciones de humorista. Sin duda, ya había leído a Kafka, o al menos, lo parecía. En el cuento “O reloxo” estaba bien plasmada la sensación de tiempo. Se anunciaba un talento positivo.

En “Memorias de Tains” ese positivo talento continúa anunciándose. No se escribe “Memorias de Tains” si no se tiene talento positivo. ¿Por qué, entonces, tenemos que citar a cada instante, cuando hablamos de este libro, a todos los autores cuyos nombres se escriben con “k”? Algunas obras de indudable valor histórico dentro de nuestra literatura se han forjado —cualquiera que sea su originalidad interna— sobre la base de modelos extranjeros. También éste es el caso de Mourullo, que, por lo que se ve, continúa leyendo a Kafka. Es tan lícito que a Mourullo le guste

Kafka como que a Fole le guste Valle Inclán. Y si a Fole le parece que Galicia es valleinclanesca, estoy muy dispuesto a admitir sin el menor gesto de consternación que a Mourullo Galicia se le antoje kafkiana. Aunque “Terra brava” y “Memorias de Tains” son dos obras muy distintas, habrá muchas gentes que reconozcan en la una y en la otra ua [sic] voluntad consciente de servir a la literatura gallega. Pero los caminos no pueden ser más divergentes. Yo creo que si algunos cuentos de Fole se leyeran en los corros de vendedores de vacas de que hablaba en un reciente artículo Plácido R. Castro, tendrán verdadero éxito. En cambio, los de Mourullo hallarían una acogida menos entusiasta. Y es que Fole –entendiéndolo todo, claro está, hasta cierto punto– escribe para aldeanos, y Mourullo para intelectuales. “Fole, el aldeano”, dice García Sabell. Como podríamos decir: Mourullo, el estudiante. ¿Y para quiénes debemos escribir? ¿Para los aldeanos o para los intelectuales? No creo que una verdadera Galicia pueda existir sin los unos y los otros. En el árbol de nuestro espíritu, los aldeanos son nuestra raíz, y los intelectuales nuestra flor. Bien se sabe que Fole, el aldeano, es un intelectual. Y puede escribir, y escribe para aldeanos y para intelectuales.

En “Memorias de Tains”, Mourullo, que sin duda tiene la misma amplitud de espíritu que Fole, escribe, a lo que se me alcanza, sólo para intelectuales. Procede por complicación. Y como en “Terra Brava” el intelectual que es Fole procede por simplificación, esos dos últimos ejemplos de la narrativa gallega se presentan como polos opuestos de la técnica del cuento. No vamos a valorar los resultados. La crítica debe más bien explicar que valorar. La valoración depende de la tabla de valores que cada uno use. Para decirlo más llanamente, depende del gusto de cada cual. El mío se inclina hacia fórmulas menos radicales: la fórmula del cuento de Castelao, menos primitivo que el de Fole; la fórmula del cuento de Otero Pedrayo, menos elaborado que el de Mourullo.

Porque en su último libro este joven escritor hace literatura de laboratorio, literatura experimental. Muy interesante. “Placet experiri”. Pero la literatura experimental es, en realidad preliteratura. Hay que salir del laboratorio. Los experimentos son por naturaleza algo previo. Mourullo ya ha hecho bastante gimnasia por el método Kafka o por el método Faulkner. Ahora debe echarse a la calle, solo. Vamos a ver cómo marcha y qué camino toma (Cadaval, *La Noche* 05/07/1956).

Fronte a García Sabell que fai o prólogo de *Memorias de Tains* e Fernández del Riego, que sempre se sentiu moi atraído pola literatura estranxeira como demostra no prólogo ó libro de Ferrín *Percival e outras historias*, estaba Carballo Calero con ideas máis conservadoras. Este artigo abriu unha fenda importante con Rodríguez Mourullo, pois aínda que quizais naquel momento Carballo Calero non era unha peza clave no grupo, tampouco estaba afastado de Galaxia¹⁷⁸. Por outra banda, ninguén saíu na defensa de Mourullo ante esta crítica, aínda que os máis novos viviron con entusiasmo a publicación de *Memorias de Tains*.

¹⁷⁸ Camilo Gonsar, nesta época aínda asinaba como Camilo G. Suárez-Llanos, mostrou a súa antipatía polo crítico Carballo Calero, pola súa visión tan nesgada e tan reticente ó cambio, ás propostas das novas xeracións (Gonsar 2008: 1153). Entende que a súa postura non axudou á relación de Galaxia coa súa xeración, como exemplo pon o “pouco simpático artigo de F. Cadaval”.

Y aprovecho la ocasión para saludar la aparición del último libro de Gonzalo R. Mourullo, que huele a pura y no falsificada universalidad e innova técnica y temática en el cuento de todas las literaturas de España, que así decimos muchos desde Menéndez y Pelayo (Méndez Ferrín 14/06/1956: 3).

Os máis novos mantivéronse afíns a Galaxia cando Mourullo rompe con eles, quizais porque xa entón estaba tamén separado dos seus compañeiros, como se desprende das cartas que Franco Grande, amigo íntimo de Mourullo, envía a Piñeiro (Franco Grande 2009: 38). En canto ó artigo de Carballo, Franco Grande móstrase afín a Carballo e manifesta a súa sorpresa polas impresións que un home tan “chinche” tirou de *Memorias de Tains*. Nunha nota a rodapé retráctase do que escribiu, porque debeu interpretar mal o artigo, quizais porque hai unha primeira parte que parece eloxiosa e proclive a esa nova literatura. Independentemente da lectura, o que parece evidente é que tampouco Franco Grande estaba na sintonía de Carballo Calero, e, á súa vez, estaba afastado de Mourullo. Cando menos iso se desprende dunha carta que envía a Piñeiro en 1957 na que alertaba sobre o ruxe ruxe de que Mourullo participaba da *Juventud Solialista* e engadía que se fose así sería a terceira caída do escritor. Franco Grande cría entón que o escritor buscaba a desvinculación, porque precisaba ser cabeza daquilo no que se embarcase (Franco Grande 2009: 57). Polo tanto, aínda que no libro *Os anos escuros*, escrito con moita posterioridade ós feitos, quere mostrar a imaxe de que se mantiveron sempre unidos e de que a distancia xurdiu porque Mourullo quixo centrarse na avogacía, así como pola desconsideración de Piñeiro, o certo é que as desavinzas foron máis xerais e a suma de todas as causas remataron por afastar a Mourullo da literatura galega.

Segundo outros protagonistas, foi o prólogo de Piñeiro ó libro de Cortezón a pinga que faltaba para o distanciamento efectivo, pois Mourullo sentiuse fóra da literatura galega (Franco Grande 2004: 106). *As covas do rei Cintolo* (1956) é unha obra que se insire dentro da fantasía que tan ben manexaba Cunqueiro, unha temática que defendeu Piñeiro nesa cruzada da imaxinación na que el cría. Sen dúbida a escrita de Cortezón lembraba moito a Cunqueiro, tamén nese intento de reelaboración dos mitos. O prólogo que precede ó libro asínao Piñeiro e nel fai unha defensa da literatura fantástica como a verdadeira literatura, aquela chamada a establecer a galegitude e a liberdade, na liña da carta aberta que publicara en *Grial* dirixida a Cunqueiro. Estaba a definir a estética do proxecto literario de

Galaxia, polo que deixaba fóra aquelas obras que trataban de establecer unha nova narrativa, na que Mourullo foi un pioneiro.

Onte rematei a lectura de “As Covas do Rei Cintolo”. Non me gustou. O teu prólogo parécese maravillosamente escrito nun galego encantador pol-a súa sinxeleza compatible con unha grande riqueza léxica. Non estou moi de acordo con que sexa positivo e conveniente ise anacronismo da literatura galega. Eu coido que demasiada “materia de Bretaña” sería perigosa. Pasemos polo Cunqueiro, mais non estaría demais porse en garda diante dun posible “cunqueirismo” iniciado pol-o Cortezón. Ti xa sabes que eu abomino o “realismo”, “neorrealismo”, “tremendismo”, “eisistencialismo” e demais porcallada francesa ou castelán, pero coido que non hai que percurar o remedio fuxindo cara un esteticismo anacrónico e valeiro. Ista é miña sinceira e sumaria opinión inda que sobor diste asunto habería moito que falar e tal volta fale no libro encol do humorismo (Carta de Celestino Fernández de la Vega a Piñeiro, Lugo 19/01/1957).

Esta carta de Fernández de la Vega é moi interesante porque se mostra na mesma dialéctica ca Piñeiro e na mesma cruzada contra os *ismos* que estaban triunfando na literatura francesa e española, fundamentalmente, pero con todo non concordaba en que copiar o modelo de Cunqueiro fose a saída para a literatura galega. Fernández de la Vega aínda se mostra máis duro cando tratou o tema en carta a Allué, posiblemente porque se sentía máis libre para opinar, dado que o seu interlocutor tiña a mesma maneira de pensar.

Tú sabes muy bien -lo sabemos todos- que la cultura gallega es algo muy frágil y delicado. Para nosotros, para los que soñamos con una cultura gallega de cuño especial, esa fragilidad se acentúa porque se convierte en la fragilidad de un sueño, de un proyecto. Se trata de un germen y el germen es siempre tierno y delicado. Cuando ese germen se desarrolle, cuando el Proyecto se vaya haciendo realidad, la cultura gallega adquirirá un vigor que le permita afrontar con éxito los golpes de la crítica. De momento sólo tolera las “dulces objeciones”, la cauta profilaxis. No sólo estamos cohibidos por la amistad; debemos estarlo también por respeto a lo inerte, a lo indefenso. En esta etapa no procede el ataque sino la defensa. En ésta, en la defensa, encaja lo que llamo, crítica profiláctica. Libros como los de Cortezón o el *Macías* desde el punto de vista de la salud de una cultura son, a mi juicio, infecto-contagiosos y contra ellos hay que defender a nuestra naciente cultura gallega. Defensa que, para ser eficaz, ha de hacerse sin escándalo, en privado. Yo hice lo mismo que tú: le manifesté a Piñeiro mi disconformidad con ambos libros. Es cuanto a esos desafortunados engendros, y sin entrar en detalles porque sería perder el tiempo, te diré lo que me parecen. El de Cortezón es un “pastiche” de Cunqueiro. Para mí ya está bien con un Cunqueiro verdadero y de calidad. Los espejos deformantes baratos estropean el modelo. Por otra parte me parece que el estilo “Cunqueiro” no es generalizable. Sobra la escuela allí donde el maestro es más que suficiente. Y donde esto sucede no hay lugar a discípulos... y menos para malos [...] Como ves, querido amigo, no soy de los que comulga con ruedas de molino. Para mí el peligro está, precisamente, en todo lo contrario: en dejarme arrastrar por el furor crítico. Sin embargo hay que hacer de tripas corazón, hay que tener

paciencia... y barajar. Hagamos que nuestra cultura vaya siendo más densa. En una cultura densa florece la mejor de las críticas, en ella aumentan los antagonistas y disminuyen los contradictores. A la obra mala se opone la obra buena, a la teoría equivocada se enfrenta otra teoría que la supere. Surge la posibilidad de ensalzar y estimular la bueno, siempre más grata que criticar lo malo. Lo malo, entonces, se puede despachar con el silencio y abandonarlo a la crítica decisiva e inapelable del tiempo... Mientras esto no llega, la obligación a mi juicio, es la indicada más arriba: profilaxis sin escándalo. Por eso me pareció muy bien que en tu última carta me hicieses partícipe de tus inquietudes en cuanto al particular (Carta de Celestino Fernández de la Vega a X. L. Allué, Lugo 16/03/1957. Citamos por Allué 2005: 143-144).

Fernández de la Vega mostra a súa desafección pola obra de Cortezón e as críticas son moi duras, pero ó mesmo tempo entende que nese momento non conviña expoñelas publicamente porque era hora de establecer a base e calquera alteración podía precipitar a caída dun sistema tan feble. Piñeiro recibiu efectivamente a crítica de Fernández de la Vega e de Allué, a quen contesta sobre as reticencias expostas polos seus remitentes. Parece que os máis novos non o recibiran coa paixón que desprendía Piñeiro e aínda que nas cartas de Franco Grande hai un silencio arredor da obra, si que hai unha crítica ó manexo frouxo da lingua en relación a un ensaio (Franco Grande 2009: 82).

A ficción imaxinativa é tan lexítima, literariamente falando, como a descrición naturalista, a narración neo-realista, a truculencia tremendista ou calquera outro dos modos conocidos de narración literaria. Todos iles poden realizar valores estéticos de igual categoría inda que o significado seña diverso. Dentro da liña elixida por Cortezón, *As covas do rei Cintolo* entendo que están xustificadas por dúas cualidás positivas: humor e riqueza imaxinativa. Xa sei que ti negas a sustantividade desas cualidás (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, Compostela 24/03/1957. Citamos por Allué 2005: 88).

Piñeiro mantén a súa postura invariable¹⁷⁹ e sen atender a razóns considera que esas opinións responden ó gusto estético de cadaquén, sen querer decatarse de que os seus interlocutores ían máis alá diso. Sen dúbida Piñeiro quería facer de Cortezón o gran escritor novo do momento, obviando a entrada de Mourullo no sistema. Así, cando se publicou *As covas do rei Cintolo* celebrouse unha xuntanza na Rosaleda, o 18 de novembro de 1957, para presentar en sociedade a Cortezón ante aquela xuventude de Santiago que non sabía nada del. O grupo parece dado a lexitimar en actos semi-oficiais as apostas do proxecto, xuntanzas de afirmación galeguista ou galaxiana, se se puidese dicir. Son eses “fíos

¹⁷⁹ Con todo, en carta a Del Riego (Compostela 11/11/1956) confésalle que a Cortezón lle falta “formación e madurez cultural galega”.

nerviosos de Galaxia”, como os chama Piñeiro (1956a:12), os que espallan as novidades e as aceptan ou non dentro da rede.

Piñeiro no prólogo fixera unha gabanza realmente esaxerada da obra, quizais para marcar a diferenza co texto de Mourullo. Exalta unha “narración puramente imaxinativa”, que se contrapón ó realismo imperante no momento, que Piñeiro despreza por non buscar a liberdade. Para o editor de Galaxia, situarse ante a materia literaria cun posicionamento ideolóxico abocaba a perder a independencia para converterse en obxectos sociais nunha literatura individual (Forcadela 2005: 12). Nesas páxinas non desaproveita a ocasión para establecer o canon no que situaba a Castelao e a Otero Pedrayo como iniciadores da prosa moderna, e a Fole e a Cunqueiro como continuadores desa narrativa na que está o influxo da atmosfera espiritual do país (Piñeiro 1956a:18). Fóra quedaban aqueles que sentían máis o peso da época que do país, onde estaría Mourullo (este é o debate *Volksgeist/Zeitgeist*). Nese interese polas liñas tradicionais e polo desenvolvemento medieval, a narrativa de Cortezón encaixaba perfectamente no proxecto.

Este prólogo ofendeu a Mourullo que non tardou en escribir “Carta a Manuel Antonio. En el XIX aniversario de su muerte”. Non foi a despedida, pois seguiu escribindo moi esporadicamente no xornal *La Noche*, pero o certo é que o seu distanciamento foi cada vez máis evidente ata que desapareceu por completo do sistema literario galego.

Querido Manuel Antonio: ¿Me oyes?

Algún día arribará a estas terras un señor o señora o señorita extranjeros –de esos que se lanzan por el mundo adelante en busca de un tema para una tesis doctoral- y te descubrirán, te descubrirán a ti, Manuel Antonio. Nos descubrirán a ese hombre que se murió con los pulmones podridos, pero llenos de yodo, y la pipa en la mano cuando todavía su edad comenzaba por dos. Leerá su tesis en una Universidad extranjera y reclamará para ti, poeta, el lugar que te corresponde en la Literatura Universal. Entonces nos acordaremos de que Manuel Antonio ha escrito cosas como estas: “encheremol-as velas ca luz náufraga da madrugada”, o “ese intertroque de radiogramas que reeditaron os faros e as estrelas”, o “as nosas soedades veñen de tan lonxe como as noras [*sic*] do reloxe”, o “tateyan as popas co ademán políglota das bandeiras”. Si por desgracia el extranjero no llega, entonces aun habrán de pasar unos cuantos años hasta que se descubra a Manuel Antonio. Una vez que se te ocurrió escribir este título para un poema: “Poema para lér pasado mañán”. Toda tu obra pudiera figurar bajo ese título [*sic*]. Sabías muy bien cual era el ambiente literario de Galicia y conocías perfectamente como se desenvuelve la literatura gallega. Tus poemas, así las cosas, ni siquiera se podrían leer mañana –hoy- sino pasado mañana.

Y mientras no llega el extranjero aquí también se hace crítica. ¿Pero qué podrían decir los corifeos gallegos de un hombre que no era devoto, en el sentido más exacto de la palabra, de

la Santa, ni del Bardo, ni del rebelde? ¿Qué podrían decir de un hombre que fue eternamente de su época? No, cuidado. Hay que abordarlo con precaución. Hay que sospechar. Su arte tienes resonancias futuristas, creacionistas, dadaístas. “El di, a pesar disto, que o seu arte é mais racial que moitos dos que campan a rentes do noso chán, por mor de ver na estética do pobo o espírito e non a letra”. Pero hay que sospechar. ¿Escuela? ¿Fuentes? Vanguardismo. Huidobro, con las mismas estrellas y el mismo mar. ¿Y que? ¿Escuelas? Las escuelas solo existen en la mente fría de los críticos. Un hombre introduce una innovación y veinte hombres dando pruebas de inteligencia, adoptan esa innovación porque es la que mejor concuerda con sus concepciones. Pero para los críticos: un fundador y veinte pertenecientes a la escuela. El fundador y los veinte forman el apartado A. ¿Original? No, maestro. Maduro, personal, si quieres, pero nunca original. ¿En que consiste ser original? Eso deben saberlo los críticos.

Da náuseas la crítica, Manuel Antonio. Esta crítica –la gallega– llena de prejuicios y pasiones. Esperemos que llegue el extranjero o, si lo prefieres, que llegue el pasado mañana. Ahora hablemos sólo de tu lección [sic]. Te empapaste en la literatura europea de tu época e hiciste desde Rianjo literatura europea. Nada de localismo, nada de aldeanismos. ¿Literatura gallega? Para nosotros sí. No sé hasta que punto para los corifeos. Quizás prevalezca en ti con más intensidad el influjo del país. ¿País? ¿Época? Uno está “sobre” el país y “en” la época. El país es como el suelo sobre el que ponemos nuestros pies y la época como la atmósfera que respiramos. Aquellos que se clavan en el país dan la impresión de que se entierran, se hunden en la tierra. Aquellos que se dejan llevar demasiado por la época dan la impresión de que se levantan del suelo y emprenden un vuelo que les producirá el olvido de “sus” cosas. Pero existe una diferencia grande entre uno y otro exceso: los que se entierran perecen fatalmente por asfixia, los que vuelan no corren nunca este riesgo. Tú no quisiste enterrarte, desde luego. Preferiste desenterrar lo que irremediamente estaba condenado a morir. Tendiste tu mano desinteresadamente a los que se iban a asfixiar. Esta es tu gran lección.

Para los corifeos son sospechosos todos aquellos que viven con intensidad los problemas de la época. Hay que volver siempre atrás, llenar los vacíos, no romper la continuidad. Pero la Historia es la gran película que marcha siempre en la misma dirección: impresiona cuando hay algo que impresionar, y queda en cuando no hay nada. No existe el botón de retroceso. ¿Qué hay entre Cabanillas y Noriega, y Amado y Manuel Antonio? Si no hay nada es inútil pretender llenar el vacío: la película ha pasado para siempre jamás. Esto era lo que tú sabías. Si la literatura gallega quiere ser literatura, ha de ser como el resto de las literaturas presente [sic]. Pero es que Galicia no tiene planteados los mismos problemas que el resto del Mundo, se nos dice. Estos se han quedado detenidos en León. Aquí todavía podemos permitirnos ciertos lujos. ¿Ah, sí? Sí, volver siempre la cabeza atrás. Sí, son los movimientos “neo”. Pero [sic] ¿Qué son los neo? Hay que ser muy de la época –obedecer mucho al influjo– para ser un neo nuevo. Poesía neotrobadoresca. No un trovador a secas, sino un trovador del año mil novecientos cincuenta y siete. Pero para esto hay que obedecer mucho al influjo de la época. Obedecer al influjo de la época es peligroso para la literatura gallega. Hay que volver, localizar, raquitizar la obra.

Has huído de los nombres propios y especialmente de los toponímicos. Porque sabías perfectamente, como lo sabe todo el mundo que entiende un poco de literatura, que los nombres propios son siempre fungibles –algún día escribiré con más calma sobre la fungibilidad en la literatura– y sabías también que a mayor fungibilidad menos calidad literaria. Has preferido decir Vila natal a escribir Rianxo. Sólo una vez echas mano de un topónimo: Vigo. Pero Vigo es un nombre Universal para todos aquellos que están –como tu y tu libro– “dentro” del mar. ¿Literatura gallega? Pero ¿qué es la literatura gallega? Volver, siempre volver. Los críticos, los

corifeos, los mentores. Se califican de extraordinarios libros de poesía porque recogen toponímicos bien sonantes, de excepcionales libros de cuentos porque recogen el lenguaje de una comarca y las lertas [*sic*] de los labriegos. Todo eso tiene un nombre. Al menos los profanos le llamamos así: nomenclátor, diccionario, reportaje. Hay que insistir: cuentos de meigas, de Santas Compañías, de aparecidos y de lobos. No se puede hablar de un coche, porque el coche no se inventó en la literatura gallega. Un Vaushall Velox como el de Esas Hojas Caídas de Huxley? A donde vamos a parar. No se puede plantear el problema de la existencia, ni el problema de la libertad, porque estos problemas no hicieron su aparición en Galicia.

Que se diga que es importante cultivar y no descuidar ese tipo de literatura, me parece más o menos discutible. Que se diga que esa es la dirección a seguir, me parece una soberana estupidez, como te parecía a ti, humilde marinero, que has dado la mejor de las lecciones en la Historia de la literatura gallega. Pues eso es lo que se nos dice. No hacer literatura de coches, sino de carros de bueyes, y si se va más atrás mejor todavía: hace literatura de caballos, que así llamamos los no entendidos a los libros de caballería. ¿Nos –les- tomarán en serio? Los corifeos parecen estar muy seguros. Yo no sé.

“Mais, o paso que levamos, poida que teña razón en coidar que o seu libro está mais alá de tres xeracións”. Hace algún tiempo, querido Manuel Antonio, pensé que en esto te equivocabas. Creí que habíamos cambiado el paso: que el que llevábamos hoy no era el que llevaban ayer, cuando tú fumabas en tu pipa lo más exquisito de la poesía contemporánea e intentabas perfumar con tu humo la literatura gallega de universalidad. Pero me equivoqué. Una vez más eres maestro. Llevamos –llevan- el mismo paso. Habrá que esperar que pasen las tres generaciones o tal vez que el azar traiga un extranjero que nos explique tu lección. ¿Me oyes? Esperar. Nada se improvisa:

Ese cantar improvisado

é o mesmo

que xa improvisou nalgures (Rodríguez Mourullo, *La Noche* 26/01/1957).

Mourullo escribe un artigo mordaz contra os corifeos, que estaban encabezados por Piñeiro, pero tamén por Carballo Calero, director literario e crítico do grupo Galaxia. Cuestiona a teima dos corifeos de volver ó pasado baixo unha falsa renovación e de querer que a literatura galega sexa allea ó mundo, como se se puidese evitar impregnarse do que acontece ó redor e incluso compartir os mesmos problemas para os que buscar solucións semellantes. Non se limita nos adxectivos e así cualifica esta postura de estupidez, ó tempo que nega que manter a contraria sexa de renegados, porque non hai copia, senón orixinalidade, pois é apostar por facer o que interesa no momento xusto e dende a literatura galega.

Mourullo non percibe o problema que supón rachar coa continuidade, ou a herexía de non idolatrar a Rosalía, Curros e Pondal, porque para el quedar aí é minusvalorar o potencial da literatura galega, que cumpría que se asentase no presente e non no pasado. Para Mourullo non estaba máis na Terra o que empregaba topónimos ou o que utilizaba

unha linguaxe dialectal para falar da Santa Compañía, nunha clara referencia á literatura de Fole. Neste artigo non deixou nada no tinteiro, era o epílogo á súa breve traxectoria na literatura galega e, como indica Bermúdez (2001: 21), será un manifesto teórico do que despois de denominaría “Nova Narrativa Galega”, para o que serviría de contramanifesto á “Carta a Daniel Cortezón Álvarez” asinada por Piñeiro.

Segundo Ramón Lorenzo na entrevista citada, Piñeiro afirmaba que escribira este prólogo antes de ler ou de coñecer o segundo libro de Mourullo. Esta xustificación non se sostén pois *Memorias de Tains* publicouse o 15 de maio de 1956 e Piñeiro indícalle en carta a Franco Grande, o 6 de xuño dese ano, que Cortezón lle pediu o prólogo (Franco Grande 2009: 29), polo que daquela xa era coñecedor do libro, pero non o comezara a escribir. Amais *As covas do rei Cintolo* non saíra ata o 14 de decembro dese ano. É bastante improbable que Piñeiro, que levaba boa conta de todo o que se publicaba en galego, non o puidese ler. Por moito que o tempo e os seus axentes queiran restar importancia a este distanciamento, o certo é que as desavinzas eran evidentes.

Pregúntame por Mourullo. Está en Madrid, de Axudante do profesor Del Rosal, consagrado á preparación pra cátedra de Dereito Penal, ó que lle ten gran afición. Coido que arredou toda aitividade ou inqueda que seña allea á preparación científica e *diplomática* da cátedra, mais a min paréceme que, unha vez conquerido ise ouxectivo –il é francamente intelixente e sairá adiante-, non deixará de voltar á literatura, pra que ten vocación e aptitudes. Trátase dunha persoalidade complexa: fortemente introvertido; moi intelixente; ambicioso; dotado dun amor propio tan hiperestésico como silencioso; moi cerebral no seu obrar, incluso no seu obrar literario, i ó mesmo tempo con un fondo temperamental apasionado e aínda unha miga turbulento; dun ego-tismo [*sic*] fundamental; inclinado intimamente a unha visión crítica e bastante aceda da vida; pouco dado á quentura xenerosa e cordial; moi reservado no pensar, moi cauteloso no obrar, moi desconfiado no interpretar. En fin, como pode ver trátase dunha personalidade de rasgos moi acusados e dabondo polarizados entre sí pra crearen fortes tensións interiores. Si volta á literatura, como cabe agardar, poderá facer unha obra interesante, porque il non ten nada de vulgar. Pola contra, ten indudábel talento (Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, Compostela 03/02/1962. Citamos por Losada 2009: 106-107).

Piñeiro debuxa un Mourullo frío e calculador, distante, pero de gran talento e intelixencia, un retrato que non dista moito do que fai Beiras (Bermúdez 2001: 22). Piñeiro non dubidaba do seu talento, así anos despois pídelle a Losada que elabore a continuación da *Historia da literatura galega contemporánea*, pois Carballo rematáaraa antes da Guerra civil, e suxírelle nomes que non poden faltar, entre eles o de Mourullo, que pon de

cabezaleiro para seguir con Ferrín, Franco Grande, Xohana Torres, García-Bodaño, Arcadio López Casanova, Carlos Casares etc. (Losada 2009:1024). Corría o ano 1979 e Piñeiro recoñecía a valía do escritor.

Mourullo afastouse pouco a pouco do grupo, pero non o secundaron os demais compañeiros que se manteñen arredor de Galaxia. Canto afectou esta polémica para que crearan unha colección para os máis novos? Segundo Bermúdez (2010: 73) este feito influíu en que nacera un espazo para os novos narradores, aínda que fose de maneira indirecta. Seguramente algo disto houbo, pero o certo é que o proxecto foi presentado antes da publicación de *Memorias de Tains* e que intenta dar saída ós escritos da nova xeración que comezaba nese momento a crear e a gañar premios.

5.2.6.2. Illa Nova para unha nova xeración

As xeracións máis novas buscaban o seu espazo e prodúcese unha competencia por administrar o capital simbólico. Comezaban un camiño de emancipación do núcleo que non sempre rompe, senón que se transforma. Así, observamos a oposición de repertorios culturais tamén entre os máis novos e os maiores e o desexo de intervención no campo cultural galego coa finalidade de transformalo e de modernizalo. Nun primeiro momento fixérono dentro da editora, pois Galaxia puxo a dispor da nova xeración de escritores unha colección que lles permitiu publicar a súa obra. En 1957 botou a andar a colección Illa Nova, coa misión de dar continuidade ó proxecto a través das xeracións máis novas e, na maioría dos casos, con vontade de renovación formal.

O Conselleiro-Delegado informa que debe propoñerse á xunta xeral ordinaria a creación dunha nova colección literaria adicada á nova xeración cultural galega e propón que teña unicamente o apoio económico da Editorial, transmitindo ós novos a responsabilidade da nova dirección, do programa editorial e do criterio a seguir (Acta 18, Vigo 29/02/1956).

A esa reunión asistiran Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez Román, Xaime Isla Couto e Emilio Álvarez Blázquez. É Isla Couto o que fai esa proposta, que despois será aceptada en Xunta Xeral Ordinaria. Xaime Isla, entusiasta deste proxecto, foi tamén quen deseñou o logotipo, ese campo estrelecido e o seu apelido e o da súa muller, Cristina

Novoa, xogaron para dar nome a esta colección que contou tamén co seu respaldo económico.

á xuventude creadora que hoxe se está a manifestar en Galicia. Propón que teña unicamente o apoio económico da Editorial transmitindo ós xovens a responsabilidade da súa dirección., do programa editorial e do criterio a seguir (Acta 8, Vigo 23/04/1956).

Mourullo afirmou na entrevista que lle fixemos que non acudira a Galaxia porque non tiñan unha colección adecuada para a unha nova xeración, que se crea case no momento en que el se despide da literatura galega, pero que se xesta antes de que dese ó prelo *Memorias de Tains*.

Os rapaces deiquí están cheos de entusiasmo. De agora en adiante dispoñerán dunha nova colección de Galaxia creada pra íles e por íles dirixida. Agora están a organizar un curso de homenaxe á lírica galega, que será inaugurado con un recital de poesía medieval a cargo de Novoneira. Faláronme de que pensaban poñerse en contaio contigo, pois desexan avencellar a tódolos membros representativos da nova xeración cultural que está agromando en Galicia (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, Compostela 24/01/1957. Citamos por Allué 2005: 85).

O xermolo de Illa Nova é bastante anterior á carta de Mourullo e quizais no seu nacemento nada tivo que ver a polémica co escritor. Sexa como for, esta colección foi fundamental para que a nova xeración non se desestruturara e se mantivese unida e, curiosamente, elaborando unha narrativa moi afastada da que interesaba a Piñeiro, pero nesta colección non só apareceron novelas ou relatos¹⁸⁰.

En el mundo de la cultura gallega ha comenzado a perfilarse la presencia de una nueva generación. Esta joven generación está ya afirmando su pie en nuestra escena intelectual. “Galaxia” ha puesto en sus manos un medio idóneo para que pueda expresar su inquietud creador: la Colección “Illa Nova”. Merced a ella, los más jóvenes escritores gallegos cuentan hoy con un valioso instrumento para manifestarse, bajo su propia iniciativa y responsabilidad. “Illa Nova” se inauguró con “Vieiro Chóido”, una bella pieza de teatro lírico, original de José Luís Franco Grande. Ahora acaba de realizar su segunda salida, a través de un breve volumen poético de Xohana Torres, titulado “Do sulco”. La aparición de estos dos libros, y de otros que irán surgiendo en producción ininterrumpida, asegura la magnífica continuidad de la literatura en nuestro idioma.

Los comienzos de la nueva actividad intelectual moza, son pues, prometedores. Y sus

¹⁸⁰ Estaba proxectado un volume para Illa Nova sobre cuestións europeísticas, para o que achegaron traballos Beiras por exemplo, pero nunha chegou a saír. Sería un verdadeiro libro xeracional pois estaba pensado para que todos disertaran sobre cuestións que nese momento se debatían tamén en Europa. O traballo de Luguís nunca chegou e algúns outros, polo que o volume fixo augas.

resultados serán más fecundos, a medida que vayan cuajando en caminos de madurez; cuando el éxtasis del descubrimiento y al neofitismo del conquistador ardiente, sigan años de meditación serena (Lorenzana, *La Noche* 14/12/1957).

Efectivamente, o primeiro libro da nova colección foi *Vieiro choído*, que veu a lume o 24 de xullo de 1957, o segundo sería o poemario *Do sulco*, de Xohana Torres, que apareceu o 19 de novembro dese mesmo ano¹⁸¹. A peza teatral de Franco Grande inauguraba a colección e xa representaba unha nova maneira de facer, unhas inquedanzas novas, unha estética diferente, que se mantivo nos primeiros números da colección. Non parece casualidade que Franco Grande fose o iniciador, pois era un dos máis fieis ó proxecto.

E hoxe, abusando un pouco da súa paciencia, vou falarlle da miña peza de teatro. Xa teño escrita a primeira xornada e as dúas seguintes van indo “diseñadas”. Por estraño que lle poida parecer, o esqueleto, o máis fundamental da obra xa foi “esplicado” por vostede. Eu intento “dramatizar” o paso do home dende o mundo “natural” cara ó mundo “histórico”, como o home se vai alonxando da “natureza” pra facer “historia”. Vou a falarlle da primeira xornada. Desenrólase toda ila arredor dun presonaxe –que se chama Adrián- que nos aparece xunguido ós grandes eidos que herdou dos antergos. Dende neno non coñeceu outra vida, ensumido sempre naquela soedade, nunha monotonía vital que il mesmo identificase? como as carballeiras, co bosco, coa natureza mesma. Il é, pois, algo integrante da propia natureza. Pro no medio diste mutismo case que neolóxico aparece unha figura simbólica: o que se chama na obra O Estranxeiro. Il é a “trampa” de que eu me valín pra que o Adrián se puxera en contaito co mundo “histórico”. Ó principio non entende o que lle di o estranxeiro, anque o escoita “por vir de outras terras e de outros eidos”. Moito despois o noso persoaxe chega a comprender que é un “home sen historia”, que non é ninguén i entón vaise co estranxeiro “cara a non sei onde”. Pro ista “saída”, que está vista con ollos galegos, non podería acontecer sen un dooroso separarse da “terra”. Ila está simbolizada en Edda –noiva do Adrián- que non entende isa decisión de irse de alí, ó mesmo tempo que se retorce cando di: “É posíbele que me deixes soia nista soedade, é posíbele que non me queiras xa?” Pro il contesta: “Ti es o único que me xungue a ista terra; pro eu teño que saír a pesares de ti e a pesares de tódalas cousas. Eu non veño a decirche adeus; soio veño a decirche “deica logo” como un amigo que fora a facer un longo viaxe e que pode volver en calquer intre [...] Como ve, da súa carta a Cunqueiro foime xurdindo a idea de dramatizar o que é, coido eu, un forte e xabreiro problema espiritual da cultura europea. Eu coido que o teatro galego debe ser anovado con ideas, con ideas de valor pra todos e de transcendencia universal. Así é como eu penso que nós podemos incorporarnos á cultura europea: mirar con ollos nosos i que é Europa, cada un no seu campo particular (Carta de Franco Grande a Piñeiro, Tebra 17/06/1956. Citamos por Franco Grande 2009: 38-40).

¹⁸¹ *Do sulco* foi o segundo libro da colección Illa Nova, aínda que nalgúns estudos pódese atopar que se estreou a colección con el (Bodaño 2001: 33), pero o primeiro libro en aparecer en Illa Nova foi *Vieiro choído*, de Franco Grande.

Chegados a este tempo e despois da lectura deste fragmento non temos dúbida de que absorbera ben toda a filosofía de Piñeiro e que tiña claros os trazos esenciais da cultura galega. É o propio Franco Grande o que recoñecía o influxo da “Carta a Cunqueiro”, ata Piñeiro quedou fondamente sorprendido do seu impacto no novo autor e transmítelle que a misiva cobrou sentido porque prendeu nel. Como xa expuxemos, esa carta non ía dirixida a Cunqueiro, aínda que quizais tampouco a Franco Grande, pero o certo é que este autor entendeu perfectamente cal era o proxecto de Galaxia, que entón lideraba Piñeiro, e quixo achegar unha peza teatral á causa. En realidade estas liñas sobre *Vieiro choído* non coinciden moito co resultado final, pero é interesante ver como o discurso de Piñeiro deitaba froito naqueles rapaces universitarios que se entusiasmaron decontado con contribuír á construción da literatura galega.

O 12 de xaneiro de 1957 tivo lugar na Rosaleda unha desas xuntanzas semi-oficiais que eran unha mostra de unión, de grupo, e desa maneira presentouse Illa Nova ante os “novos valores” nos que entraba tamén unha rapaza, a única desta época no grupo, Xohana Torres. Franco Grande sentía fonda admiración por ela, quedara fascinado pola súa forza literaria e fixo o posible por integrala no grupo. Así, foi el quen propuxo que se publicase o seu poemario en Illa Nova (Franco Grande 2009: 51) e Piñeiro aceptou tamén, a condición de non desvelarlle á autora que detrás do ofrecemento estaba Franco Grande. O poemario fora presentado ós premios do Centro Galego de Buenos Aires sen sorte, algo que aconteceu, posiblemente, por estar naquel momento fóra do circuío de Galaxia. Franco Grande recoñece na entrevista que nos deu, que Fernández del Riego recrimináralle que non o advertira de que mandara un poemario para interceder por ela ante os amigos do xurado.

Si, a túa intelixente discípula Xoana Torres está agora entusiasmada e moi preocupada co teatro. Anda a preparar un libro de poemas para SALNÉS e ten feita unha peza de teatro. En ambas cousas ten ilusión. A novela, en troques, semella que sufriu bastantes viravoltas. Comenzara con moito pulo. Logo refixo varios capítulos, aproveitando ises viaxes que fai polo Mediterráneo co seu home. Despois deixou de falar dela, mesmo coma si a tivera abandonado momentáneamente. De todos os xeitos, Xoana ten indudábel talento e pódense agardar dela cousas interesantes. Eu confío nela. Outro dos teus discípulos, o gran Nogueira, tamén está a traballar nun libro de ensaios. Tamén niste teño unha gran confianza, porque é unha das boas cabezas novas que temos no país. O aital rexurdir, que comezou con ben poucos -¿lémbreste daqueles paseos por ises camiños e carballeiras tecendo e comentando proieitos que semellaban

soños?-, vaise consolidando rexamente. Ademáis, i eso é o importante, está asegurada a su [sic] continuidade. (Carta de Ramón Piñeiro a Carballo Calero, Compostela 15/01/1962. Citamos por Girgado 2004: 51).

Carballo Calero fora mestre de Xohana Torres e el animouna a enviar os primeiros poemas á revista *Aturuxo*, que no terceiro número, en 1953, publicou o poema “Nai”, que aparecería despois no seu primeiro poemario. En 1955 gañou o primeiro premio de Poesía da Asociación de Prensa de Vigo, unha distinción que compartiu con Celso Emilio Ferreiro. Sería entón cando coñeceu a Fernández del Riego, que segundo Bodaño (2001:32) “propoñería a edición do seu primeiro libro de poemas en Galaxia, para inaugurar a colección Illa Nova”. Todo parece indicar que non foi como afirma o poeta, pois as xestións levounas Piñeiro a pedimento de Franco Grande e tampouco saíu como primeiro número.

Do sulco ía vir a lume con anterioridade en Xistral, aínda que tiña poemas moi diferentes. Daquela Carballo Calero fixéralle un prólogo que non sabemos se mudou ou se é o mesmo que se inclúe na edición de Galaxia. Segundo a autora o poema máis vello cronoloxicamente é “Nai”, entre os máis novos aqueles que non contan con título e entre os seus predilectos “Mans”, “Soidá” e Nai”. A última hora engadiu un poema que lle mandou a Piñeiro a través dunha carta (29/09/1957) e di ter outros, pero máis subxectivos e que xa nada teñen que ver cos que saírían nese poemario. Tamén apuntaba que rachou e queimou outros que non lle gustaban. *Do sulco* foi ben acollido e recibiu crítica moi eloxiosa, como cabería agardar unha delas foi de Franco Grande nas páxinas de *La Noche* (06/12/1957). Tamén Manuel María lle escribe unha carta aberta no xornal *El Progreso* (27/12/1957) na que confesaba ler o seu libro unha e outra vez polo verso xusto e por ser “un surco a flor de tierra. Un surco abierto sobre el fértil y generoso suelo de Galicia y sobre tu propia carne humana”.

Era o primeiro libro asinado por unha muller en Galaxia e impactaba nos críticos a súa forza, quizais porque agardaban outro tipo de poesía. Así Rabanal en *La Noche* (28/02/1958) insiste en valorar como fría a poética de Xohana Torres.

Encuentro, desde luego, que la joven ferrolana produce una poesía auténtica pero de una belleza un tanto fría y especialmente cerebral. Gran parte de sus aciertos están fiados únicamente a muy depurados valores idiomáticos, lexicales. Creo igualmente que su palabra poética resulta por

naturaleza más propicia para lo despiadado, duro o aristado que para lo tierno, lo dulce o sentimental [...] no basta toda la dulzura congénita de la “fala” para mermar un ápice la rígida nervatura conceptual que le sirve de trama y de soporte. (Rabanal, *La Noche* 25/02/1958).

Quizais a cualificación non sería a mesma se o poemario o asinase un poeta, pois este trazo sería máis esperable no imaxinario da época. Así o advirte o propio Fernández del Riego cando expresa que con frecuencia se lle atribúe á muller a graza, o xogo, pero que Xohana Torres estaba máis alá e que os seus poemas contiñan seguridade expresiva e unha cultura poética viva. Lembra tamén as palabras de Carballo Calero no prólogo cando di que “está chamada a realizar una poesía de un romanticismo ideolóxico más que sentimental, cuajado en formas conceptuales” (Lorenzana, *La Noche* 14/12/1957).

Vostede saberá que eu tiña enviado un libro a Bos Aires. Pois ben, como a verdade é que trato de ollar as cousas miñas con toda a ouxetividade que isto é posíbele, resulta que istos poemas os vexo agora todos sinceiros, pro moitos, floxos. Por outra parte, o libro non se axusta a temática fixa, cada poema sigue o rumbo do intre no que foi feito. En fn, anárquico, non hai títuo que lle cadre ben.

Eu confío en vostede. Xuzgue se poden publicarse. Eu pensaba que quizáis fose millor agardar a facer un conxunto máis aceptábele. Envíolle a escolma que eu fixen co libro, incorporando váreos poemas que tiña feito niste ano. Vostede pode obrar con il da forma que vexa millor. Tamén é verdade que teño medo abondo. Esmágame un pouquiño “Galaxia”. Estou a lembrar o libro “Os Eidos” que é manífico (Carta de Xohana Torres a Ramón Piñeiro, Ferrol 05/07/1957).

O parecer de Piñeiro debeu ser favorable, pois saíu inmediatamente, seguramente só con algúns cambios de palabras, ós que Xohana Torres dálle liberdade para mellorar, pois aínda se sentía insegura no seu galego. Como ela recoñecía, non era a súa lingua familiar, a non ser coa súa avoa (27/07/1957) e tiña a que mellorar. Unha das maneiras de ampliar o seu léxico e de fixar a gramática era a través das lecturas, así, confesa nesa mesma carta que estaba a ler a Cunqueiro e que sempre andaba a voltas con Pimentel e tamén con Manuel Antonio.

Do sulco é un libro intimista no que o amor, a soidade e a morte están moi presentes. A autora continuaría co seu proxecto de escrita e “elaboraría demoradamente unha particular cosmovisión baseada na simboloxía paisaxística e temporal nas súas obras” (Vilavedra 1999: 233)¹⁸². Comezaba tamén esta xeración a renovación da linguaxe poética,

¹⁸² Os dous primeiros volumes de *Illa Nova* non son obras narrativas, pero consideramos que o seu tratamento breve neste capítulo pode ser máis interesante por tratarse de dous autores que pertencen claramente a esta

algo que non se vai dar só nesta colección.

Neste apartado interésanos especialmente o feito de que en Illa Nova¹⁸³ saísen algunhas das principais obras do que se deu en chamar “Nova Narrativa Galega” e que englobarían un conxunto de títulos publicados na década dos cincuenta e sesenta, que apostaban por unha nova maneira de narrar. Isto implicou un cambio no modelo imperante ata ese momento, así esta xeración situouse fronte á narrativa tradicional da Xeración Nós, pero tamén fronte á recreación do conto tradicional que facía Ánxel Fole ou da narrativa evasiva e fantástica de Cunqueiro, incluso fronte do realismo social de Blanco Amor.

Fálase ás veces dunha nova novelística galega xurdida a voltas de 1954. Esta novelística segue camiños que son considerados por algúns como estraños e aberrantes. Non hai incommoentente en admitir istos calificativos sempre que se apriquen nun senso meramente atributivo, sen envolver idea de valoración. Se se quer dicir, sinxelamente, que a nova novelística galega realiza as súas creacións non partindo inmediatamente da vida galega ou da literatura galega tradicional, senón partindo de modelos literarios exóticos. Niste senso, só poden se calificar de estraños os seus camiños. Esta literatura só pode se considerar aberrante en canto erra fóra do mundo literario galego fixado, mais ou menos, pola tradición anterior. Moitas veces a literatura dun país ten se renovado crebando a liña dada polo desenrolo das forzas históricas interiores e adoutando unha liña trasplantada dun mundo alleo. Isto encerra tantos perigos de desnaturalización como posibilidades de arrequeamento. Non podemos saber aínda se a nova novelística galega está destinada a ser un mero episodio experimental ou a se artellar, malia todo, na corrente fecunda do noso desenvolvemento artístico (Carballo Calero, *Faro de Vigo* 13/12/1964).

Neste fragmento Carballo Calero sitúa o inicio da Nova Narrativa Galega en 1954, polo tanto coa obra *Nasce un árbore* de Rodríguez Mourullo, que evita citar posiblemente

xeración. Polo tanto o seu tratamento como grupo parécenos máis interesante e como membros dunha colección que pretendía agrupalos, independentemente do xénero literario.

¹⁸³ Amais dos libros xa mencionados na colección Illa Nova saíron tamén outros moitos que non podemos tratar en profundidade. Despois dos primeiros volumes que viron a luz en 1957, ó ano seguinte publicouse *Percival e outras historias*, de Méndez Ferrín. En 1961 saíron *O crepúsculo e as formigas*, do mesmo autor e *Lonxe de nós e dentro*, de Camilo G. Suárez-Llanos. En 1962 publicouse a obra de teatro *Vinte mil pesos crime. Peza dramática en cinco cadros*, de Bernardino Graña. En 1963 o ensaio *Vicente Risco na cultura galega*, de Ramón Lugo. Novamente Méndez Ferrín publica na colección *Arrabaldo do norte*, en 1964. Ó ano seguinte apareceron *Xente no rodicio*, de Neira Vilas e *A orella no buraco*, de María Xosé Queizán. Despois duns anos sen que aparecese ningunha obra nesta colección en 1967 aparece *Vento ferido*, de Carlos Casares, *Camiño bretemoso*, de Neira Vilas e *As ponlas baixas. Castes que é mester engadir*, de Vicente Vázquez Diéguez. En 1968 publicouse *A torre de Babel*, de Lois Diéguez. En 1969 *Cambio en tres*, de Carlos Casares e *Historias de 30 de febreiro*, de Emilio R. Gregorio Fenández. Xa nos anos setenta apareceron *O paseo*, de Xoán Xulio Alfaya e *Vixiando*, de Xesús Manuel Coruxo, ambas as dúas en 1970. En 1972 publicouse *Voltar. Seis personaxes e un fado*, Xavier Alcalá, *As caleixas do cigurat*, de Xavier Carro e *A evolución ideolóxica de M. Curros Enríquez*, de Francisco Rodríguez. En 1973 veu a luz *A teima*, de Carlos Durán. En 1974 *Mementos de vivos*, de Alfredo Conde e *Zardigot*, de Euloxio Ruibal. Por último, 1976 péchase a colección co libro de Paco Martín, *No cadeixo*.

polo desencontro que tiveran. Unha década despois daquela publicación escribía este artigo no que non queda moi clara a súa posición, pois ó longo do mesmo, xoga co lector a dicir e a desdicir. En todo caso parece que entende a ruptura coas xeracións anteriores, cita a Otero Pedrayo e Castelao, pero engade que se non se rompe tamén con Kafka, Freud e o expresionismo xermánico tampouco sería unha verdadeira renovación “pois en 1960 non é revolucionario o que o era en 1920, anque o novo relato galego supoña realmente en Galicia unha renovación”. Para ter máis clara a posición de Carballo podemos reparar no termo “exóticas” para referirse ás literaturas estranxeiras, nun ton despectivo, algo que apunta tamén Figueroa (2010: 151) para o texto crítico a *Memorias de Tains*.

A Nova Narrativa Galega, efectivamente, recollía liñas temáticas e técnicas narrativas de autores que a principios do século XX impulsaran a renovación da literatura universal como Joyce, Kafka ou Dos Passos. Malia a isto tamén inseriron outros trazos da narrativa europea que estaba en voga naquel momento, pois as novelas de Camus son de finais dos anos corenta e dos cincuenta. A Nova Narrativa Galega caracterízase fundamentalmente por mostrar un mundo desacougante, asfixiante, en espazos urbanos sórdidos e claustrofóbicos e onde impera o anti-sentimentalismo, tamén a morte, o sexo, o absurdo e a violencia. Tamén se caracteriza por ser unha narrativa conceptual, filosófica, onde hai espazo para a psicoanálise, o marxismo ou o *behaviorismo*.

En Illa Nova saíron case todos os libros da Nova Narrativa Galega, excepto os dous de Mourullo¹⁸⁴, que coinciden co inicio da Nova Narrativa. Nesa primeira etapa inaugural tamén se inseriría *Percival e outras historias* de Méndez Ferrín. Nestas obras Kafka ten unha pegada máis fonda e hai máis xogo, experimentación. Logo habería unha etapa de consolidación con títulos tamén de Illa Nova como *O crepúsculo e as formigas* (1961) de Méndez Ferrín e *Lonxe de nós e dentro* (1961) de Suárez-Llanos. E logo virían os anos de maior interese polo *nouveau roman* francés, que estaría representado por *Como calquer outro día* (1962) de Suárez-Llanos, *Arrabaldo do norte* (1964) de Méndez Ferrín, *A orella*

¹⁸⁴ Non hai unanimidade en marcar as fronteiras da Nova Narrativa Galega, para algúns comezaría con *Nasce un árbore* (1954) e para outros esta obra só adianta algunhas das características propias do movemento, pero aínda non constitúe plenamente o que sería a Nova Narrativa Galega. Para os que así pensan entenden que *Memorias de Tains* (1956) marcaría o inicio. En todo caso estamos ante dúas obras do mesmo autor, Rodríguez Mourullo, e publicadas en Monterrey.

no buraco (1965) de María Xosé Queizán. O momento final non está moi claro, pero poderíámolo ligar ás obras de Xohana Torres, de Xoán Xulio Alfaia, Xavier Carro. Polo tanto, a Nova Narrativa Galega non naceu en Illa Nova, pero desenvolveuse e liquidouse na colección con moi pequenas excepcións.

Parte do grupo Galaxia viu no momento en que Mourullo publicou as súas obras unha ameaza que atacaba as esencias da literatura galega e reaccionaron cunha defensa da posición con aquel artigo de Carballo Calero ou co limiar de Piñeiro ó libro *As covas do rei Cintolo*. Mourullo buscaba a autonomía do grupo, por esa razón decidira non publicar en Galaxia, porque estaba a loitar por manter unha posición propia no campo, ante o tradicionalismo e o esencialismo. A resposta non só foi estética, coas súas obras, senón cunha resposta contundente nas páxinas de *La Noche*, na que mantén a súa posición anovadora que chocaba radicalmente coa de Piñeiro e Carballo, que entón dominaban o campo literario. Busca fóra de Galaxia a autonomía fronte para escapar ao seu control.

O camiño iniciado por Mourullo nun primeiro momento vai ter continuidade dentro de Galaxia, así a Nova Narrativa Galega constitúese dentro do campo de control.

dende o meu punto de vista, comeza en firme a constitución dun polo de produción fundamental para a existencia do campo literario, porque a partir de entón dentro da literatura galega consolidárase un sector autónomo, autorreflexivo, baseado na forma e na súa teoría e internacionalizado (Figuerola 2010: 156).

Créase, como ben apunta Figuerola, un polo autónomo fronte ó campo de produción ideolóxico, e faise un campo de produción ideolóxico novo, que se contrapón ó anterior e tamén se asenta nunha nova técnica narrativa que pon a proba a lingua, que se reforza. Sen dúbida, este polo autónomo impúxose no campo literario galego durante esa época e fíxoo fronte ó campo de produción ideolóxico imperante ata ese momento, liderado por Piñeiro, a mesma persoa que apoiou a partir de 1958 a Nova Narrativa Galega, porque sabía que o poder tamén tiña que saber ceder posición ideolóxicas con tal de manterse.

5.2.6.3. Xosé Luís Méndez Ferrín, o anovador da prosa galega

X. L. Méndez Ferrín mandou á editorial Galaxia quince relatos, dos que catorce apareceron nas diversas edicións de *Percival e outras historias* e dos que nove xa foran premiados nun concurso do Centro Gallego de Buenos Aires. A autor decidiu a supresión de “Tristán o Roxo” no momento en que revisa as probas e ten un trasacordo polo que priva o relato da gloria da imprenta. X. L. Méndez Ferrín escribe os contos de *Percival e outras historias* entre os anos 1956 e 1957, como indica na última páxina do libro.

O que eu quería dicir é que antes de *Voce na néboa*, polos anos 53, 54 e 55, teño unha copiosa produción literaria [...] e sempre será descoñecida [...] supoño que debe estar por aí nalgunha parte, e tamén publicada, concretamente no periódico *Litoral* de Pontevedra, onde apareceron diversos contos e narracións (Salgado/Casado 1989: 198).

Efectivamente, Méndez Ferrín contaba no momento da publicación de *Percival e outras historias* con dezanove anos e xa publicara un libro de poesía, *Voce na néboa*, na editorial Alba. Aínda que ese foi o primeiro volume, no ano 1954 xa viran a luz tres contos nas páxinas de *Litoral*, en Pontevedra, e en 1956 enviara *Nove historias descontroladas*¹⁸⁵ ó Centro Gallego de Buenos Aires polas que recibiu o premio Manuel Cao Turnes. Será a cidade do Lérez, na que cursa o bacharelato, a que lle abra as portas á literatura, non só porque confesa ter lido na súa biblioteca pública moitas obras que o enchen de coñecementos e enriquecen a súa formación, senón tamén porque alí comezan a aparecer os primeiros relatos en galego, lingua única da súa creación.

Na prensa non se podía case escribir en galego. Non sei se había normas ou se os propios directores facían autocensura. Por exemplo, case toda a obra xornalística primeira da miña vida está en castelán. Raimundo García Domínguez «Borobó» non me deixaba publicar artigos en galego en *La Noche*. Algunha vez caeu algún, pero en contadas ocasións. Xa sabías que non se podía. Tiñan medo [...] Dende logo, o clima era de represión. Onde si que me deixaban escribir en galego era en *Litoral*, de Pontevedra (Del Caño, 2005: 61).

Dende o mesmo momento en que recibiron en Galaxia o orixinal de Ferrín mostráronse entusiastas coa súa sólida escrita. Descubriron nel un rapaz que con escasos dezanove anos tiña un gran sentido crítico e un prurito literario impropio dunha persoa tan

¹⁸⁵ Así se chama segundo A. Capelán (en Méndez Ferrín, 1996: 10). En cambio, S. López (en Méndez Ferrín, 1988: 12) titula este conxunto de contos como *Nove Historias*.

nova. Unha vez que o *Percival e outras historias* entrou na editorial Galaxia recoñeceron nel a un precoz autor chamado a escribir as mellores páxinas da literatura galega da segunda metade do século. Deixou o orixinal cos quince relatos antes de marchar para Madrid, onde ía rematar os tres anos de especialidade en Filoloxía Románica.

Hoxe marchóu Méndez Ferrín pra Madrid, deixoume no despacho, na miña ausencia, os contos mecanografiados pra Illa Nova, cunha carta na que me pide un prólogo pra o libro (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 10/09/1957).

Francisco Fernández del Riego foi o que recibiu o fato de contos e o encargo de lle prologar o libro, como así fixo baixo o pseudónimo de Salvador Lorenzana. O seu sentido crítico lévao á admiración pola narrativa de Ferrín dende o primeiro momento¹⁸⁶.

Tamén tiven carta de Méndez Ferrín, dende Madrid. Refrexa unhas interesantes impresiós do ambiente universitario madrileño contrastándoas co de Santiago. Indícame que o seu libro de contos, si se publica, lle poña ista adicatoria: “A Otero Pedrayo e Ramón Piñeiro, mestres”. Por certo que os contos gustáronme moito. Na miña opinión teñen verdadeiro nervo, e revelan unha indiscutible personalidade narrativa no autor (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 25/11/1957).

A opinión de todas as persoas implicadas no proxecto da editorial Galaxia camiñaba na mesma dirección, todos coincidían en que ía ser un gran escritor, pois era un autor comprometido, concienciado e brillante, polo que alumearía as letras galegas. *Percival e outras historias* rematouse de imprimir nos Talleres Faro de Vigo o día 6 de febreiro de 1958, escasos seis meses despois da súa entrega. Saía con esa dedicatoria a Piñeiro, a quen consideraba un mestre, e que confiou en Méndez Ferrín dende que o coñeceu en Compostela cando estudaba o primeiro ano de Filosofía e Letras.

Xosé Luís Méndez Ferrín, é, como sabes, o poeta trufante no premio de poesía galega das Festas Minervales. Tamén levou o segundo premio no concurso de conto. Foi a gran revelación literaria deste concurso universitario. Felizmente, é un escritor galego e non pretende ser outra cousa. Será, se certo, un dos anovadores da nosa prosa literaria, pois ten verdadeira vocación de escritor. Ten, ademais, ideas moi craras sobor da súa adicación cultural. Pensa especializarse en filoloxía románica, cousa que me produxo unha inmensa ledicia cando o soupen, pois no intre

¹⁸⁶ Na entrevista a Ramón Lorenzo comentaba os admirados que quedaran co prólogo que fixera Fernández del Riego á obra e que mostraba un gran coñecemento da literatura europea. Nas páxinas afirmaba que vía paralelismos entre a literatura de Méndez Ferrín e a de Marcel Aymé, escritor francés ó que o grupo non coñecía. Un día paseando por Madrid viron nun escaparate a obra *La víbora* e Méndez Ferrín entrou a mercala, recorda Lorenzo. Tamén lembra o moito que lles gustara.

aitual da cultura galega de nada necesitamos tanto como dun gran romanista, e Méndez Ferrín ten condicións pra o chegar a ser (Carta de Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 23/03/1956).

Piñeiro situábao como o anovador da prosa galega e con estas expectativas, cando saíu *Percival*, recibiu moitas críticas eloxiosas, como a do seu profesor Manuel Rabanal. Nas páxinas de *La Noche* (04/03/1958) confesaba non ter suficientes palabras para gabar os contos do autor novel, como fixo tamén Cunqueiro ante un libro que bebía desa liña que el trazara e recoñecía que “me gusta mucho”. Nas páxinas do *Faro de Vigo* (28/03/1958) non só valorou a súa forza narrativa, senón tamén o galego resolto “seguro, vivo” do *Percival*. Finalmente Cunqueiro afirma que “estas historias de Méndez Ferrín, son la aportación de más categoría hecha por la nueva generación a la prosa gallega”. Houbo máis críticas moi favorables, como a de Bautista Álvarez nas páxinas do xornal ourensán *La Región* (29/03/1958), ou a de Fernández Pousa, que destacaba ademais a valía que o conto estaba a adquirir na literatura galega dende Otero Pedrayo, Castelao, Fernández-Oxea, Dieste, Cunqueiro, Fole, Mourullo e, nese momento, Ferrín, que con vinte anos mostraba unha gran mestría (*Faro de Vigo*, 28/11/1958). Aínda faltaba a crónica do petrucio das letras galegas daquela, a quen tamén estaba dedicado o volume. Otero Pedrayo fai unha gabanza dos contos, pero tamén do galego que manexa Ferrín.

Fortalece a los que recordamos encarnizadas polémicas sobre la aptitud expresiva del gallego su limpio y noble manejo al borde de crepúsculos dudosos de lo psíquico, sin una concesión a lo folklórico, con tono e intención logradas de lengua de la cultura.

Un joven maestro, muy joven y muy maestro (Otero Pedrayo, *La Noche* 07/06/1958).

Ferrín é un irremediable creador, palabras de Salvador Lorenzana no prólogo de *Percival e outras historias*, pero non era só un creador de relatos, tamén o era de nomes de designacións debido a que desta maneira facía máis seu o que escribía. Gustáballe mesturar a imaxinación coa realidade e por iso podemos atopar un cóctel de nomes fantásticos e fantasiosos, reais, transmutables, únicos, que o autor introduce, a este aspecto fan referencia moitos dos artigos, coma o de Rabanal.

O prólogo de Fernández del Riego non deixaba tampouco lugar a dúbidas de que era a presentación dun libro case inaugural, o dun escritor prometedor, dos máis novos da súa xeración que con estes contos “prodúxonos o pracer case físico da novidade” (Lorenzana

1958: 9). Fernández del Riego valoraba moi positivamente o predominio da técnica sobre o contido, algo que sabía que tiña os seus detractores e os seus defensores, como reflicte no prólogo. Enxerga na literatura de Méndez Ferrín pegadas de escritores europeos e americanos . Así, Fernández del Riego cita a Anderson, Aikens, Faulkner, Caldwell, Saroyan, Kafka e Marcel Aymé, e engade que tamén se podían ver estas referencias literarias en Mourullo (Lorenzana 1958: 10), algo significativo, pois outros críticos, como Carballo Calero, van silenciar o seu nome. Del Riego valoraba fondamente a orixinalidade da obra, pois consideraba que non era un autor frío, de prosa automática, como os naturalistas, e niso tamén era anovador con respecto a esa narrativa. Para Del Riego a de Méndez Ferrín era unha prosa viva, chea de imaxinación e con moita forza.

Méndez Ferrín confesa que á súa chegada a Compostela a súa literatura encamiñábase a un proxecto moi diferente ó que despois emprendeu, quizais por esa razón o *Percival e outras historias* foi tan ben recibido, porque aínda mantiña un nexo de unión coa literatura esencialista.

Por aquelas datas tiña eu un proxecto de facer unha literatura de carácter artúrico porque estaba moi motivado polos artigos de Cunqueiro no periódico e pola primeira edición de *Merlín e familia* (Salgado/Casado 1989: 200-201).

A novela de Cunqueiro *Merlín e familia*, publicouse en 1955 e pouco despois Ferrín escribiría o “Percival” e “Tristán o Roxo”, pero seguramente non moi andado o ano 1956, porque será nesa época cando se achegue ás lecturas de Kafka e mude a súa forma e o fondo da súa escrita. Ese cambio de miras xa se pode observar nas “outras historias” do primeiro libro de relatos, en que están ausentes as referencias ao ciclo artúrico.

Poucos anos despois, dentro da mesma colección Illa Nova, publicou *O crepúsculo e as formigas* (o número cinco desta colección) e *Arrabaldo do norde* (o número oito). *O crepúsculo e as formigas* foi un libro escrito en Madrid, na súa época de Brais Pinto e mostra un escenario urbano sórdido, cheo de personaxes que viven nas marxes e onde a violencia ou a morte móstranse con crueza.

Si quere que lle diga teño vontade de facer unha novela. Isto pra min (e pra todos os que comezaron entregándose ao conto) é moi difícil. Teño que cambiar moitas cousas na miña cabeza: estilo, concepto da narración, ritmo. Á técnica non lle teño medo. Téñolle medo a ter

que decir en 300 folios o que ao millor ía ben dito na metade ou menos. Teño un libro de contos (moito millor que Percival) tiduado: *O crepúsculo e as formigas*. Gústame pola seriedade técnica, pol-o estilo mais cinguido e depurado, porque supón un achegamento –aínda pequeno– á realidade social de Galicia. Non poderei publicá-lo porque 1) escribín a Citania e non me respostaron. 2) Monterrei anda, seica moi mal. 3) En Illa Nova non vou publicar dous seguidos. Como necesito diñeiro angustiosamente, vou facer algo enguloso: poñelo en castelán e mandalo ao premio Leopoldo Alas (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, ca. 1960).

Piñeiro debeu persuadir a Méndez Ferrín para que non traducise os contos e, ó tempo, darlle a promesa de que sairían en Galaxia, como así foi. Tamén é curioso o silencio de Seoane ante a chegada desta obra, en realidade a súa proposta literaria estaba noutras coordenadas, nunha literatura de intervención na sociedade, na idea da arte comprometida, que non se atopaba nas páxinas enviadas por Méndez Ferrín.

Se o anterior libro de relatos llo dedicara a Piñeiro, neste o director literario asinaba o prólogo onde non tiña máis ca eloxios para o rapaz no que depositaran todas as súas esperanzas de futuro literario. Ferrín pediulle o prólogo e maniféstalle a súa satisfacción por aceptar porque “cunhas palabras suas dediante a obriña gañará moito” (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, 1960).

decátome da posibel dificultade de acoplar á miña literatura ás ideas (ecuación terra-tempo) espostas no prólogo de Cortezón. En que medida a miña literatura, tecnicamente do seu tempo, se move no mundo autónomo da liberdade e non realismo? Non fai falla que lle diga que si vostede non cré oportuno, pol-as razóns que sexa, prologar o meu pequeno libro, ningunha clas de resentemento se produciría en min, nin a nosa amizade habería sufrir nin migalla (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, 22/01/1960).

Méndez Ferrín era consciente de quizais a súa obra non cadraba na estratexia de Galaxia, naquela que pretendía desenvolver os trazos esenciais da cultura galega, por iso se manifesta comprensivo se Piñeiro rexeitaba a encarga, pero non foi así. O fundamental non era o gusto literario, nin a liña programática inicial cando a proposta chegaba dun dos novelistas prometedores da rede. Era prioritario o proxecto e Méndez Ferrín era nese momento peza coa que se contaba, polo que o discurso da rede amplíase e asúmese a Nova Narrativa Galega con entusiasmo, xa era unha liña máis da rede.

A súa presenza fíxose notar de maneira súpete e rexa. Chamaba a atención, entremedias dos demais estudantes, aquíl rapaz alto, delgado, extraordinariamente inquedo e vivaz, que falaba o galego con gran enxebreza, conocía ben a nosa literatura e amostraba unha impetuosa e

trouleira paixón polas trasnadas propias da adolescencia (Piñeiro 1961: 9).

A primeira gabanza de Piñeiro é para a súa persoa, para o Méndez Ferrín que destacaba entre aquel fato¹⁸⁷ de rapaces brillantes que se xuntaron en Santiago. Nese momento Piñeiro era consciente de que cumpría agarimalo, como se pode ver na correspondencia que mantén co autor, pero tamén coas persoas afíns ó escritor para que mirasen por el, algo constante nas cartas que envía a Ramón Lorenzo, amigo íntimo de Méndez Ferrín.

De seguida os seus contos, que comenzaron a circular manuscritos ou mecanografiados, chamaron fondamente a atención pola riqueza i espresividade idiomática, pola reloucante forza imaxinativa e pola gran soltura de estilo que a todos lles era común e que, mesmo por eso, convertíase en proba evidente de que o seu temperamento de escritor era verdadeiro, de bó cerne (Piñeiro 1961: 10).

A evolución de Méndez Ferrín entre o primeiro libro e o segundo era moi evidente, os contos cos que se iniciara estaban máis na liña trazada por Piñeiro para a literatura galega, como é sabedor o escritor cando lle pide o prólogo. Malia a isto, Piñeiro non dubida en escribir este limiar eloxioso sobre a obra, nunha defensa sen paliativos, que demostraba que por riba das crenzas ou das súas preferencias estaba a literatura de calidade, e estaba a idea da liberdade do artista fronte ó “compromiso” social. “Inquedo e audaz como il é, acometeu a empresa con fogaxe” (Piñeiro 1961: 17).

En *Percival i outras historias* chouta e rebrinca a imaxinación ferriniá, ora escarreirando polas carballeiras céltigas, ora abesullando polos buratiños do buligante cosmos dos bechocos, ora entregándose rexoubeira ás maravillas da pantasía máxica, ora meténdose polas recuadas bouzas, sempre envoltas en néboa, que acochan os trasmundo do simbólico. Os seus recursos espresivos, que xurden vigorosos, subordínanse ó impetoso pulo imaxinativo. En certo xeito, ise é un dos meirandes encantos do libro, todo il aqueloutrado de gracia adolescente.

En “O Crepúsculo e as formigas” [...] os recursos espresivos siguen sendo vigorosos, pero xa non dan tantas viravoltas revirandeiras arredor da imaxinación. Eiquí amosan máis sobriedade esterna e máis forza interna. [...] un espírito rexo e viril disposto a tripar sin medo polas caleas escuras e retortas dos arrabaldos da vida, disposto a contemplar fite a fite os covallos avesos onde bafexa o crime, onde aniña a loucura, onde axexa o odio. [...] Dende esa escurada

¹⁸⁷ Empregamos fato non con sentido despectivo, senón por ser a forma que eles empregaron no seu momento cando realizaron aquela especie de manifesto que publicaron na revista *Vida Gallega* (nº 738, p.54. Citamos por Acuña 2014: 96). “Un fato de estudantes galegos na Universidade de Madrid un día calquera decidiron facer algo que compría moitísimo no seu país; unha colección de poesía. E fundaron aquil día a Coleición Brais Pinto”.

lamacenta, envolta en quente bafío, dexerga un panorama humán dominado e asombrado pola fatalidade irracional. Persoaxes e sucesos aparecen movidos por forzas internas profundas, cuio poder cego e fatal imponse ó home un sino irremediabelmente tráxico (Piñeiro 1961: 14-15).

Sen dúbida, o primeiro sorprendido por un prólogo tan laudatorio foi o escritor, que non dubidou en manifestarlle a Piñeiro que moitos amigos lle comentaran a súa grata impresión sobre o limiar pola “grande e suxestiva eficacia literaria da prosa en que está escrito” (22/01/1961). Ferrín e Piñeiro móstranse moi cómplices na correspondencia, como un pai co que tratar problemas de futuro e do día a día “Querido Piñeiro, vostede é un santo. Non sei como me aguanta” (c.1957).

Porque –meu querido Piñeiro– é tanto o que hai que faguer... Tan cativas as miñas forzas...! Unha H. da Lingoa, unha gramática estuitural, unha fonoloxía, unha fonética, morfoloxía, sintaxe... todo por faguer! Hai xente pra iniciar, polo menos, o carrito de materiás: Millán, Montero, Pensado, Aníbal Otero... compria darlles corda, ou millor atalos a unha mesa e faguelos traballar a vergallazos. Nós, B. Graña, Lorenzo, os rapaces que agora comezamos, témonos que contentar coa agarda [...] Espero que seña pra pronto que saia Grial, é tan importante (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, 16/04/1958).

Hai varias voces que falan nesta novela de tremendismo, algo que tamén estaba na novela *A Esmorga* e que parece que non era do gusto do director literario, pero que neste caso non pon problemas¹⁸⁸. En realidade o que hai claramente, como aprecia Piñeiro, é unha clara evolución do autor que xa non tivo volta atrás. Un autor contemporáneo a Ferrín, Ramón Lugrís, recorda que se situaba con esa obra no camiño xa explorado por Rodríguez Mourullo.

Cando o autor no preámbulo, fala de que ouserva a vida da vila tras dun vidro embazado, nunha fiestra elevada, “no derradeiro piso”, fai o mesmo que fixera Gonzalo R. Mourullo cando escribiu aqil precioso libro das “Memorias de Tains”: convertiuse en espeitador dunha vida núa e primaria; visceral, si se quer; movida por unha mancha de principios elementaes [...] Crónica negra. Tremendismo... As etiquetas, os alcumes, pouco importan [...] Un libro sincero, feito en estilo tremendista –ou en estilo romántico, ou en calisquer outro-, responde a unha dobre necesidade: a íntima necesidade do autor, que percibe a realidade da vida que o arrodea, mais a necesidade histórica de que eista constancia dun momento determinado. I-en Galicia precísase dunha literatura como a que hoxe fai Ferrín e fixo antonte Mourullo [...] Méndez Ferrín pode insistir nise auco “tremendista”, por moito que xurdan voces acusándoo de se demorar nos aspeitos noxentos, criminaes e atávicos da vida. Compre que eistan narradores

¹⁸⁸ Rabanal (1961) fala de que é tremendista en parte porque en realidade Méndez Ferrín ía máis alá ou interpretábao dunha maneira persoal, pois convertía “la sombra en protagonista, la tara en categoría habitual”.

que fagan a crónica literaria completa e auténtica do noso tempo e do noso mundo social (Lugrís, *La Noche* 28/02/1962).

A diferenza é que Méndez Ferrín estaba no proxecto e el non dubida en poñer a súa escrita ó servizo, sempre sen? condicionar a súa escrita, pero achegándoa para renovar a narrativa galega.

A literatura galega, vista a distancia desmerece. Hay [*sic*] que facer en narrativa o que vostede fixo en ensaio. O que hay feito ten que satisfacer só parcialmente a unha mentalidade autenticamente nova (Carta de Méndez Ferrín a Piñeiro, c.1959).

Esa é a gran diferenza de Méndez Ferrín con Mourullo, que neste momento el estaba pola causa de Galaxia, aínda que había desavinzas e contratempos, nesta época non foron contra Galaxia. Nunha das cartas de Méndez Ferrín a Piñeiro cóntalle que nun acto de homenaxe a Cabanillas en Cambados, atopou a Victoriano Taibo que lle comentou que o quixo facer membro correspondente da Academia, ó que Ferrín se negou porque se a RAG tivese categoría el non tería méritos, pero como estaba nas mans equivocadas consideraba que non tiña que entrar. De todas maneiras, el repara en que Taibo lle indicara que quen se opuxera á súa candidatura e atacara a súa obra fora García Sabell, ante o silencio cómplice de Otero Pedrayo. Méndez Ferrín móstrase doído, porque el entendía que era parte do grupo, pero o feito de que atacasen a súa obra mostra que non todos acollían con entusiasmo as súas innovacións.

O saber isto tivo a virtude de removerme íntimamente e de porme ante a evidencia de que o grupo político no cal me considerei sempre integrado, pol-o menos por banda de García-Sabell, menospréciame. Pro como eu non son Gonzalo R. Mourullo, coista mesma data dirixo unha carta a García-Sabell exixíndolle unha confirmación ou unha negación do feito (Ferrín s.d., c.1960).

Méndez Ferrín tiña claro que pertencía ó “grupo político” de Galaxia e no que tivo total liberdade para publicar obras renovadoras. En Galaxia vería a luz a súa primeira novela, *Arrabaldo do norte* (1964) que seguía xa o *nouveau roman* francés. Estas obras formarían parte dun primeiro ciclo, pois despois viría un longo silencio que rachou na Editorial Castrelos con *Retorno a Tagen Ata* (1971), aínda que regresaría a Galaxia en 1974 con *Elipsis e outras sombras*.

5.2.6.4. Camilo G. Suárez Llanos, un narrador filosófico

Sen dúbida, neste apartado dedicado á narrativa temos que destacar a figura de Camilo F. Suárez-Llanos¹⁸⁹, porque é un dos grandes referentes contemporáneos da narrativa galega e moita dela ten cabida dentro da Nova Narrativa Galega. O escritor nacera en Sarria e estudara Filosofía e Letras en Compostela, para despois trasladarse a Madrid, o mesmo camiño que recorreu Ferrín, só que Suárez-Llanos se decantou pola filosofía. Grazas a Ramón Piñeiro e a Martínez López conseguiu o seu primeiro traballo na Universidade de Syracuse, nesa rede de soporte non só literario que ofrecía o grupo.

O proxecto literario de Suárez-Llanos non está claro que comezase en galego, pois as primeiras cartas con Piñeiro son en castelán, ata que nunha delas di atreverse a escribir nunha lingua que non é a súa e non domina: “E a primeira carta que intento escribir en galego i-espéro que a boa intención compensará as deficiencias idiomáticas” (Sarria, 04/02/1954). Seguramente Piñeiro alentouno para que fixese o cambio, motivado tamén polo seu propio compromiso, que compartía co director literario de Galaxia.

Camilo González Suárez-Llanos foi un dos narradores desta época primeira de Galaxia pois publicou *Lonxe de nós e dentro* (1961) na colección Illa Nova e un ano despois *Como calquer outro día* fóra da colección para os máis novos. Estreouse como Ferrín cunha colección de contos para despois apostar por unha novela que verá a luz na colección Literaria, onde antes saíran as obras de Cunqueiro ou Cortezón¹⁹⁰. Curiosamente, como no caso de Xohana Torres, Franco Grande aparece como intermediario e como o autor das correccións (Carta de Suárez-Llanos a Piñeiro, 21/03/1960).

La narrativa gallega ha llegado, en los últimos años a conseguir dos altas cimas de madurez técnica: “A Esmorga”, de Eduardo Blanco Amor y “Memorias de Tains”, de Gonzalo R. Mourullo. Los cuentos de Mourullo tienen su raíz en un expresionista e insomne mundo interior. La novela de Blanco Amor es, aunque enunciada en primera persona, de un caricatural, hirviente y quevedesco objetivismo. En el libro que comentamos Suárez-Llanos participa de ambos mundos, fluctúa entre ritmo temporal interno y mundo exterior, entre instospección individual y objetivación de la conducta. Todo ello presidido por un recortado maduro equilibrio, por una absoluta poda de excesos. De “Lonxe de nós e dentro” diremos con Anatole

¹⁸⁹ Camilo G. Suárez-Llanos despois asinaría como Camilo Gonsar.

¹⁹⁰ Ás veces inclúense ambas as obras na colección Illa Nova (Bermúdez 2010: 30), pero non foi así, pois a súa primeira novela incluíse xa na colección Literaria.

France, que tiene complejidad, pero no lo parece (Ferrín, *La Noche* 19/04/961).

Neste artigo Ferrín fala do *behaviorismo* ou condutismo, como unha técnica psicolóxica norteamericana que entende que a única maneira de chegar a coñecer o ser humano e observando a súa conduta, que deu pé ás novelas en terceira persoa que deixa que os personaxes actúen como na vida, de forma espontánea. Méndez Ferrín celebra os primeiros exemplos de narración condutista, os contos “O cego das coplas” e “A Volta”, do que di que é “obra maestra de ironía, verdad oral y humanidad”.

Despois dos cinco relatos de *Lonxe de nós e dentro* publicaría unha novela xa fóra da colección Illa Nova que posiblemente pode coincidir con esta que informa a Piñeiro, que previamente estaba en castelán.

Escriboche ista carta pra facerche a consulta siguiente: Eu teño escrita unha novela longa de mais de trescentos folios e pensei que tanto polo seu espírito coma por detalles mais accidentales –por exemplo, o que seían galegos os seus personaxes mais representativos- cadrarlle ben o poñela en galego. En castelán sería, en certo modo, unha novela mais, mentras que en galego tería, paréceme a min, verdadeira novidade. Pero, pra que non perdese actualidade, conviña publicála canto antes, pois trata de refrexar un ambiente mui concreto dos anos 1956 e 1959. E a miña pregunta é ista: ¿Haberá posibilidades de publicála? (Carta de Suárez-Llanos a Piñeiro, Sarria 20/06/1960)

Sen dúbida parece que houbo posibilidades, pois nas cartas que cronoloxicamente seguen a esta fállalle dos progresos na tradución. Así que podemos case asegurar que *Como calquer outro día* naceu en castelán e sería o seu autor o que a traduciría ó galego, aínda que ía ter outro título. Estaríamos ante un exemplo de autotradución en Galicia (Dasilva 2009d), do que cremos ata agora non se tiña noticia.

Mourullo, Ferrín e Suárez-Llanos son os tres narradores novos que teñen aparecido no noso horizonte literario. Onte chegoume, por certo, a novela de Camilo, que ten o sorprendente título de *Polo aberto mar da guerra fría*. Polo de agora soio lin o título, pro debezo [sic] por ler o contido. Co iles apareceu Franco Grande, pro a súa prosa –que é excelente, quizais a de máis calidade- é máis poética e lírica que narrativa. Como que Franco Grande é un espléndido poeta, como se comprobará cando saia o seu primeiro libro de versos. Il é o noso poeta aital que máis fonda e orixinalmente ten chegado a unha poesía de raíz esencialmente filosófica. E tamén teremos que lle prestar atención á poetisa Xohana Torres como prosista. Eu conózolle os primeiros capítulos dunha novela e parecéronme de gran fermosura literaria. Escribiu tamén unha obra de teatro, que eu inda non conozo. Na poesía, en cambio, avanza cada vez máis nunha dirección cerebral i hermética, inda que interesante. É muller de gran intelixencia e rexa personalidade. Mais non pense que soio temos poetas e prosistas. Tamén hai ensaístas novos

que axiña comezarán a agromar: Ramón Lugrís, Xosé Manuel López Nogueira, Carlos Amable Baliñas (Carta de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, Compostela 03/02/1962. Citamos por Losada 2009: 107-108).

Non sabemos se houbo censura ou autocensura, simplemente no exemplar que se conserva na editorial aparece o título co “guerra fría” riscado, algo que non resulta estraño tendo en conta a época. Como ben explica Bermúdez (2010: 30) o título tomase do filósofo presocrático Heráclito de Éfeso: “Un día é como outro calquera” e engade que o fai de maneira consciente e propositada, aínda que non sinala que non era a primeira opción do autor.

Non cómpre facer unha análise pormenorizada da novela, pois xa se realizou (Bermúdez 2010), pero si cómpre destacar que é unha novela xeracional. Nela atopamos a historia dun rapaz novo en Madrid nun día concreto que vai tropezando cos amigos mentres camiña pola cidade. Ten un punto de autobiografía daquela xeración de mozos que estudaba en Madrid, como o propio Suárez-Llanos. Así se recoñeceu Ferrín nesas páxinas, como unha biografía daquela xeración (Bermúdez 2010: 33).

Era unha narrativa que miraba a Europa e na que a pegada da filosofía é constante. As referencias a pensadores xa están no propio título, pero tamén ó longo da obra, a Husserl, Heidegger, Sartre, Zubiri, pero tamén os clásicos Aristóteles e Platón (Bermúdez 2010: 34). A filosofía está en todas as súas obras, pero hai certos contos nos que hai unha reflexión máis profunda sobre os grandes interrogantes da vida que, ás veces, están nos propios diálogos dos personaxes. Suárez-Llanos mantiña unha estreita relación con Fernández de la Vega co que podía falar de filosofía, tamén con Piñeiro, e nese momento tiñan a Heidegger como referencia. As súas obras tamén dialogan con Céline, Joyce e, moi especialmente, coa fenomenoloxía e o existencialismo, como correntes filosóficas (Bermúdez 2010: 34).

Segundo Forcadela (2015: 23) as obras de Suárez-Llanos gañarían se se analizasen dende unha ollada filosófica, algo que escapa a esta tese, pero que compartimos. Logo dun longo silencio retomaríase a escrita en Galaxia con *Cara a Times Square* (1980), onde algúns ven o final da Nova Narrativa Galega.

Nun dos seus últimos escritos recoñécese dentro da Xeración dos 50 e fala da súa

mirada a Europa, especialmente a París, que era a súa capital. Estaba fascinado polo existencialismo, pola novela inglesa e afirma que nada sabía do boom latinoamericano, aínda que moitos quixeron ver nos seus contos pegadas de Cortázar. E gaba o labor de Piñeiro, que era o nexo de unión entre a mocidade e co país cando estaba fóra.

Polo que se refire a Piñeiro, penso que o seu labor, cualificado despectivamente como puramente culturalista por algúns políticos nacionalistas, foi dunha importancia trascendental para conservar e enriquecer o contido da nación galega. Aínda máis, sen Piñeiro moitos deses políticos nin sequera existirían [...] Naturalmente, o labor de Piñeiro non está exento de sombras, debidas, en boa parte, ao seu afán definitorio e ao seu apriorismo. Tal ocorre, por exemplo, cando lle apón á literatura galega dúas características esenciais: a imaxinación e a graza, o humor. Sen elas, non sería galega. De ser isto certo o cumio da literatura galega sería Cunqueiro. Nada que obxectar, en principio. Pero o problema é o “cunqueirismo”. Porque case todos os escritores se consideran dotados de imaxinación. Moi poucos, en cambio son os que teñen graza [...] Outro aspecto do apriorismo de Piñeiro foi a súa tendencia a considerar os seus amigos e seguidores máis novos como pezas a encaixar no seu plan cultural para Galicia: isto puido ser contraproducente e atrevome a pensar que o foi no caso concreto de Allué [...] E, para rematar, volvo á X-50. Penso que foi esmagada pola reticencia da xeración anterior, a Xeración Galaxia, e polo éxito mediático das xeracións posteriores tanto en Galicia como en Madrid e as súas colonias. Persoalmente, non teño máis que motivos de agradecemento a Ramón Piñeiro e aos compoñentes da ilustre Xeración Galaxia (Gonsar 2008: 1152-1153).

Suárez-Llanos expresou nestas liñas con claridade o seu pensamento sobre esta primeira etapa de Galaxia dende o recoñecemento, pero marcando os puntos débiles que el vía no director literario. Por unha banda estaba a xa comentada posición estética, o esencialismo do ser galego no que cría e que intentaba impregnar a literatura. Por outra banda a crenza nas persoas novas nas que depositaba a súa confianza, así cita a Allué, quizais porque prometera un *Diario* para a colección Illa Nova que nunca entregou (2005: 113). Tamén nas liñas finais mostra o seu desacordo co criterio de Carballo Calero, que non apoiou á Xeración dos 50. Aínda así en Illa Nova saíron os grandes títulos da Nova Narrativa Galega e déronse a coñecer grandes nomes da narrativa galega, como Méndez Ferrín ou Camilo G. Suárez-Llanos.

5.3. O ensaio, lexitimador da cultura e da lingua

Unha das misións máis importantes que se propuxo Galaxia foi demostrar que o galego era unha lingua que servía para expresar calquera idea, por elevada que fose. O réxime franquista só considerou o castelán e desprestixiou as outras linguas do Estado, con especial coidado de que non fosen vehículo de divulgación de ideas, polo tanto o xénero ensaístico quedaba especialmente limitado. Deste xeito os manuais tiveron que saír en castelán, así como as revistas, pero tamén os artigos nos xornais, pois estaban advertidos de que non debían admitilos en galego. Polo tanto, moito do ensaio que saíu da factoría Galaxia estaba en castelán, especialmente neste período, pero o contido servía para divulgar as ideas que querían transmitir, especialmente na prensa que empregaron como axente difusor.

Os principais mantedores de Galaxia tiñan calidades para cultivar o ensaio, e por formación podían achegarse ó xénero dende perspectivas moi diferentes. Ramón Piñeiro estudara Filosofía, aínda que non rematara; Xaime Isla Couto Maxisterio, Dereito e Peritaxe Mercantil; García Sabell era médico cunha grande formación humanística; Francisco Fernández del Riego contaba cunha formación en Dereito e Filosofía e Letras e nesta última carreira estaba licenciado Carballo Calero. Nestes ámbitos pódese encadrar o ensaio da época.

Ramón Piñeiro mostrouse moi preocupado sempre por fomentar un espazo de reflexión sobre temas que eran do seu interese, aínda que durante esta época se dedicou con máis intensidade a orientar que a escribir. Malia iso, centrou o seu estudo no concepto de *saudade* e, de feito, publicou varios artigos sobre o tema, que co tempo reuniu no libro *Filosofía da saudade* (1984). Con anterioridade participou en tres dos catro primeiros cadernos da *Colección Grial*, en volumes colectivos como *7 ensayos sobre Rosalía*, *La saudade* ou *Paisaxe e cultura*, como lembra Monteagudo (2008: 101). Non imos analizar o pensamento de Piñeiro, pois pouco podemos achegar despois da tese presentada por Barros (2009) ou dos traballos de Carlos Fernández (2009).

El ascético magisterio socrático de Ramón Piñeiro, cuya huella en los escritores jóvenes —y aún en los que han dejado atrás la juventud— es su mayor timbre de gloria, le ha distraído de la

prosecución de una obra que le había acreditado ya como dotado de superiores posibilidades (Carballo Calero, *La Noche* 10/04/1963).

Piñeiro investiu moito tempo en explicar o significado da vivencia da saudade, entendida como sentimento da soidade ontolóxica, pero dedicoulle aínda máis a fomentar a creación, como sinala Alonso Montero (2009: 219), e conseguiu gañar para a causa de Galaxia a tres grandes ensaístas da época: Celestino Fernández de la Vega, Rof Carballo e García Sabell.

El ensayismo surge unas veces en la madurez literaria de una lengua, y otras, colabora él mismo a la configuración y remate cultural de un idioma [...] Galicia, en su actual momento de esplendor intelectual y literario –momento innegable, que se impone día a día- no ha rechazado el reto que la cultura lanza a todo pueblo con aspiraciones universales. Su idioma, cuajado de vivencias poéticas, rico en los más hondos y humanos pedazos líricos, ataviado ya con la prosa elegante del cuento y la novela, con el indumento gentil de la oratoria, había ya estrenado el ensayismo en la generación de maestros de los años veinte. Pero si la literatura de creación se sostuvo siempre a un nivel más o menos regular, el ensayo había sido menos constante. Es un mérito de la Editorial Galaxia el haber conseguido equilibrar en la balanza de las letras los diversos géneros de estos dominios literarios. Desde 1950, aproximadamente, el ensayo gallego ha sostenido un esfuerzo insuperable, hasta el punto de que, sin pasión alguna, podemos hoy vanagloriarnos de un grupo de ensayistas capaz de equipararse al de muchas naciones con vigencia en la historia oficial. Exceptuando a los grandes países europeos, la mayoría de las naciones del mundo actual carecen del plantel de escritores con que cuenta una modesta editorial de “provincias” [...] Cuatro fundamentales temas del hombre, como naturaleza o como espíritu, han encontrado su más exacta formulación, y su más adecuada solución, en el ensayismo gallego: la saudade, el paisaje, la enfermedad en su vertiente antropológica y el humor (López Nogueira, *La Noche* 27/10/1963).

Sen dúbida, o emprego do galego no ensaio reforzaba a lingua, pois servía para mostrar a súa validez como vehículo de alta cultura e non só para temas lingüísticos e literarios, onde xa viña sendo cultivado con certa asiduidade, senón para reflexións teóricas de ámbitos do pensamento que aínda non se exploraran. E se falamos dese tipo de ensaio, o ano 1963 foi clave, pois apareceron volumes ensaísticos como os que achegaron García Sabell, *Ensaio I*, e Fernández de la Vega, *O segredo do humor*, ós que habería que engadirlle a *Historia da literatura galega* de Carballo Calero¹⁹¹.

O crítico literario consagrouse como tal nese ano coa saída do manual e preocupouse tamén entón polo emprego do galego no ensaio científico. Ó seu ver era

¹⁹¹ O D.L. é de 1962, pero saíu no ano 1963.

preciso un vocabulario abstracto de extracción culta, pois neste xénero non se podía beber da fonte tradicional, da fala do pobo, nin tan sequera moito da tradición literaria, pois non había unha gran obra ensaística en galego.

Estos pueden caer fácilmente en el uso de una lengua incolora que conservando la morfología de nuestro idioma, emplee, sin embargo, un léxico y una sintaxis tan cultos y modernos tan universales, que la sabia popular deje de fluir a través del texto didáctico. Habríamos así ganado nuevos campos de cultivo para la lengua hispánica noroccidental, pero, como contrapartida, el instrumento lingüístico habría perdido su genuinidad (Carballo Calero, *La Noche* 10/04/1963).

Carballo Calero mostrábase cauto ante o avance do ensaio se a lingua perdía a súa enxebreza. Para o crítico, Risco e Otero Pedrayo foran os referentes na Xeración Nós e souberan resolver con éxito o problema de adaptar a lingua, aínda que non de maneira plena, pois ensaiaran solucións individuais, pero non conseguiran crear un modelo único, como ó seu ver sería o desexable. Para Carballo Calero o continuador deste xénero fora Fernández del Riego, pero García Sabell era no momento o ensaísta que realmente afrontaba o problema da lingua científica, porque os seus estudos non tiñan precedentes en galego. Despois desta reflexión animaba a abrir un debate para resolver estes problemas e, certamente, deuse nese momento, pois a preocupación pola codificación lingüística estaba en auxe (Monteagudo 2008: 108).

5.3.1. Celestino Fernández de la Vega, un galego europeo

Celestino Fernández de la Vega estaba no proxecto de Galaxia dende o inicio e compartía as ideas de Piñeiro de desenvolver os trazos esenciais da cultura galega na literatura, pero tamén a través de ensaios como os que el asinou. Fernández de la Vega, despois de rematar a carreira de Dereito en Madrid, volveu para Lugo, onde estudara o bacharelato. Ata entón non manifestara ningunha preocupación polo país, pero comezou a frecuentar un parladoiro da cidade ó que tamén asistían Fole e Pimentel. Foi entón cando iniciou un tímido achegamento á cultura galega, que non formara nunca parte das súas angueiras, pero que axiña deu froitos, pois en 1950 xa se consideraba galeguista e comezaba a asumir a lingua, aínda que este proceso sería máis lento, coa inestimable axuda

de Piñeiro.

En canto ó galego procurei que fora moi sinxelo e espontáneo aínda que non sexa moi puro. Pouco máis ou menos é o galego que eu falo cun pouco de diccionario. Como teño pouco hábito de escribir en galego de seguro que se me escaparían moitos castelanismos facilmente evitables. Nesto xa sabes que contas con plenos poderes para correxir o que que che pareza. O que me gustaría no léxico é –xa sei que ese tamén o gusto teu- claridade e corrección (Carta de Fernández de la Vega a Piñeiro, Lugo 25/12/1957. Citamos por Fernández de la Vega 1991: 449).

De feito, son de finais de 1956 as primeiras cartas que lle escribe en galego a Piñeiro, pero os pasos de involucrase en todo o que significaba o proxecto de Galaxia, fundamentalmente cultivar o ensaio para dotar a cultura galega de prestixio, foron firmes dende o inicio. Así, en 1952, publicou “Campanas de Bastabales”, no volume *7 ensayos sobre Rosalía*. O texto, redactado en castelán, avanza coa idea de trazar un paralelismo entre Rosalía e os poetas Hölderlin e Rilke, nun intento de equiparar a poesía galega á máis reputada poesía europea, porque Fernández de la Vega era un galego europeo, como o definiu García Sabell. A súa lectura de Rosalía era como “poeta en tempos de penuria”, ó igual que Hölderlin, aínda que tiña as súas particularidades e unha visión do mundo específica (*Weltanschauung*). Para o filósofo, a alma galega atopaba as peculiaridades esenciais na poesía de Rosalía, que non sempre foran ben entendidas dende fóra, por iso fora incomprendida en moitas ocasións. O libro pretendía mostrar unha idea da poeta anovadora e nese esforzo Fernández de la Vega intentou conectala con Europa e afastala da idea de *santiña* que perseguía coma unha sombra á autora de *Cantares Gallegos*. O ensaísta optaba por mostrar o carácter europeo da cultura galega, pois entendía que esta non podía afogar en Galicia, senón que cumpría que se abrise a Europa dende a singularidade e Rosalía era a poeta adecuada para iso.

Á mesma idea de desenvolver os trazos esenciais da cultura galega respondía o ensaio “Abrente e solpor da Paisaxe”, incluído no volume homenaxe a Otero Pedrayo. A paisaxe foi dos temas que máis lle interesou a Otero e quizais por iso Fernández de la Vega o escolle para o artigo. Para el a natureza só se converte en paisaxe ante o artista, ante a contemplación estética, polo que a define como a obra do corazón, como algo sentimental. Para el a paisaxe consiste en darlle voz humana á natureza, humanizala, e lembra que

comezara a existir como tal dende o s.XIX, cos románticos, aínda que en Galicia fose Otero Pedrayo, xa no s.XX, o que primeiro definiu a paisaxe como creación humana.

Fernández de la Vega é autor dun só libro, *O segredo do humor* (1963), que sentou as bases dun dos trazos que Piñeiro consideraba fundamentais da psicoloxía galega (Volksgeist). *O segredo do humor* é a reflexión filosófica dese constituínte básico da cultura galega, establecido así xa na Xeración Nós, que, como todo o que pasaba pola reflexión de Fernández de la Vega, analizou como un fenómeno moderno. Foi o seu único ensaio en forma de libro e tamén o único ensaio sobre este tema no panorama galego e castelán, por máis que fose Cervantes o primeiro dos humoristas, segundo o autor, e que esa lectura do *Quijote* se debera á influencia dos románticos alemáns, fundamentalmente a Schelegel, Tieck ou Heine. Para Fernández de la Vega dende Cervantes e Quevedo o castelán non dera outro verdadeiro humorista ata Valle Inclán, mentres noutros países como Inglaterra, Alemaña ou Rusia abundaron. Nese percorrido histórico volve situar o nacemento deste trazo, o humorismo, no romanticismo e explico porque apareceu nese momento unha visión aberta ó descoñecido e porque foi unha época marcada pola subxectividade.

Este estudo tentou ofrecer unha explicación racional a un fenómeno que sempre se considerou como un trazo psicolóxico dos galegos. Para Piñeiro o humorismo era, volvemos insistir, un dos trazos esenciais do espírito galego, que sempre vinculou co lirismo, como dúas caras dunha mesma moeda. Así, tiñan en común que nacían dunha experiencia radical de todo galego, que era sentir os límites do individual. Piñeiro engadía que no momento en que o sentimento desa limitación o experimentamos fronte á natureza aparece a soidade e dela o lirismo. No momento en que o sentimento o experimentamos fronte ós demais individuos fainos conscientes da nosa debilidade e entón, para agochala, xorde o humorismo. Xa que logo, son dúas manifestación que nacen da mesma experiencia, da limitación do ser humano que ademais se reafirma na liberdade, pois o lirismo ó exteriorizar a propia intimidade vence a soidade e o humorismo dissolve esa debilidade no sorriso, o elemento expresivo que simboliza o poder da liberdade. Por iso o humorismo é unha virtude individual, como explica Fernández de la Vega (2009: 48-49). Estas ideas de Piñeiro buscan explicación no seu ensaio, como ben indica, e considerou un reto tratar

seriamente esta cuestión. Entende que o humorismo é a maneira de responder a situacións complicadas, e ten por límites a traxedia e a comicidade. Segundo Fernández de la Vega, plásmase no ser humano, pois para el representa o amor á humanidade, a tolerancia, a desculpa ou o optimismo. Castelao sería a figura máis significativa do humorismo galego.

Temos a sospeita de que a encarga desta obra lle fora feita con anterioridade a García Sabell, pois Fernández de la Vega pregúntalle en carta a Piñeiro se este autor avanzara no libro sobre o humor que estaba a preparar (Fernández de la Vega 1991: 450), e tamén nos consta que con anterioridade estaba proxectado como unha colectánea de traballos achegados por diversos autores. Finalmente foi Fernández de la Vega quen reflexionou sobre o humor e o lirismo como formas de liberdade individual que caracterizaban, ó seu ver, a singularidade dos galegos.

Este ensaio era a consagración do autor como un dos teóricos do grupo, aínda que colaborou dende o inicio co proxecto. A súa era unha aposta polo ensaio en galego para que o pobo tivese acceso á “alta cultura” na súa lingua, como explicou nunha entrevista a García-Bodaño (1963).

Os teus xuicios sobor do meu traballo proporcionáronme a ledicia de saber que non perdín o tempo. Leducia tanto máis xustificada canto que non teño, como sabes, a menor dúbida en canto á calidade e finura do teu criterio e a sinceridade das túas verbas. Alégrame, dun xeito especial, a dignidade do meu galego pois eso capacitame para futuras empresas que, dende logo, non penso refugar pois, como dis moi ben, non nos podemos inhibir dos deberes que nos impón o noso pobo. Pola miña banda tratarei de cumprir, na medida das miñas forzas e capacidades, a miña tarefa de acordo coa coñecida recomendación goethiana: sen presa, pero sen pausa. Ben vale a pena de o facer cando se sabe que non se está só, que non se traballa no baleiro e que hai un entusiasmo con sentido nos nosos designios. Cando penso no camiño recorrido non podo menos de alegrarme e ser optimista. ¿Lémbraste daquelas conversas na muralla cheas de fantasía cando falabamos dun Heidegger en galego, dos temas galegos esenciais do humorismo, da saudade, do lirismo, da paisaxe...? Pois todo, pouco a pouco, vaise cumprindo. ¡É magnífico! Ó primeiro eramos ti e máis eu sós a soñar e agora xa somos moitos. E moitos dos que nin tan sequera sabíamos que existían. Aínda haberá moitos máis que terán que vir a soñar e traballar con nós. Sei moi ben cantos traballos, disgustos, sacrificios e gaitas che ten costado todo o que ata agora se ten acadado, pero imaxínome tamén moi ben a grande íntima ledicia e satisfacción que tes que experimentar cando, na soedade, na intimidade, fas balance e ves medrar a obra. Supoño que para ti será evidente o pensamento de Spinoza: a felicidade non é o premio da virtude senón que está na virtude mesma. En todo caso hai, ó meu ver, unha clara lección: as cousas nobres e xenerosas valen por si mesmas e o que se dá é o único que se gana, que se salva. Nada importan as imperfeccións, as críticas mezquiñas e miopes, de detalle; o que importa é seguir adiante, e ó final quedarán canceladas, arrastradas, varridas tódalas anécdotas

cativeiras. Eso si: cómpre non olvidar nunca a divisa de selección, nobreza, exemplaridade e dignidade. Ese debe ser sempre o lema de Galaxia. Non importa cantos: o que importa é quen. O demais eu coido, espero e creo que se dá por adxunto.

Agardo con impaciencia a saída do libro de Rof, pois coido que ha ser un grande éxito para o prestixio de Galaxia. Lograr ese libro foi un excelente traballo teu de Domingo [García Sabell]. Con ese libro de Rof, outro de Domingo, outro teu e outro meu coido que acadaremos librar para sempre a cultura galega do reproche de ruralismo e folclorismo e demostrar que en Galicia non só se canta e se catalogan pedras vellas, senón que tamén se pensa e, por certo, non de calquera maneira. Esa é tarefa, en boa parte, e tendo en conta algúns precedentes moi valiosos da nosa xeración (Carta de Fernández de la Vega a Piñeiro, 1958. Citamos por Fernández de la Vega 1991: 450).

Fernández de la Vega escribía xa entón en galego e era animado por Piñeiro que gababa a súa calidade lingüística. Xa entón se sentía parte de Galaxia, en realidade dende ese inicio no que din soñar e filosofar na muralla de Lugo. Ese interese de renovación xa estaba na Xeración Nós e continuaba con pensadores do novo galeguismo como Fernández de la Vega, así o afirman tamén os seus coetáneos (López Vázquez 2007: 8).

5.3.2. García Sabell, o médico humanista

García Sabell era un médico de gran prestixio en Santiago e dende 1950 estaba no núcleo de Galaxia e era especialmente próximo a Piñeiro, dende que os puxera en contacto Fernández del Riego¹⁹². Tiña ese perfil de médico humanista, de persoa moi formada tamén noutros aspectos como a filosofía ou a psicoloxía, de aí a procura de centrarse no estudo de *soma e psique*, de alma e corpo, para así poder presentar o home na súa integridade. A súa idea era mostrar o individuo como persoa e non como máquina, pois na súa formación como médico en Alemaña achegárase á Escola de Heidelberg que estaba nesta liña.

García Sabell licenciárase en Santiago de Compostela, pero despois continuaría os seus estudos en Suíza e Alemaña, polo que non nos pode estrañar que fose un home aberto a esa Europa que coñecía moi ben. Amais do seu interese pola medicina, gustaba da filosofía e da arte, eido no que admiraba profundamente a Seoane, co que tiña unha gran relación dende a época universitaria (López Vázquez 2013: 273). A pintura foi un dos temas recorrentes sobre os que escribiu numerosos artigos, centrados en Picasso, Van

¹⁹² García Sabell militara no Partido Galeguista antes da sublevación militar, pero sen relevancia política.

Gogh, Maside ou Castelao (Freixanes 2004: 365).

García Sabell foi o segundo presidente de Galaxia, despois do falecemento de Otero Pedrayo, o que demostra a importancia da súa figura dentro do grupo. A súa casa da Rosaleda foi lugar de encontro en Santiago, nela realizáronse varias reunións clandestinas, xuntanzas de posta en común, celebracións de lanzamento de libros ou de coleccións, e as paredes do chalé da Rosaleda tamén acolleron a figuras que interesaban ó grupo, como a de Américo Castro¹⁹³, de quen foron anfitrións o casal García Sabell-Tormo.

Xa falei con Elena que, como era de esperar, outorgou o placet. E agora mesmo remito a Don A. [Américo Castro] a carta que velahí vai [...] Eu non estaba moi animado a facer a invitación por estes motivos: 1º As subsistencias suben cada día máis. 2º A bodega, pola túa culpa, está valdeira. 3º A Elena e a mín fáltanos práctica de recibir invitados. 4º Eu gosto da vida retirada i en soedá. 5º Elena é muller de pouca simpatía e menos verbas, e 6º A idea vén de Cela. Nembargantes superei todo isto por puro senso se obediencia e porque eres ti quen mandas (Carta de García Sabell a Fernández del Riego, Santiago 21/08/1957).

García Sabell formaba parte da rede e asumía as súas decisións, tamén os roles que lle asignaban, aínda que non lle gustasen, pero cedía en beneficio do proxecto. Non era habitual que un recoñecido médico avalase unha causa como a de dotar a cultura galega dun ensaio de prestixio e, como advertimos, non eran esas as únicas funcións atribuídas.

Como ensaísta do grupo iniciouse en castelán nos cadernos da *Colección Grial*, pero sempre co pseudónimo de Pedro Abuín, a quen no cuarto número se dirixe Piñeiro na coñecida “Carta a Pedro Abuín”, como recorda Alonso Montero (2009: 233). Nese mesmo volume hai unha reseña a un libro de Rof Carballo e no número anterior aparece o artigo “El realismo de Doña Emilia Pardo Bazán”. Na mesma lingua, en castelán, pero xa co seu nome asinou “Rosalía y su Sombra”, no volume colectivo *7 ensayos sobre Rosalía*, onde comparte espazo con Fernández de la Vega e Rof Carballo, entre outros. Non obstante, cando participou no libro homenaxe a Otero Pedrayo escribe en galego “Don Ramón, no tempo”.

En 1963 publicou *Ensaíos I* que contén catro traballos: “Análisis eisistencial do home galego enfermo”, que era o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega,

¹⁹³ Américo Castro era reputado filólogo que tivo que exiliarse a Estados Unidos onde ensinou literatura nas Universidades de Winsconsin, Texas, Princeton e California. Era un liberal que non quixo vivir en España, porque “las cárceles morales y espirituales no pueden servirme ya de patria” (Gracia 2004: 157).

“James Joyce i a loita pola comunicación total”, “Nota encol da fame galega” e “Van Gogh i a dimensión antropolóxica da pintura contemporánea”. O primeiro dos estudos pretendía ser unha análise existencial do home galego enfermo, como se explicita no título, unha aproximación que quería que servise como achega á identidade galega, pois entendía que as persoas mostraban mellor a negación, a entrega e a comunicación nesa situación adversa.

Oí lamentarse a alguien de que estuviere escrito en gallego. La razón era que el gallego no se lee y se perderían las magníficas “cosas” de García Sabell. Tal vez era así, pero un libro que trata de cuatro profundas relaciones universales de existencia escritas, endiabladamente bien escritas, nunca puede perderse. Se pierde el libro-caparazón, el libro-apariencia, al que tan acostumbrados nos tienen a veces los idiomas regionales (cuanto gallego, nonato, con falsos pulmones se ha escrito). En los libros, fuera de los puramente líricos, el lenguaje tiene un valor de vehículo y de circunstancia y nunca de elemento definitivo. Lo importante es el tema [...] Importaba al autor del libro el gallego más que todo lo que arrastre el castellano difusivamente como vehículo. Le importa el gallego no como inscripción sino como descripción, como ubicación intelectual magnífica y afirmativa. Yo no poseo el gallego más que oralmente. Me gustaría poder escribirlo como lo hablo, pero mi bilingüismo no da para tanto. Me contento con leerle, con delicia leerlo y hablarlo (Riva Labarta, *La Noche* 26/04/1963).

Se o cultivo literario da poesía e da narrativa en galego estaba asumida, parece que o ensaio aínda causaba estrañeza e, nalgúns casos, incomodidade se a lingua vehicular era a galega. García Sabell defendía a súa posición lingüística moi consciente de que causaba eses sentimentos, por iso non dubidaba en reafirmar a súa escolla idiomática nos medios de comunicación.

La lengua gallega posee una ductilidad y una eficacia expresiva extraordinarias. La poesía y la prosa literaria vienen demostrándolo una y otra vez. Observe usted que cualquier forma artística, por avanzada y audaz que sea, encuentra en el gallego un perfecto vehículo comunicativo. Pareja con la ductilidad y la eficacia va, por supuesto, la madurez. Lo que interesaba era “probar” a nuestro idioma en menesteres de tipo científico riguroso. En indagaciones antropológicas que, por sus propias exigencias doctrinales, suponen siempre un alto potencial de adaptación idiomática. Había que demostrar esa capacidad de concreción conceptual partiendo de una indagación amplia y sistemática. Esto es lo que pretenden hacer evidente mis *Ensaíos* (Entrevista en *Faro de Vigo* 28/04/1963).

García Sabell falaba sen o medo de Carballo Calero, co convencemento de que o galego tiña capacidade para as altas funcións da lingua e que o feito de que non estivese fixado era beneficioso, unha idea que tamén defendía Piñeiro. Nesta entrevista, “Un nuevo lenguaje para la ciencia y la filosofía”, repítese as preguntas sobre a lingua vehicular que

emprega o “ilustre clínico compostelano”.

Lo que ocurre no es tanto que las lenguas cultas se encuentren gastadas, sino que las direcciones que hoy lleva la Ciencia y la Filosofía obligan a la creación de un nuevo lenguaje, a la invención de originales formas semánticas, de inéditos giros idiomáticos. Cada nueva parcela de la realidad que se descubre exige una extraña terminología [...] En este sentido, el idioma gallego constituye un tesoro incalculable de flexibilidad, de riqueza semántica, de profundidad expresiva. Acabo de hablarle de la Psicología de la Gestalt. Pues bien, que yo sepa, sólo el gallego tiene el vocablo apropiado para una equivalencia fiel y sin equívocos de la palabra alemana. Nuestra traducción sería, sin duda, “fasquía”. Como éste podría citarle cientos de ejemplos (*Faro de Vigo* 28/04/1963).

Non dubidaba en responder con firmeza, nin en afirmar a idoneidade do galego para o cultivo do ensaio. É tal a súa convicción que ilustra con exemplos para os que, segundo el, o galego ten tradución e outras linguas próximas non. Polo tanto, García Sabell, que experimentara nos *Ensaio*s co idioma como vehículo de temas científicos novidosos, non só conseguira ser admirado polo nivel da súa lingua, senón que é un convencido de que o galego cumpría mellor ca ningún outro idioma fixado cos novos tempos, onde novas disciplinas e novas teorías precisaban tamén de novo léxico. Este discurso tan positivo sobre a lingua, tan desprexuizado, sen dúbida é moi interesante nesta publicación.

Unha personalidade coma el adherida a unha causa como a de Galaxia podería resultar estraña e quizais se entendería mellor se afondáramos na relación que mantiveron García Sabell e Piñeiro, a quen Alonso Montero compara coa que estableceron Engels e Marx noutro tempo. En realidade é difícil obter novos datos, pois ó viviren na mesma cidade non contamos con correspondencia entre eles que puidese botar luz sobre algúns aspectos. A estreita relación plasmouse tamén nunha colaboración continuada, na que García Sabell estaba moi concienciado co proxecto, como se deixa ver nas cartas enviadas a Del Riego: “Estou moi contento e traballando de firme. Coido q. neste curso vou a eiscibir varios ensayos” (Santiago 13/11/1955). O feito de que sexa o sucesor de Otero Pedrayo na presidencia da editorial é a proba do seu compromiso coa rede, pero tamén de que se consideraba unha das figuras con máis proxección da época, quizais das máis respectadas no eido científico e cun poder simbólico que conviña á Galaxia.

5.3.3. Rof Carballo, o prestixio de Madrid

Rof Carballo era unha personalidade científica naquel Madrid de posguerra, outro médico humanista, que se definiu a si mesmo como un internista que se convertera á forza en psiquiatra e psicólogo para poder completar o enfoque fisiolóxico da enfermidade. Así, mudou as relacións entre médico e paciente con métodos que tiñan en conta a psicoloxía no trato. Cando se produciu a sublevación militar en España el estaba en Berlín e non volveu residir en España ata finais dos corenta, cando comezou a traballar con Jiménez Díaz¹⁹⁴ e, posteriormente, con Gregorio Marañón, polo tanto próximo a un grupo de liberais “desarbolados” (Gracia 2004: 67), que mantiveron unha relación fría co franquismo, pero unha relación ó fin e ó cabo. Rof Carballo frecuentaba a aqueles “liberais falanxistas”, unha categoría que integrarían, con moitos matices, Ortega, Gregorio Marañón, Baroja, Azorín ou o propio Jorge Guillén¹⁹⁵.

En 1957 publicou *Mito e realidade da Terra Nai* que, amais do traballo que dá título ó volume, ten os seguintes artigos: “Encol da Santa Compañía”, “O problema do seductor en Kierkegaard, Proust e Rilke” e “Os demos do Bosco”. Aparecen os temas recorrentes da paisaxe, a saudade e tamén a preocupación pola entidade corporal que sostén o ser.

Ya iba a escribirte dándote las gracias por el esfuerzo que ha tenido que significar para ti traducir mis ensayos al gallego. Y felicitarte por la maravillosa versión obtenida. Naturalmente nadie creará que ese gallego, tan estupendo, es el que yo soy capaz de escribir. Lo lógico hubiera sido que figurase el nombre del traductor, pero reconozco la importancia de las razones que os han hecho desistir de hacerlo (Carta de Rof Carballo a Piñeiro, Madrid 21/01/1958).

Ata agora podíase intuír que o galego non correspondería ó de Rof Carballo, como el mesmo advirte, pero non había constancia de que fose unha tradución directa do castelán, pois tamén podería tratarse dunha corrección, como sinala Alonso Montero (2009: 243). A cuestión queda dilucidada agora coa achega desta carta, pois non hai dúbida de que Piñeiro foi o tradutor, malia que descoñecemos as razóns expostas para non figurar como responsable dela. Con todo, non nos é difícil imaxinar que os motivos estarían próximos ós

¹⁹⁴ Jiménez Díaz fora o director de tese de Domingo García Sabell, polo que entre eles había relación, amais de ser colegas de profesión, e será el quen o poña en relación con Piñeiro.

¹⁹⁵ Gracia (2004:191) define como a “teoría do tinte” a estas persoas que evolucionaron do liberalismo cara á posicións cada vez máis totalitarias ou que, cando menos, fixéronlle as beiras ó réxime.

mesmos polos que se ocultou a lingua de creación en Pimentel. Sen dúbida, crear no imaxinario colectivo a idea de que un médico da altura profesional de Rof Carballo escribía en galego os seus ensaios científicos daba prestixio a Galaxia, pero especialmente ó galego, algo que o autor parece que entendeu e quixo colaborar á difusión desta idea.

5.3.4. Vicente Risco, a recuperación do ensaísta da Xeración Nós

Vicente Risco era o teórico do nacionalismo galego, un home de recoñecida valía dentro das Irmandades da Fala e tamén do Grupo Nós. No momento en que o Partido Galeguista decidiu apoiar a candidatura de Azaña e, polo tanto, concorrer ás urnas coa Fronte Popular, algúns dos militantes, ó consideraren un erro este pacto, escindíronse para crear a Dereita Galeguista (Beramendi 2007: 1062). O malestar era evidente dende había tempo e tamén a existencia dun grupo de dereitas e outro de esquerdas dentro do galeguismo.

Os dirigentes do P.G. quéreno levar, queiras non queiras, a unha coalición d'esquerdas que se propón defendel-a obra das constituíntes incluso as leis sectarias, coma se viu no mitin azañista de Barcelona.

Eu aseguro que o propôr isto na Asamblea –coido que é Plácido o encargado– tráguela a desfeita do partido, porque Otero, Cuevillas e mais eu, arredarémonos de toda acción política e de todo cárego dereitivo por de pronto (Carta de Vicente Risco a Fernández del Riego, Ourense 10/01/1934).

Otero Pedrayo, efectivamente, tiña ideas afíns; malia todo, chegado o momento de romper co PG, el preferiu manterse fiel aínda que expoñendo as súas ideas católico-traditionalistas dentro da organización. Así as cousas, foron Risco e Filgueira os encargados de organizar os contrarios ó pacto nunha xuntanza celebrada o 19 de abril de 1936 que presidiu o propio Risco. Aquela reunión non deu moito de si, porque non conseguiron captar o interese dun número importante de galeguistas, e porque tampouco foran quen de deseñar un programa que os diferenciase claramente da súa orixe, exceptuando o apoio sen fisuras que daban á Igrexa. No grupo da Coruña estaban Manuel Beiras García, Xosé Mosquera ou Manuel Banet Fontenla, en realidade eran só seis os afiliados, o que demostra o pouco peso da acción, que tamén tiña seccións en Pontevedra e

Ourense.

Risco e os outros disidentes entenderon que había un xiro definitivo á esquerda que amais era pouco galego, pois estaba na base da xuntanza con forzas españolas co único propósito de obter réditos electorais. Consideraban que se estaba a desvirtuar o nacionalismo porque corrían o perigo de ser arrastrados polas esquerdas españolas e que gañaban a antipatía da maior parte da opinión galega. Así llo expresou Risco a Del Riego (30/04/1934), nunha carta onde tamén os acusaba de americanismo e mostrábase en contra do socialismo e do laicismo. Risco non cría no nacionalismo agresivo e propuña apostar por un nacionalismo construtivo, por reconstruír a nacionalidade galega.

Risco era un deses intelectuais descontentos coa República, coa orde establecida, tradicionalista, conservador, moi católico, que rexeitou o pacto de esquerdas e vía con desconfianza como a Revolución soviética de 1917 gañaba adeptos. A división no Partido Galeguista entre dereita e esquerda foi moi evidente e guiada en boa lóxica polo anticomunismo e o catolicismo dos que se situaron á dereita. Esta posición fixo que vise con bos ollos a chegada do novo Réxime, aínda que o seu asentamento prolongado e as consecuencias seguro que non foron do seu agrado. No seu caso o seu apoio ó fascismo parece comprensible, polo seu tradicional-catolicismo e mentres algúns compañeiros corrixiron a súa traxectoria axiña, como o seu íntimo amigo Otero Pedrayo ou Iglesia Alvariño, Risco non soubo renunciar ou non puido facelo. Mentres os primeiros entenderon que o réxime viña para quedar e que estaba moi por riba dos posicionamentos intelectuais, que os levara a pronunciar certo optimismo á súa chegada, deseguida modificaron a súa actitude e, sen rachar coas súas ideas, non se manifestaron a prol da ditadura en diante.

Risco apoiou nun primeiro momento o Réxime porque había liñas nas que coincidían, despois é posible que o seu descontento viñese provocado polas consecuencias, pero non houbo rectificación nin arrepentimento público, quizais nesa postura do seu silencio si pesou o medo, pero entendemos que o apoio durante a guerra partía de compartir unhas liñas afíns.

Na “Dereita Galeguista” serei todo o “visíbele” que queiras, todo menos “cabeza”. Eu já non volvo ser cabeza de nada na miña vida. Gastei vinte anos, os millores da miña vida, no choyo; din canto podía dar: toda a miña energia mental, vital e sentimental, e o que é mais totalas

miñas ilusiós. De que fiquei espremido e escurrichado, outros se encargaron de torcelo vieiro por onde lles pareceu, e eu fun abandonado aínda por aqueles que pensaban coma min. Nen me pesa do un, nen me layo do outro; mais coido que já non se me pode pidir mais, e que eu mesmo teño dereito, polo menos, ao meu outono (Carta de Vicente Risco a Fernández del Riego, Ourense 06/05/1936).

Risco decidira que chegara o seu outono, que se ía apartar da vida pública, polo que poderíamos entender que o seu silencio non o motivou o franquismo, senón o descontento co Partido Galeguista. O certo é que “No estuvieron donde se les quería mejor” (Gracia 2004:97) e desfacer iso xa era complicado, aínda que houbo algúns galeguistas que souberon desandar o camiño emprendido, como Cunqueiro ou Celso Emilio Ferreiro, con resultados moi diferentes, pero en ambos os casos houbo emenda ós seus actos e integráronse novamente no seo do galeguismo. Cada biografía é única, porque cadaquén tomou as súas decisións dende puntos de partida distintos. Risco optou claramente polo silencio, como Ortega no caso español (Gracia 2004: 99), e ese silencio interpretouse xa despois da súa morte.

Risco non foi un vencedor da guerra, pois a intimidación, a falta total de sensibilidade intelectual do Réxime, que só apostou pola propaganda, non lle daba a vitoria, simplemente a subsistencia no silencio, que non deixa de ser unha forma de resistencia. Non imos deternos polo miúdo na súa traxectoria, pois tivo un papel tanxencial no proxecto Galaxia, pero cómpre que reparemos tamén nesta rehabilitación que ten claves moi diferentes ás de Cunqueiro.

As noticias que me da de *Grial* lémbrenme os tempos de *Nós*, ô que *Grial* se asemella hasta na tardanza en sairen os números, anque o supere n-outras cousas.

Aquiles foron os tempos en que eu era algunha cousa, anque d’esto habería moito que falar. De todos modos, non ten nada de particular que os recorde tanto. O mundo parecía outro, e era o mesmo de hoxe, anque il mesmo nono creera. Non sei si agora non creeremos tamén outra cousa do que é, mais, si cadra, compre facer así. ¡Calquera sabe! (Carta de Vicente Risco a Piñeiro, Castro Caldelas outubro 1951).

Risco fala dos tempos nos que el “era algunha cousa”, consciente da deturpación da súa imaxe coa chegada do franquismo, aínda que advirte que tería que matizar, pero ese silencio no que se instalou para resistir non llo permitiu. Con todo, celebraba a aparición de Galaxia e compáraa coa xeira que iniciaran con *Nós*, polo que non se desvinculaba do

galeguismo, como non o fixo de Otero Pedrayo, do que nunca deixou de ser amigo, nin de Fernández del Riego, co que tivo trato continuado. De feito, Del Riego escribelle unha desas cartas para rachar o silencio o 22 de abril de 1938, durante a Guerra civil, e o último día dese mesmo ano remítelle outra na que se laia de que os vellos amigos parecían ter morto, pois non respondían ás súas misivas. Fernández del Riego ten necesidade de rachar o silencio, pero daquela o seu interlocutor xa tomara esa posición para resistir.

Risco escribiu loas ó Réxime dende as páxinas dos xornais, quizais sen entusiasmo, pois aínda que capitulou colaborando co fascismo, nunca ostentou cargos; fíxoo dende a escrita discreta. Era a súa maneira de demostrar o seu arrepentimento por un pasado galeguista e fíxoo tamén desertando do galego, a non ser no epistolario privado e noutras contadas ocasións. Aquel Risco escritor monolingüe na etapa de compromiso político nacionalista (1918-1936) non volveu ó ideario, a diferenza de Cunqueiro. A súa reinserción foi moi diferente quizais porque nin el tiña a vontade nin empregou a súa escrita para congraciarse co galeguismo. Iso non lle impide celebrar a aparición de Galaxia e mostrarse colaborador, pero un dos autores que máis contribuíra á constitución da narrativa galega durante a preguerra, nunca retornou a escribir en galego e optou claramente polo castelán coa publicación de *La puerta de paja* (1953), coa que consegue ser finalista do Premio Nadal nese mesmo ano. Unha novela metafísica na que aparecía a fantasía, esa que defendía para a literatura galega en contra da narrativa española do momento caracterizada polo realismo e o tremendismo (Rodríguez González 1993- 238).

En Galaxia pensouse de inmediato en Risco, quizais porque os máis achegados sabían da súa produción e pídenlle para a colección Manuales a *Historia de Galicia* que xa tiña elaborada. Na mesma reunión na que se le o texto da escritura pública e da constitución da sociedade, tamén se decide falar con Risco para fixar as condicións nas que cedería os dereitos da obra (Acta 2, 26/12/1950). Recibiu tres mil pesetas por ese estudo histórico que só chegaba ata finais do s. XIX sen moita xustificación.

Será unha cousa elemental, feita n-unha forma un pouco escolar, informativa, sin comentario, situando os feitos e dando a cada un a importancia que mereza, deixando que iles se destaquen por si mesmos, e sin “parti pris”. (Carta de Vicente Risco a Piñeiro, Castro Caldelas outubro 1951).

Risco describe ben a súa *Historia de Galicia*, pois certamente era moi elemental e non entraba a valorar os feitos, algo que o podía comprometer, como abordar o século XX. Nesa cautela decidiu facer un traballo divulgativo e sen pretensións, para o que empregou o castelán, lingua na que debían saír os manuais. O seu recoñecemento como historiador e etnógrafo, que viña dos tempos do Seminario de Estudos Galegos, aproveitárono tamén para que participase cun traballo, “Etnografía: cultura espiritual” na *Historia de Galiza* que dirixía Otero Pedrayo e que sairía en Buenos Aires en 1962. Xaquín Lorenzo e Risco encargáronse de facer as fotografías e de traballar na parte etnográfica.

Recibo con ben gusto a idea de recoller nun libriño unha escolma das miñas prosas galegas. Dende logo, xa cheguei ô tempo en que se fan esas cousas de recontal-os anos d’un, e por outra banda, coido que si fixen algo de que poda estar un pouco satisfeito é do que teño deixado espaxado pol-os xornais. Non é gran cousa, a fin de contas, que lle resulte a un que o que foi, foi periodista. Mais a realidade é esa, e qué se lle vai faguer.

Quixera ser eu quen as escollese, e pra elo revisar o que teño, pra seleccionar aquilo que teña unha miga d’altura, por riba dos tempos, porque hai n-elo moita cousa circunstancial e sin importancia, que non merez a pena (Carta de Vicente Risco a Fernández del Riego, Vigo, 17 xaneiro, 1958).

A correspondencia entre Risco e Del Riego non se interrompeu en ningún momento, polo que a comunicación sempre foi fluída e se non houbo maior rehabilitación da súa figura foi porque Risco non o desexou. Aínda así, móstrase moi receptivo a esta escolma de artigos, pero tamén coa cautela propia dunha persoa mergullada no silencio. De feito, manifestouse contrario a publicar todos aqueles artigos que falasen de política, porque para el correspondían a outra época e tiñan unha intención propagandística inapropiada para o momento. Na correspondencia parece que sente a obriga de xustificar aquel espírito de espallar ideas, que co paso do tempo consideraba que o levaron a dicir cousas que non repetiría. Só rescatou os artigos que considerou que tiñan un “sentido fondo e pra sempre, ou un intrínseco literario e poético”, esa é a petición que lle fai a Del Riego (02/02/1960). Risco preocupouse ata o exceso da edición, engade e suprime ata o final, e tamén decide o título *Leria*¹⁹⁶ que Del Riego acepta.

Nestas páxinas vai un chisquiño do meu labor de moitos anos –que cadraron no intre en que

¹⁹⁶ Nos anos trinta asinara a sería “Leria Nova” no xornal ourensán *Heraldo*, e anos despois “Lerias” sería a sección de Risco no xornal vigués *Galicia* (Beramendi 1981b: 113).

estaba na forza da vida- feito sen procurar máis paga que a ilusión.

O que val, non hei ser eu quen o tase. Dereito ou torto, o que un quería facer era soerguer o noso espírito, a nosa tradición enxebre, a nosa fisonomía histórica, e defendelas das alancadas do materialismo (Risco 1961: 9).

En realidade si procuraba unha paga, pois semella que a súa economía non era boa, ou así o dá a entender na correspondencia (24/03/1960). Galaxia, que non retribuía normalmente os escritores, fai unha excepción e ingrésalle 3.000 ptas. das que lle dá acuse de recibo a Del Riego (Ourense, 30/04/1960), e faino moito antes da publicación do volume. Mostrábase desexoso de que a escolma tivese boa acollida, polo que non lle era indiferente o recoñecemento do galeguismo. Malia a súa aparente distancia e o seu estudado silencio, Risco parecía que volvía ter ilusión por colaborar co proxecto, tanto así que lles propuxo elaborar a continuación unha escolma de contos populares, despois dos publicados por Laureano Prieto, e a resposta de Del Riego foi favorable para que traballase nese sentido, pero iso non sucedeu.

Concordante co-ésto, quéroche facer unha consulta. Faláronme, e aínda coido ter visto anunciado, dun libro que se ocupa de min. Chócame que o autor non me teña dito nada, cando semella qu'estas cousas deberan ser feitas coa coñecencia da persoa a que se refiren, a que sempre pode aportar algo d'intrínseco pra o asunto. Faime cavar o que non sexa así, e coma ti tés que saber do conto, como sabes de todo o que se fai en Galicia en materia literaria, prégoche que m'instruyas do que haxa. Coido que é natural que desexe saber cómo vai ser ise libro, o seu senso e orientación, e supoño que me satisfarás co que tí sepas.

Eu, como sabes, vivo xa un pouco fora do mundo, pol-o menos, do que poidéramos chamar o mundo social, isolado e desconectado, e non é que me vaya mal d'iste xeito, pois ós meus anos, o que máis un cobiza é a tranquilidade; e Ourense está lonxe de todas partes, de xeito que todas as novidades me collen de súpeto. Mais non quixera que esta me collese (Carta de Vicente Risco a Fernández del Riego, 17/01/1958).

A idea de que saíse un libro sobre a súa figura remóelle durante moitos anos e mais cando se achegaba o momento da publicación. A palabra que el elixiu foi *medo* para expresar o sentimento que tiña, tamén o símil de sentirse na antesala do quirófano desprende esa sensación de temor. Esta desconfianza viña motivada por un artigo de Luguís en *Ínsula* no que falaba dos inadaptados, o que demostraba que non estaba de acordo con remover a súa figura. Tamén se sentiu decepcionado porque *Leria* non tivera a repercusión agardada e pasara sen facer ruído, sen chegar a ningún escaparate das librerías de Ourense, sen moitos comentarios na prensa, como se pode ler en carta a Del Riego (02/04/1961).

Vicente Risco na cultura galega publicouse en 1963, polo que Risco xa non puido ver o impacto que tivo nin o que del se dicía, posiblemente tampouco lla deron a ler con anterioridade a que viñese a lume. O ensaio aparecía en galego, en contra de como aparecía nomeado con anterioridade na documentación, quizais porque a partir de 1963 a censura rebaixara a súa belixerancia neste aspecto. Contaba cun prólogo de Ramón Piñeiro que situaba a figura de Risco nas coordenadas do nacionalismo galego, cando nos anos vinte e trinta fora un destacado representante das inquedanzas galegas, que era vivir conscientemente os problemas de Galicia no momento en que acontecen. Así, non dubida en equipar esa xeración, a Xeración Nós, coa de Lugrís.

Sitúa a Risco nas coordenadas dos grandes proxectos da primeira metade do século XX: as Irmandades da Fala, a revista *Nós* e o Seminario de Estudos Galegos. Dos tres sentíanse continuadores en Galaxia, especialmente do Grupo Nós, porque puxeran a base para a construción da realidade cultural galega.

Dentro do grupo, Vicente Risco tivo un papel singular. Ademais da súa obra de escritor –il é un dos grandes creadores da prosa literaria galega- e da súa obra de investigador –il é o verdadeiro creador da nosa etnografía-, temos a súa función de “guieiro”, de orientador intelectual, de supremo definidor. A mente aguda e crara do Risco, potenciada ó máisimo pola íntima tensión dunha fe viva, creadora, era a que establecía as verdás ouxetivas, valedoras pra todos e por todos aceptadas, que nos debían levar ó rexurdir espritoal de Galicia. Tiña, xa que logo, unha siñificación i unha responsabilidade dentro do grupo que o convertían na súa figura máis representativa e autorizada (Piñeiro 1963: 10-11).

Lugrís non optara por estudar os valores literarios de Risco, que sería menos problemático, nin tan sequera achegarse a el como estudoso, senón como pensador, como creador dun discurso a través do seu pensamento, “o Risco definidor, o Risco orientador dunha das máis fecundas etapas do rexurdir espritoal de Galicia” (Piñeiro 1963: 11). Non dubidou Piñeiro en presentalo como cabezallo daquel grupo, como a figura con máis autoridade, aínda que posteriormente engade que non sempre soubo estar á altura da súa obra, pero a obra permanece polo que era bo xulgalo polo que queda, polo que crea maxisterio e “esquezaos os fallos e fraquezas da súa vida” (Piñeiro 1963: 14).

Na primeira época –teosofismo, exotismo, orientalismo, decadentismo, etc.-, domina a xuvenil vanidade egolátrica do Risco inadaptado. Na segunda época –encontro de sí mesmo na identificación coa súa terra e co seu pobo-, domina a afervorada fe solidaria, a xenerosa entrega

espritoal do Risco galeguista. Na terceira época –despavorida percura dunha “salvación” individual-, domina o terror incurábel producido no seu ánimo pola guerra, renovado cada día e cada hora polo arreguizo dos mil medos cativos que o abouraban arreo e que foron parar nun medo tremendo e teimoso: o medo á morte. Na primeira etapa estivo dominado pola xuvenil vanidade egolátrica; na terceira, polo terror íntimo, pola febleza anímica. Na primeira etapa, a persoalidade do Risco aínda non acadara a súa plenitude; na terceira, esa plenitude afroxou, merada por un medo radical. Resulta craro, xa que logo, que o Risco máis xenuíno é o da segunda etapa. Foi, nefeito, a partir do ano 18 cando se atopou a sí mesmo, cando a súa vida e maila súa obra se funden nunha entrega espritoal xenerosa e fecunda, nunha entrega libre, consciente, feita por un Risco dono de si, xa liberado da tiranía egolátrica e aínda non dominado pola tiranía da pavura. Nise período central da súa vida, que apenas abrangue dúcea e media de anos, o Risco convertéuse nunha figura clave da evulación espritoal de Galicia. Foi, nada menos, o Mestre da concencia galega, poisque il soupo erguela, mellor que ninguén, do plano do sentimento ó da crara doutrina de aición. A empresa do rexurdimento galego, vivida como un sentimento arelante pola minoría dos bós e xenerosos, fíxose, gracias ó Risco, pensamento consciente, doutrina artellada, idea-forza reitora da aición. O seu influxo espritoal foi profundo e decisivo. Representa unha etapa fundamental no proceso da reconquista do noso ser colectivo (Piñeiro 1963: 12-13).

Volven as desculpas nunha liña similar á que se empregara con Cunqueiro, pero para nós resulta máis interesante reparar na importancia que lle concederon á súa figura de preguerra. A Xeración Galaxia sentíase a herdeira das Irmandades da Fala e da Xeración Nós, polo tanto o respecto intelectual polo teórico do nacionalismo galego facía imposible dilapidalo, porque algúns dos seus preceptos eran alicerces do novo galeguismo. A Xeración Galaxia superara algunhas posicións como o esencialismo mítico da raza ou os elementos historicistas e os mitos románticos, pero si lles interesou a terra humanizada e transformada en paisaxe, por exemplo. Tampouco se asumiu o determinismo étnico, xeográfico e histórico, pero as reformulacións que levaron a cabo non se ergueron contra as da Xeración Nós, senón que simplemente obviaron aquilo que non lles interesaba como o tradicionalismo relixioso, a fidalguía romántica ou os tópicos do celtismo. Pola contra, rescataron aquelas ideas-forza que a Xeración Nós empregou para basear a súa ideoloxía e que lles resultaban pertinentes para o novo proxecto. Monteagudo (1992: 172) enuméraas no seu estudo sobre o *Sempre en Galiza*, de Castelao, e observamos como se asumiron algunhas e como se racionalizaron, pensemos no lirismo, no saudosismo ou no humorismo. Estes trazos presentáronse como personalidade propia do pobo, pois Piñeiro non fala de raza nin de Estado, senón de pobo, un concepto máis cultural e para o que non cabe determinismo, senón a obriga de desenvolver a propia historia.

5.3.5. Os libros homenaxe, outra maneira de ensaio

En 1957 aparecía o volume colectivo *Homaxe dos amigos e discípulos do petrucio da prehistoria galega Florentino L. A. Cuevillas*, como conmemoración do setenta aniversario do seu nacemento. Participaba no libro: Fermín Bouza Brey, Ramón Otero Pedrayo, Manuel Gómez-Moreno, Vicente Risco, Luis Pericot, Mário Cardozo, Jesús Carro García, Francisco José Velozo, Manuel Chamoso Lamas, Xesús Ferro Couselo, Xosé Ramón Fernández-Oxea, Jesús Taboada e Xaquín Lorenzo. Era un volume humilde que pretendía centrar as facetas máis destacadas do galeguista: de etnógrafo, historiador e arqueólogo. Cuevillas era un dos membros destacados da Xeración Nós e participara de maneira activa no Seminario de Estudos Galegos e nas Irmandades da Fala. Cando se produciu a escisión, el, xunto a Otero Pedrayo, permanecera no Partido Galeguista.

As homenaxes cumprían varias funcións, a primeira a do recoñecemento por parte da colectividade, pero estaban pensadas para ir máis alá, para que tamén o pobo asumise eses referentes. A rede é a que outorga autoridade, son os seus integrantes os que establecen os referentes e os que deciden o creto simbólico a través de actos de recoñecemento coma este. Despois do falecemento do historiador galeguista, en 1958, Galaxia publicou *Prosas Galegas* (1962), polo que o autor seguiu sendo lexitimado pola rede.

En 1958 este recoñecemento foi para Otero Pedrayo polo mesmo motivo, ó que houbo que engadir o da súa xubilación. Por estas celebracións saíu *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo*, un libro de 346 páxinas, moito máis voluminoso ca o dedicado a Cuevillas que contou con 149, quizais se podería medir tamén polas follas a dimensión do simbolismo de ambas as dúas figuras. Na nota introdutoria advírtese que o homenaxeado merecería máis espazo, pero as limitacións do volume impedírono. A selección fíxose coa idea de que estivesen representadas todas as xeracións culturais galegas dende a súa xeración ata a máis nova, que naqueles anos iniciaba a súa incorporación ó galeguismo e que admiraba a Otero. Tamén se reservaba un espazo a colaboradores non galegos e tentábase buscar a representación de todas as súas facetas intelectuais. Asinaron artigos: Francisco Luis Bernárdez, García Sabell, Américo Castro, Carballo Calero, Gregorio Marañón, Joseph M. Piel, Dámaso Alonso, Rodrigues Lapa, Pedro Laín Entralgo, Rof Carballo, José Luis

Aranguren, Fernández de la Vega, Isidro Parga-Pondal, Florentino López Cuevillas, Ernesto Guerra da Cal, Francisco Elías de Tejada, Ramón Piñeiro, Manuel Rabanal, Alberto Machado da Rosa, Eugenio Torre Enciso, Xesús Ferro Couselo, Isidoro Millán González-Pardo, Francisco Javier Rio Barja, José Luís Pensado Tomé, Nina Epton, Franco Grande, José Manuel López Nogueira e Fernando Pérez-Barreiro Nolla.

En realidade bótanse en falta moitos nomes, pero nese mesmo ano de 1958 saíra en Caracas outra homenaxe *Ramón Otero Pedrayo, a súa vida e a súa obra*, cunha portada de Luís Seoane e cun subtítulo que rezaba: “Homaxe da Galicia Universal”. Os asinantes da nota introdutoria eran Silvio Santiago, Ramiro Isla Couto e Carlos Herrero Alonso, como ex-membros da Comisión de Cultura do Centro Galego de Caracas. Explican como xurdiu a idea e como se uniron persoas da intelectualidade para render unha homenaxe colectiva a Otero Pedrayo. Este volume é máis coral, pois as colaboracións son pequenas e, entre elas, atopamos moitos nomes da rede que non están no volume da editorial¹⁹⁷.

A homenaxe de Galaxia non foi ben entendida, pois a figura era tan poderosa que a escolla dos que participaban incomodou ós que quedaron fóra, como pode ser o caso de Fernández del Riego, que realizou a bibliografía sen asinar, ou Ben-Cho-Shey, amigo íntimo tamén do petrucio. As queixas non se fixeron agardar, pero imos destacar o enfrontamento que os editores mantiveron a este respecto con Sánchez Cantón, daquela director da Real Academia da Historia e tamén do Instituto Padre Sarmiento. Sánchez

¹⁹⁷ A continuación citamos o índice de colaboradores cos nomes e apelidos tal e como aparecen no volume: Emilio Álvarez Blázquez, Xosé Mª Álvarez Blázquez, Xosé Luís Allué Andrade, Ramón Baltar, Eduardo Blanco-Amor, A. Blanco Losada, Antonio Bonet Correa, Fermín Bouza-Brey, Ramón Cabanillas, José Luis Cano, Arturo Capdevila, Ricardo Carballo Calero, Xesús Carro García, Augusto Casas, Virxinia P. Castela, Carmen Castro, José María Castroviejo, Camilo José Cela, Cosme Barreiros, Cunha Leao, Álvaro Cunqueiro, Delgado Gurriarán, Rafael Dieste, Francisco Elías de Tejada, Nina Epton, Manuel Fabeiro López, Fidelino de Figueirido, Ánxel Fole, Antonio Fraguas Fraguas, Victoriano García Martí, D. García-Sabell, Manuel Gómez Román, Ramón González-Alegre, Carlos Herrero Alonso, X. Illa Couto, Aquilino Iglesia Alvariño, Antonio Iglesias Vilarelle, Ramiro Isla Couto, Gonzalo López Abente, Xosé Luis Lopez Cid, Florentino López Cuevillas, Salvador Lorenzana, Antonio Lorenzo, Ramón Lorenzo Vázquez, Armando Losada Díaz, Manuel María, Carlos Martínez Barbeito, Carlos Maside, X. L. Méndez Ferrín, Ramón Menéndez Pidal, Isidoro Millán González-Pardo, Víctor Luís Molinari, María Luísa Morales, Gonzalo R. Mourullo, Novoneyra, Paulino Pedret Casado, Luis Pimentel, Ramón Piñeiro, Emilio Pita, Leandro Pita Romero, Rodolfo Posada, Manuel Puente, Domingo Quiroga, Manuel Rabanal Álvarez, Alexandro Raimúndez, Xosé Ramón e Fernández-Oxea, Sebastián Risco, Vicente Risco, J. Rof Carballo, Cesáreo Saco, Leuter G. Salgado, Silvio Santiago, Ánxel Sevillano, Victoriano Taibo, Luís Tobío, Manuel Torres, Xohana Torres, Antonio Tovar Bobillo, Ramón de Valenzuela Otero, Benito Varela Jácome, Pura Vázquez, Vázquez Rodríguez Magin, Celestino F. de la Vega, Ánxel Xohán e Xohán Ledo.

Cantou remitiu o día 4 de xullo de 1958 unha carta ó director xerente da Editorial Galaxia na que pedía darse de baixa como subscritor, polo que non quería recibir ningunha publicación máis da editora. Tamén se refería á súa ausencia no volume de Cuevillas, polo que, ó seu ver, o agravio era reiterado. A carta, de pouco contido, pero coas ideas e os reproches moi claros sentou mal na editora e recibiu a seguinte resposta.

Muy distinguido Sr. Nuestro:

Hemos recibido su carta del día 4 y, como es natural, daremos cumplimiento al deseo que en ella manifiesta de no seguir recibiendo nuestras publicaciones. Sin embargo, tratándose de quien se trata y teniendo en cuenta los motivos que aduce –sin olvidar que toda protesta o “repulsa” encierra siempre una acusación moral- nos consideramos en el caso de hacer algunas aclaraciones, no tanto con el propósito de cambiar su decisión, que desde luego lamentamos, como con la intención de evitar que interprete erróneamente nuestra conducta.

La primera aclaración que deseamos hacer se refiere al orden puramente personal, haciendo constar que la persona del Sr. Sánchez Cantón es para algunos de nosotros querida, para muchos de nosotros admirada y para todos nosotros muy respetable. Su no inclusión en el tomo-homenaje a Otero Pedrayo, o anteriormente en el de Cuevillas, no significa en absoluto la menos desconsideración personal. La nota introductoria que figura en el tomo de Otero lo aclara suficientemente, pues en ella ya se dice que fue la limitación de medios, con su consiguiente reflejo espacial, la que nos impuso la penosa obligación de reducir el número de participantes. Y para aquellos que no se consideren satisfechos con dicha explicación, el hecho de que tampoco figuren en el tomo personalidades tan allegadas a Otero Pedrayo –y algunas a Galaxia- como D. Ramón Cabanillas, D. Manuel Gómez Román, D. Xesús Carro, D. Vicente Risco, D. Paulino Pedret, D. Luís Iglesias, D. Francisco Fernández del Riego, D. Ánxel Fole, D. Sebastián Martínez Risco, D. Antonio Iglesias Vilarelle, D. Gonzalo López Abente y tantos otros que merecerían figurar, le quita todo fundamento objetivo a cualquier suspicacia de tipo personal.

La segunda aclaración se refiere al orden “representativo”, ya que su repulsa tiene el tono de una defensa a punta de lanza del honor agraviado del Instituto P. Sarmiento y de los Bibliófilos Gallegos. Ni que decir tiene que jamás hemos tenido intención de agraviar a ninguna de ambas instituciones, ya que una y otra cuentan con nuestro respecto y simpatía en la medida que su obra lo merece. Creemos, en cambio, que una consideración más atenta y menos impulsiva por su parte del conjunto de colaboraciones que figuran en el tomo, le hubiese evitado ese categórico gesto de repulsa, tan noble de intención como vacuo de motivos. V. no ignora, Sr. Sánchez Cantón, que en Galicia existen más instituciones culturales que el Instituto P. Sarmiento o los Bibliófilos, algunas de ellas bastante más antiguas que estas dos. Por ejemplo, la Universidad de Santiago, la Real Academia Galega, las Comisiones Provinciales de Monumentos, el Patronato Rosalía de Castro, la Editorial Monterrey, etc., tienen tan justificado ese carácter como el Instituto P. Sarmiento o los Bibliófilos. ¿No lo cree Vd. también así? Pues bien: ni el Rector de la Universidad compostelana, ni el Decano de la Facultad de Filosofía y Letras, ni el Presidente de la Real Academia Gallega, ni los Presidentes de las Comisiones Provinciales de Monumentos, ni el Presidente del Patronato Rosalía de Castro, ni el Director de la Editorial Monterrey, etc., etc., figuran en el tomo como tales. No se nos alcanza la razón de por qué habíamos de hacer excepción precisamente con el Instituto P. Sarmiento y los

Bibliófilos. Si alguna razón existe para semejante excepción, como del puntilloso enojo de su carta parece desprenderse, nosotros la desconocíamos en absoluto, con lo cual queda a salvo su buena fé.

Nos dice Vd. que desempeña gratuitamente la dirección de ambas instituciones desde su fundación. Como se trata de un argumento de apoyo a su “repulsa”, esa afirmación requiere también nuestro comentario. Claro que aquí dejamos al margen a los Bibliófilos, ya que su carácter de empresa privada nos veda todo comentario. Nos ceñiremos al Instituto Padre Sarmiento, pues por tratarse de una entidad estatal y por tanto nutrida de fondos del erario público, es decir, extraídos de todos los ciudadanos, nos consideramos con derecho a enjuiciarlo libremente (aunque esta libertad se reduzca, en la práctica, a la simple esfera epistolar privada). Y, situados ya en este terreno, hemos de decirle que no esperábamos otra cosa del Sr. Sánchez Cantón, a quien siempre tuvimos por gallego digno. La razón es ésta: un Instituto que nace bajo el patronazgo del P. Sarmiento y que se titula de Estudios Gallegos y, al mismo tiempo, excluye el idioma gallego de su actividad cultural, es un ejemplo bastante perfecto de contradicción. Esa exclusión es por sí misma una viva ofensa a la memoria del P. Sarmiento y una vejación espiritual para la cultura gallega. El asumir la responsabilidad de llevarla a cabo no puede ser empresa cómoda ni grata para ningún gallego digno. Sabemos de muchos que habrían sido incapaces de aceptarla. Pero también sabemos que el Sr. Sánchez Cantón es un gallego digno y por ello siempre estuvimos convencidos de que aceptar ese papel, por las consideraciones que fuesen, no lo hizo sin tener que vencer íntimos sentimientos de resistencia frente a una prohibición humillante que no beneficia a nada ni a nadie. Nuestra opinión sería totalmente distinta si, además de asumir esa responsabilidad, cobrase un sueldo por ejecutarla.

Por otra parte, creemos que el Sr. Sánchez Cantón se dará cuenta de que nosotros también hacemos cultura gallega de la manera más desinteresada. Ponemos en ello nuestro dinero y nuestro trabajo. Y no es lo mismo hacer cultura gallega con fondos del Estado que hacerla con dinero particular. Somos, pues, de los que “cosen de balde e poñen o fio”. Por eso mismo es natural que no nos impresionen demasiado cualquier gesto de desinterés, aunque no por eso dejemos de estimarlo siempre en lo que valga.

Pero aún hay más en lo que al Instituto P. Sarmiento se refiere, y esta es buena ocasión para hacérselo a VD. presente con la misma leal franqueza que Vd. emplea en la carta. Dice en ella que los Srs. Cuevillas y Otero Pedrayo son colaboradores del P. Sarmiento. Cierto, muy cierto. Por eso mismo hemos quedado bastante sorprendidos al comprobar la indiferente negligencia con que dicha institución acogió y dejó transcurrir las jubilaciones de tan ilustres colaboradores, que contrasta, por cierto, con el diligente celo desplegado en honor de otros, por ejemplo de Menéndez Pelayo, que ni nació en Galicia ni se sabe que haya presentado especiales servicios a la cultura gallega. La cosa es grave porque al Instituto P. Sarmiento, nutrido con fondos estatales, no le costaba sacrificio económico el rendirles homenaje cultural, dedicándoles, por ejemplo, sendos números de CUADERNOS, al frente de los cuales muy bien habría podido el Sr. Directo expresar con toda la amplitud de sus deseos la mucha admiración que siente por tan egregios colaboradores del Instituto. Tal negligencia llama especialmente la atención en el caso del Sr. Otero Pedrayo, que era –y nunca ha dimitido el cargo- Director del Seminario de Estudos Galegos, de tan entrañable recuerdo, al que el Instituto vino a reemplazar, al menos materialmente. Natural parece que el Director de la nueva entidad hubiese tenido la delicadeza, en la ocasión oportuna, de rendir merecido homenaje al Director anterior, sobre todo cuando éste ha tenido la hidalguía de prestarse a colaborar con una sustitución para la que no se tuvo en cuenta su voluntad. Y sorprende más todavía si esa negligencia se produce a pesar de la acreditada caballerosidad del Sr. Sánchez Cantón. Tan sorprendente resulta, que obliga a pensar

si el Instituto P. Sarmiento no se regirá por algún reglamento oculto en virtud del cual no sólo se excluye de su actividad cultural el idioma gallego sino que también se excluye todo homenaje a quienes lo cultivan con amor en su obra creadora. Tanto si fuese pura negligencia – lo que no podemos creer estando el Sr. Sánchez Cantón al frente- como si es oculta prohibición, este fallo del Instituto no se puede zanjar noblemente con un gesto simple y facilísimo de “repulsa” a lo que hagan los demás por su propia cuenta e iniciativa. Protestar de que nosotros no hayamos invitado al Director del Instituto a colaborar en nuestro tomo-homenaje –sobre todo después de las explicaciones que figuran al frente del mismo- resulta tan peregrino como si nosotros, o Monterrey, o la Real Academia Gallega, protestásemos de que en el homenaje que el Instituto acaba de rendir al Sr. Pérez Constanti no se nos haya tenido en cuenta “como instituciones”.

Perdone la extensión de esta carta, que está en relación directa con la importancia que le damos a la suya, y la clara franqueza de nuestro lenguaje, que nace, créalo Vd., de una absoluta sinceridad de sentimientos y de intenciones. Puede estar seguro de que todo esto lo decimos sin la menor complacencia para nosotros y con el sentimiento de cumplir un penoso y estricto deber. La rogamos, eso sí, que al leerla no olvide nuestro respeto y consideración personal hacia Vd., ni olvide tampoco que la escribimos en respuesta a una acusación previa.

Le saluda cordialmente su affmo. s. s. q. e. s. m.

A resposta non ten data, posiblemente porque nunca foi remitida, ou ó menos así o sospeitamos. Despois da lectura, e aínda que ó inicio parece que a intención era que Sánchez Cantón mudase o seu parecer, semella que queren afondar na fenda aberta. Nun primeiro momento explícanlle as limitacións de medios e de espazo coas que contaban, pero de seguida pasan ó ataque. Recoñecían non entender a súa queixa como director do Instituto Padre Sarmiento cando esta institución recibía cartos públicos e podían empregalos para render homenaxe ó último director do Seminario de Estudos Galegos. Tampouco se explicaban a función do Instituto, pois excluía o galego deliberadamente, o que supuña unha ofensa para calquera persoa con dignidade, nun dos ataques máis frontais. Fronte ó silencio ante Otero Pedrayo ou Cuevillas, recriminábaselle a homenaxe feita a Menéndez Pelayo. Así as cousas, o que nacía como unha carta de conciliación, remataba nunha misiva de confrontación. Como acontecera con Rodríguez Vázquez, pai de Mourullo, o malestar contra unha actuación da editorial era respondida coa baixa na subscrición, quizais onde producía máis dano.

Cremos que o asinante desta carta puido ser Fernández del Riego, porque se atopou no seu arquivo e por estar redactada en castelán, algo impropio de Piñeiro que mantiña a correspondencia con Sánchez Cantón en galego. De feito, cremos que estas liñas nunca chegaron a ser remitidas e, pola contra, si outra que aparece no Arquivo Sánchez Cantón da

Deputación de Pontevedra asinada por Piñeiro.

Moi distinguido e admirado amigo:

Neste mesmo intre acabo de recibir unha carta de Isidoro Millán comunicándome que vai vir 15 días a Galicia e que, con tal motivo, ó se despedir de vostede tiveron ocasión de falar do recente tomo-homaxe a Otero Pedrayo. Infórmame Isidoro de que vostede ten a impresión sinceira de que pola nosa parte houbo “intención de ferilo” ó nono incluíremos no conxunto, relativamente amplo, de participantes no tomo.

Como queira que eu, por haber tomado parte na orgaización do tomo, síntome en parte moralmente responsábel da súa mágoa, apresúrome a lle poñer unha liñas espricativas que desfagan o equívoco que, contra a nosa vontade, se produxo nas interpretacións das nosas intencións. En ningún momento e por parte de ninguén de nós se insinuou a máis lixeira intención de ferir a ninguén. Descartamos globalmente, de modo espontáneo e sin dobre intención algunha, toda representación institucional. Pareceunos preferíbel facelo así. Espricareille por qué: pra o noso modo de ollar o problema, ou se incluían todas as institucións ou non se incluía ningunha; establecer preferencias era improcedente; incluíndoas todas –tendo en conta que era preciso contar tamén coas de América –o tomo estaría integrado case unicamente por representacións institucionais; excluíndoas todas cada unha delas podía, dacordo coa súa vontade verdadeira, tomar a iniciativa propia que estimare oportuna. Pense que ademais do Instituto P. Sarmiento, da Universidade galega e da Real Academia Gallega, todas elas importantes, deberíamos incluír o Ateneo Galego da Casa de Galicia de Caracas –institución que inaugurou o propio Otero, especialmente invitado pra o caso- e gracias a cuia axuda poderemos editar o *Diccionario enciclopédico de D. Eladio Rodríguez*; deberíamos incluír, igualmente, ó Patronato da Cultura Galega, de México (ó que pertencen Jesús Bal, Delgado Gurriarán, Arturo Souto, etc.); ó Patronato da Cultura Galega de B. Aires (entidade que patrocina a publicación de unha gran *Historia de Galicia*, en seis tomos, cuia dirección lle encomendaron mesmamente a D. Ramón); á Comisión de Cultura Galega, da mesma cidade arxentina (órgano cultural do Centro Gallego) que leva realizadas moitas edicións de libros, ten en curso de publicación a *Obra Completa* de Cabanillas e prepara a edición da de Castelao, convoca anualmente varios premios literarios –ensaio, novela, poesía, teatro- e levou a dar conferencias a varios ilustres galegos, comenzando por Otero Pedrayo; deberíamos, asimesmo, incluír a A.G.U.E.A. (Asociación Gallega de Universitarios, Escritores y Artistas), que en B. Aires está levando a cabo cursos de lingua, literatura, historia e xeografía de Galicia e que nomearon a D. Ramón socio de honor; deberíamos non esquecer o Instituto Galaico-Argentino de Cultura Gallega, que na Universidade de La Plata dirixe a profesora María Villarino e que orgaiza periódicamente cursos de literatura galega; en fin, que o tomo sería unha especie de suma ou síntese das institucións culturais galegas, cousa ben interesante, dende logo, pro que non cadraba cos nosos propósitos de facer un tomo no que a representación fose de xeracións e non de institucións.

Espricado como quedan os motivos de non incluíremos ningunha institución, pode vostede doerse lexitamente de que nono invitásemos a título persoal, pois méritos ten abondo pra figurar en lugar preferente. Mais iste problema multiplicábasenos considerabelmente, pois había moitas máis persoas ilustres, merecentes e desexosas de participar no homaxe, que espacio pra incluilas. Había que deixar fora moitas, cousa pra nós nada grata. Así, por exemplo, quedou fora Vicente Risco, e Fernández del Riego, e Cabanillas, cuio “sacrificio” debe tranquilizar a todos os demais non incluídos no tocante ás nosas intencións. Xa o espricamos craramente na

nota que figura ó fronte do tomo ¿Por qué non se cree na nosa veracidade?

Mais, por moito que se dube da nosa boa fe, ningún ousará coidar que nós desexamos utilizar nada menos que un “homaxe” a Otero pra ferir ós amigos de Otero. Nin a nosa ética persoal nin a nosa ética cultural son de tal estilo. Equivocados ou non, tratamos de servir nobremente os valores da cultura galega.

Sinto moi de veras que lle teñamos ocasionado un disgusto tan contrario ós nosos desexos, pois sempre contou e conta coa máisima consideración de todos nós.

Agradézolle que crea na total sinceridade destas espricacións. Un saúdo cordial do seu amigo Ramón Piñeiro (Carta de Piñeiro a Sánchez Cantón, Compostela 14/07/1958).

Nada ten que ver esta redacción coa primeira, pois neste caso Piñeiro si quere resolver o conflito para evitar un dano maior. A autoridade de Piñeiro é evidente, parece que el tomou a decisión de resolver o conflito doutra maneira máis conciliadora, de feito Sánchez Cantón aceptou estas desculpas e continúa a súa relación coa editorial, polo que a xestión alcanzou o seu obxectivo.

No Arquivo Sánchez Cantón, onde se atopou esta carta de Piñeiro, non apareceu a transcrita anteriormente, puido ser que se perdesse, pero cremos que non chegou a ser enviada. Curiosamente, esa carta mecanografada tamén se pode atopar no Arquivo de Salvador Rey, depositado no Consello da Cultura. É unha copia exacta, con correccións menores a bolígrafo, pero non temos explicación a que aparecese alí¹⁹⁸. De ser como cremos é interesante ver como se manexa o poder dentro da rede.

5.4. A tradución, unha aposta con dificultades

Un corpus de traducciones selectas, contribuiría a formar un núcleo de espíritos gallegos máis ambiciosos de categoría universal al contacto con obras maestras (Lorenzana, *La Noche* 30/01/1948).

Esta idea expresouna Fernández del Riego a comezos de 1948, polo tanto as traducións están no proxecto de Galaxia incluso antes de que existise formalmente, pois era un discurso compartido. O simbolismo das traducións apoiábase no feito de que ofrecían a posibilidade de ler os clásicos universais ou os últimos artigos científicos de interese, sen

¹⁹⁸ Salvador Rey Rodríguez era médico. Durante a República militou nas Mocidades Galeguistas e en 1963 fundou, con outras moitas persoas, o Partido Socialista Galego en 1963. Nas primeiras eleccións democráticas encabezou a candidatura do partido ó Congreso pola provincia de Ourense. Aparece como subscritor de Galaxia en 1963, pero non aparece dende o inicio en Galaxia, pois mercou a acción 290 con data do 1 de xuño de 1970. Non podemos explicar que teña esa carta, pero non podemos deixar de sinalalo.

ter que pasar necesariamente por outras linguas. Non era tanto polo facilidade ou dificultade de acceso a eses textos, senón porque o cultivo da lingua nese corpus exercítabaa para a expresión de novas realidades, discursos ou ideas, dignificábaa e prestixiábaa, xa que demostraba que en galego podía expresarse calquera concepto ou realidade por elevado ou afastado que fose.

As traducións rachaban co prexuízo das limitacións expresivas do idioma e por esta razón entenderon que eran prioritarias, como anteriormente o foran para a Xeración Nós. Así, foi Otero Pedrayo o primeiro tradutor na Península do *Ulysses* de Joyce, como tamén verteu ó galego a Baudelaire, aínda que foi Risco o que máis se entregou a esta tarefa (Dasilva 2009e: 20), que despois continuaría a Xeración Galaxia.

Con todo, nesta primeira etapa na que está centrada a presente tese, as traducións non tiveron a importancia que agardaríamos despois de coñecer a significación que para eles tiñan. Isto debeuse ós moitos impedimentos que atoparon, non á falta de interese, de feito, o impulso á tradución de textos ao galego estaba no programa de actuacións dende o inicio e así se recolleu na terceira acta do Consello da editorial (06/05/1951), na que se acordou publicar a obra de Heidegger, *Esencia da verdade*, con este título que despois sería levemente modificado. Para facelo posible autorizouse o pagamento dos correspondentes dereitos de autor¹⁹⁹. Na seguinte reunión, que quedou recollida na acta catro, explícase que vai moi adiantada a versión galega de *A esencia da verdade* e que xa lle foran aboadas a Heidegger as 1.600 ptas.²⁰⁰.

Temos o proieito de traducir un texto filosófico ó galego pra aniquilar de unha vez a tesis insidiosa de Dámaso²⁰¹ e outras segun a cal o galego soio sirve pra facer poesías ou pra falar os labregos, pro é inapto pra facer ciencia ou filosofía. Pensamos escoller un texto de Heidegger, por ser o filósofo de mais renome universal n-istes tempos, e pra darlle mais valor escollemos un traballo que non está traducido ó castelán e xestionamos, do propio Heidegger, un prólogo

¹⁹⁹ A reunión celebrouse en Santiago, na sala de xuntas do Hotel Compostela, o día 6 de maio 1951, e asistiron: Ramón Otero Pedrayo, Xaime Isla Couto, Manuel Gómez Román, Sebastián Martínez Risco e Francisco Fernández del Riego.

²⁰⁰ Na Acta 4 recóllese a reunión celebrada na cidade de Vigo, no local social, o día 21 outubro de 1951. Baixo a presidencia de Ramón Otero Pedrayo, asisten Xaime Isla Couto, Manuel Gómez Román, Sebastián Martínez Risco, Xesús Ferro Couselo, Francisco Fernández del Riego. Están presentes ademais, polo consello de administración, Ramón Cabanillas, Ramón Piñeiro e Luís Viñas Cortegoso.

²⁰¹ Refírese ás seguintes declaracións de Dámaso Alonso en *La Noche*: “Los que formen ese Diccionario tendrán que saber que el gallego es hoy una lengua por un lado rural, y por outro poética, y nada más; tendrán que escribir ciencia o filosofía en castellano (que lo hacen espléndidamente)” (Alonso Montero 2003a: 71).

especial pr'a tradución galega. Xa comprendes facilmente que iste plan responde a unha imprescindíbel e inaprazabel “política da língoa” que debemos levar a cabo con vigor! O noso intermediario é Domingo Carballo, amigo persoal de Heidegger e sería un dos firmantes da tradución! Tamén é o que nos fai a xestión con J. Porkony pra que autorice a tradución galega da súa antoloxía céltica, que xa está avanzada (Carta de Piñeiro a Del Riego, Lugo 15/02/1950).

Por tanto, a primeira tradución ó galego publicada por Galaxia²⁰², *Da esencia da verdade*, fora escollida por tratarse dun texto de Heidegger, que era o filósofo de culto do momento, e polo feito de que sairía antes en galego ca en calquera outra das linguas peninsulares, ás que non estaba traducido, como sinala Monteagudo (2008: 102) “a Piñeiro non se lle escapaba a significación sociolingüística” deste feito. Tratábase dunha conferencia que se publicara en Alemaña en 1943 co título *Vom Wesen der Wahrheit*. O feito de ser un texto pequeno permitiu executar a tradución con rapidez e tampouco demoraron moito en conseguir un prólogo do propio autor, pois xestionaron esa nota introdutoria a través de Domingo Carvallo²⁰³.

Ainda non me marchei pra Santiago co Celestino pra lle dar remate á tradución da obra de Heidegger. Xa está traducida. Falta somentes o prólogo do propio Heidegger. O Carvallo quedou de vir a España a fins de de febreiro e supoñemos que traxerá o prólogo. Eu estou moi contento de ter remtado iste asunto (Carta de Piñeiro a Del Riego, Lugo 14/02/1952).

A tradución iniciárase con anterioridade e estaba asinada por Fernández de la Vega e Piñeiro, que xa traduciran o *Cancioneiro da poesía céltica*, de Julius Pokorny, pola que obtiveran o premio de Bibliófilos Gallegos, onde competían coa tradución de Iglesia Alvariño, *Carmina*, de Horacio. Sen dúbida aquel premio foi moi discutido e centrouse a controversia no modelo de lingua que cumpría empregar nas traducións, impoñéndose o da parella Fernández de la Vega-Piñeiro, tanto naquel certame como no tempo.

Poucos foron os que entenderon o modelo idiomático dos *Carmina*, cunha lingua sen depurar, moi dialectal, chea de deturpacións, moi coloquial e moi afastada do galego

²⁰² Foi a primeira tradución en forma de libro, pois con anterioridade saíran pequenas recensións traducidas nos cadernos da *Colección Grial*, unha por cada número excepto no terceiro que non houbo cabida para este xénero. Non se sinala quen é o tradutor, pois asínase co do autor: Pierre Malo, Erhard Goepel e Hans Seldmayr.

²⁰³ Domingo Carvallo (Lugo, 1897-Madrid, 1980) formara parte do consello de redacción da revista *Ronsel* e en 1928 recibiu seis meses de licenza para Alemaña, onde estará en 1929. Tivo oportunidade de escoitar a Husserl e, especialmente, a Heidegger, de quen foi devoto seguidor e amigo persoal. Carvallo fixo de mediador entre Galaxia e o filósofo alemán para que puidese ver a luz na editora o ensaio.

literario. Este criterio non concitou moitos apoios, curiosamente un dos que se manifestou a favor foi Carballo Calero, que anos despois rexeitou estes postulados de aposta pola lingua popular (Dasilva 2009e: 39). Esta posición lingüística estaba lonxe da que querían privilexiar en Galaxia, así no cuarto caderno da *Colección Grial* apareceu un artigo, “Unha tradución de Horacio”, asinado por Quintela Ferreira que cuestionaba o modelo idiomático no que se baseou Iglesia Alvariño, que se en xeral era difícil de aceptar, pero que aplicado a Horacio aínda renxía máis, polo inadecuado coloquialismo do ese estilo.

Xa lle enviei a Paco as tres copias mecanografiadas da obra de Heidegger. [...] O de Heidegger coido que será moi difícil de poder milloralo. Está feito con tal rigor e tal escrupulosidade que poda resistir a comparanza con cantas edicións se fagan por ahí adiante. Naturalmente, o esforzo i-o mérito desta edición galega de Heidegger correspóndelle integramente a Celestino, pois il foi o que durante meses e meses estivo contrastando e aquilatando os textos. Tamén é dil a Introducción, que é de moito interés. (Carta de Ramón Piñeiro a Xaime Isla, Santiago 15/11/1952).

Dasilva (2009e: 59) indica que ese limiar inicial asinado pola Editorial Galaxia sería de Piñeiro, pois no orixinal do libro conservado aparecen ó pé as iniciais R.P. riscadas “isto é o que nos permite realizar con rotundidade a afirmación anterior”; e a introdución estaba asinada, como indica Piñeiro, por Fernández de la Vega.

Neste tándem parece que Fernández de la Vega foi o tradutor dende o alemán, descoñecemos se ó galego ou ó castelán, pero en todo caso nestas datas o seu galego era deficiente e precisaría a Piñeiro para conseguir unha versión final lograda. Na nota introdutoria explícase que o galego está acreditado para expresar calquera pensamento filosófico.

Y es, digno de meditar, el hecho evidente de que la prosa vernácula que no acababa de hallarse cómoda y a gusto ni en la novela, ni en el teatro, haya llegado a su mayoría de edad, merced al lenguaje filosófico de Ramón Piñeiro, ejemplar por su precisión y sobriedad. Cuando Celestino F. de la Vega, con la colaboración de Piñeiro tradujo *Da Esencia da Verdade* al gallego, sólo existían dos versiones de ella a lenguas neolatinas que, por cierto, no pudieron manejar los traductores: una portuguesa y otra francesa. Mucho después de entregada la versión gallega a la Editorial Galaxia se publicó en América una traducción castellana. Pues la conferencia de Heidegger estaba dispuesta para su publicación en gallego hace ya cuatro años (Borobó, *La Noche* 01/03/1956).

O filósofo alemán asinou a carta o 26 de febreiro de 1952, pero houbo que agardar a

1956 para ver publicada esta tradución, polo tanto catro anos despois de que estivese preparada, como apuntaba Borobó, coñecedor dos problemas que tivo a obra coa censura. Como ten documentado Dasilva (2009e: 65), nun primeiro momento o censor, Valentín García Yebra, deu o seu visto e praxe, pero foi o xefe de sección o que suspendería a súa publicación anulando así o informe positivo. Todo apunta a que Juan Aparicio, Director Xeral de Prensa, foi o responsable da paralización da obra (Dasilva 2009e: 68)²⁰⁴. Non se volveu solicitar permiso ata o 11 de novembro de 1955 e desta volta foille concedido, polo que *Da esencia da verdade* puido vir a lume o 13 de febreiro de 1956. Sen dúbida axudou moito a que isto acontecese a denuncia contra a persecución da lingua galega ante a UNESCO, na que se coñece como “batalla de Montevideo” e que tan proximamente estudou Alonso Montero (2003).

Ramón Piñeiro, Celestino Fernández de la Vega, Rof Carballo e García Sabell, é dicir, os principais ensaístas do grupo, eran fondos admiradores da cultura e a filosofía de expresión alemá, polo que a escolla de Heidegger foi significativa, como explicaba García Sabell nunha entrevista concedida ó final da súa vida.

Da filosofía en xeral, e da filosofía de Heidegger en particular, impresionoume a “filosofía do ser”, eu penso que Heidegger descubriu o ser, o ser é tempo, e naturalmente todo eso foi unha gran contribución fantástica ó eido da filosofía e da ontoloxía en particular. Inicieí a tradución ó galego de *O ser e o tempo* de Heidegger, que logo non rematei. Traducín algunha outra cousa, pero as obras máis importantes foron traducidas por Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro (Grischkat 2001: 27).

Nesta entrevista afirmaba que comezou a tradución da obra capital do filósofo alemán (*Ser e tempo*), pero que non a rematou, pero en realidade o proxecto inicial era máis amplo. Non sabemos se comezou outras que tampouco deu acabado, pois unha carta de Fernández de la Vega apunta nese sentido.

Allí trazamos un plan ambicioso de trabajo para la Editorial Galaxia, si bien en parte ya comenzó a fallarnos, pues uno de nuestros propósitos era continuar la serie de traducciones de libros europeos de gran interés, iniciada con el de Heidegger, con dos libros importantísimos: uno de de Hans Seldmayr²⁰⁵ sobre *La revolución del Arte Moderno. Die Revolution der*

²⁰⁴ Este capítulo foi estudado por varios autores, especialmente por Dasilva (2013a), pero tamén por Alonso Montero (2003), Monteagudo (2008) ou Villanueva (2013).

²⁰⁵ No cuarto caderno da *Colección Grial* aparece na sección “Carta de Europa” o artigo “Cézanne o el puro ver”, asinado por Hans Seldmayr. Posiblemente foi traducido por Fernández de la Vega; ó menos, segundo

modernen Kunst, que había de traducir yo, y otro de un biólogo suízo –Portmam– sobre antropología biológica que había de traducir Sabell. De momento, por dificultades de tipo editorial, nuestro plan ha tenido que aplazarse (Carta de Fernández de la Vega a X. L. Allué, 19/11/1956. Citamos por X. L. Allué, 2005: 139).

Parece que Fernández de la Vega era un dos entusiastas do proxecto de traducir ó galego, pero, a xulgar pola correspondencia, os atrancos debían ser máis dos que pensamos. Cal podería ser a causa? Dende logo a censura debeu influír moito, pois aqueles textos que se consideraban de prestixio eran rexeitados polo Réxime, lembremos que estaba formalmente prohibida a tradución ás linguas ‘rexionais’ de obras de linguas modernas, só se permitía de linguas clásicas. Quizais tamén tiñan problemas cos dereitos de autor e aínda podería haber outros factores que descoñecemos, pois Fernández de la Vega apuntaba problemas editoriais e de estratexia, e iso apuntaría a unha cuestión de prioridades: como optimizar os escasos recursos cos que contaban.

Moito lamento o fracaso da traducción de Seldmayr pois coido que sería un éxito e a todol-os que lles faléi do proxecto da serie de traducións pareceulles moi ben. Vexo, pol-a tua carta, que non é posibel realizar o noso plan, pol-o menos no que respeita ó libro primeiro ¿Sería posible, pol-o menos, publicar a traducción de Portman feita por Domingo? ¿Que che parece? (Carta de Fernández de la Vega a Piñeiro, Lugo 12/11/1956).

O certo é que ese proxecto que estivo na mente de Fernández de la Vega, de García Sabell e de Piñeiro nunca atoparon acomodo en Galaxia, aínda que era unha área que lle interesaba. Nunha carta a Allué (2005: 140), Fernández de la Vega explicáballes que as xestións para traducir a Seldmayr fracasaran e manifestaba a súa pena, pois era importante que a xente coñecese un verdadeiro crítico, afeitos a Castro Arines, Faraldo ou Sánchez Camargo.

Recibí tu traducción de Sartre que me pareció muy buena y si tú lo autorizas y se consiguen los derechos de autor, haré lo posible por publicarla aquí, no sé cuándo. También me gustaría saber si tenéis ahí algo que no pueda publicar Galaxia y que fuese útil hacerlo en ésta. Me interesa que me contestases a esta pregunta. Se trata de un nuevo proyecto editorial, más organizado que los anteriores que tengo en estudio y del que te daré cuenta más detallada tan pronto esté de alguna manera decidido (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 11/02/1957).

Tamén descoñecemos a fortuna desta tradución, pois non nos consta que viñese a

esta carta, parece o máis probable.

lume. En realidade, como se observa, a tradución estaba no proxecto, na mente de todos eles, pero non se materializou na medida que desexaron. De feito, a outra obra que se traduciu en Galaxia neste período foi *A comedia da oliña* ou *Aulularia*, unha peza teatral de Plauto que Iglesia Alvariño verteu ó galego e que apareceu despois da morte do seu tradutor, como lembra Rabanal (1962) no seu artigo en *La Noche*.

Joya, lección y mensaje. De todo tiene algo. Siempre será noble el empeño de dar la medida de un clásico antiguo a las gentes que hablan y entienden una lengua nueva. Hállome yo retraduciendo a Safo por encargo de una prestigiosa casa editorial madrileña, y puedo asegurar que, después de conseguir encajar en siete estrofas sáficas castellanas [...] sentí la impresión de haber dado cima a uno de los mejores, más dignos, empeños de mi vida [...] Sabio mensaje de cordura lingüística el que mandas –tu, tan egregio gallegoparlante y *gallegósofo*- a tus paisanos cultos, desde la otra ribera. Sepan ellos oírlo y respetarlo como se respeta un testamento. Gracias a tu *Oliña*, aquella tu sabiduría del gallego se hizo carne. Alabado sea Dios (Rabanal, *La Noche* 24/04/1962).

Fronte ó eloxio de Rabanal, apareceu un artigo de Risco no que mostraba a súa estrañeza pola lingua que empregou Iglesia Alvariño. Son as mesmas críticas que recibira polos *Carmina*, polo que non sabemos a razón de que neste momento se decidise que esta tradución tiña cabida, a pesar de non concordar coa idea de lingua que tiña Galaxia, quizais como homenaxe *post mortem*.

Con acierto, venía sosteniendo el poeta lucense el empleo de gallego “hablado” –criterio que preconizo yo mismo, y así lo he practicado en mi traducción del *Pascual Duarte*, de Camilo José Cela, de reciente publicación –y el gallego hablado, que todo el mundo entiende, es el del libro de sonetos clásicos de Iglesia Alvariño, *Lanza de Soledá*. Sin embargo, tanto en aquel libro como en el presente, no deja de parecerme el gallego del traductor de Plauto excesivamente “popular” y aún dialectal. Emplea formas sintácticas y construcciones que no corresponden a la idea ni al sentimiento que tenemos de nuestra lengua, que “no se non vienen a la boca” cuando la hablamos. No hay que renunciar tampoco a las formas cultas, cuando son justificadas [...] El gallego con que Iglesia Alvariño traduce a Plauto nos produce cierta estañeza, pero en conjunto, se lee con más naturalidad y menos esfuerzo que otros libros de pretensiones cultistas (Risco, *La Región* 26/04/1962)

Tamén lles interesou a tradución á inversa, pero ese proxecto aínda resultaba máis complexo, pois dentro de Galaxia estaban para asentar o galego e fóra non contaban con espazos nin tiñan unha rede suficiente para que se levase a cabo.

Hoxe estiven toda a mañán con unha profesora inglesa, devota de Rosalía, que anda por Galicia empapándose do ambiente rosalián co fin de se poñer en condicións de traducir a poesía de

Rosalía ó inglés (Carta de Ramón Piñeiro a X. L. Allué, 08/03/1955. Citamos por Allué 2005: 69).

5.4.1. A familia de Pascual Duarte, unha tradución non desexada por Galaxia

A familia de Pascual Duarte publicouse en castelán en 1942 cun gran acollida por parte de público e crítica, ata o punto de que se considerou como a novela tremendista por antonomasia. A terceira edición do libro saíu en Buenos Aires, porque en España a Igrexa deseguida mostrou a súa desconformidade co contido, de feito xa fora prohibida a segunda edición. Camilo José Cela nacera en Padrón en 1916, pero instalouse en Madrid coa súa familia en 1925, polo que o seu contacto co galego foi escaso, máis aínda se tempos en conta que a súa nai era inglesa e a súa familia de clase social acomodada que non tiña como lingua familiar o galego. Malia este feito, era desexo de Cela publicar esta obra en galego, polo que comezou unha auto-tradución que non foi quen de levar a cabo pola falta de dominio da lingua, como lle explica por carta a Risco (Vázquez-Monxardín 2003: 193).

¿Conoce personalmente a Cela? Es tipo interesante. Merece la pena tratarlo. Muy sagaz, muy cínico, muy señor, muy simpático. Buen amigo y terminará siendo buen gallego, en el sentido que a nosotros pueda importarnos [sic]. Además tiene conciencia de los pecados de los demás. Imagino que aceptaría complacido cualquier agasajo que ustedes le hicieran. Le gusta ser agasajado. Le agradan los homenajes, los honores, los nombramientos. En esto no es hipócrita. Pero, concretamente, sospecho que a otros honores, preferiría el honor de los gallegos; y de ustedes con superior satisfacción. No pienso en ningún homenaje que vaya más allá de una comida. Tampoco he madurado mucho la idea (Silvio Santiago a Ramón Piñeiro, Caracas 25/04/1955).

Esta idea de querer integrarse na campo literario galego tamén aparece nas cartas que dirixe o propio Cela a Celso Emilio Ferreiro (Alonso Montero 2003b), bo amigo do escritor. De feito el dende 1952 quixo ver a súa novela en galego, pero non foi doado que Galaxia accedese ó seu desexo, nin anteriormente Bibliófilos. Foi Carlos Martínez Barbeito o que intercedeu ante a editora compostelá polo seu amigo Cela. Desta maneira, enviou unha carta a Cordero Carrete (13/10/1952) na que lle pedía que pensasen a posibilidade de publicar *La familia de Pascual Duarte* que xa podía ser lida noutras linguas.

no soy quien puede decidir, ni contestar, ni siquiera emitir voto, como no sea con carácter

particular. He hecho copias de su carta y de la de Cela y las he mandado a Sánchez Cantón y a Filgueira Valverde, Presidente y Secretario respectivamente del Consejo de la Editorial. Yo no soy más que su Gerente, un administrativo.

Si puedo decirle que mi opinión particular no es favorable. No creo deban traducirse obras del castellano al gallego, ni viceversa, por lo menos de un autor actual. Otra cosa bien distinta sería si Cela nos ofreciese una obra de ambiente gallego escrita directamente en gallego. A mí me entusiasmaría, pues soy un gran admirador suyo (carta de Cordero Carrete a Martínez Barbeito, 17/10/1952. Archivo Filgueira Valverde).

Dasilva (2010a: 31) contextualizou esta proposta a Bibliófilos con moitos máis detalles. En todo caso esta resposta non deixa lugar a dúbidas de que a Bibliófilos o que non lle encaixaba no seu programa era unha tradución dunha lingua próxima, pero si estarían dispostos a publicar unha obra inédita en galego. Martínez Barbeito non consta que se dirixise a Galaxia, de feito as relacións non parecen fluídas e menos co paso do tempo porque se manifestaba en contra do criterio filolóxico para establecer o campo literario galego (Piñeiro/Losada 2009: 108).

En Galaxia as dificultades radicaban en normas que a rede debía romper e que estaban establecidas dende o inicio, rachar esas premisas era ir contra postulados fundamentais e violar o discurso do grupo. Ese sistema de crenzas compartidas crea unha identidade entre os membros da rede social, identidade que se basea no sentido de pertenza (Capra 2003: 123). É difícil rachar co perímetro de significado e expectativas, porque con el pode romper a sensación de pertenza de membros da rede Así, as xeracións máis novas “detestabamos a Cela”, recorda Ferrín (Salgado 1989: 91), polo que aceptar esa tradución podía provocar perturbacións na rede.

Así as cousas, as traducións nas que pensaba a rede eran de obras procedentes doutras linguas e de obras que, preferiblemente, non estivesen xa en castelán, pois consideraban que non daban prestixio. Entendían que con ese tipo de traducións mantiñan unha posición subsidiaria da que tentaban escapar, pois estaban a construír un discurso contraposto ó que proviña do centro do Estado. Visto dende esa óptica, a tradución de Cela non achegaba nada, pois as persoas xa a coñecían en castelán ou podían acceder a ela sen dificultade, e amais ó emprenderen a “cruzada da fantasía”, rexeitaban o realismo social, e máis aínda o tremendismo.

García-Liñeira (2015: 163) considera que non se sostén o rexeitamento da novela

polo feito de estar en castelán, xa que non tiveron eses reparos para poñer en galego a obra de Luís Pimentel, nós engadiríamos tamén o ensaio de Rof Carballo, incluso a autotradución de Suárez-Llanos. Malia a que é certo, cremos que a diferenza radica en que nos casos citados podía ocultar a lingua inicial, dado que era inédita, pero ante a novela de Cela iso non era posible. Esta era a razón principal que esgrimía Fernández del Riego cando lle preguntamos pola tardanza da súa publicación, e cremos que ten fundamento que así fose.

Cela comezara a dirixir a revista *Papeles de Son Armadans* (1956-1979), unha publicación literaria na que apareceron reseñados case todos os libros publicados en Galaxia, e introducimos a partícula *case* porque non cotexamos número a número, pero é posible que dese conta de cada volume. A revista estivo sempre aberta para a literatura galega e esa débeda agardaba a satisfacer o seu director, polo que negociaron a saída da tradución e entre os acordos tomados estaba o de que Galaxia non figurase como editorial no libro, como así aconteceu.

A familia de Pascual Duarte imprintouse nos talleres gráficos de Faro de Vigo o día 31 de xaneiro de 1962 e a súa edición dirixírona Fernández del Riego e Ricardo García Suárez, que proxectaron tres tiradas.

Unha especial, en pliegos, de formato in octavo, sobre papel *Guarro vexurado*, ilustrada con 18 dibuxos orixinás de Rafael Zabaleta. Compóñena *Cen exemplares numerados do 1 ó C, e firmados polo autor*, máis dez fóra de venda, sin numerar.

Outra, de formato in octavo, ilustrada con dibuxos de Zabaleta, impresa en papel de rexistro i encuadernada en rústica. Componse de 350 exemplares, numerados do 101 ó 451, e de 10 máis fora de venda, sin numerar.

Unha corrente, en papel ordinario, con portada e ilustracións de Xohán Ledo.

Fixo a versión da obra á lingua galega, Vicente Risco, i escribú o prólogo Ramón Otero Pedrayo (Cela 1963: s.n.).

A obra non deu perdas, pois Cela conseguira subscritores suficientes para que antes da súa saída xa estivesen comprometidos os exemplares, como lle explica na correspondencia. Cela era un bo “estratega” (Alonso Montero 2003b) polo que non só tiña comprometida a edición, senón que escolleu con bo criterio a Risco para realizar a tradución, e a Otero Pedrayo para prologala. A versión enviada por Risco a Galaxia, segundo conta Del Riego, estaba chea de lagoas e parénteses sen encher, polo que del foi a

última versión, como nos confesaba nunha entrevista. Otero Pedrayo realizara xa o eloxioso prólogo en 1952. Sen dúbida botaba man dos dous galeguistas históricos máis importantes aínda vivos, polo que Cela era consciente de que as súas figuras apadriñaban a súa primeira incursión importante no campo literario galego. De feito, as poucas reseñas que localizamos na prensa subliñan a presenza na versión galega de Otero e Risco.

Acabo de leer *La familia de Pascual Duarte*, en la versión gallega de don Vicente Risco; y confieso que me ha causado mayor impresión que su original castellano. Risco consigue, con la sugestión de su prosa, acercarnos a este duro y bronco hombre extremeño. El prologuista de esta edición viguesa, don Ramón Otero Pedrayo, supone agudamente que “o engado galego” hubiera amansado la aspereza trágica de este “home deixado e fora do Paraíso”, “Caín labrego en terraxe esgrevia”. Pero en realidad, al leer el relato autobiográfico de Pascual Duarte nos parece estar oyendo a un hombre de nuestra tierra. Son sorprendentes, sobre todo, los diálogos; dan la sensación de que fueron pensados originariamente en gallego. No olvidemos que Camilo José Cela nació en Padrón y enraizada en Galicia está toda su descendencia paterna (*Faro de Vigo*, Varela Jácome 05/08/1962).

Tamén na *Hoja del lunes* (E.M. 1963) gábase o galego da tradución e remárcase a orixe galega de Cela, aínda que Galaxia xa neste momento establecera que era a lingua a que establecía os lindes do campo literario.

6. As relación entre Galaxia e a diáspora

*No olvides que en ciertos aspectos estamos en el fin del mundo, o mejor del
otro lado del mundo, lejos de todo.*

Luís Seoane a Fernández del Riego (Buenos Aires, 22/05/1950)²⁰⁶

6.1. América no Segundo Rexurdimento

Se Cuba foi o destino predilecto da emigración galega do s. XIX e dende A Habana chegou o apoio económico co que sustentar algúns proxectos do Rexurdimento, no século XX ese papel liderouno Arxentina. En Buenos Aires na década dos 50 había máis galegos ca en calquera cidade de Galicia. De feito, entre 1911 e 1934 Arxentina foi o primeiro país receptor de emigrantes, e entre 1946 e 1950 o 55% da emigración galega instalouse aquí. Despois da Guerra civil foron interrompidas as saídas por parte do franquismo ata 1946, o 29 de marzo dese ano volve a estar vixente a Lei e Regulamento da Emigración de 1924 e regularízanse novamente, polo que houbo unha nova etapa de expansión durante toda a década de 1950²⁰⁷.

Uruguai tamén acaparou boa parte desas migracións e entre 1940 e 1960 foron máis de 50.000 os galegos establecidos no país²⁰⁸. O número de exiliados foi moito menor ca en Arxentina porque o goberno conservador de Gabriel Terra, ó estar en sintonía co réxime fascista que se fixera co poder despois dun golpe militar, puña moitas trabas. Só en 1940 o seu sucesor, Alfredo Baldomir, tomou unha postura aperturista e autorizou a entrada de antifranquistas, aínda que establecerse en Uruguai non era tan doado como establecerse en Arxentina, por iso a diáspora de Uruguai vai ter moita menos importancia neste traballo. Con todo, en Montevideo estiveron Lois Tobío, Alfredo Somoza Gutiérrez, Albino García Cochón, Manuel Meilán, Carlos Xixirei ou Pedro Couceiro Corral, que durante un cuarto

²⁰⁶ As cartas recollidas neste artigo poden consultarse na Biblioteca Francisco Fernández del Riego. A correspondencia entre Luís Seoane e Fernández del Riego está publicada (Fernández del Riego, 2002), pero neste artigo citaremos polos orixinais debido ós problemas de transcripción das cartas, con omisións e cunha tradución ó galego non sempre fiel.

²⁰⁷ Dos anos 1941 ó 1945 a media de emigrantes galegos foi de 697, cifra que se incrementou moito entre 1946 e 1950 onde a media ascendeu ata 13.360.

²⁰⁸ Para máis información pódese consultar os traballos de P. Cagiao Vila.

de século redactou e deu voz á emisión radial “Sempre en Galicia” (Zubillaga 2011), pero aínda que houbo moito movemento galeguista, a relación coa Editorial Galaxia foi menor.

Anarquistas, agraristas, comunistas, nacionalistas, republicanos, socialistas ou militantes noutras organizacións políticas ou sindicais foron os exiliados que non vían en Galicia un futuro. Núñez Seixas (2001: 17) recorda que Galicia foi un lugar no que non se produciu unha mobilización masiva de apoio ós sublevados, non en van en tres das catro provincias gañara a Fronte Popular en febreiro de 1936. Isto explica tamén a forte represión que houbo.

América foi o lugar escollido por Castelao, por Bibiano Fernández Ossorio-Tafall, Basilio Álvarez, Suárez Picallo e tamén por J. M. Fernández Colmeiro, Rafael Dieste, Luís Seoane ou Lorenzo Varela, que xa tiñan relación coas colectividades receptoras. As redes microsociais preexistentes foron un reclamo para moitos exiliados galegos e esas mesmas redes axudáronos á inserción sociolaboral. Naquel momento Arxentina e Uruguai, os lugares de referencia en relación a Galaxia, gozaban dunha boa situación económica, que contrastaba coa crítica situación galega.

A gran masa de emigrantes e exiliados compuñan un conglomerado moi diverso imposible de retratar nunhas liñas. Resulta obvio que eran dous tipos de migración diferente: aqueles que marcharan por motivacións políticas e os que o fixeran por razóns económicas, aínda que en última instancia estas non deixaban de ser tamén políticas económicas e sociais dos gobernos. Máis alá desta panorámica xeneralista, hai casos nos que non é doado etiquetar, pois hai emigrados que se converten en exiliados pola súa implicación política, como pode ser Blanco Amor, e tamén ten a súa particular singularidade o caso de Luís Seoane, que nacera na Arxentina, país ó que volveu como exiliado. As categorías “emigrante” e “exiliado” non abundan para describir de maneira axeitada a situación das comunidades galegas nin dos intelectuais ós que nos imos referir, por esta razón prefiro o termo diáspora, co que se engloba toda a colectividade, independentemente das causas que motivaron a súa dispersión. Con todo, a diferenza entre emigrados e exiliados por veces resulta operativa e non renunciamos a ela, sen deixarmos de ser conscientes de que, aínda con condicións de saída diferentes, algúns tiveron percorridos similares e tamén que dentro de cada grupo hai enormes diferenzas. Luís

Seoane expón como vía el a situación dos galegos en Buenos Aires:

Observo que la prensa de ahí y en general los amigos suponen un extraordinario movimiento cultural en esta, y la realidad es que de los cuatrocientos mil emigrados que hay aproximadamente apenas trabajamos en esto unos quince, que estamos consiguiendo lo que podemos con toda la habilidad de que somos capaces. Galicia no puede contar con la gente emigrada, sinó en una parte mínima, para nada de lo que se desea realizar en beneficio de ella. (...) Nosotros luchamos por crear un gran impulso colectivo en beneficio de una mayor intervención del emigrado en la vida cultural de Galicia pero fracasamos, aunque no del todo, por distintos motivos, en este esfuerzo. Tropezamos sobre todo con el porcentaje enorme de gente indiferente a Galicia que desarrollan su vida exclusivamente atendiendo a sus intereses personales tratando de incorporarse a este país, lo cual es natural, y de olvidar el origen, lo que ya no es tan natural, con la falta de una cultura mínima referida a Galicia de casi la totalidad y con la desconfianza y el personalismo característico entre ellos (...) Yo estoy orgulloso de sentirme hermano de estos hombres que llegan a esta campesinos casi analfabetos, y logran, por su inteligencia y su esfuerzo ocupar un primer lugar en la industria y el comercio, en lucha permanente con climas y razas distintas e incluso con la dificultad del idioma y de su psicología de hombres que han sido dominados por el desprecio y la indiferencia. Creo en su esfuerzo individual, en su ingenio, en su capacidad de adaptación pero también los creo incapaces de un esfuerzo colectivo por Galicia, porque si bien la aman y sienten nostalgia de ella, no creen en ella y desconfían de ella y solo una minoría muy minoría sueña con volver a vivir a Galicia, a los más solo les interesa como lugar de turismo y descanso circunstancial o prefieren la tortura de su recuerdo. Temen al señoritismo, temen al desprecio y temen volver a los propios orígenes. Por esto creo yo que hay que elogiar todo lo que hagan en beneficio de Galicia, pero sin dar en esa la sensación de que puede esperarse de ellos mucho más de lo que se puede hacer ahí mismo. Aquí, hasta ahora, no se hizo nada importante sobre todo si pensamos en la capacidad humana y económica de esta colectividad. De todas maneras no comentos esto ni lo de la carta. (Carta de Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 24/11/1950)²⁰⁹.

Este extracto reflicte ben a queixa constante na que se instalou Luís Seoane no seu discurso privado. Di aborrecer a cidade, as súas xentes, o clima, como se pode ler no seu epistolario, pero o que rexeitaba era o afastamento obrigado de nación. Unha actitude de rexeitamento que se dá tamén noutros exiliados como Rafael Alberti, que remata por trasladarse de Arxentina a Italia, antes de que se dese a posibilidade de regresar a España (Gracia 2010: 116). Unha saudade constante, que se converte en ansiedade por volver e nunha sensación continuada de frustración, de amputación da felicidade que se repite nas biografías dos exiliados. Non atopan acomodo espiritual e din empregar o traballo como “narcótico”²¹⁰ para esquecer a situación de baleiro que lles provocaba o afastamento de

²⁰⁹ Carta do Arquivo Francisco Fernández del Riego, con sinatura FR-CA-030.

²¹⁰ Carta de Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 21/12/1954.

Galicia.

A esta sensación de orfandade que di sentir Seoane, sumábase o feito que expuña na súa carta de desafogo a Del Riego, o de non atopar na colectividade galega o apoio e o recoñecemento que buscaban, ó tempo que pensaban que dende Galicia se idealizaba a situación dos exiliados porque vivían en liberdade, segundo Seoane, pero pagaban o alto custo de vivir fóra do mundo que consideraban propio. Por ese sentimento de país centraron parte dos seus esforzos en tarefas que tiñan repercusión no lugar de orixe, como a creación e o sustento da Editorial Galaxia. De feito a carta reproducida escríbea no período no que se fundou a editora, proxecto que Seoane celebrou e apoiou, como boa parte da colectividade con intereses culturais, malia os seus posteriores desencontros.

6.1.1. O proxecto culturalista de alén mar

Non é casualidade que dende o primeiro momento se estableza contacto entre Galaxia e a *intelligentsia* da diáspora. É evidente que as relacións non se dan aleatoriamente, porque sempre nos relacionamos dentro dunhas coordenadas, por iso, cando se crea o proxecto dende o inicio se mira cara a Arxentina e Uruguai, pois o continxente de galegos era un potencial seguro e había exiliados que representaban o mesmo espírito e que servían de ponte. Por outra banda, Arxentina estaba en pleno desenvolvemento e, naquel momento, era o principal fornecedor de gran e carne para unha Europa devastada pola guerra, pero tamén avanzaba coa crecente industrialización, polo que en xeral a situación desafogada propiciaba o apoio económico²¹¹.

A editorial intentou conquistar dende o inicio a colectividade de emigrantes e exiliados e serviuse do gran tecido asociativo co que contaban, con entidades xeográfico-administrativas propias do país de orixe (a parroquia, o concello, a bisbarra) que proliferaran dende 1904²¹². Non escatimaron esforzos nas complicitades coa “parroquia de alén mar”, como a denomina Núñez Seixas. De feito, boa parte dos presidentes de centros

²¹¹ En realidade as relacións culturais eran fluídas e o teatro e a música popular ía de xira a América. A relación trasatlántica fundaméntase non só no regreso, senón tamén na ida, non é unha relación colonial.

²¹² Véxase Núñez Seixas (2000: 345-379).

eran accionistas ou subscritores de Galaxia, éranos a título individual, pero é posible que as publicacións rematasen no centro que presidían.

Galaxia nace nun momento en que o galeguismo político esmorecera no exilio pouco a pouco en beneficio dunha liña de carácter culturalista, aínda que as disensións entre unhas ideoloxías políticas e outras estaban moito máis presentes ca no interior. Dende que rematara a Guerra civil había unha crecente actividade cultural reivindicada entre outros por Alonso Ríos no artigo “Una nueva etapa. Labor cultural”²¹³, no que expoñía e defendía que a Federación de Sociedades Galegas (FSG) tiña que centrarse na poesía, na pintura, no estudo da lingua galega, na historia, é dicir, nos aspectos culturais, pois xa pouco se podía facer por Galicia e os cartos debían reverter nos asociados. Incorpórase ó comité de prensa da FSG Arturo Cuadrado e nel xa estaba Seoane, que serán dous dos principais axentes culturais. Xuntos van comezar nesta década de 1940 un gran número de proxectos, como as editoriais arxentinas Nova e Botella al Mar, ambas as dúas dedicadas a publicar, en parte, libros galegos. E xa antes crearan e dirixiran as coleccións “Dorna” e “Hórreo” en Emecé Editores. Seoane tamén estivo á fronte das revistas *De Mar a Mar* (1942-1943), *Correo literario* (1943-1945) ou *Cabalgata*, 1956-1958, acompañado sempre do seu grupo no que figuraban Lorenzo Varela, Arturo Cuadrado, Rafael Dieste ou Otero Espasandín²¹⁴ (Alonso Montero 2002; Axeitos Agrelo 2005; Núñez Seixas 1994a e 1994b).

haciendo de todo, pero tratando en todo momento de hacer honor con nuestra conducta y labor a Galicia. Cuadrado y yo hemos fundado dos editoriales dedicadas a publicar en parte libros gallegos, idea que tuvimos que abandonar por falta de eco en la emigración, no sin antes publicar unos cincuenta libros que por lo menos quedarán y darán idea de nuestra permanencia en ésta. [...] Todos trabajamos lo que podemos, es el único modo de ir matando la nostalgia que nos corroe y el deseo de regresar. Algún día, ahí en Vigo, o en Santiago como en otros años,

²¹³ Revista *Galicia* da FSG, 23/09/1939.

²¹⁴ Seoane foi o gran animador cultural de Buenos Aires. Xunto a Arturo Cuadrado crea Emecé editores, en 1940, coas coleccións “Dorna” e “Hórreo”; no 1944, nacia a Editorial Nova, coas coleccións “Pomba” e “Camino de Santiago”. A través delas publicarán máis de 50 títulos coma *Aires da miña terra* de Curros, *Los precursores* e *Diego Gelmírez* de Murguía, as cantigas de Macías O namorado, *De catro a catro* de Manuel Antonio ou o *Cancioneiro galego popular* de Pérez Ballesteros. A finais dos anos 40 funda Botella al Mar, na que publicarían *Lonxe*, de Lorenzo Varela, ou *Seara de romances*, de Eliseo Alonso. Seoane tamén impulsou as editoriais Atlántida e Citania, que tiveron como primeiras publicacións *Grandeza y decadencia del reino de Galicia*, de Emilio González Lopez; unha novela e dúas obras de teatro de Ramón Valenzuela e Díaz Pardo respectivamente. Ademais, con Núñez Búa e Sánchez Guisande organizou unha entidade que se chamou Amigos Del Libro Gallego, coa finalidade principal de editar algúns libros galegos ó ano e distribuír os que se editaban en Galicia.

hablaremos de todo, cuando todo sea ya recuerdo (Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 20/01/1947).

Unha vez máis ese sentimento que só conseguirían matar á súa volta a Galicia, e só en parte, pois do exilio nunca se volve ó vivir por sempre xa entre dous mundos. Para Seoane e os seus achegados a única saída para construír e manter un discurso sobre a identidade diferencial galega era promover proxectos culturais. Tamén é certo que os aparellos institucionais autonómicos que xorden do *statu quo* de 1936 non estaban tan desenvolvidos como os vascos ou os cataláns, que constituíran antes os seus gobernos. Isto é importante porque a liña que emprenderon os homes de Galaxia en 1950 xa estaba a ser explorada alén mar dende moito antes e capitaneada pola figura de Seoane sen o éxito que el buscaba, pero coa teimosía e a preocupación constante de establecer institucións culturais alén mar.

A frustración quizais foi unha das razóns polas que saudou con entusiasmo o proxecto de Galaxia, xa que non deixaba de ser o seu proxecto soñado, realizar o labor cultural en Galicia. Dende Arxentina facía o mesmo, pero chega a empregar unha metáfora que non deixa lugar a dúbidas da amargura da liberdade cando un se sente encarcerado, pois di vivir “nun afortunado campo de concentración para comerciantes” (Carta de Seoane a Del Riego, Buenos Aires 06/09/1948).

Fóra das iniciativas tan interesantes que capitaneaba Seoane, tamén vían a luz publicacións anuais como o *Almanaque de Galicia*, animado por Castro López, xornais como o *Galicia* da Federación de Sociedades Galegas e revistas como *Céltiga* ou *A Fouce*, que son algúns exemplos sobranceiros desta laboría levada a cabo no seo da emigración galega rioplatense. Tamén contaban con publicación o Centro Ourensán e o Centro Pontevedrés, *Opinión Gallega*, que estaba dirixida por Rodolfo Prada, Valeriano Saco e Avelino Díaz, e na que tamén colaboraban galeguistas como Piñeiro, que asinaba as notas informativas do interior, labor que lle correspondía a Del Riego na revista *Galicia* do Centro Galego, na sección “Ronsel”.

Aínda que se nomeamos publicacións periódicas de interese, temos que volver a Seoane que dirixiu *Galicia Emigrante* (1954-1959), e que tiña en Galicia a Fernández del Riego como enlace. Neste relato xa se foron revelando dúas figuras que destacan sobre as

outras nas relacións culturais ente Arxentina e Galicia, Seoane e Fernández del Riego. Sobre eles aséntase a ponte que une as dúas marxes atlánticas e esa comunicación non se rompe, aínda que en non poucas ocasións circulou máis ruído ca información.

Galicia tiña unha prolongación nun país que estaba en pleno apoxeo económico e que contaba cunha colectividade moi numerosa²¹⁵. E isto introduce un elemento poucas veces destacado, que é o económico, pois os galeguistas de interior cobraban por cada artigo que asinaban nas páxinas arxentinas. Dende o interior sempre se mantén o discurso de colaboración nas marxes da conciencia galeguista, do deber moral, da responsabilidade patriótica, pero óbviase a recompensa económica que, como veremos, vai ser moi importante.

Seoane tamén remuneraba as colaboración en *Galicia Emigrante* (1954-1959) e amais defende que sexa así “pues ahí deben evitar el colaborar gratis en nada de aquí”, como lle escribe a Del Riego (Buenos Aires 11/05/1954). De feito, pídlle a Del Riego que os cartos das subscricións que a revista tiña en Galicia quedasen no interior e servisen para axudar especialmente os colaboradores máis necesitados coma Fole²¹⁶. Fóra deste aspecto, que nos parece importante porque case nunca se pon en valor e que foi fundamental para levar a cabo proxectos e, tamén, para axudar a galeguistas nos difíciles anos da ditadura, cómpre destacar que a revista nacía para “galleguizar a los hijos de gallegos e incrustarse en la vida del país”²¹⁷.

Para chegar á colectividade era preciso penetrar nela e para iso a rede xa estaba tecida a través das asociacións, pero tamén a través dos medios de comunicación dos que dispuñan. Así facíase difusión por escrito, pero tamén se chegaba ós fogares dos emigrados a través das ondas radiofónicas, que era unha canle moi efectiva. As audicións de Maruja Boga en Radio Ribadavia, co programa “Recordando a Galicia”, onde entrevistaban a figuras destacadas da cultura galega e lían poemas e narracións, nun formato semellante ó programa radiofónico do Centro Lugués. Fernando Iglesias “Tacholas” tamén difundía a cultura galega no programa “La voz de Galicia” e en “Galicia en el aire”, de Andrés Rodríguez Barbeito, optábase máis por espallar os valores históricos de Galicia, ó tempo

²¹⁵ En 1945 o Centro Galego contaba con 84.000 socios.

²¹⁶ Carta de Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 09/02/1955.

²¹⁷ Carta de Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 11/05/1954.

que se facía crítica do franquismo. “Radio del Estado” de cando en vez transmitía algunha audición monográfica sobre aspectos da cultura galega e, especialmente, o acto central do 25 de xullo, pero, sen dúbida, “Galicia Emigrante”, parece que foi a audición de maior éxito, novamente con Luís Seoane á fronte. Tiñan estes comentarios radiais o seu correlato en Uruguai, onde Lois Tobío era o director da audición do Centro Republicano Español. En ambos os programas facían publicidade e emitían un discurso coa intención de que prendese na colectividade. Unha vez máis o discurso cultural lidera estas emisións, tamén o histórico, o etnolóxico e, en moita menor medida, o político.

A literatura actúa como discurso que dota de coherencia a identidade galega, tanto se era vista dende unha posición étnica diferencial como nacional. O suxeito político que se deriva do discurso literario sería a “nación sentimental”. Era unha publicidade directa que chegaba de inmediato a boa parte da comunidade, aínda que nunca renunciaron a cingirse ó ámbito local (arxentino e uruguaio) e así aparecen crónicas en xornais e revistas como *La Prensa*, *Crítica*, *La Nación*, *Clarín*, *El Líder*, *El Laborista*, *La Razón*, *El Mundo*, *Noticias Gráficas*, *Democracia* ou *La época*, aínda que en menor medida. A propaganda entre a colectividade era moi necesaria para espallar o proxecto e crear complicitades que revertisen en subscritores e en compradores dos libros.

Galaxia desexaba participar do entramado cultural que se levaba tecendo dende os anos corenta, moi especialmente. Polo tanto, cando se di que no interior se aposta por unha resistencia cultural é certo só en parte, porque nos anos corenta intentaran reconstruír o Partido Galeguista, mentres na diáspora xa apostaran por esta liña á que Galaxia se vai unir.

6.2. Galaxia dentro da complexidade cultural da diáspora

Hai que ter en conta que na diáspora os galegos non era homoxénea, aínda que se ten transmitido esa idea, xunto coa da quebra das relacións do interior co exterior porque tiñan posicionamentos políticos ou estratexias diferentes. Cremos que isto se formulou así porque se difundiron estes dous mundos non como comunidade, senón contraponendo

persoas concretas²¹⁸. Aínda que quizais son máis abondosos os traballos maniqueístas que defenden as posturas de alén mar, tamén os hai que se posicionan cos galeguistas de interior²¹⁹, e en calquera caso estas lecturas lévannos sempre a visións nesgadas dunha das partes.

As conclusións derivadas do estudo de certas figuras en contraposición con outras non poden ser aplicadas ó conxunto, como non fai Helena González (1994:50) que analiza a polémica entre Seoane e Piñeiro, pero nas páxinas do ensaio hai abondas matizacións, como as hai noutros autores²²⁰, así Villares (2010:20) sinala os prexuízos que hai nas investigacións da relación exilio-interior que leva a unha mitificación do exilio e unha condena do galeguismo interior, aínda que el omite que a lectura tamén se fai á viceversa.

Unha vitalidade que se cadra axuda a entender –ou presupoñer como alento– a constitución en Montevideo do Consello de Galiza no exilio baixo a presidencia de Castelao, desde novembro de 1944, algo semellante a un goberno galego no exilio que seguía defendendo o Estatuto de Autonomía de 1936, o federalismo e a autodeterminación, o que ás veces foi fonte de confronto co galeguismo do interior e máis concretamente raíz das discrepancias entre Castelao e Ramón Piñeiro, ou o que é o mesmo, o galeguismo do exterior e o que ficara sobrevivente no interior, que decidirá apostar por unha resistencia exclusivamente cultural que abandona en conciencia o proxecto político nacionalista do Partido Galeguista de preguerra e a súa transmisión divulgativa para as novas promocións, en especial a mocidade que, ao longo dos anos cincuenta asenta en Santiago para iniciar a súa formación universitaria (Queixas 2010: 87-88).

Neste parágrafo Queixas reduce dúas comunidades, a de interior e a de exterior, a dúas figuras relevantes, co agravante de que unha delas, Castelao, morreu en 1950 e a relación entre as dúas beiras do Atlántico non rematou aí e nela xa pouco influíu o autor do *Sempre en Galiza*. Entendemos que para non caer neste tipo de enfoque analítico cómpre pensar nestes colectivos como redes sociais, é dicir, sen un patrón lineal xerárquico de organización. A rede está formada por nodos, que no noso caso serían os individuos entre os cales se establece un sistema de conexións a través de vínculos sociais, que xeran interaccións. Hai moitos elementos conectados, veciños, pero non todos teñen a mesma posición na rede nin todos os nodos están comunicados entre eles, por iso segundo as

²¹⁸ Véxase por exemplo o capítulo “Quebra a relación interior-exterior” no que se sitúa este feito nos anos corenta, Garrido (2009: 181-196).

²¹⁹ Os traballos de Carlos Casares (1991) e Miguel Barros (2009) poderían ilustrar ben este aspecto.

²²⁰ Neste mesmo sentido van os traballos de X. Castro (2000: 17-74); X. Beramendi (2011).

persoas escollidas para o estudo obtemos ecuacións diferentes, o que leva á necesidade de analizar a rede e escapar das xeneralidades e analizar a rede na súa complexidade.

Os membros da Editorial Galaxia tiñan especialmente relación con dous colectivos relevantes na diáspora, que podemos codificar como subredes subredes, e non sempre moi ben levados, como tamén había desavinzas no interior e dentro do propio grupo. Establecemos as subredes como paralelismo coas redes biolóxicas, nas que unha propiedade importante é a modularidade, por isto entendemos que o obxecto, neste caso a nosa rede ten como principal característica que está formado por distintas partes ou subredes que se atopan internamente moi integradas, pero que manteñen máis conexións no seu interior que coas demais subredes. Pode haber comunicación entre elas, pero funcionan de maneira máis ou menos independente.

Dende esta perspectiva, e para achegarnos a unha comprensión en profundidade da división do galeguismo no exterior —ímonos centrar agora en Buenos Aires— interesa tratar por separado as categorías de emigrado e exiliado, subredes con diferentes graos de conexión. Cando Castelao se asenta en Buenos Aires atópase cunha Federación de Sociedades Galegas (FSG), creada en 1921, que estaba integrada por máis de medio cento de entidades e tiña máis de 15.000 socios. Segundo Núñez Seixas (2011: 63), Castelao quixo presentarse como líder dos emigrantes e non dos exiliados, algo que desgustaba profundamente a Blanco Amor e a outros galeguistas como Seoane ou Nuñez Búa, e é aí onde comezan os primeiros desencontros.

Como estratexia Castelao creou a Irmandade Galega en 1941, como unha entidade apartidaria que non tanto calquera posibilidade de refundación do Partido Galeguista no exilio. Nesa traxectoria achégase principalmente a Manuel Puente, xoieiro e presidente da Cámara de Comercio Republicana, constituída como resposta á posición pro-franquista que tomara a Cámara de Comercio Española, pero de liña conservadora. Castelao, xunto co Grupo Galeguista, promoveu entón a creación de centros provinciais que agrupasen sociedades de rango xeográfico menor, o “minifundismo societario” como chegou a dicir, e isto batía de fronte coa filosofía da FSG. O primeiro foi o Centro Ourenán, en 1941, e despois xurdiron outros como o Pontevedrés ou o Lugués. Moitas persoas secundaron a chamada de agrupamento de Castelao, pero como ten estudado Núñez Seixas (2011:60),

non todos abandonaron a FSG, tal foi o caso de Alonso Pérez ou de Blanco Amor, que consideraron a creación dos centros provinciais como unha traizón, ó absorberen pequenas sociedades federadas que, segundo o escritor, caeran nas mans dos que tiñan cartos.

Chegados a estas disputas o dano xa estaba feito e a división tamén, porque se abría unha fenda na colectividade

E [Castelao] cometéu algún erro, só por exemplo: ca Federación de Sociedades Galegas, que fora creada polo Suárez Picallo, Alonso Ríos e máis Cao Turnes. Eran Sociedades pequenas, cáseque locais, por bisbarras de procedencia: Sociedade do Val Miñor, Sociedade Pro-escolas Irmandeiras, Sociedade Pro-escola de Sada, etc, con grande base obreira, con poucos cartos, pero que se federaran pra traballar xuntas cun grande senso de solidariedade. Foron os anos da miña gran amizade con Suárez Picallo, que foi quen me amosou a forza do socialismo (e penso que aprendeu de min o seu galeguismo). Aquela Federación traballaba solidariamente, pero Castelao, sin querer, deulle unha coitelada mortal (Freixanes 1976:96).

Nesta entrevista que Blanco Amor concede a Víctor F. Freixanes moitos anos despois matiza a súa visión crítica, pero naquel momento chegou a se enfrontar na defensa da independencia da FSG con Alonso Ríos, que manobrava para facerse co seu control e adherirla á órbita da Irmandade Galega, liderada por Castelao. Blanco Amor era reticente a gobernarse polos postulados dos exiliados, que cría que daban sempre en sectarismos, pois traían as friccións do interior e implantábanas alí. Chegou a chamarlles “galeguismo infiltrante e intrigante” que buscaba o asalto ás institucións. Blanco Amor defendeu sempre a unidade antifascista, republicana e autonomista, pero dende unha posición moi diferente á de Castelao, Suárez Picallo, Alonso Ríos, Alfredo Somoza ou Elpidio Villaverde que crean o Consello de Galiza para afrontar a restauración da república. Blanco Amor, que en xaneiro de 1943 aceptara ser director de *Galicia*, o voceiro da FSG, dimite antes estas tensións, quizais para forzar o apoio da Federación, como así aconteceu, e converteuse, a ollos do outro sector, no culpable do distanciamento entre o grupo de Castelao e a Federación.

“Todos contra todos” é o título dun capítulo da biografía de Blanco Amor feita por Gonzalo Allegue e ben podería definir a situación en Buenos Aires despois do triunfo do fascismo en España

É verdade que eu contribuí a inchar globos, non metendo vento dentro, senon deixando que outros soplasen e coidando, con erro, que os ricos, que só son ricos, poden chegar a dar cartos

pra que outros traballen. Puente é un miserento, é o “home que roubou moito pra se facer filántropo”, pro que nin filántropo pode ser por miserable. Eis o que fixo a prol do galeguismo, en 10 anos e con moitos millós.

a).- Soster en parte, con outras persoas (uns \$100 por mes, gastaría il, supoño) a Castelao e agora a Virxinia, máis os gastos reducidísimos de ise espantallo que se chama Consello de Galiza. Espantallo que non serve máis que pra que, no seu nome, fale nos banquetes e nalgún aito o seu nomeado segredario. Cando morreu Daniel, estivo o Consello 2 meses sin facer unha decraración porque non sabían redaitala, ata que tiven que facela eu. É a publicada n-A *Nosa Terra*. En 1948, estando Castelao en París, houbo que redaitar un memorial pra non sei que parranda da U.N. e tiven que facelo eu. Nin tan siquiera – Alonso e Villaverde, os seus compoñentes- sabían a data en que se constituíra o tal Consello. Eu, cando Castelao inventou iso, díxenlle que habería que orgaizalo de outro xeito; pro íl gobernábase sen contar endexamáis ca opinión dos outros galeguistas que estabamos perto d’il. Teño pelexado algunha vez co-il, pro sempre fixo o seu parecer ô que levaba ós Prada, Abraira, Puente, etc. Eu, ô fin, colaboraba cando me chamaban pra algo. Non preciso decir que o meu amor a Daniel, fixo sempre acalar os meus encabuxamentos con il. Teño pra mín que fixo eiquí cousas mal feitas; pro? qué val o que se trabaucou pol-o moito que acertou? (Carta de Núñez Búa a Fernández del Riego, Buenos Aires, s.d.)

Seoane tampouco participou da idea do Consello de Galiza, como non o fixeron Blanco Amor e outros galeguistas de peso dentro da colectividade de alén mar e, curiosamente, moitos dos máis escorados en posicións esquerdistas. En realidade, o Consello de Galiza nese tempo xogou un papel discreto que non se axusta ás palabras de Queixas. Certo é que despois da morte de Castelao hai un intento de reformulación e unha tentativa de revitalizalo, como hai un posicionamento máis político en toda a colectividade . Se en vida de Castelao había friccións, á súa morte agrándanse, porque ó ser unha figura respectada facía de dique ás críticas, pero co seu falecemento rebordan e fanse, en moitos casos, insalvables. Así se refire Blanco Amor ás persoas da colectividade que ampararon a Castelao en carta a Neira Vilas datada en 1967:

como o xesuita Prada, o suxeto máis funesto que tivo a colectividade dos derradeiros vinte anos [...] como o xabato de Abraira, ou o *parvenu* de Puente; e dempois Valentín Fernández, tráfuga de todos os partidos e neoburgués de orixe peronista. Con tal refugallo non se podía chegar a outros resultados (Neira Vilas 2010:42-43).

E mentres estes enfrontamentos se producían no exterior, Galaxia mantiña a relación cos xa claramente enfrontados dous grupos, que eran fundamentais para o funcionamento da editorial. É complicado situarse no medio dun enfrontamento, porque as desconfianzas non se fan agardar, así Seoane acusou os membros de Galaxia do que no seu

día tamén lle reclamaron a Castelao, de que se deixasen deslumbrar polos cartos de Puente. Recrimináballes a súa actitude de boas relacións con eles, pois entendía que sobrevaloraban o seu papel, pero en realidade o único que tiña eran cartos, e pon un exemplo moi ilustrativo, sería como se el crese que en Galicia todo o facía Álvaro Gil, porque subvencionaba algunhas iniciativas. Para Seoane o axente cultural procura o mecenado económico, pero quen ten a responsabilidade do proxecto e debe recibir o recoñecemento non pode ser o mecenas como lle escribe a Fernández del Riego (Buenos Aires 29/08/51).

Galaxia por unha banda precisaba cartos e por outra non quería prescindir de ninguén efectivo da colectividade galega no exterior. Neste caso a nosa rede ten como principal característica que estaba formada por distintas partes que se atopan internamente moi integradas, pero á vez pouco relacionadas co resto do sistema. O que queremos dicir é que a rede componse de distintas subredes e que os seus elementos teñen máis conexión cos elementos da propia subrede que coas demais subredes. Así, estas subredes definen subsistemas máis ou menos independentes que se comunican entre si. Grazas á modularidade das redes podemos especializar cada parte, así unha subrede servía para apoiar proxectos e outra subrede participaba activamente do desenvolvemento cultural. Isto fixo que se nun nódulo había un dano non repercutise decisivamente nos outros, pois as conexións entre os nodos das distintas subredes son febles.

Núñez Búa cita nesa carta o núcleo principal que arroupou a Castelao, que o acubillou e axudou economicamente, pero que estaba en contraposición ás ideas de Blanco Amor, Seoane, Manuel García Gerpe, Arturo Cuadrado e outros galeguistas coma el. Establécense estas dúas subredes moi claras nesa rede que teceu Galaxia e ambas necesarias, pero conflitivas. Houbo unha especialización da relación: a subrede que daba sustento económico, encabezada por Manuel Puente, e a subrede coa que se compartían proxectos culturais e coa que se debatía a posición e os discursos.

Na práctica o posicionamento de Galaxia sempre era complicado, así no ano 1951 celebrouse un banquete honrando a Manuel Puente e os galeguistas do interior enviaron telegramas de adhesión, un feito que molestou tremendamente a Seoane que lle escribiu

recriminándollo a Del Riego²²¹. En realidade, Manuel Puente era accionista de Galaxia e xeneroso coa editorial, calquera outra posición sería pouco entendible e sería posicionarse en causas que non os afectaban directamente.

En xuño de 1956 creouse en Buenos Aires AGUEA (Asociación Galega de Universitarios, Escritores e Artistas) e os nomes vólvense a repetir: Antonio Baltar, presidente e Núñez Búa, Emilia Pita, Gómez Paratcha, Xavier Bóveda, Rafael Dieste, Seoane, Díaz Trigo e Ramón de Valenzuela, como vogais. O primeiro enfrontamento que tiveron foi coa comisión do primeiro Congreso Galego da Emigración, preparado polo Consello de Galiza como escusa do centenario do Banquete de Conxo. Estaba presidido por Manuel Puente e nel colaboraron Neira Vilas, Abraira, Alonso Pérez, Martínez Lamela e R. Prada. O grupo de Seoane veu con reservas este encontro e xulgou desatinado que no interior houbera un apoio explícito, aínda que membros de AGUEA participaron finalmente.

AGUEA, cunha orientación máis tendente á esquerda (Núñez Seixas 1994a: 423), tivo unha vida moi curta, pero durante os tres anos de actividade editaron libros na estreada Editorial Citania, dirixida por Luís Seoane, e na que chegarían a publicar os propios Paz Andrade e Blanco Amor, pero tamén Fernández del Riego. Tamén se impartiron cursos de galego con pouco éxito entre a colectividade, algo que os desanimou, pois era seguir recollendo fracasos como o de ter que pechar, nese mesmo ano, a revista *Galicia Emigrante*. Con todo, Otero Pedrayo, presidente da Editorial Galaxia, chegou a participar na viaxe que realizou en 1959 na apertura duns cursos, nunha mesa redonda na que tamén estaban Dieste, Baltar, Blanco Amor ou Núñez Búa.

Estas tensións trasládanse ata outras institucións e así non se entendeu que o escritor arxentino de orixe italiana, Víctor Luís Molinari fose proposto para académico correspondente. Molinari colaborara intensamente nas emisións radiais de *Galicia Emigrante* que se emitían dende o 10 de outubro de 1954 todos os domingos e que dirixían Seoane e José A. Fernández. Este último e Andrade encargábanse da publicidade e da administración, mentres que Molinari era o que facía a sección de entrevistas a personaxes arxentinos que enxalzaban Galicia. Del Riego coñecía a Molinari a través de Seoane, pois

²²¹ Carta de Luís Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 13/06/1951.

este double noticia del e do seu labor a través das cartas²²², por iso era comprensible a recriminación de Prada, pertencía a outra subrede

Non é que atope mal ise nomeamento. Molinari o meresce polo moito que ven facendo a prol de Galicia e nun rexo senso patriótico galego. Mais é evidente, que denantes de il, ou xuntamente con il, a Academia debería haber premiado (xa que ises nomeamentos siñifican en certo modo un premio) a esgrevios inteleituaes arxentinos que teñen honrado outamente a Galicia, taes como: Francisco Luís Bernárdez e o Dr. Arturo Capdevila especialmente. De Bernárdez xa vostedes saben dabondo canto ten feito pola nosa Terra; e o Dr. Capdevila debémoslle o belido libro de “Canto a Galicia”. Os dous son figuras das letras arxentinas de moitísima maor categoría que Molinari. A Academia honraríase incorporándoas ao seu seo. Os dous, Bernárdez e Capdevila, son membros de número, -e dos de máis prestixio-, da Academia Argentina de Letras. ¿Non lle parece que, en casos esí, non perderían ren en recabar privadamente informació dalgún ou dalgúns dos que somos Correspondentes disa Academia residentes eiquí? (Carta de Rodolfo Prada a Ramón Piñeiro, Buenos Aires 05/03/1963).

A proposta firmárona Leandro Carré, Francisco Vales Villamarín e Antón Fraguas, que en principio non serían os nomes agardados, pero posiblemente Del Riego e outras persoas máis afíns, preferiron non asinar para non comprometerse coa outra subrede.

Curiosamente os dous nomes propostos tamén van entrar na RAG, para contentar ás dúas subredes. Como xa con anterioridade o fixeran outros nomes que descontentaron á subrede de Seoane, así llo fai saber a Del Riego, aínda que naquel momento pouca marxe tiñan na RAG. Entraran Agustín Montoto, secretario da Comisión de Cultura do Centro Galego de Buenos Aires e Abelardo Estévez, que foi vogal da mesma institución e un dos asistentes o 25 de xullo de 1950 á constitución da Editorial Galaxia²²³. Seoane reiteraba que era cargos figurativos, pero que todo o movemento cultural correspondía á súa persoa: viaxes de galeguistas, libros, concursos, exposición do libro galego, conferencias, etc. así llo explicitaba a Del Riego (Buenos Aires 06/07/1951).

Atopámonos, pois, con que Galaxia tiña dúas subredes en Buenos Aires coas que conectaba, que convivían entre elas, pero que tiñan diferenzas moi marcadas que había que filtrar para que non revertesen de forma negativa no proxecto.

²²² A primeira carta na que Seoane lle fala a Del Riego de Víctor Luís Molinari está datada o 16/03/1963.

²²³ En 1950 foran propostos Avelino Díaz polos académicos Leandro Carré, Francisco Vales e Manuel Casás; Abelardo Estévez e Agustín Montoto Urioste por Ángel del Castillo, Francisco Vales e Leandro Carré. En 1953 propuxeran a Eliseo Alonso Victoriano Taibo, Francisco Vales, E xa en 1963 as propostas de Francisco Luís Bernárdez e Arturo Capdevila asinadas polos académicos Sebastián Martínez-Risco, Francisco Vales Villamarín e Leandro Carré.

Creo que habéis hecho mal en no dialogar con Antonio Baltar. Ahí estáis absolutamente confundidos, por lo que notamos, con respecto a todos nosotros. Si no fuese así no se puede explicar vuestra actitud con respecto al congreso del año pasado, y vuestra actitud actual con Baltar que llevaba la representación nuestra. Casi toda la obra hecha en Buenos Aires fue hecha al margen de las gentes que aquí aparecen como apoderados vuestros y que cada vez están más solos. Yo no sé como hablar de esto, pero sentí una gran tristeza al pensar que si hubiese sido yo el que fuese a Galicia podría pasarme algo parecido a lo ocurrido con Antonio. Os estáis dejando guiar por noticias e informes de terceros, inexactos e interesados, y no es propio, creo, de vosotros ni de nosotros, dejarse llevar de terceros para las cuestiones referidas a problemas nuestros (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires, 08/11/1957).

Antonio Baltar fundara e era presidente de AGUEA, pero a súa visita realizábaa como médico comisariado pola OMS. Era a primeira vez que pisaba Galicia dende o ano 1936 e traía a idea de configurar unha especie de Seminario de Estudos Galegos para temas económicos e científicos, pero o que se desprende desta carta é que non foi ben acollido, aínda que si tivo a oportunidade de reunirse cos galeguistas, como responde Del Riego á carta de Seoane (Vigo 21/11/1957). Na mesma carta, explícalle que non houbo moita posibilidade de diálogo porque tiña a súa idea formada e non entendía as dificultades da situación en Galicia, amais de deixarse guiar por “un grupo muy significativo, y empezó a actuar de acuerdo con él”.

Ese grupo que pareceu guiar a Antonio Baltar na súa visita a Galicia estaría formado por Valentín Paz Andrade ou Díaz Pardo²²⁴, deles tamén é a versión da misión que traía a Galicia, pero que non coincide coa información que Fernández del Riego lle ofreceu a Piñeiro en carta privada despois daquel encontro. Nesa misiva infórmao de que estiveron falando case tres horas e que as súas pretensións eran fundar algo semellante a AGUEA en Galicia e conseguir que Galaxia sustentase economicamente a Rafael Dieste, tío de Baltar. A resposta foi negativa a todo e o malestar trasladado a Seoane, como puidemos comprobar²²⁵.

Aquí introducimos un grupo que entra en colisión no interior con Galaxia, que nestas décadas do noso estudo non funcionaba quizais como tal, senón que eran individualidades entre as que estarían Antón Beiras, Borobó ou Aquilino Iglesia Alvariño,

²²⁴ Así o conta Díaz Pardo no artigo “Nos cen anos do nacemento de Antonio Baltar”, publicado no xornal *La Voz de Galicia*, 28/01/2007.

²²⁵ Este encontro tamén se pode ler en Alonso Montero (2007: 544-548), pero sen citar a carta de Fernández del Riego a Piñeiro que lle dá outra dimensión a ese encontro.

os tres con perfís ideolóxicos moi diferentes. Entre os máis activos atopábase Paz Andrade, que aínda sendo accionista da editorial, entra en moitas tensión co grupo, como a que acabamos de sinalar. Isto fai que tamén no exterior teñan relatos diferentes das cousas que acontecen no interior e que se produzan distorsións.

Tamén van ser máis difíciles as relacións con Blanco Amor cando asume a dirección da revista *Galicia* (1957), primeiro porque Seoane, coas diferenzas que podería ter con Galaxia, mantiña unha relación fraternal con Del Riego e isto sempre desembocaba nun punto de encontro, e segundo porque as relacións co escritor ourensán sempre foran máis complexas.

Tu salida del Centro Gallego, en cambio, me disgustó bastante más de lo que imaginas. No la esperaba, y me ha causado verdadera sorpresa. Siempre creí que, a pesar de las contrariedades y entorpecimientos que tenías que vencer, seguirías trabajando lo mismo, para evitar que se malograra el fecundo esfuerzo de tantos años. Veo que no ha sido así, y ello es bien triste para todos. Mi situación ahora es de lo más desagradable. Yo acepté la corresponsalía de la Revista del Centro porque tú me lo pediste. Durante muchos años hemos actuado en perfecta compenetración y siempre traté de responder de la mejor manera que supe a las iniciativas de tipo cultural para las que me solicitaste colaboración. Ahora todo es distinto. De momento seguiré como si nada hubiese ocurrido, ya que así lo deseas. Pero no puedo responderte a lo que haré en un futuro más o menos próximo. Estoy cansado y decepcionado. Te escribo esta carta, además, bajo la impresión de una tremenda amargura. Desde hace una larga temporada se están tejiendo en torno a mí una serie de insidias, que recientemente se han recrudecido. Tengo la seguridad de que han llegado hasta tí, aunque desconozco el alcance que les darías. Parece que existe el propósito por parte de alguien de envenenar las cosas y fomentar intrigas. A estas alturas, después de años y años de una total entrega a una labor cultural, llena de sacrificios y desasosiegos, resulta que soy persona a la que hay que poner en cuarentena. Y mientras tanto, otras gentes, de cuya presencia en el campo de nuestra cultura no se supo hasta hace muy poco, ofrecen las mayores garantías e incluso se permiten despreciar, por estéril, la labor realizada. Es realmente triste todo lo que ocurre. Y más aún, que se utilicen armas tendenciosas, no sé con que objetivo. Como conozco bien tus calidades humanas y tu profundo sentido de la amistad, confío en que dudarás, al menos, de ciertas indicaciones que te hacen llegar. De mi lealtad hacia tí, tienes sobradas pruebas; y de que colaboré generosamente contigo, como tú lo hiciste conmigo, no es necesario hablar. Siento un enorme y entrañable afecto por tí, y lo seguiré teniendo, aunque pretendan enturbiarlo. (Carta de Fernández del Riego a Seoane, Vigo 8/05/1957).

Neste longo fragmento destaca a marcha de Seoane que fai petición expresa a Del Riego (Buenos Aires 22/04/1957) de que continúe enviando as súas crónicas á revista e co labor de corresponsal. Seoane mostrábase incómodo con persoas como Abaira e frustrase por non levar a cabo todos os proxectos que desexaba, entre outras cousas a celebración do

centenario do Centro Galego. Tamén é relevante que Del Riego fale dunha campaña orquestrada na súa contra dende o interior e os nomes que poderían estar detrás dela xa foron saíndo, iso prexudicaría de cara ó novo director.

Tamén o derradeiro número da revista do Centro Gallego, revela a man hostil de B. Amor. En primeiro lugar destaca que a situación do de Lérez²²⁶ foi a máis importante e transcendente que se produxo en todas as xornadas que leva realizado a institución. Isto, claro está, sería o de menos. Pero é que na revista contaremos sempre coa enemiga e mala fé do seu director, mentras siga ó fronte dila. Nese mesmo número aproveita unha das típicas xogadas que nos fai Otero [Pedrayo], pra se apuntar un tanto. Iste, despois da carta que mandou pol-o noso conducto, dirixiu outra de adhesión ó cincocentenario, lembrando a Valentín e demais amigos. Agora reproducena, pra desfacer equívocos, chamándolle ó autor o home máis xeneroso de Galicia (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 22/10/1957).

Blanco Amor viaxou por primeira vez a Galicia despois da guerra en 1958, comisionado pola Universidad de La Plata e coa representación do Centro Galego. Fíxéronlle varias homenaxes, unha delas en Vigo, no Círculo Mercantil, onde o presentou Valentín Paz Andrade. Pola noite houbo unha cea no Gran Hotel e no seu discurso, despois de lerse varias adhesións por telegrama, Blanco Amor dixo que agradecía especialmente a de Otero Pedrayo, que non a enviara. Del Riego ataca a súa actitude na carta, pois Otero xa estivera presente na homenaxe en Compostela e di que ante esa saída declinou falar²²⁷.

As disputas entre interior e exterior acentúanse cos anos, pero non menos a cada lado do Atlántico. Estas diferenzas en aumento fan, como xa dixemos, que Seoane abandone a dirección da revista *Galicia* do Centro Galego, que asume Blanco Amor (1957-1965), que neses momentos vai ter compañías proclives ó franquismo como Ramón Mourente. Seoane vaise centrar entón en *Galicia Emigrante*, sen prescindir do interior, pois pídelle a Fernández del Riego colaboracións que se pagarán a razón de dúascentas cincuenta pesetas, a metade da revista *Galicia* do Centro Galego.

Dejé el Centro Gallego, la comisión de cultura y la dirección de la revista. Durante dos meses, o algo máis, tuve que rogar que me aceptasen la renuncia. Me era imposible continuar, cada nueva reunión me enfermaba y no podía tolerar la intromisión de los Abraira, por poner un nombre, y

²²⁶ Refírense a Valentín Paz Andrade, que nacera en Lérez (Pontevedra).

²²⁷ Se facemos caso da carta privada que Del Riego envía a Piñeiro (Vigo 13/11/1958), Blanco Amor estaba moi posicionado en contra de Otero Pedrayo, ó igual que de Castelao, e iso xa quedou comentado con anterioridade. Del Riego conta como nesa visita xantou tamén con Filgueira e criticou abertamente ó que el chamaba “Sacro Colexio”, pero que o anfitrión lle respondeu defendendo a ambos.

otros personajes similares en los problemas culturales de Galicia. Ellos tienen, además, para esgrimirla a su gusto, la confianza de nuestros amigos de ahí. Así ocurrió con el inútil y estúpido Congreso del año pasado. Así ocurre con todo. Siempre hay una carta venida de esa, de la que jamás conoceremos más que su particular versión local, que alegan para torcer cualquier intención elevada. Se trata para ellos de cosas menudas de política aldeana, de ganar las elecciones del Centro Gallego, o de cualquiera otra entidad. Yo no quise nunca, ni quiero, entrar en ese juego (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 22/04/1957).

Galaxia é tamén unha rede moi complexa e non todos actúan e pensan da mesma maneira, polo que aínda que en xeral hai moi boa sintonía con Fernández del Riego non ven con tan bos ollos a Ramón Piñeiro, o teórico do grupo moito máis rixido nos seus posicionamentos.

Ao principio os de aquí fixéronlle moito caso aos “exquisitos galaxios”, pero agora andan cabreados por un dos sermóns que lles botou o metafísico do grupiño santiagués polo carís político da militancia galeguista que a Irmandade puña na súa laboura e pola insistencia na devoción aos mártires e a Castelao. O mesmo “guieiro espiritual” o fíxo con Seoane: engolado, ex-cátedra, criticoulle o senso político... dos editoriais de *Galicia Emigrante* que non coinciden cá nova técnica política nin teñen sincronía coa actualidade... Seoane contestou “fulminante” e o “dómine” tuvo que rectificar²²⁸

Obsérvese que o receptor de Núñez Búa é Paz Andrade. Semella pola correspondencia que os membros directores da editorial se posicionaran entón máis preto do grupo de Prada e Puente e comezaron os problemas con Seoane que reclama un recoñecemento da cultura galega feita alén mar, aínda que con Del Riego a relación sempre foi estreita e moi fluída, pero tamén hai queixas amargas de non sentirse recoñecidos na súa laboría.

No es posible que cada grupo viva aislado, mirándose el ombligo y creyéndose un centro fatal de lo que se realiza en el orden cultural gallego. Somos muchos y muy diseminados los que tenemos iguales inquietudes y contribuimos con obra a exaltar esa cultura y es necesario aglutinarse. No es posible que se olvide a hombres como Dieste o como otros porque el destino los trajo a muchas millas de distancia física del país por cuyo recuerdo viven. Y esto no es como se dice, literatura. Si no nos alentase el recuerdo y la esperanza del regreso, el vivir no tendría importancia para todos nosotros. Nuestro fin y lo que hacemos está destinado a esa y no merecemos, aunque no sea más que por esto, el olvido. Si ese medio es árido para el trabajo, este lo es mucho más (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 06/03/1957).

Estes dous grupos existían pola *diferenza*, é dicir, ocupaban posicións relativas no

²²⁸ Correspondencia de Núñez Búa a Paz Andrade, carta datada o 24/02/1960. Citamos por Allegue (1993: 274).

espazo de relacións, así xurdían conflitos cando algún dos grupos vía ameazado o equilibrio establecido dentro da rede. Por iso nesta carta recrimínase que non se apoie a Dieste, que é parte importante do capital simbólico deste grupo, porque ignoralo dende o centro fai que perdan poder.

Non hai dúbida do compromiso galeguista, pois resulta moi difícil transterrar unha cultura a tantos quilómetros de distancia. Fixérono e pódese dicir que o levaron a cabo moito antes ca no interior, polo que o exilio se consideraba continuador da herdanza de preguerra, xa que foran os que primeiro a retomaran. Esta idea choca coa posición central na que sitúa Galaxia o seu proxecto.

Otero e os demais membros da editorial eran conscientes de que as viaxes feitas a Arxentina e Uruguai servían para calmar os ánimos e para eles era cumprir cunha sorte de labor mesiánico ó que se sentían chamados. Para Galaxia o máis importante é o reforzo da súa estrutura e que poida saír beneficiada ou, cando menos, non damnificada.

Temos que matinar en todo isto, porque hoxe non contamos en B. Aires con ningunha base firme na que poñer pé. Sinto incluso medo a que os elementos que se moven alí, dende os amigos de Rodolfo ós de Aguea, percuren o xeito de obstaculizar ou de malograr os esforzos de Don Xavier²²⁹. Por iso sería ben estudar un xeito proveitoso sobre o contido que lles daremos ás cartas que escribamos (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 22/10/1957).

En 1957 o grupo Galaxia xa actuaba con cautela ante as dúas subredes e intentaban manter sempre unha relación cordial. Con Vázquez Iglesias trataran a compra e as obras da casa de Rosalía de Castro. Esta visita non só nos serve para ver como distinguen entre unha subrede e outra, senón para comprobar a cautela con que respondían as cartas deseñando liñas de actuación.

Onte levámoslos a xantar ó Castro [a Vázquez Iglesias e a súa muller], Xaime, Cris, Evely i eu. Xaime tamén foi a despedilo, con nosco, ó barco. A última hora, foi Valentín [Paz Andrade]. Iste organizoulle onte unha cena, pra contrarrestar a que nós lle ofrecemos. Pero hastra niso, resultóu un home torpe. Levóu a Sigüenza, Prego, Colmeiro, Darío, Xavier, etc. Doce, en total. De mulleres soio foi a de Prego, pra acompañar á de V. Iglesias. A cea foi no restaurante Universal, triste e probísima. Xa de dar ise paso puido pagala íl nun lugar axeitado. Pero como

²²⁹ Refírese a Javier Vázquez Iglesias, emigrado galego e destacado empresario. Foi presidente do Centro Lugués e do Centro Galego (1950-1954) e apoiou economicamente un dos proxectos máis destacados da colectividade, como foi o programa radiofónico “Galicia Emigrante”. Nese ano visitou Galicia e reuniuse cos galeguistas, como se pode comprobar na correspondencia.

é un miserable, insufloulle o tono que corresponde ó seu temperamento. Por si fora pouco, na hora dos postres presentouse alí un tal Vila, que foi moi amigo seu, e socio dunha fábrica de vinagres. Fixo unha tremenda escea, pois levaba consigo un envolto, e os asistentes coidaron que era unha pistola. Resultou un letreiro moi ben deseñado, que exhibíu, e no que lle chamaba farsante e inmoral. Xa podes imaxinar a impresión causada. As netas non quixeron ir á cea, e foron a cear comigo. Despois leveinas ó Suevia. Valentín invitoume a min a ir, a última hora, pero negueime a asistir. Como vés, as cousas resultáronnos a pedir de boca. Don Xavier, que non ten nada de parvo, debeu levar unha cumprida impresión da realidade. Con respecto á encomenda que lle fixemos, vai moi entusiasmado. Veremos si dá os resultados apetecidos (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 10/10/1957).

Descoñecemos a encomenda, aínda que parece relacionada coa cosa de Rosalía, pero o que resulta evidente é que as relacións entre Paz Andrade e o grupo Galaxia eran complicadas, pois na carta de Del Riego se insinúa a súa intención de querer boicotear as relacións co exterior.

Nas viaxes realizadas, como xa dixemos, tiñan a oportunidade de aclarar eses malentendidos e de difundir a obra da editorial a través de alianzas, co cal reforzaban as conexións entre os elementos da rede. Polo tanto, aínda que eles difundiron que eran viaxes de compromiso co país, o certo é que tiraban delas unha importante rendibilidade para sustentar a actividade no interior e, por outra banda, era a maneira máis eficaz de conseguir reforzar ou incluso ampliar elementos e conexións e facer un *aggiornamento* da situación, pois a distancia e a falta de comunicación creaba conflitos como os sinalados.

Día 17 en Xuntanza da Irmandade no centro Ourensán houbo xeneral e longo debate. Apareceron algúns –deles Valenzuela e outros mozos- moi doídos polo desdén que maxinan da Galiza e en nos respecto de Castelao e dos Mártires. Coido que as cousas ficaron arraxadas. Puente foi o primeiro en falar con tino. Perfeito non falou e quedou satisfeito de min. O grande argumento é que sen a República e o Estatuto non poderían na Coleitividade contér o comunismo. Alonso Ríos, un inocente, tampouco falou. Suárez Picallo atravesou unha crise relixiosa [...] No grupo Seoane, Dieste, Baltar, a meirande simpatía pra Galaxia (Carta de Ramón Otero Pedrayo a Fernández del Riego, 21/08/1959).

Dende Buenos Aires Otero Pedrayo xa apuntaba esas tensións xeradas co paso do tempo e debuxaba as subredes que fomos destacando neste discurso. Esta carta apunta outra liña de confronto que nos sitúa na discusión ideolóxica ou de estratexia. Pois, por unha banda estaba a colectividade que non quería renunciar ós principios nos que se asentaron, a República e o Estatuto, e por outra estaba o grupo Galaxia que entende e quere facerlles entender que esa defensa estaba ben, pero que chocaba coa realidade galega, que estaba

inmersa nunha ditadura sen trazas de finalizar e na que non podían facer esa reivindicación²³⁰. O grupo Galaxia entende que os principios son os mesmos: a fidelidade ós problemas galegos e afirmar e defender os valores auténticos da personalidade galega, pero que as diferenzas son de estratexia, de táctica, non de base. Entenden que debe prevalecer a práctica ós símbolos e ós conceptos.

a defensa do noso idioma perseguido, loita pol-a liberdade cultural de Galicia, combatir a incuria do Estado español por non saber evitar a *sagría* [sic] *humán* da emigración galega, denunciar a expoliación fiscal que novamente volve a sembrar a miseria no campo galego, reclamar a aplicación das conquistas da técnica moderna na explotación da nosa economía agrícola e gandeira, etc., etc. Máis que crear entusiasmo repubricán na nosa xente, o que interesa é ir creando conciencia galega, conciencia dos problemas peculiares da colectividade social galega. Máis que da República e do Estatuto compre falarlles á nosa xente dos problemas vivos e permanentes que o galeguismo trataba de resolver co Estatuto cando a República tiña vixencia, problemas que siguen vivos²³¹

Como vemos, o tema prolongouse no tempo cun debate dende as dúas beiras e tamén nos encontros entre eles, cadaquén intentando manter as súas posicións. Galaxia veuse na obriga de explicar a súa renuncia á política que non é tal pois “a resistencia cultural pode ser unicamente unha resistencia *política* aberta” (Even-Zohar 1998: 486) en casos de réximes fascistas. Isto é o que defendían dende Galaxia, a súa “misión política” dende Galicia, que se cualificaba de moi complicada, porque non había posibilidade de colaboración co Estado polo seu carácter “ditatorial” e “totalitario”. Non só non contan co apoio do réxime, senón que este reprimía calquera actividade pública. E nesas condicións tan desfavorables crían que o importante era que non se perdera a conciencia de Galicia nin dos seus problemas

Ista conciencia será mañán forza política positiva e aituante. Esta forza, desaparecido o franquismo, aitará con plena eficacia política [...] Eis a nosa misión: dotar a Galicia de unha forza fiel pra defender no futuro os seus intereses vitais. O noso deber é, sobre todo, pensar no futuro²³²

²³⁰ É unha postura en consonancia coa da resistencia española e catalá, que co paso do tempo tamén asumira que o futuro non estaba na restauración da República, pero tampouco no reformismo liberalizante do réxime, senón no seu derrocamento.

²³¹ Documento do Arquivo Francisco Fernández del Riego con referencia FR CA-072/005/005 despois da viaxe, en 1954, de Fernández del Riego a Buenos Aires.

²³² Documento do Arquivo Francisco Fernández del Riego con referencia FR CA-072/005/005 despois da

Dende o posicionamento de Galaxia era un erro comprometerse con ideoloxías ríxidas e agardaban que así fose entendido no exterior, nunha preferencia polos problemas deixando nun segundo plano as diferenzas ideolóxicas, cousa que non sempre foi posible. Menos, cando esas posicións políticas ían gañando adeptos no exterior, pero ese tema xa está tratado noutro apartado desta tese, polo que remitimos a el.

Como núcleo da rede, o grupo Galaxia, colócase sempre nesa posición central. Esta actitude de manter a superioridade xerárquica respecto ás subredes provocou febleza das conexións, especialmente entre os intelectuais que tamén teñen un discurso e non sempre coincidente, nin no político nin no estético. Neste sentido, van notar máis complicidades entre os emigrados que entre os exiliados, pois os primeiros non contaban cun discurso político tan definido.

En 1953 García Sabell foi o convidado polo Centro Galego de Buenos Aires para a conmemoración do 25 de xullo. Á súa volta elabora un informe que se comparte nunha xuntanza cos demais membros de Galaxia. Nel, García Sabell indica que unha das preguntas á que o someteu o público existente foi o interese pola actividade política, ó que respondía que a actividade cultural era a única actividade política que se podía levar a cabo e di que o en Buenos Aires entenderon perfectamente, aínda que pasados os anos e incluso nese tempo, segundo os grupos, non foi así entendido. Nesta declaración talvez hai un exceso de optimismo en García Sabell.

Perfecto López²³³ viaxara a Galicia nese ano e o día despois da xuntanza na que García Sabell rendeu contas da súa viaxe fan outra na que o convidan a participar. Celebrouse o 27 de setembro en Calo, na casa familia de Mourullo, e asisten: Ferro Couselo, Cesáreo Saco, Xaime Isla, Manuel Beiras, Vázquez da Xesta, Gonzalo R. Mourullo e Lugo (como representantes das Mocidades), Xosé Meixide, Ramón Piñeiro, Fernández del Riego, Rodríguez Somoza, García Sabell, Otero Pedrayo e Perfecto López. Cita a fonte de todas as informacións que vas dar nos seguintes parágrafos: unha acta da xuntanza?

Otero Pedrayo chega a dicir que aquela reunión era comparable ó Banquete de

viaxe, en 1954, de Fernández del Riego a Buenos Aires.

²³³ Perfecto López era empresario, fora amigo de Castelao e colaborou na Irmandade Galega e no Consello de Galiza. Foi vicepresidente do Congreso da Emigración Galega (1956) e presidente da Editorial Citania.

Conxo no que resoaran as voces de Pondal e de Aguirre. Dende logo non houbo disonancias, quizais porque Perfecto López era un emigrado que admiraba os intelectuais do interior e non tiña un discurso propio, senón unha sintonía co galeguismo. Perfecto López fora o portador, na anterior viaxe, da terra galega coa que enterraran Castelao e nesta ocasión facíano depositario do primeiro tomo da *Historia de Galicia*, porque el era un nodo dunha subrede fortemente conectado co nodo base que era Galicia²³⁴. Nese grupo estaría Rodolfo Prada, de quen se lembra nesa xuntanza Cesáreo Saco para dicir que os visitou a el e ós demais presos galeguistas na cadea de Alcalá²³⁵. Naquela visita a prisión tamén atoparía a Ramón Piñeiro, que cando toma a palabra afirma que “o noso pobo, o conxunto total da humanidade galega, comprende a Galicia territorial e máis a Galicia emigrada”, incluíndo no proxecto a Galicia da diáspora, tamén cando se fala deles pois entre todos chámanse irmáns, “irmáns de América”, para diferenciar.

García Sabell defínese como “catecúmeno” do galeguismo e engade que en Galicia “hai un gran deus, Castelao; pro eu teño ademáis dous deuses particulares; Ramón Otero Pedrayo e Ramón Piñeiro”, focalizando neles as esenciais de superioridade. Este politeísmo establece moi ben a xerarquía do proxecto, onde Otero Pedrayo e Castelao eran figuras simbólicas e inspiradoras e Piñeiro a que marcaba o discurso.

Del Riego lembra os momentos críticos que pasaran despois da Guerra civil onde todos estaban espaxados e onde se tentou un restablecemento clandestino que crían fanado, pero que o tempo demostrou que non, que houbo “reconstrución” e que había unha Galicia viva. Del Riego sinala a Otero Pedrayo, Risco e Cuevillas, véxase que non renuncia a Risco, como as persoas que intentaron dar á cultura galega un senso universal, para despois na Guerra civil reducir todo ó folclore e ó ruralismo. Galaxia nacía entón para transitar por eses guieiros da universalidade.

Galaxia como órgano de integración e sistematización distes esforzos, empresa que recibiu o seu alento inicial e a súa articulación formal do entusiasmo de Xaime Illa. Galaxia representa aitalmente un vigoroso esforzo político do galeguismo, ó mesmo tempo que a máis outa

²³⁴ Manuel Puente pagaría o custe da magna obra dirixida por Otero Pedrayo. Os dous primeiros tomos foron publicados pola Editorial Nós e o terceiro por Galaxia.

²³⁵ Os irmáns Saco e Ramón Piñeiro estiveron na cadea e Castelao pídelle a Prada que os vaia visitar, xa que era o home da súa máxima confianza. Tamén lles entregou 50.000 ptas. como conta o propio Piñeiro nas conversas mantidas con Carlos Casares (1991: 78-79).

Non se dubida en reforzar a idea de que era un proxecto político e en abandeirar a causa da reconstrución do galeguismo a través da cultura, pero da concepción da cultura tal como a eles entendían e ese matiz tamén é importante. E nese recoñecemento xogaban un papel importante as novas xeracións, que elas asumisen a guía de Galaxia e se sumasen ó proxecto, para que tivese continuidade. De feito Lugrís recoñeceu nese acto a Otero coma un mestre, pero tamén á xeración dos “Gardadores”, que estaría representada por Piñeiro, Isla, Del Riego, Ferro, Saco, etc. Mourullo non fai declaracións; limitouse a ler un conto en galego e así mostrar o futuro da literatura galega. Un conto kafkiano que tamén establecía por onde ía o proxecto literario do grupo.

Manuel Beiras enxalzou nese encontro que son irmáns “no espírito e na paixón galeguista” e Perfecto López recoñeceu nese entusiasmo e aceptou esa bandeira que Galaxia ergueu, porque para el representaban a “esencia do galeguismo e da cultura”. Ese recoñecemento era o que buscaba o grupo, pois entendían que eles por estaren no interior ocupaban a posición ideal para enxergar esa misión. Así, por exemplo, din que non lles interesaba meterse no Consello de Galiza e que respectaban a súa función porque entendían que era unha entidade con carácter local e sobre o que non lles correspondía opinar, pero engadían que se tivese a idea de representar a toda a galeguidade, entón si que habería que participar “na súa orientación”, unha vez máis esa posición de guieiros da colectividade.

Despois desa visita será Del Riego o encargado de ir a Buenos Aires e Montevideo a facer misión e á súa volta valorou positivamente o papel do galeguismo en Buenos Aires e atreveuse a dicir que aumentou o prestixio da comunidade debido á capacidade de organización e do entusiasmo humano e económico, pero tamén pola colaboración do interior, e iso é interesante, porque hai en todo momento a necesidade de exercer de núcleo desa rede dende o que se emitían as coordenadas e pautas principais do marco de actuación.

6.3. As tensións non paralizaron proxectos

Lembremos que nun dos documentos da Editorial Galaxia, datado en 1957, falábase das sete misións que tiña a empresa e a segunda versaba sobre o papel da diáspora, pois propúñase como obxectivo conseguir que a personalidade diferencial de Galicia se fixese presente fóra. A idea era prestixiar máis alá do territorio de lingua galega, iso incluía as comunidades emigradas e exiliadas, pero tamén centros de cultura, como as universidades europeas. Neste epígrafe interésanos o primeiro, pero especialmente como o conseguiron.

Galaxia estaba interesada en botar adiante proxectos necesarios que en Galicia non serían posibles pola censura e tamén porque economicamente eran unha empresa precaria. Como xa adiantamos o proxecto foi celebrado e apoiado

Ya tengo noticia de la labor de Galaxia. También llegó a mis manos un prospecto de unas ediciones “Monterrey”. Hace días le escribí a Valentín y le preguntaba si hay aquí un representante o alguna casa que tenga esas publicaciones. En las librerías no se ven. Comprenderás que aunque se sepa que existen, no es fácil adquirirlas. Los mismos libros del Centro Gallego no se han vendido en las librerías, sino en la secretaría del Centro. Con todos los respetos debidos, me parece un criterio equivocado (Carta de Manuel Fuentes a Fernández del Riego, Buenos Aires 24/12/1951)²³⁶.

En 1938 o Centro Galego de Buenos Aires elixira novo presidente entre Xosé Neira Vidal, pro-república, e Laureano Alonso Pérez. A vitoria do primeiro abriu unha andaina de rexeitamento ó réxime fascista que chegou ata 1966, aínda que houbo tensións especialmente durante a presidencia de José Villamarín (1962-1966). O certo é que na década dos corenta o sector galeguista de nomes tan significados como Rodolfo Prada, Manuel Puente ou José Abreira chegaron a ocupar cargos significativos, e con eles asumiron a Comisión de Cultura figuras tan relevantes como Arturo Cuadrado ou Luís Seoane (Núñez Seixas 2011: 55), quen levaría naqueles anos o peso cultural do Centro Galego, dirixiría a revista *Galicia*, que tiña unha tiraxe de 50.000 exemplares, xestionaría os premios ou editaría obras de interese. Despois ocuparíase Blanco Amor, quen asume a súa dirección en 1957, e nas dúas etapas recibían as colaboracións dos intelectuais galeguistas, que estaban dirixidos por Francisco Fernández del Riego, home ponte entre a

²³⁶ Carta do Arquivo Francisco Fernández del Riego, con sinatura FR-CA-015.

diáspora e o interior.

Unha das actividades máis relevantes era o convite a un persoeiro do interior para celebrar o 25 de xullo e ofrecer conferencias entre a colectividade, moitas delas en xantares. En 1954 foi Del Riego, naquel momento secretario e xerente da empresa, o convidado a viaxar a Buenos Aires. El era, sen dúbida, o nexo de unión máis importante entre esas dúas Galiciaas. Neira Vilas conta que se “incorporaron naqueles días algúns accionistas e prometeron conseguir subscritores, pero, ao que parece, pouco ou nada avanzaron niso” (Longhini 2013: 14)²³⁷.

Apelidos, profesión	Nº acción	Data escrituración
Pulpeiro Villamil, Eliseo (Buenos Aires)	213	22/8/1956
López, Perfecto (Comerciante, Buenos Aires)	377	12/1/1949
Vázquez Penabad, José F. (Comerciante, Buenos Aires)	378-379	20/5/1950 e 30/8/1954
Puente, Manuel (Industrial, Buenos Aires)	380-389	25/7/1950
Abraira, José Benito (Buenos Aires)	390	6/8/1953
Alfonso Reboreda, José (Buenos Aires)	391-392	-
Alonso Pérez, Antonio (Buenos Aires)	393-394	-
Prada Chamochín, Rodolfo (Axente comercial, Buenos Aires)	397-8/430-32	25/7/1953
Vázquez Iglesias, Javier (Buenos Aires)	399-408	25/7/1953
Ucha Rodríguez, Manuel (Buenos Aires)	414/455	6/8/1953
Valenzuela Otero, Ramón (Buenos Aires)	416	6/8/1953
Nogueira, Daniel (Buenos Aires)	417	6/8/1953
Iglesias Rivadulla, José (Buenos Aires)	419	6/8/1953
Fernández, Félix (Médico, Buenos Aires)	420-1	6/8/1953
García, Eugenio (Buenos Aires)	422-423	7/8/1953
Represas, Antonio (Buenos Aires)	425-9	28/1/1953
Otero, Elías (Buenos Aires)	433	-
Dapresa Esmerode, Moisés (Buenos Aires)	435	-
López Romero, Perfecto (Xornalista, Buenos Aires)	463-467	15/10/1958
Mourete, Ramón (Buenos Aires)	474-483	13/11/1961
Díaz, Antón (Arxentina)	485-486	6/8/1953
Santiago Rodríguez, José (Buenos Aires)	412-413	-
Santiago García, Silvio (Arxentina)	261	-
Rodríguez, Antón (Buenos Aires)	-	-

Táboa. Accionistas en Arxentina. Elaboración propia.

Neira Vilas di que, dende o inicio da actividade de Galaxia, en Buenos Aires había

²³⁷ Na primeira reunión da editorial, celebrada o 18 de agosto de 1950, acordárase recadar accionistas que desembolsasen o importe das accións inscritas cun pago mensual de 100 pesetas por cada unha. O capital social era de 500.000 pesetas en 500 accións de 1.000 pesetas cada unha.

máis de cincuenta accionistas (Longhini 2013:22), pero dende logo, á vista dos datos da táboa, foron moitos menos. Na Arxentina foi en 1953 cando máis escrituracións de accións houbo, quizais porque aquela viaxe a alén mar a realizara García Sabell, home da editorial que levaba esa consigna²³⁸, ou porque a anterior, en 1952, contara coa presenza do seu presidente, Ramón Otero Pedrayo. El era a persoa máis reclamada pola diáspora para esa viaxe pois, coa morte de Castelao, convertérase no petrucio do galeguismo.

Teimarei facer as cousas ó millor que poido de tal xeito que iste viaxe e sacrificio non remate valeiro pro senso e porvir da galeguidade e axude o recoñecimento de valenza esenzal de “Galaxia” no mundo (Carta de Otero Pedrayo a Fernández del Riego, s.d.)²³⁹.

Normalmente os galeguistas visitaban Buenos Aires, pero tamén Montevideo, onde contaban coa Casa de Galicia, con máis de 45.000 socios, ou o Centro Galego, con aproximadamente 2.000 galegos. Segundo a documentación manexada naquel ano, 1954, fixéronse accionistas de Galaxia 17 persoas en Uruguai, pero puideron ser algunhas máis, pois faltan datos nalgunhas fichas, en concreto os referidos á data de escrituración, en todo caso .

Apelidos, profesión	Nº de acción	Data escrituración
Crestar Faraldo, Antonio (Empresario, Montevideo)	35	30/8/1954
Meilán Martínez, Manuel (Empresario, Montevideo)	45	-
Bello Luaces, Joaquín (Montevideo)	48	1/10/1954
Martínez González, Manuel M. (Empresario, Montevideo)	71	30/8/1954
Lamas Carreras, Antonio (Montevideo)	78-79	30/8/1954
Moreira Casas, Venancio (Montevideo)	106	30/8/1954
Couceiro Corral, Pedro (Químico, Montevideo)	110	30/8/1954
Martínez Gómez, Marcelino (Empresario, Montevideo)	130	3/8/1954
Canabal Fuentes, Andrés (Montevideo)	145	30/8/1954
Valiño Sueiro, Antón (Deputado e médico, Montevideo)	175-176	7/5/1955
Cababal Fuentes, Manuel (Industria Papelera Uruguai S.A., Montevideo)	180	30/8/1954
Canabal Fuentes, José (Industria Papelera Uruguai S.A., Montevideo)	195-196	-
Leiras Méndez, Manuel (Xerente Banco de seguros do Estado,	199	30/8/1954

²³⁸ Esta cifra de cincuenta accionistas aparece tamén no informe que García Sabell fai á súa volta a Galicia despois da viaxe feita a Buenos Aires en 1953. Fala dunha reunión na casa de Rodolfo Prada na que se acordou iniciar unha primeira captación de cincuenta accionistas. Documento do Arquivo Fernández del Riego con referencia FR-CA-072/004.

²³⁹ Carta do Arquivo Francisco Fernández del Riego, con sinatura FR-CA-021. Otero Pedrayo viaxou convidado polo Centro Galego de Buenos Aires en 1952 e 1959, polo que a carta ten que pertencer a unha destas datas.

Montevideo)		
González Martínez, José (Montevideo)	216	5/11/1951
Cantero Martínez, Ramiro (Montevideo)	228	30/8/1954
Martinich, Pedro (Montevideo)	434	30/8/1954
Canabal Fuentes, Jesús (Industria Papelera Uruguia S.A., Montevideo)	436-43/453-4	30/8/1954 e 14/7/1956
Pérez, Marcelino (Montevideo)	444	Antes de 1960
Comesaña Giráldez, Eugenio (Montevideo)	447	30/8/1954
Añón Canedo, José (Empresario, Montevideo)	448	25/7/1954
Martínez Castro, Juan (Empregado multinacional, Montevideo)	449	30/8/1954
Cancela Feijóo, José (Médico, Montevideo)	451-452	31/10/1955
García, Maximino (Montevideo)	445	Antes de 1960

Táboa. Accionistas en Uruguai. Elaboración propia.

A distribución dos libros era complicada e o número de subscritores non era moi alto, facíase a pingueiras e era evidente que precisaban unha vía de comunicación máis directa. Xa nun documento datado en 1954, nunha xuntanza celebrada na casa de Manuel Puente, fálase da necesidade de buscar unha firma distribuidora en Buenos Aires e outorgar a delegación de Galaxia en Rodolfo Prada e Xosé B. Abaira. Por iso, naquela viaxe Del Riego instou ós máis novos, nunha reunión coas Mocidades Galeguistas, a que axudasen a divulgar os títulos entre a colectividade. Así como nace Follas Novas, como relata Neira Vilas, para contribuír co labor de Galaxia a través dunha canle propia asentada en Buenos Aires. El e Anisia Miranda inauguran o 15 de xullo de 1957 a distribuidora Follas Novas, onde recibían os libros en depósito o primeiro ano e despois facían compras en firme. O casal permaneceu en Buenos Aires ata o 30 de xuño de 1961, pero Follas Novas quedou en mans de Elsa Fernández²⁴⁰, que contou co apoio de Antón Represas.

Follas Novas vendía os libros nun mercado interesante para a editorial, porque había moitos galegos e un bo número deles tiña unha situación económica desafogada, o que permitía a adquisición de libros.

²⁴⁰ O seu pasamento en 1964 supuxo a desaparición de Follas Novas. Elsa Fernández traballaba no Departamento de Educación do Centro Galego de Buenos Aires. Ela era a que lía pola radio comentarios bibliográficos no programa “Mirador bibliográfico galego”, que Neira Vilas preparaba cada semana dende abril de 1958.

Subscritores	Obras	Baixa
Abraira, José B. (Buenos Aires)	Grial Galaxia REG	1967
Alonso Pérez, Antón (Buenos Aires)	Galaxia Grial REG	1968
Añón Canedo, José (Montevideo)	REG Galaxia Grial	1966
Banco de Galicia (Montevideo)	Grial Galaxia	1968
Blanco Amor, José (Buenos Aires)	Agasallos	-
Canabal Fuentes, Jesús (Montevideo)	REG Grial Galaxia	1960
Canabal Fuentes, José (Montevideo)	REG Grial Galaxia	1966
Canabal Fuentes, Manuel (Montevideo)	REG Grial Galaxia	1966
Couceiro Corral, Pedro (Montevideo)	REG Grial Galaxia	1966
Crestar Faraldo, Antonio (Montevideo)	Grial Galaxia	1966
Feijóo, María del Carmen (Buenos Aires)	REG Galaxia Salnés Grial	-
Fernández Veiga, Pedro (Montevideo)	Grial	1965
Follas Novas (Buenos Aires)	-	-
Martínez Gómez, Marcelino (Montevideo)	-	-
Martínez Lamela, Manuel (Buenos Aires)	Galaxia Grial	-
Maseda, Rosendo (Buenos Aires)	Galaxia REG Grial	1967
Padre Andrés de Montevideo (Montevideo)	Grial	1966
Palmás Casal, Ricardo (Buenos Aires)	Grial	
Pereira, Fernando (Montevideo)	Galaxia Grial	1966
Pérez, Marcelino (Montevideo)	Grial Galaxia REG	1966
Presa Esmerode, Moisés da (Buenos Aires)	Galaxia Grial	1973
Regueira, Francisco (Buenos Aires)	Grial Galaxia REG	1967
Rodiño Escudero, Antonio (Buenos Aires)	Grial	-
Santiago Rodríguez, José (Buenos Aires)	Galaxia Grial	1973
Valenzuela Otero, Ramón (Buenos Aires)	Galaxia REG	-
Vázquez Iglesias, Javier (Buenos Aires)	Grial Galaxia	1969
Villaverde, José Luís (Montevideo)	REG Grial Galaxia	1966

Táboa. Subscritores en Arxentina e Uruguai. Elaboración propia.

Con todo, os libros non sempre se cobraron en tempo e forma pois, segundo Neira Vilas (2013: 23), cando se creou Follas Novas encargáronse tamén de poñer ó día as contas. Ó parecer había persoas que recibían os libros pero, por non saber como remitir os cartos, levaban anos sen pagar. Nos boletíns de subscritores había a posibilidade de decidir recibir os libros, as revistas e outras coleccións como Salnés. Unha vez creada a distribuidora xa non era tan preciso o sistema de subscrición, que esmorece a partir da década dos sesenta e que coincide cunha grave crise económica destes países.

En Montevideo Galaxia delegou esas xestións en Antonio Crestar²⁴¹ e en Cristóbal D. Otero, xunto coa Distribuidora ALFA. Crestar foi presidente do Centro Galego e fundador do programa "Sempre en Galicia". Era un home interesado pola cultura, chegou a

²⁴¹ A súa historia nárraa Losa (2009: 145-210).

actuar nas dúas obras que representou o grupo de emigrantes que formaban o Teatro Popular Galego, *O Fidalgo* e *Mal ano de lobos*.

Dende Arxentina e Uruguai saíron moitos cartos para sufragar proxectos e isto axudou á precaria situación da editorial nos primeiros tempos. Así, sen o apoio de alén mar, non se terían dado a lume obras como a *Revista de Economía de Galicia*.

Acórdase xestionar cos centros e colexividade de emigrados da América a posibilidade de que sufraguen os gastos da *Revista de Economía* ou, conseguir de determinados emigrados que siguen o noso movemento cultural unha aportación fixa que garantice a regularidade da publicación e, ó mesmo tempo, percurar no país a suscripción de entidades e organismos e continuar, como se ven facendo, as individuais (Acta 27, Vigo 15/02/1959)²⁴².

O nacemento da *Revista de Economía de Galicia* (1958-1968) abría unha vía para a reflexión sobre os principais problemas neste eido e estes temas eran de moito interese entre a colectividade como insiste Lois Tobío

Os libros de Galaxia recíboos puntualmente e deles me ocupo sempre na audición “Sempre en Galiza”. Tamén recibo a *Revista de Economía* que está, en xeral, moi ben, é moi útil e enche un grande valdeiro (Carta de Lois Tobío a Fernández del Riego, Montevideo 10/08/1961).

No ano 1959 a revista recibe 50.000 pesetas da colectividade, 35.000 da emigración arxentina e 15.000 da uruguaia, que naquel momento, se facemos un cálculo do valor adquisitivo da peseta, tendo en conta as táboas de valores, sería unha cifra similar a 18.000 euros, que se ingresaron anualmente. O máis probable é que non só se destinasen a esa publicación, senón que se cubrisen outras necesidades.

En canto o compromiso contraído ante o amigo Piñeiro, por min e Perfecto [López], de axudar financeiramente a edición da “*Revista de Economía de Galicia*”, podo adiantarlle que aproveitando a dita xuntanza, pranteamos a cuestión, e quedou resolto que Perfecto xuntaría 35.000.- Ptas. e eu en Montevideo 15.000.- Propuxen que entre o Banco e demais compañeiros aportaran 5.000.- e eu suscribíame con 10.000.- Por unanimidade foi rechazada a proposta e quere ser o Banco que contribuíra con toda a cantidade por tratarse dunha obra de moito mérito e que dacordo cos estatutos debe ser apoiada (Carta de Jesús Canabal a Fernández del Riego, Montevideo 15/03/1959).

O Banco del Trabajo Italo Americano y Banco de Galicia de Montevideo colaboraba con 15.000 pesetas que xestionaba Jesús Canabal, cabezaleiro do galeguismo en

²⁴² O primeiro Libro de Actas da Editorial Galaxia está depositado na sede da editora, sen catalogar.

Uruguai, mentres na Arxentina Valentín Fernández e Manuel Puente recollían entre a colectividade as achegas puntuais, pero tamén as extraordinarias cando había que cubrir algunha necesidade.

Xa ve que non descuidamos ren.– E sería mui comenente que nos tiveran enterados de calquera dificultade pra intervir oportunamente.– Non somentes no caso dos aportes a Galaxia, mais tamén en calquera outro e de calquera orden, pois así evitaríanse aitudes que producen efectos contrarios os que se pretende facer.– Ben dicen que non é mal xastre o que coñece o pano e como xa levamos moitos anos, unhas veces hilvanando, outras cosendo, e outras zurcindo, e algunha esperencia temos adquirida.– Poño esto no seu coñecemento por si o quixera teren en conta.– [...] Mándolle con esta unha lista dos que contribuíron,– fallan dous ou tres dos que non sei a dirección –pra que lles envíe unha carta agradecéndolles, e un exemplar da revista. – Xa lles entreguei un recibo a cada un, firmado ademais polos irmans Prada e Regueira; pro é mui comenente que a Editorial lles mande unhas letras conceituosas por si tivéramos que repetir o pedido.– Trátase polo demais de xentes que molestamos a miúdo por razóns sempre patrióticas [...]

Manuel García: Pavón 16, Avellaneda/ José Parafita: Mariano Acosta 264; Avellaneda/ Manuel Pazos: Sarandi 847, Buenos Aires/ Ateneo Curros Enríquez: Chacabuco 955, Buenos Aires/ Manuel Casal: Lavalle 178, Buenos Aires/ Vicente Velasco: Dean Funes 330, 3º Buenos Aires/ José Vilar: De las Ciencias 1142, Buenos Aires/ Miguel C. Álvarez: Sáenz Peña, 251, Buenos Aires/ Cosme Méndez: Belgrano esq. Pasco (Centro Gallego) Buenos Aires/ Segundo Pampillón: Corrientes 550, 7º V Buenos Aires/ Rodolfo Prada: Constitución 4334, Buenos Aires/ Darío Lamazares: Belgrano 1841, Lar Gallego, Buenos Aires/ Carlos C. Vázquez Richart: Belgrano 2186, Buenos Aires/ Antón Represas: Correa 2318, Buenos Aires/ J. Fernández Caramés: Federico Lacroze esq. Corrientes (Confitería Imperio) Buenos Aires/ Eugenio García (Centro Pontevedrés) Sarandi 847/ Juan Manuel Pérez: Hipólito Yrigoyen 2949, Buenos Aires/ Manuel Arias: Montes de Oca 1672, Buenos Aires/ Enrique A. González: Larsen 2540, Buenos Aires/ Eduardo Sánchez Millares: Belgrano esq. Pasco (Centro Gallego), Buenos Aires/ José do Casar: Belgrano esq. Pasco (Centro Gallego), Buenos Aires/ Serafín Míguez Illobre: Belgrano esq. Pasco (Centro Gallego), Buenos Aires/ José B. Iglesias: Paraguay 1439, Buenos Aires/ Ramón Valenzuela Otero: Venezuela 452, 4º Buenos Aires/ José Alfonso Reborada: Montiel 929, Buenos Aires/ Valentín Fernández: José Bonifacio 483, Buenos Aires/ Isidro Rodríguez Amoedo: Rufino Ortega 465, Mendoza (República Argentina)/ Francisco Regueira” (Carta de José B. Abaira a Fernández del Riego, Buenos Aires 09/11/1964).

Tamén os gravados incluídos na monografía de Maside, que publicou a Editorial Galaxia, foran pagados polo Centro Galego de Buenos Aires, por petición de Seoane, para aliviar a situación da editora. Polo tanto, as axudas prestadas e as relacións establecidas eran constantes e tamén se producían na outra dirección; é dicir, os membros de Galaxia colaboraban nas publicacións editadas alén mar e nos seus proxectos, aínda que nesa dirección eran sempre remunerados.

En 1959 o Centro Galego investiu 300.000 pesos na publicación do libro *Obra*

completa de Ramón Cabanillas, unhas 100.000 ptas. da época, e as protestas dalgúns socios non tardaron en chegar pola importante inversión realizada. Este volume fora un proxecto fanado da Editorial Galaxia polos atrancos coa censura franquista, que prohibira “25 poemas de *No desterro*, *Vento mareiro* e *Da terra asoballada* e a totalidade da obra *O Mariscal*” (Rei 2009: 552). A idea da editora non se podía materializar no interior, pois sería unha edición amputada, e decidiron que viñese a lume en Buenos Aires. A publicación saíu do prelo tres días despois da morte do poeta, unha frustración para os amigos que loitaran tanto pola súa edición e que bateran reiteradamente coa prohibición. Segundo as cartas a edición tamén se demorou pola intromisión de Valentín Paz Andrade, que era unha persoa que mantiña unha relación de cordial distancia con Galaxia, aínda sendo accionista. Paz Andrade suxerira que a impresión se realizase en Castela, polo que se infire da carta de Fernández del Riego ó Presidente do Centro Galego (Vigo 17/01/1958) e este pídelle que reconsideren este feito xa que o problema non son só os custos, senón a censura. O certo é que esas manobras retrasaron a publicación e imposibilitaron que Cabanillas a puidese ver. Non obstante, no epistolario de Paz Andrade hai unha carta dirixida a Díaz Pardo e fala dun “extravío tan estrano, que despois de moitas búsquedas en Baraxas solo se atoparon o mesmo día do pasamento do autor”²⁴³.

Sexa como foi, a edición si que fora feita en Galicia por Fernández del Riego e completábase cun limiar e un estudo introdutorio de Carballo Calero. O Centro Galego de Buenos Aires unha vez máis colaborara cun proxecto da Editorial Galaxia.

Eu vou pedir 1.500 ptas. para Carballo Calero e outras tantas pra Iglesia Alvariño²⁴⁴, polo seu traballo no libro de Cabanillas, e 1.000 pra ti. Teño o tema de que nadie traballe gratis (Carta de Blanco Amor a Fernández del Riego, Buenos Aires 08/04/1960).

Debido á situación de poucos recursos na que vivía Cabanillas, Fermín Penzol, García Sabell, Otero Pedrayo e Ramón Piñeiro comezaron as xestións para que o Centro Galego concedese unha pensión vitalicia de 2.000 ptas. mensuais e pagarlle 10.000 ptas. por adiantado como dereitos de autor. Unha cifra moi elevada se temos en conta que esa foi

²⁴³ Carta de Paz Andrade a Díaz Pardo (Madrid 13/11/1959), citada por Paz-Andrade 1997: 135.

²⁴⁴ Nun principio o encargado do estudo da lingua de Cabanillas era Isidoro Millán González-Pardo, como así o asegura Francisco Fernández del Riego en carta ó presidente do Centro Galego, Vigo 22/11/1954.

a cantidade pola que Aguilar mercou os dereitos de Rosalía de Castro.

O que as Diputacións e Concellos de Galicia non souperon nin quixeron facer cos cartos de todos os galegos, fixérono en cambio con entusiasmo os emigrados cos seus propios cartos. Isto pra min é verdadeiramente emocionante e coido que iles souperon obrar representándonos a todos moito millor do que nos representan Diputacións e Concellos (Carta de Ramón Piñeiro a Isidoro Millán, Compostela, 28/02/1958. Citamos por Cochón/Villar 2009: 94-95).

E tampouco podemos circunscribir estas axudas a Galaxia, pois dende o Centro Galego atendíase a outras necesidades do galeguismo. Tanto é así que en 1949 crearon unha corresponsalía en Galicia que asumiu Fernández del Riego e pola que cobraría 800 pesos²⁴⁵. El foi dende entón o encargado de xestionar colaboracións para a prensa e as revistas arxentinas, ocupábase de calquera trámite no interior, de enviar puntual información do que acontecía en Galicia, etc. Na práctica eran moitas as encargas que tiña este posto, dende xestionar unha débeda que tiña a RAG por importe de 20.000 ptas coa imprenta Roel, ou a adquisición da casa de Rosalía de Castro, para a súa compra enviáronse 50.000 ptas²⁴⁶. Tamén era o encargado de facerlle chegar a pensión vitalicia que recibía Gala Murguía de Castro, de 18.000 ptas. anuais, pois todas estas xestións estaban na man do corresponsal²⁴⁷. Outras xestión eran pagar a ofrenda floral a Cabanillas ou algunhas tan curiosas como sufragar os premios ó mellor estudante da Universidade ou a subvención ó Padroado Rosalía de Castro. Del Riego aceptara esa corresponsalía rentada durante vinte anos, pero cando en 1968 chegou ó Centro Gallego unha nova directiva afín ó réxime franquista, Del Riego renuncia, como o fai Seoane²⁴⁸.

Non todos os proxectos ideados tiveron correspondencia real, houbo algúns que non se chegaron a materializar, así, só por poñer un exemplo, en 1954 nunha xuntanza

²⁴⁵ Carta do Centro Galego a Fernández del Riego, Buenos Aires 04/01/1949. Está asinada por Constantino Francisco, secretario, e Manuel Limeres, vicepresidente.

²⁴⁶ Documentación atopada no Arquivo Francisco Fernández del Riego, aquela agrupada en relacións co Centro Gallego de Buenos Aires.

²⁴⁷ Carta do Centro Galego de Buenos Aires a Del Riego, Buenos Aires 31/12/1950.

²⁴⁸ Aínda que Del Riego primeiro di renunciar porque lle encomendan a representación do Centro Gallego nun acto da Federación Mundial de Sociedades Gallegas que ía ter lugar en Ourense, e entende que vai ter que colaborar con organismos oficiais e sería saírse da súa liña de conduta, o certo foi que a ruptura co Centro Gallego veu motivada principalmente porque estaba informado de que o novo presidente, Ramón Mourente, tiña unha liña oficialista co réxime franquista e Del Riego quere desvincularse, tamén por lealdade ás amizades na diáspora. Así rematan case vinte anos de colaboración, nun momento no que tamén é certo que o poder económico e social de Arxentina e os emigrados era moi diferente.

celebrada na casa de Rodolfo Prada acórdase a capitalización dun gran xornal galego coas achegas de Perfecto López, 250.000 pesos, e de Manuel Puente, 50.000 pesos, pero non se concretou²⁴⁹. Tampouco chegaron a saír, ou non inmediatamente, todos os libros proxectados pois concibiron unha colección dedicada á formación galeguista, que incluíría títulos pensados especialmente para as novas xeracións que xa naceran en Arxentina. Os tomos levarían os seguintes títulos: *Os orixens da Galicia contemporánea*, *Historia do galeguismo*, *Teoría do galeguismo*, e varios sobre as principais figuras do galeguismo: Faraldo, Murguía, Brañas, Villar Ponte, Porteiro Garea, Viqueira, Losada Diéguez, Quintanilla, Lago González, Cabeza de León, Alexandre Bóveda e Castelao²⁵⁰. Defínense como traballos para difundir o ideario galeguista entre a colectividade e conterían textos e tamén a biografía galeguista do autor en cuestión. De feito, sabemos que Del Riego a finais de 1954 estaba traballando arreo na obra de Villar Ponte²⁵¹, especialmente na recolleita de artigos, e tamén na mesma data di atoparse na biblioteca da RAG localizando debuxos de Castelao e pregunta ó Centro Galego se precisan fotografías. Dise que xa foron distribuídos estes traballos, pero non saen inmediatamente. Tamén é moi significativo que eses libros de divulgación de ideario sexan feitos dende o interior e consensuados con eles, pensemos no libro-folleto sobre Xohán Vicente Viqueira realizados por Piñeiro.

En contrapartida, tamén moitas das persoas que integraban o proxecto de Galaxia que estaban subscritas a iniciativas do exterior, como á revista *Galicia Emigrante*, na que ademais asinaban artigos boa parte do galeguismo.

Non foi a única revista coa que estableceron unha relación estreita; o mesmo sucedeu coa que puxera a andar o Padroado da Cultura Galega en México, a cabeceira *Vieiros*. Luís Soto, Carlos Velo e Florencio Gurriarán eran os encargados de dar vida a esta revista de estética vangardista e que viña a anovar o que se estaba a facer nese momento. O director artístico era Arturo Soto, que deseñaba as portadas e as ilustracións do interior, e aínda que o proxecto estaba formulado dende 1955 non viría a lume ata 1959.

Galaxia foi a rotonda pola cal entrou *Vieiros* para logo distribuírse pola terra. Os directores da

²⁴⁹ Documento datado o 11/07/1954.

²⁵⁰ Documento do Arquivo Fernández del Riego con referencia FR-CA-072/004.

²⁵¹ O libro sobre Antón Villar Ponte, *Pensamento e sementeira. Leiciós de patriotismo galego*, publicouse polo Centro Galego de Buenos Aires en 1971, moitos anos despois de ser concibido.

revista solicitan unha relación de enderezos a Del Riego quen gustosamente deu. Pero cómpre dicir que todo o equipo de Galaxia estaba ao tanto da revista e todos colaboraban (Martínez 2011:180).

De feito, naquel primeiro número atopamos entre os autores dos artigos máis dun home de Galaxia: Pedrayo, Cuevillas, García-Sabell, Albino Núñez, Celso Emilio Ferreiro, Salvador Lorenzada (pseudónimo de Fernández del Riego), Bouza Brey, Carballo Calero e Ramón Piñeiro. E este último foi o delegado en Santiago da distribución da revista (Martínez 2011: 181).

No segundo número estaban as novas promesas da literatura galega: Antón Tovar, Méndez Ferrín, Neira Vilas, Reimundo Patiño, Manuel María ou Ramón Lorenzo xunto a Otero Pedrayo, Ramón Piñeiro ou Celso Emilio. Aínda houbo dous números máis, o último saíu en 1968.

Malia as dificultades que fomos vendo, a rede construíuse e foi medrando e fortalecéndose. Con todo o que si quedan é bastante delimitadas as subredes a unha beira e outra do Mar del Plata, pois a maioría dos exiliados estaban concentrados nas dúas capitais e a emigración, normalmente, non tiña a mesma preocupación cultural. Sempre hai pequenas excepcións, como a de México ou a relación establecida con Nova York, que foi máis tardía e sen repercusión directa no período desta tese.

Como excepción puntual temos a relación que mantiveron en Venezuela con Silvio Santiago. Na década dos trinta había moi poucos emigrados no país, polo que non foi un destino predilecto para os exiliados galeguistas. De feito o primeiro centro asociativo de Venezuela data de 1945 cando se constituíu Lar Gallego, despois creouse o Centro Gallego (1948) e a Casa de Galicia (1956). As fundacións destas sociedades coincidiron co incremento da emigración galega e coa chegada de exiliados politizados. Lar fundárona destacados exiliados como José Mosquera (presidente), Silvio Santiago (vicepresidente), Díaz Villamil (secretario), Isolino López (vicesecretario) e Francisco Calviño (tesoureiro). Eran membros persoeiros destacados como Mariano Otero Castelao, José Silva, Pura Vázquez, Baldomero Gallego, Manolo Gallego, Jesús Vázquez Gayoso, Manuel Meilán e os irmáns socialistas Somoza. Como noutros lugares da emigración contaban cun programa radiofónico “La voz de Galicia. La voz de la emigración” que era emitido en Radio

Rumbos e dirixía José Velo Mosquera. Era un organismo procomunista, pero en 1948 produciuse unha escisión encabezada por Silvio Santiago, sindicalista da CNT, que mantivo no exilio as tirapuxas vividas en Galicia con membros do Partido Comunista como Manuel Gallego. Así en 1948 fundou o Centro Galego de Caracas, que foi moi activo culturalmente e que comezou a convidar a personalidades galeguistas como Blanco Amor, Rodolfo Prada, Otero Pedrayo e outras, que non o eran tanto, como Camilo José Cela. Otero Pedrayo na súa visita a Caracas en 1956 rexeitou visitar Lar, feito que molestou á súa directiva, pero que estaba incitado por Silvio Santiago, non polo seu anticomunismo, como algúns quixeron ler. Cando Piñeiro, nun dos encontros mantidos coa emigración, falaba da importancia de superar as loitas partidistas no exilio e centrarse no importante, estaba aludindo ás desavinzas entre os republicanos, que eran importantes.

O Centro Galego editaba a revista *Galicia* que durante tres números dirixiu Blanco Amor e xa os demais saíron baixo a supervisión de Antonio Somoza e Silvio Santiago e, como era costume nas colectividades, emitían un programa radiofónico “Ecos de Galicia” en Radio Caracas Radio. Curiosamente Silvio Rodríguez volveu rachar co centro e fundou a Casa de Galicia en 1956, aínda que en 1960 a Xunta Directiva de Lar proporía a unificación de todos os centros galegos da capital venezolana, que xa rematando a década dos cincuenta eran tres.

Polo exposto é evidente que Venezuela non tiña unha estrutura asociativa tan sólida, nin tanta emigración, polo que a relación con Galaxia era máis feble, xa que non se constituíu unha subrede, pero si houbo elementos conectados. Así só había tres accionistas: Silvio Santiago, Antón Somoza e Victoriano Mateo Humbreito, os dous primeiros mercaron accións en 1961 e o último en 1958. Como subscritores só constaban Álvaro Domínguez Benavides, a Irmandade Galega de Venezuela que era o resultado da unión dos tres centros e a Librería Minerva. Era unha subrede moi pequena, pero o certo é que lograron publicar co patrocinio da Casa de Galicia o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, do que o primeiro tomo sae en 1958, o que comprendía as letras A-CH. O seu financiamento conséguese un ano antes

Dase conta tamén da financiación que pra o Diccionario Enciclopédico de Don Eladio Rodríguez González destinou a “Casa de Galicia” de Caracas (Acta 21, 20/02/1957).

Segundo as actas parecía que ía ser un proxecto máis que ía financiar a emigración arxentina, así García Sabell, no informe que fai á súa volta di que na casa de Rodolfo Prada, Manuel Puente aceptou a responsabilidade económica de adquirir os orixinais do *Diccionario de Eladio Rodríguez*, que se publicaría co patrocinio do Centro Ourensán. A xestión debía facela Otero Pedrayo coa familia, pero finalmente Silvio Santiago fai as xestións para que se poida tirar a lume na Casa de Galicia, acabada de crear.

Xaime recibiu carta de Ramiro. Anúncialle que a Casa de Galicia aprobou a proposta de financiar o Diccionario de Don Eladio. Pra ilo entregará quince mil pesetas por mes, de momento, ampliando despois a cifra ate que a obra esteña editada (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo 16/11/1956)

Ramiro Isla, irmán dun dos cabezaleiros de Galaxia, mediou nesas xestións para unha obra de moi alto custo na que traballou tamén Cristina Novoa, a muller de Xaime Isla pasando entradas do diccionario a máquina, pois tiña tiña formación filolóxica, como licenciada en Filosofía e Letras. Pouco sabemos do traballo das mulleres en Galaxia, un traballo sempre na sombra e do que ignoramos se houbo máis persoas, máis mulleres encargadas desta tarefa de pasar as fichas das palabras a máquina.

Como era unha obra que tiña uns elevados custos de produción, pero central para o proxecto de Galaxia, recibiron tamén a achega da Casa de Galicia de Nova York, que entregou un total de douscentos dólares²⁵², aínda que non se recoñece nos volumes publicados, nin na nota editorial nin no prólogo confiado a Otero Pedrayo. Todos os agradecementos son para a Casa de Galicia que asumiran dende o inicio os custos.

Estiven (en Madrid), en troques, con Ferrín, Lorenzo, Benchosey, e con moitos conocidos. Entereime de que xurdíu unha complicación co Diccionario. Non autorizan a nota onde se fai constar a financiación da Casa de Galicia. Necesítase informe favorable do Ministerio de Asuntos Exteriores. Benchosey faloulle a Fraga Iribarne, e iste reclamou informe do Embaixador en Caracas. Agora agardamos como vai ser. O Diccionario está totalmente rematado, e xa emprinciaron a encoadernalo (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo, 16/12/1958).

As xestións de Xosé Ramón Fernández-Oxea co seu antigo alumno, Fraga Iribarne, deberon dar os seus froitos, como noutras ocasións, porque o *Diccionario enciclopédico*

²⁵² Del Riego informa desta feito a Piñeiro en carta datada en Vigo 16/11/1957.

gallego-castellano foi publicado en 1958 na colección “Casa de Galicia”. O primeiro tomo vendíase por 350 ptas., o segundo por 400 ptas., e a idea era que constituíse un éxito despois do forte gasto económico realizado, pois fálase de un millón de pesetas entre os dous tomos, aínda que nesa cifra estaría incluída a publicidade²⁵³.

O segundo volume sairá en 1960 e o terceiro ó ano seguinte, ambos os dous na mesma colección. Naquel momento xa a Casa de Galicia non existía como tal, pero mantívose o nome da colección²⁵⁴.

Sen dúbida era difícil transterrar a cultura a outros países onde había outros condicionamentos socioculturais que impuñan as sociedades receptoras, pero o compromiso dos exiliados galeguistas co ideario no que se forxaran antes de poñer terra de por medio é absoluto.

6.4. O criterio filolóxico, motivo de tensión?

As publicacións ensaísticas do Centro Galego, eran basicamente en castelán: *Romerías gallegas* de Álvarez Blázquez; *Las rías gallegas* de Ramón de Artázar Malvárez; *La lengua gallega en voces argentinas* de Francisco Luís Bernárdez e González Carbalho; *Las catedrales gallegas* de Jesús Carro; *Danzas populares gallegas* de Francisco Fernández del Riego; *La artesanía en Galicia* de Filgueira Valverde; *Las ciudades gallegas* de Ramón Otero Pedrayo. Falamos de ensaio, pois en poesía si que se publicaran o *Cancioneiro* de Eduardo Blanco Amor, *Advento* de Manuel María, *Pranto matricial* de Paz Andrade ou *Maturidade* de Pura Vázquez. A elección da lingua dependendo do xénero viña de lonxe e, non en van, o cultivo do ensaio en galego era unha teima entre os galeguistas dende a Xeración Nós e quizais anteriormente dende as Irmandades da Fala.

Foi o mesmo criterio que seguiu Seoane, que ten toda a súa obra poética en galego fronte á obra ensaística en castelán, unha maneira de proceder que coincide cos inicios do emprego dunha lingua (Monteagudo 1999: 298), en parte era o que eles estaban a facer no

²⁵³ Así o manifesta Fernández del Riego a Piñeiro en carta datada en Vigo 29/12/1958.

²⁵⁴ A importancia que lle concederon ás obras filolóxicas foron tratadas no apartado de Publicacións; aquí simplemente poñemos de relevo o apoio da emigración para tirar proxectos adiante.

exilio²⁵⁵. Quizais Seoane tiña unha visión diferente da importancia do ensaio, aínda que el empregou este xénero sempre de maneira militante.

Casi todos los eruditos de nuestra tierra suponen aún más importante el ensayo sobre la rueda de carro, o sobre una mámoa, que sobre el arte viviente, el que se desenvuelve delante de nuestros ojos. Yo no le quito importancia al ensayo sobre la mámoa, o sobre las inscripciones rupestres, pero esto no puede ocupar exclusivamente a toda una generación como vino ocurriendo, ni ser el motivo principal de nuestras publicaciones más importantes, ni de nuestros centros de estudio (Carta de Seoane a Del Riego, Buenos Aires 05/02/1948).

O premio do Centro Galego do ano 1949 recaera no ensaio de Fernández del Riego *Precursores e novos*, que recibiu numerosas críticas, incluso dun dos membros do xurado, Jesús Calviño de Castro, que catalogou a obra de Del Riego como de “tercer orden” e ó seu ver tiña o interese dunha biografía caseira de amigos. Publicamente avalou estas afirmacións coa seguinte xustificación:

¿como es posible que en “Precursores e novos”, se omita a don Ramón María del Valle Inclán, a Roberto Novoa Santos, a Antón Villar Ponte y a otros muchos que anoto al final de la presente? ¿Qué imparcialidad puede haber en una obra de esta naturaleza, cuando en ella se omiten los nombres del Marqués de Figueroa y Concepción Arenal?²⁵⁶

Calviño de Castro pon en dúbida o criterio de escolla e, sen dúbida, é pola exclusión de autores pola súa lingua. É certo que aparecían ensaístas como Sarmiento, Antolín Faraldo ou Murguía e é ben sabido que non escribiron en galego, pero foron os primeiros autores que reivindicaron a lingua e a iso non quixeron renunciar os galeguistas, pero si ós contemporáneos que non optaron polo idioma propio. En todo caso nin Sarmiento, nin Antolín Faraldo, nin Murguía aparecen como literatos.

O libro apareceu publicado posteriormente co título *Galicia no espello* en Ediciones Galicia do Centro Galego, aínda que bastante tempo despois, en 1954. Seoane pedíralle que llo deixase publicar no caso de que encetase unha nova editorial en 1951, pero iso non sucedeu finalmente.

Es necesario que escribas una breve carta al Centro Gallego anunciándoles que vas a cambiar el título de tu libro *Precursores e Novos* por *Galicia no espello*, aumentándole además algún

²⁵⁵ De maneira máis demorada tratou o tema H. González (1994: 73-86), Alonso Montero (1995) e Monteagudo (1995).

²⁵⁶ Artigo publicado na revista *Galicia* o 10/09/1950, 3.

capítulo que chegará de un momento a outro, si no llegó a Buenos Aires (Carta de Seoane a Del Riego, Buenos Aires 22/04/1954)

Galaxia asumiu o criterio filolóxico como fundamental para establecer o que era literatura galega e o que non era. Del Riego non mantiña unha postura tan firme ó inicio, pois a súa *Historia de la literatura gallega*, publicada en 1951, aínda que rematada en 1947, ten en cada período un apartado titulado “Escritores gallegos en castellano”, excepto no capítulo “La nueva literatura”. Con esta obra gañara o Premio do Centro Galego de Buenos Aires e, aínda que parecía que se ía publicar na cidade porteña, finalmente saíu como manual en Galaxia sen modificar este aspecto, nin tan sequera nas edicións posteriores xa en galego, de feito na publicada en 1975 ampliou e actualizou os coetáneos e introduciu, agora si, os escritores galegos en castelán onde cita a Camilo José Cela ou a Torrente Ballester, por exemplo. É realmente curioso este feito, pois para entón Galaxia asumira xa o criterio filolóxico sen fisuras. Será o propio Del Riego o que manteña esa postura ante José Blanco Amor, gañador en varias ocasións dos Premios do Centro Galego por obras en castelán:

pero, dígame ¿dónde nació yo? Y si nació donde nació ¿que soy yo? Porque si algo lleva el nombre como sello distintivo es precisamente el que le acuña la tierra en la que ha nacido. Esto es demasiado elemental para que perdamos tiempo en discutirlo. Ese tomo de “Insula” sobre las letras gallegas hubiera sido mucho más interesante si figurasen también Madariaga, Camba, Cela, Fernández Florez, etc. etc., como usted dice. De lo contrario tenemos que apresurarnos a borrar de la lista de escritores gallegos a la Condesa y a Valle Inclán.[...] Nadie ignora que Cela, por ejemplo, es gallego. Sin embargo –y la observación es de un argentino con el número de *Insula* en la mano–, se me hizo esta pregunta: “Che, ¿y el autor de La Colmena no es gallego?” Entonces tuve que explicarle las sinrazones que tienen ustedes para excluir a una serie de autores que no harían más que enriquecer el contenido de ese número y el espíritu de Galicia como expresión de cultura y de riqueza literaria (Carta de José Blanco Amor a Francisco Fernández del Riego, 6/10/1959).

Para Galaxia era importante que asumise o criterio filolóxico dentro de Galicia, pero tamén fóra, alén mar e no resto do Estado. Por esta razón intentaron publicar un monográfico sobre a literatura galega nas páxinas da revista *Insula*, que ademais era de continuidade liberal e de resistencia antifranquista. Galaxia intentara facelo moito antes de 1959, cando finalmente saíu, pero a censura non o fixo posible.

Moito me folgaría que levases en man os exemplares da revista madrileña, pois dada a súa outa

significación cultural sería un argumento de moitísimo peso diante dos moitos insensatos que por alí hai. Non deixes de remarcar ben todo o alcance que ten, ademáis de sinalar que é a primeira vez que se reconece dende Madrid a nosa persoalidade cultural con un criterio tan valorativo (Carta de Ramón Piñeiro a Fernández del Riego, Compostela 02/07/1954).

Del Riego non puido levar canda el a Buenos Aires a revista *Ínsula* dedicada á literatura galega, cando parecía que así ía a ser. O número de novembro de 1953 destacara pola atención á literatura catalá, o que supuxera un achegamento a escritores non afíns ó réxime e que escribían nunha lingua censurada. A idea parece que xurdiu no I Congreso de Poesía que se celebrou en Segovia e onde estiveran Carles Riba, Foix ou Garcés. Malia ser certo que Riba participara coa condición de que o catalán fose lingua oficial do congreso, como así aconteceu, tamén o foi que días antes estivo a piques de non asistir porque censuraran os *Quaderns de poesia* e el chegou a falar da eutanasia que se estaba a practicar ó catalán. Finalmente, e a pesar da censura, acepta ir e iso foi visto por algúns sectores catalanistas como unha traizón. Comezaba entón un período de achegamento como quizais non houbo nunca entre un sector catalanista e a intelectualidade española, un acomodo liderado por Dionisio Ridruejo, que foi o primeiro en achegar posturas e propoñer diálogo²⁵⁷. Dionisio Ridruejo participaba na organización dos congresos xunto a Rafael Santos Torroella, un poeta e crítico de tradición republicana que rebaixaba a intensidade e o oficialidade dos congresos.

No verán de 1954, entre o 21 e o 27 de xullo, celebrouse o III Congreso de Poesía en Santiago de Compostela, con visita a outras cidades galegas, como Pontevedra, con Filgueira Valverde como anfitrión²⁵⁸. O *ABC* recolleu o 24 de xullo de 1954 a inauguración baixo a presidencia de Ramón Menéndez Pidal, director da RAE e Joaquín Pérez Villanueva, director xeral de Ensinanza Universitaria. Na información asegúrase que había un centenar de poetas, entre os que tiña gran protagonismo Carles Riba. No mesmo xornal, pero o día anterior, hai unha invitación a participar ós poetas galegos nestas xornadas de “convivencia y deliberación” (*ABC* 23/07/1954). O mesmo convite está nas páxinas do xornal compostelán *La Noche* (24/07/1954), pero pouco sabemos de quen asistiu, fóra de

²⁵⁷ Pode lerse para máis información os artigos de Amat (2003), Gràcia e Carnicer (2001) ou o número 684 da revista *Ínsula*, do ano 2003, que conmemoraba os cincuenta anos do número dedicado ás letras catalás.

²⁵⁸ <http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/1092/>

Varela Jácome, que falou en representación dos poetas galegos, e da poeta Pura Vázquez, que leu “Adiós ríos, adiós fontes” ante a tumba de Rosalía. Tamén polas crónicas descubrimos que se atopaba alí Manuel María²⁵⁹, pero pouco máis.

Los poetas gallegos del mar que han recitado sus composiciones en nuestra lengua, ante los poetas del resto de España, América y Europa, han probado hasta donde llega la vitalidad del idioma y la trascendencia lírica de la palabra galiciana, y hasta que punto es exquisita la poesía en la lengua de los cancioneros (*Alba*, n14, setembro outubro de 1954, p. 41).

Piñeiro esperaba que acontecese o mesmo que no caso catalán en relación á publicación de *Ínsula*, pero nada máis lonxe da realidade, pois aínda que parece que a revista estaba disposta, o certo é que a censura paralizou o proceso. É posible que as relacións do galeguismo con membros afíns ó réxime non fosen tan fluídas ou simplemente que interesasen menos. O encargado da xestión foi García Sabell, quizais o home menos significado do grupo, pero, con todo, non foi quen de avanzar e desbloquear a censura.

Supongo que te habrá escrito García Sabell sobre el proyectado número de *Insula*, dedicado a Galicia. Quisiera hacer en él un trabajo sobre la producción literaria gallega hecha por todos vosotros ahí. Te agradecería, pues, que cuando me contestes, me acompañes una relación, a fin de que no omita a nadie por olvido involuntario (Carta de Del Riego a Seoane, Vigo 24/03/1954)

Nesa década dos cincuenta hai un esforzo importante por asentar este criterio e por difundilo: artigos, especiais de revistas, pero tamén unha antoloxía poética de gran éxito, dende a época medieval ata o momento da confección, asentada no criterio filolóxico. Non deixaba de ser máis doado apostar por unha escolma poética ca narrativa, por exemplo, pois permitíalle recuperar a lírica medieval e atopar variedade en case todas as épocas, polo que se adaptaba á perfección para poñer en valor este criterio. Seoane era a persoa que puña o día do que se facía en Buenos Aires, polo tanto era que fornecía os traballos ensaísticos que publicaban en revistas e ensaios, pero a relación era bidireccional.

No sé si sabes que estoy dando remate a una Antología de la lírica gallega. Pretendo hacer una cosa nueva y rigurosa. Representaré en ella, ampliamente, a nuestros poetas mayores, mientras que para los poetas menores dejaré poco espacio; fuera dejaré, como es lógico, a todos los poetastros que, por el mero hecho de escribir en gallego, no son acreedores a la selección. Veremos si consigo una cosa que resista la lectura de cuantos se interesen por los verdaderos

²⁵⁹ <https://biosbardia.wordpress.com/2015/10/08/ramon-pineiro-e-o-proxecto-da-socialdemocracia-galeguista/>

Cales son as recomendacións de Seoane? Compartía entón el o criterio filolóxico polo que apostaba xa entón Galaxia? Na correspondencia non discutíu en ningún momento esta posición do interior e limitouse a fornecer información de escritores en lingua galega ó outro lado do mar para os ensaios, pero non só.

Para tu antología de la lírica gallega te envío nuevamente los cuatro poemas de Lorenzo Varela y la Muiñeira de Dieste, hechos como prólogo todos ellos a 2 ediciones de libros de grabados míos, Maria Pita e tres grabados medioevales, y Muiñeira, que es a mi juicio lo mejor publicado en América en idioma gallego de poesía en los últimos años. Lorenzo Varela publicó hace cuatro o cinco años Torres de amor poemas en castellano que tuvieron extraordinario éxito en todo el continente. Después publicó diversos libros de crítica de arte y un prólogo magnífico a una antología hecha por él mismo de crítica de arte de Baudelaire Continúa publicando poesía en revistas literarias y creo que ahora tiene en preparación otro libro. Es de Monterroso, Provincia de Lugo, aunque nacido por accidente como muchos otros gallegos en La Habana. Blanco Amor no ha publicado nada en gallego por lo menos desde Poema en catro tempos y su poesía castellana es muy mediocre. Otero Espasandín ha publicado algún que otro poema suelto que trataré de encontrarte. El no guarda nada suyo de poesía porque es un hombre extraordinariamente descontento de lo que hace (Carta de Seoane a Del Riego, Buenos Aires 25/01/1949).

Curiosamente, Rafael Dieste non aparecen na *Escolma*, quizais porque só tiña unha composición e na escolma os autores e autoras citados aparecen con varios poemas. Na carta que acabamos de citar, Seoane tamén fala da obra en castelán dos autores, pero en ningún momento parece insinuar que deba figurar na *Escolma*, quizais porque no referente á poesía el tamén tiña o criterio máis definido. Non obstante, nas súas editoriais publicábanse tanto obras en galego como en castelán, pois para boa parte do sector galeguista do exilio a lingua non marcaba a fronteira (González 1994a: 6). Así en Emecé reeditouse a Emilia Pardo Bazán, Concepción Arenal, Sarmiento, Murguía, Benito Vicetto ou Valle Inclán, incluso veu a luz por vez primeira *Las palmas del convento* (1941) de Ramón Otero Pedrayo e *Veinte cuentos gallegos* (1941) de Arturo Cuadrado²⁶⁰. Repárese na nómina de autores que publicou Seoane, entre os que se atopaba Rosalía de Castro coas súas obras en castelán como *En las orillas del Sar* ou *El caballero de las botas azules*. Seoane era moi consciente de que máis alá do criterio filolóxico estaba a emigración e a

²⁶⁰ Arturo Cuadrado e Seoane abandonan Emecé porque o editor negouse a publicar *Torres no ar*, o poemario de Lorenzo Varela, ó consideralo comunista. Véxase González (1994a:6).

intelectualidade arxentina á que non renunciaba a mostrar o valor dos autores e das autoras galegas. Seoane era moi pragmático e sabía que tiña tres fronteas abertas: a emigración, a sociedade de acollida e o exilio interior, con elas debía dialogar a tres bandas, polo que aterse de xeito estrito ó criterio filolóxico reduciría a súa capacidade de interacción e a incidencia na sociedade de instalación, nas elites culturais do país de acollida e tamén na emigración .

Xa nunha carta citada neste relato Seoane falaba de que publicaban en parte libros galegos e en parte libros doutras temáticas, porque a demanda non permitía centrarse só neles, era unha cuestión pragmática. Como argumenta González-Millán (2002: 9) querer normalizar a situación sociolingüística do galego dende o exterior era un proxecto quixotesco. Polo tanto, novamente posicionamentos diferentes na praxe, pero que non foron motivo de especial conflito salvo en aspecto tanxenciais.

Su larga carta –larga, cordial y útil- no me ha convencido en absoluto de que yo no soy un escritor gallego. No contesta usted a algunos tópicos capitales, y en cambio insiste en otros que son perfectamente cuestionables. Pero yo no deseo alterar en usted –y en ustedes- ese concepto. Lo creo equivocado, erróneo y negativo. Galicia no puede excluir a nadie, por razones demasiado obvias. Y ustedes excluyen en vez de sumar. El número de “Ínsula” es fragmentado y pobre, y por eso yo me quejé.[...] Pienso en la pobreza literaria de Galicia y me parece que si tuviéramos la generosidad de decir que son gallegos tales y cuales escritores, las letras de Galicia resplandecerían mucho más y el nombre de nuestra tierra podría exhibir ante gentes de otras lenguas su orgullosa y opulenta maternidad (Carta de José Blanco Amor a Fernández del Riego, Buenos Aires 31/12/1959)

Non atopamos esta recriminación en ningún dos compoñentes das dúas subredes coas que Galaxia se conectou en Arxentina, aínda que non actuasen no país receptor da mesma maneira. Este episodio de *Ínsula* resulta moi interesante, pois aplicouse o criterio filolóxico e fíxose de cara ó exterior, para reivindicar o que eran. Aquel número 152-153, que finalmente saíu no verán de 1959 en Madrid, estivo dedicado á literatura galega feita en galego. Piñeiro fora o encargado de coordinar o material para a publicación, aínda que nas xestións interviñera García Sabell.

Supongo que habrás recibido el número de Ínsula que te mandó García Sabell por correo aéreo. Su tirada ha sido tres veces mayor que la de los ordinarios. A pesar de ello, todos los ejemplares que se pusieron a la venta en las ciudades gallegas, se agotaron en tres días. (Carta de Del Riego

a Seoane, Vigo 18/08/1959).

Polo que conta Del Riego a repercusión foi enorme e isto probablemente os confirmou no seu criterio . En realidade, nese mesmo ano de 1959 publicouse en Buenos Aires *Galicia y nuestro tiempo*, obra asinada por Fernández del Riego e editada na Editorial Citania de Seoane. No breve repaso que fai polas tres xeracións máis recentes a esa época di que “Todos contemplan el futuro de la cultura gallega, a través de las posibilidades del idioma” (Del Riego 1959: 30). Pola contra, nas publicacións periódicas do exterior nas que participaban os galeguistas, nomeadamente a revista do Centro Galego de Buenos Aires, foise producindo unha deriva bastante lóxica cara ó castelán.

O idioma, como decote, a elección. Os temas de divulgación que entresen “pra fora”, que señan en castelán. Non hai que esquecer este feito a cada paso mais magoante: Na cifra total de socios, os galegos xa non chegamos ó 40%. Na aitualidade xa hai dous compoñentes da Direitiva, incluso o Vicepresidente, que son arxentinos; e casi composta por arxentinos, funciona nada menos que a Comisión Sindical. Xa hai quen empeza a marmurar sóbor do gasto de Cultura, e mais nesta época de crisis. Non sei que pasará cando se enteren de que o libro de Cabanillas, custa arredor de 300.000 pesos. [...] Por eso hai que andar con tento. De todos xeitos, mentres eu estea ó frente da revista, respetarase a decisión dos autores sóbor do idioma que queiran escoller, ¡non faltaría mais! pro sin arroutadas eisclusivistas que veñan a amolalo todo (Carta de Eduardo Blanco Amor a Francisco Fernández del Riego, Buenos Aires 6/12/1959).

“Arroutadas eisclusivistas”, di Blanco Amor, para cualificar comportamentos ríxidos na escolla da lingua. Se os datos que ofrecía nesta carta Blanco Amor eran certos, xa case a metade de socios do Centro Galego non naceran na terra, aínda que o galego non era unha lingua afastada nin allea, pero aínda así moitos emigrantes optaban por instalarse no castelán. Non podemos pensar que a colectividade tiña ou compartía a mesma ideoloxía galeguista e o peor, nin tan sequera un mínimo interese cultural. De feito Seoane queixábase amargamente de que co seu libro *Tres hojas de ruda* conseguiu chegar ó público arxentino e ós medios intelectuais, pero non á colectividade²⁶¹, polo tanto o problema ía máis alá do lingüístico neste caso. É evidente que neste xogo había moitos prexuízos lingüísticos na colectividade emigrada, pero o galeguismo tamén tiña os seus, segundo Blanco Amor.

²⁶¹ Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 02/12/1948.

Respecto a las colaboraciones en sí, veo que nuestros autores no se esfuerzan demasiado. Es peligroso el suponer que “se escribe para emigrantes”. Nuestra colectividad, como tú muy bien sabes está trabajada intelectualmente por lo menos a la par de cualquier público selecto de una ciudad gallega. El concepto idílico y patriarcal que refleja el señor Carré en su discurso en la Academia, es absurdo y dejó de ser verdad; y te lo cito como ejemplo de lo que parece ser el estado mental de nuestros escritores cuando se dirigen a nuestro público de aquí. La colaboración de Risco, por ejemplo, es pueril, y la de Fole, llueve sobre mojado por cuanto las noticias que nos da nos las proporcionas tú, mes a mes, más extensas, intensas y mejor dichas (Carta de Blanco Amor a Fernández del Riego, Buenos Aires 18/03/1958)²⁶².

Isto contrastaba co compromiso cada vez máis claro do grupo Galaxia que asumira o criterio lingüístico sen fisuras ou con elas, dependendo sobre quen poñamos o foco, pero dende logo cunha clara postura cara ó exterior de que a lingua do sistema literario galego era a propia. Así, a *Escolma de poesía galega IV. Os contemporáneos* feita por Fernández del Riego e que veu a luz en Galaxia no ano 1955, só recollía poesías en lingua galega, sen excepción. Na diáspora a lingua non tiña ese peso, pois vivían inmersos noutra realidade. No que si coincidían era na busca dunha cultura moderna, viva, europea, afastada do ruralismo e o folclorismo .

No hay paralelo posible entre “esto” [a pintura de Laxeiro] y nuestra literatura, que no acaba de dar el salto equivalente. Nuestro idioma continúa apresado en el módulo rural y paisajista. No hemos encontrado todavía el gallego urbano, el idioma metido, entrometido, en el tema de la ciudad. Yo debí haber escrito mi “Catedral” en gallego. Allí se intenta universalizar el tema gallego, *per se*, sin proclamarlo ni declamarlo. en todo el libro no se nombra, ni una sola vez, a Galicia, y, sin embargo, su letra rezuma esencia gallega, en el sentido de una diferenciación con lo “novelístico español” (Carta de Eduardo Blanco Amor a Francisco Fernández del Riego, Buenos Aires 20/08/1951).

Non podemos ignorar que na colectividade, especialmente entre o sector socialista antigaleguista, circulaba a idea da imposición do galego. Así, cando chegou Castelao a Buenos Aires, en agosto de 1940, na visita que realizou á FSG, o secretario xeral da entidade, Alfredo Baltar, pronunciou o discurso en castelán, ante a indignación dos galeguistas que o increparon verbalmente. No momento en que Castelao tomou a palabra en galego, di que sería bo que a FSG falase o idioma de Galicia. Días despois Baltar, baixo pseudónimo, non dubida en escribir no xornal *Galicia* unha defensa da súa actitude coa

²⁶² Carta do Arquivo Francisco Fernández del Riego, con sinatura FR-CA-003.

acusación de que querían impoñer o galego²⁶³.

Sen dúbida os conflitos de interese non poden deixar de aparecer en calquera comunidade humana. É normal que a medida que a cultura evoluciona tamén o fai a súa estrutura, evolucionan xuntas a través de continuas influencias mutuas. As comunicacións crean pensamentos e significados e novas comunicacións deste modo a rede rexenérase a si mesma

6.5. Criterio literario, coincidente?

O sociólogo Niklas Luhmann (2010) entende que cada comunicación crea pensamentos e significado, e iso é o que dá pé a novas comunicacións, co cal se vai creando unha rede autopoiesica, é dicir, que se xera a si mesma. Ó seren recorrentes as comunicacións en múltiples bucles de retroalimentación na rede de Galaxia, produciron un sistema de crenzas, explicacións e valores compartidos que foron continuamente sostidos e pactados en novas comunicacións. Neste contexto de significado compartido os individuos adquiriron identidades como membros da rede social e xa fomos vendo que hai figuras proteicas como a de Seoane e outras que están, pero non son centrais e non marcan os ritmos nin os discursos. Nestes casos sempre se crea un perímetro que non é un contorno físico, senón de expectativas, confidencialidade e lealdade, mantido e renegociado continuamente pola propia rede. As redes sociais xeran novas imaxes mentais e proxéctanas no futuro co que se identifican obxectivos e propósitos, desenvólvense deseños e estratexias, así como se elixen alternativas e fórmulanse valores e normas de comportamento.

Isto xa o comprobamos en relación co criterio lingüístico que se negociou e non necesariamente nos mesmos termos estratéxicos para o exterior e o interior, pero chegaron a un acordo na rede para que fose un valor en si mesmo. Loxicamente a praxe sociolingüística dos emigrantes e o feito de estaren mergullados noutra cultura impuña estratexias diferentes, como xa se comentou, pero a nova imaxe social de que a literatura

²⁶³ Véxase Hernán M. Díaz (2007: 102).

galega era a que se facía só en lingua galega non se discute na rede e así se difunde en artigos, manuais, escolmas, que asentaron este valor.

Atopamos neste relato un rico tecido de relacións que se mantiveron durante a ditadura franquista, cun diálogo intenso entre unha beira e outra do Atlántico. Loxicamente, cheo de matices e de tensións porque, sen dúbida, había dous imaxinarios culturais propostos, o do galeguismo do interior e o do exilio (González-Millán, 2007) ou aínda afinando ou pouco máis, entre o galeguismo que encabezaba Seoane e o de Galaxia. Se no exilio había unha vontade de expoñer a experiencia, de revivir o trauma da dispersión, no interior apostouse por outras vías literarias que fosen sostibles baixo a ditadura. Así, no exilio son abondosas as crónicas, os relatos, os poemas que teñen como punto de inspiración a traxedia da guerra: *Fardel de eisilado* (Edicións Ánxel Casal, Buenos Aires 1952) de Luís Seoane; *Non agardei por ninguén* (Citania, Buenos Aires 1957) de Ramón de Valenzuela; *Lonxe* (Botella al Mar, Buenos Aires 1954) de Lorenzo Varela. Son só tres exemplos, dos máis destacados, pero houbo outros, incluso o de Silvio Santiago que publicou en Galaxia *O silencio redimido* en 1976, unha vez finado, porque a censura non o permitira con anterioridade. O que se evidencia era a necesidade de airear as feridas e tamén de mostralas. Segundo González-Millán (2002) hai unha serie de trazos que son comúns a esta aposta literaria: a dualidade do espazo-tempo (aquí/alí, antes/despois), a conciencia nacional frustrada no país de orixe e a súa revisión no exilio, a fuxida que agarda retorno e un horizonte utópico que permite traballar e non renderse.

Malia ser certo que este tema foi de escrita recorrente, non podemos esquecer que nas coleccións de Seoane se apostou por un abano amplo de temáticas. E aínda que certamente esa vontade de narrar o exilio xurdiu do outro lado, tampouco podemos esquecer que ese tipo de apostas non eran sostibles en Galicia. Sabemos que nin tan sequera era doado poder dar conta da publicación deses volumes no interior, para canto máis pasar a censura. Luís Seoane mostroulle a Del Riego o seu interese en que os poemas de *Fardel de eisiliado* puidesen ser lidos en Galicia, pero este infórmalo de que só puido facer un envío baixo corda, é dicir, a persoas afíns e manifestoulle o seu pesar por nin tan sequera poder facer unha reseña nos medios, pois non parecía recomendable airear un libro de clara

compoñente crítica e social²⁶⁴.

Neste punto cómpre sempre recordar o control político que se exerceu sobre a rede, coa finalidade clara de eliminala, neutralizala ou de que fose inoperativa. As sancións, a censura, as ameazas, os boicots, a cadea, foron mecanismos coercitivos exercidos sobre determinados elementos das redes, co que se pretendía eliminalas. Sen dúbida, se esquecemos isto non faremos unha análise correcta das dinámicas discursivas.

Seoane estaba no exilio cun discurso cultural que o enfrontou a Piñeiro. Sen dúbida eles dous eran, a un lado e outro do Atlántico, os que puñan os marcos do canon literario galego. Unha situación tan indesexada como a da guerra e unha posterior ditadura facía que ambos se considerasen os herdeiros do proxecto galeguista, pero en realidade quizais ningún dos dous podía restaurala despois de todo. O que parece claro é que Piñeiro representaba nesa rede o nódulo principal que establecía o discurso literario que debía primar.

Piñeiro reaccionou de maneira moi dura á proposta estética que lle enviara Seoane co texto *A soldadeira*, porque a súa era outra posición, polo que se produce unha loita por administrar e establecer o campo, tamén pola orientación da literatura galega e os presupostos estéticos desta. Había neles dous enfoques moi distantes da canonicidade do campo cultural galego e tamén dúas prácticas diferentes, a de Seoane máis afín ó marxismo, ó materialismo histórico, e a de Piñeiro baseada nunha fenomenoloxía existencial.

Seoane escribía a súa primeira obra teatral, publicada en castelán na Editorial Ariadna en 1957, e non dubidou en enviarlla a Ramón Piñeiro na procura da súa sincera opinión. Isto tamén é importante, porque parece que Seoane precisaba saber a opinión do home que marcaba o discurso, que posuía autoridade, e non do seu amigo Del Riego, por exemplo. Esta polémica xa a trataron González (1994) e Alonso Montero (1994 e 2007), pero neste relato imos engadir outros documentos que non se introduciron no discurso e cremos que son de interese.

La Soldadera ambiéntase na chegada dos irmandiños a Compostela encabezados por Rui Xordo, pero segundo González (1994: 102), non se trata de teatro histórico sen

²⁶⁴ Carta de Fernández del Riego a Seoane, Buenos Aires 18/01/1952. Creemos que o ano está trabucado xa que se fala do libro xa publicado, polo que posiblemente sexa de 1953.

máis, senón que se presenta como unha lectura en clave de presente onde fala dos impostos ou do empobrecemento dos labregos e finaliza cunha chamada contra o réxime. Polo tanto, unha vez máis Seoane escribía un texto comprometido coas claves que el manexou sempre como creador.

En realidade debemos remontarnos uns meses atrás para entender ben a reacción de Piñeiro. Seoane publicara en *Galicia Emigrante* dous editoriais que lle desagradaran: no número de maio de 1957 “El exiliado y el perro” e no de agosto-setembro dese mesmo ano “Querubines en el bestiario”. No primeiro Seoane laméntase amargamente da distancia, do tempo transcorrido e nesas circunstancias critica que dende o interior se lles pida prudencia

¿Saben los más jóvenes de Galicia y de esos otros países de la península, los que no sufrieron la guerra, lo que esto significa? ¿Lo saben los estudiantes? ¿Se lo dicen acaso aquellos que son nuestros hermanos, que viven allá y que nos conocen? Nuestra historia puede ser una historia para ser contada, de fantasmas o de desaparecidos. [...] Algunos aquí y allá, nos dicen, sed prudentes, ¿pero es que 7.000 días con sus 7.000 noches gastados en la desesperación y en la esperanza, una y otra contradiciéndose, pueden aconsejar prudencia? (*Galicia Emigrante* 28, 1957:1).

No segundo pregúntase quen defende os labregos, os mariñeiros e fai unha crítica á intelectualidade que apostaba polo adorno e non pola poesía social como fixo Rosalía, a Rosalía de *Cantares*, claro. Piñeiro en correspondencia con Del Riego manifestábase moi molesto con estes ataques que el sente que se dirixen a el e quizais así fose, porque era o que administraba os discursos literarios na rede. A relación de subordinación de Del Riego é evidente cando se pon ó dispor de Piñeiro para que el trace a estratexia de actuación, tendo en conta a súa estreita amizade.

Por outra banda, aparece agora isa saída de tono de Seoane. O asunto prodúxome unha tremenda indignación. Debemos pensar, asisadamente, o que hemos faguer. Incluso si eu lle debo escribir de xeito particular i en que forma. Por alto se non pode pasar a cousa (Carta de Fernández del Riego a Piñeiro, Vigo, 22/10/1957).

E efectivamente Piñeiro deseñou a táctica de actuación do grupo, na que entendeu que o máis atinado era gardar silencio, porque había outros asuntos que tamén interferían e molestaran no interior como a visita de Antonio Baltar, a quen cita nesta carta.

As dúas editoriais de *Galicia emigrante* son, evidentemente, feitas polo Seoane. Caben duas

posibilidás: que seña unha arroutada persoal do autor, encirañado polo Antón ó voltar, ou ben que respondan a unha consigna deliberada de provocar unha ruptura con nós pra lla entregar eiquí ós representantes direitos da Aguea. En calquera dos dous casos, coido que o millor que debemos facer é calar. Quizáis sería ben que tí interrumpas momentáneamente o envío de materias sin dar espricación ningunha. Así, ó non conoceren ningunha resposta nosa nin teren noticia de ningunha cras, ou ben Seoane che ten que escribir pra che recramar a axuda de sempre (en cuio caso algo terá que acrarar na carta), ou ben teñen que provocar iles abertamente a ruptura si tal é o que buscan. (Carta de Piñeiro a Del Riego, Santiago 24/10/1957).

Repárese que Piñeiro na súa carta subliñou o pronome de terceira persoa do plural “iles”, co que remarcaba esa oposición centro/marxe, interior/exilio, etc. Certamente Del Riego non volve escribir a Seoane ata que este o fai xa no mes de novembro pedíndolle que lle siga enviando as súas reportaxes e notas para a revista. Esa primeira carta, despois do pequeno silencio, foi a mesma na que Seoane lle transmitiu a Del Riego a súa queixa polo trato que lle dispensaran a Baltar. Polo tanto, mestúranse cousas moi diversas, desencontros en varias ordes que levaron a unha resposta quizais desmesurada de Piñeiro a Seoane, en todo caso pouco acorde coa ponderación de Piñeiro, segundo Alonso Montero (2007:156), e que desta maneira sería máis comprensible.

En realidade Piñeiro non estaba só a valorar a peza teatral, senón que manifestaba o seu malestar polo caso Baltar e tamén e mais polos dous editoriais. Así, non evita mostrar o seu descontento ante Seoane cando este lle pediu opinión da peza teatral, deixándolle claro que non esquecera ese asunto. Iso si, faino como se non soubese quen asinaba os textos, cando non era así²⁶⁵. Para Piñeiro era evidente que no interior non estaban anestesiados contra a realidade, senón que a propia realidade era a que se lles impoñía²⁶⁶.

Hoxe pola mañán tiven carta do Seoane, resposta á que eu lle escribín agradecéndolle o envío de “La Soldadera”. Aproveitei a oportunidade pra lle decir unhas cousas axeitadas ó editorialista de G. Emigrante. Como eu agardaba, acusou o golpe de contado i escribeme unha longa carta na que trata de se refendar e de atacar, inda que, no fondo, con máis respecto do que cabía agardar das suas arroutadas coléricas. (19/02/1958)

Tiña razón Piñeiro, Seoane sentiuse ferido, quizais nese sentimento de transterrado que loitara por manter a cultura no exilio forzoso, que rachara co silencio da nación

²⁶⁵ Recordemos que non ten ningunha dúbida, pois antes desta carta comenta con Del Riego e ponlle nome, o de Luís Seoane.

²⁶⁶ A primeira carta de resposta de Piñeiro a Seoane está datada o 30/01/1958, aínda que os borradores poden consultarse nas páxinas do Grial de 1991.

perseguida no interior e que non sentía o suficiente apoio, senón un cuestionamento constante nunha loita por dirixir o discurso literario.

Confidencialmente te confieso que por mi parte estoy muy desanimado con respecto a todo eso. Todo me está pareciendo inútil. Con Piñeiro acabamos de cruzarnos cartas agrias, –aquí viene lo confidencial que deposito en tu amistad– iniciadas por él con el pretexto de mi pieza de teatro y con motivo de la revista. Hace diagnósticos con una ligereza poco digna de su prestigio de hombre estudioso y reposado, cuando no queda mudo tomando una actitud desdeñosa que no le corresponde. Con referencia a mí confirma mi desconfianza de que no fuese tratado igual que lo fué Baltar si llegase a ir a esa. Piñeiro supone filiaciones que aquí no compartimos y con respecto a mí se olvida de toda una historia de 20 años de servicio a una causa y a la amistad. Olvida además de cuanto hice por él mismo en muchos casos en que fuí consultado o en que tuve que proponer gentes de esa. Lo olvida y me pasa la cuenta de lo que él hizo, según dice, porque conociesen mi obra en Galicia. Es todo muy bajo y repugnante. Desde luego ayuda a sacarme las ganas de pensar siquiera en la posibilidad de regresar nunca, ¿para qué?. Si la gente joven está hecha en cuanto a carácter a su imagen lo lamento hondamente por esa generación gallega y me hace más orgulloso de la nuestra, más inquieta, menos resabia, menos prudente y más fecunda a pesar de todas las dificultades porque pasó. Esas cartas son de su parte un verdadero autorretrato. Siento mucho escribirte esto, pero tengo que decírselo a alguien porque me duele (Carta de Seoane a Fernández del Riego, Buenos Aires 15/05/1958).

Este fragmento longo da carta paga a pena, pois non foi extractado en ningunha das análises da polémica e coa súa lectura somos quen de trazar as relacións entre uns e outros. Como se desprende non son en horizontal, por iso é moi interesante a análise dende a complexidade, pois cada axente suma dunha maneira diferente nas relacións e a suma das partes sempre é máis que a individual. Del Riego ten un papel máis cordial, pero o poder, a opinión determinante que marca o discurso é a de Piñeiro.

Máis alá das tirapuxas, a nós interézanos a aposta literaria que hai detrás de cada posición. Xa expuxemos que había dous relatos diferentes, segundo Casas (2011: 333) estaría, por unha banda, a proposta de Seoane que bebía da historia, como a peza teatral, da memoria colectiva, e, pola outra, a de Piñeiro que camiñaba por lugares máis próximos á antropoloxía, á fantasía de corte etnográfico. Piñeiro rexeitaba o “realismo socialista” que defendía Seoane, “a arte comprometida”. Tamén é certo que independentemente da loita entre dous modelos culturais, o certo é que no interior non podían asumir un texto desas características para publicar ou para representar. Aínda así, non é menos verdade que o exilio, Seoane moi especialmente, tivo un sentido moito máis amplo da cultura, arriscou máis na confluencia das artes, buscou o diálogo intercultural fronte ó interior que foron

moito máis reticentes á vangarda, a aquilo que se desviase da continuidade marcada pola Xeración Nós.

Nesa capitalización do discurso Piñeiro móstrase á defensiva, algo non habitual na súa correspondencia, e nas súas respostas aparecen frases moralizantes e de descrédito para a outra parte, cuestionando que saiban o que acontece no interior e recomendándolles que “Canto máis teñades esto en conta menos vos equivocaredes ó xuzgar as cousas de aquí²⁶⁷”. Piñeiro móstrase canso dos cuestionamentos do exilio, consideraba que eran pouco realistas en relación coas posibilidades de actuar baixo o franquismo, e, canto a Seoane e o seu grupo, considerábaos (con ou sen razón) afíns ó Partido Comunista. Neste debate, os argumentos estéticos e éticos son moi importantes, pensemos nos debates Camus / Sartre, pero tamén os referentes ó realismo socialista.

Seoane non renuncia nunca a intervir no campo cultural galego dende a posición na que estaba e por iso, na súa resposta, cuestionou a Piñeiro recordándolle que algunhas das mellores páxinas da literatura galega do s. XIX tiñan temática social e desta maneira tamén se desmarcaba das posibles filiacións marxistas que podía ver Piñeiro nesa postura. Non dubidaba tampouco en relativizar a polémica escribindolle “ti nin eu non poseemos a verdade absoluta²⁶⁸”, polo tanto este debate de ideas non pasou de aí.

As relacións de poder están crucialmente definidas por acordos sobre posicións de autoridade e a medida que a comunidade crece e se incrementa a súa complexidade, o número das súas posicións pode crecer tamén. Por iso, as discrepancias non impediron que seguisen tendo relación, de feito xa na última carta Seoane invitaba convidaba a Piñeiro a retomar a “cordialidade que nunca nos separou e a matinar que as rifas prodúcense por mal entendidos entre xentes que se estiman e queren”.

É innegable o esforzo por construír unha cultura propia, en galego, a unha beira e outra do Atlántico e o apoio que recibiu nos primeiros anos a Editorial Galaxia para poder manter proxectos ou sacar adiante outros que, pola censura, en Galicia serían inviables. Unha rede de ida e volta que construíu e negociou discursos, asentou institucións e alicerzou empresas.

²⁶⁷ Carta de Ramón Piñeiro a Seoane, Santiago 30/01/1958.

²⁶⁸ Carta de Seoane a Piñeiro, Buenos Aires 11/02/1958.

Semella evidente que a unha beira e á outra do Atlántico intentaron subsistir ética, política e intelectualmente no medio da barbarie, uns por vivir baixo unha ditadura e outros por facelo lonxe do lugar de orixe, do lugar desexado.

7. Conclusións

Os efectos do golpe de Estado e a instauración dunha ditadura que se asentou durante décadas devastaron a incipiente cultura galega que comezara a asentarse a comezos do s. XX con proxectos colectivos como as Irmandades da Fala. Tamén se deran os primeiros pasos políticos cara a unha afirmación nacional coa creación do Partido Galeguista, e arredor de todas estas iniciativas unha xeración que capitalizou a idea de nación cunha literatura de seu e cunha política de base galega. Entre os elementos lexitimadores da nación, a lingua propia foi sen dúbida o principal e o vehículo de expresión política e literaria.

En 1936 producírase a creba do campo cultural galego e tardaron en aparecer novos proxectos que administrasen ese capital simbólico, pois implantárase unha política represiva e totalitaria. O Réxime impuxo a cultura de expresión castelá e a conseguinte represión das outras linguas e culturas do Estado, especialmente nos ámbitos elevados e na cultura que sustentaba estes rexistros. A época anterior á sublevación fascista e os anos de posguerra están minimamente esbozados no primeiro capítulo, que intenta poñer en situación e en contexto o nacemento da editorial Galaxia. O noso interese foi facer unha radiografía de caso dunha editorial galega que se fundou en 1950 e que se desenvolveu na adversidade ideolóxica e empresarial²⁶⁹. Sen dúbida Galaxia faise co capital simbólico da Xeración Nós, porque no seu seo estaban as figuras principais de preguerra e porque eles tamén se sentiron continuadores do labor anterior, aínda que se adaptaron ó tempo e tamén modificaron parcialmente a ideoloxía nacionalista de preguerra (Beramendi: 2009: 35). Houbo outros proxectos, sinalados no segundo capítulo, que darían para estudos similares e que de contar con eles enriquecerían a historia literaria galega, pois tamén é fundamental o relato de editoriais coetáneas que non se mantiveron no tempo e que, polo tanto, non impuxeron ou non marcaron da mesma maneira o campo literario galego. Pero só en aparencia, pois son as tensións do campo, as perturbacións na rede, as que en realidade

²⁶⁹ Con data do 3 de febreiro de 1973 e co número 1104, inscribiuse no Rexistro de Empresas Editoriais segundo a Lei de 14/1966, do 18 de marzo, de Prensa e Imprenta, e o Decreto 748/1966, do 31 de marzo. A petición fora realizada con data de 1 de abril de 1967, seis anos antes.

producen a emerxencia de novos proxectos, de novas liñas literarias ou a imposición dun criterio sobre outros. A propia rede non é allea ás tensións sociais, aínda que nesta primeira etapa non disputou o seu liderado en Galicia, pero xurdiron polémicas, pugnas, que afectaron incluso á propia rede que por definición xa non é un espazo homoxéneo.

Nun momento en que a política activa non era unha posibilidade, unha parte do galeguismo entendeu que era fundamental manter a idea de nación ou revitalizala a través da literatura, que en realidade servira para a constitución doutras nacións en Europa, aínda que ás veces non como elemento fundamental, pero sempre cinguido a outros factores na construción da nación (Even-Zohar 1993). No contexto galego, e durante os anos dos que nos ocupamos, a literatura vai ser central, polo que a fundación de Galaxia segue os modelos clásicos de conseguir unha “cohesión socio-cultural” (Even-Zohar 1993: 444) a través da literatura. No caso galego xogou un papel decisivo, por unha banda tiña tradición e iso prestixiaba o discurso que se podía remontar á Idade Media co esplendor da lírica galega medieval, pero tamén ó Rexurdimento con figuras sobranceiras como Rosalía; por outra banda era unha actividade permitida polo Réxime, aínda que supervisada pola censura, polo que se podía difundir a través de canles masivas como a prensa, que supuña colocar a idea de nación no espazo público a través da literatura.

Posuír unha literatura propia supuña moito máis ca ter un conxunto de textos nunha lingua para difundir entre a sociedade, que sería a idea máis xeneralizada do concepto. Non obstante, para Galaxia, a aposta por unha literatura de noso implicaba moito máis.

todo un conxunto de actividades, das que só parte son “textos para seren lidos” ou “textos para seren escoitados”, ou mesmo “comprendidos”. En poucas palabras, estas actividades inclúen a produción e mais o consumo, o mercado e mais as relacións de negociacións entre as normas (Even-Zohar 1993: 446).

A esa idea de literatura é á que quixemos prestar atención nos diferentes capítulos desta tese: ós textos, ás actividades da súa posta en valor, ó mercado, pero especialmente á rede que se mantén en canto unhas normas, unhas crenzas e uns valores comúns. Así pois, non era só producir textos, senón que estivesen asociados a un proxecto ideolóxico, polo tanto na medida en que lles foi posible orientaron a produción e priorizaron algunhas liñas e, especialmente, algúns xéneros sobre outros, como intentamos mostrar no quinto capítulo.

Al conceptualizar la cultura de este modo, estamos diciendo que la cultura no es apenas un conjunto de obras de arte, ni de libros, ni tampoco una suma de objetos materiales cargados con signos y símbolos. La cultura se presenta como *procesos sociales*, y parte de la dificultad de hablar de ella deriva de que se produce, circula y se consume en la historia social. No es algo que aparezca siempre de la misma manera (García Canclini 2008: 34).

No segundo capítulo prestamos atención a factores de producción, distribución e consumo dos artefactos culturais, na medida en que nos foi posible, e nos que lle seguen ás liñas ás que se lle deu prioridade, pois aí está a ideoloxía da rede. Interézanos esta noción de cultura que resulta operativa e que é compartida por diferentes disciplinas, a cultura non como unha suma de coñecemento e aptitudes intelectuais e estéticas, senón como un conxunto de procesos sociais de produción, circulación e consumo da significación na vida social, como apunta García Canclini.

Unha das críticas que se lle fixeron a Galaxia no período que analizamos, foi a de ser un proxecto *culturalista*, nunha idea máis en consonancia coa opción de cultura máis estendida, a que ten que ver coa educación, a ilustración e a formación. Así, acusábanos de ser “todos intelectuás requintados i embebidos día e noite na sublime atmosfera dos grandes problemas da metafísica universal, da lírica europea ou da ciencia novísima”, como se recolle nun dos artigos do *Informe Compostela* que leu García Sabell e que levaba por título “Cultura e política”. O principal ideólogo de Galaxia, Ramón Piñeiro, escribira todos os textos alí lidos, tamén este, no que non se renegaba dos intelectuais, porque prestixiaban o galeguismo e estaban a asentar unha Galicia diferente e definida, o que remitía á idea de nación e á lembranza da máxima de Risco “ser diferente é ser eisistente”. Non obstante, no mesmo artigo, desmentíase que só se fixese cultura para elites ou que Galaxia estivese conformada só por intelectuais.

Estas acusacións viñeron por unha banda dende alén mar, como se recolle no capítulo sexto, principalmente dende un sector do galeguismo que pedía máis compromiso político, pero tamén en Galicia ecoaron en círculos que non se posicionaron claramente no campo galego, lembremos o artigo de Borobó. En realidade o primeiro proxecto que veu a luz en Galaxia foi unha escolma de poesía popular, *Antífona da cantiga*, que inaugurou o proxecto, aínda que certamente non foi un marcador da liña editorial. Con todo, a aposta pola narrativa de Ánxel Fole realizouse para apoiar unha norma estética popular, pois os

seus contos bebían da literatura oral e sabían que con estes libros chegarían a un público máis amplo, como relatou Carballo Calero nun artigo. Malia a iso, houbo unha aposta moi consciente polo ensaio, a través dos cadernos da *Colección Grial*, dos manuais de historia e de literatura, da colección de ensaios ou das *Monografías de arte* que apuntaban máis cara a ese elitismo. En realidade a literatura ten sempre ese compoñente, pero o que buscaban neses textos era construír a diferencialidade que servise para “recramar os dereitos políticos que a todo pobo con persoalidade consciente lle corresponde”. Nese valor engadido dos textos asentaban o “profundo carácter político do labor cultural” de Galaxia, como tentaron xustificar naquel documento.

Non mentían cando explicaban que a liña editorial de Galaxia buscaba intervir na sociedade, con esa pretensión elaboraron o catálogo da editora, como intentamos mostrar no capítulo quinto. Galaxia entendeu a produción de libros como unha instancia, como un medio para conseguir a hexemonía e conformar o consenso, polo tanto para lexitimizar un discurso, o discurso da rede, coa pretensión de que fose o da nación. Galaxia empregou a cultura como instrumento para propiciar un cambio, para administrar a autoridade, incluso para loitar contra o poder (García Canclini 2008: 38), e iso certamente é política. Lembremos a carta de Ferrín a Piñeiro na que afirmaba que Galaxia era “o grupo político no cal me considere sempre integrado”. Esta afirmación, datada en 1960, é fundamental, pois non só os fundadores concibían Galaxia como unha rede de intervención na sociedade, senón que as novas xeracións lexitimaban a súa posición. Para Galaxia aí residía o seu éxito, en facer política de cara ó futuro, por iso as novas xeracións centraron as preocupacións da rede. Estaban a facer política a través dese concepto amplo de literatura, por esa razón non resulta sorprendente que cando houbo a posibilidade de militar en partidos, de primeiras aínda clandestinos, un bo número dos membros de Galaxia estivesen na base desas formacións que naceron xusto ó rematar esta primeira etapa²⁷⁰.

²⁷⁰ O 23 de agosto de 1963 fundouse o Partido Socialista Galego (PSG), o seu primeiro secretario xeral foi Fernández del Riego. Na creación estaban presentes Ramón Piñeiro, Salvador Rey ou Cesáreo Saco e o seu líder máis destacado foi Manuel Beiras. O 25 de xullo de 1964 creouse a Unión do Pobo Galego (UPG) entre os fundadores estaban Xosé Luís Méndez Ferrín.

Para las antropologías de la diferencia, cultura es pertenencia comunitaria y contraste con los otros. Para algunas teorías sociológicas de la desigualdad, la cultura es algo que se adquiere formando parte de las élites o adhiriendo a su pensamiento y sus gustos; las diferencias culturales procederían de la apropiación desigual de los recursos económicos y educativos. Los estudios comunicacionales consideran, casi siempre, que tener cultura es estar conectado (García Canclini 2008: 13-14).

Galaxia foi concibida por Isla Couto e cando a pensou non só matinou no estatuto xurídico, nunha sociedade anónima mercantil que sería máis efectiva para ter menos control do Réxime, senón que a debuxou un “Galaxygrama”²⁷¹ e nel conectou cada subrede coas outras. Non atopamos no diagrama unha estrutura vertical propia dunha empresa, nin piramidal, o que vemos son círculos conectados con outros círculos. Por esta razón nos pareceu interesante o enfoque da complexidade, porque o que atopamos son subredes conectadas entre si, nodos interconectados; agora ben, non todos teñen a mesma importancia, xa que iso depende da información que absorban. Ramón Piñeiro e Francisco Fernández del Riego son os nodos máis destacados da rede, pola información e pola autoridade conferida; en realidade esa percepción, comunmente estendida, non se pon a xuízo xa que a documentación manexada non fai máis ca reforzar esa idea. O que nos interesou mostrar nesta tese é que aínda que hai nodos máis relevantes todos son necesarios para o funcionamento global, por esta razón hai moitos nomes ó longo destas páxinas, porque todos eles posibilitaron que existise a rede complexa que chamamos Galaxia.

Galaxia claramente foi neste período unha rede informal porque se formou arredor das relacións sociais dos seus membros. Xurdiu de Isla Couto, que foi o seu proxectista, e da necesidade de comunicar dun pequeno grupo e de crear a canle adecuada para facelo, como relatamos no segundo capítulo. Onde hai unha acción social desenvólvense ideas, aparecen textos, de maneira que se impulsa a creación de novos repertorios, por introducir un termo da teoría dos polisistemas²⁷². Segundo Even-Zohar (1998: 484) aparecen nun estado de benestar da poboación moi baixo, é dicir, cando non se ven realizadas as expectativas ou non se pode acceder ós recursos, tal foi o caso de Galaxia.

²⁷¹ Ver Anexo 1.

²⁷² Concepto que na teoría dos polisistemas designa un conxunto de regras e de materiais reguladores da creación e do uso e consumo de produtos existentes no sistema. O repertorio cultural sería o conxunto de regras, técnicas e capacidades que habilitan unha forma concreta de entender o mundo e de actuar ou intervir nel (Even-Zohar 2005: 194).

Na listaxe de accionistas, na maneira en como se dispuxo a venda de accións e o seu valor, tamén se observa a necesidade de comunicar, pois o que lles interesou foi sumar un número amplo de accionistas ó proxecto, non só para sustentalo, senón para abrillo, para darlle cabida á maior xente posible. Lembremos que cada acción de Galaxia custaba 1.000 ptas. fronte ás 6.000 ptas. que custaba a de Bibliófilos Gallegos dous anos antes. Poñer esa cifra supuña facer máis accesible a súa compra e era o que buscaban, a implicación do maior número de persoas, sabedores de que era multiplicar a proxección da rede, pois cada nodo implicaba conexións con axentes externos. Desta maneira a onde non chegaba un dos membros podía chegar outro cun número moi pequeno de interaccións: pensemos nas xestións que tiñan que facer coa censura, naquelas que buscaban a adxudicación dun premio ou nas que precisaban para que entrase na Real Academia Galega un membro afín ós seus posicionamentos. Un caso significativo é a facilidade coa que conseguiron un prólogo de Heidegger, con moi poucas conexións, ou a mesma facilidade coa que presentaron perante a UNESCO a denuncia pola persecución ó galego por parte do Estado. A rede, cun número de nodos significativo, ampliaba a súa visibilidade e, ó mesmo tempo, recaía sobre ela maior autoridade.

Xa indicamos que Galaxia capitalizou boa parte do galeguismo, de feito o seu Consello de Administración tiña moito que ver coa directiva do Partido Galeguista da II República (Núñez Seixas 1994b: 573), pois estaban Otero Pedrayo, Gómez Román, Isla Couto, Fernández del Riego ou Ferro Couselo. Sen dúbida as cabezas visibles puñan no punto de mira do Réxime á editora, pero tamén atraeron a boa parte do galeguismo disperso despois da sublevación fascista a través da compra de accións ou como subscritores dos libros. Se repasamos as listaxes que aparecen en Anexos, hai moitas persoas que participaran do galeguismo de preguerra, pero tamén profesionais liberais que non tiñan tanto vencello ideolóxico e asumiron colaborar igualmente. Boa parte da base accionarial de Galaxia non ten relación co mundo da cultura, senón que son profesionais de ámbitos moi diversos, o mesmo acontece cos subscritores.

Entre os nomes que aparecen ó longo desta tese hai algunhas persoas relacionadas co Réxime, son minoritarias e cumpriron diferentes funcións. Os contactos podían axudar a desfacer problemas burocráticos que xurdían ou para parapetar a saída de publicacións que

podían non estar ben vistas polo franquismo, lembremos o nada sospeitoso consello de redacción da *Revista de Economía de Galicia*. Eses nomes ampararon unha publicación crítica co Réxime, aínda tendo vinculación con el, pois Galaxia non renunciou a defender uns valores, unha crenzas e unhas normas. Noutros casos asumiron persoas cun pasado franquista despois da restauración da súa figura, caso de Cunqueiro, e de que formase parte do discurso da rede. Tamén se podería mencionar a Filgueira Valverde, accionista de Galaxia, pero que non interveu no día a día da editorial nin tivo visibilidade na rede. Grazas á modularidade creáronse diferentes subredes que puideron convivir porque entre elas tiñan unha forte cohesión, pero non necesariamente co resto das nodos do sistema. Sen dúbida, esta propiedade explicaría a integración dalgúns nomes, aínda que serían fabas contadas.

A rede funciona cando se xestiona ben a autoridade, neste caso os nodos principais foron Ramón Piñeiro e Fernández del Riego que, á súa vez, cumprían funcións diferentes. Piñeiro era o ideólogo, o que deseñaba a liña literaria e tamén o que neste período mantiña unha maior relación cos máis novos. Pola contra, Fernández del Riego era o executivo, o que estaba no funcionamento diario da editora, e o que mantiña os contactos co exterior. Ben é certo que as súas funcións non eran compartimentos estanco e tamén Piñeiro tiña relación con algunhas persoas de alén mar, ó igual que Fernández del Riego opinaba sobre a liña editorial, así o demostra a correspondencia cruzada que durante esta época era case diaria. Aínda que eles levaron o peso da editora, souberon ceder a súa autoridade, algo que resultaba beneficioso para a rede. Sen dúbida, Otero Pedrayo era a autoridade simbólica e a súa indiscutible personalidade foi aproveitada en beneficio da estrutura, a el conferíuselle autoridade nas viaxes a alén mar e tamén noutras xestións nas que entenderon que el tería maior efectividade. Tamén cederon a autoridade sobre a *Revista de Economía de Galicia* a X. M. Beiras, o que supuxo a revitalización da publicación e, coa creación de Illa Nova, deron ampla marxe ós máis novos que se abrían paso cunha liña estética moi diferente que co tempo se denominaría Nova Narrativa Galega.

A rede tamén fixo rituais de reafirmación, moitos deles na casa de García Sabell, como a reunión para celebrar a saída da colección Illa Nova ou a presentación dalgún novo valor. Tamén tiñan un compoñente similar as xuntanzas con representantes de alén mar, pois por unha banda mostraban a unión perante o visitante e pola outra era unha

reafirmación colectiva do grupo, por iso sempre estaban presentes representantes das xeracións máis novas. Ademais na rede hai recompensas emocionais ante a lealdade, como as homenaxes tributadas. Algunhas moi simbólicas como a que os máis novos, a Xeración dos 50, lle rendeu a Otero Pedrayo despois da viaxe a Caracas. O incitador foi Piñeiro, que unha vez máis cede a autoridade ós máis novos para que eles sexan os anfitrións, nun acto de unión entre a figura máis simbólica de Galaxia e o futuro, como o visualizou Otero aquel día na súa intervención.

Como se tratou dunha estratexia consciente, o que houbo é unha *planificación da cultura*, é dicir, unha intervención deliberada nun repertorio por cristalizar. Esta irrupción no campo pretendía desprazar ou resituar un repertorio existente, o da cultura castelá. E, como engade Even-Zohar, a planificación da cultura foi fundamental na “creación, recuperación ou mantemento das entidades colectivas” (1998: 482). Foron os *axentes libres* para este autor, os nodos, na teoría da complexidade, os que lograron a introdución dun cambio no estado das cousas. Así foi certamente neste caso, pois Galaxia, fundamentalmente, impuxo o seu discurso e logrou o recoñecemento do campo literario galego rexido polo criterio filolóxico, polo tanto triunfou a identificación entre lingua e discurso literario. E nesta aposta polo idioma tamén axudou á súa estandarización, aínda que este foi un proceso máis longo, Galaxia tiña unha normativa tácita, porque entendía que tamén a unificación lle daba prestixio á lingua e facía dela un instrumento útil, como desenvolvemos no cuarto capítulo.

Neste primeiro período publicaron libros en castelán, fundamentalmente na colección Manuales Galaxia: *Historia de la literatura gallega*, *Historia de Galicia* e *Guía de Galicia*, este último era unha reedición que xa estaba nesa lingua. Sempre se afirmou que a censura non permitía que visen a luz monografías nin publicacións periódicas en galego. Fose así ou non, o feito de que estivesen en castelán tamén tiña as súas vantaxes, xa que como obras divulgativas nesta lingua podían chegar a máis persoas, quizais iso pensaron cando fixeron edicións de 2.000 exemplares de cada manual e 6.000 da *Guía*. Con todo, o interese fundamental da rede era prestixiar o galego, que se asumira como o elemento identitario fundamental.

Nesta primeira etapa os esforzos centráronse en cristalizar o espazo do campo literario galego que se diluíra dentro do campo literario español, onde se situaba como literatura rexional. Galaxia asentou ese discurso que culminou coa aparición da *Historia da literatura galega contemporánea* (1963). Resulta moi interesante como nalgúns casos se negociou a escrita e con ela tamén a posición no campo e a integración na rede dos autores. Por unha banda parece que Cunqueiro e Fole estaban asalariados para escribir, sen dúbida esta foi unha estratexia que lles permitiu dotar o campo dunha narrativa de calidade de inmediato. Por outra banda, manexaron a posibilidade da tradución silenciosa, sabida conta de que non todos os escritores e ensaístas que a eles lles interesaban para o proxecto dominaban o código lingüístico. Así negociaron a tradución sen pegada para que as obras fosen introducidas no campo literario galego con plenos dereitos, é o caso de Pimentel, en poesía, e de Rof Carballo, en ensaio. Nestes feitos tamén podemos ver a autoridade de Piñeiro, que a exerceu para modificar as crenzas sociais dos outros ou para que asumisen as súas como propias, unha submisión na que reside a verdadeira autoridade (Capra 2003: 125). Se a lingua era o principio reitor da configuración do campo, a tradución dende o castelán situaba fóra a estes autores e non querían que iso acontecese, polo que negocian a súa introdución. Así mesmo, recoñecer que tiñan escritores asalariados podía restar espontaneidade na escrita e autoridade ó proxecto, polo que tamén optaron por silenciar este feito. Noutros casos incítase ó propio autor á tradución da súa obra en castelán, lembremos a primeira novela de Suárez-Llanos, ou fréase o transvase á lingua de Castela dende o galego, pensemos na obra *O crepúsculo e as formigas*, para a que Ferrín non atopaba saída. E en todos estes casos o que aparece é a autoridade de Piñeiro.

Sen dúbida é moi interesante ver como non relevaron esforzos para construír unha literatura autónoma na que a lingua foi fundamental. Todo sistema ou semiosfera (Lotman 1996), ese medio onde se producen os feitos tamén literarios, viven situacións de inestabilidade, de conflito, de loita por repertorios, intereses, axentes etc. Lembremos o debate nas páxinas de *Litoral e La Noche*, un dos principais axentes de difusión do proxecto. Os membros de Galaxia, especialmente os máis novos, defenderon afervoadamente a creación dun campo literario propio rexido polo criterio filolóxico, fronte a aqueles que entendían que a lingua non era un criterio para poder articular un campo

autónomo. As disputas afectan a profundos sentimentos de identidade, en realidade, o que estaba en xogo era a “identidade colectiva”. Con todo, a Galaxia interesáballes alimentar esta pugna pública por conseguir un espazo cultural galego autónomo; por iso molestaba noutros sectores que *La Noche* lles dese visibilidade, como xa comentamos, pois era expoñer no espazo público a idea de nación a través da literatura. Sen espazos así non se podería falar de campo literario, aínda que houbo textos en galego (Figuerola 2010: 137), porque é necesaria a repercusión, un campo de resonancia, a existencia dun espazo público mínimo e publicitario para falar de campo. Por esta razón, os nodos da rede entenderon que era prioritario escribir artigos nos xornais, recensionar os libros, comentar os actos, etc. Así, para nós tamén resultou moi importante cotexar a prensa, porque nela está tamén a ideoloxía de Galaxia.

As perturbacións na rede non só viñeron de fóra, tamén dende dentro, pois Seoane era un nodo de Galaxia en Buenos Aires, así o demostra a moita correspondencia que mantivo con Fernández del Riego e a colaboración constante e bidireccional entre ambos. Tamén mantiña relación con Piñeiro, con quen ten un desencontro porque este último non apostaba pola arte comprometida, concretamente por un texto, *La soldadera*, que Seoane lle fixera chegar. Neste cruce de impresións houbo unha pugna pola autoridade, pois Seoane era o gran dinamizador do repertorio cultural galego na diáspora e Galaxia cumpría ese papel en Galicia. Seoane intentou intervir no campo cultural galego dende o exilio cunha proposta que chocaba coa aposta de Galaxia, polo tanto confróntanse dous repertorios e dúas posicións no campo (Casas 2011: 323). No fondo o que atopamos son dúas prácticas políticas e culturais diferentes, porque Seoane pensaba nos termos case utópicos da cultura pública (González Millán 2002b: 261), mentres que Piñeiro non podía facelo por ser consciente dun campo cultural en estado de excepción, que non posibilitaba o debate público nin o contraste libre de posicións.

Non ten que ser vista esta variedade de repertorios como unha anomalía. O normal é que haxa discursos diferentes que se asumen ou non pola rede despois de ser consensuados, aínda que ás veces poden ser postos en cuestión, entón, se a rede ten a suficiente autoridade, resolve dunha maneira ou doutra a diverxencia. Así cando a Xeración dos 50 introduciu unha nova liña estética, posiblemente sen ser do gusto de todos, asumiron e

crearon unha colección para lle dar saída, Illa Nova. A novidade, deste xeito, non sempre produce desestabilización, nin sempre se resolve coa asimilación ou a resistencia, senón que se adapta e, cando é así, aumenta o peso sociocultural da rede.

A elaboración dun discurso produce unha enerxía sociocultural e iso fai que os membros da entidade ocupen posicións de máis visibilidade ata chegar alí de onde previamente foran afastados. Certamente foi así e os membros de Galaxia gañaron no segundo período posicións de máis visibilidade noutras institucións como a Real Academia Galega, pero tamén nos incipientes partidos políticos. Aparece entón o termo da riqueza, que é unha ampliación da noción de capital cultural de Bourdieu. Non só é riqueza os dividendos da empresa, as ganancias, senón tamén as posicións gañadas, a axuda entre o colectivo, as actividades de todo tipo, o sentido de confianza, o acceso a determinadas iniciativas. Na estrutura de rede é moi evidente que a riqueza se multiplica a medida que se gaña espazo, que a rede aumenta, que aparecen novas subredes, que vencen dificultades como as trabas da censura e que así tamén crece o seu capital simbólico.

Non é fácil valorar os resultados e non o imos facer en termos de éxito ou fracaso, porque sempre son parciais. Sen dúbida foi un éxito no sentido de poder comezar, de conectar nodos moi diferentes nunha rede, de comunicar, pero tamén se pode ler en termos de fracaso se cuantificamos o número de traducións neste primeiro período ou a imposibilidade de publicar o *Onomástico* ou de unificar a lingua. En todo caso o que nos interesaba nesta tese de doutoramento era ver o comportamento da rede nunha época de conflito e de resistencia na que se trataba de definir unha literatura autónoma que tiña as lindes no criterio filolóxico. Para iso era preciso demostrar que o galego era capaz de calquera tarefa intelectual e espiritual a través do cultivo de diferentes xéneros, especialmente do narrativo e do ensaístico. Coas publicacións querían transmitir á sociedade a grandeza da nación e a nación mesma.

Decatámonos de que non podíamos analizar só o fenómeno da literatura dende a estética, pois os actos artísticos non están motivados só pola creatividade espiritual, senón que é un proceso de “enmascaramento ideolóxico” (González-Millán 1999a:114) e isto responde á planificación e á estratexia consciente dos membros que lideran a dinámica da rede, os que posúen maior autoridade. Foi interesante entón ver a disposición do escritor

dentro do campo literario e a súa función na rede. Intentamos mostrar que medios se puxeron en funcionamento para facerse co control do campo e de que maneira intentaron introducir un repertorio cultural que xustificase a estrutura, a empresa, que é a nova unidade que antes non existía.

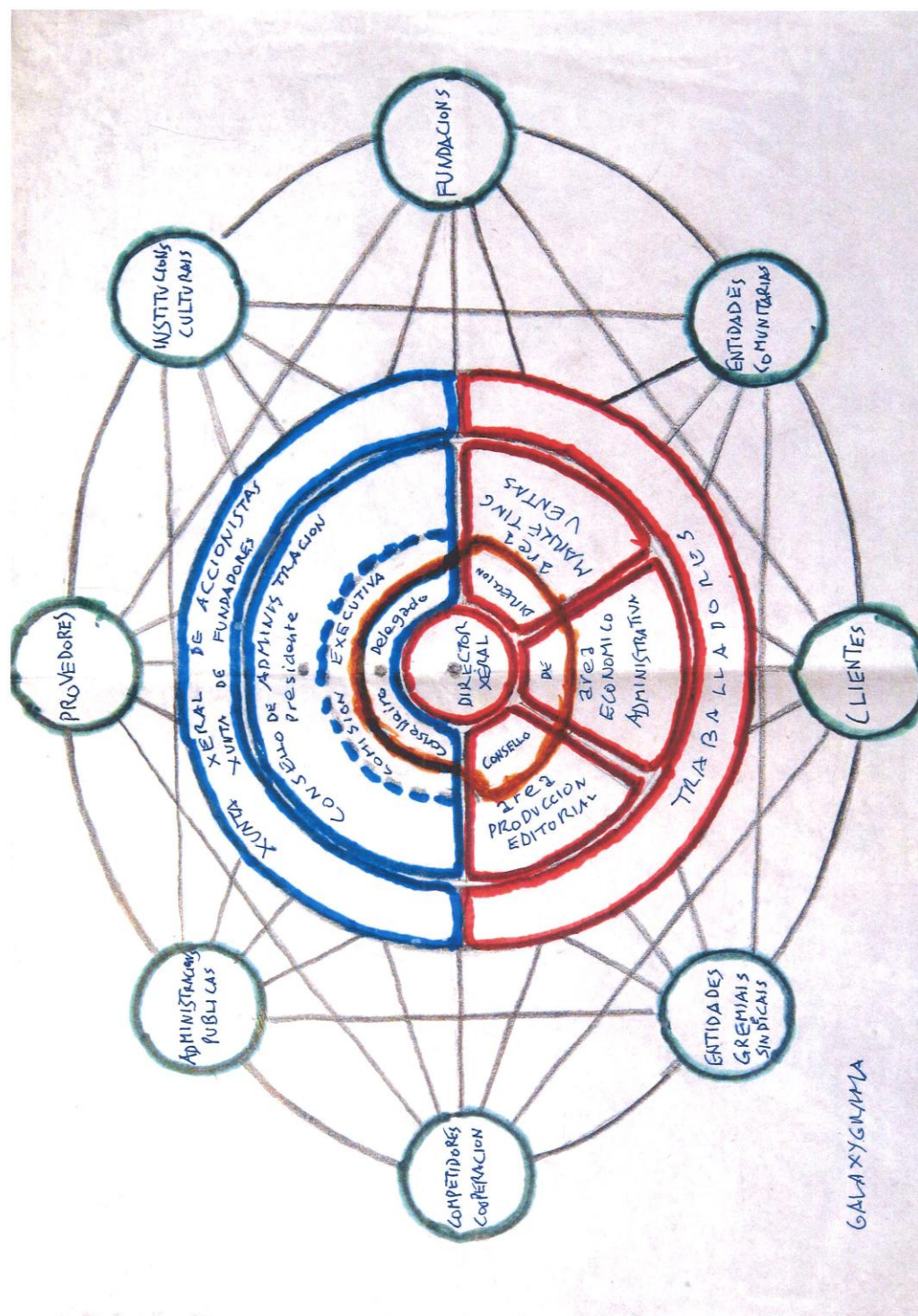
Esta tese nacía do desexo de facer unha análise do proxecto e atopamos unha estrutura complexa, con moitos nodos que abren liñas de investigación que quedan pendentes, con subredes que merecerían unha análise en máis detalle, con conexións que non puidemos atender dende todas as perspectivas, con discursos que non desenvolvemos etc. A nosa é só unha achega que pretende mostrar un estudo de caso dende o enfoque da complexidade, pero é o propio paradigma o que nos advirte que é imposible atender a todos os condicionantes, polo que sempre queda o estudo aberto a novas achegas que complementen esta observación no futuro.

8. Anexos

Anexo 1. Galaxygrama. Diagrama debuxado por Xaime Isla no momento en que proxectou Galaxia. Fotografía de Marta G. Brea.

Anexo 3. Asemblea de constitución da Editorial Galaxia. Santiago, 25 de xullo de 1950.

Asamblea de Constitución de EDITORIAL GALAXIA, S.A.

Hotel Compostela. Santiago de Compostela
25 de Julio de 1950

- 1.- Antigo membro de Mocidade Galeguista de Ourense, conhecido amistosamente por "Negus" (M.G.)
- 2.- Francisco Xosé Nogueiras Rumbao. Allariz (M.G.)
- 3.- Xosé Rodríguez Vázquez Calo. Santiago de Compostela
- 4.- Baldomero Gallego. Ourense (M.G.)
- 5.- Xulio García Santiago. Ourense (M.G.)
- 6.- Outro da Mocidade Galeguista de Ourense
- 7.- Manuel Beiras García. Santiago de Compostela
- 8.- Xosé Luís López Cid. Ourense (non accionista) (P.G.)
- 9.- Luís Viñas Cortegoso. Vigo
- 10.- Emilio Álvarez Gallego. Pontevedra (P.G.)
- 11.- Abelardo Estevez, do Centro Galego de Buenos Aires
- 12.- Aquilino Iglesia Alvariño. Pontevedra (P.G.)
- 13.- Xaime Illa Couto. Vigo (M.G.)
- 14.- Xosé Mª Álvarez Blázquez. Vigo (M.G.)
- 15.- Xesús Ferro Couselo. Ourense (M.G.)
- 16.- Ramón Otero Pedraio (P.G.)
- 17.- Manuel Gómez Roman. Vigo (P.G.)

- 18.- Emilio Álvarez Blázquez. Vigo (M.G.)
- 19.- Manuel Peña Rey. Ourense (P.G.)
- 20.- Francisco Fernández del Riego. Vigo (M.G./P.G.)
- 21.- Xosé Meijide González. Vigo (M.G.)
- 22.- Xosé Benito Abreira. Buenos Aires
- 23.- Leuter González Salgado. Ourense (P.G.)
- 24.- Salvador Rey Rodríguez. Ourense (da Mocidade Galeguista)
- 25.- Manuel Luís Acuña, do Centro de Estudos Bóveda. Ourense (P.G.)
- 26.- Xosé Mosquera Rodríguez. Santiago de Compostela (O vello dos contos)
- 27.- Francisco Vázquez Álvarez. Cortegada, Ourense (P.G.)
- 28.- Xosé Luís Fontenla Méndez. Pontevedra (M.G.)
- 29.- Manuel Filgueira González. Pontevedra (M.G.)
- 30.- Sra.. Luís Acuña
- 31.- Sra.. Fontenla Méndez
- 32.- Sra.. Illa Couto - Crsitina Novoa Pedreira. Pontevedra
- 33.- Sra.. Abreira

Anexo 4. Estatutos da Editorial Galaxia.

con el Liquid 11761-139 T

LA CORUÑA

Fecha 3-Novbre-950 Número 2.909

LA CORUÑA

CONSTITUCION DE LA SOCIEDAD

"Editorial Galaxia S.A."

Presentación 3650

Regist. Mercantil PONTVEDRA

Hora 10

Día 20 Sig 1.350

Asiento 796

Folio 178

V. 11

BANCO DE VIGO

18 JUN. 1950

VIGO

Miguel Hoyos de Castro

Abogado y Notario

y Delegado de la Junta Directiva del Ilustre Colegio Notarial

de La Coruña, con residencia en

Vigo

J. Antonio (Uzáiiz), 19-1.º

Teléfono 2982

A.2.130.930 *

NUMERO DOS MIL NOVECIENTOS NUEVE

NA CIDADE DE VIGO, a tres de
novembro do ano mil novecentos
cinqüenta.

Diante min, MIGUEL HOYOS DE-
CASTRO, Abogado, Notario do Ilus-
tre Colexio da Coruña e resi-
dente nesta cidade:

COMPARECEN:

DON MANUEL GOMEZ ROMAN, de -
setenta e catro anos de idade -
solteiro, Arquitecto, domicilia-
do na rua de Garcia Barbón, nú-
mero vinteseite.

DON FRANCISCO FERNANDEZ DEL-
RIEGO, de treinta e sete anos,

EN LA CIUDAD DE VIGO, a tres
de noviembre del año mil nove-
cientos cincuenta.

Ante mi, MIGUEL HOYOS DE CAS-
TRO, Abogado, Notario del Ilus-
tre Colegio de La Coruña y re-
dente en esta ciudad.

COMPARECEN:

DON MANUEL GOMEZ ROMAN, de -
setenta y cuatro años de edad -
soltero, Arquitecto, domicilia-
do en la calle de Garcia Bar-
bón, número veintisiete.

DON FRANCISCO FERNANDEZ DEL-
RIEGO, de treinta y siete años

"Allegado" al libro 54 de la
Mesa nº 191, número 3 de
El Regio de 1954.

casado, Abogado, con domicilio - casado, Abogado, con domicilio
na rúa de Progreso, número doce en la calle de Progreso, núme-
ro doce.

E DON XAIME ISLA COUTO, de - Y DON JAIME ISLA COUTO, de -
trinta e cinco anos, tamen casa treinta y cinco años, también
do, e Abogado, que vive no Cami casado y Abogado, que vive en
ño do Regueiro. el Camino del Regueiro.

Os tres veciños dista cidade Los tres vecinos de esta ciu-
e coa capacidade legal percisa dad, y con la capacidad legal-
ao meu xuício, pra outorgar a- precisa a mi juicio para otor-
presente escritura de constitu gar la presente escritura de
ción de Sociedade Mercantil - constitución de Sociedad Mer-
Anónima, que deixan formaliza- til anónima, que dejan forma-
da de acordo coas seguintes, - lizada con arreglo a las si-
guientes,

CLAUSULAS:

PRIMEIRA: Os devan ditos seño- PRIMEA: Los antedichos seño-
res declaren constituida unha- res declaren constituida una
Compañía Mercantil Anónima, bai Compañía Mercantil Anónima,-
xo o nome de "EDITORIAL GATA - bajo el nombre de "EDITORIAL
XIA, S.A." que terá porouxeto GALAXIA S.A.", que tendrá por
a edición de libros, revistas e objeto la edición de libros,

demais publicacions, a sua expor revistas y demás publicaciones
tación, espallamento e venda e ca su exportación, propaganda y -
lisqueirá outras actividades -- venta y cualesquiera otras ac-
afins, rexíndose pol-os Estatutos tivities afines, rigiéndose por
que me entregan, en déz folios de los Estatutos que me entregan
papel común, i-en engado ao final en diez folios de papel común
facendo parte d-ista escritura. y que incorporo al final, for-

mando parte de esta escritura.

SEGUNDA: O capital da Sociedade
será de quinientas mil pesetas-
dividido en quinientas aicións-
ao portador de mil pesetas cada
unha, das cales foron suscritas
xá duascientas cincuenta e o seu
desembolso - e a suscripción e -
pago da metade restante- faráse
conforme sinale o Consello de -
Administración, axeitándose ao -
disposto no artigo nove dos Es-
tatutos .

TERCEIRA: A duración da Compa -

SEGUNDA: El capital de la So-
ciedad será de quinientas mil
pesetas, dividido en quinien -
tas acciones al portador de -
mil pesetas cada una, de las -
cuales fueron ya suscritas dos
cientas cincuenta y su desem-
bolso -y la suscripción y pa-
go de la mitad restante- se -
hará conforme determine el Con-
sejo de Administración, ajustán-
dose a lo dispuesto en el arti-
culo nueve de los Estatutos. -

TERCERA: La duración de la Com-

<p>nia será por tempo indefinido, comen- zando n-ista data as suas operacións economicas. _____</p> <p>CUARTA: O consello de Adminis- tración da Sociedade será o seguinte: _____</p> <p><u>Presidente:</u> D. Ramón Otero - Pedrayo, Catedrático da Uni- versidade de Compostela. _____</p> <p><u>Vice-presidente:</u> Don Manuel Gómez Román. _____</p> <p><u>Segredario de Actas:</u> Don - Francisco Fernández del Riego</p> <p><u>Vocales:</u> Don Antonio Fern- nández López, Inxenheiro de - Camiños, Canales e Portos. Lugo Don Sebastian Martínez Risco, Maxistrado excedente, Abogado, Coruña. Don Xesús Ferro Couse- lo, Licenciado en Filosofía e - Letras, Arquivreiro provincial- de Ourense. _____</p>	<p>nia será por tiempo indefini- do comenzando en esta fecha sus operaciones economicas. _____</p> <p>CUARTA: El consejo de Adminis- tración de la Sociedad, será el siguiente: _____</p> <p><u>Presidente:</u> D. Ramón Otero Pe- drayo, Catedrático de la Univer- sidad de Compostela. _____</p> <p><u>Vice-presidente:</u> Don Manuel, - Gómez Román. _____</p> <p><u>Secretario de Actas:</u> Don Fran- cisco Fernández del Riego. _____</p> <p><u>Vocales:</u> Don Antonio Fernán- dez López, Ingeniero de Caminos, Canales y Puertos, Lugo. Don Se- bastian Martínez Risco, Magistra- do excedente, Abogado, Coruña. D. Jesús Ferro Couselo, Licenciado en Filosofía y Letras, Archivero provincial de Orense. _____</p>
---	--

C.9831.504 *

Conselleiro-Delegado: Don Consejero Delegado: Don -

Xaime Isla Couto. _____ Jaime Isla Couto. _____

QUINTA: A Sociedade terá o - QUINTA: La Sociedad tendrá
seu domicilio n-ista cidade- su domicilio en esta ciudad
rua de Colón, número trinta e- calle de Colón, número trein
seis, primeiro, podendo varia- ta y seis, primero, pudiendo-
lo según se determina no ar- variarlo según se determina
tículo quinto dos Estatutos. — en el artículo quinto de los
Estatutos. _____

SESTA: De acordo có disposto SEXTA: De acuerdo con lo-
na Lei de vintecatro de novem- dispuesto en la Ley de veinti
bro do mil novecentos trinta- cuatro de noviembre de mil -
e nove sobre propriedade do ca- novecientos treinta y nueve
pital social, faise constar - sobre propiedad del capital
pol-os outorgantes a prohibi- social, se hace constar por
ción de transferir a extran- lo s otorgantes la prohibi-
xeiros as tres cuartas partes ción de transferir a extran-
das aicions, e a obriga de es- jeros las tres cuartas partes.

tampal-o doa-damentos nos ti- de las acciones y la obli-
duos respectivos que serán da gación de estamparlo ade -
primeira acción a número tres- cuadamente en los titulos-
centos setenta e cinco. ----- respectivos que serán desde
----- la primera acción a la nú-
----- mero trescientas setenta y
----- cinco. -----

SEPTIMA: A Sociedade acóllese- SEPTIMA: La Sociedad se -
as eisencions fiscales estabe- acoge a las exenciones fis-
lecidas no artigo primeiro da- cales establecidas en el ar-
Lei de dezaaíto de decembro do tículo primero de la Ley de
mil novecentos cuarenta e seis dieciocho de diciembre de
e disposicións concordantes.-- mil novecientos cuarenta y
----- seis y disposiciones con -
----- cordantes. -----

Engádese a presente escritu- Únese a la presente escri-
ra a correspondente certifica- tura la correspondiente cer-
ción do Rexisto Xeneral de So- tificación del Registro Ge-
ciedades Anónimas, expedida no- neral de Sociedades Anónimas
26 de agosto derradeiro, xusti- expedida el veintiseis de -
ficativa de non haber outra de agosto último, justificativa
nome igual. ----- de no haber otra con igual -
----- nombre. -----

E fixerónse as reservas e - E hicierónse las reservas y /
mais advertencias de lei.----- demás advertencias legales.
De tal xeito dixeron e'ou - Asi lo dijeron y otorgaron
torgaron e lida que foilles - y leida que les fué por mí -
por mim ista escritura aos - esta escritura a los compa -
comparecentes, advertidos e re recientes, advertidos y re-
nunciados do seu dereito a lê renunciados de su derecho a -
l-a consínten-a e firman-a - leerla, la consienten y fir-
connigo o Notario, que dou fé ma connigo el Notario, que
de coñecer a aqueles e de can doy fé de conocer a aque -
to se contén niste instrumen- llos y de cuanto se contie-
to público que redáitase a - ne en este instrumento pú -
prego dos interesados no idio blico, redactado a instancia
ma español i-en lingua galega de los interesados en el -
por coñecela tamen o autori - idioma español y en lengua
zante, e atal como prescribe- gallega, por conocerla tam-
o artigo cento cuarenta e no- bien el autorizante, y según
ve do vixente Regulamento Nota prescribe el artículo ciento
rial do dous de xunio do mil- cuarenta y nueve del vigen-
novecentos carenta e catro.--- te Reglamento Notarial, de -
----- dos de Junio de mil novecien-
----- tos cuarenta y cuatro.-----
M.N. Román.- Jaime Isla.- F.F. del R.- Signado y rubricado:

Miguel Hoyos. =====

DOCUMENTO UNIDO

ESTATUTOS DA "EDITORIAL GALAXIA SOCIEDADE ANONIMA". ----- ESTATUTOS DE "EDITORIAL GALAXIA SOCIEDAD ANONIMA". -----

Título primeiro

Título primero

CONSTITUCION DA SOCIEDADE:

CONSTITUCION DE LA SOCIEDAD:

Artigo primeiro: Nome e regime legal: Baixo o nome de "Editorial Galaxia, Sociedade Anónima" constituiu-se unha Compañía mercantil por accións que se rexirá polos presentes Estatutos.-----

Artículo primero: Nombre y regimen legal: Bajo el nombre de "Editorial Galaxia, S. A." se constituya una Compañía mercantil por acciones, que se regirá por los presentes Estatutos. -----

Art.2.- Personalidade e capacidade xurídica: A Sociedade terá personalidade xurídica diferente a dos socios e capacidade plena e ilimitada para realizar toda clase de actos e contratos i-estabelecer ou intervir en quantas relacións consinta o Decreto. -----

Art.2.- Personalidad y capacidad jurídica: La Sociedad tendrá una personalidad jurídica diferente a la de los socios, y una capacidad plena e ilimitada para realizar toda clase de actos y contratos, y establecer o intervenir en cuantas relaciones consiente -----

9.831,503 *

Art.3.- Ouxeto: Ista Compañía Art.3.- Objeto: Esta Sociedad
terá por ouxeto a edición de - tendrá por objeto la edición
libros, revistas e demais publi de libros, revistas y demás
caciones, a sua exportación, es- publicaciones, su exportación
palladamento e venda e calis - distribución y venta, así co-
queira outras actividades afins mo cualquier otra actividad
que contribúan ao desenvolvi- afín que contribuya al desen-
mento universal da lingua e da volvimiento universal de la
cultura galegas. _____ lengua y de la cultura galle
_____ gas. X

Art.4.- Duración: A duración - Art.4.- Duración: La dura-
da Sociedade será por tempo in ción de la Sociedad, será -
definido. _____ por tiempo indefinido. _____

Art.5.- Domicilio: O domicilio Art. 5.- Domicilio: El domi-
social, establececese en Vigo, na cilio social se establece en
rua de Colón, número 36-1; facul la ciudad de Vigo, calle Colón
tándose ao Consello de Adminis- número 36-1, facultándose al
tración pra trasladal-o dentro Consejo de Administración pa-
do no mesmo cidade ou a calmeira - ra trasladarlo dentro de la -

outro lugar de Galicia e tamen a mesma cidade, o a calquera
 pra establecer axencias, oficinas, delegación ou representacións onde considere preciso. -
 outro lugar de Galicia y -
 tambien para establecer -
 agencias, oficinas, delega-
 ciones o representaciones, -
 donde lo considere preciso.

Título segundo

Titulo segundo

CAPITAL SOCIAL

CAPITAL SOCIAL

Art.6- Capital e Accions: O capital social será de quinientas mil pesetas, representado por quinientas acciones ao portador de mil pesetas cada unha, cuíños títulos serán talonarios e numerados correlativamente, levando a firma do Presidente do Consello de Administración ou conselleiro que o substitúa e o Secre-
 Art.6- Capital y Acciones: - El capital social será de -
 sentadas por quinientas acciones al portador de mil pese-
 nes al portador de mil pese-
 tas cada una, cuyos titulos -
 serán talonarios, y numerados-
 correlativamente, llevando la-
 firma de Presidente del Conse-
 jo de Administración o del Con-
 sejero que lo sustituya, y las
 del Secretario de Actas, con el
 sello de la Sociedad.

Non poderán ser suscritas e poseídas máis de dez accións -
 No podrán ser suscritas y po-
 seídas más de diez acciones por-

por cada aicionista. _____	cada accionista. _____
Tamen poderán ser emitidos	Tambien podrán ser emitidos
aos socios efectos de sus -	a los solos efectos de sus -
cripción e sin perxuicio do	cripción, y sin perjuicio de
disposto no art. 10 sobre in	lo dispuesto en el art.10 sobre
devisibilidade das aicions,-	indivisibilidad de las accio-
tíduos ou certificados reper	nes, títulos o certificados -
sentativos de décimos de ai-	representativos de décimos de
ción de cen pesetas cada un.	acción, de cien pesetas cada
_____	uno. _____

Namentras se non impriman-	En tanto los títulos no sean
representaríanse por certifi-	impresos, estarán representa-
cados ou resguardos provisio	dos por certificados o res -
nales, firmados e selados do	guardos provisionales, firma-
mesmo xeito. Pódense acumular	dos y sellados del mismo mo-
dez aicions n-un solo tíduo-	do. A juicio del Consejo de-
ou certificado a xucio do -	Administración podrán acumu-
Consello. _____	larse hasta un número de diez
_____	acciones en un solo título o
_____	certificado. ✓ _____

Art. 7.- Responsabilidades:	Art.7.- Responsabilidades.-
O feito de suscribir aicions -	El hecho de suscribir accio-
liberación total do	nes obliga la total libera-

seu emporte e supón a conformi- ción de su importe y supone
 dade do accionista cos presen - la conformidad del accionis-
 tes Estatutos e cos acordos a - ta con los presentes Estatu-
 doitados pol-a Xunta xeral e pol tos y con los acuerdos adop-
 o Consello de Administración Res- tados por la Junta General y
 peito das obrigacions e perdas - por el Consejo de Adminis-
 da compañía, o accionista non res- tración. Respeto a las obli-
 ponderá mais que pol-o importe - gaciones y pérdidas de la So-
 das suas accións. - cidad el accionista no res -
 - ponderá más que por el impor-
 - te de sus acciones. -
 Art.8.- Dereitos. Cada acción - Art.8.- Derechos: Cada acción
 dará dereito a un voto na Xunta- dará derecho a un voto en la-
 xeral e a participar no reparto- Junta General, y a participar
 das ganancias sociales e do patri en el reparto de las ganancias
 monio resultante no caso de li- sociales, y en el del patrimo-
 quidación : - nio resultante en caso de liqui-
 - dación. -
 Art.9- Dividendos pasivos: O con Art.9- Dividendos pasivos: El -
 sello de administración e estabele Consejo de Administración esta-
 cerá libremente a data e condi - blecerá libremente la fecha y -
 cións en que deberá facerse o pa las condiciones en que habrá de-
 go dos dividendos pasivos, sin - hacerse el pago de los dividen-

ne
is-
u-
p-
y

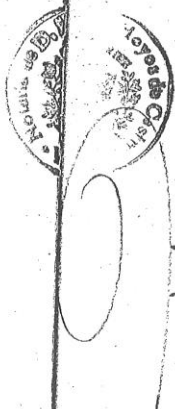

C.9831.671 *

que o plazo forzoso pra o de- dos pasivos, qin que el plazo -
sembolso total poida baixar - forzosos para el desembolso to
d-un ano. _____ tal pueda ser menor de un año.

Art.10.-Indivisibilidad: Ais Art.10. Indivisibilidad: Los -
aicions son indivisibles e can derechos y deberes que una ac-
do pertenezan a varias per - ción reporta son indivisibles.
soas, estas virán obligadas a En el caso de que una acción -
facerse repersentar por un a- perteneciera a varias personas,
poderado común pra b exercicio estas quedarán obligadas a ha-
dos seus dereitos. _____ cerse representar por un apode
_____ rado común para el ejercicio de
_____ sus derechos. _____

Art.11.- Tranmisión de aicions Art.11.-Transmisión de acciones:
A transmisión de aicions, de ca La transmisión de acciones, cual
queira xeito, agás no caso de - quiera que sea el modo de rea-
herencia, pra que sexa válida, lizarse, excepto el caso de he-
deberá ser no tificada ao Con- rencia, para ser válida tendrá
sello de Administración o cal- que notificarse al Consejo de-
no plazo de dez dias aceitará Administración, el cual en el-

ou non a transferencia; obrigándose a pagar o prazo de dez días aceptará ou non a transferencia, obrigándose en este último caso a procurar, dentro de un prazo de vinte días, un novo comprador o a recuperar as accións para a Sociedade con cargo a un fondo creado con tal obxecto ou por outro medio.

Art.12.-Modificación do capital e
obligacions. A Xunta Xeral de ai-
cionistas poderá acordar o aumen-
to ou redución do capital e a mo-
dificación das aicións, en nominati-
vas si fora preciso. Tamén poderá
a compañía emitir obrigacions na-
forma, prazo e condicións que, a-
proposta do Consello de Adminis-
tración, acorde a Xunta xeral. ---

Art.12.- Modificación del ca-
pital y obligaciones: La Jun-
ta general de accionistas po-
drá acordar el aumento o re-
ducción del capital y la mo-
dificación de las acciones en
nominativas, si preciso fuere.
Además, también podrá la So-
ciedad emitir obligaciones en
la forma, plazo y condiciones,
que, a propuesta del Consejo-
de Administración, acuerde la-
Junta General.

ará

li-

aso

la-

o

as

-

-

-

-

pa-

n-

o-

-

-

n

.

l

,

,

Título terceiro

ORGANOS DA SOCIEDADE

Sección I: A Xunta Xeral dos

accionistas: -----

Art.13.-Goberno e Administra

ción: A Sociedade estará re-

xida e administrada por: ===

1.- A Xunta Xeral de accionis-

tas. -----

2.- O Consello de Administra

ción. -----

3.- O Xerente ou Segredario-

xeral. E contará con un orgao

consultivo chamado Consello-

técnico asesor. -----

Art.-14.- Xunta Xeral: A -

Xunta xeral debidamente con-

vocada e legalmente constituí

da representa a totalidade-

dos accionistas, sendo as -

suas decisións obrigatorias

pra todos, incluso pra os di-

sidentes e pra os que non te

Título tercero

ORGANOS DE LA SOCIEDAD

Sección I:-La Junta General de -

Accionistas: -----

Art.13.-Gobierno y Administra

ción: La Sociedad estará regi-

da y administrada por: -----

1.-La Junta General de accio -

nistas. -----

2.- El Consejo de Administración.

3.- El Gerente o Secretario ge-

neral. Contará tambien con un-

órgano consultivo llamado Con-

sejo técnico asesor. -----

Art.14.- Junta General: La Jun-

ta General debidamente convoca-

da y legalmente constituida, re-

presenta a la totalidad de los-

accionistas, siendo sus decisio-

nes obligatorias para todos, in-

cluso para los disidentes y pa-

ra los que no hayan participado

ñan participado na xunta. ----- en la Junta. -----

Art.15.- Clases: A Xunta xeral- Art.15.- Clases: La Junta gene-
podará ser ordinaria ou extraor- ral podrá ser ordinaria o extraor-
dinaria. A Xunta xeral ordinaria- dinaria. La Junta General ordi-
convocarase necesariamente den - naria se convocará necesaria -
tro do primeiro trimestre de cada mente dentro del primer trimes-
ano. A extraordinaria sempre que tre de cada año. La Junta gene-
o coide preciso o Consello de Ad ral extraordinaria, siempre que-
ministración ou requiran-oa iste lo considere preciso el Consejo
accionistas que representen a - Administración o lo requiera -
quinta parte do capital circulan de este un número de accionis-
te. ----- tas que represente, por lo menos,
----- la quinta parte del capital cir-
----- culante. -----

Art.16.- Atribuciones da ordinaria: Art.16.- Atribuciones de la Jun-
Tócalle a Xunta Xeral ordinaria: ta General ordinaria: Es de la com-
a) eleixir e renovar o Consello de petencia de la Junta general or-
Administración. ----- dinaria: -----
b) examinar, discutir e aprobar a) elegir y renovar el Consejo -
no seu caso, a Memoria da xes - de Administración. -----
tión social presentada pol-o - b) examinar, discutir y, en su ca-
Consello de Administración, as- so, aprobar la Memoria de la ges-
constas e balances de cada exer tión social presentada por el Con-

gene-

xtraor-

rdi-

a -

les-

ne-

le-

jo

-

-

os,

dir-

-

-

com-

-

-

-

-

-

-

1-

cicio e o reparto de benefi -
cios. _____

c)Deliberar e resolver sobre-
as propuestas que faga o Conse

llo, ou que foran presentadas
por escrito, a iste con dez-

dias de antelación a xuntanza
por aicionistas que repersenten

a quinta parte de capital de-
sembolsado, sempre que tales -

propostas non se refiran a a-
suntos reservados pra Xunta -

Xeral extraordinaria. _____

Art.17.- Atribuciones da extra

ordinaria: Tócalle a Xunta Xe

Consejo de Administración, las
cuentas y balances de cada -

ejercicio, y el reparto de bene
ficios. _____

c)deliberar y resolver sobre -
las propuestas que haga el Con-

sejo de Administración o que -
fueren presentadas a éste, por-

escrito, con diez días de anti-
cipación al de la celebración

de la Junta, por accionistas que
representen como minimo, la quin-

ta parte del capital desembolsa-

do, y siempre que tales propues-

tas no se refieran a asuntos -

reservados para la Junta General

Extraordinaria. _____

Art.17.- Atribuciones de la Jun-

ta General extraordinaria: Corres-

ral extraordinaria decidir sobre ponde a la Junta extraordinaria
 as custions seguintes: ^{sobre} decidir sobras las siguientes -
 a) reforma dos Estatutos ou do - cuestiones: _____
 contrato social. _____ a) reforma de los Estatutos o-
 b) aumento e diminución do capi- del contrato social. _____
 tal social, creación de novas ai- b) aumento o diminución del ca-
 cións ou modificación da crase e pital social, creación de nuevas
 tipo das emitidas. _____ acciones, o modificación de la-
 c) emisión de obligaciones e condi- clase y del tipo de las ya emi-
 cions pra facela. _____ tidas. _____
 d) transformación, fusión, disolu - c) emisión de obligaciones y con-
 ción e liquidación da Compañía.- diciones para hacerla. _____
 e) Todos os mais asuntos que pro d) transformación, fusión, disolu-
 poña o Consello pol-a sua inicia- ción y liquidación de la Socie-
 tiva ou pol-a dos aicionistas que dad. _____
 fagan a proposta axeitándose as- e) todos los demás asuntos que el
 condicions devanditas. _____ Consejo de Administración pro-
 _____ ponga por su iniciativa, o por-
 _____ la de los accionistas que hagan
 _____ la propuesta ajustándose a las-
 _____ condiciones antedichas. _____

Art.18.-Convocatoria: As convo- Ar.18.-Convocatoria: Las convo-
 catorias farán-se con quince - catorias se harán con quince días

inaria	de anticipación, publicándose -	de anticipación, por medio de
tes -	n-un dos xornaes de maior cir-	su publicación en uno de los-
—	culación da cidade onde a Com-	periódicos de mayor circula-
s o-	pañía teña o seu domicilio i-	ción de la ciudad donde la -
—	expresando na convocatoria a -	Compañía tenga su domicilio, y
ca-	orde do día, lugar, data e hora-	expresado en la convocatoria-
uevas	da xuntanza. —————	el orden del día, lugar, fecha y
la..	—————	hora de la reunión. ————
mi-	Art.19- <u>Asistencia</u> : Poderán a-	Art.19.- <u>Asistencia</u> : Podrán -
—	sistir a xunta, namentral-as ai-	concurrir a la Junta, e inter-
con	cions sexan ao portador, todol-	venir en ella, mientras las ac-
—	os que con cinco días de ante-	ciones sean al portador, todos-
u-	lación fixeran o depósito de-	los que con cinco días de ante-
e-	las na Caixa de Compañía ou -	lación hicieran el depósito de-
—	presentaren o certificado de te	sus acciones en la Caja de la-
el	las depositadas n-unha entidade	Sociedad, o presentaran el cer-
—	bancaria con sede ou repersen-	tificado de haberlas deposita-
—	tación en Galicia. —————	do en una entidad bancaria con
—	—————	sede o representación en Gali-
—	—————	cía. —————
—	Art.20: <u>Representación</u> : Todo ai-	Art.20: <u>Representación</u> : Todo-
—	cionista que teña dereito de -	accionista que tenga derecho-

asistencia nas condicións devan- asistencia a la Junta, en las
 ditas, poderá facerse repersen - condiciones antedichas, podrá
 t r por meio de outro accionista- hacerse representar por medio
 conferíndolle isa delegación por de otro accionista al cual -
 escrito e con caraiter especial- confiara esta delegación por
 pra cada xuntanza. _____ escrito y con caracter espe-
 _____ cial para cada reunión. _____

Art.21.-Constitución da Xunta: A Art.21.-Constitución de la -
 Xunta xeral entenderase valida - Xunta: Se entenderá validamen-
 mente constituida en primeira con te constituida la Junta gene-
 vocatoria si están presentes ai- ral, en primera convocatoria,
 cionistas que, répersenten maioria si se hallan presentes accio-
 do capital desembolsado. I-en se - nistas que representen la mayo-
 gunda convocatoria unha hora mais ria del capital desembolsado; y
 tarde, calqueira que sexa o número en segunda convocatoria, una ho-
 de asistentes. Nos embargantes pra ra mas tarde, cualquiera que sea
 tratar válidamente dos asuntos en- el número de asistentes. No obs-
 comendados especificamente a Xunta tante, para tratar válidamente
 xeral extraordinaria sinalados nos de asuntos encomendados a la -
 apartados a), b), c), e d) do artigo Junta general extracrdinaria, se-
 17 requirirase a presencia en pri- ñalados en los apartados a), b),
 meira convocatoria das dus tercei- c) y d) del art.17, se requirirá

en las
, podrá
medio
ual -
por
espe-
la -
amen-
ene-
ia,
io-
mayo-
lo; y
ho-
sea
obs-
te
se-
,
rá

C.9.831,669 *

ras partes dos socios e do capi- la presencia, en primera convo-
tal desembosado. En segunda convo catoria, de las dos terceras
catoria bastará a maoria de aici- partes de los socios y del ca-
onistas e do capital desembolsado, pital desembolsado; en segunda-
ou seio ista ultima namental-as- convocatoria, bastara obtener
aicions sexap ao portador. -----

capital desembolsado, mientras-
las acciones sean al portador.

Art. 22.- Presidencia da Xunta: A - Art. 22.- Presidencia de la Jun-

Xunta xeral será presidida pol-o ta: La Junta general será pre-
Presidente do Consello de Adminis- sidida por el Consejo de Admini-
tración, ou quen faga as suas ve- nistración, o por quien haga -
ces i estará asistido tamen pol-o sus veces y estará asistido -
Segretario de Aitas do Consello. -- tambien por el Secretario de-

Actas del Consejo. -----

Art. 23.- Votacions: Os acordos adop Art. 23.- Votaciones: Los acuer-
taránse por maoria de votos pre - dos se adoptarán por mayoría-
sentes ou repersentados, decidiendo de votos presentes o represen-
os empates o voto do Presidente. -- tados, el voto del Presidente-

decidirá los casos de empate.

As votacións serán nominales ou segredas, debendo ter sempre esta condición as que se refiran a elección de cargos ou cuestións persoais.

Las votaciones podrán ser nominales o secretas, debiendo tener siempre esta última condición cuando se refieran a elección de cargos o a cuestiones de tipo personal.

Art.24.- Aitas: Os acordos da Xunta xeral faráanse constar nun aita extendida no libro correspondiente e autorizada coas firmas do Presidente e do Segretario, xuntamente con dous socios elixidos a ise efecto na xuntanza respectiva. As certificacións libraranse polo Segretario, co VºBº do Presidente.

Art.24.- Actas: Los acuerdos de la Junta General se harán constar en un acta extendida en el libro correspondiente, y autorizada con las firmas del Presidente, del Secretario, y de dos socios elegidos a este efecto en la Junta respectiva. Las certificaciones se librarán por el Secretario con el VºBº del Presidente.

Art.25.- Dereito de información

Art.25.- Derecho de información.

Os accionistas poderán pedir por escrito denantes da xuntanza ou verbalmente dentro dela, aos ad-

Los accionistas podrán pedir por escrito antes de la Junta o verbalmente en la misma, a los admi-

ate.	administradores, cantos informes	ministradores, cuantos informes-
nomi-	ou aclaración coiden precisos, e	y aclaraciones consideren nese-
tener-	aqueles virán obrigados a faci-	sarios en torno a los asuntos -
lón -	litalrlos exceito n-aqueles ca-	del Orden d el dia; y aquellos es-
ón-	sos n-os que a xuicio do Presi-	tán obligados a facilitarselos-
ti-	dente a publicidade dos datos -	excepto en los casos en que a -
—	pedidos pñdera perxudicar aos in	juicio del Presidente la publi-
de-	treses sociais. Nas xuntas ordi-	cación de los datos pedidos pu-
estar-	narias os aicionistas poderán en-	diera perjudicar los intereses-
ero	saminar nas oficinas da Socieda-	de la Sociedad. En las Juntas or-
on-	de ou no lugar que siñale a con-	dinarias los accionistas podrán
-	vocatoria, a Memoria, Balance e -	examinar en las oficinas de la-
-	contas presentadas pol-o Consello, Sociedad o en el lugar que seña-	
a-	xuntamente cos seus comprobantes.	le la convocatoria, la Memoria,
s-	_____	el Balance y las cuentas presen-
n	_____	tadas por el Consejo, asi como-
-	_____	sus comprobantes. _____
-	Art.26:- <u>Xunta universal</u> : A xunta	Art.26.- <u>Junta universal</u> : La Jun-
r	entendera-se convocada e consti-	ta se entenderá convocada y va-
	tuida vali anente en calquer tem-	liadamente constituida, si se ha-
	po, si estiveran axuntados ps po-	llaran juntos los poseedores de-
	seedores de todá-as aicions en -	todos las acciones en circula-
	circulación e acordaran celebrar	ción y fuera ese su deseo, pudien-

a Xunta, podendo n-ises casos sin do en estos casos, sin otras -
outras formalidades tratar de to- formalidades, tratar de todos
dol-os asuntos que coiden comenen los asuntos que se conside-
tes. _____ ren convenientes. _____

Sección IIª. O Consello de Adminis- Sección II: El Consejo de -
tración: _____ Administración: _____

Art.27:- Atribuciones: O Consello Art.27: Atribuciones: El Con-
de Administración terá plenos po sejo de Administración tendrá
deres pra dirixir e administrar plenos poderes para dirigir-
a Sociedade, correspondendolle - y administrar la Sociedad, -
total-as atribucions e faculta- correspondiendole todas las-
des que non fican reservadas ex- atribuciones y facultades que
presamente a Xunta xeral de ai - no quedan expresamente reser-
cionistas. _____ vadas a la Junta General de -
_____ accionistas. _____

Art.28.- Composicion: O Consello Art.28.- Composicion: El Con-
compóra-se d-un número impor de- sejo se compondrá de un número
membros no menor de cinco ni supe impar de miembros, no menor de-
rior a nove, elexidos pol-a Xunta- cinco ni mayor de nueve, elegi-
xeral entre todo-os accionistas. dos por la Junta general entre
_____ todos los accionistas. La varia-
-- A variación do número de con- ción del número de Consejeros-
selleiros dentro dos límites se- dentro de los límites señalados

otras -
todos
side-
de -
Con-
ondrá
gir-
l,-
as-
que
ver-
e -
on-
ero
de-
i-
re
a-
os

9831,668

Elalados e a sua provisión, poderá y su provisión, podrá ser -
acordada o propio Consello, si ben acordada por el propio Conse-
o acuerdo deberá ser ratificado na jo si bien el acuerdo deberá -
primeira Xunta xeral. ser ratificado en la primera-
Junta general.

Art.29.-Duración: O mandato dos - Art.29.-Duración: El manda-
conselleiros durará dous anos, po- to de los Consejeros durará
dendo ser reelegidos total ou par dos años, pudiendo ser reele-
cialmente. gidos total o parcialmente.-

Art.30.- Cargos: Antre os seus - Art.30.- Cargos: Entre sus-
miembros o Consello eleixirá ao se - miembros el Consejo elegirá
constituir ou renovar, un Presiden al constituirse o renovarse,
te, un Vice-presidente, un Segreda- un Presidente, un Vice-Presi-
rio de Actas e un Conselleiro-De dente, un Secretario de Actos
legado. y un Consejero Delegado.-

Art.31: Presidente: Son atribu - Art.31.- Presidente: Son atri-
cions do Presidente representar- buciones del Presidente repre-
a Sociedade en todos os asuntos sentar a la Sociedad en todos

an la

; con-

iones-

a Ge-

firma

us -

l Vi-

Pre-

nes,

er-

2:

o-

es

3

selleiros axudarán nas suas funcións

aos expresados, substituíndoos nos ca-

sos de vacante ausencia i-enfermeda

dade asegùn disponga o propio Conse

llo. Tamén poderá iste encomendarlles

algũa atribución ou servizo espe-

cial que requieran os traballos da -

Sociedade. _____

Art.35.- Xuntanzas: O Consello terá

unha xuntanza ordinaria mensual e -

tamén poderá ser convocado por ini-

ciativa do Presidente ou a petición-

do Conselleiro Delegado, ou de tres

conselleiros. _____

As convocatorias farase sempre con -

dez días de antelación, agás cando

non o consinta a urxencia dos asun-

tos a tratar. _____

Os acordos adoptaranse por maioría -

de votos e pra que teñan eficacia se-

consejeros ay darán en sus-

funciones a los expresados, sus-

tituyéndolos en los casos de-

vacante, ausencia y enfermedad

del modo que disponga el pro-

prio Consejo. También podrá es-

te encomendarles alguna atri-

bución o servicio especial re-

querido por los trabajos de-

la sociedad. _____

Art.35.- Reuniones: El Con-

sejo celebrará una reunión -

ordinaria mensual y además -

podrá ser convocado por inicia-

tiva del Presidente o a peti-

ción del Consejero-Delegado

o de tres consejeros. _____

Las convocatorias se harán -

siempre con diez días de an-

telación, excepto cuando la-

urgencia de los asuntos a tra-

tar no lo consinta. _____

rá mester que concurran a xuntanza Los acuerdos se adoptarán por
a metade mais un dos conselleiros. ^{conselleiros} mayoría de votos y para que-
_____ tengan eficacia será menester
_____ que concurran a la reunión la
_____ mitad más uno de los consejeros.

Art.37.- Conselleiro Delegado: O- Art.37.- Consejero-Delegado: -
Conselleiro-Delegado terá a delega El Consejero Delegado ostentará
ción permanente do Consello i-exer la delegación permanente del -
cerá as funcións de segredario xe- Consejo y ejercerá las funcio-
ral ou Xerente namentras non se no nes de Secretario General o Ge-
mee, substituíndoo nos casos de va- rente, mientras este no sea nom-
cante, enfermidade ou ausencia. Le brado, substituyendolo en los -
vará a inspección do desenvolvemento prác casos de vacante, enfermedad y
tica das labours da Editorial, au- ausencia. Llevará la inspección
torizará coa sua firma os documen- sobre el desenvolvemento prac-
tos que a requieran mancomunada, in- tico de los trabajos de la Edi-
tervirá nos nomeamentos de persoal torial, autorizará con su firma
e na organización dos servizos e dis los documentos que la requieran
poñerá o estudo dos programas de tramuncomunada, intervirá en los -
ballo e a formación de balances e nombramientos de personal y en-
memorias pra información e goberno ta organización de servizos y-
do Consello. _____ dispondrá el estudio de progra-
_____ mas de trabajo y la formación -

ptarán por
 ara que-
 menester
 unión la
 consejeros.
 legado: -
 ostentará
 te del -
 funcio-
 al o Ge-
 sea nom-
 los -
 dad y
 pección
 prac-
 a Edi-
 firma
 ieran
 los -
 en-
 y-
 ca-
 -

C.9831.667 *

de balances y memorias para infor-
 mación y gobierno del Consejo.
Sección IIIA.- O Xerente ou Sección III: El Gerente o Secreta-
Segretario xeral: rio general:
 Art.38.- O Xerente ou Segreda Art.38.- El Gerente o Secretario
 rio xeral: O Segretario xeral- general: El Secretario general-
 asumirá a xerencia da Edito- asumirá la gerencia de la Edito-
 rial e a execución dos sens- rial y la jecución de sus acuer-
 acordos. Será nomeado pol-o dos. Será nombrado por el Consejo,
 Consello, por tempo indefinido por tiempo ind finido y en las -
 e nas condicions que libre - condiciones que libremente fijén
 mente fixen, delegándolle os- delegándole los poderes y faculta-
 poderes e facultades que coi- des que considere precisas.Tendrá
 de percisas. Erá desde logo- desde luego, las siguientes: ---
 as aseguientes: ---
 a) Exercer a dirección prác- a) Ejercer la dirección práctica,
 tica o estudo e a xestión dos el estudio y la gestión de los -
 negocios e operaciones da em- negocios y operaciones de la em-
 presa. --- presa. ---

b) Llevar a correspondencia,realizar cobros e pagos,suscribir documentos e realizar todol-os demais actos comprendidos no npr mal desenrolo mercantil da So - mal desarrollo mercantil de la So- ciedade. _____ ciedad. _____

c) Proponer o nomeamento do - c) Proponer el nombramiento del - personal da empresa, do cal será personal de la empresa, del cual- xefe, e orgaizar todol-os servi- será jefe y organizar todos los- zos e traballos. _____ servicios y trabajos. _____

d) Llevar a contabilidade e pre- d) Llevar la contabilidad y prepa- parar os documentos contables,ba- rar los documentos contables, balan- lance e Memoria anual pra Xunta ce y Memoria anual para la Junta - xeral de aicionistas. _____ general de accionistas. _____

e) Asistir as sessions do Conse- e) Asistir a las sesiones del Con- llo de Administración, informan- sejo de Administración, informando do sempre que se requira. _____ siempre que se le requiera. _____

Pra retirar fondos das contas- Para retirar fondos de las cuentas- bancarias,abrir créditos ou con- bancarias,abrir créditos o contraer traer obrigas pecuniarias,será obligaciones pecuniarias, será ne- percisa a firma mancomunada do- cesaria la firma mancomunada del - Segretario xeral con a do Conse Secretario general con la del Con-

lleiro-Delegado ou coa do Presi- sejero Delegado, o con la del
dente ou conselleiro que os sus- Presidente o Consejero que -
tituía. _____ los sustituya. _____

Sección IVª: O Consello Técnico- Sección IV: El Consejo Tecni-
asesor: - - - - - co asesor. - - - - -

Art.39.- O Consello técnico ase- Art.39. El Consejo técnico-
sor. O Consello técnico asesor - asesor: El Consejo técnico ase-
sera o organismo consultivo do - sor será el organismo consulti
Consello de Administración pra- vo del Consejo de Administra-
curentar de modo permanente as - ción para orientar de modo per-
actividades editoriales da empre manente las actividades edito-
sa. Compónese de vintecinco mem- riales de la empresa. Se compon-
bros como maisimo, elexidos pol-o drá de vinticinco miembros co-
Consello de Administración entre- mo máximo, elegidos por el Con-
personalidades esgrevias nas Letras sejo de Administración entre -
Artes ou Ciencias de toda Galicia, personalidades destacadas en el
por tempo indefinido, e terá pol-o cultivo de las Letras, Las Ar -
menos unha xuntanza anual pra in- tes o las Ciencias, de toda Ga-
formar encol dos programas de tra licia, por tiempo indefinido, y
ballo da Editorial e as suas labu tendrá por lo menos una reunión
ras. _____ anual para informar sobre los-
_____ programas de trabajos. _____

Título cuarto

Ejercicio económico

Art.40: Año económico: O exerci - cio económico social coincidirá con co ano natural. _____ el año natural. _____

Art.41.- Balance e contas: No fin- de cada exercicio formarase o ba- lance de inventario e a conta de resultados que xuntamente coa Me- moria das aperiacións realidas e - proposta de reparto das ganancias someterase polo Consello a apro- bación da Xunta xeral de acciónis tas. _____

Art.42: Distribución e fondos de reserva e amortización: Pra cada- exercicio e despois de deducil-os gastos, destinaranse pra amorti- zación e fondos de reserva ou pre- visión as cantidades que, a propos ta don Consello de Administración acorde a Xunta xeral. Do mesmo - xeito, decidirá a Xunta o divi -

Título cuarto:

Ejercicio económico

Art.40: Año económico: El ejerci- cio económico social coincidirá con el año natural. _____

Art.41- Balance y cuentas: Al final de cada ejercicio se formará el ba- lance de inventario y la cuenta de resultados, que juntamente con la- Memoria de las operaciones reali- zadas y la propuesta de distribu- ción de beneficios, se someterán- por el Consejo a la Junta general de accionistas. _____

Art.42.- Distribución y Fondos de reserva y amortización: Para ca- da ejercicio, despues de deducidos los gastos se destinarán para amor- tización y fondos de reserva y - previsión las cantidades que, a - propuesta del Consejo de Adminis- tración, acuerde la Junta general. De igual modo, decidirá la Junta

C.9831,648 *

si-
con

inal
ba-
de

ando correspondiente as ai - el dividendo correspondiente a las
ciones e a outras aplicaciones acciones y a otras aplicaciones -
que se proponan. _____ que se propongan. _____

Art.43.- Pago dos dividendos Art.43.- Pago de dividendos: El -
O Consello fixará anualmente Consejo de Administración fijará
a data e o lugar de pago dos- anualmente la fecha y lugar de -
dividendos.As cantidades que- pago de los dividendos.Las canti-
non foran cobradas no plazo- dades que no fueran cobradas en -
de dous anos,entendense renun el plazo de ^{un} dos años se entienden
ciadas a favor da Sociedade. renunciadas en favor de la Socie-
dad. _____

Título quinto

Título quinto

Disolución e liquidación da
Sociedade. _____

Disolución y liquidación de la So-
ciudad. _____

Art. 44.- Disolución: A So- x Art.44.- Disolución: La Sociedad
ciadeade poderá disolverse can podrá disolverse cuando la Junta
do a Xunta xeral extraordina general extraordinaria, especial-
ria especialmente convocada mente convocada a ese fin, asi lo

a ise fin, así o acorde por- acuerde por una mayoría de las
unha maioría das dúas tercei dos terceras partes de los so-
ras partes dos socios que re cios que representen además las
persenten ademais as dúas - dos terceras partes del capital.
terceiras partes do capital. _____

Art.45.- Liquidadores: A li- Art.45.-Liquidadores: La liqui-
quidación faráse pol-o Conse dación se hará por el Consejo -
llo de Administración a non- de Administración a no ser que-
ser que a Xunta xeral nomee- la Junta general nombre una co-
unha comisión de tres ou cin-comisión de tres o cinco liquida-
co liquidadores, en cuio caso dores, en cuyo caso pasarán a -
pasarán a ela total-as facul- dicha Comisión todas las facul-
tades do Consello cesando is tades del Consejo, cesando este
te e a Xerencia nas suas fun y la Gerencia en sus funciones.
cións. Non embargantes, o Pre No obstante, el Presidente y el
sidente e o Segredario segui Secretario seguirán en sus res-
rán nas suas respectivas fun pectivas funciones de presidir-
cións de presidir e dar fé - y dar fé de las reuniones de la
das xuntanzas da Xunta xeral Junta General hasta el final de-
deica o remate da liquidació. la liquidación. _____

A Xunta fixará a retribución La Junta fijará la retri ución
dos liquidadores nomeados e - de los liquidadores nombrados y

tamén as suas atribucións e - tamien las atribuciones y el pla-
plazo para rendir a sua xestión. zo para dar cuenta de su gestión.

Art.46. Realización e adxudicación: Os liquidadores procederán a realizarren o activo e can-
celar o pasivo do xeito mais - ar el activo y cancelar el pasivo -
favorable para os socios.----- del modo mas favorable para los so-
Despois de satisfeitas total- cios. Y Despues de satisfechas todas
as cargas e obrigas sociais, as las cuentas de la liquidación serán
contas da liquidación serán - sometidas a la aprobación de una -
sometidas a aprobación desta - Junta general última, cuyos acuer-
Xunta xeral derradeira cuos - dos tendrán validez, cualquiera que-
acordos serán validez calquei- sea el número de los asistentes. Si-
ra que sexa o número dos asis- hubiera sobranter, se repartirá pro-
tentes. Si houbera sobranter, re- porcionalmente entre las acciones.
partirase proporcionalmente en
entre as acciones. -----

Art.47.- Prescripción: As can- Art.47.- Prescripción: Las canti-
tidades non percibidas pol-os dades no percibidas por los acree-
acreadores no prazo d-un mes - dores en el plazo de un mes de la-
de adxudicación, depositaranse adjudicación serán depositadas en
n-unha entidade de aforro popu una entidad de ahorro popular y si

lar e si pasados dous anos non pasados dos años no fueran cobradas,
foran cobradas, prescribirán a- prescribirán en favor del "Patrona-
favor do "Patronato Rosalia de to Rosalia de Castro", de la ciudad
Castro", da cidade de Composte- de Compostela. _____
la. _____

- II -

"Ministerio de Justicia-Dirección General de los Registros y del No-
tariado. Letra E.Nº 831.- Don Sebastian Moro Ledesma, Jefe del Re-
gistro General de Sociedades Anonimas. Certifico: Que consulta -
dos los antecedentes que obran en este registro no aparece ninguna
Sociedad Anonima inscrita en el mismo con la denominación de "Edu-
torial Galaxia, Sociedad Anonima". Y para que conste, expido la pre-
sente en Madrid, a 26 de agosto de 1950. P.S.- firma ilegible. VºBº
El Director General - ilegible, rubricados." =====

ES PRIMERA COPIA de su original, existente en mi protocolo corrien-
te de instrumentos públicos. Para "Editorial Galaxia S.A." la expido-
en nueve pliegos de clases 6ª y 8ª, series A. y C. números _____
2.130.930,- 9.831.504,- 9.831.503,- 9.831.671,- 9.831.670,- _____
9.831.669,- 9.831.668,- 9.831.667, y el presente que se reconoce, el
primero reintegrado debidamente para la clase 1ª. Vigo, veinte de -
noviembre de mil novecientos cincuenta. Doy fé.

[Handwritten signature]

adas,
ona-
uad

C.9831.640 *

P. Señalado el día 22 de mayo de 1952 D. Salazar
y por el concepto de honorarios ha satisfecho una póliza, según
liquidación núm. 429
I. Señalado el documento se devuelve al interesado porque el acto que contiene
está exento por 6º art. del Regt. en relación con la ley 118-12-1940
de la revisión que establece el artículo 13 de la Ley
Visto 24 de mayo de 1952
El Abogado del Estado,
Balluaf
Utilizados
0.25

30-

Inscribo el presente do-
cumento en el Registro Mercantil de esta pro-
vincia, en el folio 45 del libro 57 de ins-
cripción de la hoja número 1191.

Pontevedra, 20 Septiembre de 1950.-

El Registrador

Manuel Roca

En m. 1-3 y 7 de: cincuenta y cinco pts. con sin-
cuenta y cinco cts. 1 pta.

Anexo 5. Acción da Editorial Galaxia

Anexo 6. Accionistas. Elaboración propia

Na primeira reunión (18/08/1950) acordouse recadar accionistas que desembolsasen o importe das accións inscritas cun pago mensual de 100 pesetas por cada unha. Eses primeiros cartos serviron para adquirir papel, que supuña un custo importante e abarataba a impresión e despois para afrontar todo o que supón poñer a andar unha editorial.

Hai varios documentos diferentes con listaxes do accionariado de Galaxia, polo que a táboa que presentamos é unha reconstrución propia despois da análise de todos os documentos. Boa parte dos datos coinciden, pero tamén hai un número importante de accionistas riscados e substituídos por outros ou atopamos a mesma acción a nome de persoas diferentes segundo o documento consultado. O noso labor foi discernir cal era a validez de cada documento e, especialmente, a que ano correspondía, pois cremos que co tempo quedarán accións sen desembolsar a pasaron a propiedade doutras persoas que as mercaron ou foron agasalladas ou herdadas. Non sempre temos a certeza da decisión tomada, por esta razón ó final aparece unha listaxe de nomes que aparecen nalgúns documentos e que non quixemos desbotar, pero que cremos que foron posteriores. Ante a dúbida incorpóranse ó final. Tamén sempre que nos foi posible engadimos a profesión e o lugar de residencia da accionista.

Apelido, Nome (profesión, residencia)	Nº da acción	Data escritura
Alfageme del Busto, Antonio (Cónsul de Chile)	1	06/03/1950
Alonso Pedreira, Manuel (Catedrático, Madrid)	2	15/12/1949
Álvarez Blázquez, Dario (Médico, Vigo)	3	06/03/1950
Álvarez Blázquez, Emilio (Canciller Consulado Uruguayo, Vigo)	4	14/11/1951
Álvarez Blázquez, José María (Escritor, Vigo)	5	14/11/1949
Álvarez Rodríguez, Enrique (Industrial, Ourense)	6	14/12/1951
Álvarez Gallego, Emilio (Mestre Nacional,	7	20/11/1949

Pontevedra)		
Ameijide Aguiar, Luís (Banqueiro, Lugo)	8	17/01/1950
Andrade Cimadevila, Isidoro (Comerciante, Vigo)	9-10	05/01/1950
Andrade Cimadevila, Javier (Médico, Vigo)	11-12	29/07/1950
Andrade Rodríguez, Rodolfo (Axente comercial, Vigo)	13-16	19/11/1949
Arias Rodríguez, Antonio (Avogado, Vigo)	17	31/07/1950
Areán González, Carlos (Lic. En Filosofía e Letras, Vigo)	18	29/07/1950
Asensi García-Martín, Jaime (Obras do Porto, Vilagarcía)	19	07/07/1950
Balboa López, Francisco (Avogado do Estado, Vigo)	20-21	05/01/1950
Balboa López, Jesús Manuel (Corredor de Comercio, Santiago)	22-23	20/01/1950
Baltar Domínguez, Ramón (Médico, Santiago)	24-25	09/02/1950
Beiras García, Antonio (Médico, Vigo)	26-27	19/11/1949
Beiras Gacría, Manuel (Comerciante, Santiago)	28-29	04/03/1950
Blanco Quintela, Manuel (Comerciante, Carballiño)	30-31	04/01/1950
Fernández Álvarez, Benito (Funcionario, Ourense)	32	30/08/1954
Andrade Cimadevila, José Manuel (Director comercial, Vigo)	33-34	04/08/1954
Crestar Faraldo, Antonio (Empresario, Montevideo)	35	30/08/1954
Brañas Cancelo, José (Perito Industrial, Vigo)	36	04/01/1950
Bugallo Orozco, Emilio (Arquitecto, Vigo)	37	15/11/1949
Candeira Pérez, Celso (Industrial, Vigo)	38	04/01/1950
Carbajo Madrigal, Alfonso (Comerciante, Vigo)	39	15/03/1950
Carbajo Madrigal, Antonio (Avogado, Vigo)	40	18/06/1950

Casas Blanco, Augusto (Secretario do Goberno Civil, Barcelona)	41	01/12/1949
Castaño Sanjuan, Teófilo (Industrial, Vigo)	42-43	24/01/1951
Castro del Río, Plácido (Escritor, Cambados)	44	27/11/1950
Meilán Martínez, Manuel (Empresario, Montevideo)	45	30/08/1954
Cordal Carús, Luís (Odontólogo, Vilagarcía)	46	13/7/1950
Cordero Carrete, Felipe (Secretario do Instituto Padre Sarmiento, Santiago)	47	12/01/1950
Bello Luaces, Joaquín	48	08/02/1951
Diéguez Paredes, José (Funcionario Municipal, Pontevedra)	49	18/04/1950
Echevarría Novoa, M ^a del Carmen (Axente de seguros, Pontevedra)	50	02/04/1951
Fernández Barreiro, Manuel (Comerciante, Ferrol)	51	27/2/1950
Fernández y Fernández, Antonio (Enxeñeiro Industrial, Vigo)	52-53	04/01/1951
Fernández Gómez, Antonio (Pintor, Goián)	54	05/03/1950
Fernández López, Antonio (Enxeñeiro de Camiños, Lugo)	55-64	03/02/1950
Fernández del Riego, Domingo (Farmacéutico, Vigo)	65-66	13/10/1950
Fernández del Riego, Francisco (Avogado, Vigo)	67	14/11/1949
Rodríguez, Guillermo Luís	68	18/10/1954
Fernández del Riego, Joaquín (Avogado, Vigo)	69	14/11/1949
Ferro Couselo, Xesús (Arquiveiro provincial, Ourense)	70	25/05/1950
Martínez González, José Ramón	71	30/08/1954
Figueroa Monteiro, Antonio (Farmacéutico, Lugo)	72	03/02/1950
Fontán González, José Ramón (Avogado, Vigo)	73-74	23/12/1949

Fontán Maquieira, Xavier (Médico, Barro)	75	30/12/1949
Fontenla Méndez, José Luís (Axente de Seguros, Pontevedra)	76	13/11/1949
Fraga, Manuel (Comerciante, Ourense)	77	04/01/1950
Lamas Carreras, Antonio	78-79	30/08/1954
García González, Luís (Funcionario de Facenda, León)	80	07/04/1950
García Rincón, Enrique (Comerciante, Vigo)	81	17/12/1950
García Santiago, Julio (Industrial, Ourense)	82	25/07/1950
García Suárez, Ricardo (Médico, Vigo)	83	14/11/1949
Gómez Román, Manuel (Arquitecto, Vigo)	84-88	13/12/1949
González Gándara, Remigio (Axente comercial, Vigo)	89	10/01/1952
González García, Enrique (Avogado, Pontevedra)	90	08/01/1950
González Laso, Claudio (Comerciante, Ourense)	91	02/08/1950
González Salgado, Eleuterio (Mestre nacional, Ourense)	92	02/01/1952
Griño Rabert, Juan (Avogado, Vigo)	93-95	02/12/1949
Iglesia Alvariño, Aquilino (Catedrático, Santiago)	96	19/11/1949
Iglesias Fernández, Luís (Industrial, Vigo)	97	14/12/1950
Iglesias Rodríguez, Enrique (Avogado, Madrid)	98	27/12/1949
Iglesias Vilarelle, Antonio (Director Coral Polifónica, Pontevedra)	99-100	05/12/1949
Isla Araújo, Fidel (Vigo)	101	14/11/1949
Isla Couto, Fidel (Director comercial, Vigo)	102	14/11/1949
Isla Couto, Celso (Axente comercial, Vigo)	103	16/11/1949
Isla Couto, Jaime (Avogado, Vigo)	104	13/11/1949

Isla Couto, Manuel (Comerciante, Vigo)	105	14/11/1949
Moreira Casas, Venancio (Montevideo)	106	30/08/1954
Lago Bastos, Manuel (Industrial, Cangas)	107	27/04/1950
Lazcano Castedo, Juan Manuel (Funcionario facenda, Pontevedra)	108	20/11/1949
Longa Vázquez, Enrique (Mestre Nacional, Vilanova de Arousa)	109	07/01/1950
Couceiro Corral, Pedro (Químico, Montevideo)	110	30/08/1954
López Pardo, Ricardo (Médico, Lugo)	111	15/01/1950
López Varela, José (Avogado, Vigo)	112	29/07/1950
Lozano Zuza, Cándido (Mestre nacional, Pontevedra)	113	20/11/1949
Manso Rodríguez, Manuel (Avogado, Vigo)	114	11/08/1950
Suárez Delgado, Luís (Axente comercial, Barcelona)	115	22/12/1953
Márquez Peña, José (Comerciante, Vigo)	116	29/07/1950
Martín Hernández, Teodoro (Libreiro, Vigo)	117	07/01/1950
Marra Rodríguez, José María (Profesor, Vigo)	118	25/8/1950
Meijide Cortés, Javier R. (Farmacéutico, Vigo)	119	16/12/1949
Meijide González, José (Axente comercial, Vigo)	120	14/11/1949
Meijide González, Luís (Avogado, Vigo)	121	14/11/1949
Mosquera Pérez, José (Comerciante, Santiago)	122	05/02/1950
Nogueiras Rumbao, Francisco José (Industrial, Allariz)	123	03/12/1949
Novoa Pedreira de Isla, Cristina (Vigo)	124	14/11/1949
Novoa Pedreira, Juan (Químico, Vigo)	125	29/11/1949
Nogueira Dalmás, José (Industrial, Vigo)	126	02/01/1952
Ogando Vázquez, Julio Francisco (Catedrático,	127	18/08/1950

Astorga)		
Olmedo Limeses, Rafael (Comerciante, Vigo)	128-129	05/08/1950
Martínez Gómez, Marcelino (Empresario, Montevideo)	130	03/08/1954
Otero Pedrayo, Ramón (Catedrático, Santiago)	131	23/07/1950
Pardo Esperanza, Cesáreo (Abogado, Vigo)	132	29/07/1950
Pardo Novoa, Luís (Industrial, Vigo)	133	10/01/1950
Parga Pondal, Isidro (Químico, Laxe)	134	28/12/1950
Paz Andrade, Valentín (Abogado, Vigo)	135-144	02/01/1951
Canabal Fuentes, Andrés (Montevideo)	145	30/08/1954
Pedreira de Novoa, M ^a del Carmen (Pontevedra)	146	21/11/1949
Fernández Penzol, Fermín (Registrador da propiedade, Castropol)	147-150	02/04/1951
Peña Rey, Manuel (Médico, Ourense)	151-152	14/06/1950
Pereiro Areal, Maximiliano (Industrial, Vigo)	153	19/12/1949
Pérez Fernández, Celso (Procurador, Vigo)	154	18/01/1950
Pérez González, Rufo (Profesor, Vigo)	155	01/12/1949
Pérez Pontón, Luís (Interventor concello, Pontevedra)	156	20/11/1949
Piñeiro López, Ramón (Escritor, Santiago)	157	06/09/1950
Poves Ruíz, Alfredo (Axudante Obras Públicas, Alicante)	158	07/07/1950
Puime Fuertes, Guillermo (Abogado, Vigo)	159	29/07/1950
Ramón y Fernández Ojea, José (Inspector 1 ^a ensinanza, Madrid)	160	06/01/1950
Ramos Coleman, José Luís (Notario, Madrid)	161-162	06/09/1950
Recondo Rodríguez, Rodrigo (Comerciante, Vigo)	163	10/12/1949

Rey Alar, Gonzalo (Periodista, Vigo)	164	15/12/1949
Ribas Barreras, Juan (Conserveiro, Vigo)	165-166	28/02/1951
Ríos Rey, Luís (Xestor administrativo, Vigo)	167	31/08/1950
Rodríguez, María Magdalena (Vigo)	168	29/11/1949
Rodríguez Costas, Adolfo (Comerciante, Vigo)	169	23/11/1949
Rodríguez Iglesias, José (Comerciante, Vigo)	170	24/12/1949
Rodríguez Otero, Eugenio (Industrial, Vigo)	171	25/07/1950
Ruíz Moreno, Fernando (Director Axente publicidade, Vigo)	172	10/03/1950
San Luís Rey, Avelino (Avogado, Vigo)	173	15/12/1949
Ferreiro Míguez, Celso Emilio (Procurador, Vigo)	174	31/01/1955
Valiño Sueiro, Antón (Deputado e médico, Montevideo)	175-176	07/05/1955
Somoza Pillado, Ángel (Axente comercial, Rubián, Lugo)	177-179	08/05/1950
Cababal Fuentes, Manuel (Montevideo)	180	30/08/1954
Sueiro Martínez, Joaquín (Axente comercial, Vigo)	181	15/12/1949
Santos Crestar, Constantino	182	30/08/1954
Barrientos-Tetilla López, Eugenio (Libreiro, Vigo)	183	13/02/1951
Tilve Adrio, Francisco (Químico, Pontevedra)	184	05/08/1950
Valcárcel, Antonio (Funcionario, Madrid)	185-186	10/01/1950
Valverde Viñas, Jose (Enxeñeiro téxtil, Vigo)	187	12/09/1950
Valladares González, Ramón (Axente comercial, Vigo)	188	09/08/1950
Varela Vaquero, Enrique (Industrial, Palmeira)	189	04/04/1951
Varela Méndez, Ramón (Comerciante, Lugo)	190	11/01/1950
Vázquez Álvarez, Francisco (Industrial, Cortegada)	191	06/07/1950

Rodríguez Vázquez, José Ramón (Industrial, Calo)	192	04/02/1951
Vázquez Fernández-Pimentel, Carlos (Médico, Lugo)	193	17/01/1950
Vázquez Palacios, Isidro (Industrial, Vigo)	194	09/01/1950
Canabal Fuentes, José (Montevideo)	195-196	30/08/1954
Vidal Pazos, Raimundo (Avogado, Vigo)	197	14/01/1950
Vila Costas, Julio (Comerciante, Vigo)	198	12/01/1950
Leiras Méndez, Manuel (Xerente Banco de seguros do Estado, Montevideo)	199	30/08/1954
Viñas Cortegoso, Luís (Inspector 1ª ensinanza, Vigo)	200	17/11/1949
Filgueira Valverde, José (Catedrático, Pontevedra)	201	10/12/1950
Martínez Risco, Sebastián (Avogado, A Coruña)	202	26/01/1951
Dónega Rozas, Marino (Avogado, A Coruña)	203	26/01/1951
Mann, Roderick Price (Cable inglés, Vigo)	204	12/01/1951
Mariñas del Valle, Genaro (Comerciante, A Coruña)	205-206	26/01/1951
Requejo Dominguez, Alejandro (Perito mercantil, Vigo)	207	25/01/1951
Viñas Cortegoso, Indalecio (Industrial, Pontevedra)	208	29/01/1951
Cabo Fernández, Luís (Comerciante, Vigo)	209	08/02/1951
García Briones, Ramón (Funcionario obras porto, Vilagarcía)	210	08/02/1951
Fernández Gallego, José (Escritor, Ourense)	211-212	10/02/1951
Pulpeiro Villamil, Eliseo (Buenos Aires)	213	22/08/1956
Casas Blanco, Augusto (Secretario do Goberno Civil, Barcelona)	214	05/08/1951
Mañas Sanfrutos, Luís (Madrid) (Gestur administrativo, Madrid)	215	23/12/1949
González Portela, David (Comerciante, Vigo)	216	05/11/1951

Gil Varela, Álvaro (Enxeñeiro Agrónomo, Madrid)	217-226	10/08/1953
González Goberna, Euloxio	227	30/08/1954
Cantero Martínez, Ramiro (Montevideo)	228	30/08/1954
Lima Rodríguez, Luís	229	30/08/1954
Viñas Cortegoso, Luís (Inspector 1ª ensinanza, Vigo)	230	29/01/1954
Viana Conde, Antonio (Avogado, Vigo)	231	30/09/1955
Fernández Méndez, Gabriel (Médico, Vigo)	232	26/11/1953
Saco López, Cesáreo (Avogado, Monforte)	233	12/06/1955
González García-Paz, Sebastián (Catedrático, Puerto Rico)	234	24/06/1955
Requejo Dominguez, Alejandro (Perito mercantil, Vigo)	235	24/06/1955
Casal Rivas, Alberto (Notario, Vigo)	236/238	29/07/1955
Ferreiro, Celso Emilio (Procurador, Vigo)	237	29/07/1955
Sieira Stone, Victor (Investigador, Vigo)	239	10/12/1949
Isla Couto, Jaime (Avogado, Vigo)	240	29/03/1951
Álvarez Blázquez, Emilio (Canciller Consulado Uruguayo, Vigo)	241	07/05/1956
Villaverde, Elpidio (Comercial e político, Vilagarcía)	242-245	30/05/1956
García Sabell, Domingo (Médico, Santiago)	246-250	25/12/1952
Villaverde, Elpidio (Comercial e político, Vilagarcía)	251	30/05/1956
Fernández Álvarez, Benito (Funcionario, Ourense)	252	07/07/1959
Fernández Pintos, Julio (Santiago)	253	12/01/1960
Fernández Álvarez, Benito (Funcionario, Ourense)	254	31/08/1960
Crestar Díaz, Luisa (Funcionaria, Santiago)	255	13/01/1961

Sixto Seco, Agustín (Médico, Santiago)	256-260	24/01/1961
Santiago García, Silvio (A Coruña)	261	17/06/1961
Barrera Fernández, Feliciano (Economista e empresario, Madrid)	262-266	15/01/1962
Fontenla Méndez, José Luís (Axente de Seguros, Pontevedra)	267-275	15/01/1962
Isla Couto, Ramiro	276-277	-
López-Abente López, Antonio (Farmacéutico, Vigo)	278-279	-
Isla Couto, Ramiro (Axente comercial, Bogotá, Colombia)	376	15/10/1950
López, Perfecto (Comerciante, Buenos Aires)	377	12/01/1949
Vázquez Penabal, José F. (Comerciante, Buenos Aires)	378-379	20/05/1950 30/08/1954
Puente, Manuel (Industrial, Buenos Aires)	380-389	25/07/1950
Abraira, José Benito (Buenos Aires)	390	06/08/1953
Alfonso Reboreda, José (Buenos Aires)	391-392	06/08/1953
Alonso Pérez, Antonio (Buenos Aires)	393-394	04/08/1953
Cuñas García, Ángel (Empregado, Vigo)	395-396	06/08/1953
Prada Chamochín, Rodolfo (Axente comercial, Buenos Aires)	397-398	25/07/1953
Vázquez Iglesias, Javier (Buenos Aires)	399-408	25/07/1953
Pazos, Manuel (Buenos Aires)	409-410	06/08/1953
Rodríguez, Antón (Buenos Aires)	411	06/08/1953
Santiago Rodríguez, José	412-413	06/08/1953
Ucha Rodríguez, Manuel (Buenos Aires)	414	06/08/1953
Vecino Oxea, José (New York)	415	25/07/1957

Valenzuela Otero, Ramón (Buenos Aires)	416	06/08/1953
Nogueira, Daniel (Buenos Aires)	417	06/08/1953
Fernández del Riego, Francisco (Avogado, Vigo)	418	14/11/1949
Iglesias Rivadulla, José (Buenos Aires)	419	06/08/1953
Fernández, Félix/fiz (Médico, Buenos Aires)	420-421	06/08/1953
García, Eugenio/Uxío (Buenos Aires)	422-423	07/08/1953
Maceda, Rosendo (Vilalba)	424	25/07/1953
Represas, Antonio (Buenos Aires, Arxentina)	425-429	28/01/1953
Prada Camochín, Rodolfo (Axente comercial, Buenos Aires)	430-432	25/07/1953
Elías Otero	433	07/08/1953
Martinich, Pedro (Montevideo, Uruguai)	434	30/08/1954
Dapresa Esmerode, Moisés (Buenos Aires, Arxentina)	435	06/08/1953
Canabal Fuentes, Jesús (Montevideo, Uruguai)	436-443	30/08/1954
Pérez, Marcelino (Montevideo, Uruguai)	444	Antes de 1960
García, Maximino	445	Antes de 1960
González Martínez, Xosé	446	30/08/1954
Comesaña Giráldez, Eugenio (Montevideo, Uruguai)	447	30/08/1954
Añón Canedo, José (Empresario, Montevideo, Uruguai)	448	25/07/1954
Martínez Castro, Juan (Empregado multinacional, Montevideo, Uruguai)	449	30/08/1954
Suárez Dopazo, Antón (Buenos Aires, Arxentina)	450	1953
Cancela Feijóo, José (Médico, Montevideo)	451-452	31/10/1955
Canabal Fuentes, Jesús (Montevideo)	453-454	14/07/1956
Ucha Rodríguez, Manuel (Buenos Aires)	455	06/08/1953

Domínguez Benavides, Álvaro (Médico, Vigo)	456-7	03/10/1957
Mosteiro, Ramón (Nova York)	458-462	03/10/1957
López Romero, Perfecto (Xornalista, Buenos Aires)	463-467	15/10/1958
Somoza Outeiral, Antón (Industrial, Caracas)	468	16/10/1961
Mateo Humberio, Victorino (Caracas, Venezuela)	469	06/08/1958
Somoza Outeiral, Antón (Industrial, Caracas, Venezuela)	470-471	16/10/1961
Domínguez Benavides, Álvaro	472-473	16/10/1961
Mourente, Ramón (Buenos Aires, Arxentina)	474-483	13/11/1961
Fernández Génova, Valentín (Buenos Aires, Arxentina)	484	28/02/1962
Díaz, Antón (Buenos Aires, Arxentina)	485-486	06/08/1953

Ata 1963 habería 389 accións escrituradas, quizais máis porque como dicimos é moi difícil pola documentación coa que contamos aseverar as cifras, aínda que si podemos afirmar que serían moi aproximadas. Como podemos ver deixáronse accións sen subscribir e comezan a partir da 376 para os emigrantes e exiliados, aínda que nun determinado momento xa non parece que se mantivera esa diferenza.

Logo atopamos algúns destes nomes riscados e por riba outros propietarios desas accións, poñemos a continuación estes casos e tamén outros que aparecen nalgúns follas, pero sen datar ou sen asignación de acción. Con todo preferimos inserilos para que queden os nomes presentes á falta de obter novas pistas para pechar este capítulo.

Carballo Calero, Ricardo	487-488	
Fernández de la Vega, Celestino	489-490	
Otero Pedrayo, Ramón	491-495 ou 500	
Bello Luaces, Joaquín (Montevideo)	48	01/10/1954

Cuíñas García, Ángel (Empregado, Vigo)	391-2/395-6/409	06/08/1953 06/08/1953
Fernández Álvarez, Benito (Funcionario, Ourense)	32/252/254	30/08/1954 07/07/1959 31/08/1960
García, Maximino (Montevideo)	445	Antes de 1960 sic
Lamas Carreras, Antonio (Montevideo)	78-79	30/08/1954
Luís Rodríguez, Guillermo (A Coruña)	68	18/10/1954
Martínez González, Manuel M. (Empresario, Montevideo)	71	30/08/1954
Nogueira, Daniel (Buenos Aires, Arxentina)	417	
Vidal Pazos, Raimundo (Avogado, Vigo)	197	
Sixto López, José		
Sieiro Martínez, Joaquín		
Antón Rodríguez		
José F. Vázquez Penabad		
Rosendo Maseda		
Uxío García	422-423	
José Alfonso		
Centro de Ensinanza “Bóveda” (Ourense)	32-35	
Caamaño Bournacell, José (Madrid, RAE)		
Corral, M ^a Carme (Lugo)		
González Alegre, Ramón (Avogado, Vigo)		
Ledo López, José Manuel (Médico, Monforte de Lemos)	1 acción	

López Abente, Antonio	2 accións	
Otero Abeledo, José (Laxeiro) (Pintor, Vigo)	130	
Puime Queimadelos, Guillermo (Empresario, Vigo)		
Rodríguez, Guillermo Luís	1 acción	
Sesto López, José (Avogado, Vigo)	174	
Ferreiro Míguez, Celso Emilio (Procurador, Vigo)	174/237	31/01/1955 29/07/1955
Sevillano García, Ángel (Xornalista, Vigo)	175	
González Martínez, José (Montevideo)	216	05/11/1951
García Picher, Joaquín (Intendente municipal, Vigo)	239	10/12/1949

Houbo unha ampliación de capital entre 1971 e 1975, con anterioridade escrituráronse máis accións, pero decidimos non incluír na listaxe aquelas que tiñan data de despois de 1963. Durante os anos anteriores Fernández del Riego e os irmáns Isla fixéronse con accións que quedaran sen desembolsar e ampliaron así o capital social, pero nunca puideron sumar máis de dez accións que era o máximo.

Anexo 7. Subscritores da Editorial Galaxia. Elaboración propia

Apellidos / Nome / Residencia	Subscripción	Outros datos
Abraira, José B. (Buenos Aires, Arxentina)	Grial/Galaxia/REG	B 1967
Abreu Franco, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Acuña Sánchez, Ramón Luís	Agasallo Retirar	Director <i>El Correo Gallego</i>
Acuña, José Luís (Ourense)		
Agrupación “O Facho” (A Coruña)		
Agrupación Cultural Auriense (Ourense)		
Aguiar Álvarez, Raimundo (Arzúa, A Coruña)	Grial/Galaxia/REG/Salnés	Faleceu en 1968
Aguiar, José María Librería (Mondoñedo, Lugo)		
Aguilar S.A. Ediciones. Servicio de novedades (Vigo, Pontevedra)		
Alfageme del Busto, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Salnés	
Alfaya, Juan (Vigo, Pontevedra)		
Alfonsín Castrelos, Jaime (Madrid)		
Aller Goyanes, José (Lalín, Pontevedra)		
Allue Andrade, Jose Luís (Albacete/Madrid/Monforte)		Ramón Piñeiro
Almacén de Papel Uzturre (Sárdoma, Pontevedra)		
Alonso Amat, Fernando (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	
Alonso Encino, Joaquín (Madrid)	Grial	
Alonso Gonda, Manuel (Vigo, Pontevedra)		
Alonso Montero, Xesús (Madrid)		

Alonso Pedreira, Manuel (Madrid)		
Alonso Pérez, Antón (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/Grial/REG	B 1968
Alonso Ron, Leandro (Ribadeo, Lugo)	Grial/Galaxia	
Alonso Valverde, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Salnés/Grial	
Alonso, Bladimiro (Avilés, Asturias)		
Alonso, Eliseo (Tui, Pontevedra)		
Álvajar, César (París, Francia)	Galaxia	B 1960 / Neira Vilas
Alvar Abraldes, Sacramento (Ronda, Málaga)		
Álvarez Blázquez, Álvaro (Vigo, Pontevedra)		
Álvarez Blázquez, Darío (Vigo, Pontevedra)		
Álvarez Blázquez, José María (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	B
Álvarez Campos, Camilo (Guipúzcoa)	Galaxia	B 1972
Álvarez Domínguez, Bautista (Madrid)	REG/Grial/Galaxia	B 1970
Álvarez Dopazo, Antonio (Ourense)		
Álvarez Esteves, Américo (Lisboa, Portugal)	Grial	B 1974
Álvarez Fernández Cid, Carlos (Ribadeo, Lugo)		
Álvarez Gándara, Darío (Vigo, Pontevedra)		
Álvarez López, Julio		
Álvarez Martínez, Laureano (A Coruña)		
Álvarez Rodríguez, Enrique (Ourense)		
Álvarez Rubio, Francisco (Ferrol, A Coruña)	Grial/Galaxia	
Álvarez Tejada, Xavier (Barcelona)	Galaxia	

Álvarez Vidal, Gerardo (Ribadavia, Ourense)	Grial	
Álvarez, Amadeo (Oviedo, Asturias)		
Álvarez, José (Lugo)		
Alves Mendes, Augusto (Coimbra, Portugal)	Grial	B 1974 / Rodrigues Lapa
Ameijeiras Recuero, Juan Gerardo (Pontevedra)		
Andrade Cimadevila, Isidoro (Vigo, Pontevedra)		
Andrade Cimadevila, Juan Manuel (Vigo, Pontevedra)	Grial	B
Andrade Rodríguez, Rodolfo (Vigo, Pontevedra)		
Añón Canedo, José (Montevideo, Uruguay)	REG/Galaxia/Grial	B 1966
Antúñez, Julio Librería (Pontevedra)		
Arambillet García, Fernando (A Coruña)	Grial/Galaxia	B 65
Aranar Suárez, Carlos (Barcelona)	Grial/Galaxia	Agustín Caamaño
Araújo, Delfín (Barcelona)		
Ares Feal, Pablo		
Argomaniz Iguidazu, Vicente (San Sebastián)	Grial/Salnés	
Arias López, Valentín (Sarria, Lugo)		
Arias Rodríguez, César (Madrid)		
Arias Varela, Ramón (Vigo, Pontevedra)		B 1955
Arias, César (Ourense)		B polo incidente de Ourense
Arjona, José A. (Madrid/Vigo)	Só propaganda Grial	B 1967
Armesto, Victoria (Madrid)		
Armexo Araújo, Gonzalo (Santiago, A Coruña)	Grial	B 1973

Arteaga Diéguez, Hortensia (San Sebastián)		
Artes Gráficas A. Santiago (Viveiro, Lugo)		
Asociación Argentina de Hijos de Gallegos (Buenos Aires, Arxentina)	REG/Grial/Salnés/Galaxia	B 1969
Asociación Cultural (Vigo, Pontevedra)		B
Asoc. de Cultura e Arte “Santa Cecilia” (Marín, Pontevedra)		B 1971
Atanasio, Ernesto (Carballiño, Ourense)		
Ateneo de Oviedo (Oviedo, Asturias)	Grial	B 1966
Atlántida Editora (Coimbra, Portugal)		
Azcona, Xosé A. (Vigo, Pontevedra)	Propaganda	
Balboa Amado, Ángel (Lugo)		
Balboa López, Francisco (Vigo, Pontevedra)		
Balboa López, Manuel (A Coruña)	Grial/Galaxia	Faleceu en 1968
Balboa, Gustavo (A Coruña)	Grial	B 1968
Balmes. Librería (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Baltar Domínguez, Ramón (Santiago, A Coruña)		
Banco de Galicia (Montevideo, Uruguai)	Grial/Galaxia	B 1968 / A. Crestar
Bará Álvarez, Modesto (Pontevedra)	Galaxia	B 1965
Barral Andrade, Ramón (Poio, Pontevedra)		
Barreiro Martínez, Luciano (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	A 1963 / B 1969
Barreiro Rial, Jesús (Vigo, Pontevedra)	Grial	B 1965
Barreiro Rivas, José Antonio (Madrid)	Galaxia	Ramón Lorenzo

Barreiro Salaño, Francisco (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	Faleceu en 1973
Barros Sobrino, Julio (Santiago, A Coruña)	Galaxia	
Barxa Álvarez, Nemesio (Ourense)		
Basanta, José Luís (Miranda del Ebro, Burgos)		
Bazar El Cielo Librería (Verín, Ourense)		
Bazar González (Ferrol, A Coruña)	Discos	
Bazar Martí (A Coruña)	Discos	
Bazar Puga (Ourense)	Discos	
Bazar Radio Meilán (Lugo)	Discos	
Beiras García, Amador (Santiago, A Coruña)		
Beiras García, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	Faleceu en 1968
Beiras García, Manuel (Santiago, A Coruña)		
Beiras Torrado, Alexandre (Barcelona)	Grial	B 1968
Beiras Torrado, José Manuel (Santiago, A Coruña)	Galaxia	
Bello Luances, Joaquín (Montevideo, Uruguai)	Galaxia/REG	Faleceu en 1963 / B 1966
Bermúdez de Castro y Rebellón, Alfredo (Viveiro, Lugo)	Galaxia/Grial	B 1967
Bernal López, Diego (Santiago, A Coruña)	Galaxia	
Bernández Losada, Ángel (Bilbao)		
Bernárdez, Juan (Vigo, Pontevedra)		
Biblioteca Centro Gallego de Barcelona (Barcelona)		
Biblioteca Colegio Chaminade (Madrid)	Grial	B 1968
Biblioteca da “Casa de Galicia” Las Palmas de Gran Canaria		desconto 10%

Biblioteca de Filosofía y Letras (Santiago, A Coruña)		
Biblioteca Menéndez Pelayo (Castropol, Asturias)		Paga Agustín García
Biblioteca Menéndez Pelayo (Castropol, Asturias)		Paga Fermín Penzol
Biblioteca Municipal (Vigo, Pontevedra)	Oficial 3 exemplares	
Biblioteca Municipal Monforte de Lemos (Monforte, Lugo)		
Biblioteca Viejo Pancho (Ribadeo, Lugo)		Paga Casa Galicia en Nova York
Bibliotecario Casa Galicia Las Palmas (José M. Pajares Pérez)		
Bibliotecario do Centro Galego de Barcelona (Manuel M ^a González)		
Blanco Amor, José (Buenos Aires, Arxentina)	Agasallos	Xornalista en <i>La Nación</i>
Blanco Fuentes, Mario (A Estrada, Pontevedra)	Edicións especiais	B 1974
Blanco Maneiro, Jose (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Blanco Quintela, Manuel (Carballiño, Ourense)		
Blanco Valeiras, José (Carballiño, Ourense)		
Blanco, Ramón (Madrid)	Grial	
Botana González, Juan Antonio (Madrid)	REG	
Bouza Brey, Fermín (Santiago, A Coruña)	Salnés/Agasallo Grial	Faleceu en 1973
Bouza Brey, Luís (Vilagarcía, Pontevedra)		
Brañas Cancelo, Pedro (Santiago, A Coruña)	Galaxia	B 1967
Bravo Blanco, Manuel (Noia, Pontevedra)	Grial	B
Bruquetas Senra, Miguel Anxel (Salamanca)	Grial	B 1968
Buceta, Juan (Vilagarcía, Pontevedra)		
Bugallal y Marchesi, José Luís (A Coruña)	Galaxia	B 1967

Bugallo Orozco, Emilio (Vigo, Pontevedra)		
Burgo González, Francisco Xavier (Madrid)	Grial	
Caamaño Suárez, Manuel (A Coruña)	Galaxia/Grial	A 1960
Cabo Fernández, Luís (Vigo, Pontevedra)		
Cabo Fernández, Ramón (Guipúscoa)	Galaxia/Grial	B 1968
Cabo Rey, Cándido		
Cabo Varela, Daniel Librería (Chantada, Lugo)	Galaxia	25% desconto
Cachafeiro Carballeira, Julio (Meira, Lugo)		
Cachafeiro Gil, Mercedes (Salamanca)	Grial	
Cachaldora Rodríguez, Félix (Monforte de Lemos, Lugo)	Galaxia	
Cadahia Vázquez, José María (Taboada, Lugo)		
Calvete, Herminio (Pontevedra)	Galaxia/Grial	B 1973 / Raimundo Patiño
Calviño Castelo, Santiago (A Coruña)	Grial	
Camiña, Alberto R. (Sabadell, Barcelona)	Grial	B 1968
Canabal Fuentes, Jesús (Montevideo, Uruguai)	REG/Grial/Galaxia	B 1960
Canabal Fuentes, José (Montevideo, Uruguai)	REG/Grial/Galaxia	B 1966
Canabal Fuentes, Manuel (Montevideo, Uruguai)	REG/Grial/Galaxia	B 1966
Candeira Pérez, Celso (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	B 1967
Cañizo Gil, Manuel (Vigo, Pontevedra)		
Capitolino Nartín González, Juan (Madrid)		
Carbajo Madrigal, Alfonso (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Carballal Guerrero, Manuel (Ferrol, A Coruña)		Domingo García Sabell

Carballo Calero, Ricardo (Lugo)		
Carballo Mosquera, Jesús (Lugo)		
Carmena Vázquez, Juan José (Madrid, Ourense)	REG	
Carrasco Duaso, Dámaso (Vilagarcía, Pontevedra)		B 1967
Carré Alvarellos, Leandro (A Coruña)	Galaxia	B 1963
Carro García, Xesús (Santiago, A Compostela)		
Carro, Francisco Javier (Madrid/Alacante)	Galaxia/Salnés	
Carvajal, Francisco (Madrid)		
Casa de Galicia (Nova York, EE.UU.)		
Casa del Libro (Barcelona)		
Casa Gayoso. Librería (Vilalba, Lugo)	Galaxia/Salnés	
Casado Nieto, Manuel (Barcelona)		Presidente do Centro Galego de Barcelona
Casal Pardo, Juan Ignacio (A Coruña)		
Casanovas, Alfredo (Barcelona)	Grial	
Casares Mouriño, Carlos (Ourense)	Grial	Moreda
Casas Blanco, Augusto (Barcelona)	Galaxia/Grial/Salnés	Faleceu en 1973
Casas, Gerardo (Venezuela)	Galaxia	
Casino de Pontevedra		
Castaño Sanjuan, Teófilo (Vigo, Pontevedra)		
Castillo-Elejabeytia, Dictinio de (Madrid)		
Castrelo Penas, Luciano (Pontevedra)		
Castro Dorrego, Antonio (Barcelona)		

Castro Gallego, Salvador (Lugo)		
Castro Pires de Lima, Fernando de (Porto, Portugal)	Galaxia/Grial	Faleceu en 1973
Castro, Antonio (Madrid)		
Castromán Ochoa, Lourdes (Santiago, A Coruña)		
Cela, Camilo José (Palma de Mallorca)	Agasallos	
Central Librería (Ferrol)		25% de desconto
Centro Gallego Madrid	Galaxia/Grial	
Cerdeiras Rey, José (Madrid)	Galaxia/Grial	
Cerdeiras, José (Barcelona)		
Cervantes Librería (Pontevedra)		
Cid Prada, Antonio (Ourense)		
Cidoucha Toubes, José M ^a (Pontevedra)	Galaxia/Grial	B 1968 / Cribeiro
Círculo Mercantil e Industrial (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	R. Piñeiro
Círculo Mercantil e Industrial (Santiago, A Coruña)	Grial	
Círculo Recreativo de Artesanos (Ourense)	Galaxia/Grial	
Club Artístico (Ribadavia, Ourense)		
Club Español E.V. (Alemaña)	Grial	B 1967
Colexio Fingoy (Lugo)		
Comandante Crusant (Vigo, Pontevedra)		
Comercial Lufer (Vigo, Pontevedra)	Discos Propaganda	
Comercial Saba (Lugo)	Discos	
Conde Botas, Isidro (A Coruña)	Galaxia/Grial	B

Conde Cid, Alfredo (Pontevedra)	Galaxia/Salnés	García Bodaño
Conde Ribera, C. (Sevilla)	Agasallos	
Conselleiro Director de Artes Gráficas (Vigo, Pontevedra)	Agasallo del Riego	
Cordal López, Mario (A Coruña)	Galaxia Grial	B 63 Basilio Losada
Cormo López, Rafael (Madrid)	Subscriber especial	B 1973
Corominas, Joan (Barcelona)	Propaganda e algún libro	
Corral Iglesias, José Alberto (A Coruña) Agrupación “O Facho”		
Cortezón Álvarez, Daniel (Ribadeo, Lugo/ Madrid)		
Costa Clavell, Javier (Chantada, Lugo)		
Costa López, Javier (Chantada, Lugo)	Grial	
Couceiro Corral, Pedro (Montevideo, Uruguai)	REG/Grial/Galaxia	B 1966
Crego, Benito (Ferrol, A Coruña)	Galaxia	B
Crespo Martínez, Juventino (Ourense)		
Crestar Faraldo, Antonio (Montevideo, Uruguai)	Grial/Galaxia	B 1966
Cribeiro, José Alejandro (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Cuadrado Maseda, G. (Mondoñedo, Lugo)		
Cuervo Cortés, José (Ribadeo, Lugo)	Galaxia	
Cuíñas García, Ángel (Vigo, Pontevedra)	Grial	
Cuíñas García, Ángel (Vigo, Pontevedra)		
Dans Boado, José (A Coruña)		
Dapena Alfonsín, Francisco (Barcelona)	Galaxia	B 1962 / Caamaño
Dapena, Tomás (Betanzos, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1967

Dávila Fernández, Jaime (Vigo, Pontevedra)	REG	
De la Peña, José Carlos (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	B 1970 / Xaime Isla
Delgado Paz, Abelardo (Lugo)		
Destar, Enrique (Xinzo, Ourense)	Salnés/Galaxia	B
Deus Vázquez, Arturo (Santander) Presidente do Centro Gallego		
Díaz Moure, Ramón (Monforte, Lugo)	Galaxia/Grial	B 1966
Díaz Pardo, Isaac (Sargadelos, Lugo)		
Díaz, Gustavo (A Coruña)		
Digesa. Distribuidora (Barcelona)	Novidades	
Digesa. Distribuidora (Madrid)	Non enviar Grial	
Dinor Librería (San Sebastián)		25% desconto
Director da revista <i>Chan</i> (Madrid)	Agasallo, retirar	
Director La Noche (Santiago, A Coruña)	Grial/Galaxia	
Distribuidora Barbará (Barcelona)	Non enviar Grial	
Distribuidora IFAC SA (Madrid)		
Doallo Quindos, Ramón (A Coruña)		
Dobarro, Cipriano (Ferrol, A Coruña)	Grial	
Docampo Otero, Gustavo (Santiago, A Coruña)		
Domínguez Benavides, Álvaro (Caracas, Venezuela)	Galaxia/Grial non enviar Salnés	Ramiro Isla
Domínguez Borrajo, Emilio (Las Palmas de Gran Canaria)		
Domínguez Quiroga, Manuel (Ourense)	Grial	
Domínguez Sánchez, Ramón (Santiago, A Coruña)	REG	

Domínguez, José Francisco (Bilbao)		
Dónega Rozas, Marino (A Coruña)	Grial/Galaxia	20% desconto
Dorado Vitorio, Honorato (Foz, Lugo)		
Duyos Banguino, Antón Luís (Pontevedra)	Galaxia	
Echevarría de Sesto, María del Carmen (Pontevedra)		
Echevarría Novoa, Clemente (Xixón/Pontevedra)		
Ediciones Pasionistas. Editorial-Librería (Bilbao)		
Editorial Argos Librería (Barcelona)		
Editorial Gómez (Pamplona)		
Eiras Abal, Segundo (A Coruña)		
Eirín Torres, Francisco (Pontevedra)		
El Correo Gallego. Librería (Ferrol, A Coruña)		25% de desconto
Electrogar (Vigo, Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Elias de Tejada, Francisco (Sevilla)		
Empresas Reunidas S.A. (Ourense) Antón Fernández		
Esmoris Recaman, Francisco (Fistera, A Coruña)		Faleceu en 1967
Estévez, Arturo (Granada)		
Eurico de la Peña (Madrid)	Grial	B 1973
Fabeiro Fernández, José (Muros, A Coruña)	Galaxia	
Fabeiro Gómez, Manuel (Noia, A Coruña)		
Fabra Maneiro, Gustavo (Madrid)	Grial	
Falcón Martínez, Constantino (Madrid)	Galaxia	Ramón Lorenzo

Fariña Couto, Luciano (Santiago, A Coruña)		
Fariña Couto, Luciano (Santiago, A Coruña)	Grial/Galaxia	B
Faura (Vigo, Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Feijoo Rodríguez, Eloy (Portomouro, A Coruña)		
Feijóo, María del Carmen (Buenos Aires, Arxentina)	REG/Galaxia/Salnés/Grial	
Fentanes Merino, Gerardo (Lalín, Pontevedra)		
Fernández Abella, Juan José (Ourense)		
Fernández Albor, Gerardo (Santiago, A Coruña)		
Fernández Álvarez, Bieito (Ourense)		
Fernández Areal, Manuel (Barcelona)	Agasallo	B 1973 / Director semanario Mundo
Fernández Arias, Gustavo (Vilalba, Lugo)		B 1964
Fernández Banda, Manuel (O Grove, Pontevedra)		
Fernández Barreiro, Manuel (Ferrol, A Coruña)		
Fernández Blanco, Abelardo (Madrid)		
Fernández Blanco, Eduardo (Madrid)		
Fernández Cadorniga, Enrique		
Fernández Calvo, Mario (Vigo, Pontevedra)		
Fernández Dávila, Román (Vigo, Pontevedra)		
Fernández de la Vega, Celestino (Lugo)	Galaxia/Grial	
Fernández del Riego, Domingo (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Fernández del Riego, Francisco (Vigo, Pontevedra)		Colaborador directo
Fernández del Riego, Joaquín (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	

Fernández Fernández, Manuel (Vigo, Pontevedra)		
Fernández Gasalla, Manuel (Ferrol, A Coruña)	Grial	A 1963 / B 1970
Fernández Gómez, Antonio (Goián, Pontevedra)	Galaxia	B
Fernández Grande, Miguel (Vilar de Barrio, Ourense)		
Fernández López, Antonio (Lugo)	Agasallos	Faleceu en 1971 / Conselleiro
Fernández López, Ramón-Clemente (Barcelona)		
Fernández Méndez, José (A Coruña)	Agasallos	Redactor xefe <i>Ideal Gallego</i>
Fernández Míguez, Enrique (A Toxa, Pontevedra)		
Fernández Osorio-Tafarell, Bibiano (República do Congo)		
Fernández Paris, Joaquín		
Fernández Penzol, Fermín (Santiago, A Coruña)		
Fernández Piña, José Ramón (Vigo, Pontevedra)		
Fernández Pintos, Julio (Santiago, A Coruña)		
Fernández Sánchez, Antón (Ourense)		
Fernández Suárez, Francisco (Barcelona)		
Fernández Teijeiro, Manuel M ^a (Monforte, Lugo)	Grial/Galaxia/Salnés (non temas economía)	B 1973
Fernández Veiga, Pedro (Montevideo, Uruguai)	Grial	B 1965 / A. Crestar
Fernández Vidal, Pedro (Zaragoza)	Só propaganda	
Fernández Villar, Luís (Lugo)	Galaxia Grial	Faleceu 73
Fernández y Fernández, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Fernández, Dolores (A Coruña)	Grial	
Fernández, Francisca Libreiro (Vigo, Pontevedra)		

Fernández, Leonardo (Valencia)		
Ferreiro, Celso Emilio (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	B
Flomar Requejo, Joaquín (San Estevo de Sil, Lugo)		
Fojo Díaz, Jesús Librería (Ortigueira, A Coruña)		
Follas Novas (Buenos Aires, Arxentina)		
Fono Film (Vigo, Pontevedra)	Discos/propaganda	
Fontán González, José Ramón (Vigo, Pontevedra)		
Fontenla Méndez, José Luís (Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Fraguas Fraguas, Antonio (Lugo/Santiago)		
Froiz, José (Vigo, Pontevedra)		B 1953
Fuente Bermúdez, José María de la (Mondoñedo, Lugo)		
Fuentes Noya, Manuel (Ferrol, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1973
Fuentes Iboya, Manuel (Ferrol, A Coruña)	Grial	B 1966
Gago Otero, Pablo (Lugo)		Abelardo Fernández Blanco
Galdo. Tomás “El Estanco” Librería (Viveiro, Lugo)		25% de desconto
Galerías Artes (A Coruña)	Discos/propagandas	
Gamallo Fierros, Dionisio (Ribadeo, Lugo)		
García Agudín, Pedro (Barcelona)		
García Alén, Alfredo (Pontevedra)		
García Alén, Luciano (Santiago, A Coruña)		
García Barros, Manuel (A Estrada, Pontevedra)	Agasallos R. Piñeiro	B 1969
García Besada, Alberto (O Grove, Pontevedra)	Grial	B 1973

García Bodaño, Salvador (Santiago)		
García Cotarelo, Xosé (Lugo)	Grial	B 1965
García Devesa, M ^a del Carmen (Santiago, A Coruña)	Grial	B 1968
García Díaz, Justo (Vilagarcía, Pontevedra)	Grial	
García Durán, Juan (EE.UU./Montevideo)		
García Fernández, Antón (Madrid)	Salnés	
García Fernández, Elisardo		
García Fernández, Mercedes (Colexio Sagrado Corazón, Lalín)	Grial	Bernardino Graña
García Fernández, Mercedes (Santiago, A Coruña)	Galaxia	Salvador García Bodaño
García García, Manuel (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	
García Martínez, Manuel (Carballo, A Coruña)		
García Pereira, Juan (Santiago, A Coruña)		
García Pérez, Agustín (Vilanova de Lourenzá, Lugo)	Galaxia	
García Pichel, Joaquín (Vigo, Pontevedra)		
García Rincón, Enrique (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia/Salnés	B 1973
García Sabell, Domingo (Santiago, A Coruña)		
García Santiago, Julio (Ourense)		
García Seoane, José (Pontevedra)	Grial	B
García, Uxío (Buenos Aires, Arxentina)	REG/Grial/Galaxia	B 1968
Gil Armada, Juan (Santiago, A Coruña)	Salnés	
Gil Varela, Emilio (Lugo)		
Giménez Bascoy, Enrique (Vigo, Pontevedra)		

Giménez Isla, Miguel (Vigo, Pontevedra)		
Giráldez (Vigo, Pontevedra)	Discos/propaganda	
Girón Astray, Ramón J. (Póboa do Caramiñal, A Coruña)		
Gómez Barros, José (Vigo, Pontevedra)		
Gómez Blanco, José (Pontevedra)	Grial	B 1965
Gómez González, José (A Coruña)	Galaxia	B 1973
Gómez Torres, Luís (Vilagarcía, Pontevedra)	Grial	
Gómez Ulla, Luís		
González Carrero, Sócrates (Vigo, Pontevedra)		
González Cebrián, Juan (A Coruña)	Galaxia/Grial	
González Cerecedo, Francisco (Madrid)	Galaxia	
González Gándara, Remigio (Vigo, Pontevedra)		
González García Paz, Daria (Pontevedra)	Grial	B 1973
González García Paz, Sebastián (Pontevedra)		
González García, Enrique (Pontevedra)	Galaxia/Grial	B 1967
González García, Luís (Madrid)	Galaxia	B
González Laso, Claudio (Ourense)		
González Martínez, Francisco (Ourense)		
González Martínez, Guillermo (Monforte, Lugo)		B 1970
González Martínez, Xosé (Vigo, Pontevedra)	Grial	
González Meire, Antonio (Barcelona)	Galaxia	
González Pastoriza, Roberto (Vigo, Pontevedra)		

González Portela, Armando (Vigo, Pontevedra)	Grial	A 1963
González Prieto, Antonio (Barcelona)	Galaxia	
González Robalto, Ángel (Madrid)		B 1968 falecemento
González Salgado, Eleuterio (Ourense)		
González Suárez-Llanos (Lugo)		
González, Antonio (Bilbao)	Grial	A 1966
Goyanes, Fernando (Ourense)	Grial	B 1966
Gran Vía. Librería (Vigo, Pontevedra)		
Graña Villar, Bernardino (Zaragoza)		
Grandal Tudoli, Josefina (Ferrol, A Coruña)	Galaxia	
Griño Rabert, Juan (Vigo, Pontevedra)		20% desconto
Guardado G., Julio Máximo (Santiago, A Coruña)		
Guede, Isidro (Ourense)		Agasallo del Riego
Guerra da Cal, Ernesto (EE.UU.)	Galaxia/Grial	B 1973
Guimarães & Cia Editores (Lisboa)		25 % de desconto
Guitián Carballal, Laureano (A Coruña)	Grial	
H. González Besada (Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Hermanidad Gallega de Venezuela (Caracas, Venezuela)	Grial/Galaxia	B 1966
Hernández Penide, Enrique (Tenerife)		
Herrero Álvarez, Carlos (Barcelona/Vigo)		
Herrn Virar (Stuttgart, Alemaña)	Grial	Fernando Dgz. Reboiras
Hispano Argentina-Libros S.A. (Barcelona)	Propaganda	

Ibáñez Fernández, José	REG/Grial/Galaxia/ Propaganda	
Iglesia Alvariño, Aquilino (Santiago, A Coruña)		
Iglesia Ferreirós, Aquilino (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1963
Iglesias Conde, Enrique (A Coruña)	Grial	B 1966
Iglesias Vilarelle, Antonio (Pontevedra)	Galaxia/Grial	B 1964
Iglesias, Ignacio (París, Francia)	Agasallos	
Imprenta y Librería F. Baquero (Tui, Pontevedra)		
Índice Histórico Español (Barcelona)	Enviar só col. de ensaíos	
Industrias Bendaña. Librería (Vilagarcía, Pontevedra)		25% de desconto
Industrias Miranda (A Coruña)	Discos	
Institut d'études Occitanes (Toulouse, Francia)	Intercambio Grial	B en 66
Instituto da Cultura Portuguesa		
Instituto Padre Sarmiento (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	
Isla Couto, Celso (Vigo, Pontevedra)		
Isla Couto, Fidel (Vigo, Pontevedra)		
Janeiro, Ernesto A. (Carballiño, Ourense)		
Juan Capitolino Martín González (Madrid)		
Kiosco Nuevo Librería (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Kiosco Valoy Librería (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
La hormiga de oro Librería (Barcelona)		25% de desconto
La Rápida. D. Florentino Calvo. Librería (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Lagarón Yáñez, Constantino (Lugo)		

Lago y Lago, Jesús (A Coruña)	Discos/Propaganda	
Lamapereira López, Antonio (Salamanca)	Grial	
Lamas López, Francisco (Madrid)		
Lastres López, Antonio (Santiago, A Coruña)		
Leal López, Antonio (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1964 / Moreda
Ledo López, José Manuel (Ferreira de Pantón, Lugo)		
Leira Tormo, Carlos (Santiago, A Coruña)		
Letras. Periódicos, Revistas, Libros (Vigo, Pontevedra)		
Librería (A Coruña)		25% de desconto
Librería “Gráficas Summa” (Oviedo, Asturias)	Novidades	B 1974 / R. Piñeiro
Librería Aguirre (Lugo)		
Librería Alonso (Lugo)		
Librería Araujo (A Coruña)	Galaxia	
Librería Avenida (A Coruña)		25% desconto
Librería Balado (Monforte de Lemos, Lugo)		
Librería Barbazán (Madrid)	Grial	
Librería Blanca (Xinzo de Limia, Ourense)		
Librería Cabado (Lugo)		
Librería Casas Blanco (Ourense)		
Librería Católica Orjales (Ferrol)		
Librería Celta (Lugo)		
Librería Central (A Coruña)		

Librería Central Librería (Ferrol)		
Librería Cervantes (Lugo)		
Librería Cervantes (Ribadeo, Lugo)		
Librería Cervantes (Salamanca)		
Librería Cervantes (Vigo, Pontevedra)		
Librería Científico-Técnica Inter (Santiago, A Coruña)		
Librería Clemente (Ourense)		25% desconto
Librería Colón (A Coruña)		
Librería Compostelana (Santiago, A Coruña)		
Librería Correos Calviño (Carballiño, Ourense)		
Librería Dalvix (Lalín, Pontevedra)		
Librería de los Bibliófilos Españoles (Madrid)		Gabriel Molina (Sucesora)
Librería de ocasión J. García (Santiago, A Coruña)		
Librería El Estanco (Viveiro, Lugo)		
Librería Franesqui (Ponferrada, León)		
Librería García Rico y Cia. (Madrid)		
Librería González (Santiago, A Coruña)		
Librería Herder (Barcelona)		
Librería Ibérica (Pontes de García Rodríguez, A Coruña)		
Librería Indalecio Viñas (Pontevedra)		
Librería José (Ourense)		
Librería José Álvarez Vázquez (Ourense)		

Librería José Fariña (Pontevedra)		
Librería José Porter (Barcelona)		
Librería Juan Buceta (Vigo, Pontevedra)		
Librería Julio (Pontevedra)		
Librería La Rápida (Vigo, Pontevedra)		
Librería La Región (Ourense)		
Librería Lino Pérez (A Coruña)		
Librería Lombardero (Ferrol, A Coruña)		
Librería Lombardero. Carlos Folla Cisneros (A Coruña)		
Librería Luís Martínez Gendra (Pontevedra)		
Librería Luís Molist (A Coruña)		
Librería Manuel Baamonde (Monforte de Lemos, Lugo)		
Librería Manuel Montero (Mondoñedo, Lugo)		
Librería Martí (A Habana, Cuba)		“D. Manuel Álvarez González”
Librería Miguel López Torre (Pontedeume, A Coruña)		
Librería Minerva (Caracas, Venezuela)	Galaxia	B 1964
Librería Mirto (Madrid)		
Librería Modesto Casas (Ourense)		
Librería Monterrey (Vigo, Pontevedra)		
Librería Pax (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Librería Platero (Ourense)		
Librería Poesía (A Coruña)		

Librería Porto (A Coruña)		
Librería Porto (Mondariz, Pontevedra)		
Librería Porto (Santiago, A Coruña)		
Librería Porto S.A. (A Coruña)		25% de desconto
Librería Porto S.A. (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Librería Puga (Madrid)		
Librería Rafael Tasis (Barcelona)	Grial	B 1967
Librería San Ramón (Carballo, A Coruña)		
Librería Souto (Lugo)		
Librería Tetilla (Vigo, Pontevedra)		
Librería Tuebols (Barcelona)		
Librería Wolfrum de Viena		
Librería Editorial Sucesores de Vda. Galí (Santiago, A Coruña)		
Librería y Papelería ASPA (Ciudad Real)		
Librería y Papelería Balmes (Lugo)		
Librería Zincke Hnos. (A Coruña)		
Lifesa-Distribuidora (Madrid)		45% de desconto
Lino Sánchez, José (Pontevedra)		
Llamazares, Manuel (Bilbao)		
Llosas de Bosch, Joan (Girona)	Illa Nova	
Llovo Santos, Adolfo (Vilagarcía, Pontevedra)	REG	B 1968
López Alén, Antonio (Madrid)	Grial	

López Bermúdez, Juan (Toba, A Coruña)		
López Carrera, Anselmo (Ourense)	Grial	B 1973
López Castro, Manuel (A Golada, Pontevedra)	Illa Nova	B
López Castro, Rodolfo (Barcelona)	Galaxia	B Basilio Losada
López Fernández, Manuel (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	Isla Couto
López Fernández, Xesús M ^a (Pontevedra)		
López Gracia, Ramón (Ferrol, A Coruña)	Grial/Galaxia	
López Nogueira, José Manuel (Santiago, A Coruña)		
López Otero, Cándido Casto (A Coruña)	Grial/Galaxia	Isla Couto
López Pardo, Ricardo (Lugo)	Galaxia	B 1967 falecemento
López Rodríguez, Luís (Monforte, Lugo)	Galaxia	Cesáreo Saco
López Salgado, Luís (Ourense)	Grial	
López Torre, Miguel Librería (Pontedeume, A Coruña)		
López, Jorge (Tafalla, Navarra)	Grial	B 1966
López-Pardo y López-Pardo, Luís (Avilés, Asturias)		
Lorenzo Sánchez, Antonio (Madrid)	Galaxia/Grial	B 1972
Lorenzo Vázquez, Ramón (Madrid/ Alemaña)	Grial/Galaxia	X. Isla Couto
Losada Castro, Basilio (Barcelona)		
Losada Díaz, Amando (Palas de Rei, Lugo)		
Losada Durán, Emilio (Ourense)	Grial/Galaxia	
Losada Pereira, Pedro (Monforte, Lugo)		
Losada Varela, Luciano A. (Madrid)	Galaxia/Salnés	B 1972

Losada Varela, Manuel (Madrid)	Só propaganda	
Lugrís, Ramón (Madrid)	Galaxia	
Luís Rodríguez, Guillermo (A Coruña)	Grial/Galaxia	20% desconto accionista
Macía Vázquez, Luciano (Sober, Lugo)		
Madeira, Raul (Soure, Portugal)	Grial	B 1970 / Rodrigues Lapa
Maestas, Loyola M. (EE.UU.)	Grial	
Maluquer, Jordi (Barcelona)	Agasallo Del Riego	
María Pascual, Javier (Madrid)	Agasallo Del Riego	
Mariñas del Valle, Jenaro (A Coruña)		
Márquez Peña, José (Vigo, Pontevedra)		
Martin Castro, Antonio (Las Palmas de Gran Canaria)	Grial	
Martín de Hijas Diez, Alberto (Santiago, A Coruña)	Galaxia	B
Martín Otero, Lorenzo (Lyon/París/Pontevedra)	Galaxia	
Martínez Andrade, Roberto (Monforte de Lemos, Lugo)	Galaxia	C.Saco
Martínez Barbeiro, Isabel (A Coruña)	Só cousas de arte	
Martínez Gómez, Marcelino (Montevideo, Uruguai)		Del Riego
Martínez González, José Manuel (Vigo, Pontevedra)	REG/Grial/Galaxia	B 1970
Martínez Lamela, Manuel (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/Grial	
Martínez Morás y Soria, Andrés (Vigo, Pontevedra)		
Martínez Roca, Ignacio (Madrid)	Galaxia	
Martínez Suárez, Eduardo (A Coruña)		
Martínez, Silvia (Ciudad Real)	Galaxia/Grial	B 1967

Martínez-Risco, Sebastián (A Coruña)		
Maseda, Rosendo (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/REG/Grial	B 1967
Massó, Anric (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Mayo Coirados, Julio	Galaxia	B 1962 / Caamaño
Mazaira Vázquez, Pedro (Monforte de Lemos, Lugo)	Galaxia	
Meijide González, José (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Meijide González, Luís (Vigo, Pontevedra)		
Meijide González, Manuel (Vigo, Pontevedra)		
Meilán Martínez, Manuel (Montevideo, Uruguai)	REG/Galaxia/Grial	B 1966
Méndez Ferrín, José Luís (Tenerife/Lugo/Vigo, Pontevedra)	Salnés/Galaxia/Grial	
Méndez López, José Luís (Ferrol, A Coruña)	Grial	B 1973
Míguez Doval, José (Barcelona)	Grial	B 1973
Míguez, Alberto (Madrid)	Agasallo comentario <i>La Voz de Galicia</i>	Del Riego / A partir de 1964
Millán Mariño, Isidoro (Pontevedra)		
Milleiro Fariñas, Celso (Las Palmas)	Grial	
Miño Seoane, Antonio (Cádiz)		
Misiego, Micaela (EE.UU.)	Grial	Leonardo Santamarina
Moldes Monroy, Jesús (Ponte Caldelas, Pontevedra)	Grial	
Monje Juli, Rafael (A Coruña)		B
Montenegro Riobó, Aurelio (Canarias)	Galaxia/Grial	B 67
Monterrey, Librería (Vigo, Pontevedra)		25 % de desconto
Montes, José (Köln, Alemaña)	Grial	B 1974

Moreira Lorenzo, Arturo (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	Antonio Fernández
Mosquera Stolle, José (Santiago, A Coruña)	Grial	B 1970
Moure Moure, Abel (Vilanova de Arousa, Pontevedra)	Galaxia	
Moure Moure, Carlos (Vilagarcía, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Moure Pato, Antonio (Ourense)	Galaxia	B 1972
Muinel Prieto, Manuel (Taboada, Lugo)	Galaxia	
Muinel Prieto, Manuel (Taboada, Lugo)		B 1964
Muñoz , Arturo (Vigo, Pontevedra)		
Muñoz Rodríguez, Antonio (Ourense)	Galaxia/Grial	
Murias Travieso, Antonio (Castropol, Asturias)		
Museo de Pontevedra (Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Museo Massó		
Neira Viñas, José (A Habana, Cuba)	Grial	
Nieto Caamaño, Isolino (Noia, A Coruña)	Galaxia	Lloves
Nieto Pena, Jesús (Francia)	Agasallo Del Riego	
Nogueira Dalmas, José		
Nogueira Román, Camilo (Vigo, Pontevedra)		
Novoa Pedreira, Juan (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Núñez Rodríguez, Carlos (Vigo, Pontevedra)	Grial	
O´Carril, Miguel (México D.F.)	Grial	
Odriozola, Antonio (Pontevedra)		
Ogando Vázquez, Julio Francisco (Ourense)		

Óptica Montalbo (Ferrol, A Coruña)	Discos	
Orjales Pita, Benigno (Barcelona)		
Orjales Pita, Mario (Pontevedra)		
Orosa Peña, Plácido (Vilalba, Lugo)		
Otero, Aníbal (Lugo)	Obsequio Del Riego	
Otero, Miguel (Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Padín, Manuel (Bilbao)		B 1975
Padre Andrés de Montevideo (Montevideo, Uruguai)	Grial	B 1966
Padres Pasionistas (Bilbao)	Grial	
Palmás Casal, Ricardo (Buenos Aires, Arxentina)	Grial	
Pampillón Olmedo, Rafael (Madrid)	Grial	B 1968
Papelería Barrientos (Vigo, Pontevedra)		
Papelería Cao (Pontevedra)		
Papelería Comercial (Vigo, Pontevedra)		25% de desconto
Papelería Española (Vigo, Pontevedra)		
Papelería Lombardero. Carlos Folla Cisnero (A Coruña)		
Paradela, Álvaro (Ferrol, A Coruña)	Galaxia	B 1973
Pardo Novoa, Luís (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Pardo Pardo, Antonio (Ferreira de Pantón, Lugo)		
Pardo, Benigno (Pantón, Lugo)		
Pardo, Javier (A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1963 / Ramón Piñeiro
Paredes, Enrique Librería (Pontevedra)		25% de desconto

Patiño Mancebo, Raimundo (Madrid)		
Paulo Menano, Alberto (Anadía, Portugal)	Grial	
Paz Ameixeira, Manuel (Oviedo, Asturias)	Grial	
Paz Andrade, Valentín (Vigo, Pontevedra)		
Paz Fernández, Antonio (León)	Grial/REG/Galaxia	B 1973 / B 1967
Pazos Alonso, José Benito (Castellón/Santiago, A Coruña)		
Pazos, Rafael (Carballo, A Coruña)		
Pedreira, Juan A. (Girona)		
Peláez Rodríguez, Julio (Xinzo de Limia, Ourense)		
Penas, Manuel (Barcelona)	Grial	B 1973
Penzol, Román (Xixón)	Grial	B 1968
Peregrín Fernández Otero, Carlos (Madrid)		Abelardo Fernández Blanco
Pereira Amil, Carlos (A Coruña)		
Pereira Carballo, Pedro (Santiago, A Coruña)	Grial	
Pereira de Morais, Joao Antonio (Lisboa, Portugal)	Grial	B 1969 / José Rodrigues
Pereira, Fernando (Montevideo, Uruguay)	Galaxia/Grial	B 1966
Pereiro Carballo, Pedro (Santiago, A Coruña)	Grial	
Pérez Álvarez, Gumersindo (Monforte, Lugo)	Grial/Galaxia	B 1964
Pérez Castro, Jesús (Madrid)		Abelardo Fernández Blanco
Pérez de la Cal, Manuel (A Coruña)		
Pérez Fernández, Celso (Lugo/Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Pérez González, José Aurelio (Monforte, Lugo)	Galaxia/Grial	B 1972

Pérez Otero, Julio (Lleida)	Grial	
Pérez Pontón, Luís (Logroño)	Galaxia	Faleceu en 1964
Pérez Queiro, Segundo (Noia, A Coruña)	Galaxia	B 1963
Pérez Resvié, Adolfo Librería (Ourense)		25% de desconto
Pérez Sánchez, Xoán (Ourense)	Grial	
Pérez Sobreira, Manuel (Madrid)	Grial	B en 1968
Pérez, David (Barcelona)		
Pérez, Marcelino (Montevideo, Uruguai)	Grial/Galaxia/REG	B en 1966
Pesqueira Salgado, Manuel (Caldas de Reis, Pontevedra)	Galaxia	
Piñeiro, Luís (Caldas de Reis, Pontevedra)		Quiosco Periódicos Librería
Piñeiro, Ramón (Santiago, A Coruña)		
Pino Vicente, Daniel (Madrid)		Raimundo Patiño
Pita Andrade, José Manuel (Granada)		
Pita Romero, Leandro (Buenos Aires, Arxentina)		
Pombo, Guillermo (Zaragoza)		
Poncet López, Manuel (Barcelona)		
Ponte, Rafael (Madrid)		
Porrúa, José (Madrid)	Grial	
Porteiro, Narciso		
Portela Díaz, Lino (Andújar, Jaen)		
Portela Gómez, Eladio. Librería (Pontevedra)		25% de desconto
Porto Matalobos, José (A Estrada, Pontevedra)		B 1968

Porto, Gabino. Librería (Ponteareas)		25% de desconto
Pousa Antelo, Avelino (Pontecesures, Pontevedra)		
Presa Esmerode, Moisés da (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/Grial	B 1973
Priegue, Armando (Catedrático Enxeñería Industrial de Sevilla)		Meixide
Prieto, Laureano (A Gudiña, Ourense)		
Prince Man, Roderick (Vigo, Pontevedra)		
Pumar Caneiro, José S. Francisco		
Quiñonero, Juan Pedro (Madrid)		
Quinta Font, Arturo (A Laguna, Canarias)	Grial	
Quintairos (Ourense)	Discos/Propaganda	
Quintana, A. (Alemaña)	Grial	B 1973
Quintas Calvo, Daniel (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	B 1973
Quiosco Cervantes (A Guarda, Pontevedra)		
Quiroga López, Horacio (Oviedo, Asturias)	Grial	
Quiroga Novo, Pío (Quiroga, Lugo)		
Quiroga Ríos, Domingo (A Coruña)	Menos libros poéticos	
Quiroga Suárez, Ramón (Vigo, Pontevedra)		
Radio Leity (A Coruña)	Discos	
Radio Récord (Lugo)	Discos	
Radio Visión (Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Radio Zás (Pontevedra)	Discos/Propaganda	
Raimúndez, Alejandro (Inglaterra)	Obsequio/propaganda	

Ramón y Fernández Oxea, Xosé (Madrid)		
Ramos de Castro, Epifanio (Lugo)		
Ramos Pérez-Colemán, Juan Luís (Madrid)		
Ramos Requejo, Ramón (Barcelona)	Grial	B 1968
Real Bazar (Ferrol)	Discos	
Reboreda Marín, Ramón (Vigo, Pontevedra)		
Reboreda, Manuel. Librería (Lugo)		25% de desconto
Recondo Estevez, Severino (Vigo, Pontevedra)		
Regueira Vázquez, Antonio (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	A 1962 / B 1967 20% desconto
Regueira Vázquez, Ramón (Pontedeume, A Coruña)	Propaganda/ Dicionario	
Regueira, Francisco (Buenos Aires, Arxentina)	Grial/Galaxia/REG	B 1967
Reig Sánchez, José (Alacante)		
Requejo Domínguez, Alejandro (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	B 1967
Rey Alar, Gonzalo (Vigo, Pontevedra)		
Rey Barral, Francisco (A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1968
Rey Pavón, Josefa (Pontevedra)	Galaxia	Caamaño
Rey Rapariz, Ángel (Santiago, A Coruña)	Ata o número 8 de Grial	B por facelemento
Rey Rodríguez, Salvador (Ourense)	Grial Galaxia.	Subs. 1963
Reyes Sánchez, Juan de los (Ferrol, A Coruña)		
Ribas Barreras, Juan (Vigo, Pontevedra)		B 1967
Rielo Carballo, Nicanor (Arcos, Lugo)		
Río Barja, Francisco del (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1973

Riva Barba, Santiago		
Rivas Pérez, Adolfo (Vigo, Pontevedra)		
Rivaya Riaño, Luís (Oviedo, Asturias)		
Rivaya Rivaya, Luís (Oviedo, Asturias)		
Rodiño Escudero, Antonio (Buenos Aires, Arxentina)	Grial	
Rodríguez Caamaño, Agustín (A Coruña)		
Rodríguez Cabarcos, Isidro (Sarria, Lugo)		
Rodríguez Costas, Adolfo (Vigo, Pontevedra)		
Rodríguez Díaz, Manuel (Petín, Ourense)	Grial	B 1970
Rodríguez González, Juan (Sober, Lugo)		
Rodríguez Iglesias, José (Vigo, Pontevedra)		
Rodríguez López, José (Lugo)		
Rodríguez López, Manuel (Barcelona)	Galaxia/Grial	A 1957
Rodríguez Neira, Manuel (Barcelona)		
Rodríguez Otero, Manuel (A Coruña/Pontevedra)		B 1964
Rodríguez Rodríguez, Edelmiro (Pantón, Lugo)		
Rodríguez Sánchez, José		
Rodríguez Somoza, Ramón (Santiago, A Coruña)	Galaxia	
Rodríguez Soto, Jesús (Lalín, Pontevedra)	Grial	B 1970
Rodríguez, Ángela (Badalona)	Grial	B 1973
Rodríguez, Luís (Seminario Maior Santiago)	Agasallo R. Piñeiro	
Rodríguez-Somoza, R. (Santiago, A Coruña)		

Rof Carballo, Juan (Madrid)	Galaxia/Grial	
Roldão, Mário (Mira, Portugal)	Grial	Rodrigues Lapa
Rosón, Antonio (Lugo)		
Rúa Pintos, Antonio (Santiago, A Coruña)	Grial/Galaxia	
Rubira Fariña, José (Vigo, Pontevedra)		
Rueiro Urtansa, Eugenio (A Coruña)		
Ruibal, Álvaro		
Rumbo Librería (Vigo, Pontevedra)		
S. Ruiperez, Guzman Ediciones Anaya (Salamanca)		
Saco López, Cesáreo (Monforte, Lugo)		
San Martín, Maximino (Vigo, Pontevedra)	Grial Galaxia	B
Sánchez Gacio, José (Mondoñedo, Lugo)	Galaxia/Grial	B 1972
Sánchez Guisande, Domingo		
Santamarina Fernández, Antonio (Santiago, A Coruña)	Galaxia	Moreda
Santamarina, Leonardo (EE.UU.)	Grial	
Santiago García, Silvio (A Coruña)		
Santiago Rodríguez, José (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/Grial	B 1973
Santo Martínez, Manuel (A Coruña)		B 1964
Senra Varela, Venancio (Madrid)		
Seoane López, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Salnés	
Sept (Vigo, Pontevedra)		
Sevillano García, Ángel (Vigo, Pontevedra)		

Sexto López, José (Vigo, Pontevedra)		
Silva de Castro, Jesús (Madrid)		
Silva Iglesias, Ramón (Madrid)	Grial	B 1965
Simoës, Nuno (Lisboa)	Grial	
Sixto Seco, Agustín (Santiago, A Coruña)		
Sociedad Editorial de Escritores (Madrid)	Grial	B 1968
Solórzano Rodríguez, Fernando (A Coruña)		
Somoza Pillado, Ángel (Bóveda, Lugo)		
Somoza Pillado, Ángel (Rubián, Lugo)	Grial/Galaxia	
Sotelo Nespereira, Ramón (Barcelona)	Grial	
Sotelo Sieiro, Manuel (Madrid)		
Soto, Juan (Lugo)	Depósito novedades	
Stereo (Vigo, Pontevedra)	Discos	
Stylo Librería (Ourense)		
Suárez Couto, Carlos (Ribadeo, Lugo)	Grial/Galaxia	B 1966
Suárez Delgado, Luís (Barcelona)	Grial/Galaxia	B 1967 / 20% desconto
Suárez Fernández, Vicente (Vigo, Pontevedra)		
Suárez Vilar, Antonio (Vigo, Pontevedra)		
Sucesora Adela González. Librería (Vigo, Pontevedra)		
Sueiro Martínez, Joaquín (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	B 1973
Taboada Camoeiras, L. (Ourense)		
Taboada, Jesús (Verín, Ourense)		

Taboada, Rafael (A Coruña)		
Talleres Mecánicos Barral Parga (A Coruña)		
Tarea (Lleida)		A 1968 B 1969
Tejada, Francisco Elías de (Badajoz)	Galaxia/Grial	
Terceiro Lorriba, Carlos (Vigo, Pontevedra)	Grial	
Tizón Reboreda, Indalecio (Vigo, Pontevedra)	Galaxia	
Torre Álvarez, José Antonio de la (Santiago, A Coruña)	Galaxia/Grial	B 1966
Torres Martínez, Manuel (Marín, Pontevedra)	Galaxia	B 1968
Touza Garrido, Manuel (Vigo, Pontevedra)	Salnés	
Trabado y Lira, Alfonso (Miranda de Ebro, Burgos)	Grial	B 1965
Trapero Pardo, José (Lugo) Subdirector de “El Progreso”.	Agasallos	A 1957
Trastoy Lage, Manuel (Oviedo, Asturias)	Grial	
Trigo Díaz, Manuel (Vilagarcía, Pontevedra)		Presidente Padroado Rosalía
Trillo Escudero, Manuel		
Tristán Castro, José Luís (Pontevedra)	Grial	
Tuebols, Joaquín (Barcelona)		
Tullols García, Ramón (Sidi Ifni, África)	Grial	
Ucha Rodríguez, Manuel (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia	B 1968
Unión Recreativa Empleado C. Ahorros (Vigo)		
Valdés Díaz, Guillermo (Viveiro, Lugo)	Grial	B 1966
Valenzuela Otero, Ramón (Buenos Aires, Arxentina)	Galaxia/REG	
Vallina, Servando G. de Aller (Vigo, Pontevedra)	Galaxia/Grial	

Valverde Alonso, Antonio (Vigo, Pontevedra)	Grial/Galaxia	
Varela Baquero, Enrique (Palmeira, A Coruña)		
Varela Baquero, Enrique (Palmeira, A Coruña)		
Varela Durán, Alfonso (A Estrada, Pontevedra)	Galaxia/Grial	
Varela Jácome, Benito		
Varela Méndez, Ramón (Lugo)		
Varela, José Luís (Munich, Alemaña)	Agasallo	
Vázquez Álvarez, Francisco (Cortegada de Baños, Ourense)	Grial/Galaxia	B 1968
Vázquez Araujo, Carmen (Barcelona)	Grial	
Vázquez Fernández-Pimentel, Carlos (Lugo)	Grial/Galaxia	
Vázquez Filgueira, José (A Coruña)	Grial/Galaxia	Basilio Losada
Vázquez González, José (A Coruña)		
Vázquez González, José (Puerto de Santa María, Cádiz)		
Vázquez González, José-Magín (Lugo)		
Vázquez Iglesias, Javier (Buenos Aires, Arxentina)	Grial/Galaxia	A 1963 B 1969
Vázquez Illanes, Adolfo (Vizcaya)	Grial	B 1974
Vázquez Leis, Manuel (Vilaxoán, Pontevedra)		B 1964
Vázquez Martínez, Francisco (Cortegada, Ourense)		
Vázquez Mojardín, José-Lino (Ourense)		
Vázquez Palacios, Isidro (Vigo, Pontevedra)		
Vázquez Presedo, Antonio (Santiago, A Coruña)		B 1964
Vázquez Rodríguez, Germán (A Coruña/Pontevedra)	Grial/Galaxia	

Vázquez, Manuel (San Sebastián)	Grial	B 1967
Vázquez, María (Barcelona)	Grial	B 1973
Vda. de Mariano Sánchez. Librería (Vilalba, Lugo)		
Velo, Carlos (México)	Intercambio Grial	B 64
Viana Conde, Antonio (Vigo, Pontevedra)		
Vidal Pazos, Raimundo (Vigo, Pontevedra)		
Vidán Torreira, Manuel (Corcubión, A Coruña)	Grial	B 1970 / Moreda
Vieitez de Soto, Ignaxio (Canarias)	Galaxia/Grial	B 1965
Vila Costas, Julio (Vigo, Pontevedra)	Galaxia Grial	B 1973
Vilas Nogueira, X. (León)		
Villa Pastur, Jesús (Oviedo, Asturias)	Galaxia	
Villamor, Sergio (Vigo, Pontevedra)	Salnés	
Villanueva González, José Fulgencio (Ribadavia, Ourense)	Grial/Galaxia	
Villaverde Varela, José Luís (Vigo, Pontevedra)		
Villaverde, José Luís (Montevideo, Uruguai)	REG/Grial/Galaxia	B 1966
Viñas Cortegoso, Luís (Vigo, Pontevedra)	Salnés	
Vives Pereira, José Ramón (Santiago, A Coruña)	Grial	B 1965
Zulueta de Haz, Alfonso (Marín, Pontevedra)		
Zúñiga Antón, Senén (Ponteareas, Pontevedra)		

Semidune de terra

PEDIDO DE LIBRERIA

Colección SALNES
Reconquista, 1
VIGO

25 CTS
ESPAÑA
23 MAR
PONTEVEDRA

V150

Nome: ALVARES, César

Dirección 78, Rue D'Assas
 e PARIS 6º
 cambio de dirección

Apartado: _____ Telefono: _____ Dirección Telegráfica: _____

Profesión ou negocio _____

Suscripción 1.ª visita ou relación X-57 Presentada por Neira Vilas
 Feita por _____

Pago: _____

Observações: Baja - carta de Elsa Eder - 14-8-61
Carta a Antonio Alouso y El pidio del la verde

AICION / S
 núm. _____ / _____
 núm. _____ / _____
 SUSCRIPCIONS
 Corrente / Especial
 N.º _____ N.º _____
 Suscriptor

HISTORIAL				DEBE	HABER
Coral, 1-2-3-4	Entre a red.	Vieiro choro	Canaval de Ous		
Pl. Libertat	Da escola	Mito e Realidade	Castelao 7		
Crua	Ensaio	Percival	Longa noite de pedra		
Antologia	Da sociedade	Contos Vianeses	Aguires		
For. 1º e 2º	For. 1º e 2º	Homaxe Otero Pedrayo	Como calhar outro dia		
Os vellos	Sete posta	PAISAXE En Rocha Viva	Os Diabros		
Os cidos	Escolma I	SAMOS			
A luz do candel	"	Centilhos			
Merlin	"	Don Hamlet			
Ensaio	Colmeira	Diccionario T			
Crónicas	Masade	Escolma II			
Macias	Seoane	Sombra do Alre na herba			
Os coras	Gira	LUA DE ALEN-MAR			

Nome: PARDO, Javier

Dirección San Andres, 50 - "Optica" LA CORUÑA

cambio de dirección

Apartado: _____ Teléfono: _____ Dirección Telegráfica: _____

Profesión ou negocio _____

Suscripción 1.ª visita ou relación _____ Presentada por R. Pañeiro

Feita por _____

Pago: _____

Observacións: _____

Baja Pardo
Order 25-X-63

AICION / S
núm. _____ / _____
núm. _____ / _____

SUSCRIPCIONS
Corriente / Especial
N.º _____ N.º _____

HISTORIAL					DEBE	HABER
<i>7 Poetas</i>	<i>Centileos</i>	<i>Oculularia</i>	<i>Grial I</i>			
<i>Merlin</i>	<i>Don Hamlet</i>	<i>20 mil Pesos</i>				
<i>Esc. IV</i>	<i>Diccionario P</i>	<i>Frosas</i>				
<i>E. Brava</i>	<i>Escolma II</i>	<i>Castelno II</i>				
<i>As crónicas</i>	<i>Sombra do Aire na herba</i>					
<i>Macías</i>	<i>LUA DE ALEN-MAR</i>	<i>Arquivos</i>				
<i>As coras</i>	<i>SO DISCURSOS DE MASIDE</i>	<i>Suarez-Llanos</i>				
<i>Mito e Realidade</i>	<i>DE LA SAUDADE</i>	<i>OS BIASBARROS</i>				
<i>Percival</i>	<i>Y SUS FORMAS</i>	<i>Engaños</i>				
<i>Contos Vianeses</i>	<i>CHISTOGRAFIA ECONOMICA</i>	<i>Segredo de Fluor</i>				
	<i>DE GALICIA</i>	<i>Cantigas Palegas</i>				
<i>Homaxe Otero Pedrayo</i>		<i>Contos de Hugo</i>				
<i>PAISAXE</i>	<i>Os Menciñeiros</i>					
<i>En Rosha Viva</i>	<i>O SEÑORITO</i>					
<i>SAMOS</i>	<i>DA RESORAINA</i>					

Anexo 9. Listaxe de subscritores de Bibliófilos Gallegos. Arquivo Deputación de Pontevedra.

Lista de subscritores a los boletines de libros proyectados por la "Asociación de los Bibliófilos Gallegos" hasta el 23 de Febrero de 1948.

CIUDAD DE VIGO.

D. Juan Alonso.....	Montecelo, 1-101a.
D. Federico Delgado.....	P. Local, 40 (Apart. 5).
Excmo. Sr. Marqués de Esteva de las	Policias... Lopez Mora, 64.
D. Eugenio Rodríguez Otero.....	Paraguay, 20.
D. José Antonio Valverde Reboreda..	Paseo de Alfonso XII, 30-2.
D. Jaime Lata Gout.....	Ursula, 1-2.
D. Antonio Gouto Santa.....	Dr. Gadeval, 35C-3. dcha.
D. Javier Izquier.....	
Val. Atín Paz-Andrade.....	Polisargo Sanz, 22.
D. Emilio Sagella.....	P. de Compostela, 34-1.
D. Juan Sánchez-Puga.....	Santa Tecla 47- Apart. 257.
D. Agustina Campello Fernández.....	Tercio de Alfara, 10.
D. José María López.....	Progreso, 13-4 derecha.
D. Emilia Carrión Benjamín.....	Colón, 12.
D. Juan Manuel López-Valcárcel.....	Velázquez Moreno, 9-2.
D. Urbano Barja.....	"Villa Leopolda", Gral. Aranda, Callejón Luel
D. Eduardo Callego Alba.....	Pl. Sanz, 27 -Apartado 131.
D. Emilio Álvarez Ben.....	Pl. Sanz 18-1.
D. Roberto González Pastoriza.....	Velázquez Moreno, 22.
D. Francisco Fernández del Diego...	Progreso, 29.
Servicio de Ediciones, Traducciones y	Publicaciones... García Barbón, 28.
D. Batimundo Vidal Pazos.....	Príncipe, 53.
D. José M. Álvarez Blázquez.....	Gran Via, 323- 5.
D. José Lago Loureiro.....	García Barbón, 63.
Rnos. Hernández.....	Príncipe, 21.
D. Enrique Lorenzo Docampo.....	Apartado, 132.
D. Celso Candeira Pérez.....	Velázquez Moreno, 12.
D. Enrique Giménez Iglesias.....	Rua Alta, 24- 2, 12q.
D. Laureano Solla Casalderey.....	Colón, 29.

CIUDAD DE PONTEVEDRA.

D. Claudio Lasaña Fernández.....	Progreso, 4.
D. Manuel Ameijeiras Carvino.....	Naranjo, 11.
D. José Matos Nietro.....	General Gola, 1-4.
D. Enrique M. Villamil Alegre.....	Joaquín Corta, 84.
D. Robustiano Fernández Cocho.....	Juan B. Andrade, 120.
D. Antonio Iglesias Vilarelle.....	A. Salvar, 20.
D. Alberto Laran Gómez.....	Chalet G. Larcín.
D. Gonzalo Lucientes Durán.....	Michelena, 11.
D. Celso Emilio Ferreiros.....	Benito Corral, 18-3.
D. Aquilino Romay García.....	Apartado, 62.
D. Luis Pérez Pontón.....	Apuntamiento.
D. Modesto Bará Álvarez.....	San Xosé, 3-1.
D. Oscar Paz Vélazco.....	Plaza de España, 3.
D. Manuel Fernández Paz.....	Sarmiento, 30.
D. Francisco de Paula Fernández de Córdoba...	Burgo, 4.
D. Mario Carrión Guzmán.....	Olive, 11 bajo.
D. Nacional de Ciegos.-Colegion. R.	Campalongo.
D. José Filgueira Valverde.....	A. Salvar, 47.
Biblioteca del Instituto de Enseñanza	Media... A. Montero Rios.
El Patronato del "Museo de Pontevedra"...	Plaza de la Seda.-Ap.
D. Vicente Barreiro.....	Michelena, 4.
D. José Lino Sánchez.....	Olive, 4.
Museo-Casino.....	

PONTEVEDRA, provincia (En lista aparte, capital y Vigo)

C. de VILLAGARCIA DE AROSA.

D. Aquilino Iglesias Alvarado.....	Colegio León, XIII.
D. Manuel Goday Varela.....	Apartado, 24.
D. Manuel Trigo Díaz.....	Apartado, 34.
D. Alfonso Ozores y Saavedra.....	Ap. 34.
D. Luis Viles Cortegoso.....	La Bomba, 22.
D. Ramón García Briones.....	Méndez Núñez, 6.
D. Lisardo Díaz Abalo.....	Hotel Carballines,
D. Amado Quintela Novoa.....	Merqado 19 n.18.
D. Ramón Velazuela Otero.....	

De otros lugares de la provincia.

D. Gaspar Massó García.....	Montero Ríos. BUEU.
D. Emilio Córdoba Piñón.....	Carretera Nueva. CAJAS.
D. Tomás Santos Iglesias.....	Antonio Palacios. PORRINO.
D. José A. Castro Valcarco.....	Sanz, 6. TUY.
D. Ignacio Iglesias Trigo.....	Oliveira Salazar, 5. LA GUARDIA.
D. Julián López Ríos.....	Farmacéutico. LA GUARDIA.
D. Alfredo Lorenzo Martínez.....	Alfonso XII, 18.
D. Javier Fontán Maquieira.....	Porrinos. BARRO.
D. Luciano Folgar Monteagudo.....	Maestro de CERANTES-BAYON
POR Cambados. Cartería de Fuente Arnelas. (Pontevedra).	CAMBADOS.
D. Ramón Gabanillas Enríquez.....	CAMBADOS.
D. Francisco Aguirre Grande.....	CAMBADOS.

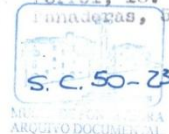

SANTIAGO DE CHILE.

Dr. Presidente del Circolo Paracutill.....	Regentado, 2-1.
D. Ramón Bobeino L. Casa.....	Av. del Villar, 67.
D. José Guerra Chinos.....	Tranco, 89.
D. Luis Luis Gilekogi.....	Marfenas, 13-3.
D. Manuel Capón Fernández.....	Seminario.
D. Baldemero Lora Asorey.....	Regentado, 2.
D. Santiago Portela Asen.....	Av. del Villar, 1.
D. José Jorge Raza.....	Caracas, 40-1.
Instituto Rosalia de Castro.....	Av. de Figueroa, 5.
D. Emilio Martínez García.....	Cuenta Macaire.
Facultad de Farmacia.....	Consejo.
D. Juan del Armada.....	Alcala de Abajo, 24.
D. Manuel Beltrán García.....	Caracas- Chalet- 3.
D. José Gaspar Vicos.....	Tranco, 36- 3.
D. Angel Esteves Iglesias.....	Regentado, 33, 3.
D. Antonio Pragas Pragas.....	Tranco, 24-2.
Escuelas de la Inmaculada.....	Concepción Arenal, 11.
D. Luis de las Escobedo.....	Talajero, 7.
D. Fermín Bouza Brey.....	Av. del Villar, 43-2.
D. Julio Hernández Hernández.....	Av. del Villar, 10-2.
D. Jesús Carro Carro.....	Toral, 5.
D. Antonio Asorey Indalca.....	Regentado, 2 y 4.
D. José M. Varela Benitoles.....	San Miguel, 5.
D. Secundino Rey Zabala.....	Castro de Oro, 51.
D. María Hilari Domínguez.....	Carrera del Conde, 1.
D. Fernando Alston.....	Av. del Villar, 7.
D. Acilardi Moralejo.....	Montoro "los, 2.
Facultad de Filología y Letras.....	Universidad.
D. Manuel Rodríguez Añillo.....	Ita. de la la Marce, 1.
D. Juan Varela de Lima.....	Castro, 16.
D. Paulino Padret Casado.....	Av. del Villar, 22.
D. F. R. Cordero Carrete.....	Cervantes, 8.
Hijos de Olimpio Pérez.....	Cervantes, 15.
D. Miguel Pérez Esteso.....	Carrera del Conde, 10.
D. Marcelino Blanco de la Peña.....	Cervantes, 16.
D. Manuel Viller Iglesias.....	Calvo Sotelo, 21.
D. Cándido Varela Martínez Cates. Seminario	Seminario.
D. Manuel García Trancía Cates. del.....	Seminario.
D. Julián Pérez Esteso.....	Cervantes, 16.
D. Alejandro Álvarez Coira.....	Médico.

CIUDAD DE LA CORUÑA.

D. Juan Montes Varela.....	Calle Bazán, 3 prel.
Casino de la Coruña.....	Real, 15.
D. Antonio López Sánchez.....	Av. de Rubino, 20.
D. José Chacón Braunacell.....	Av. de Finisterre, 13-1.
La Asociación de la Prensa de la Coruña.....	Alfonso Rivas, 14.
D. Enrique M. Santos Bugallo.....	Pl. de Lago, 7 y 8.
D. Javier Pargo Rodia.....	Apacado, 133.
D. Manuel Bermúdez.....	María Vica, 6.
D. Tomás Blanco Vicerán.....	Plaza de San, 1.
D. Ramón Perejón Pardo.....	Alfonso Rivas, 35.
D. Carlos Perejón Anil.....	Pl. de San Andrés, 14-1.
D. Francisco Javier Vilas Pardo.....	Libertad, 20-2.
D. Francisco Abalsira Ayón.....	Plaza de la Ogría, 1-4.
D. José Luis Bugallal y Sánchez.....	Cáceres Parga, 4.
D. Manuel Puga Bugallo.....	Comandante Anes, 17-2d.
El Torre Cuatrigas de Torre.....	San Juan, 15. bajo.
D. Sor Ronda de Santa.....	Alfonso Rivas, 20-1.
D. Manuel Parga Cendal.....	Plaza de Lago, 20.
D. Antonio Pardo Cae.....	Tranco, 20.
D. Manuel Vega Ayala.....	Tranco, 13.
D. Pedro Urquijo Audalano.....	Tranco, 13.
Museo Provincial de Bellas Artes.....	Tranaderas, 58.

LA CORONA. Provincia (En lista aparte, capital y Santiago)

Regimiento de Artillería. 10 B. de Montefaro. Capitán. EL FERROL.
D. Emilio Martín de Cáceres y Cruz-Alberti. Galiano, 2 EL FERROL.
D. José Sierra Cordero..... PUENTECEBURES.
D. Antonio Rodríguez Fráiz. Párroco de CERVASARES.
D. Antonio Taboada Roca..... Progreso 8. MELLID.
D. Antonio Gómez Argiz..... Progreso, 5. MELLID.
D. Manuel Fabeiro Gómez..... La Chainza. NOYA.
D. Octavio San Martín.. G. Franco, 27. PADRON.
Da. Ma. Teresa Refojo Freire..... ESCLAVITUD.
Sr. Alcalde de Betanzos... Biblioteca Pública Municipal. BETANZOS.

CIUDAD DE LUGO.

D. Miguel Novoa Puente.....	Palacio Episcopal.
D. Antonio Fernández López.....	Angel Fernández Gómez, 5.
D. Jesús Carballo Mosquera.....	Ronda de los Caídos, 4.
Instituto Nacional Femenino de E.	Media, Conde Pallares, 9.
D. Ramón Avarela.....	Vías y Obras Provinciales.
D. Francisco Ogando Vázquez.....	Quiroga Ballesteros, 12.-4.
D. Manuel Fernández López.....	Angel Fernández Fumes, 5.
D. Víctor Ceniceros Lucio.....	Colonia Antonio Miño, 14.
D. Julio Pérez de Guerra.....	Plaza de España, 8.
D. Francisco Alonso Rey.....	Obispo Aguirre, 2.

LUGO. Resto de la provincia.

D. Abad Mitrado de Samos.....	SAMOS.
D. Mariano Bazairra Noguero.....	Gral. Franco, 3. MONTE RTO.
D. José María de la Fuente Bermúdez	Pacheco, 1. Mondoñedo.
D. Baltasar Díaz Santolla.....	MONTEROSO.
D. Amando Losada Díaz.....	PALAS DE REY.
D. Amador Soto Rodríguez.....	Srio. Judicial, GERMUDE.
D. José María Cadahia Vázquez.....	Taboada
D. Augusto Díaz López.....	Benigno Quiroga, IUCIO.
D. Luciano Macía.....	Mayor, 31. SARRIA.
D. J. M. de Rivas Reiña.....	Torre San Julián, CORGO.

CIUDAD DE ORENSE.

D. Jesús Ferro Coucelo.....	Av. de Zamora, 24-2 d.
Instituto Nacional e E. Madia.....	Padre Feijoo, 12.
D. Salvador Navarrete de La Riva.....	Calvo Sotelo, 10-1.
D. Fernando Meleiro Fernández.....	José Antonio, 3.
D. José Ramón Muñiz Guerra.....	General Franco, 40.
D. Alfonso Vazquez Martínez.....	García Mosquera, 4-3.
D. Manuel Malingre Lamas.. ..	Generalísimo Franco, 141.
D. José Fernández Gallego.....	Calvo Sotelo, 11,-2.
D. Manuel Peña Rey.....	Parque de San Lazaro.
Liceo Recreo Orensano.....	

C. DE VERIN.

D. Manuel Luis Sola Castro.....	Luis Espada, 35
D. Luis Taboada Churte.....	Mayor, 15
D. Gustavo Fernández Arias.....	Plaza de la Merced
D. Joaquín Saboriel.....	Luis Espada, 16 -2ª
D. Luis Pallín Zatón.....	Carretera de Laza, 1

ORENSE-resto de la provincia

D. José Meixengo Pereira.....	E.P. Bazán, 6 -CELANOVA
D. Emilio Casariego Baltar.....	Pastor Díaz, 1-VIVERO
D. Marcelino Suárez González.....	BARCO DE VALDEORRAS
D. Manuel Chamoso Lamas.....	Moldes-Carballino
D. Pablo Pereira.....	José Antonio, 1 -CARBALLINO
D. Ramón Sánchez Feros.....	IRIJO (Orense)

MADRID.

D. Pedro Radio.....	Pl. Alonso Martínez, 3.
D. E. Buceta Suplicado a D. S. Quereizaeta.....	Núñez de Balboa, 62.
Instituto Valenciano de Don Juan.....	Fortuny, 43.
D. Francisco Lamas López.....	Palafox, 24.
Biblioteca del Palacio Nacional.....	Bailén.
D. José de Eleizegui.....	Valenzuela, 12.2.
D. Joaquín de Entrambasaguas.....	Residencia de Cats.1p.a.
	Ciudad Universitaria.
D. José Barja Alonso.....	Preciados, 37.-1.
D. Armando Cotarelo.....	Instituto de España.
D. César Braña Merino.....	C/ Coello, 91.
D. Evaristo Correa Calderón.....	Valázquez, 110.
D. Ramón Canosa.....	Mino, 3.
D. José Pazó Rodríguez.....	Lerex (Colonia Vizo), 1.
D. José Pazó Montes.....	Serrano, 191.
D. Leopoldo Eijo Garay Patriarca de las Indias Occidentales	
Obispo de Madrid-Alcalá.....	San Justo, 2.
Centro Gallego.....	Preciados, 29.
D. F. J. Sánchez Cantón.....	Alfonso, XII, -42.
D. José Casares Gil.....	Diego de León, 22.
D. Avelino Gómez Ledo.....	Serrano, 119.
D. Miguel Durán Loriga.....	Matias Montero, 21.
D. Antonio R. Pastor.....	Serrano, 107.
D. Francisco Elías de Tejada.....	Núñez de Balboa, 14.
Consejo Superior de Investigaciones Científicas....	Serrano, 121.
D. Eugenio Calderón.....	Serrano, 189.
D. Antonio Riestra del Clorol.....	Núñez de Balboa, 48-D.
D. Gabriel Maura Gamaro.....	Antonio Maura, 18.
D. José Farfán Ferreño.....	Paseo del Prado, 4.
D. Francisco Pons Sorolla.....	Chamartín de la Rosa, 85.
D. Joséáres Montes.....	Donoso Cortés, 19. entrs.
D. Manuel Ontañón Cano.....	Desengaño, 13.
D. Dalmiro de la Válgoma.....	Ferraz, 39.
D. José M. Rivero de Aguilar.....	Ayala, 56.
D. Fermín Fernández Peuzol.....	Poz, 38.-1.
D. José Ramón y Fernández.....	Martín de las Heras, 76 - 1º izq
D. Juan Sáenz Díez García.....	Ruiz de Alarcón, 13

D. Rafael Balea Roldán.....	Sta. Teresa, 19 - VALENCIA
D. José Crecente Vega.....	Pl. del Corpus, 8 - SEGOVIA
D. Francisco González Miguelez.....	Paseo de Guadiana, 2 - MERIDA
D. Carlos Ruiz Pines Amorós.....	Andrés Baquero, 12 - 2º Dcha. MURCIA
D. Dictinio del Castillo Ele- jabeytia y Fernandez.....	Pl. de los Apostoles, 14-30 MURCIA
D. Antonio Paz Fernandez.....	Delegación de Hacienda - LEON
D. Angel Bernardez Losada.....	Lic. Poza, 45 - BILBAO
D. Juan Caro y Guillamas.....	Gran Vía, 34 - 1º - BILBAO
D. Antonio Ríos Mosquera.....	San Bernardo, 129 - GIJÓN
D. Juan Antonio Gallastegui Fraiz -	Finañ Retuerta - SARDON DE DUERO (Val
D. Jose Fernandez Lopez.....	Matadero de MERIDA (Ziladolid)
D. Antonio Lopez-Abente Lopez..	" " "
D. Emilio Dominguez Borrajo...	Gago Coutinho, 7 Cdad. Jardín LAS PALMAS
D. Alberto Perez Ruiz Brincau...	Pérez y Gonzalez, 4 - SEVILLA
D. Lino Portela Díaz.....	Pl. de España, 2 - ANDUJAR
D. Gonzalo Gayoso Carreira.....	La Papelera Española, C.A. PASAJES
D. José Portela Díaz.....	Pl. Ayuntamiento, 15 - XXXXXXXX LINARES
D. Vicente Buro Fernandez.....	Carmen. 67 - CARTAGENA

547

Anexo 10. Prospecto de Galaxia

PROSPECTO DE FUNDACIÓN

Entendemos que una empresa editorial proyectada en Galicia –y tal es la idea para la cual pretendemos concitar aquí todas las almas generosas de nuestra tierra- precisa atender fundamentalmente dos órdenes de preocupaciones.

Ante todo, las exigencias que impone la obra del espíritu entrañada en todo noble propósito editorial; exigencias que cuando el intento nace en Galicia con la amplitud necesaria de programa, habrán de centrarse, de una parte, en la órbita de los propios problemas vitales culturales y espirituales de nuestro país y de sus gentes, y, de otra parte, en la raigambre más universalmente profunda de los valores humanos en que tales problemas encuentran su cabal liberación, quiere decirse que si nuestra inquietud no procurase una auténtica dimensión de universalidad para las raíces originales que trata de ahondar, nada sería salvo inútil vanidad local. (He ahí quizás la plena justificación del símbolo escogido como denominación para la empresa, la constelación de la “Galaxia”, nombre y camino de la tierra nuestra a través de todos los cielos).

En segundo término, los principios de eficacia económica a que debe obedecer la organización y funcionamiento de un instrumento apto para la realización de los fines propuestos, juntamente con las necesidades de su apropiada financiación, que aconsejan la forma de la Sociedad Anónima para la Empresa planeada, si bien encuadrando su régimen y estructurara bajo normas de disciplina moral y jurídica que aseguran, por otra parte, la garantía básica en la efectividad de los derechos reconocidos a los socios dentro de este tipo de sociedades.

Bajo el primero de los aspectos señalados y como programa esquemático de la misión concreta de nuestra empresa, podemos establecer los siguientes puntos:

1º. La tarea primordial de promover y alentar los esfuerzos más valiosos y coordinados de nuestros escritores, y publicistas, posibilitando no solo la existencia del vehículo adecuado de difusión de su obra sino también la imprescindible base económica que asegure dignamente las exigencias materiales de su elaboración.

2º. La rigurosa selección de un programa de ediciones cuyo desarrollo será cuidado especialmente por un Consejo de asesores contando como bases iniciales de trabajo, los siguientes grupos:

Una serie más bien reducida en número y popular en su interés, de reediciones de aquellas obras magistrales en la evolución de la Literatura y el pensamiento de Galicia, de indispensable conocimiento para toda clase de gentes.

Una biblioteca integrada por varias secciones de ensayos, textos y manuales formativos desarrollando los temas fundamentales, realidades y problemas, de nuestra naturaleza, económica y cultural; libros estos destinados a una auténtica educación universitaria del hombre letrado y aún del no letrado pero necesitado de integrar sus inquietudes y anhelos en el auténtico ser y valor de su tierra.

Una o varias colecciones ampliamente abiertas al fruto hondo y vivo de las creaciones poéticas, de la literatura o el arte, animada esta serie por un espíritu de pulcra generosidad al servicio de los valores jóvenes de todo el país.

Por otra parte y en relación íntima con estos tres grupos meramente indicados, dos actividades de tan singular importancia y apremio como son la selección de traducciones de aquellas obras universalmente afines con nuestros valores genuinos o particularmente adecuadas para su más amplio desenvolvimiento y la promoción de publicaciones periódicas que aliente, estructuren y mantengan la progresiva cooperación de los mejores esfuerzos en las realizaciones planeadas y su imprescindible difusión en los ámbitos populares y de minoría.

Dentro del segundo de los aspectos dichos, podemos concretar como características básicas de la empresa en los órdenes económico jurídico y administrativo, las siguientes:

1º. El capital fundacional será de 50.000 pesetas representado por 500 acciones de 1.000 pesetas cada una, no pudiendo ser suscritas y poseídas más de diez por cada accionista a fin de asegurar en todo momento la efectividad democrática del régimen social.

2º. Los órganos de soberanía, gobierno y administración y discreción ejecutiva de la sociedad serán respectivamente:

La Junta General de accionistas.

El Consejo de Administración, integrado de cinco a once miembros, elegido por la

Junta General.

El secretario general, designado libremente por el Consejo.

Además, el Consejo de Administración nombrará un Consejo técnico asesor formado por personas destacadas en las Ciencias, Letras y Artes para orientar de una manera permanente las actividades editoriales de la sociedad.

3º. El capital suscrito mediante los boletines adjuntos será desembolsado en varios dividendos pasivos de tal suerte que cada acción pueda satisfacerse cómodamente dentro de un periodo no menor de un año, de conformidad con las normas que para facilitarlos así establecerá el consejo de Administración.

Anexo 11. Regulamento interno da Editorial Galaxia

REGULAMENTO INTERNO DOS ORGAOS DA “EDITORIAL GALAXIA, S.A.”

I.Dos Orgaos da Sociedade e da empresa

A) Clases e condición

Serán órganos da “Editorial Galaxia, S.A.”

1. De Soberanía: A Xunta xeral dos accionistas
2. De representación e goberno: O Consello de Administración
3. De delegación do Consello e de control; o Comité executivo e o Conselleiro-Delegado
4. De iniciativa, dirección práctica i-execución: o Consello de dirección, o Director cultural, o Xerente e os seus Adxuntos
5. De censura de contas: Os accionistas censores de contas

B) Atribucións, composición e funcionamento

1. A Xunta xeral de accionistas.- E o órgano soberano da sociedade, cuías atribucións, composición e funcionamento regúlanse nos artigos 13 a 26 dos Estatutos.

2. Consello de Administración.- E o órgano de representación e goberno, con plenos poderes para dirixir e administrar a Sociedade. As súas atribucións, composición, cargos –Presidente, Vicepresidente, Segretario de actas e vocales- duración e xuntanzas (ordinarias cada tres meses) veñen reguladas nos arts. 27 a 36 dos Estatutos.

3. Conselleiro Delegado.- Conforme ao art. 37 dos Estatutos, terá a delegación permanente do Consello, levando a inspección do desenvolvemento práctico das labores da Editorial, autorizando coa súa firma os documentos que a requiran mancomunada, intervindo nos nomeamentos de personal, e na organización dos servizos e dispoñerá o estudo dos programas de traballo e a formación de balances

e memorias para información e goberno do Consello.

Poderá existir mais de un (pois os Estatutos nada dispoñen en contrario).

4. Comité executivo.- Formado polos conselleiros residentes en Vigo, conocerá mensualmente da execución dos plans e acordos do Consello, e nas datas oportunas, das previsións financeiras e de tesorería, así como da súa realización e resultados; tamén dos asuntos urxentes que impidan a convocatoria do Consello, sin perxucio de dar conta a este na primeira reunión; e de calquer outro cometido concreto que poida encomendarlle o Consello.

Os seus membros asistirán en todo canto sexa posible ao Conselleiro-Delegado e aos executivos nas materias propias da competencia especial de cada un de aqueles.

5. Consello de dirección.- Estará integrado polo director cultural ou literario, asistido ou substituído polo Adxunto; o Xerente; o Adxunto responsable da Administración e contabilidade, e o Conselleiro-Delegado, que será o seu coordinador.

Asegurará o enlace e relación ou comunicación entre as diferentes áreas de actividade ou servizos, resolvendo os problemas que se susciten no traballo xornal da empresa e autorizando todo compromiso extraordinario de gasto e a súa xustificación.

Reunirase semanalmente, podendo participar tamén nas xuntanzas calqueira dos membros do Comité Executivo.

6. Accionistas Censores de contas.- Realizarán a censura das contas de cada exercicio, os nomeados pola Xunta xeral conforme ao disposto no artigo 108 da Lei de Rexime Xurídico das sociedades Anónimas.

II. Das áreas de actividade ou servizos

Establécense as seguintes:

1. Cultural ou literaria.- Abranguendo a programación editorial; lectura e informe sobor das obras; relación cós autores, tradutores e ilustradores, orientación na revisión e preparación dos manuscritos, maquetas dos libros e deseño das

coleccións; seguimento da súa realización ou produción; redacción de textos complementarios da edición e dos destinados á publicidade literaria, e todos os demais [sic] cometidos relacionados coa creación cultural.

2. Xestión e Marketing. - Cós cometidos asignados á Xerencia (art. 38 dos Estatutos) de xeito xeral, e moi especialmente os de promoción ou servizo comercial no senso máis amplo: organización e expansión das vendas, contacto directo coa clientela de todo tipo, publicidade, etc.

3. Administración e contabilidade. - Responsabilizada por un Adxunto á Xerencia para estes cometidos, cós poderes que lle confíe o Consello e de quen dependerá directamente o persoal.

4. Producción. - Ao coidado do Adxunto á dirección literaria, nos aspectos propios desta área, e do Xerente, nos da xestión.

5. Almacén. - Dependendo da Xerencia e do seu Adxunto de Administración e Contabilidade, que contarán ademais coa axuda especial dun dos membros do Comité executivo.

III. Lugar das xuntanzas e despacho. Arquivo e documentación

No domicilio social, dispoñeráse dun local axeitado para xuntanzas, despacho dos conselleiros e arquivo dos libros e escrituras sociais, contratos e toda a documentación de carácter legal e xeral, baixo a custodia do Segretario e do Conselleiro-Delegado.

Un duplicado (en fotocopia ou microfilm) desta documentación principal, especialmente no que máis importe para o historial da Sociedade, archivaránse na Fundación Penzol, baixo a custodia do seu Patronato.

Anexo 12. Publicacións en galego (con algunha excepción) durante 1950-1963. Elaboración propia

Autor		Título	Datos editoriais/imprenta		Datos de interese	Xénero	Ano
Alvarez Blázquez, Xosé María		<i>Cantares do Maio</i>		Pontevedra: Gráficas Torres	1 f.	Literatura popular: poesía	1950
Barros, Tomás		<i>Roseira do teu mencer: (1949-1950)</i>		Vigo: Edicións Monterrey, Colección Leixado do Vento	46 pp.	Poesía	1950
Carballo Calero, Ricardo		<i>Gárgolas</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 6	32 pp. Prólogo de R. Carballo Calero	Poesía	1950
Casas, Augusto		<i>Anxo de terra</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto	36 pp.	Poesía	1950
Castelao		<i>Cantigas da noite moza</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 12	36 pp.	Poesía	1950
Castelao		<i>As cruces de pedra na Galiza</i>		Buenos Aires: Nós	282 pp.	Ensaio: etnografía	1950
Castro, Rosalía de		<i>Milicianos</i>		New York City: Frente Popular Antifascista Gallego	11 f. de lám.	Álbum	1950
Cunqueiro, Álvaro		<i>Obra poética</i>		Buenos Aires: Espasa-Calpe	Augusto Corina (ed.)	Poesía	1950 ⁴
Fariña Cobián, Herminia		<i>Dona do corpo delgado</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 5	30 pp.	Poesía	1950
Fortunato, Venancio Honorio Clemenciano		<i>Cantiga serea nas festas de Vigo de 1950</i>		Pontevedra: Imp. A. Couceiro	4 f.	Poesía	1950
Hölderlin, Friedrich		<i>Galliciense carmen</i>		Pontevedra: Gráficas Torres	Trad. do latín A. Iglesia Alvarito, 12 pp.	Tradución: poesía	1950
Lamas Carvaxal, Valentín		<i>Poesía</i>		Mondongo: Edizós do Pescador da cana	Trad. do alemán A. Cunqueiro; 6 f.	Tradución: poesía	1950
Manuel María		<i>Antoloxía: verso e prosa</i>		Buenos Aires: Edicións As Burgas	Prólogo Eduardo Blanco-Amor, 299 pp.	Verso e prosa: escolma	1950
Pimentel, Luis		<i>Muiñeiro de brétemas</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 10	30 pp.	Poesía	1950
Rodríguez, Eliseo Alonso		<i>Triscos</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 9	22 pp.	Poesía	1950
Rubinos, José		<i>Cantos de Cotovia</i>		Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 8	40 pp.	Poesía	1950
		<i>Covadonga: epopeya en XV gestas</i>		A Habana: Imprenta Pérez Sierra y Hno	Ed. Bilingüe; 242 pp.	Poesía	1950

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
Ben - Cho- Sey	<i>Berzas</i>	Pontevedra: Gráficas Torres	Edición do autor	Poesía	1951
Cabanillas, Ramón	<i>Anciróns da cantiga</i>	Vigo: Editorial Galaxia, Colección Literaria	222 pp.	Escolma poética	1951
Carballo Calero, Ricardo	<i>A xente da Barreira</i>	Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos	Gañadora 1º concurso da Ed. Bibliófilos Gallegos; 147pp.	Narrativa	1951
Castelao	<i>Alba de gloria</i>	Buenos Aires: Edicións Galicia do Centro Gallego de Buenos Aires	Reedición; 22 p.	Ensaio: discurso	1951
Curros Enríquez, Manuel	<i>Poesías</i>	Madrid: Hispánica	Reedición; 121 pp.	Poesía	1951
Fabeiro Gómez, Manuel	<i>Follas de un arbre senlleiro</i>	Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto		Poesía	1951
Fernández del Riego, Francisco	<i>Historia de la literatura gallega</i>	Vigo: Galaxia, Manuales	169 pp. / castelán	Ensaio	1951
Fernández Pousa, Ramón (ed.)	<i>Selección literaria del idioma gallego: (ss.XI-XX)</i>	Madrid : s.n.		Escolma poética	1951
Manuel María	<i>Cinco pequenos poemas</i>	Lugo: Xerardo Castro	Tirada de cen exemplares	Poesía	1951
Pérez Creus, Juan	<i>As cancións d'ise amor que se diz olvido</i>	Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto, 14	Prólogo de Vicente Risco, 40pp.	Poesía	1951
Rey Romero, Faustino	<i>Doas de vidro</i>	Tui: Tip. Rexional		Poesía	1951
Varela, Lorenzo	<i>Catro poemas gallegos</i>	Buenos Aires: Editorial Argentina de Música	Texto paralelo en galego e inglés, música	Poesía	1951
VV.AA.	<i>Musa alemá: (versión de 6 poetas)</i>	Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto	Trad. do alemán de C. E. Ferreiro e A. Blanco Freijeiro; 64 pp.	Tradución: poesía	1951
VV.AA.	<i>Presencia de Galicia</i>	Vigo: Editorial Galaxia, Colección Grial, 1	104 pp.	Ensaio	1951
VV.AA.	<i>Pintura actual en Galicia</i>	Vigo: Editorial Galaxia, Colección Grial, 2	112 pp + 4 pp. láminas	Ensaio	1951
VV.AA.	<i>Presencia de Curros y Dª Emilia</i>	Vigo: Editorial Galaxia, Colección Grial, 3	118 pp.	Ensaio	1951

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Xornadas Patrióticas Galegas</i>	Buenos Aires: Comisión Intersocietaria de Sociedades Galegas de Buenos Aires	48 pp.	Ensaio: política	1952
Alonso, Eliseo	<i>Scara de romances</i>	Buenos Aires: Botella al Mar	43 pp.	Poesía	1952
Alvarez Blázquez, Xosé María (ed.)	<i>Escuela de poesía. I. Escuela medieval gallego-portuguesa (1198-1346)</i>	Vigo: Galaxia, Colección Ponal	Limiar de Rodrigues Lapa 221 pp.	Ensaio / Escolma poética	1952
Ben-Cho-Shey	<i>Arturo Vázquez Núñez e o seu tempo</i>	Vigo: Monterrey	Conferencia no Centro Galego Madrid, 30pp.	Ensaio	1952
Bernardez, Francisco Luis (ed.)	<i>Florilegio del cancionero vaticano: Poesía amorosa galatoportuguesa de la Edad Media</i>	Buenos Aires: Losada		Escolma poética	1952
Bouza Brey, Fermin	<i>Industrias paleolíticas do Baixo Miño</i>	Porto: Sociedade portuguesa de Antropología e Etonomía na Faculdade de Ciências do Porto		Ensaio: arqueoloxía	1952
Castro, Rosalía de	<i>Obras completas</i>	Madrid: Aguilar	García Martí, V. (ed.), Reedición	Obras completas	1952³
Cuña Novás, Manuel	<i>Fabulario novo</i>	Pontevedra: Sabino Torres, Benito Soto	93 pp.	Poesía	1952
Fernández Ferreiro, Xosé	<i>Ribeirana do Sil</i>	Ourense: s.n.		Poesía	1952
García Barros, Manuel	<i>Contiños da terra</i>	Buenos Aires: Caperaletti Hermanos	263 pp.	Narrativa	1952
Manuel María	<i>Morrendo a cada intre: (anacos d'unha vida)</i>	Lugo: La Voz de la Verdad		Poesía	1952
Otero Pedrayo, Ramón	<i>Por os vieiros da saudade: lembranzas e crónicas de un viaxe a Buenos Aires</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Tirada especial de 250 exemplares. Crónica da viaxe a B. A. 198 pp.	Ensaio: crónica	1952
Otero Pedrayo, Ramón	<i>O Desengano do priboiro ou O pasamento da alegría: co grande auto epilodal e xusticeiro dos fíretros de Floravía</i>	Vigo: Edicións Monterrey	77 p.	Teatro	1952
Pokorny, Julius	<i>Cancioneiro da poesía céltica</i>	Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos	Trad. do alemán de Fernández de la Vega e Piñeiro. Premio de tradución, 141 pp.	Tradución: escolma poética	1952
Pozo Garza, Luz	<i>O paxaro na boca</i>	Lugo: Xistral	26 pp.	Poesía	1952

Rey Romero, Faustino	<i>Catro sonetos ó destino d'unha rosa</i>	Tui: Tip. Rexional		Poesía	1952 ²
Risco, Vicente	<i>Historia de Galicia</i>	Vigo: Galaxia, Manuales	192 pp. / castelán	Ensaio	1952
Seoane, Luís	<i>Fardel de Eisilado</i>	Buenos Aires: Anxel Casal	53 pp.	Poesía	1952
VV.AA.	<i>Aspectos económicos y jurídicos de Galicia</i>	Vigo: Galaxia, Colección Grial, 4	123 pp.	Ensaio	1952
VV.AA.	<i>7 ensayos sobre Rosalia</i>	Vigo: Galaxia	171 pp.	Ensaio	1952

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>O gaiteiro de Lugo: calendario galego pro Ano Santo 1954; según as observacións feitas no Observatorio da cidade de San Froilán</i>	Lugo: Xerardo Castro		Folleto: calendario	1953
Alvarez Blázquez, Xosé María	<i>Cancioneiro de Montero: (Século XIII)</i>	Vigo: Monterrey, Colección Leixado do Vento		Poesía	1953
Ben-Cho-Shey	<i>Andrómenas: contos pra o pobo</i>	Vigo: Monterrey, Colección Frol e Froito	Proloquo de Eduardo Blanco Amor	Narrativa	1953
Carré Alvarellos, Luis	<i>Manuel Curros Enríquez: súa vida e súa obra: (ensaio bio-bibliográfico)</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia	253 p.	Ensaio: literatura	1953
Castelao	<i>Os vellos non deben namorarse: farsa en tres actos con un prólogo e un epílogo</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Reedición. Tirada especial numerada de 220 exemplares, 85 pp.	Teatro	1953
Feixoo de Araújo, Gabriel	<i>Entrenos famoso sobre da pesca do Río Miño: ano de 1671</i>	Vigo: Edicións Monterrey, Colección Leixado do Vento	Limiar e notas de Fermín Bouza-Brey	Teatro	1953
Fole, Ánxel	<i>As lus do candil: contos a carón do lume</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Prólogo de Salvador Lorenzana / Ilustracións de Xohán Ledo, 154 pp.	Narrativa	1953
Giarrido, Manoel-Celso	<i>Saudade: un limiar e catorce poemas galegos</i>	Santiago de Chile: [s.n.]		Poesía	1953
Gómez Ledo, Avelino	<i>Cancioneiro da Nosa Señora do Faro</i>	Madrid: Imp. Avilista	72 pp.	Literatura popular: poesía	1953
Lis Qulben, Víctor	<i>A rapa das bestas de San Lorenzo de Sabucedo</i>	Pontevedra: Imp. Peón		Ensaio: etnografía	1953
López Ferreiro, Antonio	<i>Novelas de López Ferreiro. O niño das pombas, O castelo de Pambre, A tecedeira de Bnava</i>	Santiago: Bibliófilos Gallegos	Reedición	Narrativa	1953
López Ferreiro, Antonio	<i>A tecedeira de Bonaval</i>	Santiago: Imprenta do Seminario Conciliar	Reedición	Narrativa	1953
Martínez-Risco y Macías, Sebastián	<i>O Sentimento da xustiza na literatura galega</i>	Vigo: Galaxia	Discurso ingreso na RAG lido o 18 de abril de 1953; 57 pp.	Ensaio: discurso	1953
Naya Pérez, Juan	<i>Inéditos de Rosalía</i>	Padrón: Patronato Rosalía de Castro	O coidado de Edicións Monterrey	Ensaio	
Otero Pedrayo, Ramón	<i>O libro dos amigos</i>	Buenos Aires: Edicións Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires		Ensaio: crónica	1953
Rubinos, José	<i>A Xesta de cómo a América nasceu da melódia</i>	A Habana: Úcar García		Poesía	1953

Torrado, Martín	<i>Santo da barba dourada: décimas ao Apostol</i> (c. 1617)	Vigo: Monterrey, Colección Beatus Iacobus		Álbum: lámina	1953
Varela Jácome, Benito (ed.)	Poetas gallegos: las mejores poesías	Santiago: Porto y Cía. Editores	510 pp.	Poesía: escolma	1953
VV.AA.	<i>La sociedade. Ensayos</i>	Vigo: Galaxia	Artigos en galego e castelán, 198 pp.	Ensaio: ontoloxía	1953
VV.AA.	<i>La lengua gallega en voces argentinas</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires	Discursos sobre o idioma galego	Ensaio: discurso	1953
Zapata García, Antón	<i>A roseira da soñidade: poesías galegas</i>	A Coruña: Litograf. e Imp. Roel		Poesía	1953

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>O gaiteiro de Lugo: calendario galego pro ano de 1955: segun as observacións feitas no Observatorio da cidade de San Froilán</i>	Lugo: Xerardo Castro		Folleto: calendario	1954
	<i>Cancioneiriño da Virxe</i>	Pontevedra: Edicións Monterrey, Colección Leixado do Vento	8 pp.	Literatura popular: poesía	1954
	<i>Festas do día de Galicia: Sant-Iago 1954</i>	México: s.n.	Patronato da Cultura Galega (México)	Folleto: programa	1954
Álvarez Blázquez, X. M ^a .	<i>Romance do pescador pelerito</i>	Vigo: Monterrey	1 foll. pleg.	Poesía	1954
Bernárdez, Francisco Luis	<i>Mensaxe pra todo los galegos do mundo na data do 18º Aniversario do Plebiscito do Estatuto Galego</i>		Separata revista <i>Criterio</i> nº 1211, maio	Ensaio: política	1954
Bonet Correa, Antonio	<i>Manuel Garmeiro</i>	Vigo: Galaxia, Monografías de arte novo	15 pp. + 30 pp. de láminas	Ensaio: arte	1954
Cabanillas, Ramón	<i>Da miña zanfona</i>	Lugo: Xistral		Poesía	1954
Carré Alvarellos, Uxío	<i>Escolma de poesías</i>	Buenos Aires: Edición Margarida		Escolma poética	1954
Casas, Augusto	<i>Isa folla que vai pol-o río</i>	Vigo: Monterrey		Poesía	1954
Castro, Rosalía de	<i>Poemas</i>	París: Monte Medulio		Poesía	1954
Cortés Vázquez, Luis	<i>El dialecto galaico-portugués hablado en Lubián (Zamora) : (toponimia, textos y vocabulario)</i>	Salamanca: Universidad de Salamanca		Ensaio: lingüística	1954
Ledo, Xohán	<i>Carlos Maside</i>	Vigo: Galaxia, Monografías de arte novo	Prólogo de Álvaro Cunqueiro, 24 pp. +29 pp. de láminas	Ensaio: arte	1954
Fernández del Riego, Francisco	<i>Galicia no espello</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego		Ensaio: literatura	1954
Ferreiro, Celso Emilio	<i>O sono sulagado</i>	Vigo: Roel		Poesía	1954
García Sabell, Domingo	<i>Luis Seoane</i>	Vigo: Galaxia, Monografías de arte novo	35 pp.+ 38 pp. de láminas	Ensaio: arte	1954
Gómez Ledo, Avelino	<i>Poemas composteláns</i>	Madrid: Altavista		Poesía	1954
González, Cándido Alfonso	<i>Mal ollo: comedia de ambiente mariñeiro en 2 actos e 1 intermedio</i>	Buenos Aires: Ediciones Lárez del Centro Pontevedrés		Teatro	1954

Manuel María	<i>Advento</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires		Poesía	1954
Manuel María	<i>Terra Cha</i>	Lugo: Celta		Poesía	1954
Otero Pedrayo, Ramón	<i>Guía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia, Manuales	Reedición / Castelán 469 pp. + 48 pp. de láminas	Guía	1954
Pérez Barreiro, Fernando	<i>Ducia e pique de fábulas: (atirño prá un fabulario gallego)</i>	Lugo: Ediciones Celta		Poesía	1954
Prada, Rodolfo	<i>Antolín Faraldo</i>	Buenos Aires: Centro Betanzos		Ensaio: historia	1954
Rodríguez Mourullo, Gonzalo	<i>Nasce un árbore. Narracións curtas</i>	Vigo: Monterrey, Colección Froil e Froito	Limiar e ilustracións de R. García Suárez (Xohán Ledo)	Narrativa	1954
Varela, Lorenzo	<i>Lomxe</i>	Buenos Aires: Botella al mar		Poesía	1954
VV.AA.	<i>III Congreso Internacional de Poesía: Homenaje a los poetas del mar en las Islas Cies (Vigo): breve antología del mar en la lírica gallega</i>	Vigo: Faro de Vigo	19 pp.	Ensaio: literatura	1954

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>O gaiteiro de Lugo: calendario gallego pro ano bisesto de 1956 : según as observacións feitas no Observatorio da cidade de San Froilán</i>	Lugo: Xerardo Castro		Folleto: calendario	1955
Alonso, Eliseo	<i>Contos do Miño</i>	Buenos Aires: Mundo Gallego		Narrativa	1955
Bono, Elena	<i>Xardín dos cabaleiros de Malta</i>	Buenos Aires: s.n.	Trad. do italiano de Eduardo Moreiras	Tradución: poesía	1955
Cabarcos Suárez, Celestino	<i>Cóxegas</i>	Viveiro: Artes Gráficas A. Santiago		Poesía	1955
Capdevila, Arturo	<i>Canto gallego</i>	Madrid: Espasa-Calpe		Poesía	1955
Carballo Calero, Ricardo (ed.)	<i>Seis poemas. Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Manuel Curros Enríquez, Antonio Noriega Varela, Ramón Cabanillas, Luis Amado Carballo, Manuel Antonio</i>	Vigo: Galaxia	Ilustracións de Maside e Xohán Ledo, 150 pp.	Ensaio	1955
Casado Nieto, Manuel	<i>Orballo ispidio</i>	Lugo: Bao Xistral		Poesía	1955
Conde, José	<i>Muiñada noitebrega</i>	Buenos Aires: Alén Mar		Poesía	1955
Cunqueiro, Álvaro		Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Ilustracións de Prego de Oliver, 149 pp.	Narrativa	1955
Díaz Pardo, Isaac	<i>Merlin e familia / outras historias</i> <i>Os inmortales</i>	Ferrol: Covadonga		Álbum	1955
Fernández del Riego, Francisco (ed.)	<i>Escelma de poesía galega IV. Os contemporáneos</i>	Vigo: Galaxia, Colección Pondal	Edición, limiar e notas Fernández del Riego, 367 pp.	Ensaio / Escolma poética	1955
Fole, Ánxel	<i>Terra brava. Contos da solaina</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Limiar de García Sabell, ilustracións Xohán Ledo, 286 pp.	Narrativa	1955
Gayoso Frías, Alfonso	<i>Os fidalgos de Rante: comedia de ambiente do agro ourensán en tres xornadas: ofenda popular</i>	Buenos Aires: Miño		Teatro	1955
Lázaro, Angel	<i>Lonxe. Poemas</i>	Madrid: Imprenta La Ralía		Poesía	1955
Moreiras, Eduardo	<i>A realidade esencial</i>	Ferrol: Covadonga		Poesía	1955
Novoneyra, Uxío	<i>Os Eidos. Terras outas e solas do Caurel. 1952-1954</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Carta-prólogo R. Piñeiro, glosario final,	Poesía	1955

				124 pp en castelán; 123 pp.		
Paz-Andrade, Valentín	<i>Pranto matricial</i>		Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego		Poesía	1955
Vázquez, Pura	<i>Maduridade</i>		Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego		Poesía	1955
VV.AA.	<i>Paisaxe e cultura: ensaios</i>		Vigo: Galaxia	Ilustracións de Xohán Ledo, 174 pp.	Ensaio: ontoloxía	1955
VV.AA.	<i>Versos de aldeas terras e de tempos idos: parafrasis galegas</i>		Santiago: Bibliófilos Gallegos	Trad. de Ramón Cabanillas	Tradución: poesía	1955

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Primeiro Congreso da Emigración Galega a realizarse en Bós Aires do 21 a-o 31 de Xullo de 1956 : Manifesto Tenario Regulamento : 1856 Centenario do Banquete de Conxo, 1956</i>	Buenos Aires: Editorial Nós	228 pp.	Ensaio: historia	1956
Alonso Ríos, Antón	<i>Da saudade, amor, arte e misticismo: (relato)</i>	Buenos Aires: Alfonso Ruíz		Narrativa	1956
Blanco-Amor, Eduardo	<i>Cancioneiro: con vocabulario galego-castelán</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia del Centro Gallego		Poesía	1956
Cabanillas, Ramón	<i>Macías o namorado: poema escénico (prosa e verso) a xeito de guero musical, sobre unha cancionista de Otero Pedrayo</i>	Vigo: Galaxia	Coator Antonio de Lorenzo, música I. B. Matzkegi, ilustracións Xohán Ledo, 109 pp.	Teatro/Poesía	1956
Casado Nieto, Manuel	<i>O ronsel do meu silencio</i>	Vigo: Gráficas Numen		Poesía	1956
Cortezón, Daniel	<i>As Covas do rei Cinto</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Prólogo R. Piñeiro, Vocabulario galego-castelán, 163 pp.	Narrativa	1956
Cunqueiro, Álvaro	<i>As crónicas do sachantre</i>	Vigo: Galaxia	Ilustracións Xohán Ledo, 144 pp.	Narrativa	1956
Díaz Pardo, Isaac	<i>Unha presa de dibuxos feitos por Isaac Díaz Pardo de xente do seu ruelro</i>	Buenos Aires: Edicións Arsnovos	Debuxos	Álbum	1956
Flores, Ricardo	<i>Un ovo de dúas xemias: Comedia rideira, en dous pasos</i>	Buenos Aires: Edicións Rueiro		Teatro	1956
González Garcés, Miguel (ed.)	<i>Díaz poetas gallegos</i>	Montevideo: Imp. Libertad		Escolma poética	1956
Heidegger, Martin	<i>Da esencia da verdade: con unha carta-prólogo especial para esta edición</i>	Vigo: Galaxia	Trad. do alemán Fernández de la Vega e Piñeiro, 81 pp.	Ensaio: ontoloxía	1956
Ibañez Fernández, José	<i>Diccionario galego da rima e galego castelán</i>	Madrid: Marsiega	Edición bilingüe	Manual: diccionario	1956 ²
Kruckenber, María do Carme	<i>Cantigas do vento</i>	Vigo: Noroeste		Poesía	1956
López Díaz, Benigno e José María Paz Camps	<i>Belén en Galicia: versos infantís y populares que se recitan en la costa norte de Galicia ante el "nacimiento"</i>	Galicia: s.n.		Literatura popular e infantil	1956
Rivero, Carlos	<i>Catavento ao norte</i>	Madrid: Codax		Poesía	1956

Rodríguez Mourullo, Gonzalo	<i>Memorias de Tains</i>	Vigo: Monterrey, Colección Frol e Froito	Liníar de Benito Varela Jacome e Domingo García Sabell, Brindis de García Sabell, Ilustracións de Antón Xesus	Narrativa	1956
Seoane, Luís	<i>Ná brétema, Sant-lago</i>	Buenos Aires: Botella al Mar		Poesía	1956
Taibo, Victoriano	<i>Da agra aberta: contos e lèndas</i>	Vigo: Gráficas Numen		Narrativa	1956
Torre Enciso C. e M. Feijoo Sousa (comp.)	<i>Panxoliñas: retabro galego de Nadal</i>	Madrid: Acati		Literatura popular: poesía	1956

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Coplas d'os maxos 1957</i>	S.L.: s.n.	12 coplas : 5 duplicadas, unha delas con 1ª e 2ª parte	Literatura popular	1957
Beiró Buxán, Manuel	<i>Garabullos</i>	Santiago: s.n.	23 f.	Álbum	
Caamaño Bournacell, José e Torre Enciso, Cipriano (eds.)	<i>Nadal en Galicia</i>	Madrid: Talleres Tip. Flo-Rez		Escolma poética	1957
Cortiña Toural, Teolindo	<i>Recordando tempos con mar de outros tempos</i>	Palas de Rei: Gráficas "Lakinfil"		Poesía	1957
Cunqueiro, Álvaro	<i>Cantiga nova que se chama riveira</i>	Vigo: Monterrey, Colección Leixado do Vento		Poesía	1957
Díaz Pardo, Isaac	<i>Midas o Angulo de pedra: teatro</i>	Buenos Aires: Citania, Mestre Mateo		Teatro	1957
Fariña Jamardo, Xosé	<i>Carballiño: poemas o xeito vello pra unha vila nova</i>	Carballiño: Imp. Gallego		Poesía	1957
Franco Grande, Xosé Luis	<i>Vieiro choido</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova	Primeiro libro da colección, 142 pp.	Teatro	1957
Méndez Ferrín, X. L.	<i>Voce na néboa</i>	Vigo: Numen		Poesía	1957
Moris Amil, Lucas	<i>Saudade da Galiza. Contos galegos e poesías</i>	A Coruña: Moris		Narrativa	1957
Otero Pedrayo, Ramón	<i>Entre a vendimia e a castañeira. Contos</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	165 p.	Narrativa: contos	1957
Raf Carballo, Juan	<i>Mito e realidade da terra naí</i>	Vigo: Galaxia	Prólogo de Domingo García Sabell, 217 pp. + 14 pp. de láminas	Ensaio: ontoloxía	1957
Seoane, Luis	<i>Xosé Eiroa</i>	Vigo: Galaxia, Monografías de arte novo, 4	19 pp. + 28 pp. de láminas	Ensaio: arte	1957
Torre Enciso, Cipriano (ed.)	<i>Panxoliñas. Retabro galego de Nadal</i>	Madrid: Acati		Literatura popular: poesía	1957 ²
Torres, Xohana	<i>Do sulco</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova	Prólogo de Ricardo Carballo Calero, 70 pp.	Poesía	1957
Valenzuela Otero, Ramón de	<i>Non agardei por ninguén</i>	Buenos Aires: Citania, Mestre Mateo		Narrativa	1957
VV.AA.	<i>Homaxe dos amigos e discípulos do pertencido da prehistoria galega. Florentino L.A. Cuvillas no LXX aniversario do seu nacemento. 'noi e froito de un fidalgo vivir</i>	Vigo: Galaxia	149 pp. + 12 pp. de láminas	Ensaio	1957

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Cartel: maio "Os rapaces da Barcia"</i>	Pontevedra: Imp. El Pueblo		Folleto	1958
	<i>Mirafres de Santiago</i>	Madrid: Patronato Menéndez y Pelayo; Instituto Miguel de Cervantes		Narrativa	1958
Cabanillas, Ramón	<i>Somos</i>	Vigo: Galaxia, Trasalba	Ilustracións de Agustín Portela, 105 pp.	Poesía	1958
Castro, Rosalía de	<i>Obras completas</i>	Madrid: Aguilar	Reedición. Narrativa e poesía	Obras completas	1958 ⁴
Cebreiro, Álvaro	<i>Debuxos de Cebreiro</i>	Vigo: Galaxia	Prólogo de Cabanillas	Álbum	1958
Cunqueiro, Álvaro	<i>O incerto señor Don Hamlet, príncipe de Dinamarca: para dramática en tres jornadas ...</i>	Vigo: Galaxia	Ilustracións de Xohán Ledo, 91 pp.	Teatro	1958
Dieste, Rafael	<i>A fiestra valdeira. Comedia de remate ledo en tres lances, o derradeiro c'un respiro</i>	Buenos Aires: Citania, Mestre Mateo		Teatro	1958
Flores, Ricardo	<i>Enguedello. Paso de comedia anecdótica</i>	Buenos Aires: Ediciones Rueiro		Teatro	1958
Fole, Ánxel	<i>Pauto do demo. Teatro</i>	Buenos Aires: Citania Mestre Mateo		Teatro	1958
Gayoso Frías, Alfonso	<i>Galeguidade: (humor, saudade e patria): arpejo popular co trasfondo acompañante dos ecos do río Miño</i>	Buenos Aires: Miño		Poesía	1958
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./Números 1, 2, 3-4, 5-6	Revista	1958
López Abente, Gonzalo	<i>Centileas nas ondas</i>	Vigo: Galaxia, Trasalba	Limiar de Sebastián Risco, ilustracións de Xohán Ledo, 98 pp.	Poesía	1958
Manuel María	<i>Documentos personaes</i>	Lugo: Celta		Poesía	1958
Méndez Ferrín, X. L.	<i>Percival e outras historias</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova	Prólogo de Salvador Lorenzana, 91 pp.	Narrativa	1958
Molinar, Víctor Luis	<i>Itinerario gallego</i>	Buenos Aires: Follas Novas		Ensaio: crónica de viaxe	1958
Moreiras, Eduardo	<i>Paisaxe en rocha viva</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Limiar de Álvaro Cunqueiro, debuxos de Muñoz Lorente, 68 pp.	Poesía	1958

Otero Pedrayo, Ramón	<i>Bocarríbeltra: poemas pra ler e queimar</i>	Madrid: Brais Pinto		Poesía	1958
Prieto, Laureano	<i>Contos vianeses</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	205 pp.	Narrativa	1958
Rodríguez González, Eladio	<i>Diccionario enciclopédico galego-castellano</i>	Vigo: Galaxia, Colección Casa de Galicia	Limiar de Otero Pedrayo, 455 pp. + 110 pp de vocabulario	Manual: diccionario	1958
Rubinos, José	<i>Dial poético da viaxe do galego pol-os Estados Unidos</i>	Habana: Imp.de Pérez Sierra y Hermano	Ed. castelán, galego	Poesía	1958
Sesto, Julio	<i>Alhoradas: o librito da f-alma : poesía gallega y castellana</i>	Madrid: El Libro Español		Poesía	1958
Torre Enciso, Cipriano (ed.)	<i>Panxoliñas: retabro galego de Nadal</i>	Madrid: Acati		Literatura popular: poesía	1958 ³
Torre Enciso, Cipriano (ed.)	<i>Camelias brancas: Nosa Señora en Galicia</i>	Madrid: s.n.		Literatura popular: poesía	1958
VV.AA.	<i>Homaxe a Ramón Otero Pedrayo: no LXX aniversario do seu nacemento</i>	Vigo: Galaxia	346 pp.	Ensaio	1958
VV.AA.	<i>Ramón Otero Pedrayo: a súa vida e a súa obra : homaxe da Galicia universal</i>	Caracas: Centro Galego		Ensaio: literatura	1958

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Antoloxía de la poesía gallega contemporánea</i>	Madrid: Rialp	Textos en galego e castelán	Escolma poética	1959
	<i>Primeiro congreso da emigración galega: feito desde o 24 ao 31 de Xullo de 1956 en Buenos Aires: 1856-Banquete de Conxo-1956</i>	Buenos Aires: Nos		Ensaio	1959
Alfonso X. Rei de Castela	<i>Canigas de Santa María</i>	Coimbra: Universidade	Reedición	Poesía	1959
Álvarez Blázquez, Xosé María (ed.)	<i>Escolma de poesía galega. Do s. XIV ao s. XIX</i>	Vigo: Galaxia. Colección Pondal	329pp.	Ensaio / Escolma poética	1959
Avilés de Taramancos, Antón	<i>A frauta l-o garamelo</i>	A Coruña: Moret		Poesía	1959
Bianco-Amor, Eduardo	<i>A esmorga</i>	Buenos Aires: Citania, Mestre Mateo		Narrativa	1959
Cabanillas, Ramón	<i>Obra completa</i>	Buenos Aires: Ediciones Galicia		Ensaio / Poesía	1959
Carballo Calero, Ricardo	<i>Contribución ao estudo das fontes literarias de Rosalía</i>	Lugo: Celta	Discurso de ingreso na RAG lido o día 17 de maio de 1958	Ensaio: literatura	1959
Conde, José	<i>Terra aluciada</i>	Buenos Aires: Follas Novas		Poesía	1959
Fernández Ferreiro, Xosé	<i>A noite</i>	Madrid: Brais Pinto		Poesía	1959
Graña, Bernardino	<i>Poema do home que quixo vivir</i>	Madrid: Brais Pinto		Poesía	1959
Guerra da Cal, Ernesto	<i>Luz de Alan-mar. 1939-1958</i>	Vigo: Galaxia	Limiar de Jacinto do Prado Coelho, deseño da capa de Fernando Texidor. 132 pp.	Poesía	1959
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./ Números 7-8, 9-10, 11-12	Revista	1959
Maside, Carlos	<i>50 debuxos de Maside</i>	Vigo: Galaxia	Limiar de Ramón Pínciro, 6 pp. + 49 pp. de láminas	Álbum	1959
Otero Pedrayo, Ramón	<i>Maside, leda pousa e doce acougo</i>	Buenos Aires: Revista asociación Hijos del Ayuntamiento de Maside		Ensaio: historia	1959
Pérez y Pérez, Manuel	<i>Versos navideños para ser recitados por los niños ante el Niño de Belén</i>	Lugo: Ediciones "Celta"		Literatura popular: poesía	1959

Pimentel, Luís	<i>Sombra do aire na herba</i>	Vigo: Galaxia	Limiar de Fernández de la Vega. Inclúe <i>Trisco</i> , 116 pp.	Poesía	1959
Pita, Emilio	<i>Os Relembros. As Cantigas</i>	Buenos Aires: Citania, A herba de namorar		Poesía	1959
Rey Romero, Faustino	<i>Escolanía de melros</i>	Porriño: Gráficas Bolfer		Poesía	1959
Rubinos, José	<i>Cantigas de novo xeito vello</i>	A Habana: s.n.		Poesía	1959
Seoane, Luís	<i>As Cicatrices</i>	Buenos Aires: Citania, A herba de namorar		Poesía	1959
Vázquez, Ramón Lourenzo	<i>O que se foi perdendo: poemas da noite</i>	Madrid: Brais Pinto		Poesía	1959

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Poesía gallega contemporánea</i>	México D.F.: Rev. Ecuador		Escolma poética	1960
	<i>Coplas d'os maysos 1960</i>	S.l.: s.n.		Literatura popular: poesía	1960
	<i>Guía de Osera: descripción histórico-artística del imperial monasterio de Santa María de Osera</i>	Ourense: Hodiñe		Ensaio: historia	1960
	Vocabulario de los poemas gallegos de Lirios de Compostela	Santiago de Compostela: s.n.		Manual: vocabulario	1960
	<i>Pervigilium veneris</i>	Madrid: Estudios Clásicos	Trad. do latín de A. Iglesia Alvaríño	Tradución: poesía	1960
	<i>Jogos florais Minho-Galaicos: 1960</i>	Guimarães: Paço dos Duques		Poesía	1960
Carré Alvarellos, Leandro	<i>Meigas e meigueiras: bruxas e bruxedos na tradición da Galiza</i>	Lisboa: s.n.	Separata Actas do 1º Congreso de Etnografía e Folclore	Ensaio: etnografía	1960
Castro, Rosalía de	<i>Obras completas</i>	Madrid: Aguilar	García Martí, V. (ed.). Reedición	Obras completas	1960 ^s
Cortezón, Daniel	<i>De la saudade y sus formas</i>	Nova York: Casa de Galicia	Premiada no concurso literario da Casa de Galicia en Nova York, 168 pp.	Ensaio	1960
Cribeiro, Xosé Alexandre	<i>Acoitelado na espera</i>	Madrid: Brais Pinto		Poesía	1960
Cunqueiro, Alvaro	<i>Escola de menciñeiros e fabula de varía xente</i>	Vigo: Galaxia	Prólogo de García Sabell, ilustracións de Ribas, 154 pp.	Narrativa	1960
Fariña Cobán, Herminia	<i>Gabanza e prego a Miña Aldeia</i>	Pontevedra: Antúñez		Folleto	1960
Ferreiro, Celso Emilio	<i>Cantigas de escarnio e maldecir</i>	Caracas: Nós		Poesía	1960
Iglesia Alvaríño, Aquilino	<i>De día a día: poesías</i>	Vilagarcía de Arousa: Edicións Celta		Poesía	1960
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./ Números 13-14, 15-16, 17-18	Revista	1960
Labarta Pose, Enrique	<i>Poesías en gallego y castellano</i>	Santiago de Compostela: Porto y Cia.		Escolma poética	1960

Massó Bolívar, Enrique	<i>Retrouso a Colón</i>	Vigo: Monterrey		Poesía	1960
Neira Vilas, Xosé	<i>Dende lonxe</i>	Buenos Aires: Follas Novas		Poesía	1960
Otero Pedrayo, Ramón	<i>O senorito da reboarina</i>	Vigo: Galaxia	190 pp.	Narrativa	1960
Pimentel, Luis	<i>Barco sin luces</i>	Lugo: Celta	Poesía en castelán	Poesía	1960
Pondal, Eduardo	<i>Versos inorados ou esquecidos de Eduardo Pondal</i>	Vigo: Galaxia	Selección de Carballo Calero, Centro de Estudos Fingoy, 274 pp.	Poesía	1960
Rey Romero, Faustino	<i>Poema das Materias Sagras</i>	Porrño: Gráf. Bolfer		Poesía	1960
Río Barja, Francisco Javier	<i>Biografía de Geografía Económica de Galicia</i>	Vigo: Galaxia, Biblioteca de Economía Galaxia	254 pp.	Bibliografía	1960
Rubinos, José	<i>Fábulas galegas pra os nenos grandes e pequenos</i>	A Habana: s.n.		Literatura infantil: narrativa	1960
Santorum, Abelardo	<i>Vía Crucis Composto ...</i>	Ourense: La Editora Comercial		Relixión	1960

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Coplas d'os mayos 1961</i>	S.L.: s.n.		Literatura popular: poesía	1961
	<i>Veintidós cancións sobre textos de poetas orenseanos [dedicadas a Antonio Fernández-Cid de Tennes]</i>	Ourense: Conservatorio de Música		Poesía	1961
	<i>O segundo idilio de Teócrito "As Meigas"; versión galega en verso</i>	Lisboa: s.n.	Trad. do latín A. Iglesia Alvaríño. Separata de Ephyrosyne, vol. III	Tradución: poesía	1961
Abraira Cela, Carlos	<i>Vivencia de Castelao nas novas xeracións galegas. Conferenza pronunciada o 7 de Xaneiro de 1961 no acto leiradoiro de Castelao do centro Coruñés de Montevideo</i>	Buenos Aires: s.n.		Ensaio: discurso	1961
Abuín de Tembra, Avelino	<i>Camións</i>	Santiago: Atlas		Poesía	1961
Alonso Ríos, Antón	<i>A cultura galega na súa dimensión american: bases pra unha política galega e peninsulare</i>	Buenos Aires: Prisciliano		Ensaio: política	1961
Carballo Calero, Ricardo	<i>Salterio de Fingoy</i>	Vigo: Galaxia, Salmés	100 exemplares en papel rexistro e 650 en papel corrente, 86 pp.	Poesía	1961
Castelao	<i>Sempre en Galiza</i>	Buenos Aires: As Burgas	Reedición	Ensaio: política	1961
Castelao	<i>Humorismo, dibujo humorístico, caricatura: conferencia: marzo, 1920</i>	A Coruña: Litografía e Imprenta Roel	Reedición	Ensaio: discurso	1961
Castelao	<i>Cousas da vida</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Prólogo Ramón Otero Pedrayo, 61 pp.	Cousas	1961
Cores Trasmonte, Baldomero	<i>O corroncho de David: encol de "Música en Compostela"</i>	Santiago: Imprenta d'o Seminario Conciliar		Ensaio: música	1961
Cunqueiro, Álvaro	<i>Si o velho Sinbad volvese as illas</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Ilustracións de Xohán Ledo, 170 pp.	Narrativa	1961
Díaz Castro, Xosé María	<i>Nimbos</i>	Vigo: Galaxia	Vocabulario final galego-castelán, 74 pp.	Poesía	1961
Ferreiro, Celso Emilio	<i>O Corazón do vento</i>	Palma de Mallorca: Las Ediciones de Papeles de Son Armadans	<i>É separata de Papeles de Son Armadans</i>	Poesía	1961
Flores, Ricardo	<i>Catro estampas da Beira-Mar</i>	Buenos Aires: Edicións Ruelro		Teatro	1961
Gonsar, Camilo	<i>Lonxe de nos e dentro</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova	Ilustracións de González Doreste, 86	Narrativa	1961

González Alegre, Ramón	<i>Os namoros: O campo; As pontas: Catorce eleixas de dor; A sorna silandeira (1949-1960)</i>	Santiago de Compostela: Porto	pp.	Poesía	1961
González Garcés, Miguel	<i>Ballada dos anixos</i>	Vigo: Galaxia. Colección Sahnés, 4	100 exemplares en papel rexistro e 600 en papel corrente, 68 pp.	Poesía	1961
Ibáñez Fernández, José	<i>Andromenas: cinco obras</i>	Madrid: Ascar		Teatro popular	1961
Ibáñez Fernández, José	<i>O Borio: comedia en tres actos</i>	Madrid: Ascar		Teatro	1961
Ibáñez Fernández, José	<i>Chacuecadas: catro obras</i>	Madrid: Ascar		Teatro	1961
Iglesia Alvarinho, Aquilino	<i>Lanza de soledá</i>	Ourense: La Editora Comercial		Poesía	1961
Iglesia Alvarinho, Aquilino	<i>Nenias</i>	Vigo: Galaxia, Colección Sahnés, 1	Edición especial de 100 exemplares numerados, 83 pp.	Poesía	1961
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./ Números 19- 20, 21-22, 23-24	Revista	1961
Manuel María	<i>Libro de pregos</i>	Lugo: Celtas		Poesía	1961
Méndez Ferrín, X. L.	<i>O crepusculo e as formigas</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova, 5	Prólogo de R. Piñeiro, ilustracións de Raimundo Patiño, 126 pp.	Narrativa	1961
Molinari, Víctor L.	<i>Canciones para la promesa cumplida</i>	Vigo: Galaxia	Ilustracións de Xohán Ledo, 75 pp.	Poesía	1961
Neira Vilas, Xosé	<i>Memorias dun neno labrego</i>	Buenos Aires: Follas Novas		Narrativa	1961
Paradela, Álvaro	<i>Esquelete dun home</i>	Betanzos: s.n.		Poesía	1961
Pérez Paralle, Xosé María	<i>Mariñanas: [Retábulo betanceiro]</i>	Barallobre: s.n.		Poesía	1961 ²
Piñeiro, Ramón	<i>Dos ensayos sobre la saudade</i>	Buenos Aires: Alén-Mar		Ensaio: ontoloxía	1961
Quiroga, Domingo	<i>La pesca de arrastre en Galicia y sus problemas</i>	Vigo: Galaxia. Biblioteca de Economía de Galaxia	128 pp.	Ensaio	1961

Risco, Sebastián	<i>O xenio lírico de Ramón Cabanillas e a terra cambadesa</i>	A Coruña: Real Academia Gallega	Separata do Boletín de la RAG	Ensaio: literatura	1961
Risco, Vicente	<i>Leris</i>	Vigo: Galaxia, Traslúcia, 3	201 pp.	Ensaio: escola	1961
Santamarina Delgado, Antón	<i>Pra unha terra apremida</i>	Bos Aires: Citania, A Herba de namorar		Poesía	1961
Santiago, Silvio	<i>Villardeos</i>	Vigo: Galaxia	Prólogo Otero Pedrayo, ilustracións de Xoán Ledo, 223pp.	Narrativa	1961
Suárez-Llanos, Camilo G.	<i>Lonxe de nós e dentro</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova, 4	Ilustracións de González Doreste, 86pp.	Narrativa	1961

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Coplas dos malos de 1962</i>	S.I.: s.n.		Literatura popular: poesía	1962
Blanco-Amor, Eduardo	<i>Os biosbardos. Contos pra xente</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Ilustracións de Xohán Ledo, 115 pp.	Narrativa	1962
Carballo Calero, Ricardo	<i>Historia da literatura galega contemporánea I</i>	Vigo: Galaxia, Murguía	566 pp.	Manual: literatura	1962
Casas, Augusto	<i>Aíen</i>	Vigo: Galaxia, Sahnés	Prólogo Ramón Otero Pedrayo, 82 pp.	Poesía	1962
Castelao	<i>Cousas</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Reedición; 110 pp.	Narrativa	1962 ³
Castelao	<i>Retrincos</i>	Lugo: Celta	Reedición	Narrativa	1962
Castelao	<i>Retrincos: grabados en madeira, de Maside</i>	Lugo: Celta	Reedición	Narrativa	1962 ²
Castelao	<i>Cousas da vida II</i>	Vigo: Galaxia	Segundo tomo da serie; 58 pp.	Narrativa	1962
Cela, Camilo José	<i>A Familia de Pascual Duarte</i>	Vigo: Galaxia	Trad. do castelán de Vicente Risco 139 pp; 2 formatos	Tradución: narrativa	1962
Cuevillas, Florentino L.	<i>Prosas galegas</i>	Vigo: Galaxia, Trasalba, 4	Prólogo Marino Dórega, 196 pp.	Narrativa	1962
Dieste, Rafael	<i>Des arquivos do traxano</i>	Vigo: Galaxia, Colección Literaria	Ilustracións de Xohán Ledo, 117 pp.	Narrativa	1962
Ferreiro, Celso Emilio	<i>Longa noite de pedra</i>	Vigo: Galaxia, Sahnés, 7	126 pp.	Poesía	1962
Graña, Bernardino	<i>Vinte mil pesos crime. Paza dramática en cinco cuadros</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova, 6	116 pp.	Teatro	1962
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./Números 25-30	Revista	1962
Kruckenberga, María do Carme	<i>Canaval de ouro</i>	Vigo: Galaxia, Sahnés, 6	91 pp.	Poesía	1962
Manuel María	<i>Contos en cuarto crecente a outras prosas</i>	Madrid: Celta		Narrativa	1962 ²
Mayán Fernández, Francisco	<i>El mariscal Pardo de Cela y la Iglesia de Mondoñedo a la luz de la nueva documentación histórica</i>	Viveiro: Gráficas A. Santiago		Ensaio: historia	1962

Otero Pedrayo, Ramón	<i>Historia de Galiza</i>	Buenos Aires: Nós	3 v.	Manual: historia	1962
Palmas Casal, Ricardo	<i>Pelerinaxe</i>	Montevideo: Ediciones Hoxe	Conferencia na Exposición "Pelerinaxe: Le Puy - Compostela"	Ensaio: discurso	1962
Plauto, Tito Maccio	<i>A comedia da olina ou aulularia</i>	Vigo: Galaxia	Trad. do latín de Iglesia Alvarado 88 pp.	Tradución: teatro	1962
Suárez Llanos, Camilo G.	<i>Como caliqueir outro día</i>	Vigo: Galaxia	221 pp.	Narrativa	1962
Tovar, Antón	<i>Arredores</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 5	94 pp.	Poesía	1962

Autor	Título	Datos editoriais/imprenta	Datos de interese	Xénero	Ano
	<i>Homenaxe a Otero Pedrayo</i>	Vigo: Galaxia	Grial, nº 52	Ensaio: literatura	1963
Arias López, Valentín	<i>A lingoa galega na escola</i>	Vigo: Galaxia	36pp	Ensaio: lingua	1963
Castro, Rosalía de	<i>Cantares gallegos</i>	Salamanca: Anaya	Reedición	Poesía	1963
Castro, Rosalía de	<i>Cantares gallegos</i>	Vigo: Galaxia	Reedición. Edición Bouza Brey, ilustracións de Xohán Ledo, 288 pp.	Poesía	1963
Castro, Rosalía de	<i>Obra poética</i>	Madrid: Espasa-Calpe	Ed. bilingüe. Reedición	Poesía	1963 ⁵
Costa Clavell, Xavier	<i>A Rouca gorida do meu ser</i>	Bos Aires: Ed. Tiempo Novo		Poesía	1963
Crespo Pozo, José-Santiago	<i>Contribución a un vocabulario castellano-galego</i>	Madrid: s.n.	Con indicación de fontes	Manual: vocabulario	1963
Cunqueiro, Álvaro	<i>IXeira ... "Imaxinación e creación"</i>	Pontevedra: Casa da Cultura		Ensaio: conferencia	1963
Delgado Gurriarán, Florencio	<i>Galicia intima</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 12	94 pp.	Poesía	1963
Díaz Jácome, Xosé	<i>Pombal</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 8	91 pp.	Poesía	1963
Díaz, Avelino	<i>Pallaregas: poemas galegos</i>	Bos Aires: s.n.		Poesía	1963
Estévez Villaverde, Emilia	<i>Aíriños do meu lugar</i>	Ponteareas: s.n.		Poesía	1963
Fabeiro Gómez, Manuel	<i>Os cobrados de Noia</i>	A Coruña: Litografía e Imp. Roel	Separata Boletín da RAG	Ensaio: historia	1963
Fdez. de la Vega, Celestino	<i>O segredo do humor</i>	Vigo: Galaxia	218 pp.	Ensaio: ontoloxía	1963
García-Sabell, Domingo	<i>Enxarros I</i>	Vigo: Galaxia	380 pp.	Ensaio: ontoloxía	1963
Graba, Bernardino (ed.)	<i>Contos populares da provincia de Lugo</i>	Vigo: Galaxia	Prólogo de Carballo Calero, Centro de Estudos Fingoy, 381 pp.	Literatura popular: narrativa	1963

Guerra de Cal, Ernesto	<i>Río de sonho e tempo (1959-192)</i>	Vigo: Galaxia	Limiar de Ramón Otero Pedrayo, deseño da capa de Fernando Texidor, 115 pp.	Poesía	1963
Isla Couto, Jaime (director)	<i>Revista de Economía de Galicia</i>	Vigo: Galaxia	48 pp./ Números 31-36	Revista	1963
Lugrís, Ramón	<i>Vicente Risco na cultura galega: ensaio</i>	Vigo: Galaxia, Illa Nova, 6	Prólogo R. Piñeiro; 156 pp.	Ensaio: literatura	1963
Manuel María	<i>Mar Maior</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 9	114 pp.	Poesía	1963
Manuel María	<i>Informe pra axudar a alcender unha cerilla</i>	Montevideo: Patronato da Cultura Galega		Poesía	1963
Mariño, María	<i>Palabra no tempo</i>	Lugo: Celta		Poesía	1963
Martínez-López, Ramón (ed.)	<i>General estoria: versión gallega del siglo XIV; Ms. O. I. I. del Escorial</i>	Oviedo: Univ. de Oviedo, Facultad de Filosofía y Letras		Ensaio: Edición textos medievais	1963
Morgade, Teodoro	<i>Cartofol</i>	A Coruña: s.n.		Poesía	1963
Prieto Rouco, Carmen	<i>A Virxe viuda: (hestoreia d'un amor)</i>	Vilalba: Artes Gráficas A. Santiago		Poesía	1963
Rey Romero, Faustino	<i>Poema das Materias Sagras</i>	Pontevedra: Ateneo do Ullán		Poesía	1963
Risco, Vicente	<i>A predestinación, a adquisición e a transmisión de poderes supranormales na tradición popular galega</i>	Lisboa: Junta de Acao Social,	Actas do 1º Congreso de Etnografía e Folclore, VI: 229-232	Ensaio: etnografía	1963
Rodriguez Fernández, Luis	<i>Bretaña: poesías por O Fidalgo de Parudela</i>	Ourense: La Editora Comercial		Poesía	1963
Seoane, Luis	<i>O meco</i>	Sada: Edicións do Castro		Folleto: arte	1963
Sevillano, Ánxel	<i>As dormas da preguiza</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 10	118 pp.	Poesía	1963
Spranger, Eduard	<i>Problemas humanos</i>	Vigo: Galaxia	Trad. do alemán de D. García Sabell	Tradución: ensaio	1963
Vázquez, Pura	<i>A saudade e outros poemas</i>	Vigo: Galaxia, Salmés, 11	64 pp.	Poesía	1963
VV.AA.	<i>Grial: Revista Galega de Cultura</i>	Vigo: Galaxia	Publicación trimestral, 112 pp.	Revista	1963

9. Bibliografía

- (1949). “Notas de oír y ver...”. *La Noche*, 26/11/1949 [suplemento].
- (1955). “Escolma de poesía galega. IV Os contemporáneos”. *El Pueblo Gallego*, 30/12/1955.
- (1956a). “Obras de Del Riego”. *La Noche*, 06/01/1956.
- (1956b). “Una antología discutida”. *Litoral*, 16/01/1956.
- (1956c). “Mucho ruido”. *El Pueblo Gallego*, 27/01/1956.
- (1961). “Las “Nenias” de Iglesia Alvariño”. *Faro de Vigo*, 11/06/1961, 9.
- (1963). “Domingo García Sabell: Un nuevo lenguaje para la ciencia y la filosofía”. *Faro de Vigo*, 28/04/1963.
- (1965a). “Aníbal Otero, na Academia Galega”. *Grial: Revista galega de cultura: Revista galega de cultura* 7, 129.
- (1965b). “Cursos de língoa galega!”, *Grial: Revista galega de cultura* 8, 251-253.
- (1965c). “As falas maternas en Francia”. *Grial: Revista galega de cultura* 10, 502-503.
- (1966). “Cursos de Galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 12, 255-256.
- (1968a). “O galego na Universidade”. *Grial: Revista galega de cultura* 10, 500.
- (1968b). “Homenaxe a Rodrigues Lapa”. *Grial: Revista galega de cultura* 21, 379-380.
- (1970). “A lingua galega na escola”. *Grial: Revista galega de cultura* 28, 237-242.
- (1971). “Conferencias encol de filoloxía galego-portuguesa na Universidade”. *Grial: Revista galega de cultura* 32, 250-251.
- (1972). “Ricardo Carballo Calero, Catedrático de Lingüística e Literatura Galega”. *Grial: Revista galega de cultura* 35, 123.
- (1973). “Xornadas de traballo sobre bilingüismo”. *Grial: Revista galega de cultura* 41, 386.

- AENOR = Asociación Española de Normalización y Certificación (1987). *Clasificación decimal universal*. Madrid: AENOR.
- Alba. *Follas de poesía (A Coruña, 1948 – Vigo, 1956)* (1995). Edita Publicacións do Centro Ramón Piñeiro de Investigacións Lingüísticas e Literarias: Santiago de Compostela. [Edición facsimilar].
- Aldrey Vázquez, José Antonio (2002). “Pautas migratorias campo-cidade en Galicia (1965-2000). O exemplo da metade sur da provincia da Coruña”. Edelmiro López Iglesias e Juan José Ares Fernández (eds.). *Novos escenarios para a economía galega, Actas do II Congreso de Economía de Galicia*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Allegue, Gonzalo (1993). *Eduardo Blanco Amor, diante dun xuíz ausente*. Vigo: Editorial Nigra.
- Allué Andrade, Xosé Luís (2005). *Cartas a un mozo galego. Correspondencia con Xosé Luís Allué 1953-1967*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Alonso Girgado, Luís; Abal Santorum, Élida; Cillero Prieto, Alexandra (eds.) (2010). *Ramón Piñeiro: Epistolario lugués*. Cadernos Ramón Piñeiro XV. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-CIRP.
- Alonso Girgado, Luís; Cuquejo Enríquez, María; e Fariña Miranda, Carmen (eds.) (2004). *Cartas de Ramón Piñeiro a Ricardo Carballo Calero*. Cadernos Ramón Piñeiro V. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-CIRP.
- Alonso Montero, Xesús (1962). “Un acontecemento de la poesía gallega *Longa noite de pedra* de Celso Emilio Ferreiro”. *Hoja del lunes*, 12/11/1962.
- . (1966). “Ensayo de bilingüística: galego e castelán fronte a fronte”. *Grial: Revista galega de cultura* 13, 314-333.
- . (1968a). “Tres incisiós na problemática do galego”. Xesús Alonso Montero et al. *O porvir da lingua galega*. Lugo: Círculo de las Artes.
- . (1968b). *Realismo y conciencia crítica en la literatura gallega*. Madrid: Editorial

Ciencia Nueva.

- . (1973). *Informe dramático sobre la lengua gallega*. Madrid: Akal Editor.
- . (1974). *Encuesta mundial sobre la lengua y la cultura gallegas*. Madrid: Akal, 209-216.
- . (1977). “Carta aberta a Ben-Cho-Shey”. Xosé Ramón Fernández-Oxea. *Galicia no corazón*. A Coruña: Edicións do Castro, 7-8.
- . (1982). *Celso Emilio Ferreiro (Estudio)*. Madrid: Júcar.
- . (1990). *Luís Pimentel: Biografía da súa poesía*. Vilaboa: Edicións do Cumio.
- . (1994). *As palabras no exilio. Biografía intelectual de Luís Seoane*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (1995). *Lingua e literatura galegas na Galicia emigrante*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- . (1996). “Instituto da Lingua Galega. 25 anos a contragolpe”. *Galicia Internacional* 11, 70-74.
- . (2002). *As palabras no exilio: biografía intelectual de Luís Seoane*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (2003a). *A batalla de Montevideo. Os agravios lingüísticos denunciados na UNESCO en 1954*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (2003b). “Camilo José Cela (Iria Flavia, Padrón, 11-5-1916 / Madrid, 17-1-2002)”. *Boletín da Real Academia Galega* 364, 327-334.
- . (2004). “Escritores galegos, Letras Galegas en Madrid: a tertulia do café Lyon d’Or (1952-1954)”. *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos* 7, 11-30.
- . (2006). *Os escritores galegos ante a Guerra Civil Española (1936-1939). Textos e actitudes*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2007). *Intelectuais marxistas e militantes comunistas en Galicia (1926-2006)*. Vigo: Edicións Xerais.

- . (2009a). *Ramón Piñeiro ou a reinvencción da cultura galega*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2009b). “A relación epistolar (e na prisión) de Ramón Piñeiro co anarquista Juan García Durán”. Antón Santamarina (2009). *Día das Letras Galegas 2009. Ramón Piñeiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- . (2011). *Aníbal Otero. Lingüística e política en España na Guerra Civil e no franquismo*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (2012). “Gabanza de Antía Cal e do seu compañeiro de viaxe e de viaxes”. Antía Cal. *Sementar no futuro*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2015). *Xosé Filgueira Valverde. Biografía intelectual*. Vigo: Edicións Xerais.
- Alonso Montero, Xesús; Salgado, Xosé M. (1994). *Poetas alófonos en lingua galega. Actas do I Congreso: Santiago de Compostela, abril de 1993*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Alonso Nogueira, Álex (2009). “Blanco Amor e a constitución do campo literario galego durante os anos de Galaxia”. *Grial: Revista galega de cultura* 184, 28-35.
- Alonso Pintos, Serafín (2002). *Para unha historia do estándar galego. As propostas do período 1966-1980*. Madrid: UNED Ediciones.
- . (2006a). “A Academia e a regulación do galego escrito. As normas de 1970 e 1971”. *Grial: Revista galega de cultura* 171, 50-55.
- . (2006b). *O proceso de codificación do galego moderno (1950-1980)*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza. Biblioteca Filolóxica Galega-Instituto da Lingua Galega.
- . (2011). “Ao servizo dun pobo real e concreto. O Instituto da Lingua e a ortografía do galego moderno”. *Grial: Revista galega de cultura* 191: 22-27.
- Álvarez Blázquez, Xosé María (1952). *Escolma de poesía galega. I. Escola medieval galego-portuguesa (1198-1346)*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1959). *Escolma de poesía galega. II. A poesía dos séculos XIV a XIX (1354-1830)*. Vigo: Editorial Galaxia.

- Álvarez Cáccamo, Xosé María (2005). *Memoria de poeta*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Álvarez Castro, Xosé (2013). *Pontevedra nos anos do medo. Golpe militar e represión (1936-1939)*. Vigo: Edicións Xerais.
- Álvarez Pousa, L. (2000). “Entrevista inédita. Ramón Piñeiro. A paixón polas palabras”. *Tempos Novos* 43, 64-71.
- Álvarez Rodríguez, Bautista (1958). “Percival e outras historias de X. L. Méndez Ferrín”. *La Región*, 29/03/1958.
- Alvillares Moure, José (1965). *O clero i-o uso do idioma galego*. Lugo: Anteo.
- Alvillares, Xosé (1992). *Memorial de agravios*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Amat, Jordi (2003). “Hilos de aproximación. El catalanismo dialogante y los Congresos de Poesía”. *Ínsula* 684, 3-7.
- Araguas, Vicente (1991). *Voces Ceibes*. Vigo: Edicións Xerais.
- Araújo, Miguel Anxo (1975). *A fe cristiá ante a cuestión da lingua galega*. Santiago: Editorial Sept.
- Arias Chachero, Patricia; Vázquez Monxardín, Afonso (2015). *Ramón Otero Pedrayo. Unha fotobiografía 1888-1976*. Vigo: Editorial Galaxia/Fundación Otero Pedrayo.
- Arias, Valentín (1970). “A lingua galega na escola”. *Grial: Revista galega de cultura* 29, 257-270.
- Armesto Faginas, Xosé F. (1987): *Cunqueiro: unha biografía*. Vigo: Edicións Xerais.
- Armesto, Victoria (1963). “Un libro interesante para Galicia”. *La Voz de Galicia*, 12/09/1963.
- Asela (1952). “Catorce libros en dos anos y medio. La labor editorial de los Bibliófilos”. *La Noche*, 26/04/1952.
- Austin, John L. (1982). *Cómo hacer cosas con palabras*. Barcelona: Paidós.
- Axeitos Agrelo, Xosé Luís (2005). “República e galeguismo no discurso exílico de Luís Seoane”. *Laberintos: revista de estudios sobre los exilios culturales españoles* 4,

22-32.

- Axeitos, Xosé Luís; Grandío Seoane, Emilio; Villares, Ramón (eds.) (2008). *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega-Real Academia Galega-Universidade de Santiago de Compostela.
- Barreiro Fernández, Xosé Ramón (1981). *Historia de Galicia. Edade Contemporánea*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1993). *Historia contemporánea. Política (Século XX)*. A Coruña: Hércules de Ediciones. [v. VIII de *Galicia Historia*].
- . (2007). *Historia política da Galicia contemporánea. República, Guerra Civil e Franquismo*. A Coruña: Arrecife Edicións Galegas. [v. V de *A Gran Historia de Galicia*].
- Barreiro, Herminio (2008). *Recordar doe. Lembranzas escolares e universitarias (1940-1965)*. Vigo: Edicións Xerais.
- Barros, Miguel (2009). *Ramón Piñeiro e a revisión do nacionalismo*. 2 vols. Vigo: Editorial Galaxia.
- Beiras Torrado, Xosé Manuel (1972). *O atraso económico de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1984). *Por unha Galicia liberada: ensaios en economía e política*. Vigo: Edicións Xerais.
- Beiras, Xosé Manuel; López, Abel (1999). *A poboación galega no século XX*. Noia: Edicións Laiovento.
- Ben-Cho-Shey (1962). “O herdeiro de Curros”. *La Noche*, 21/11/1962. [pseudónimo de Xosé Ramón Fernández-Oxea].
- Benet, Josep (1995). *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- Beramendi, Justo (1981a). *Vicente Risco no nacionalismo galego. Tomo I. Das orixes á afirmación plena*. Santiago de Compostela: Edicións do Cerne.
- . (1981b). *Vicente Risco no nacionalismo galego. Tomo II. Escisión-Unidade-Escisión*. Santiago de Compostela: Edicións do Cerne.
- . (2007). *De provincia a nación. Historia do galeguismo político*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- . (2009). “Ramón Piñeiro e a política galega: galeguismo vs. Nacionalismo”. Antón Santamarina (ed.). *Ramón Piñeiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- . (2011). “O exilio e os galeguistas do interior: acordos e desidencias (1940-1970)”. Ramón Villares (ed.). *Emigrante dun país soñado. Luís Seoane entre Galicia e Arxentina*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 353-388.
- Beramendi, Justo; Núñez Seixas, Xosé Manuel (1995). *O nacionalismo galego*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- Bermúdez Montes, María Teresa (1996). “Gonzalo R. Mourullo na narrativa galega”. *Anuario de Estudios Literarios Galegos* 1995, 39-61.
- . (2001). *Nasce un árbore. Memorias de Tains*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (2009). “Ramón Piñeiro, Carlos Casares e a ‘Nova Narrativa’”. *Revista de Investigación en Educación* 6, 104-112.
- . (2010a). “Piñeiro e os albores da ‘nova narrativa’ galega”. *Revista de linguas y literaturas catalana, gallega y vasca (Anuario de filología catalana, gallega y vasca)* XV, 55-75.
- . (2010b). “As poutas da censura franquista sobre a literatura galega. O caso da ‘nova narrativa’”. *Revista de Investigación en Educación* 7, 104-112.
- . (2010c). “Aproximación a *Como calquera outro día* (1962)”. *Madrygal* 13, 29-36.
- Blanco Amor, Eduardo (1972). *Xente ao lonxe*. Vigo: Editorial Galaxia.

- Blanco Rodríguez, Juan Andrés (2008). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora.
- Borobó (1956a). “Poetas coruñeses”. *La Noche*, 28/01/1956. [Pseudónimo de Raimundo García Domínguez].
- . (1956b). “Heidegger traducido al gallego”. *La Noche*, 01/03/1956.
- . (1956c). *La Noche*, 16/03/1956
- . (1957a). “Las tres facetas de Méndez Ferrín”. *La Noche*, 09/03/1957.
- . (1957b). “Enraizados en la tierra”. *La Noche*, 13/03/1957.
- . (1957c). “El estudiante galardonado y el humilde maestro”. *La Noche*, 16/03/1957.
- Boullón Agrelo, Ana I.; Tato Plaza, Fernando R. (1991). “A cátedra de Lingua e Literatura Galega da Universidade de Santiago: datos para a historia dunha reivindicación”. Mercedes Brea; Francisco Fernández Rei (coords.). *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Vol. II. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela, 33-53.
- Bourdieu, Pierre (1997). *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Barcelona: Anagrama.
- . (2004). *O campo literario*. Noia: Edicións Laiovento.
- . (1982). *¿Qué significa hablar? Economía de los intercambios lingüísticos*. Madrid: Akal, 1985.
- Brown, Gillian; Yule, George (1993). *Análisis del discurso*. Madrid: Visor.
- C. C. (1969). “A propósito de um centenario: o “Onomástico” de Fr. Martin Sarmiento (1768) por Joseph M. Piel”. *Grial: Revista galega de cultura* 24, 254.
- Cabanillas, Ramón (1951). *Antífona da cantiga*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Cabrera, María Dolores (1993). *Editar en Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- . (2008). *Xosé María Álvarez Blázquez. Ourive de libros*. Vigo: Editorial Galaxia.

- Cabrera, María Dolores; Monteagudo, Henrique (2010). *Fermín Penzol. Unha obra para un país*. Vigo: Editorial Galaxia-Fundación Penzol.
- Cabrera, María Dolores; Villanueva, María Dolores (2013). *Francisco Fernández del Riego. Vigo dende o corazón de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia-Concello de Vigo-Fundación Penzol.
- Cadaval, Fernando (1956). “Kafka, Faulkner y otras kaes”. *La Noche*, 05/07/1956 [Pseudónimo de Carballo Calero].
- Cagiao Vila, Pilar (coord.) (2013). *A emigración galega a América do Sur*. A Coruña: Hércules de Ediciones.
- Cal, Antía (2006). *Este camiño que fixemos xuntos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Calvo, Tucho (1998). *Valentín Paz-Andrade, a memoria do século*. Sada: Edicións do Castro.
- Campos Álvarez, Xosé Ramón (2008). “Centros gallegos en Venezuela”. Juan Andrés Blanco Rodríguez (ed.). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora, 325-364.
- Capra, Fritjof (1987): *El Punto crucial: ciencia, sociedad y cultura naciente*. Barcelona: Integral.
- . (1998). *La trama de la vida*. Barcelona: Anagrama.
- . (2003). *Las conexiones ocultas: implicaciones sociales, medioambientales, económicas y biológicas de una nueva visión del mundo*. Barcelona: Anagrama.
- Carballo Calero, Ricardo (1963). “Ensayo gallego. El esfuerzo del García Sabell”. *La Noche*, 10/04/1963.
- . (1964). “Literatura nova”. *Faro de Vigo*, 13/12/1964.
- . (1966). *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1968a). “O galego na Universidade”. Xesús Alonso Montero et. al. *O porvir da lingua galega*. Lugo: Círculo de las Artes, 39-46.

- . (1968b). “A lingoaxe i as línguas”. *Grial: Revista galega de cultura* 19, 102-103.
- . (1974⁴). *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1975²). *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1976⁵). *Gramática elemental del gallego común*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1982). *Libros e autores galegos s.XX*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- . (2006). *Epistolario a Fernández del Riego*. Editado por Dolores Vilavedra e Montserrat Penas. Vigo: Editorial Galaxia.
- Casamiglia, Helena; Tusón, Amparo (1999). *Las cosas del decir*. Barcelona: Ariel.
- Casares, Carlos (1984). *Conversas con Ánxel Fole*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1991). *Ramón Piñeiro unha vida por Galicia*. Sada: Edicións do Castro.
- Casas, Arturo (2011). “O compromiso como posición no campo cultural. Luís Seoane no campo cultural galego”. Ramón Villares (ed.). *Emigrante dun país soñado. Luís Seoane entre Galicia e Arxentina*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 311-338.
- Castelao, A. Daniel R. (1996). *De viva voz. Castelao: conferencias e discursos*. Edición de Henrique Monteagudo. Santiago de Compostela: Fundación Castelao.
- . (2004). *Sempre en Galiza*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (ed.) (1975). *Escolma posible*. Prólogo e selección de M. Dónega. Vigo: Editorial Galaxia.
- Castells, Manuel (2003). *El poder de la identidad*. Madrid: Alianza Editorial.
- . (2006). “Informacionalismo, redes y sociedad red: una propuesta teórica”. Manuel Castells (ed.). *La sociedad red: una visión global*. Madrid: Alianza Editorial.
- Castro, Xavier (ed.) (2000). *Castelao e os galeguistas do interior. Cartas e documentos 1943-1954*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Cela, Camilo Xosé (1962). *A familia de Pascual Duarte*. Vigo: sen editorial.

- Cendán Fraga, A. (2003). *Xornalismo e medios de comunicación en Galicia durante o franquismo*. Sada: Edicións do Castro.
- Cochón, Luís (ed.) (2011). *Cartas de Ramón Cabanillas a Isidoro Millán en modo de antifona*. Cadernos Ramón Piñeiro XVIII. Santiago de Compostela: Xuntata de Galicia-CIRP.
- Cochón, Luís; Villar, Miro (eds.) (2009). *Epistolario de Ramón Piñeiro a Isidoro Millán González-Pardo (1952-1971)*. Cadernos Ramón Piñeiro XIII. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-CIRP.
- Conde, Perfecto (2003). “La tristeza es un lujo para jóvenes”. A. González (coord.). *Álvaro Cunqueiro 1911-1981*. Pontevedra: Deputación de Pontevedra, 107-117.
- Cores, Baldomero (1954). “Nasce” el cuento galaico”. *La Noche*, 11/12/1954, 2.
- Cortés, Luís; Camacho, María Matilde (2003). *¿Que es el análisis del discurso?* Barcelona: Octaedro.
- Costa Rico, Antón (2004). *Historia da educación e da cultura en Galicia*. Vigo: Edicións Xerais.
- Crispín, Leandro (1956a). “Una antología discutida” *Litoral*, 16/01/1956. [Pseudónimo de Luciano del Río].
- . (1956b). “Carta al señor Méndez Ferrín”. *Litoral*, 26/01/1956.
- . (1956c). “Nota para Méndez Ferrín”. *Litoral*, 02/02/1956.
- CSBG = Centro Superior de Bibliografía de Galicia (2005). *O libro galego (ata 2003)*. Madrid: Xunta de Galicia.
- Cunqueiro, Álvaro (1958a). “D. Percival y su bosque”. *Faro de Vigo*, 28/03/1958.
- . (1958b). “Limiar”. Eduardo Moreiras: *Paisaxe en rocha viva*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1991a). *Obra en galego completa. Ensaio*s. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1991b). “A recuperación literaria do galego”. Álvaro Cunqueiro. *Ensaio*s IV. Vigo: Editorial Galaxia, 31-37.

- . (2003). *Cartas ao amigo. Epistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego 1949.1961*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2011). *Tesouros novos e vellos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Dasilva, Xosé Manuel (2008). “Ramón Piñeiro e a prohibición de traducir ao galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 179, 87-97.
- . (2009a). “As vicisitudes editoriais d’A esmorga”. *Grial: Revista galega de cultura* 184, 36-51.
- . (2009b). “O que a censura cortou da obra de Ramón Cabanillas”. *Grial: Revista galega de cultura* 183, 142-147.
- . (2009c). “Rosalía, Pondal e Curros diante da censura”. *Grial: Revista galega de cultura* 181, 126-133.
- . (2009d). “Autotraducirse en Galicia: ¿bilingüismo o diglosia?”. *Quaderns* 16, 143-156.
- . (2009e). *Ramón Piñeiro, tradutor*. Noia: Toxosoutos.
- . (2010a). “Camilo J. Cela, “autotradutor” ao galego de *La familia de Pascual Duarte*”. *Boletín galego de literatura* 43, 29-41.
- . (2010b). “Ramón Piñeiro e o “Cancioneiro” de Porkony: anatomía dun certame de tradución”. *Grial: Revista galega de cultura* 185, 111-123.
- . (2011a). *Proceso e encarceramento de Ramón Piñeiro 1946-1949*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2011b). “Disparan contra a fala nosa: Álvaro Cunqueiro censurado polo franquismo”. *Grial: Revista galega de cultura* 192, 32-41.
- . (2012a). “A censura na obra de Celso Emilio”. *Grial: Revista galega de cultura* 195, 55-71.
- . (2012b). “Compromiso lingüístico e autotradución en Álvaro Cunqueiro”. *Grial: Revista galega de cultura* 194, 94-103.
- . (2013a). “A Colección Grial e a revista Grial perante a censura franquista”. *Grial:*

- Revista galega de cultura* 200, 75-79.
- . (2013b). “La traducción al gallego y la censura franquista”. *Quaderns: Revista de traducció* 20, 17-29.
- . (2014). “Álvaro Cunqueiro traducido (e *atraizado*) por Ramón González-Alegre”. Manuel Forcadela; Teresa López e Dolores Vilavedra (coords.). *Mil e un cunqueiros. Novas olladas para un centenario*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 185-206.
- Díaz, Hernán M. (2007). *Historia de la Federación de Sociedades Gallegas. Identidades políticas y prácticas militares*. Buenos Aires: Fundación Sotelo Blanco-Editorial Biblos.
- Diebold, A. Richard (1967). “O bilingüismo infantil e a formación da personalidade”. Tradución de Leopoldo Rodríguez. *Grial: Revista galega de cultura* 18, 422-440.
- Dik, Simon C. (1981). *Gramática funcional*. Madrid: SGEL.
- Domínguez Martínez, Francisco (2014). “Manuel Gómez Román e o seu compromiso máis alá da arquitectura”. *Grial: Revista galega de cultura* 203, 107-115.
- Durán, Carlos (1971). “Encol do ensino do galego como lingua materna”. *Grial: Revista galega de cultura* 29, 333-336.
- Duranti, Alessandro. (2000). *Antropología lingüística*. Madrid: Cambridge University Press.
- E. M. (1962). “A Familia de Pascual Duarte, por Camilo José Cela. Traducción al gallego de Vicente Risco y prólogo de Ramón Otero Pedrayo”. *Hoja del lunes*, 23/04/1962.
- Escandell, M. Victoria (1996). *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel.
- Even-Zohar, Itamar (1993). “A función da literatura na creación das nacións de Europa”. *Grial: Revista galega de cultura* 120, 441-458.
- . (1998). “Planificación cultural e resistencia na creación e supervivencia de entidades sociais”. *A trabe de ouro* 36, 481-489.

— . (2005). *Papers in Cultural Research*. Tel Aviv: Unit of Culture Research/Tel Aviv University.

Fernández de la Vega, Celestino (1959). “Vida e poesía de Luís Pimentel”. Luís Pimentel. *Sombra do aire na herba*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (1991). “Cartas de Celestino Fernández de la Vega”. *Grial: Revista galega de cultura* 111, 447-453.

— . (2009). *O segredo do humor*. Vigo: Editorial Galaxia.

Fernández del Riego, Francisco (1933). *La Universidad gallega ante el momento actual*. Discurso lido na solemne inauguración do curso académico de 1933 a 1934 na Universidade Literaria de Santiago. Santiago.

— . (1955). *Escolma de poesía galega. IV. Os Contemporáneos*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (1957). *Escolma de poesía galega. III. O século XIX*

— . (1980). *Antoloxía de poesía galega. Do posmodernismo aos novos*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (1990). *O río do tempo. Unha historia vivida*. Sada: Edicións do Castro.

— . (1996). *A xeración Galaxia*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (2000). *Un epistolario de Ramón Piñeiro*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (2002). Cartas de Luís Seoane desde o exilio. Sada: Edicións do Castro.

— . (2003). *Camiño andado*. Vigo: Editorial Galaxia.

— . (2006). “Xohán Ledo na memoria”. *Grial: Revista galega de cultura* 172, 5-7.

Fernández Ferreiro, Xosé (2012). *De Xente Nova a Brais Pinto*. Vigo: Edicións Xerais.

Fernández Pousa, Ramón (1958). “Percival e outras historias de J. L. Méndez Ferrín”. *Faro de Vigo*, 28/11/1958.

Fernández Prieto, Lourenzo (2008). “Represión e corrupción. Aproximación á sociedade galega no «primeiro franquismo»”. Xosé Luís Axeitos; Emilio Grandío Seoane;

- Ramón Villares (eds.). *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 127-143.
- . (2009). *Facendo historia con memoria*. Santa Comba: tresCtres Editores.
- Fernández Rei, F. (1994). “Contribución das organizacións políticas á normalización da lingua galega (1963-1989)”. Ramón Lorenzo (ed.). *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas. Universidade de Santiago, 1989. Volume VI: Sección VI. Galego*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa, 51-74.
- . (2008). “A creación do Instituto da Lingua Galega en 1971 e o desencontro normativo coa Academia”. Xosé Luís Axeitos; Emilio Grandío Seoane; Ramón Villares (eds.) (2008). *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega-Real Academia Galega-Universidade de Santiago de Compostela, 985-1009.
- Fernández Santiago, Marcelino X. (2008). “Asociacionismo gallego en América, 1871-1960”. Juan Andrés Blanco Rodríguez (ed.). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora, 199-233
- Fernández Taboada, Miguel Ángel (1999). “Despoboación e estrutura económica: evolución recente e repercusións espaciais”. Román Rodríguez González et al. (1999). *A despoboación en Galicia: preocupación ou lóxica territorial*. Santiago de Compostela: Tórculo Artes Gráficas, 131-160
- Fernández, Carlos (2009). “Na tradición galeguista. Espírito e cultura no pensamento de Ramón Piñeiro”. *Grial: Revista galega de cultura* 181: 26-33.
- Ferrer i Gironés, Francesc (1985). *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62.
- Ferro Ruibal, Xosé (1987). *A Igrexa e a lingua galega*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

- Figueroa, Antón (1992). “Literatura nacional e sistema literario”. *A trabe de ouro* 11, 399-407.
- . (1994). “Literatura, sistema y lectura”. *Anuario de estudios literarios galegos* 1994, 97-106.
- . (2001). *Nación, literatura, identidade. Comunicación literaria e campos sociais en Galicia*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (2002). “Literaturas minoritarias, autonomía e relacións interliterarias”. *Anuario de estudos literarios galegos* 2002, 55-64.
- . (2003). “La noción de campo literario y las relaciones literarias internacionales”. Ignacio Inarrea Las Heras; María Jesús Salinero Cascante (eds.). *El texto como encrucijada. Estudios franceses y francófonos*. Logroño: Universidad de la Rioja, 521-534.
- . (2008a). “Autonomía do escritor e creación do campo literario”. Francisco Fernández Rei; Xosé M. García Crego; Rosa López; Xabier Vázquez López (eds.). *A semente da nación soñada. Homenaxe a X. L. Méndez Ferrín*. Santiago de Compostela e Vigo: Sotelo Blanco-Edicións Xerais, 319-330.
- . (2008b). “Circulación de textos y campos sociales: la polifonía que sobrevive”. Flor Mª Bando de la Campa; Antonio Niembro Prieto; Emma Álvarez Prendes. *Intertexto y polifonía. Homenaje a Mª Aurora Aragón*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 37-49.
- . (2010). *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego*, Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- Filgueira Valverde, José (1984). *Armando Cotarelo Valledor (1879-1950)*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Fole, Ánxel (1950). “Prólogo”. Luís Pimentel: *Triscos*. Pontevedra: Artes Gráficas Torres, colección Benito Soto.
- Fontenla Rodríguez, Xosé Luís (1969). “Reflexións sobre da linguaxe”. *Grial: Revista galega de cultura* 23, 106-109.

- Forcadela, Manuel (2005). *Diálogos na néboa: Álvaro Cunqueiro e Ramón Piñeiro na xénese da literatura galega de posguerra*. Cadernos Ramón Piñeiro VIII. Santiago: Xunta de Galicia-CIRP.
- . (2014). “A noción do poético en Cunqueiro”. Manuel Forcadela, Teresa López; Dolores Vilavedra (coords.). *Mil e un cunqueiros. Novas olladas para un centenario*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 447-463.
- . (2015). “De Albert Camus a Camilo Gonsar”. *Grial: Revista galega de cultura* 205, 22-25.
- Franco Grande, Xosé Luís (1957). “Carta a Xohana Torres. Con motivo de la aparición de su libro *Do sulco*”. *La Noche*, 06/12/1956.
- . (1961). “Un libro singular de Silvio Santiago”. *La Voz de Galicia*, 06/12/1961.
- . (1968). “A lus do candil, por Ánxel Fole”. *Grial: Revista galega de cultura* 21, 366-368,
- . (1973). “Introducción a Álvaro Cunqueiro”. *Grial: Revista galega de cultura* 42, 403-416.
- . (2004). *Os anos escuros. A resistencia cultural dunha xeración*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Freitas Juvino, M. (2008). *A represión lingüística en Galiza no século XX*. Vigo: Edicións Xerais.
- Freixanes, Víctor F. (1976). *Unha ducia de galegos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2003). “Conversa con Francisco Fernández del Riego e Xaime Isla Couto. Corenta anos de Grial”. *Grial: Revista galega de cultura* 157, 50-57.
- . (2004). “Domingo García Sabell (1908-2003). Ensaio arredor dunha fotografía”. *Boletín da Real Academia Galega* 365, 311-315.
- Freixeiro Mato, Xosé Ramón (1994). *Sebastián Martínez-Risco na cultura galega*. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.

- Galbraith, John Kenneth (2013). *La anatomía del poder*. Madrid: Ariel.
- García Canclini, Néstor (2008). *Diferentes, desiguales y desconectados. Mapas de la interculturalidad*. Barcelona: Gedisa Editorial.
- García Domínguez, María Teresa (1999). “A emigración galega cara a América durante a segunda metade do século XX”. Pilar Cagiao Vila (coord.). *Galegos en América e americanos en Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 61-93.
- García Liñeira, María (2015). *Literary Citizenship and the Politics of Language: The Galician Literary Field between 1939 and 1965*. Tese de doutoramento inédita, University of Oxford.
- García Turnes, Beatriz (2004). *A lingua galega entre 1875 e 1916. Situación social e consciencia idiomática*. Pontevedra: Deputación de Pontevedra.
- García-Bodaño, Salvador (1963). “Celestino F. de la Vega toma el humor en serio”. *La Noche*, 20/05/1963.
- . (2001). “Resposta do Excelentísimo señor don Salvador García-Bodaño”. En Xohana Torres: *Eu tamén navegar*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Garrido Couceiro, Xosé Carlos (2009) *Piñeiro contra Castelao. Castelao contra Piñeiro*. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- Garrido, Gustavo Adolfo (2006). “Ricardo García Suárez. Xohán Ledo. Compromiso calado, amor profundo”. *Grial: Revista galega de cultura* 172, 11-35.
- Gershenson, Carlos (2014). “Enfrentando a la complejidad: predecir vs. adaptar”. Àngels Massip; Albert Bastardas (eds.). *Complèxica. Cervell, societat i llengua des de la transdisciplinarietat*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Gonsar, Camilo (2008). “Sobre as *Cartas a un mozo galego*”. Xosé Luís Axeitos; Ermilio Grandío Seoane (eds.). *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega-Real Academia Galega/Universidade de Santiago de Compostela, 1149-1153.
- González Alegre, Ramón (1954). *Poesía gallega contemporánea (Ensayo sobre literatura*

- gallega*). Pontevedra: Gráficas Torres.
- . (1955). “Cincuenta poetas gallegos en un solo libro”. *La Noche*, 24/12/1955.
- González Fernández, Helena (1994a). “Literatura e compromiso na obra de Luís Seoane”. *Grial: Revista galega de cultura*, 121, 5-13.
- . (1994b). *Luís Seoane. Vida e obra*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2003). “Galicia, o com subjectivar la diferència”. Jordi Cerdà; Víctor Martínez-Gil; Rexina R. Vega. *Álvaro Cunqueiro e as amizades catalanas. Congrés Internacional Álvaro Cunqueiro i Catalunya. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 22-24 de novembro de 2001*. Sada: Edición do Castro, 107-131.
- González Garcés, Miguel (1955). “Cincuenta poetas gallegos en un solo libro”. *La Noche*, 24/12/1955.
- . (1956a). “Los poetas coruñeses somos gallegos. Solo uno figura en la “Escolma de poesía gallega”. *La Noche*, 07/01/1956.
- . (1956b). “Polémica sobre la Escolma. Poesía y Poesía Gallega. Respuesta a Gonzalo R. Mourullo”. *La Noche*, 03/02/1956.
- González López, Emilio (1974). “Fray Martin Sarmiento e a conciencia da personalidade cultural de Galicia”. *Grial: Revista galega de cultura* 43, 1-9.
- González Seoane, Ernesto X. (2003). “A estandarización do léxico en Galicia: perspectiva histórica”. María Álvarez de la Granja; Ernesto González Seoane (eds.). *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- González Torres, Manuel; López Muñoz, Daniel; Pérez Lago, Xabier; Rego Rodríguez, Eduardo (coords.) (1992). *A emigración galega*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- González-Alegre Ramón. “La Escolma de poesía galega de Francisco Fernández del Riego”. *Alba* 16, s. d.
- González-Millán, Xoán (1991). “Nación narración”. *Grial: Revista galega de cultura* 110,

- . (1992). “A configuración historiográfica dunha literatura marxinal”. *Actas do I Congreso Internacional da Cutlura Galega*. Santiago de Compostela: Dirección Xeral de Cultura, 445-452.
- . (1994). “Do nacionalismo literario a unha literatura nacional”. *anuario de Estudios Literarios Galegos* 4, 67-81.
- . (1998). “O criterio filolóxico e a configuración dunha literatura nacional”. *Cadernos de Lingua* 17, 5-24.
- . (1999a). “Notas para unha avaliación da teoría da cultura no modelo soiolóxico de Pierre Bourdieu”. *Grial: Revista galega de cultura* 141, 111-132.
- . (1999b). “A teoría dos campos sociais en P. Bourdieu”. Rosario Álvarez; Dolores Vilavedra (coord.). *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó Profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1213-1225.
- . (2002). “El exilio gallego y el discurso de la restauración nacional”. *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies* 6, 7-23.
- . (2003). “La articulación del discurso ontológico gallego en el siglo XIX”. *Bulletin for Hispanic Studies* 80, 485-508.
- . (2007). “Exilio, literatura e nación”. Xosé Manuel Núñez Seixas; Pilar Cagiao Vila (eds.). *O exilio galego de 1936: Política, sociedade, itinerarios*. Sada e Santiago de Compostela: Edicións do Castro-Consello da Cultura Galega, 763-788.
- Goodwin, Charles; Duranti, Alessandro (1992). “Rethinking context: An introduction”. Alessandro Duranti; Charles Goodwin (eds.). *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-42.
- Gracia, Jordi (1993). “Los años cincuenta y la vía española de un catalanismo liberal”. *Sistema: Revista de Ciencias Sociales*, enero, 94.
- . (2004). *La resistencia silenciosa. Fascismo y cultura en España*. Barcelona: Editorial

Anagrama.

—. (2010). *A la intemperie. Exilio y cultura en España*. Barcelona: Editorial Anagrama.

Gracia, Jordi e Miguel Ángel Carnicer (2001). *La España de Franco (1939-1975. Cultura y vida cotidiana*. Madrid: Síntesis.

GRIAL: Revista galega de cultura. Vigo: Editorial Galaxia, 1963-.

Grischkat, Nathalie (2001). “Galicier in Deutschland: Domingo García-Sabell”. *Galicien Magazin* 11, 26-27.

Hermida Gulías, C. (1992). *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega (1840-1891)*. Vigo: Edicións Xerais.

Holland, John H. (1995). *Hidden order: how adaptation builds complexity*. Helix Books, Reading.

Iglesia Alvariño, Aquilino (1986). *Antoloxía de Aquilino Iglesia Alvariño*. Edición de Anxo Tarrío. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

—. (2011). *Poemas castellanos*. Seivane: Edicións A Pedrosa.

Isla Couto, Xaime (2006). “Un galeguista elegante e discreto”. *Grial: Revista galega de cultura* 172, 8-9.

Juana López, Jesús de; Fernández Rodríguez, Manuel A. (1990). “Población y emigración en la Galicia Contemporánea”. Jesús de Juana e Xavier Castro (eds.). *Galicia y América: el papel de la emigración. V Xornadas de Historia de Galicia*. Ourense: Servicio de Publicacións da Deputación Provincial, 13-68.

Juana, Jesús de; Prada Rodríguez, Julio (coords.) (2006). *Lo que han hecho en Galicia: violencia, represión y exilio (1936-1939)*. Barcelona: Crítica.

Labrada, Álvaro (1962). “Son o que ven do alén...”. *Faro de Vigo*, 01/03/1962. [Pesudónimo de Álvaro Cunqueiro].

Labraña, Sabela (2011). “Reflexións sobre a situación sociolingüística galega dende o paradigma da complexidade”. *Estudos de lingüística galega* 3, 65-82.

- Lama, María Xesús (1999). “Entrevista con Carlos Casares”. *Galicien Magazin*, nº8, 22-29.
- Lapa, M. Rodrigues (1973). “A recuperación literaria do galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 41, 278-287.
- Longhini, Nora (2008). *Neira Vilas. Os anos da Arxentina 1949-1961. Textos recuperados*. Vigo: Editorial Galaxia.
- López Nogueira, José Manuel (1957). “El recital de Novoneyra”. *La Noche*, 02/03/1957.
- . (1963). “Un momento de nuestras letras”. *Faro de Vigo*, 27/10/1963.
- López Rodríguez, Pilar; Baz Vicente, Mª Jesús (2008). “Una aproximación a la Falange en la provincia de Lugo (1936-1942)”. Xosé Luís Axeitos; Emilio Grandío Seoane; Ramón Villares (eds.). *A patria enteira. Homenaxe a Xosé Ramón Barreiro Fernández*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 195-219.
- López Vázquez, Ramón (2007). *Celestino Fernández de la Vega. Pensador do novo galeguismo*. Santiago de Compostela: CIRP.
- . (2013). *Domingo García-Sabell e a fenomenoloxía*. Santiago de Compostela: CIRP.
- Lorenzana, Salvador (1948). “Hacia la difusión de nuestros libros”. *La Noche*, 30/01/1948, 4.
- . (1950). “Concurso de novelas”. *La Noche*, 04/05/1950.
- . (1953). “Limiar”. Ánxel Fole. *Á lus do candil. Contos a carón do lume*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1955). “Del bello lugar de Calo”. *La Noche*, 07/02/1955.
- . (1957). “El primer libro de Xohana Torres”. *La Noche*, 14/12/1957.
- . (1958). “Prólogo”. Xosé Luís Méndez Ferrín. *Percival e outras historias*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1964). “Rodrigues Lapa e a cultura galego-portuguesa”. *Grial: Revista galega de*

cultura 4, 139-158.

- Lorenzo, Ramón (1962). “Cousas de lingua”. *Vieiros* 2. Edición facsimilar de 1989. Vigo: Edicións A Nosa Terra.
- . (1996). “Breve historia da lingua galega”. *Atas do I Congreso Internacional da Associação Brasileira de Lingüística*, Salvador: Abralin-Finep-Ufba.
- . (1999). *Reflexións crítico-eruditas e sentimentais sobre a lingua galega*. Discurso lido o 7 de maio de 1977 no acto de ingreso na RAG. A Coruña: Real Academia Galega.
- Losa, Manuel (2009). *Catro historias de emigrantes*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Lotman, Iuri (1996). *La semiosfera I*. Madrid: Fronesis Cátedra/Universidad de Valencia.
- Lugrís, Ramón (1962). “¿Tremendismo, ou sinceridade? Notas a “O crepúsculo e as formigas”. *La Noche*, 28/02/1962.
- Mainer, José-Carlos (2005). “Los primeros años de *Revista* (1952-1955). Diálogos desde Barcelona”. Jean-Michel Desvois (coord.). *Prensa, impresos, lectura en el mundo hispánico contemporáneo: homenaje a Jean-François Botrel*. Bordeaux: Université Michel de Montaigne Bordeaux 3, 405-422.
- Máiz Vázquez, Bernardo (1988). *Galicia na IIª República e baixo o franquismo (1930-1976)*. Vigo: Edicións Xerais.
- Manuel María (1957). “Carta aberta de Manuel María a Xohana Torres”. *El Progreso* 27/12/1957.
- . (1962). “Un libro excepcional: *Longa noite de pedra*”. *El Progreso*, 31/10/1962.
- March, Kathleen (1986). “Rosalía de Castro como punto de referencia ideolóxico-literario nas escritoras galegas”. *Actas do Congreso Internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo (I)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega-Universidade de Santiago de Compostela, 283-292.
- Marías, Julián (1976). “La vegetación del páramo”. *La Vanguardia*, 19/11/1976.
- . (1977). *La devolución de España*. Madrid: Espasa-Calpe.

- Mariño Paz, Ramón (1998). *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- . (2008). *Historia de la lengua gallega*. Muenchen: LINCOM.
- Martínez González, Xurxo (2011). *Luís Soto. A xeira pola unidade galega*. Vigo: Edicións Xerais.
- Martínez Tejero, Cristina (2004). *Discursos sobre Galaxia. Conhecimento construído e novas perspeitivas de análise em Ciências Humanas para sistemas em processo de emergência*. Tese de doutoramento inédita, Universidade de Santiago de Compostela.
- Mascato, Antón (2002). *Unha historia da restauración política e cultural. Paco del Riego*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Maside, Carlos (2015). *Correspondencia [1928-1958]. Cartas inéditas e dispersas*. Santiago: Alvarellos Editora/Consortio de Santiago.
- Massip, Àngels (2014). “El llenguatge com a sistema complex adaptatiu (CAS). cap a una lingüística integrativa”. Àngels Massip; Albert Bastardas (eds.). *Complexa. Cervell, societat i llengua des de la transdisciplinarietat*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Mato, Alfonso (2001). *O Seminario de Estudos Galegos. Na documentación que garda o Instituto Padre Sarmiento*. Sada: Publicacións do Seminario de Estudos Galegos.
- Mayo, Albino (2010). *Algo máis que un café. O Derby de Vigo 1921-1968*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Melero, R. (1956). “Los cuatro mitos de la poesía gallega”. *La Noche*, 31/05/1956.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1956a). “Carta abierta a Leandro Crispín”. *Litoral* 23/01/1956.
- . (1956b). “Don X. Replica a don Leandro”. *Litoral*, 02/02/1956.
- . (1956c). “Los escritores gallegos. Cada coenllo ao seu tobo”. *La Noche*, 14/06/1956.
- . (1961). “Aparición del behaviorismo en la narración gallega. *Lonxe de nós e dentro*,

- de Camilo G. Suárez Llanos”. *La Noche*, 19/04/1961.
- . (1968). “Unidade lingüística galega”. Xesús Alonso Montero et. al. *O porvir da lingua galega*. Lugo: Círculo de las Artes, 13-18.
- . (1984). *De Pondal a Novoneyra*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (1994). “Fermín Penzol e o nacionalismo galego”. Francisco Fernández Rei (ed.). *Lingua e cultura galega de Asturias. Actas das I^{as} Xornadas da Lingua e da Cultura Galega de Asturias: Na busca das raíces da Terra Navia-Eo. Homenaxe a Dámaso Alonso. Celebradas en Grandas de Salime, 15-16 decembro de 1990*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 237-242.
- Mess, Ludger (2006). *El profeta pragmático. Aguirre, el primer lehendakari (1939-1960)*. Irún: Alberdania.
- Meyer, Frank (1999). “Editorial Galaxia: 50 Jahre Kulturschaffen in Galicien”. *Galicien Magazin* 8, 29-35.
- Miguez, Alberto (1963). “Los poetas discriminados”. *La Voz de Galicia*, 22/09/1963.
- Molinari, Víctor Luís (1961). *Canción para la promesa cumplida*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Monteagudo, Henrique (1992). “As ideas lingüísticas de Castelao”. Castelao. *Sempre en Galiza*. Santiago de Compostela: Parlamento de Galicia-Universidade de Santiago de Compostela.
- . (1995). “Nación/creación. Estética e política no agromar do ensaio galego (1916-1920)”. *Anuario de estudios literarios galegos* 1995, 63-108.
- . (1999). *Historia social da lingua galega*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2003a). “A demanda da norma. Avances, problemas e perspectivas no proceso de estandarización do idioma galego”. Henrique Monteagudo; Xan M. Bouzada Fernández. *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume III*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- . (2003b). “Sobre a norma léxica do galego culto: da prosa ficcional de Nós ao ensaio de

- Galaxia”. María Álvarez de la Granja; Ernesto González Seoane (eds.). *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- . (2005). “Do uso á norma, da norma ao uso (Variación sociolingüística e estandarización no idioma galego)”. Rosario Álvarez; Henrique Monteagudo (eds.). *Norma lingüística e variación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- . (2008). “Ramón Piñeiro, a Editorial Galaxia e a Real Academia Galega (1950-1962)”. *Grial: Revista galega de cultura* 177, 98-109.
- . (ed.) (1995). *Estudios de sociolingüística galega sobre a norma do galego culto*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Mourullo, Gonzalo R. (1956). “Polémica sobre la *Escolma*: El idioma es en poesía lo fundamental. Respuesta a Miguél González-Garcés”. *La Noche*, 12/01/1956.
- . (1957). “Carta a Manuel Antonio”. *La Noche*, 26/1/1957.
- Murado, Miguel-Anxo (1990a). *Luis Pimentel (1895-1958)*. *Día das Letras Galegas 1990*. Santiago de Compostela: Consellería da Presidencia e Administración Pública - Consellería de Educación e Ordenación Universitaria - Consellería de Cultura e Xuventude.
- . (1990b). *Luís Pimentel (1895-1958)*. *Unha fotobiografía*. Vigo: Edicións Xerais.
- Murguía, M. (1985): *Los precursores*. A Coruña: Imprenta de *La Voz de Galicia*.
- Neira Vilas, Xosé (2010). *Cartas de vellos amigos 1959-1998*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2013). *Cartas e lembranzas. Epistolario con Francisco Fernández del Riego (1959-2007)*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Nicolás, Ramón (2012). *Onde o mundo se chama Celso Emilio Ferreiro*. Vigo: Edicións Xerais.
- Novoneyra, Uxío (1955). *Os eidos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel (1994a). “Galeguismo e cultura durante o primeiro franquismo

- (1939-1960). unha interpretación (I)”. *A trabe de ouro* 19, 407-425.
- . (1994b). “Galeguismo e cultura durante o primeiro franquismo (1939-1960). unha interpretación (II)”. *A trabe de ouro* 20, 567-585.
- . (2000). “A parroquia de alén mar: Algunhas notas sobre o asociacionismo local galego en Bos Aires (1904-1936)”. Pilar Cagiao Vila (ed.). *Galicia nos contextos históricos*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 345-379.
- . (2001). “Itinerarios exiliados: sobre a especificidade do exilio galego de 1936”. Xosé Manuel Núñez Seixas; Pilar Cagiao (ed.). *Actas do Congreso Internacional “O exilio galego”. Do 24 ao 29 de setembro de 2001*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, Arquivo da emigración galega, 17-69.
- . (2010). “¿O líder de todos nós? Aguirre, Castelao y el nacionalismo gallego”. *Hermes: pentsamendu eta historia aldizkaria* 33, 60-75.
- . (2011). “Eduardo Blanco Amor: El escritor, el periodista y el político (1919-1979)”. Xosé Manuel Núñez Seixas; Hernán M. Díaz (ed.). *Escritor políticos de Eduardo Blanco Amor (1923-1946)*. Buenos Aires: Editorial Alborada.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel; Cagiao, Pilar (ed.) (2001). *Actas do Congreso Internacional “O exilio galego”. Do 24 ao 29 de setembro de 2001*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, Arquivo da emigración galega, formato pdf [en liña].
- Núñez Seixas, Xosé Manuel; Díaz, Hernán M. (ed.) (2011). *Escritos políticos de Eduardo Blanco amor (1923-1946)*. Buenos Aires: Editorial Alborada.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel; Farías Ruy (2009). “Transterrados y emigrados: una interpretación sociopolítica del exilio gallego en 1936”. *Arbor* 735, 113-127.
- O. F. M. (1956). “Queda medio centenar de poetas fuera de la Escolma”. *La Noche*, 09/02/1956.
- Olano (1951). “Carballo Calero, el novelista que “provocó” el Premio Nadal entrevista para *La Noche*”. *La Noche*, 23/01/1951, 5.

- Ordóñez Gómez, Nélida Verónica (2008). “Asociaciones e ideología de la colonia española de México”. Juan Andrés Blanco Rodríguez (ed.). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora, 277-302.
- Otero Pedrayo, Ramón (1954). *Guía de Galicia: geografía, historia, vida económica, literatura y arte, itinerarios*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1958). “Percival por el mundo”. *La Noche*, 07/06/1958.
- . (1962). “Prólogo”. Camilo Xosé Cela. *A familia de Pascual Duarte*. Vigo: sen editorial, ix-xx.
- Otero, Carlos (1964). “Mínima introducción a la lingüística”. *Grial: Revista galega de cultura* 5, 285-308.
- Otero, David (1996). *A vida de Xesús Ferro Couselo*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Pastoriza Rozas, Xosé L. (ed.) (2015). *Xaime Isla. Raíz e utopía de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia-Fundación Isla Couto.
- Paz-Andrade, Valentín (1997). *Epistolario*. Sada: Edicións do Castro.
- Pereira, Dionisio (2004). “A represión franquista na provincia de Pontevedra (1936-1950)”. *Unión libre: cadernos de vida e culturas* 9, 33-46.
- Pérez Bello, Manuel (2003). “Entrevista con Álvaro Cunqueiro”. A. González (coord.). *Álvaro Cunqueiro 1911-1981*. Pontevedra: Deputación de Pontevedra, 99-105.
- Pérez Prieto, Victorino (1988). *A Xeración 'Nós'. Galeguismo e relixión*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Piel, Joseph M. (1965). “Caractères généraux et sources du lexique galicien”. G. Straka (ed.) (1965). *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes. Strasbourg 1962*. Paris: Klincksieck, 1261-1267.
- . (1966). “Caraiteres xenerales e orixes do léxico galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 11, 105-107.
- Pimentel, Luís (1950). *Triscos*. Pontevedra: Gráficas Torres, colección Benito Soto.

- . (1959). *Sombra do aire na herba*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Piñeiro, Ramón (1951). “Carta a Álvaro Cunqueiro, trovador galego, falándolle dos males presentes de Europa e do seu remedio, dende a ladeira dun castro lugués”. *Presencia de Curros y D. Emilia. Colección Grial* 3, 103-107.
- . (1951). “Siñificado metafísico da saudade. Notas pra unha filosofía galaico-portuguesa”. *Presencia de Galicia. Colección Grial* 1, 7-25.
- . (1955). “Carta a Novoneyra”. Uxío Novoneyra. *Os Eidos*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1956). “Carta a Daniel Cortezón Álvarez”. Daniel Cortezón. *As covas do Rei Cintolo*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1961). “As andadas literarias de Méndez Ferrín”. Xosé Luís Méndez Ferrín. *O crepúsculo e as formigas*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1963). “Prólogo”. Ramón Lugrís. *Vicente Risco na cultura galega*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1965). *Paisaxe e cultura*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1973). “Carta a don Manuel Rodríguez Lapa”. *Grial: Revista galega de cultura* 42, 389-402.
- . (1981). “A personalidade política de Fermín Penzol”. en *Grial: Revista galega de cultura* 73, 279-288.
- . (1982). “A revista Grial”. Dieter Kremer; Ramón Lorenzo (ed.). *Tradición, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris (13 a 15 novembro 1980)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia-Consello da Cultura, 35-41.
- . (1987). “Os contos de Ánxel Fole”. *Grial: Revista galega de cultura* 95, 113-114.
- . (1988). “25 anos de Grial”. *Grial: Revista galega de cultura* 100, 135-137.
- . (1991). “Cartas de Ramón Piñeiro”. *Grial: Revista galega de cultura* 111, 461-462.
- . (1991). “Cultura e política”. *Grial: Revista galega de cultura* 111, 377-381.
- . (2002). *Da miña acordanza. Memorias*. Vigo: Editorial Galaxia-Fundación Caixa

Galicia.

- . (2006). “Cartas de Ramón Piñeiro a Basilio Losada, 1970-71. Sobre a normativa da lingua, a creación do ILG e a Academia”. *Grial: Revista galega de cultura* 171, 57-69.
- . (2007). *Olladas no futuro*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2008). *A linguaxe e as linguas*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Piñeiro, Ramón; Losada, Basilio (2009). *Do sentimento á conciencia de Galicia. Correspondencia (1961-1984)*. Edición de Helena González e María Xesús Lama. Vigo: Editorial Galaxia-Xunta de Galicia
- Pokorny, Julius (1952). *Cancioneiro da poesía céltica*. Tradución Celestino Fernández de la Vega e Ramón Piñeiro. Santiago de Compostela: Editorial de los Bibliófilos Gallegos.
- Pousa Antelo, Avelino (1988). *Unha escola para a Galicia rural. A Escola Agrícola da Granxa de Barreiros (Sarria-Lugo)*. Sada: Edicións do Castro.
- Pousa, Avelino; Arias, Valentín (2001). *Antonio Fernández López. Empresario, reformador e filántropo*. Vigo: Ir Indo.
- Pozo Tejedores, Carlos del, (1956). “Polémica sobre la “Escolma”. El idioma y el lenguaje”. *La Noche*, 18/01/1956. [Pseudónimo de Ramón González Alegre].
- Prada Rodríguez, Julio (2004). *Ourense, 1936-1939: alzamento, guerra e represión*. Sada: Edicións do Castro.
- . (2007). *Violencia política, protesta social e orde pública no Ourense Republicano*. Sada: Edicións do Castro.
- Prigonine, Ilya (1997). *El fin de las certidumbres*. Madrid: Taurus.
- Queixas Zas, M. (2010). *Vivir, unha aventura irrepetíbel. Biografía de M^a do Carme Kruckenberg*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Quintela Ferreiro, L. J. (1952). “Una traducción de Horacio”. *Colección Grial: Revista*

galega de cultura 4, 80-82.

Rabanal, Manuel (1956). “La “Escolma...IV” de Del Riego”. *La Noche*, 01/03/1956.

— . (1958a). “Do sulco”. *La Noche*, 25/02/1958.

— . (1958b). “Percival e outras historias”. *La Noche*, 04/03/1958.

— . (1959). “Don Hamlet, o un mito universal que habla en gallego”. *La Noche*, 24/03/1959.

— . (1961). “Tremendismo y éxito”. *La Noche*, 28/12/1961.

— . (1962). “Joya póstuma”. *La Noche*, 24/04/1962.

Real Academia Galega (1970). *Normas ortográficas do idioma galego*. A Coruña: Real Academia Galega.

— . (1971). *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Coruña: Real Academia Galega.

REG: Revista de Economía de Galicia. Vigo: Editorial Galaxia, 1958-1968.

Regueira, Xosé Luís (1996). “Os estudos de lingüística galega”. in R. Lorenzo e R. Álvarez (coords.). *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade, 47-67.

Rei, Luís (2009). *Ramón Cabanillas. Crónica de destierros e saudades*. Vigo: Editorial Editorial Galaxia.

Requeixo, Armando (1999). “A poesía de Xosé María Díaz Castro: Prehistoria de Nimbos”. Rosario Álvarez; Dolores Vilavedra. *Cinguidos por unha arela común: Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 1247-1259.

— . (2013). *A poesía en galego de Xosé María Díaz Castro: estudo e edición crítica*. Tese de doutoramento inédita, Universidade de Santiago de Compostela. (Depósito decembro de 2013).

Risco, Sebastián (1973). *Presencia da lingua galega*. A Coruña: Edicións do Castro.

- Risco, Vicente (1952). *Manual de historia de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (1962). “De una traducción de Plauto”. *La Región*, 26/04/1962.
- . (1962). “La poesía de Augusto Casas”. *Faro de Vigo*, 17/06/1962.
- Riva Labarta, F. M. de la (1963). “Cuatro temas universales en los *Ensaíos* de D. García Sabell”. *La Noche*, 26/04/1963.
- Rivas, Manuel (1977). “Poñerlle pés á lingua escrita”. *Teima*, 22, 41-43.
- Rodrigues Lapa, Manuel (1965). “A poesía galega no Brasil”. *Grial: Revista galega de cultura* 10, 475-476
- . (1973a). “A recuperaçao literária do galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 41, 278-287.
- . (1973b). “Verdadeira empresa de cavalaria andante”. *Grial: Revista galega de cultura* 42, 466.
- . (1977). “Otero Pedrayo e o problema da lingua”. *Grial: Revista galega de cultura* 55, 32-43.
- Rodríguez González, Olivia (1993). “Documentación acerca de las distintas consideraciones de Vicente Risco sobre la lengua y la literatura gallega”. *Revista de filología románica*, 10, 221-240.
- . (1998/1999). “Vicente Risco e La puerta de paja: unha valiosa contribución á novela católica na posguerra española”. *Revista de linguas y literaturas catalana, gallega y vasca* 6, 243-258.
- . (2014). “Álvaro Cunqueiro como intelectual do franquismo”. Manuel Forcadela; Teresa López; Dolores Vilavedra (coords.). *Mil e un cunqueiros. Novas olladas para un centenario*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 329-339.
- Rodríguez Guerra, Alexandre (2002). *Miguel de Unamuno e a lingua galega*. Santa Comba: tresCtres.
- Rodríguez Polo, Xosé Ramón (2009). *Ramón Piñeiro e a estratexia do galeguismo (1939-*

- 1982). Vigo: Edicións Xerais.
- Rodríguez, Francisco (1991). *Conflito lingüístico e ideoloxía na Galiza*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Roig Rechou, Blanca Ana (1984). “As noveliñas Lar: unha lección para o kiosko galego”. *Dorna* 7: 17-23.
- Rojo, Guillermo (1974). “Alonso Montero, Xesús: *Informe –dramático- sobre la lengua gallega*”. *Verba* 1, 243-249.
- Romero, Marga (1999). “Conversa con Loís Tobío”. *Galicien Magazin* 8, 36-44.
- Roxo, Guillermo (1969). “O primeiro paso pra unha verdadeira cultura galega”. *Grial: Revista galega de cultura* 26, 290-294.
- Salgado, Xosé Manuel (1989). *Celso Emilio Ferreiro na lembranza: conversa con X. L. Méndez Ferrín*. *Boletín galego da literatura* 1, 104-111.
- . (2005). “Madrid, Otero Pedrayo e os *Brais Pinto*”. Ana Isabel Boullón Agrelo; Xosé Luís Couceiro; Francisco Fernández Rei (eds.). *As tebras alumeadas. Estudos filolóxicos ofrecidos en homenaxe a Ramón Lorenzo*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 599-613.
- Salgado, Xosé Manuel; Casado Xoán Manuel (1989). *Xosé Luís Méndez Ferrín*. Barcelona: Sotelo Blanco.
- Santamarina, Antón (2009). “Informe de Ramón Piñeiro á Real Academia Galega”. *Boletín da Real Academia Galega* 370: 7-17.
- Sarmiento, M. (1998). *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. Edición e estudio de J. L. Pensado. Vol. II, A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Segarra, Mila (1985). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Empúries.
- . (1999). “Notes per a l’estudi del procés de codificació i estandarització del català al segle XX”. *Caplletra. Revista internacional de filologia* 27, 23-35.
- Sigüenza, Julio (1956). “*Escolma de poesía galega*”. *Faro de Vigo*, 19/01/1956.

- Solé i Sabaté, Josep Maria; Villarroya, Joan (1993). *Cronologia de la repressió de la llengua i la cultura catalanes (1936-1975)*. Barcelona: Curial.
- Solé, Ricard (2009). *Redes complejas*. Barcelona: Tusquets.
- Souto Blanco, Mª Jesús (1998). *La represión franquista en la provincia de Lugo (1936-1940)*. Sada: Edicións do Castro.
- Suárez, Xosé Manuel (1993). *O alzamento de 1936 no norte da Coruña*. Sada: Edicións do Castro.
- . (2002). *Guerra civil e represión en Ferrol e comarca*. Ferrol: Concello de Ferrol.
- Tarrío Varela, Anxo (1994). *Literatura galega. Aportacións a unha Historia crítica*. Vigo: Edicións Xerais.
- . (ed.) (2000). *Galicia: Literatura XXXIII. A literatura desde 1936 ata hoxe: poesía e teatro*. A Coruña: Hérculos de Ediciones.
- Thompson, John (2009). *As novelas da memoria. Trauma e representación da historia na Galiza contemporánea*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Toro Santos, Antonio Raúl de (1994). *Galicia desde Londres. Galicia, Gran Bretaña e Irlanda nos programas galegos da BBC (1947-1956)*. Oleiros: Editorial Tambre.
- Torres Queiruga, Andrés (1965). “Nota pra unha teoloxía do galeguismo”. *Grial: Revista galega de cultura* 9, 304-310.
- . (1974). “A traducción da Biblia ao galego”. *Grial: Revista galega de cultura* 44, 233-237.
- . (2009). “Piñeiro e a filosofía da saudade”. *Grial: Revista galega de cultura* 181: 44-51.
- Torres, Sabino (2000). “A colección Benito Soto”. *Madrygal* 3, 105-112.
- . (2014). *Crónicas dun tempo escondido. Pontevedra 1930-1960*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Torres, Xohana (1957). *Do sulco*. Vigo: Editorial Galaxia, colección Illa Nova.
- Umbral, Francisco (2003). “Cunqueiro”. A. González (coord.), *Álvaro Cunqueiro 1911-*

1981. Pontevedra: Deputación de Pontevedra, 95-97.
- Valls, Fernando (2014). “Más allá del *Rubión de Cacabelos*: Álvaro Cunqueiro en castellano”. Manuel Forcadela; Teresa López; Dolores Vilavedra (coords.). *Mil e un cunqueiros. Novas olladas para un centenario*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura, 111-38.
- van Dijk, Teun A. (1999). *Ideología. Una aproximación multidisciplinaria*. Barcelona: Gedisa.
- . (2003). *Ideología y discurso*. Barcelona: Ariel.
- Varela Jácome, Benito (1951). *Historia de la literatura gallega*. Santiago de Compostela: Porto y Cía. Editores.
- . (1962). “Cela, en gallego”. *Faro de Vigo*, 05/08/1962.
- Vázquez-Monxardín Fernández, Alfonso (2003). “A traducción galega de *A familia de Pascual Duarte*”. *Boletín galego de literatura* 29, 167-220.
- Vidal Rodríguez, José Antonio (2008). “El asociacionismo gallego en Cuba”. Juan Andrés Blanco Rodríguez (ed.). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora, 303-324.
- Vidos, Benedek Elemér (1977). *Manual de lingüística románica*. Madrid: Aguilar.
- Viejo, Breixo (2012). “A arte de facer libros: traxectoria editorial e galeguista de Luís Viñas Cortegoso”. *A trabe de ouro* 90, 275-291.
- Vilavedra, Dolores (1999). *Historia da literatura galega*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2006). “A Guerra Civil na narrativa galega”. *Grial: Revista galega de cultura* 170, páxs.128-133.
- . (2012). “Rosalía de Castro: escribir desde la(s) frontera(s)”. En Helena González Fernández; María do Cebreiro Rábade (rds.). *Canon y subversión*. Barcelona: Icaria editorial.
- Villanueva Gesteira, María Dolores (2006). *Lingua en sociedade. A aldea da Xesteira*.

- Pontevedra: Deputación de Pontevedra.
- . (2013). “200 números para a historia”. *Grial: Revista galega de cultura* 200, 32-39.
- Villares, Ramón (1996). *Historia da emigración galega a América*. A Coruña: Xunta de Galicia.
- . (2004). *Historia de Galicia*. Vigo: Editorial Galaxia.
- . (2009). “Mutacións e resistencias na cultura galega. Reflexións a propósito do epistolario entre Otero Pedrayo e Filgueira Valverde (1927-1976)”. María Jesús Fortes Alén (ed.). *Epistolario*. Pontevedra: Museo de Pontevedra-Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 11-57.
- . (2010). “Heroes calados. As relacións de Luís Seoane con galeguistas do interior, 1949-1960, *Grial: Revista galega de cultura* 186, 19-33.
- VV.AA. (1955). *Paisaxe e cultura*. Vigo: Editorial Galaxia.
- Wardhaugh, R. (1986). *An introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Blackwell. Trad. galego (1992). *Introducción á sociolingüística*, Santiago: Universidade de Santiago.
- Wenger, Etienne (2001). *Comunidades de práctica: aprendizaje, significado e identidad*. Barcelona: Ediciones Paidós.
- Zubillaga, Carlos (2001). “O exilio galego en Montevideo ¿subsidiario ou autónomo?”, en X. M. Núñez Seixas e P. Cagiao (ed.). *Actas do Congreso Internacional “O exilio galego”*. Do 24 ao 29 de setembro de 2001. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, Arquivo da emigración galega, 2001, formato pdf [en liña], 17-69.
- . (2008). “Asociacionismo español de inmigración en Uruguay”. en Juan Andrés Blanco Rodríguez (ed.). *El asociacionismo en la emigración española a América*. Salamanca: Uned-Zamora, 423-467.

Referencias web

<http://anosdomedo.blogspot.com.es/>

<http://www.elcritic.cat/entrevistes/xose-manuel-beiras-lestat-espanyol-es-racista-amb-els-gallecs-per-llengua-i-per-classe-per-pobres-i-per-no-parlar-castella-5203>

<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/1092/>

<https://biosbardia.wordpress.com/2015/04/29/sobre-os-libros-de-memorias-con-sabino-torres-ao-fondo/>

<https://biosbardia.wordpress.com/2015/10/08/ramon-pineiro-e-o-proxecto-da-socialdemocracia-galeguista/>

Nota: o material de arquivo empregado ten varios problemas para ser referenciado na bibliografía. En primeiro lugar que a documentación manexada na Editorial Galaxia, na Fundación Isla Couto e nos arquivos privados non teñen sinatura, polo que sempre que o documento pertence a estes fondos indicámolo. O material consultado na Fundación Penzol, polo tanto no Arquivo Ramón Piñeiro e Francisco Fernández del Riego si está catalogado. Dende que o consultamos ata agora pasaron uns anos e xa non posúen as sinaturas de entón, polo que era equívoco citar por referencias que tiñamos porque non levarían a ningures ou, en todo caso, a lugares onde non queremos chegar. Na maior parte dos documentos non é difícil identificalos porque son cartas e a referencia estará colgada en breve na rede. Pensamos en introducir o catálogo, pero eran un número moi elevado de páxinas e neste momento tan avanzado da tese non podíamos acometer o labor de peneira pola inminente data de entrega. En todo caso, o catálogo do Arquivo Francisco Fernández del Riego e o Arquivo Ramón Piñeiro agora son moi intuitivos e os documentos de doada procura.

